

**Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union**

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

**Юридичний факультет
Кафедра конституційного і муніципального права**

**Тези доповідей
Міжнародної науково-практичної конференції**

**МОДУЛЬ ЖАНА МОНЕ
«ДЕМОКРАТІЯ УЧАСТІ Й БАГАТОРІВНЕВЕ УПРАВЛІННЯ В ЄС»**

24 квітня 2026 року

м. Харків

Рекомендовано до друку:

Вченою радою юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, протокол № 15 від 27.04.2026

Є 26 Європейська демократія: правовий вимір: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 24 квітня 2026 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. 466 с.

До збірника увійшли тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська демократія: правовий вимір», що відбулася 24 квітня 2025 року. Організатором конференції стала кафедра конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Тези наукових доповідей розподілені на вісім напрямів (секцій): «Європейська демократія в дзеркалі історико-теоретичної юриспруденції», «Концепція демократії в конституційному праві ЄС та держав-членів», «Демократичний статус людини і громадянина в ЄС», «Безпосередня і представницька демократія в ЄС: проблеми і перспективи розвитку», «Демократичні засади територіальної організації публічної влади: досвід ЄС», «Вплив демократизації в ЄС на розвиток галузевого законодавства України», «Міжнародно-правові аспекти європейської демократії», «Трибуна молодого вченого».

Підготовлено в рамках виконання Проєкту Модуль Жана Моне «Демократія участі й багаторівневе управління в ЄС» (Project 101174724 EU-PartDemo)

Дисклеймер: "Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them"

Редколегія: В. О. Серьогін, д. ю. н., проф. (головний редактор); Г. В. Зубенко, к. ю. н., доц.

Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст. Тези друкуються в авторській редакції.

ОРГКОМІТЕТ
Міжнародної науково-практичної конференції
«ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕМОКРАТІЯ: ПРАВОВИЙ ВИМІР»

СЕРЬОГІН Віталій Олександрович – декан юридичного факультету, професор кафедри конституційного і муніципального права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор – голова організаційного комітету.

ГАВРИЛЕНКО Олександр Анатолійович – заступник декана юридичного факультету з наукової роботи, професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор.

ЗУБЕНКО Ганна Вікторівна – завідувач кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВОРОНОВ Марк Миколайович – доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент, координатор проєкту Модуль Жана Моне «Демократія участі й багаторівневе управління в ЄС».

ГУСАКОВ Всеволод Романович, студент групи ЮП-21, Голова студентської ради юридичного факультету.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕМОКРАТІЯ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кагановська Тетяна Євгеніївна,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
ректор Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Традиційно держави-члени Європейського Союзу (далі – ЄС) розглядаються як певний зразок західної демократії, чого не можна сказати про ЄС як наднаціональне утворення. Як наслідок, проблема «дефіциту демократії» (або «демократичного дефіциту») в ЄС протягом останніх десятиліть стала однією з найбільш обговорюваних у європейському політико-правовому дискурсі. Незважаючи на те, що ЄС – один із найрозвиненіших наднаціональних політичних проектів у світі, – його система врядування нерідко сприймається як надто віддалена від громадян, непрозора та недостатньо підзвітна. Роздуми про причини та можливі шляхи подолання цього дефіциту важливі для розуміння майбутньої європейської інтеграції України.

Під «демократичним дефіцитом» зазвичай розуміють невідповідність між рівнем політичної влади інститутів ЄС та ступенем їхньої демократичної легітимності. У класичній національній демократії громадяни безпосередньо впливають на владу через вибори та парламентський контроль над урядом. Натомість у структура управління в ЄС є значно складнішою: основні рішення приймаються як демократично обраними представниками, так і органами, які відображають інтереси держав-членів, фінансово-промислових груп і технократичних структур.

Ключові моменти даної проблеми зводяться до наступного:

- Європейська комісія має прерогативу на законодавчі ініціативи, але не обирається безпосередньо народом, а затверджується Європарламентом та Європейською радою; вона пропонує закони, які згодом приймаються через звичайну законодавчу процедуру в Раді міністрів;
- Європарламент, хоч і обирається безпосередньо, тривалий час мав обмежені повноваження; лише після Лісабонського договору (2009 р.) вони дещо розширилися;
- Рада ЄС та Європейська рада відіграють вирішальну роль, проте складаються з представників національних урядів, орієнтованих насамперед на внутрішні інтереси;
- громадяни часто відчувають відчуження від європейської політики, що проявляється у низькій явці на виборах до Європарламенту та зростанні

евроскептицизму.

Слід констатувати, що у попередні роки відбулося покращення ситуації, оскільки посилилася роль Європейського парламенту по відношенню до Ради, закріплена можливість подання петицій, а також запроваджено інститут громадянської ініціативи. Але в цілому це не зняло проблему «дефіциту демократії» в ЄС як таку.

Слід мати на увазі, що «дефіцит демократії» в ЄС має як інституційне, так і соціально-культурне коріння.

Передусім, він зумовлений гібридною природою самого ЄС, який поєднує в собі риси міжнародної міжурядової організації та федеративного утворення, що спричинило як гібридну інституційну будову, так і гібридний порядок розробки та прийняття владних рішень. Дослідники традиційно відзначають складність і багаторівневність системи врядування в ЄС, адже рішення приймаються на перетині національного та наднаціонального рівнів, що ускладнює розуміння того, хто відповідає за якість прийнятих рішень та ефективність їх реалізації.

Не менш істотним чинником є також технократична природа самої інтеграції: спочатку ЄС будувався як суто економічна спільнота, а не як політичний союз, що залишило у спадок управлінську модель, яка відрізняється від типової (національної) демократії. Не можна обійти увагою й наявний розрив між політичними елітами та громадянами. Європейська інтеграція нерідко розвивається «згори донизу», без достатньої громадської участі, за відсутності загальноєвропейської громадської сфери. ЗМІ та політичні дебати залишаються здебільшого національними, а не загальноєвропейськими.

На сьогодні, у критичний момент своєї історії, ЄС перебуває під тиском, щоб переосмислити свою структуру управління та зробити її більш демократичною й операційно ефективною. Оскільки ЄС зіткнувся з такими викликами, як Brexit, пандемія Covid-19, масова нелегальна міграція, глобальна зміна клімату, наслідки повномасштабної агресії проти України з боку Російської Федерації, чимало науковців закликають до реформ, аби зробити його більш ефективним, прозорим і убезпеченим.

Нижче наведемо деякі керівні ідеї, корисні для виявлення потенційних реформ, які допоможуть зміцнити демократичний характер ЄС та оптимізувати його процеси прийняття рішень.

Одна з пропозицій полягає в тому, щоб Європарламент обирав комісарів, забезпечуючи підзвітність Європейської комісії перед ним у цілому. Як варіант, комісари могли б обиратися безпосередньо державами-членами, а також, можливо, несли б відповідальність перед своїми національними парламентами за їхні голоси в Комісії, а також перед Європейським парламентом за управління своєю ділянкою європейських справ [1, с. 138].

Ще одна ідея – прямі вибори Президента Європейської комісії

безпосередньо громадянами ЄС, що могло б підвищити демократичну легітимність [2]. Наразі обрання Президента Комісії здійснюється опосередковано, що, ймовірно, створює певну проблему легітимності. Така зміна в ЄС дала б громадянам більш відчутний інтерес до його керівництва, оскільки сприяла б відповідальності та згуртованості. Згідно зі звичайною законодавчою процедурою, Рада міністрів зобов'язана діяти публічно під час офіційного прийняття законодавства ЄС. Однак фактичні обговорення та переговори щодо більшості цих законів відбуваються в рамках 300 конфіденційних робочих груп Ради та в «справжньому таємному уряді» ЄС [3, с. 149-150], Комітеті постійних представників, до складу якого входять послы ЄС від 27 держав-членів та їхні заступники. За оцінками експертів, майже 3/4 усіх законів фактично доопрацьовуються в цих робочих групах у рамках Ради міністрів [3, с. 149-150].

Посилення повноважень Європарламенту також може бути гарним способом розвитку європейської демократії. На сьогодні Європарламент не має права доступу до документів, пов'язаних із так званим дозаконодавчим процесом (англ. *pre-legislative process*), тому значною мірою покладається на лобістів та неформальні контакти для отримання інформації про ті пропозиції, що мають місце в дозаконодавчому процесі [4, с. 150]. Розширивши свої законодавчі повноваження та контроль над бюджетом, Європарламент може стати більш важливим представницьким органом і потужним центром публічної влади наднаціонального рівня [5]. У такий спосіб більш сильний Парламент міг би збалансувати виконавчу гілку влади та забезпечити, щоб усі важливі питання реалізувалися відповідно до волі населення. Крім того, право законодавчої ініціативи підкреслило б роль Європарламенту в процесі формування політики ЄС.

Керівництво зовнішньою політикою ЄС є унікальним і складним. Ця складність полягає в парадоксі такого керівництва, що ґрунтується на різних уявленнях про те, що є легітимним, водночас забезпечуючи рішуче керівництво зовнішньою політикою ЄС. З одного боку, держави-члени, як підкреслено в Лісабонському договорі, визнають, що делегування певних керівних ролей є надзвичайно важливим для подолання проблем колективних дій ЄС як глобального актора. У міру розширення Союзу та включення ширшого спектра зовнішньополітичних пріоритетів і традицій потреба в більшій узгодженості та послідовності його зовнішніх відносин і зовнішньої політики ставала дедалі більш нагальною. Як чітко зазначено в Глобальній стратегії ЄС, також зріс попит на ефективне керівництво «у відповідь на глобальні зміни балансу сил і нові загрози, що виникають» [6].

Повноваження мають бути розподілені та перетинатися між різними інституціями, при цьому ступінь делегування повноважень повинні відрізнятися залежно від сфери політики та конкретного питання. Наприклад, ЄС делегував значну автономію та повноваження

Європейській комісії у таких сферах зовнішніх відносин, як торгівля та проблеми глобального потепління [7], тоді як ця роль є значно більш обмеженою в деяких дуже «егоїстичних» сферах. По-друге, політична легітимність закріплена на національному рівні. Зокрема, зовнішня політика має тісний зв'язок з виконавчою функцією національного уряду як арена, де «національні політики демонструють рішучі лідерські якості для внутрішнього споживання» [8, с. 69]. Тому зовнішня політика ЄС повинна адаптуватися до потужних міждержавних тенденцій та соціальних практик, що виникають у її державах-членах [9].

Ще одним напрямком підвищення демократизму в ЄС є поліпшення функціонування субсидіарності – принципу, який, забезпечуючи децентралізацію повноважень на найбільш підходящий рівень (місцевий, національний чи європейський), – здатен підвищити ефективність ЄС загалом [10]. Делегуючи певні компетенції державам-членам, де це доречно, прийняття рішень може стати ефективнішим, оскільки субнаціональні органи влади, як правило, мають кращі можливості для розуміння та вирішення проблем, що виникають на місцях.

Цілком ймовірно, що до розвитку справжнього європейського політичного простору може привести поширення транснаціональних політичних партій. Наразі політика, обмежена справами ЄС, здебільшого потопає в національних питаннях [11]. Подолання таких розбіжностей може бути запропоновано шляхом створення загальноєвропейських політичних партій, які нададуть виборцям чіткий ідеологічний вибір та зміцнять уявлення про те, що вони є громадянами ЄС.

Референдуми, які є дуже поширеним політичним інструментом у Данії, Італії, Словенії, Франції, фактично могли б послабити здатність ЄС зобов'язувати громадян ЄС виконувати рішення, які він ухвалює від їхнього імені як їхній представник. Навіть за наявності широкого консенсусу на користь подальшої європейської інтеграції кожен референдум виявляє глибші розбіжності серед громадян, ніж ті, що помітні в одностайних рішеннях інституцій ЄС. Крім того, майже 25 % громадян ЄС не згодні з рішеннями, ухваленими в Брюсселі [12].

Референдуми часто використовуються для схвалення пропозицій, пов'язаних із ЄС. Починаючи з 1972 р. було проведено загалом 46 референдумів щодо питань ЄС, не враховуючи референдуми третіх країн з питань, пов'язаних із ЄС [1, с. 140]. У деяких країнах проведення референдумів для ратифікації нових договорів передбачене конституцією, тоді як в інших вони проводяться з нормативних або політичних причин. Однак референдуми стосуються питань, які часто є недостатньо знайомими для виборців, а ключові проблеми зазвичай не пов'язані з внутрішньополітичними подіями. Це означає, що вони можуть мати ще більше значення для формування політичного порядку денного, ніж національні мажоритарні вибори. Наприклад, питання, яке опиняється в

центрі уваги засобів масової інформації, може впливати на те, як виборці оцінюють кандидата або політичну партію [13]. Однак нерозуміння сутності питання може зірвати референдум, і парадокс референдуму полягає в тому, що хоча «зазвичай виборців просять дати просту відповідь «так» або «ні», насправді це одна з найскладніших форм голосування» [14]. Політичні питання, які ставляться на голосування, є складними, формулювання питання в бюлетені часто має технічний характер, а під час кампанії виборці нерідко перевантажені інформацією від політичних діячів та громадських організацій, з якими вони не знайомі.

Ще однією проблемою може бути низька явка виборців. Це свідчить про те, що, попри схожість із прямою демократією на практиці, результати референдумів часто залежать не стільки від реального розподілу громадської думки, скільки від того, яка сторона зможе мобілізувати найбільш активних прихильників. Якщо метою є надання людям можливості ухвалювати рішення, то реальність полягає в тому, що погляди меншості можуть легко переважити переконання більшості [14].

Ми поділяємо точку зору тих авторів, котрі вважають, що раціоналізація процесу прийняття рішень в ЄС є надзвичайно важливою. Спрощення та пришвидшення процедур прийняття рішень у ЄС є важливим для своєчасного вирішення нагальних проблем. Головною метою було б зменшення бюрократії, яка виникала через певні сфери діяльності, що свідчили про менш демократичні процеси. Можливість голосування кваліфікованою більшістю в деяких політичних сферах та одноголосних (консенсусних) рішень може пришвидшити процес, не зменшуючи інклюзивності.

Нарешті, ефективна демократична трансформація в ЄС вимагає використання цифрових технологій, які могли б забезпечити кращу комунікацію, координацію та прийняття рішень [15]. Для цього необхідно створити безпечні цифрові платформи для консультацій, дебатів та голосування, щоб зробити взаємодію держав-членів з інституціями ЄС більш ефективною та забезпечити, щоб усі види комунікації відбувалися в режимі реального часу. Принагідно слід відзначити, що в разі набуття повноправного членства в ЄС Україна могла б стати локомотивом діджиталізації європейського врядування, оскільки вже сьогодні є одним європейських лідерів у даній сфері і має потужний потенціал для подальшого розвитку електронної демократії.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що «демократичний дефіцит» не означає відсутність в ЄС демократії як такої, але вказує на структурні обмеження участі громадян у наднаціональному управлінні. Подолання цього дефіциту потребує не лише інституційних реформ, а й розвитку нової політичної культури, що ґрунтується на європейській солідарності та залученості. Лише поєднання ефективності управління та демократичної підзвітності здатне забезпечити стійкість і легітимність ЄС у XXI столітті.

Список використаних джерел:

1. Konc A. Contemporary Features and Challenges of Democratic Governance of the European Union. *Journal of Advanced Research in Social Sciences*. 2025. Vol. 8. Issue 1. P. 131-143. DOI: <https://doi.org/10.33422/jarss.v8i1.1439> (дата звернення: 21.04.2026).
2. Blokker P., Šlosarčík I. The democracy and rule of law crises in the European Union and its Member States. Leuven, Belgium: European Commission, 2021. 61 p. URL: <https://reconnect-europe.eu/wp-content/uploads/2021/04/D14.1.pdf> (дата звернення: 21.04.2026).
3. Bonde J.-P. The European Union's Democratic Deficit: How to Fix It. *The Brown Journal of World Affairs*. 2011. Vol. 17. Issue 2. P. 147–162. URL: <http://www.jstor.org/stable/24590804> (дата звернення: 21.04.2026).
4. Ahrens P., Agustín L. R. European parliament. *The Routledge handbook of gender and EU politics*. London: Routledge, 2021. P. 107-119. URL: <https://doi.org/10.4324/9781351049955-11> (дата звернення: 21.04.2026).
5. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en (дата звернення: 21.04.2026).
6. da Conceição-Heldt E., Meunier S. Speaking with a single voice: internal cohesiveness and external effectiveness of the EU in global governance. *Journal of European Public Policy*. 2014. Vol. 21. Issue 7. P. 961–979. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2014.913219> (дата звернення: 21.04.2026).
7. Hill C. *The Changing Politics of Foreign Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
8. Aggestam L., Johansson M. The Leadership Paradox in EU Foreign Policy. *Journal of Common Market Studies*. 2017. Vol. 55. P. 1203–1220. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.12558> (дата звернення: 21.04.2026).
9. Schout A. EU Subsidiarity as an Antidote to Centralisation and Inefficiency. *European View*. 2023. Vol. 22. Issue 1. P. 153-154. <https://doi.org/10.1177/17816858231162461> (дата звернення: 21.04.2026).
10. Brändle V. K., Galpin C., Trenz H. J. Brexit as 'politics of division': social media campaigning after the referendum. *Social Movement Studies*. 2021. Vol. 21. Issue 1–2. P. 234–253. <https://doi.org/10.1080/14742837.2021.1928484> (дата звернення: 21.04.2026).
11. Rose R. *Representing Europeans: a pragmatic approach*, Oxford: Oxford University Press, 2013. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199654765.001.0001> (дата звернення: 21.04.2026).
12. Beach D. Referendums in the European Union. Oxford Research Encyclopedia of Politics, 2018. URL: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-503>. (дата звернення: 21.04.2026).
13. Lowe K., Suter K. The trouble with referendums. *Politico*. 2016.

URL: <https://www.politico.eu/article/brexit-direct-democracy-trouble-with-referendums-eu-leave> (дата звернення: 21.04.2026).

14. Kraus S., Jones P., Kailer N., Weinmann A., Chaparro-Banegas N., Roig-Tierno N. Digital Transformation: An Overview of the Current State of the Art of Research. *Sage Open*. 2021. Vol. 11. Issue 3. DOI: <https://doi.org/10.1177/21582440211047576> (дата звернення: 21.04.2026).

САМОВРЯДНИЙ ПРОСТІР ЛЮДИНИ ЯК ПРОСТІР ДЕМОКРАТІЇ

Баймуратов Михайло Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського,
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук

Кофман Борис Якович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського,
Заслужений юрист України

Є загальновідомим, що кожна людина, а також її групи та асоціації здійснюють свій життєвий цикл (людина у вигляді життєдіяльності; її групи та асоціації у вигляді циклу їх існування і функціонування) в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ) (*визначально-умовна характеристика* – авт.), в межах територіальної людської локальної спільноти (територіальної громади) (далі – ТГ) (*суб'єктно-колективна характеристика* – авт.), у філософському стані повсякденності (*первинно-реальна характеристика* – авт.), в процесі реалізації їх конституційно-правового та муніципально-правового статусів (*статусна характеристика* – авт.), коли саме в таких умовах реалізуються конституційні права, свободи і обов'язки людини, її груп та асоціацій (*гуманістично-реалізаційна характеристика* – авт.), а також формується відносно новий блок прав, свобод і обов'язків, що безпосередньо пов'язані з локальною демократією та здійсненням МСВ – муніципальні права, свободи і обов'язки людини [1] (*самоврядна характеристика* – авт.), що в сукупності:

- по-перше, створюють самоврядний простір існування та

функціонування наведених суб'єктів (*критерій самоствердження* – авт.);

- по-друге, надають такому простору екзистенційний характер (*критерій вітальності* – авт.);

- по-третє, обґрунтовують його інтерсуб'єктивний характер (*загально-смысловий критерій* – авт.);

- по-четверте, формують в межах такого простору стійку систему комунікативної взаємодії (*критерій комунікативності* – авт.);

- по-п'яте, що ідентифікуються колабораційними характеристиками (*критерій реального співробітництва* – авт.);

- по-шосте, що детермінується екзистенційними інтересами людини, її груп та асоціацій (*біхевіористичний критерій* – авт.), які,

- по-сьоме, народжуються в атитюдно-габітусній (поведінково-діяльнісній) системі координат локального соціуму (*критерій парадигмальності* – авт.) та,

- по-восьме, виступають логічним результатом індивідуальної, групової і колективної соціалізації, в тому числі й правової соціалізації (*соціалізаційний критерій* – авт.).

Разом з тим, вельми важливим є акцентуація уваги на телеологічній характеристиці такого самоврядного простору людини – він фактично презентує сферу індивідуальної свободи та автономії людини, – тобто там, де людина самостійно приймає рішення, включаючи й рішення, що стосуються відносин в сфері «людина – публічна влада», визначає свої цілі та несе за них відповідальність (*телеологічний критерій* – авт.). Отже, цей простір може бути охарактеризований як своєрідна «територія» (фізична, психологічна та правова), де зовнішнє втручання держави чи інших осіб обмежене, а основоположна роль належить людині, її групам і асоціаціям, що продукують відповідні та специфічні інтереси, потреби, уподобання тощо.

До головних ознак та принципів побудови такого простору відносяться такі:

А) Автономність – розуміється як здатність людини-жителя і одночасно члена ТГ діяти на основі власних переконань, а не під тиском обставин чи чужої волі (*ознака відносної самостійності* – авт.).

Б) Приватність – усвідомлюється як наявність сфер соціального життя (думки, особисте листування, житло), куди закритий доступ стороннім без згоди людини-особистості і одночасно жителя-члена ТГ (*ознака партикулярності* – авт.).

В) Відповідальність – формування розуміння того, що наслідки прийнятих рішень є результатом власного вибору людини-особистості і одночасно жителя-члена ТГ (*ознака респонсифікації* – авт.).

Г) Наявність чітко окреслених соціально-поведінкових меж – розуміється як чітке усвідомлення людиною-жителем і одночасно членом ТГ, а також її групами і асоціаціями того, що де закінчуються інтереси

людини та починаються права інших (*ознака дистантності* – авт.).

Принципами організації самоврядного простору людини, її груп та асоціацій виступають:

А) Суб'єктність – усвідомлення і розуміння того, що саме людина виступає творцем свого життя, а не об'єктом управління чи маніпуляцій (*принцип статусності* – авт.).

Б) Свобода вибору – розуміння можливості людини-особистості обирати між різними альтернативами (професія, світогляд, стиль життя) (*принцип диспозитивності* – авт.).

В) Саморегуляція – усвідомлення і розуміння наявності внутрішніх фільтрів та моральних норм, які допомагають людині, її групам і асоціаціям керувати своїм станом і поведінкою (*принцип резильєнтності* – авт.).

Г) Ресурсна забезпеченість – розуміється як вільний доступ людини-особистості до знань, фінансів та інструментів, необхідних для реалізації своєї волі (*принцип спроможності* – авт.).

Г') Комунікативна взаємодія – розуміється як забезпечення екзистенційної можливості людини-особистості брати участь у системі комунікативної взаємодії, що побудована і функціонує в межах ТГ (*принцип інтеракції* – авт.).

Д) Психологічна основа – розуміється як формування самоврядного простору на основі конститування і інституціоналізації муніципальної свідомості (індивідуальної, групової, колективної), що веде, своєю чергою, до формування такої ж різновидової муніципальної психології, яка спирається на систему муніципальних цінностей локального соціуму, а також детермінує побудову системи муніципальної культури (*принцип психологізму* – авт.).

Важливою ознакою самоврядного простору людини виступає є, що в демократичному суспільстві він захищається правом (*принцип нормативності* – авт.). Наприклад, право на приватну власність або свободу слова – це фактично юридичні гарантії того, що «простір» людини-особистості, її груп та асоціацій не буде порушено без законних підстав. Саме тому актуалізується та контекстуалізується проблематика існування, функціонування, розвитку і вдосконалення самоврядного простору людини як простору формування, дії, реалізації, розвитку і вдосконалення демократичних засад локального соціуму, в якому органічно поєднуються цінності МСВ та демократії, причому – в розумінні їх взаємного відображення, взаємодії і використання в інтересах жителів-членів ТГ.

Ба більше, варто розуміти, що самоврядний простір людини у контексті демократії – це соціально-просторова сфера, де людина-індивід (особистість) виступає не як вторинний, підлеглий і такий, що управляється, – а як автономний суб'єкт, що володіє відповідними

правами і свободами, комплексом відповідних обов'язків, що дозволяють трансформувати його як такого, що здатний до індивідуально-групової, індивідуально-колективної самоорганізації та реального впливу на суспільні процеси, особливо в контекстуалізації реалізації її екзистенційних інтересів. Звідси можна стверджувати, що саме такий самоврядний простір виступає фундаментом демократичного устрою як держави, так й всього соціуму, що складається з безлічі локальних соціумів, що існують і функціонують в умовах МСВ.

Отже, ключовими ознаками такого простору виступають:

1. Правова та фізична недоторканність людини, її груп та асоціацій (Приватність) – її розуміють як «територію», де держава не має права диктувати правила без згоди людини-особистості, її груп та асоціацій.

Її ознакою є наявність чітких кордонів (право на житло, таємницю листування, приватну власність, право на асоціацію). Варто усвідомлювати, що без захищеного приватного простору людина не може бути вільною у публічному житті, як й її групи та асоціації.

2. Свобода волевиявлення та думки людини, її груп та асоціацій – базується на передбаченні того, що в демократичному просторі людина сама формує свої переконання, які оформлюються та підкріплюються, а також «обкатуються» на практиці в межах її груп і асоціацій.

Її ознакою є відсутність ідеологічного примусу, тобто людина самостійно обирає цінності, релігію та політичні погляди, що робить її свідомим учасником демократичного вибору, а також конститує і інституціоналізує їх в межах своїх груп та асоціацій.

3. Суб'єктність і відповідальність людини, її груп та асоціацій – базуються на аксіоматичній засаді того, що в демократичному суспільстві саме людина та наведені її структури виступає джерелом влади. Звідси самоврядний простір – це насамперед простір, де людина бере на себе відповідальність за свої рішення, які зазвичай проводить і реалізує в межах своїх груп і асоціацій.

Їх ознакою виступає реальна здатність людини, її груп та асоціацій до діяльності на чітке виконання своїх інтересів, коли вони об'єктивно і суб'єктивно готові до самостійних дій без очікування вказівок «згори». Отже, спостерігається якісно-управлінський перехід від моделі «об'єкта управління» до моделі «співтворця суспільства».

4. Горизонтальна комунікація (Асоціативність) людини, її груп та асоціацій – тлумачиться таким чином, що самоврядний простір людини об'єктивно не може бути ізольованим, бо він передбачає формування і наявність здатності людини, її груп та асоціацій вільно об'єднуватися з іншими.

Її ознакою виступає наявність і реальна можливість свободи асоціацій, бо можливість створювати самі територіальні громади, союзи чи рухи для захисту спільних інтересів без втручання владних структур є

основоположною ознакою самоврядного простору, в якому реалізуються індивідуальна, групова і колективна самореалізація, самоідентифікація, самопрояв, саморозвиток і самовдосконалення наведених суб'єктів.

5. Інформаційна автономія людини, її груп та асоціацій – розуміється як здатність людини, її груп та асоціацій самостійно шукати, аналізувати та поширювати інформацію.

Її ознакою виступає критичне мислення та доступ до альтернативних джерел знань, бо саме такий підхід захищає простір особистості від маніпуляцій та пропаганди.

6. Участь у прийнятті рішень (Активність) людини, її груп та асоціацій – усвідомлюється через те, що самоврядний простір людини та її наведених структур в демократії – це простір впливу.

Її ознакою виступає наявність інструментів впливу на владу (вибори, петиції, місцеве самоврядування) – тобто, тоді, коли людина-житель і одночасно член ТГ, а також її групи і асоціації відчують, що їх простір інтегрований у загальнодержавний через механізми прямої демократії.

Отже, резюмуючи можна зазначити, що в демократичному сенсі самоврядний простір людини, а також її груп та асоціацій, що зазвичай функціонують в просторі життєдіяльності людини-особистості, фактично виступає як мікромодель демократії, демократичного розвитку і демократичної трансформації локального суспільства, де панує закон, повага до прав людини, її груп та асоціацій, а також і персональна відповідальність.

Разом з тим, можна стверджувати, що саме самоврядний простір людини, її груп та асоціацій виступає своєрідною школою демократії – тобто, простором де застосовуються і використовуються різні форми взаємодії територіальної локальної людської спільноти з публічною владою.

Яскравим свідоцтвом формування самоврядного простору людини як простору демократії виступають нормативно-технологічні засоби її реалізації, що проявляються через застосування і використання в умовах МСВ та в межах ТГ сукупності виборчих, референдумних та інших технологій та механізмів демократичного призначення, що сприяють реалізації політичних позицій (підтримка, заперечення, нейтральне відношення) повнолітніх жителів-членів громади, що відносяться до електорального корпусу [2].

Саме цей фактор виступає не тільки могутнім фактором, що свідчить про стратегічний курс публічної влади на демократизацію суспільного і державного життя, а й про формування правового простору локальної демократії в загальних межах побудови і реалізації (супроводження і забезпечення) концепту демократичної правової державності. Варто усвідомлювати і розуміти, що в основі такої демократизації лежать відповідні механізми демократичної взаємодії між вказаними суб'єктами,

що існують та функціонують в межах самої ТГ (жителі, їх групи та асоціації, органи місцевого самоврядування, інституції локального громадянського суспільства тощо), – причому, не тільки між собою, а й з суб'єктами, що діють за межами цього колективного суб'єкта національного конституційного і національного муніципального права, – тобто, з органами публічної державної влади (законодавчої та виконавчої та структурами останньої), а також з іноземними суб'єктами, що співпрацюють з ТГ (аналогічні суб'єкти муніципального права зарубіжних держав, міжнародні міжурядові організації, в т. ч. й місцевих влад, зарубіжні та міжнародні бізнес-структури, а також національні інституції громадянського суспільства та міжнародні структури глобального громадянського суспільства (у вигляді міжнародних неурядових організацій) [3] (*суб'єктний критерій* – авт.).

Отже, створюється система комунікативної взаємодії суб'єктів конституційного та муніципального права, причому як національного, так й міжнародного [4], що охоплюють коло соціально-політичних та соціально-економічних агентів, перелік яких, по-перше, не є обмеженим та володіє стійкою тенденцією до розширення; а, по-друге, залучають суб'єктів, що активно презентують зазвичай однотипні, алгоритмічні та систематичні муніципально-організаційні та муніципально-правові відносини, що скеровані на створення навколо будь-якої ТГ відповідної системи життєдіяльності, в тому числі й в сфері демократичної взаємодії, – в основі якої лежить складна і суперечлива у своїй функціональній та компетенційно-облігаторній площині локальна система продукування, охорони, захисту, реалізації та гарантування прав людини [5], що створюється органами МСВ (*комунікаційно-алгоритмічний критерій* – авт.).

Об'єктом таких відносин зазвичай виступають не тільки багаточисельні питання стабільного та сталого існування ТГ, що детермінують її функціонування в умовах повсякденності та проходження жителями-членами ТГ свого життєвого циклу – бо саме такі ТГ у глобальному їх вимірюванні, розумінні і визначенні виступають первинними колективними асоціаціями людської популяції, на яких базується соціум і феноменологія державності, – а й профільні питання демократичної взаємодії вказаних вище суб'єктів. Бо зазвичай такі питання, причому як у їх сукупності, так й окремо, мають загально важливий характер та носять стратегічну властивість інтерсуб'єктивності (*об'єктно-інтерсуб'єктивний критерій* – авт.).

Важливо зазначити, що системність і комплексність муніципально-правових відносин наглядно демонструють, по-перше, не тільки їх стратегічну державотворчу актуальність, по-друге, екзистенційну контекстуалізацію, по-третє, праксеологічну важливість, по-четверте, технологічну пріоритетність, а також, по-п'яте, об'єктивує психологічну

основу для організації та реалізації повсякденного життя людини, її груп та асоціацій, а також, по-шосте, наявність сформованої в історичній ретроспективі та доповненої сучасними реаліями системи муніципальних цінностей, що є породженням муніципальної свідомості (правосвідомості), муніципальної психології, – і далі муніципальних свобод, муніципальних прав, муніципальної культури тощо, а у підсумку й сутнісно-телеологічної «муніципальної цивілізації» (*аксіологічний критерій* – авт.), що формується, існує, функціонує, розвивається та вдосконалюється в межах і на основі самоврядного простору людини, як простору демократії.

Отже, резюмуючи, можна дійти висновку про стратегічну роль і значення самоврядного простору людини, а також її груп і асоціацій у: а) формуванні і функціонуванні простору демократії, б) у вигляді системи демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та державною і муніципальною владами, що в) базується на широкому колі нормативних джерел різного рівня (локальних, загальнодержавних, міжнародних), які г) детермінують використання відповідних виборчих, референдумних та інших технологій та г') скеровані на прийняття відповідних владно-управлінських рішень, що д) вирішують не тільки питання формування, функціонування, оновлення публічної влади, а й е) супроводжують і забезпечують найважливіші аспекти життєдіяльності наведених суб'єктів в локальному соціумі.

Список використаних джерел:

1. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування: параметри ознаки та роль в становленні локальної демократії. *Матеріали 13-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Соціологія і практика: імплементація в сучасному суспільстві»* (16-18 жовтня 2022 р.). Манчестер, Велика Британія. InterConf. 2022. № 128. С. 115-124.

2. Баймуратов М., Кофман Б., Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 4. С. 82–102.

3. Баймуратов М. Публічна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. *Вісник АПСВТ*. 2018. №1. С. 42–44.

4. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2021. № 2. С. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3 (дата звернення: 20.04.2026).

5. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*: зб. наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

ПРАВОПРОСВІТНИЦТВО ТА БЛАГОДІЙНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ФЕНОМЕН ПРАВОВОЇ СТІЙКОСТІ ТА ЦІННІСНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Бисага Юрій Михайлович,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
Директор Інституту держави і права країн Європи,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Берч Вероніка Вікторівна,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

Продан Вікторія Іванівна,

доктор філософії (PHD)
асистент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Повномасштабна війна в Україні стала не лише викликом для державних інституцій, а й своєрідним екзистенційним випробуванням для суспільства як цілісного соціально-правового організму, різко загостривши питання фізичного виживання, безпеки, стабільності функціонування публічної влади, ефективності механізмів захисту прав і свобод людини, а також здатності держави гарантувати базові конституційні цінності в умовах воєнного стану. Водночас такі кризові обставини виявили іншу, не менш важливу тенденцію – внутрішній потенціал суспільства до самоорганізації, консолідації та солідарної взаємодії. Саме в умовах системної загрози відбувається переосмислення ролі кожного індивіда у суспільстві, посилюється відчуття спільної відповідальності, формується нова культура взаємопідтримки, в основі якої лежать не лише емоційні імпульси, а й усвідомлені ціннісні орієнтири.

Відповідно, з огляду на останні тенденції вітчизняного право- та державотворення особливої актуальності набувають сфери правопросвітництва та благодійності, які поступово трансформуються у складні системоутворюючі елементи, що забезпечують функціонування суспільства в умовах невизначеності та ризику. Правопросвітництво, виходячи за межі традиційного освітнього дискурсу, набуває значення практичного інструменту орієнтації людини у складному правовому

середовищі, що постійно змінюється, тоді як благодійність еволюціонує у форму соціальної взаємодії, яка підтримує життєздатність суспільства на матеріальному, моральному та комунікативному рівнях, що формує підґрунтя правової стійкості – здатності суспільства не лише адаптуватися до кризових умов, але й зберігати та відтворювати правові цінності, принципи верховенства права та поваги до людської гідності навіть у найскладніших обставинах.

Саме на перетині правопросвітництва та благодійності формується принципово нова якість суспільних відносин, яка виходить за межі ситуативного реагування на кризу і набуває ознак глибинного соціально-правового процесу. Йдеться про становлення ціннісної самоорганізації як здатності суспільства самостійно вибудовувати механізми взаємодії, підтримки та захисту, спираючись не лише на формальні інститути, а й на внутрішньо прийняті правові та гуманістичні орієнтири, де правопросвітництво забезпечує інтелектуальну та нормативну основу такої самоорганізації, формуючи у громадян розуміння меж правомірної поведінки, способів реалізації та захисту своїх прав, тоді як благодійність наповнює ці процеси реальним соціальним змістом, перетворюючи абстрактні цінності на конкретні дії.

Важливо, що в умовах війни така форма взаємодії набуває системного характеру, за якої суспільство дедалі менше орієнтується на пасивне очікування державних рішень і дедалі активніше включається у співтворення соціально-правової реальності, що проявляється у розвитку горизонтальних мереж взаємодопомоги, волонтерських і просвітницьких ініціатив, у здатності громадян не лише реагувати на проблеми, але й попереджати їх, спираючись на правові знання та усвідомлення спільної відповідальності. Таким чином, формується особливий тип соціальної активності, в якому правова свідомість і соціальна солідарність взаємно підсилюють одна одну. У результаті виникає стійка соціально-правова ніша, яка характеризується не лише здатністю витримувати зовнішні виклики, але й внутрішньою узгодженістю, довірою та передбачуваністю взаємодії між суб'єктами, забезпечуючи безперервність правового життя навіть за умов дестабілізації державних процесів, підтримуючи функціонування базових правових інститутів і створюючи підґрунтя для їх подальшого відновлення та розвитку. У більш широкому сенсі йдеться про формування нової моделі суспільства, у якій право перестає бути виключно сферою державного регулювання і стає спільною цінністю та інструментом колективної дії, здатним консолідувати суспільство в умовах найскладніших історичних випробувань.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує роль наукових та освітніх інституцій, які в умовах війни суттєво розширюють межі своєї діяльності, що дедалі частіше виконують функцію соціальних платформ, що поєднують науку, освіту, правопросвітництво і благодійність.

Показовим прикладом такої трансформації є діяльність кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, яка демонструє цілісну модель відповідальної академічної спільноти.

Правопросвітницький вимір діяльності кафедри реалізується через системну організацію міжнародних наукових заходів, правових шкіл, конференцій і дискусійних платформ. Важливо, що ініційовані заходи не обмежуються суто академічним обговоренням, а орієнтовані на осмислення реальних викликів війни. Тематично вони охоплюють ключові сфери суспільного життя, від гарантування базових прав людини (права на життя, освіту, охорону здоров'я, свободу пересування) до функціонування органів державної влади, судової системи, правоохоронних органів, інформаційної безпеки, ювенальної юстиції, захисту культурних цінностей, післявоєнного відновлення тощо. Фактично йдеться про формування цілісного правового дискурсу війни, у межах якого право осмислюється не як абстрактна система норм, а як дієвий інструмент реагування на кризу, а міжнародний характер таких заходів забезпечує інтеграцію українського досвіду у світовий контекст, дозволяючи адаптувати кращі зарубіжні практики до національних умов.

Водночас науково-аналітична діяльність кафедри органічно підсилює та концептуально завершує окреслений комплекс правопросвітницьких та благодійних практик, забезпечуючи їх належне теоретичне осмислення та доктринальне наповнення. Показовим у цьому контексті є підготовка сучасних монографічних досліджень, зокрема: «Інституційна роль прокуратури у механізмі захисту прав людини: європейські стандарти та українські перспективи», «Інститут адвокатури як об'єкт конституційно-правового та компаративного аналізу», «Парадигма конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в умовах трансформації демократичних інститутів». Зазначені наукові праці репрезентують не лише фіксацію актуальних проблем функціонування правових інститутів в умовах війни, але й демонструють прагнення до їх глибокого концептуального переосмислення. Так, дослідження інституційної ролі прокуратури акцентує увагу на необхідності адаптації європейських стандартів до українських реалій воєнного часу, формуючи нове бачення прокуратури як активного суб'єкта захисту прав людини. Монографія, присвячена інституту адвокатури, розкриває його значення не лише як професійної правничої спільноти, але і як ключового елемента забезпечення доступу до правосуддя та реалізації принципу верховенства права. У свою чергу, дослідження конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу порушує надзвичайно актуальні питання трансформації демократичних процедур в умовах кризових викликів та необхідності збереження легітимності публічної влади. У своїй сукупності ці монографії формують цілісне теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку правової системи України,

орієнтованого на формування якісно нової моделі правового порядку, здатної відповідати сучасним викликам і забезпечувати сталий демократичний розвиток держави.

Не менш вагомою є благодійна складова діяльності кафедри, яка в умовах війни набуває системного, багатовимірного характеру та виходить далеко за межі традиційного розуміння допомоги. Вона реалізується як у матеріальній, так і в нематеріальній площині, поєднуючи цільові донати, організацію та спрямування гуманітарної допомоги, підтримку військовослужбовців і вразливих категорій населення із більш глибокими формами соціальної взаємодії. Йдеться, зокрема, про освітні та правопросвітницькі ініціативи, індивідуальну та групову комунікаційну підтримку, елементи психологічної допомоги, а також формування середовища довіри, відкритості та взаєморозуміння. Принципово важливо, що така діяльність вибудовується як послідовна і внутрішньо узгоджена система, в основі якої лежить усвідомлення соціальної відповідальності академічної спільноти, підтримання соціальної стійкості та збереження ціннісних орієнтирів суспільства, що створює передумови для відновлення соціальних зв'язків, зміцнення солідарності та формування відчуття спільної причетності до майбутнього держави.

Отже, правопросвітництво та благодійність в умовах війни постають не лише як інструменти реагування на кризу, але як фундаментальні чинники стабілізації соціально-правових процесів, що закладають підґрунтя для післявоєнного відновлення держави, заснованого на принципах верховенства права, солідарності та людської гідності, в чому якраз і зосереджується їх стратегічне значення для сучасної України.

ПАРОСТКИ ДЕМОКРАТІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТЕРЕНАХ У ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Гавриленко Олександр Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення витоків європейської демократії крізь призму середньовічного досвіду, який тривалий час залишався на периферії наукового дискурсу. У сучасних умовах, коли питання легітимації влади, участі громадян у політичному

процесі та верховенства права набувають особливої ваги, звернення до історико-правових форм їх становлення дозволяє поглибити розуміння природи демократичних інститутів і виявити їхню внутрішню історичну складність. Такий підхід сприяє відходу від нормативно-оцінкових схем і натомість орієнтує дослідника на реконструкцію реальних механізмів функціонування влади в різних історичних контекстах.

Водночас усталена традиція розглядати демократію як виключно античний феномен, пов'язаний передусім із досвідом Стародавніх Афін, зумовлює потребу корекції дослідницької оптики та розширення аналітичного горизонту за рахунок включення середньовічного матеріалу. Зосередженість на античності як «нормативному зразку» демократії фактично призводить до ігнорування тих форм політичної участі, які виникали поза межами класичного полісу, але відігравали не менш важливу роль у формуванні європейської політико-правової традиції. Середньовіччя у цьому сенсі постає не як період інституційного занепаду, а як етап складної трансформації античної спадщини, в межах якого відбувається адаптація ідей колективного волевиявлення до нових соціально-економічних і політичних умов. Формування міських комун, станово-представницьких органів, а також розвиток договірних форм обмеження влади свідчать про поступове укорінення принципів участі, представництва та правової регламентації влади. Саме в середньовічну добу закладаються ті інституційні передумови, які у подальшому забезпечили перехід до більш розвинених форм представницького правління.

Отже, актуальність дослідження визначається не лише потребою історичної реконструкції ранніх форм народовладдя, але й прагненням виявити їхній вплив на формування сучасних демократичних інститутів. У цьому контексті середньовічний досвід постає як невід'ємна складова європейської правової традиції, що вимагає ґрунтового та концептуально виваженого осмислення.

Стан наукової розробки проблеми свідчить про домінування концепцій, що або абсолютизують розрив між античністю та середньовіччям, або ж розглядають останнє як період занепаду політичної участі та правових форм її забезпечення. Такий підхід не враховує складності й багатовимірності середньовічних політико-правових процесів, у межах яких відбувалося формування низки інститутів, що містили окремі елементи народовладдя. Йдеться, зокрема, про міські комуни, станово-представницькі органи, а також різноманітні форми локального самоврядування, які, попри свою обмеженість, заклали підвалини для подальшого розвитку представницьких і конституційних механізмів.

Метою дослідження є виявлення та аналіз паростків демократії на європейських теренах у добу середньовіччя в історико-правовому вимірі.

Перехід від античної до середньовічної моделі політичної організації

супроводжувався не лише трансформацією інституцій, але й переосмисленням самих засад здійснення влади [1]. Попри традиційне уявлення про раннє середньовіччя як період домінування персоналізованої монархічної влади, саме в цей час зберігалися й розвивалися окремі форми колективного управління, що мають виразні риси протодемократичних практик. До таких інститутів належать германські народні збори – тинги (сканд. *ting*, ісл. *þing*), які функціонували як органи, де вільні члени громади брали участь у вирішенні найважливіших питань: від судочинства до ухвалення політичних рішень. Хоча ступінь їхньої реальної впливовості варіювався залежно від конкретного регіону та етапу державотворення, сама практика колективного обговорення і прийняття рішень засвідчує збереження елементів участі як важливої складової політичної культури.

У межах так званих варварських королівств, що виникли на руїнах Західної Римської імперії, спостерігається поєднання монархічного принципу влади з елементами консенсусного правління. Король, формально наділений верховною владою, змушений був зважати на позицію знаті та воєнної дружини, а в окремих випадках – і ширшої спільноти вільних воїнів. Така модель не передбачала інституційної рівності, однак містила важливий елемент погоджувального характеру влади, що обмежував її свавільність. Водночас ці форми не набули чіткої правової інституціоналізації, залишаючись значною мірою звичаєвими за своєю природою. Саме ця обставина визначає їхній перехідний характер: вони виступають своєрідним містком між античними формами безпосередньої участі та більш структурованими середньовічними інститутами представництва.

Якісно новий етап у розвитку ідей народовладдя пов'язаний із формуванням міського самоврядування, яке стало одним із найважливіших феноменів політико-правового життя середньовічної Європи. Починаючи з XI–XII ст., у країнах Західної Європи (а пізніше Центральної та Південної) розгортається комунальний рух, спрямований на здобуття містами автономії від феодалної влади. У результаті цього процесу виникають міські комуни – корпоративні об'єднання жителів, які набували права на самостійне управління, судочинство та нормотворення. Юридичним підґрунтям їх функціонування ставали міські статuti, що закріплювали структуру органів влади, порядок їх формування та компетенцію [2].

Особливе значення в цьому контексті має Магдебурзьке право, яке стало однією з найпоширеніших моделей міського самоврядування у Центральній та Східній Європі [3]. Його норми регламентували діяльність міських рад, судів, визначали права та обов'язки міщан, створюючи тим самим правову основу для їх участі у здійсненні влади [4].

У межах міського самоврядування формуються інститути, що мають виразні ознаки протодемократії: виборність органів влади, колегіальність ухвалення рішень, наявність процедурної регламентації [5, с. 119-120].

Хоча доступ до участі часто обмежувався майновими або корпоративними критеріями, міські громади виступали як відносно автономні політичні суб'єкти, здатні до самостійного врядування.

Таким чином, міське самоврядування стало тим середовищем, у якому відбулося подальше інституційне оформлення ідей народовладдя. Воно не лише зберегло окремі елементи античної традиції, але й трансформувало їх, адаптувавши до нових соціально-економічних умов середньовічної Європи.

Подальша еволюція протодемократичних практик у середньовічній Європі пов'язана з формуванням станово-представницьких інститутів, які відобразили перехід від локальних форм самоврядування до більш складних механізмів політичної участі на загальнодержавному рівні. Виникнення цих інститутів було зумовлене як соціально-економічними змінами, так і потребою монархічної влади у легітимації своїх рішень та мобілізації ресурсів.

Найбільш розвинутою формою такого представництва став Англійський парламент, який поступово перетворився на ключовий орган взаємодії між монархом і станами. Його становлення відображає процес інституціоналізації принципу представництва: участь у політичному житті здійснюється не безпосередньо, а через обраних або делегованих представників. Парламент виконував насамперед фінансові функції (затвердження податків), а також брав участь у законотворчості, що свідчить про розширення його компетенції.

Подібні інститути виникають і в інших європейських державах. У Франції формуються Генеральні штати, які репрезентували духовенство, дворянство та третій стан, а в Іспанії – кортеси, що виконували аналогічні функції. Попри відмінності у структурі та повноваженнях, усі ці органи характеризуються наявністю представницького принципу та виконанням дорадчо-легітимаційної ролі щодо монархічної влади.

Водночас правова компетенція станово-представницьких інститутів залишалася обмеженою. Вони не мали самостійного суверенітету і, як правило, діяли в межах, визначених монархом. Їхня участь у законотворчому процесі була нерівномірною, а можливості впливу на політичний курс держави значною мірою залежали від конкретної історичної ситуації. Крім того, становий характер представництва обумовлював виключення значної частини населення з політичного процесу.

Попри ці обмеження, станово-представницькі інститути відіграли важливу роль у формуванні механізмів політичного діалогу між владою і суспільством, заклавши підвалини для подальшого розвитку парламентських форм правління.

Важливим напрямом втілення ідей народовладдя у середньовічній Європі стало формування правових механізмів обмеження монархічної

влади. У цьому контексті особливого значення набувають акти договірною характеру, які фіксували взаємні зобов'язання між правителем і підданими та закріплювали певні гарантії прав і свобод.

Класичним прикладом такого акта є Велика хартія вольностей (1215 р.), що стала одним із перших документів конституційного значення в європейській правовій традиції [6]. Її ухвалення було результатом компромісу між королівською владою та баронською опозицією і відображало прагнення обмежити свавілля монарха шляхом юридичної регламентації його повноважень. Хартія закріплювала низку принципово важливих положень, серед яких особливе місце займає вимога здійснення влади відповідно до закону. Вперше на нормативному рівні було сформульовано ідею, що навіть верховна влада не є абсолютною і підлягає правовим обмеженням. Окрім того, документ містив гарантії судового захисту, заборону довільного позбавлення свободи та майна, що заклало підвалини для подальшого розвитку принципу верховенства права.

Варто підкреслити, що первісно ці гарантії мали становий характер і поширювалися насамперед на привілейовані групи населення. Проте сама ідея договірною обмеження влади стала важливим етапом у формуванні правової державності, оскільки закріплювала принцип підпорядкування влади праву.

Таким чином, договірні акти середньовіччя, попри їхню обмеженість, відіграли визначальну роль у трансформації політико-правової свідомості, заклали основи для подальшого розвитку конституціоналізму і демократичних інститутів у Європі.

Своєрідну модель поєднання князівської влади з елементами колективного волевиявлення, що знайшли вираження у функціонуванні віча демонструє політико-правовий розвиток Київської Русі [7, с. 20, 33]. Цей інститут, попри відсутність чіткої нормативної регламентації у сучасному розумінні, відіграв важливу роль у політичному житті окремих міст і земель.

Віче виконувало низку функцій, які дозволяють розглядати його як форму народного волевиявлення [8]. Зокрема, воно могло вирішувати питання запрошення або вигнання князя, ухвалювати рішення щодо війни і миру, а також виступати майданчиком для обговорення найважливіших суспільних проблем. Така участь громади у політичному процесі свідчить про наявність елементів колективної легітимації влади.

Водночас співвідношення віча з князівською владою не було однозначним і варіювалося залежно від конкретного історичного контексту. У деяких центрах, віче набувало значної політичної ваги, фактично перетворюючись на домінуючий орган влади. В інших випадках його роль була обмеженою і підпорядкованою князівській адміністрації. Варто також враховувати, що участь у вічових зборах не була універсальною: реальний вплив на ухвалення рішень мали передусім

представники міської верхівки. Це надає вічу рис олігархічного інституту, попри наявність формальних ознак колективності. Таким чином, віче слід розглядати як специфічну форму протодемократичної практики, яка поєднувала елементи народної участі з ієрархічною структурою суспільства.

Подальший розвиток елементів народовладдя на українських землях пов'язаний із формуванням козацького устрою, який репрезентує унікальний тип військово-політичної організації з виразними рисами колективного самоврядування. У цьому контексті особливе місце посідає Військо Запорозьке як інституційно оформлена спільнота, що функціонувала на засадах участі та виборності.

Ключовим органом влади виступала козацька рада, яка виконувала функції вищого органу управління. На радах вирішувалися питання обрання гетьмана та старшини, визначення зовнішньополітичного курсу, організації військових кампаній. Принцип відкритого обговорення та колективного ухвалення рішень забезпечував високий рівень участі членів козацької спільноти.

Виборність старшини становила одну з визначальних ознак козацького устрою. Посадові особи, включаючи гетьмана, обиралися на певний строк і могли бути усунуті за рішенням ради, що створювало механізм підзвітності влади перед спільнотою. Така практика істотно відрізнялася від спадкових форм влади, характерних для більшості європейських держав того часу.

Правові засади функціонування козацького самоврядування ґрунтувалися як на звичаєвому праві, так і на писаних актах (гетьманських універсалах, договорах з іншими державами тощо). Це забезпечувало відносну стабільність інституційної системи та регламентувало порядок здійснення влади.

Водночас козацька демократія мала виразно станово-військовий характер, оскільки участь у політичному житті обмежувалася колом козаків. Попри це, вона становить важливий етап у розвитку демократичних традицій на східноєвропейських теренах, демонструючи можливість поєднання військової організації з елементами колективного врядування.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що паростки демократії на європейських теренах у добу середньовіччя формувалися в умовах складної взаємодії традицій, соціальних структур і правових практик, які не зводяться до простої рецепції античного досвіду. Середньовіччя постає не як період «перерви» у розвитку народовладдя, а як етап його трансформації, адаптації та часткової інституціоналізації в нових історичних умовах.

Встановлено, що ключові елементи протодемократичних інститутів – участь у прийнятті рішень, колегіальність, виборність і процедурна

регламентація – знаходили своє відображення у різноманітних формах середньовічної політичної організації. Зокрема, ранньосередньовічні збори типу тингів зберігали традицію колективного обговорення і погодження рішень, тоді як розвиток міського самоврядування, зокрема на основі Магдебурзького права, сприяв формуванню більш чітко структурованих інститутів участі та локальної автономії.

Особливе значення у процесі еволюції демократичних елементів мали станово-представницькі органи, такі як Англійський парламент, Генеральні штати та кортеси, які заклали підвалини для розвитку принципу політичного представництва. Попри їхню обмежену компетенцію та становий характер, саме ці інститути стали важливим механізмом комунікації між владою і суспільством, сприяючи поступовому утвердженню ідеї участі у здійсненні влади.

Не менш вагомим є значення договірних форм обмеження монархічної влади, насамперед Велика хартія вольностей, яка закріпила принцип підпорядкування влади праву і стала одним із перших кроків у напрямі формування конституціоналізму. Саме через такі акти відбувається поступова трансформація уявлень про природу влади – від персоналізованої до обмеженої нормами права.

Окремо слід підкреслити, що елементи протодемократичних практик були притаманні й українським теренам у середньовічну добу. У межах Київської Русі функціонувало віче як форма колективного волевиявлення, що забезпечувала участь міської громади у вирішенні ключових політичних питань, включаючи запрошення князя та визначення зовнішньополітичного курсу. Попри відсутність чіткої правової інституціоналізації та обмеженість соціальної бази, цей інститут засвідчує наявність традицій колективного управління.

У подальший період, у складі ВКЛ [9], Речі Посполитої, українські землі були включені до системи станово-представницьких інститутів, що функціонували на засадах шляхетської демократії. Участь місцевої шляхти у сеймах і сеймиках створювала можливості для політичної репрезентації, хоча й обмежувалася становими рамками. Паралельно поширення магдебурзького права в українських містах сприяло розвитку міського самоврядування, формуючи локальні осередки правової автономії та участі.

Водночас бачимо, що середньовічні форми народовладдя мали виразно обмежений характер, зумовлений становою структурою суспільства, нерівномірністю доступу до політичної участі та залежністю інститутів від монархічної влади. Це не дозволяє ототожнювати їх із модерною демократією, проте дає підстави розглядати їх як важливий етап у її історичному становленні.

Отже, середньовічна Європа сформувала комплекс інституційних і правових передумов, що забезпечили подальший розвиток демократичних

форм правління. Синтез традицій колективного волевиявлення, представництва та правового обмеження влади створив основу для переходу до модерних політичних систем. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням аналізу регіональних особливостей розвитку протодемократичних інститутів, а також із застосуванням міждисциплінарних підходів, що дозволяють комплексно осмислити феномен ранніх форм демократії в європейському історико-правовому контексті.

Список використаних джерел:

1. Pocock J. G. A. The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century. Cambridge University Press, 1987. 402 p
2. Гавриленко О. А. Статут Будви – маловідома пам'ятка міського права середньовічної Європи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 9-15. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.1> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Кобилецький М. Вплив магдебурзького права на розвиток місцевого самоврядування в Україні (XIV-XIX століття). *Право України*. 2020. № 1. С. 212- 223.
4. Бойко І.Й. Застосування магдебурзького права у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2008. Т. 21 (60). № 2. С. 11-19.
5. Кахнич В.С. Міста-держави та міське право в середньовічній Європі. Історико-правове дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар, 2014. 138 с.
6. Кириченко В. Є. Ідеї, що правлять світом – Велика хартія вольностей. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 5-12. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.3.01> (дата звернення: 20.04.2026).
7. Гавриленко О. А., Колесніков С. Д., Логвиненко І. А. Київська Русь: політико-правовий нарис. Харків: УніВС, 1999. 70 с.
8. Сворах С. Д. Трансформація народовладдя в Україні у контексті європейських цивілізаційних процесів Х–XVII століть. *Форум права*. 2013. № 1. С. 864-869. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ FP_index.htm_2013_1_145 (дата звернення: 20.04.2026).
9. Сворах С. Д. Народовладний концепт Литовсько-Руської держави у державно-правових поглядах дослідників XIX–XX ст. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1 (60). С. 25–36.

ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ В МЕХАНІЗМІ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Лялюк Олексій Юрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Місцеве самоврядування згідно з Конституцією України (ст.140) є правом територіальної громади. Остання являє собою сукупність жителів відповідної території – громадян України (ст.1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [6]). Саме ці громадяни є первинним джерелом муніципальної влади, яка має локальний територіальний характер, обмежений межами відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Будучи таким першоджерелом, особливе значення набувають способи участі жителів у здійсненні муніципальної влади. Така участь можлива за допомогою так званих форм прямої локальної демократії.

Проте теоретичного обґрунтування потребує питання розуміння демократії як локальної. Етимологічно «демократія» («демос» – народ, «кратос» - влада) стосується всього народу країни. Тому при використанні поняття «локальна демократія» поєднуються певною мірою суперечливі одна одному поняття, де – локальна – свідчить про певні обмеження по території, а значить і по кількості жителів, які проживають тільки на цій території, а демократія – свідчить про участь всього легітимного джерела влади, тобто народу у процесі прийняття рішення.

Тому слід виходити з того, що у локальній демократії приймає участь не весь первинний суб'єкт, а лише його певна частина, яка проживає на відповідній території, як правило, певної адміністративно-територіальної одиниці, або її частини. І тут виникають низка питань: (1) чи можуть жителі брати участь у локальній демократії не на одній території, а на декількох і якщо так, то за яких умов? (2) чи можуть жителі приймати участь у відповідних формах на відстані, не проживаючи (але будучи зареєстрованими) на відповідній території?

В Україні поняття жителя є логічно пов'язаним з місцем життя (проживання). Об'єктивно особа може мати декілька місць проживання, проте положення законодавства дозволяють особі бути активним учасником муніципально-владних відносин лише за одним місцем проживання, а саме за тим, де ним проведено реєстраційну процедуру. При цьому, реєстрація місця проживання в Україні є обов'язковою. Згідно із законодавством, при зміні місця проживання необхідно задекларувати (зареєструвати) його протягом 30 календарних днів. Відсутність реєстрації понад цей термін загрожує попередженням або штрафом від 17 до 51 грн (ст. 197 КУпАП). Водночас, якщо особа не здійснює реєстрацію місця

проживання взагалі, вона позбавляється права на участь у формах локальної демократії. На наш погляд, досить жорсткі обмеження особи брати участь у здійсненні локальної демократії лише за одним місцем в межах однієї території викликають певну критику. Цікавим прикладом слугує Італія, де вперше, у червні 2025 року, декретом-законом № 27/2025 було запроваджено пілотну схему, що дозволяє виборцям, які голосують за межами виборчої ділянки, здійснювати своє право голосу під час референдумів. Це дозволило виборцям, які з причин навчання, роботи або лікування тимчасово проживали в муніципалітеті, розташованому в провінції, відмінній від муніципалітету, де вони зареєстровані для голосування, скористатися своїм правом голосу [1]. У Франції для здійснення голосування на місцевих виборах необхідно здійснити реєстрацію на території тої місцевої ради, де особа бажає проголосувати [2]. Подібна реєстраційна система діє і в Німеччині. Голосувати можуть лише ті, хто внесений до списку виборців або має виборче посвідчення. Якщо у них немає виборчого посвідчення, особи, внесені до реєстру виборців, можуть голосувати лише у виборчому окрузі, де вони внесені до списку [3]. Подібна до України модель діє в Японії. Там, для участі в більшості місцевих референдумів особа повинна бути внесена до основного реєстру мешканців муніципалітету протягом певного періоду (часто три місяці поспіль), щоб мати право на участь, оскільки це підтверджує, що вона є дійсним місцевим мешканцем [4]. Приклади різних моделей, особливо, досвід Італії, дозволяє стверджувати про необхідність пом'якшення в Україні підходів до залучення жителів до вирішення питань місцевого значення.

Форми локальної демократії на сьогодні в Україні зазнають значних змін. Їх система трансформується і розширюється. На рівні Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» запроваджуються нові форми, що дозволить гарантувати їх використання в майбутньому та деталізувати порядки їх проведення у статутах територіальних громад [6]. Окрім традиційно відомих нам місцевих виборів, місцевих референдумів, загальних зборів жителів, громадських слухань та місцевих ініціатив, а також певною мірою дискусійних форм – служби в органах місцевого самоврядування та роботи органів самоорганізації населення, на сьогодні отримують законодавчого регулювання такі форми як: (1) участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету; (2) публічні консультації; (3) консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування; (4) громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Натомість, окрім назви останніх форм, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не містить будь-яких інших особливостей їх здійснення. На наш погляд, такий підхід законодавця не є виправданим. Підтримуючи в цілому необхідність деталізації цих форм на рівні статутів

територіальних громад, вважаємо, що саме закон має визначити ключові загальні засади для їх здійснення, і встановлення в законі лише однієї назви, для цього недостатньо. Мають бути визначені загальні підходи і критерії. Приміром, для такої форми як «участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету» мають визначатися мінімальна кількість жителів, які самостійно залучаються для такого планування, порядок відбору таких жителів, або механізм формування ініціативної групи, яка буде здійснювати планування, а також який орган місцевого самоврядування здійснює залучення та порядок залучення таких жителів до процесу планування.

Аналогічна ситуація стосується також таких форм участі територіальної громади, як громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування.

Звертає увагу, що окремою формою участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення вказані публічні консультації. Водночас, Верховною Радою України у 2024 році укладено окремий закон України «Про публічні консультації» [5]. Зважаючи на положення цього Закону, можна зробити висновок, що він спрямований на деталізацію, в тому числі, положень ст. 61 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні». Зокрема, це впливає із ст. 1, де предмет публічної консультації - це питання, що виникло на етапі постановки проблеми, розроблення, формування чи реалізації державної політики у відповідній сфері, здійснення місцевого самоврядування (в тому числі на етапі обрання одного з альтернативних варіантів розв'язання проблеми, підготовки проекту акта), щодо якого суб'єкт, передбачений ч. 2 ст. 5 цього Закону, пропонує заінтересованим сторонам надати свої пропозиції під час публічних консультацій. Проте, звертаючись до вказаної ч. 2 ст. 5, доводиться констатувати, що там відсутній такий суб'єкт, як територіальна громада, а зазначено лише орган місцевого самоврядування. Це вже дає підстави говорити, що форма, вказана в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» та в Законі «Про публічні консультації» є різними формами. Це призводить до значної невизначеності у сфері правового регулювання цих питань. На наш погляд, ч. 2 ст. 5 вказаного закону слід доповнити таким суб'єктом як територіальна громада, а також в окремій нормі передбачити найважливіші засади ініціювання публічних консультацій жителями, а не лише органом місцевого самоврядування.

Статут територіальної громади по суті стає головним документом, який буде детально закріплювати механізм проведення різних форм участі. Насамперед, і в обов'язковому порядку тих, що закріплені в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також інших форм, які вважає за доцільне орган місцевого самоврядування, який цей статут приймає. Тому важливе значення слід приділити вимогам для підготовки

статутів територіальних громад. Їх правовий статус має бути переглянутий і у зв'язку з тим, що прийняття, внесення змін до статуту територіальної громади передбачає обов'язкове проведення громадських слухань (ст.13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Тому доцільно відмовитись від державної реєстрації статутів.

В Україні форми демократії участі часто пропонують відносити до системи місцевого самоврядування, хоча згідно ст.5 це інституційна система влади. Водночас, зважаючи на те, що територіальна громада названа як окремий елемент цієї системи, такий підхід підкреслює важливість використання для здійснення місцевого самоврядування саме форм прямої демократії. Вона має застосовуватись як постійно функціонуючий, альтернативний органу місцевого самоврядування, механізм прийняття рішень з усіх питань місцевого значення.

Для розуміння такого конституційно-правового поняття як «питання місцевого значення», які і позначають де-факто, предметну підвідомчість як органів місцевого самоврядування, так і форм прямої демократії, слід виходити з офіційної позиції КСУ.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень ч.1 ст. 143 Конституції України, пп. „а“, „б“, „в“, „г“ ст. 12 Земельного кодексу України, п. 1 ч. 1 ст. 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 1 квітня 2010 року № 10-рп/2010 Суд зазначив, що положення ч. 1 ст. 143 Конституції України „вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції“ стосується вирішення органами місцевого самоврядування як суб'єктами владних повноважень питань, визначених законами, зокрема, у галузі земельних відносин [7].

Крім того, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 26 березня 2002 року визначив політико-правову природу органів місцевого самоврядування, які не є органами державної влади, а є представницькими органами, через які здійснюється право територіальної громади самостійно вирішувати не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення, тобто такі, які пов'язані передусім з життєдіяльністю територіальних громад і перелік яких визначено у Конституції і законах України (пункти 4, 5 мотивувальної частини Рішення від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002 у справі про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) [8].

Виходячи з такої широкої позиції КСУ, можна виснувати, що шляхом форм прямої демократії територіальній громаді слід надати право вирішувати будь-які питання, що згідно із Законами України належать до повноважень органів місцевого самоврядування.

Таким чином, вищепроведений аналіз свідчить, що пряма демократія на місцевому рівні є важливим способом здійснення місцевого

самоврядування територіальною громадою або окремими жителями, який, залежно від форми участі, має бути застосований до вирішення всіх питань місцевого значення, а самі форми здійснення демократії участі слід вважати важливим елементом системи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Youth participation in representative democracy. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/italy/52-youth-participation-in-representative-democracy> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Register for the local elections in France. URL: <https://repository.cern/records/9c1ym-saa48> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Voters' register and residential move. <https://www.bundeswahlleiterin.de/en/europawahlen/2024/informationen-waehler/waehlerverzeichnis-umzug.html> (дата звернення: 20.04.2026).
4. Civic rights for foreign residents sparks backlash in Japan. <https://eastasiaforum.org/2022/02/12/civic-rights-for-foreign-residents-sparks-backlash-in-japan/> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Про публічні консультації: Закон України від 20.06.2024 р. № 3841-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 47. Ст. 266.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст.170.
7. Рішення Конституційного Суду України від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010 у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів "а", "б", "в", "г" статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
8. Рішення Конституційного Суду України від 26.03.2002 р. № 6-рп/2002 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/449> (дата звернення: 20.04.2026).

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНОЮ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У СФЕРІ ПРЯМОГО НАРОДОВЛАДДЯ

Марцеляк Олег Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАНУ

Визначений Конституцією України курс нашої країни на вступ до Європейського Союзу, завдання її формування як демократичної, правової, соціальної держави вимагає модернізації Основного Закону України, оскільки він визначає вектори суспільного розвитку, закріплює основоположні політико-правові засади і цінності держави і суспільства.

Основні напрями конституційних змін мають бути спрямовані на переоцінку нашим суспільством своїх світоглядних підходів у сфері державотворення, відходу від традиційних радянських стереотипів бачення свого майбутнього, модернізацію вітчизняного Основного Закону на досягнення європейського рівня соціально-економічного розвитку країни, удосконалення засад конституційного ладу України, правового статусу людини і громадянина, існуючої системи управління, механізму публічної влади, територіального устрою нашої країни.

Конституційна реформа в Україні має виступити основним чинником конституціоналізації євроінтеграційного курсу України, бути всеосяжною, системною, повною, відбуватися чітко в рамках приписів розділу XIII Конституції України і мати наслідком напрацювання пропозицій щодо внесення змін до Конституції України на основі узагальнення практики реалізації Основного Закону України, з урахуванням досягнень та тенденцій розвитку сучасного європейського конституціоналізму, вироблених європейською спільнотою демократичних цінностей, передбачаючи при цьому функціонування майбутньої конституційної моделі організації публічних відносин на основі концепції конституційного патріотизму.

Синергія такого підходу має вивести Україну на якісно новий рівень суспільного розвитку, забезпечить активізацію відповідних політичних, економічних, соціальних, правових реформ в нашій країні, що, у свою чергу, забезпечить кожному українцю гідне сучасної людини життя, всьому українському народові належне місце в Європейському Союзі.

Таким чином, конституціоналізація європейського курсу України виступає однією з ключових стратегічних цілей конституційної реформи, що визначається прагненням народу України приєднатися до Європейського Союзу, зблизитися з європейськими стандартами політичних, економічних, соціальних і правових систем. Вона буде охоплювати великий спектр питань і матиме наслідком потребу у

приведенні конституційних положень у відповідність із взятими на себе міжнародними зобов'язаннями щодо деякого звуження суверенітету нашої держави і більш широкого визнання тих конституційних цінностей, які пропагуються у країнах ЄС: боротьба з корупцією, гарантування принципу верховенства права, принципу поділу влади, демократичний контроль і т. ін. Як зазначає О.Б. Загурський: «ЄС заснований на повазі до прав людини, а також на повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності та верховенства права. Відповідно до Копенгагенських критеріїв, однією з умов вступу до ЄС є наявність у країнах-кандидатах стабільних інституцій, що гарантують повагу до прав людини та верховенство права» [1, с. 20].

А. Токарська та А. Шардакова правильно підкреслюють, що конституційні зміни для євроінтеграції є типовим явищем для багатьох країн, які прагнуть вступити до європейських інтеграційних структур, зокрема до Європейського Союзу [2, с. 102].

Визначаючи для себе перспективи стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, ми повинні взяти до уваги й говорити про модернізацію чинної редакції Конституції України і про те, як в ній мають бути відображені нові аспекти державотворення в цілому ряді напрямів. Зокрема, що стосується прямого народовладдя вступ України до Європейського Союзу вимагатиме ревізії відповідно розділу III Конституції України «Вибори. Референдум»:

По-перше, ст. 70 Конституції України проголошує: «Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років» [3]. Однак відповідно до існуючої практики на місцевих виборах і на виборах до парламенту ЄС згідно чинних приписів Європейського Союзу правом голосу наділяються також іноземці – громадяни держав-членів ЄС. Це передбачено ст. 8 “b” Договору про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. (нині ст. 19 консолідованої версії Договору про Європейський Союз), яка проголошує, що кожний громадянин Європейського Союзу, який проживає в державі-члені ЄС, громадянином якої він не є, має право не тільки брати участь у голосуванні, а й балотуватися як кандидат на муніципальних виборах у державі-члені, в якій він проживає, на тих же умовах, що і громадяни цієї держави, а також має право приймати участь у виборах до Європейського парламенту за умови постійного проживання на території цієї держави [4]. Тому слід конституційно передбачити, що на місцевих виборах і на виборах до парламенту ЄС правом голосу наділені також іноземці – громадяни держав-членів ЄС.

По-друге, необхідно на рівні Конституції України (ст. 71) закріпити вид виборчих систем при формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування. В сучасних умовах, коли Україна пройшла етап експериментів з різноманітними типами виборчих систем від мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості до пропорційної

виборчої системи, думаємо політична еліта вже може визначитися з найбільш оптимальним варіантом виборчої системи з виборів народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних та міських голів і закріпити його на рівні Конституції України. Цього вимагає та негативна практика, яка склалася в нашій державі, коли до чергових виборів завжди приймається нове виборче законодавство. Така нестабільність законодавства – не краща ситуація для проведення демократичних виборів. Вона має наслідком незнання виборчого законодавства і, відповідно, його недотримання. Звичайно, законодавство про вибори потребує постійного удосконалення, оскільки кожні вибори дають суспільству нові уроки, окреслюють чергові не врегульовані ним належним чином питання. Однак якщо «правила гри» міняються дуже часто, то це дестабілізує правову систему.

По-третє, варто доповнити ст. 71 Основного Закону України, яка визначає принципи виборів в Україні, принципами добровільності участі громадян у виборах, особистого голосування громадян, чесних виборів, принципом періодичних виборів, що відповідатиме виробленим європейською спільнотою міжнародним виборчим стандартам.

По-четверте, з метою адаптації вітчизняного законодавства до вимог Європейського Союзу, слід конституційно впровадити в Україні таку форму безпосередньої демократії як народна правотворча ініціатива.

Національна практика державного будівництва характеризується неоднаразовими спробами визнання інституту народної законодавчої ініціативи. Вперше ця ідея була відображена в Конституції Української Народної Республіки (Статуті про державний устрій, права і вільності УНР) 1918 р. Надалі вона була схвалена Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 року у Концепції нової Конституції України, що потім знаходило своє втілення в різноманітних проектах Основного Закону України (1992-1996 рр.), однак з різних причин не отримало своєї реалізації у прийнятій 28 червня 1996 року Конституції України.

До питання впровадження в Україні народної законодавчої ініціативи вітчизняні парламентарії поверталися і у 2019 році, коли вони розглядали поданий Президентом України В. Зеленським законопроект «Про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу)» реєстр. № 1015 від 29 серпня 2019 р. Проте внаслідок невдалого законодавчого формулювання цих змін до Основного Закону України Конституційний Суд України визнав запропоноване законопроектом положення таким, що унеможливорює реалізацію народної законодавчої ініціативи в Україні (абз. 4. п. 3.1.1 мотивувальної частини висновку) [5].

Невдалі спроби вітчизняних парламентаріїв запровадити в Україні інститут народної законодавчої (правотворчої) ініціативи не знімає цього питання з порядку денного вітчизняного державотворення. Навпаки воно

актуалізується з урахуванням конституційно визначеного бажання України вступити до ЄС, де ця форма безпосередньої демократії успішно функціонує. В той же час ми вважаємо, що в Україні слід запровадити інститут народної правотворчої ініціативи, який матиме реалізацію і на національному рівні як народна законодавча ініціатива, і на місцевому рівні в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць завдяки ініціативам жителям громад і діяльності органів місцевого самоврядування.

Сама реалізація ідеї народної правотворчої ініціативи можлива за умови її конституційного визнання на рівні ст. ст. 69 і 93, які повинні бути доповнені положенням про народну правотворчу ініціативу. Також ми вважаємо, що варто уточнити саму назву розділу III Конституції України змінивши її з «Вибори. Референдум» на «Народне волевиявлення».

Таким чином, конституційна реформа в Україні у сфері прямого народовладдя як фактор конституціоналізації європейського курсу України повинна мати наслідком напрацювання пропозицій щодо змін до Основного Закону України з урахуванням досягнень та тенденцій розвитку сучасного конституціоналізму і вироблених європейською спільнотою демократичних цінностей, які відповідають інтересам українського суспільства і будуть спрямовані на формування України як демократичної, правової, соціальної держави.

Список використаних джерел:

1. Загурський О. Б. Реалізація правозахисної політики в сфері державного управління. *Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу України до Європейського Союзу* (мат. конференції). Івано-Франківськ, 2023. С. 20-23.
2. Токарська А., Шардакова А. Роль сучасного конституціоналізму в євроінтеграційних зусиллях України. *Сучасний конституціоналізм та євроінтеграційні процеси в Україні*: Збірник мат. учасників П'ятої міжн. наук-практ. конф. (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 23 вересня 2022 р.). Львів, 2023. С. 101-104.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153773_595905 (дата звернення: 20.04.2026).
5. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу) (реєстр. № 1015) вимогам статей 157 і 158 Конституції України 13 листопада 2019 року № 5-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005v71019#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПРОКУРАТУРИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Марчук Микола Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту № 4
(підготовки фахівців з інформаційно-
аналітичного забезпечення та кібербезпеки
Національної поліції України) Харківського
національного університету внутрішніх справ

Конституція Республіки Польща 1997 року не містить детальних положень щодо прокуратури, хоча завдання, які вона виконує, та функції, покладені на неї законодавчим органом, передбачають, що до її діяльності дотичні багато конституційних принципів. Навіть якщо Конституція прямо не розглядає певне питання, її тлумач повинен пам'ятати, що відсутність позитивного твердження слід оцінювати саме в нормативному контексті. Тому в процесі планування нормативних рішень важливо пам'ятати, що в демократичній правовій державі, якою Республіка Польща безперечно себе вважає і позиціонує, мають бути встановлені відповідні гарантії проти можливості реального впливу виконавчої влади на рішення прокурорів в окремих справах, а також рішення, що сприяють їхній аполітичності. Це спостереження є особливо важливим у контексті поточної діяльності польської (і не лише) прокуратури та довгострокового планування кримінальної політики.

Слід також зазначити, що організація прокуратури в Республіці Польща не підпадає під обов'язкові правила ЄС, хоча Комітет міністрів Ради Європи видав кілька рекомендацій, в яких наголошується на необхідності забезпечення механізмів, які б запобігали представникам виконавчої та судової влади здійснювати інструментальний вплив *ad hoc* на прокурорів. Варто також відзначити міжнародні стандарти щодо незалежності прокуратури.

Особливої уваги заслуговують документи, розроблені в рамках Ради Європи: Рекомендація № R(2000) Комітету міністрів Ради Європи від 6 жовтня 2000 року щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя; доповідь Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) про незалежність судової влади (Частина II – прокуратура) від 3 січня 2011 року; а також Висновок № 9 (2014) Консультативної ради європейських прокурорів (CCPE) від 17 грудня 2014 року, відомий як Римська хартія, щодо європейських стандартів та принципів, що формують статус прокурорів.

Ці документи вказують на те, що держави повинні вжити ефективних заходів для гарантування незалежності прокуратури як від виконавчої, так і від законодавчої та судової гілок влади. Хоча Рада Європи не нав'язує

єдиної, відповідної моделі для прокуратури, дозволяючи їй бути підпорядкованою Міністру юстиції або становити окрему гілку державної влади, вона вимагає створення відповідних механізмів та правових гарантій, що забезпечать незалежність прокурорів під час виконання ними своїх обов'язків. Примітно, що Венеціанська комісія вказала на тенденцію, що спостерігається в сучасних державах, яка полягає у відході від моделі прокуратури, залежної від виконавчої влади, наводячи як приклад реформи, здійснені в Польщі у 2009 році (пункт 26 звіту). Римська хартія, з іншого боку, чітко зазначає, що положення, що визначають роль та обов'язки прокурорів у сфері кримінального права та за її межами, повинні бути включені до правового акту найвищого можливого рівня та повинні ґрунтуватися на демократичних принципах та цінностях Ради Європи. Вона також наголосила, що незалежність та автономія прокуратури є необхідною умовою незалежності судової влади.

З цієї причини системна структура Генеральної прокуратури Республіки Польща потребує радикальної перебудови та відмови від чинної системи, що базується на рішеннях, що сягають корінням у комуністичну епоху, доповнених у 2016 році нормативними актами, що посилюють повноваження політичної влади, представленої Генеральною прокуратурою – Міністром юстиції. Тому слід докласти зусиль для розробки нового закону, який відповідав би вищезазначеним європейським рекомендаціям.

В означеному контексті зазначимо, що реформа 2009 року, хоча й рухалася у правильному напрямку, проте характеризувалася певною недосконалістю, головним чином тому, що створила нестабільне становище Генерального прокурора, незалежного від виконавчої влади. Можливість його звільнення через нездатність Прем'єр-міністра прийняти щорічний звіт та відсутність бюджетної незалежності були факторами, що послабили становище Генерального прокурора та обмежили його здатність діяти ефективно. Щодо майбутньої прокуратури, яка функціонуватиме після відновлення конституційного ладу, слід наголосити, що першим і фундаментальним кроком має бути розробка абсолютно нового правового акту, який, з системної точки зору, відновить незалежність польської прокуратури, відокремивши її від структур виконавчої влади.

Тому найважливішим із системної точки зору є повторне розмежування функцій Генерального прокурора та Міністра юстиції. Тільки незалежний Генеральний прокурор та незалежна прокуратура можуть забезпечити належне виконання прокуратурою своїх функцій щодо забезпечення верховенства права та захисту прав громадян, зокрема у взаємодії з державними органами. Це має бути пов'язано із забезпеченням належного становища Генерального прокурора в системі, як стосовно інших державних органів, так і стосовно підлеглих йому прокурорів.

З цієї причини ми вбачаємо наступні пропозиції щодо обрання та

позиції Генеральної прокуратури як вищого органу прокуратури:

- окреслення повноважень Генерального прокурора Республіки Польща щодо управління прокуратурою та можливості його втручання у поточні підготовчі провадження;
- визначення кваліфікації майбутнього Генерального прокурора, включаючи чітко визначений професійний досвід, що усуне ситуації, коли особа, яка очолює прокуратуру, є менш кваліфікованою, ніж підпорядковані їй прокурори;
- забезпечення аполітичного відбору Генерального прокурора; Хоча такий відбір має здійснюватися Сеймом Республіки Польща як органом, обраним загальним виборчим правом, процес відбору кандидатів, представлених Сейму, має проводитися без участі політиків незалежним органом прокурорського самоврядування, наприклад, Радою прокурорів, або у співпраці з Національною радою судової влади;
- визначення взаємовідносин між Генеральним прокурором та виконавчою владою, насамперед у сфері бюджетної незалежності, законодавчої ініціативи щодо завдань прокуратури та положень загального права в межах компетенції Генерального прокурора;
- запровадження шестирічного терміну повноважень Генерального прокурора без права поновлення, аналогічного як для Голови Вищої контрольної палати (стаття 205 Конституції Республіки Польща);
- регулювання процедури звільнення Генерального прокурора, зокрема за невиконання встановлених законом зобов'язань; з огляду на значну незалежність Генерального прокурора, вкрай важливо запровадити можливість перевірки його/її роботи з точки зору її суттєвого змісту, а також визначити процедуру, якої слід дотримуватися в ситуаціях, коли він/вона не може виконувати свої обов'язки з об'єктивних причин (наприклад, тривала хвороба);
- створення широкого наглядового та дорадчого органу у формі Ради прокурорів, яка б враховувала соціально-політичні, наукові та інші фактори.

Неминучим наслідком системних змін, що запроваджуються, має стати також конституціоналізація польської прокуратури, що, безумовно, забезпечило б стабільність цього органу.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДЕМОКРАТІЇ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Прилуцький Сергій Валентинович

доктор юридичних наук, доцент,
Секретаріат Вищої ради правосуддя

Не зважаючи на умови повномасштабної війни, Україна послідовно та цілеспрямовано рухається до членства в Європейському Союзі. Цей рух обумовлений багатьма як внутрішніми так і зовнішніми факторами, й зокрема, штучними перешкодами деяких членів ЄС. Саме тому Україні потрібно бути прозорливою й детально обізнаною зі станом правопорядку в окремих державах-членах ЄС, а також зважати на загальну політико-правову обстановку у Європі.

Як стверджує Софі Порншлегель, сьогодні існує реальна небезпека того, що найближчі роки більшість держав-членів ЄС очолять праві політичні сили і тоді ЄС може перетвориться на порожню оболонку, нездатну пропонувати нове законодавство чи забезпечувати виконання наявного.

Авторитарні зсуви у Європі послаблюють ЄС. Зокрема, політика яку втілює Угорщина, в особі прем'єра В. Орбана, створює для Брюсселя постійні політичні перешкоди та викликає занепокоєння ЄС щодо стану демократії в цій країні.

Такий ризик загрожує і Франції, яка у 2027 р. буде проводити чергові президентські вибори. При кардинальній зміні політичних сил, Франція може наслідувати Польщі та Угорщині й відмовитися виконувати законодавство ЄС. З появою нових авторитарних урядів у Європі, процес занепаду демократії може поширитися і на ЄС, а уряди на чолі з авторитарними лідерами паралізують ЄС, скоротивши робочу програму Єврокомісії до мінімуму й гальмуючи існуючі законодавчі процеси в Раді. І це не фантазії, оскільки плани підриву діяльності ЄС вже втілюються. Так, у 2025 р. фінансовані В. Орбаном аналітичні центри «Mathias Corvinus Collegium» спільно з польською організацією «Ordo Iuris» опублікували стратегію, за підтримки американського ультраправого центру «The Heritage Foundation», у якій детально описано, як ослабити ЄС зсередини [1].

Сьогодні жодна держава-член ЄС не захищена від соціальних чи політико-правових криз. Так, під значним політичним впливом знаходиться судова влада Іспанії [2], очевидна криза у судовій системі Румунії [3], «провалилася» масштабна конституційна реформа судової влади Італії [4]. Резонансним стало тривале політичне протистояння між Єврокомісією та Польщею, яке розгорнулося навколо судової реформи.

За твердженням проєвропейського політичного руху Вольт

Європа (Vult Europa) — національні судові органи є невід’ємною частиною судової системи ЄС. Однак у все більшій кількості держав-членів судові системи дедалі частіше зазнають зазіхань з боку національних урядів, їх політизують або навіть повністю захоплюють, що небезпечно послаблює всю судову систему ЄС. Авторитет двох вищих європейських судів – Суду ЄС та ЄСПЛ – відкрито ставиться під сумнів національними урядами, водночас зростають спроби національних урядів політизувати призначення суддів до обох судів. Уряди дев’яти держав-членів ЄС намагаються втручатися в судові процедури ЄСПЛ. Тим часом виконання рішень обох вищих судів різко знижується вже кілька років [5].

Міжнародна комісія юристів також застерігає про суттєве погіршення ситуації з незалежністю судової влади в Європі, особливо починаючи з 2010-х років. Звіти регіональних та глобальних міжурядових органів та незалежних експертних груп засвідчують підривання верховенства права та незалежності судової влади.

Ці звіти доповнюють судові справи на міжнародному, регіональному, європейському та національному рівнях, в яких суди та органи влади боролися з ерозією судової незалежності в державах-членах ЄС та висловлювали глибоке занепокоєння з цього приводу. Окрім висновків про серйозні порушення, зроблені ЄСПЛ та органами ООН, в Суді ЄС є справи щодо серйозних порушень права ЄС державами-членами [6].

Атаки на незалежність судової влади мають багато форм, як прямих, так і непрямих, і виникають з багатьох джерел. Вони включають прямі погрози та репресії проти суддів, довільні звільнення або безпідставні дисциплінарні санкції або навіть криміналізацію. Часто такі заходи починаються як тонкі юридичні, політичні або інституційні зміни, які можуть мати популярну привабливість або здаватися на перший погляд нешкідливими, але опосередковано перешкоджають незалежності судової влади. Наприклад, «реформування» системи правосуддя, запровадження заходів під приводом відповідальності, боротьби з корупцією, судової етики або доброчесності, звуження судової ролі під приводом демократичного прийняття рішень або реорганізація органів судового нагляду можуть приховувати спроби підрвати незалежність судової влади [7].

Зважаючи на небезпечні тенденції щодо «розхитування» демократичних основ в державах-членах ЄС, постає питання: чи володіє ЄС дієвими механізмами судового захисту європейських правових цінностей?

Конституційно-правову основу судової системи ЄС складають положення таких конституційних актів ЄС (далі також - Договори) як: Договір про Європейський Союз (ДЄС), Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), Хартія основних прав ЄС (ХОПЄС).

Оснoву судової системи ЄС складає Суд справедливості Європейського Союзу (далі - Суд ЄС), на який покладається здійснення судового контролю за застосуванням права Союзу. Структура Суду ЄС охоплює: Суд (засідає у складі палат, Великої палати або у повному складі), Суд загальної юрисдикції та спеціалізовані суди. Окремі спеціалізовані суди можуть створюватися при Суді загальної юрисдикції для розгляду у першій інстанції певних категорій справ. Наразі Суд ЄС складається лише з Суду і Суду загальної юрисдикції.

У більш широкому сенсі судова система ЄС включає в себе також *національні суди* держав-членів, на які покладається обов'язок надавати засоби судового захисту, достатні, щоб забезпечити ефективний правовий захист у сферах, охоплених законодавством Союзу (ч. 1 ст. 19 ДЄС).

Проте відносини між Судом ЄС та національними судами не є ієрархічними у класичному розумінні. Суд ЄС не має повноважень переглядати та скасовувати рішення національних судів. Ці відносини засновані на принципі лояльного співробітництва, а також на децентралізації та субсидіарності.

Децентралізований характер судової системи ЄС полягає у тому, що на рівні держав-членів не існує спеціалізованих судів ЄС, які б відповідали виключно за застосування права ЄС. Навпаки, застосування права ЄС стосується всіх національних судів на всіх рівнях. Національні суди зобов'язані застосовувати право ЄС у всіх випадках, які підпадають під матеріальну, персональну та часову сферу дії права ЄС. Юрисдикція національних судів є субсидіарною, оскільки вони приймають рішення лише у справах, які не підпадають під юрисдикцію Суду ЄС відповідно до Договорів.

З точки зору юрисдикційних повноважень Суд ЄС функціонує одночасно як (1) *міжнародний суд*, (2) *конституційний суд*, (3) *адміністративний суд*, (4) *суд у справах про зайнятість*. З позиції «міжнародного суду», Суд ЄС діє у справах про порушення дотримання Договорів. З точки зору міжнародного права, ДЄС, ДФЄС та інші договори, які вносять зміни до цих установчих документів, є міжнародними договорами. Відповідно до частини 1 ст. 19 ДЄС, Суд ЄС здійснює нагляд за їх тлумаченням та імплементацією. У ролі «міжнародного суду» Суд ЄС також діє, коли вирішує спори між державами-членами, причому не лише в контексті розгляду справ про порушення відповідно до ст. 259 ДФЄС, а й у випадку спорів між державами-членами, які стосуються предмета договорів і передаються на розгляд Суду ЄС на підставі арбітражного застереження (ст. 273 ДФЄС).

Суд ЄС – і, зокрема, його найвища ланка, Суд – функціонує як «конституційний суд» Союзу. Суд ЄС виконує цю роль в контексті процедури анулювання (ст. 263 ДФЄС), яка по суті є процедурою абстрактного перегляду норм, та процедури попереднього рішення (ст. 267

ДФЄС), яка також стосується питань чинності правових актів ЄС і, таким чином, де-факто є конкретним переглядом норм з боку Суду ЄС.

Суд ЄС діє як класичний «адміністративний суд», зокрема, у справах про бездіяльність (ст. 265 ДФЄС) та про відшкодування збитків за позадоговірну відповідальність Союзу (статті 268, 340 ДФЄС). Функцію «адміністративного суду» виконує Суд загальної юрисдикції.

Суд ЄС також відіграє роль «суду з трудових питань», коли йдеться про вирішення спорів між Союзом та його працівниками (ст. 270 ДФЄС). Наразі ці типи спорів також вирішуються в Суді загальної юрисдикції (Регламент ЄП та Ради 2016/1192) [8, с.1389-1390].

Окрім засадничих положень щодо судової системи ЄС, в конституційних актах ЄС закладено норми, які формують правову основу судової незалежності в ЄС. Передусім – це положення ст. 47 ХОПЄС, де встановлено, що кожна людина має право на справедливий та відкритий судовий розгляд незалежним і неупередженим судом, створеним законом.

Згідно ст. 2 ДЄС верховенство права є спільною цінністю ЄС для всіх держав-членів, а в рамках ЄС встановлено вимогу до основ правосуддя щодо країн – членів ЄС. Ця вимога має доволі загальний характер і полягає у тому, що члени ЄС повинні надавати засоби судового захисту, достатні для того, щоб забезпечити ефективний правовий захист у сферах, охоплених законодавством Союзу (ст. 19ДЄС) [9].

За останній час положення щодо ефективного судового захисту набуло для ЄС фундаментального виміру, зважаючи на його послідовний розвиток у рішеннях Суду ЄС, який передусім забезпечує дотримання права ЄС при тлумаченні та імплементації договорів ЄС.

Таким чином національні суди у співпраці з Судом ЄС мають спільно виконувати покладене на них завдання, спрямоване на забезпечення дотримання права ЄС [8, с.1387].

Ключовий підхід Суду ЄС щодо судової незалежності та «забезпечення ефективного правового захисту» полягає у тому, що організація національних судових органів, як така, не належить до сфери компетенції ЄС (ст. 5 ДЄС), проте він вимагає, щоб держави-члени, здійснюючи свої повноваження в цій сфері, дотримувалися стандартів верховенства права ЄС. З цього приводу Суд ЄС відхиляє аргументи, що ґрунтуються на положенні про національну ідентичність (ст. 4(1) ДЄС), стверджуючи, що ефективний судовий захист відповідно до права ЄС є необхідним у всіх сферах, які підпадають під дію права ЄС, і що будь-який національний суд або трибунал, до якого можуть звернутися про застосування права ЄС, повинен дотримуватися стандартів ЄС щодо незалежності судової влади як частини вимоги щодо ефективного судового захисту [10].

Більшість справ у цій сфері, так чи інакше, були обумовлені реформуванням судової влади. Один із найбільш яскравих прикладів, який

набув значної міжнародної уваги, став спір між ЄС і Польщею з приводу судових реформ, проведення яких остання розпочала у 2017 р. Причиною судової суперечки став очевидний відступ Польщі від стандарту *«ефективного судового захисту»* у прийнятих змінах до законодавства у сфері судоустрою. Навколо окремих змін щодо організації судової влади Польщі розгорнулось масштабне протистояння як усередині самої країни, так і ключових інституціях ЄС та Ради Європи.

У 2017 р. Комісія звернулася до Ради ЄС з проханням визначити наявність «явного ризику серйозного порушення верховенства права» Польщею, відповідно до ст. 7 ДЄС. На думку Комісії, судова реформа підпорядковувала суди політичному контролю правлячої більшості, а «відсутність судової незалежності викликала серйозні сумніви щодо ефективного застосування законодавства ЄС». Комісія надала Польщі рекомендацію щодо дотримання верховенства права шляхом внесення змін до Закону «Про Національну раду юстиції» та Закону «Про систему загальних судів», відновлення незалежності та легітимності Конституційного трибуналу та внесення змін до Закону «Про Верховний суд» [11]. Уряд Польщі залишався непохитним у своїй позиції, що змусило Комісію звернутися з цими питаннями до Суду ЄС.

У 2019 р. Суд ЄС виніс рішення у справах C- 619/18 та C-192/18, в яких вказав, що польське законодавство, яким знижено пенсійний вік суддів Верховного суду (далі – ВС), порушує принцип незмінюваності суддів і незалежність судової влади [12]. Суд ЄС також наголосив, що хоча організація правосуддя в державах-членах належить до їхньої компетенції, при здійсненні цієї компетенції вони повинні дотримуватися своїх зобов'язань згідно із законодавством ЄС.

Суд ЄС майже одночасно із попередніми рішеннями виніс рішення в об'єднаних справах C-585/18, C- 624/18 і C-625/18 щодо Національної ради юстиції (далі – НРЮ) та ВС, зазначивши, що саме ВС має перевірити незалежність нової Дисциплінарної палати ВС, щоб визначити, чи може вона розглядати спори щодо суддів, і зазначив, що НРЮ, яка вносить президенту рекомендації про призначення судді на посаду, зможе це робити об'єктивно, але лише за умови, що вона є достатньо незалежною від законодавчої та виконавчої влади та від самого президента [13].

Згодом Суд ЄС у 2020 р. зобов'язав Польщу негайно призупинити застосування національних положень щодо юрисдикції Дисциплінарної палати ВС.

У 2023 р. Велика Палата Суду ЄС ухвалила рішення C-204/21, яким ствердила позицію про те, що правовий порядок відповідної держави-члена повинен містити гарантії, здатні запобігти будь-якому ризику політичного контролю за змістом судових рішень або тиску та залякуванню суддів, які можуть, серед іншого, призвести до появи відсутності незалежності або неупередженості з їхнього боку, здатної

завдати шкоди довірі, яку правосуддя в демократичному суспільстві, керованому верховенством права, повинно викликати в людей [14].

За результатами політичного та судового протистояння, яке тривало сім років, та досягнутих змін у законодавстві, у 2024 р. Комісія повідомила, що більше не існує явного ризику серйозного порушення верховенства права в Польщі у розумінні ст. 7(1) ДЄС [15].

Загалом Суд ЄС напрацював значну судову практику у питаннях захисту судової незалежності. Серед основних *суб'єктів, які зверталися до Суду ЄС*: Єврокомісія; профспілки /асоціації/ суддів; загальні суди; палати Верховного суду; колегії суддів; окремі судді; кандидати на посаду судді; недержавні організації тощо.

Предмет звернення до Суду ЄС стосувався, зокрема: зниження розміру суддівської винагороди; видачі особи за європейським ордером на арешт та ризик порушення її права на справедливий судовий розгляд; наділення політичних органів влади дискреційними повноваженнями продовжувати термін повноважень суддів; зниження віку виходу на пенсію суддів з правом міністра юстиції в окремих випадках продовжувати термін повноважень судді; законності новоствореного судового органу дисциплінарної юрисдикції; правил дисциплінарного провадження щодо суддів; правил призначення суддів; окремих положень судової реформи; політичного контролю за діяльністю суддів; положень законодавства, яке дозволило міністру юстиції відряджати суддів, до вищого суду, а потім припиняти таке відрядження; щодо конкуренції національної конституційної юрисдикції та юрисдикції Суду ЄС; скасування або визнання недійсним призначення судді; просування по службі тощо [10].

При цьому *національні механізми захисту судової незалежності* мають не менш важливе значення щодо цілісності та ефективності всієї судової системи ЄС, оскільки найбільші загрози демократії та верховенства права зосереджені на національному рівні держав-членів ЄС.

Зважаючи на гострі політико-правові процеси в ЄС та пошуки відповіді на *питання, як захистити ЄС від краху*, Софі Порншлегель вважає, що прогресивні політичні керівники повинні вживати превентивних заходів для захисту незалежних інституцій ЄС від політичного впливу.

Так, щоб уникнути фатального сценарію, Німеччина вже зараз показала можливий вихід. У грудні 2024 р. Бундестаг змінив Основний закон ФРН, щоб посилити незалежність Федерального Конституційного суду. Ключові гарантії внесених змін передбачили: 12-річний термін роботи для суддів без права переобрання, максимум 16 суддів у двох сенатах і вікову межу 68 років. Суд повністю контролює свою внутрішню роботу, що робить його захищеним від політичного тиску. Навіть якщо до влади прийшла правоекстремістська «AfD», будь-які зміни в структурі Суду вимагали б двох третин голосів у Бундестазі, а це зробити дуже

складно [1].

Таким чином, з метою захисту правових надбань (*acquis*), в ЄС сформовано унікальну судову систему, яка одночасно поєднує в собі наднаціональний та національний рівні, а інститут судової незалежності став центральною підвалиною захисту демократичного ладу ЄС.

Судова система ЄС уособлює спільність національних (суди держав-членів ЄС) та наднаціональних судових органів (Суд ЄС), які об'єднані спільним визнанням цінності верховенства права та зобов'язанням його захисту.

Судова система ЄС шляхом послідовного судового застосування основоположних конституційних актів ЄС забезпечує ефективний судовий політико-правовий контроль за урядами країн-членів ЄС та органами ЄС щодо дотримання верховенства права та судової незалежності.

Процес входження України до ЄС обумовлений гармонізацією національної правової системи зі стандартами правової політики ЄС, вагоме місце у формуванні та захисті яких посідає Суд ЄС.

Поруч із послідовним зміцненням спроможності та незалежності загальної системи правосуддя, стратегічним завданням України залишається модернізація конституційної юрисдикції. При цьому залишається відкритим /невирішеним питання місця Конституційного Суду України в системі державної влади та його політичної незалежності, оскільки після судової реформи 2016 р., цей орган «випав» із конституційної системи судової влади¹.

Список використаних джерел:

1. Pornschlegel S. How to authoritarian-proof the EU. URL: <https://europeancorrespondent.com/uk/r/chas-gotuvatysia-do-kryzy-vseredniyees> (дата звернення: 31.03.2026).

2. de Noriega A. E. Spanish Judges on Strike. Overt and Covert Reasons for a Daring Move. URL: <https://verfassungsblog.de/spanish-judges-on-strike/> (дата звернення: 31.03.2026).

3. Гладишева Х. Правосуддя, яке привчили до мовчання: чому досвід Румунії може стати попередженням для України. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/349106-pravosudie-priuchennoe-k-molchaniyu-pochemu-opyt-rumynii-mozhet-stat-preduprezhdeniem-dlya-ukrainy> (дата звернення: 31.03.2026).

4. Роштант М. Більшість не підтримала реформу судової системи Італії. URL: <https://www.dw.com/ru/bolsinstvo-ne-podderzalo-reformu->

¹Для прикладу: Згідно статті 92 [Організація суду] (Розділ IX. Судова влада) *Основного закону Федеративної Республіки Німеччина*, судова влада належить суддям; вона здійснюється Федеральним конституційним судом, федеральними судами, передбаченими цим Основним Законом, та судами земель. До конституційних змін 2016 р., Конституційний Суд України був невід'ємною складовою судової гілки влади. Існуючі спроби обґрунтування таких кардинальних змін конституційного ладу України не містять належного концептуального підґрунтя.

[sudebnoj-sistemy-italii/a-76494993](#) (дата звернення: 31.03.2026).

5. Judicial independence in Europe is increasingly under severe pressure. URL: <https://volteuropa.org/news/judicial-independence-in-europe-is-increasingly-under-severe-pressure> (дата звернення: 31.03.2026).

6. Justice Under Pressure: Strategic Litigation of Judicial Independence in Europe Final Mapping Report January 2025. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2025/01/ICJ-Report_Justice-Under-Pressure_Strategic-Litigation-of-Judicial-Independence-in-Europe.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

7. The Tunis Declaration on Reinforcing the Rule of Law and Human Rights, March 2019. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2019/04/Universal-ICJ-The-Tunis-Declaration-Advocacy-2019-ENG.pdf> (дата звернення: 31.03.2026).

8. Tomášek M., Šmejkal V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR. 2024. С. 1758 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

9. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 31.03.2026).

10. Mańko R. ECJ case law on judicial independence. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)75395_5](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)75395_5) (дата звернення: 31.03.2026).

11. Zalecenie Komisji (UE) 2018/103 z dnia 20 grudnia 2017 r. w sprawie praworządności w Polsce uzupełniające zalecenia (UE) 2016/1374 (UE) 2017/146 i (UE) 2017/1520. *Dz.U.* L 17 z 23.1.2018, s. 50.

12. Opinion of advocate general tanchev Case C-619/18 European Commission v Republic of Poland. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?> (дата звернення: 23.02.2026).

13. Wyrok w sprawach połączonych C-585/18, C-624/18 i C-625/18 A.K. / Krajowa Rada Sądownictwa oraz CP i DO / *Sąd Najwyższy*. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/201911/cp190145pl.pdf> (дата звернення: 31.03.2026).

14. Огляд практики Суду Європейського Союзу (квітень – липень 2023 року). Київ, 2023. С. 10-11. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/newfolder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_SES_04_07_2023.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

15. Сейм Польщі скасував суперечливу реформу Конституційного суду, яку критикував ЄС. URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/310505-seym-polshi-otmenil-protivorechivuyu-reformu-konstitutsionnogo-suda-kotoruyu-kritikoval-es> (дата звернення: 31.03.2026).

АРХІТЕКТОНІКА ЄС ТА ЙОГО ДЕМОКРАТИЧНА ЛЕГІТИМНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

Савчин Михайло Васильович

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України,
директор НДІ порівняльного публічного права
та міжнародного права,
Ужгородський національний університет, Україна,
Український вільний університет, Мюнхен, ФРН

До ухвалення Лісабонського договору Європейські спільноти не мали єдино визнаної міжнародної правосуб'єктності. Мабуть, із цим пов'язано обґрунтування композитної структури багаторівневого конституціоналізму Європейського Союзу, яка є однією із провідних при характеристиці статусу цього наднаціонального об'єднання (А. фон Богданді). ЄС притаманне прийняття рішень по ключових питаннях за одностайним механізмом, що послаблює його інституційну спроможність як наднаціонального об'єднання. Шантажизм з боку представників окремих держав-членів при ухваленні рішень робить ЄС вразливим для реформування. Особливо це відчувається під час повернення людства у традиційну для нього епоху воєн. Принцип одностайності пов'язаний із міжнародним механізмом утворення Європейських економічних спільнот. У свою чергу, ЄС функціонує вже за конституційно-адміністративним механізмом фактично як наднаціональна держава на засадах субсидіарності. Тому принцип одностайності прийняття рішення є одним із чинників інституційної крихкості ЄС, що особливо є тривожним, коли триває на периферії Союзу масштабний конфлікт між РФ та Україною.

При характеристиці процесу євроінтеграції та визначенні природи Європейського Союзу наголошується, що вони відображають тенденції подальшої децентралізації влади, що супроводжується визнанням організаційної самостійності рівнів влади у залежності від їх інституційних спроможностей та наявних ресурсів. Європейськими науковцями неодноразово висловлювалися міркування, яким шляхом піде процес європейської інтеграції – федерації чи конфедерації – і вони не могли зійтися на єдиному знаменнику [1, с. 9], який ляже в основу того, чим є сьогодні власне Європейський Союз. Ларі Зіденторп підкреслює, що європейське почуття «суспільної революції», яка ґрунтується не лише на формальному вирішенні суспільних справ, а насамперед на рівності перед законом і гарантіях основоположних прав, постанов третього класу, наслідком чого є рівномірніший розподіл благ, розширення соціальної мобільності та реалізації індивідуальних шансів [1, с. 13]. У цьому контексті у рамках європейської інтеграції існує дилема демократії, яка

полягає у суспільній взаємодії на основі поваги приватної автономії, з одного боку, та здійснення громадянських прав і свобод – з другого боку. Як інструмент подолання дилеми вбачаються загальна демократія, демократична влада, демократична спільнота [1, с. 52]. Однак і сьогодні, після поглиблення інтеграції Європейських економічних спільнот до ЄС, так і не залишається розв'язаною дилема у рамках конституційного патріотизму та інтеграції. Частково на це питання дає відповідь консенсус щодо основоположних європейських цінностей – прав людини, верховенства права, демократії – однак тут і далі є очевидним, що відповіді на подолання дилеми демократії немає. Якщо звернутися до принципу республіканізму, який часто розглядають в якості альтернативи демократії, то він може визнаватися універсальною (і то за певних застережень!) лише на наднаціональному рівні, оскільки в склад ЄС входять багато конституційних монархій, в яких правління монархії ґрунтується на волі народу і має забезпечувати його розвиток.

Під час розробки Конституції для Європи постало питання, наскільки юрисдикція ЄС може поширюватися на законодавство держав-членів відповідно до Конституції. Договір про прийняття Конституції для Європи передбачав створення нового Європейського Союзу, наділеного правосуб'єктністю, який мав замінити Європейську економічну спільноту та Європейське об'єднання вугілля і сталі. Лише Європейське співтовариство з атомної енергії продовжуватиме існувати як окрема юридична особа. Цей документ визначив основні принципи, яких органи влади (законодавча, виконавча та судова) повинні дотримуватися у своїх відносинах з громадянами, зокрема щодо основних прав громадян [2, с. 74]. Однак через низку політичних причин та бурхливі дебати щодо передачі деяких суверенних повноважень ЄС деякі європейські країни (Франція, Данія та Нідерланди) не схвалили Конституцію для Європи на національних референдумах. Як підкреслює Армін фон Богданді, конституції ЄС та держав-членів стикаються з однією й тією ж центральною проблемою: феноменом державної влади як ядра кожного конституційного ладу. З огляду на цю спільність існує достатній ступінь подібності, щоб виправдати перенесення уявлень одного устрою на інший [3, с. 4]. Серед основних принципів права ЄС фон Богданді виділяє такі: рівність і свобода, верховенство права (загальні принципи права, принципи захисту особистості та раціональної процедури), демократія (вплив принципу демократії на інституційну структуру ЄС, прозорість, участь, обговорення та гнучкість), солідарність. Хоча правовий вплив принципу демократії є обмеженим, його наслідки є величезними. Транснаціональний парламент може надавати демократичну легітимність, хоча він і не представляє народ. Більше того, це може робити й урядова інституція (наприклад, Рада). Це різко контрастує з національним конституційним правом, де такі рішення зазвичай вважаються демократично

проблематичними [3, с. 24]. Висновок про те, що становлення європейського конституційного права є тривалим процесом, зрештою має ще один важливий наслідок: слід якось чітко зазначити, що попри всі подібності між цим правом та традиційними державними конституціями, існує одна вирішальна відмінність: перші, загалом, вже завершили процес, який у європейському випадку ще триває [4, с. 60].

Правовий порядок ЄС передбачає широкий спектр механізмів інтеграції, а також структуру організацій та їх діяльності, створюючи в різних сферах політики «єдину європейську систему», що складається з національних, європейських та змішаних органів, які спільно відповідають за адміністративне виконання дедалі більшої кількості правил та політик ЄС [5, с. 1]. Крім того, адміністрація ЄС має «компаративний» характер і складається з Європейської комісії, Ради та держав-членів. Структура виконавчої влади ЄС базується на множинності неоднорідних компонентів: міждержавній інституції (Рада), наднаціональній інституції (Комісія), державах-членах та міжбюрократичному компоненті [6, с. 15]. У правовому порядку ЄС форма складу, що закріпилася з роками, – це секторальний колегіальний орган, що складається з членів, призначених національними та європейськими адміністраціями, і відповідає за виконання спеціалізованої діяльності в процесі прийняття рішень, що веде до прийняття адміністративних заходів у конкретних технічно або науково складних секторах. Загальна система ЄС координується «європейськими агентствами», що функціонально відповідає потребі адміністративної децентралізації та інтеграції [6, с. 20]. Композитні організації ЄС є результатом специфічної «гри сил», що розгортається в правовому порядку ЄС, яка характеризувала та визначала розвиток європейської адміністрації з моменту виникнення практики комітетів (*the comitology practice*).

У дискусії між концепцією прихованих повноважень (*implied power*) та концепцією повноважень без обмежень (*open-ended power*) перемогла перша. Спільнота заснована на принципі обмежених повноважень. Стаття 308 Договору про ЄС передбачає, що «...якщо для досягнення цілей Спільноти та цього Договору не передбачено необхідних повноважень, Рада, діючи одностановно за пропозицією Комісії та після консультацій з Асамблеєю, вживає відповідних заходів». Матеріальні вимоги є такими: 1) повноваження повинні використовуватися для досягнення однієї з цілей Спільноти; 2) дії Спільноти повинні бути необхідними для цієї мети; 3) досягнення цілі повинно відбуватися в процесі функціонування Спільного ринку; 4) Договір не повинен передбачати необхідних повноважень; 5) захід повинен бути відповідним для досягнення цілі [7, с. 106]. У справі *Tabaco Advertising* Суд ЄС скасував директиву, яка встановлювала загальну заборону на рекламу або спонсорство тютюнових виробів в ЄС [8]. Німеччина навела різні підстави, зокрема принцип субсидіарності, оскільки директива виходила за межі повноважень ЄС

(відсутність компетенції, принцип *ultra vires*).

Ці проблеми мають яскраве вираження у питаннях, що потребують консенсусу у рамках ЄС, який заснований на міжнародних угодах, що виражають передачу повноважень наднаціональним інститутам, які покликані вирішувати питання спільного значення на засадах субсидіарності і пропорційності. Будучи пережитком періоду існування Спільнот як форми міждержавного об'єднання, такі процедури суперечать їх наднаціональній природі. Суд ЄС, який покликаний забезпечити верховенство права ЄС, у світлі статті 4(2) ДФЄС покликаний також забезпечувати повагу до конституційної та адміністративної самобутності держав-членів ЄС, що рівною мірою поширюється на представницькі та виконавчі структури ЄС, організація яких має бути оптимізована відповідно до засади раціоналізованої організації обмеженої влади.

Список використаних джерел:

1. Siedentop L. *Demokracie v Evrope*. Brno: Barrister & Principal, 2004. 229 s.
2. Lenaerts K., van Nuffel P. *Constitutional Law of the European Union*. 2nd ed. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2005. 969 p.
3. Von Bogdandy A. *Constitutional Principles for Europe. Recent Trends in German and European Constitutional Law* / E. Riedel, R. Wolfrum (eds.). Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2006. P. 1-36.
4. Lorz R. A. *Emergence of European Constitutional Law. Recent Trends in German and European Constitutional Law* / E. Riedel, R. Wolfrum (eds.). Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2006. P. 37-62.
5. Chiti E., Mattarella B. G. *Introduction: The Relationships Between Global Administrative Law and EU Administrative Law. Global Administrative Law and EU Administrative Law* / Chiti E., Mattarella B. G. (eds.). Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer, 2011. P. 1-12. URL: <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/57849/1/Edoardo%20Chiti.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
6. Chiti E. *EU and Global Administrative Organizations. Global Administrative Law and EU Administrative Law* / Chiti E., Mattarella B. G. (eds.). Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer, 2011. P. 13-40. URL: <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/57849/1/Edoardo%20Chiti.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
7. Hartley T. C. *The Foundations of European Community Law*. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2007. 472 p.
8. ECJ, *Tabaco Advertising*, Case C-376/98, Judgment dated 5 October 2000. *European Court Reports 2000 I-08419*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0376> (дата звернення: 20.04.2026).

СУТНІСНІ ОЗНАКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Серьогін Віталій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Конституційне закріплення євроінтеграційного курсу України означає, зокрема, визнання тієї форми політичного режиму, що склалася в сучасній Європі, передусім у державах-членах ЄС, певним політико-правовим орієнтиром, якого наша держава прагне досягти. Втім категорія «європейська демократія» досі залишається недостатньо чітко визначеною в сучасному політико-правовому дискурсі, що залишає досить широкий простір для дискусій та авторських інтерпретацій. Тож відповідь на питання, які сутнісні ознаки притаманні європейській демократії та, відповідно, що саме вигідно відрізняє її від інших сучасних демократій та переконує нас у правильності обраного політичного курсу, має не тільки доктринальне, а й ключове прикладне значення.

На наш погляд, розкриваючи сутнісні ознаки європейської демократії, треба розпочати з її *історичної зумовленості*. При цьому історичну зумовленість варто розглядати принаймні у двох аспектах: як історичну тяглість (тривалість) та безперервність (континуїтет). Європейська демократія є результатом тривалого історичного розвитку політичних, правових та філософських ідей, що формувалися протягом понад двох тисячоліть [1; 2]. Сучасні демократичні інститути Європи не виникли раптово: вони стали результатом поступової еволюції суспільних уявлень про свободу, владу, закон і права людини. Однією з найважливіших особливостей європейської демократії є спадкоємність демократичних традицій, що зберігалися та трансформувалися від епохи Античності до сьогодення. Історія європейської демократії є безперервним процесом розвитку ідей народної участі в управлінні державою, обмеження влади та визнання гідності особистості. Незважаючи на періоди авторитаризму, воєн та політичних криз, демократичні принципи не зникали повністю, а зберігалися у філософії, праві, інститутах самоврядування та суспільної думки, поступово набуваючи нових форм. Іншими словами, європейська демократія є результатом свідомого вибору багатьох поколінь європейців, які представляли різні держави і навіть різні історичні епохи.

Безперервність європейської демократичної традиції проявляється у збереженні базових принципів: участі громадян в управлінні; обмеження влади законом; визнання гідності особи; політичного представництва;

громадського контролю за державою. При цьому кожна історична доба доповнювала демократичну традицію новими елементами: Античність – ідеєю народної участі; Середньовіччя – принципом обмеження влади; Просвітництво – концепцією прав людини; XIX століття – масовою політичною участю; XX століття – міжнародним захистом демократії та прав людини. Сучасна європейська демократія продовжує розвиватися, адаптуючись до викликів глобалізації, цифровізації та політичної поляризації, проте її фундамент залишається пов'язаним із багатовіковим історичним досвідом Європи.

Другою, не менш важливою ознакою європейської демократії є її гуманістичний характер [3]. Сучасна європейська демократія є не лише певною формою організації державної влади, а й особливою системою цінностей, у центрі якої знаходиться людина, її гідність, свобода і права. Саме тому європейську демократію нерідко визначають як гуманістичну демократію – демократію, що ґрунтується на визнанні людини вищою соціальною цінністю та головною метою функціонування держави. Гуманістичний характер європейської демократії сформувався внаслідок тривалого історичного розвитку європейської цивілізації. Антична філософія, християнська етика, ідеї Відродження, гуманізм епохи Просвітництва та сучасна концепція прав людини створили основу політико-правової моделі, в якій державна влада існує не заради самої себе, а заради людини та її благополуччя. Загалом європейська демократія відрізняється від формальних моделей народовладдя тим, що вона розглядає демократію не лише як механізм формування влади, а насамперед як спосіб забезпечення свободи, гідності та безпеки особистості.

Гуманістична природа європейської демократії тісно пов'язана із принципами верховенства права і правової держави. Це означає, що держава не тільки є основним «постачальником» норм права, але діє виключно у правових рамках і не може порушувати фундаментальні права людини. У такий спосіб правовий характер європейської демократії виступає гарантією її гуманістичної спрямованості. При цьому верховенство права включає в себе: юридичну рівність; незалежність суду; правову визначеність; заборону дискримінації; ефективний захист прав людини. Завдяки своєму правовому характеру, європейська демократія набуває морального виміру: публічна влада стає підпорядкованою і підзвітною не тільки політичній волі більшості, а й універсальним принципам справедливості та людської гідності.

Взаємозв'язок європейської демократії та права виявляється у трьох аспектах.

В *інституційному* плані вона являє собою поєднання форм прямої (безпосередньої) та опосередкованої (представницької) демократії. При цьому представницькі органи публічної влади створюються й

функціонують на всіх рівнях територіальної організації публічної влади: наднаціональному (Європейський парламент), національному (національні парламенти), регіональному (легіслатури суб'єктів федерації, представницькі органи автономних утворень, представницькі органи регіонального й місцевого самоврядування). Важлива увага приділяється розвитку правових форм політичної активності громадян, у тому числі форм деліберативної (дорадчої) та партисипаторної (учасницької) демократії.

У матеріальному плані європейська демократія передбачає чітке й доволі розлоге закріплення правового статусу основних суб'єктів політичної системи – від держави в особі її органів і посадових осіб до пересічних громадян (у питаннях місцевого самоврядування іноді – й до іноземців). Основні політичні права громадян закріплені на рівні Хартії основоположних прав ЄС, національних конституцій і деталізовані в національному конституційному законодавстві, підкріпленому практикою органів конституційної та загальної юрисдикції.

Втім сучасна європейська демократія являє собою не тільки систему цінностей і політичних інститутів, а й особливу форму організації публічної влади, засновану на чітких юридичних процедурах. Саме *процедурність* є однією із ключових характеристик європейської демократичної моделі [4]. У європейській політико-правовій традиції легітимність влади визначається не лише змістом прийнятих рішень, а й способом їхнього прийняття. Європейська демократія як демократія процесуальна ґрунтується на принципі, згідно з яким публічна влада зобов'язана діяти у заздалегідь встановлених правових формах і процедурах, а політико-правові рішення повинні прийматися обґрунтовано (вмотивовано), послідовно, логічно, передбачувано та відповідно до встановлених юридичних правил. Процедура в цьому випадку виступає не формальністю, а найважливішою гарантією свободи, стабільності та правової безпеки. Із точки зору європейської правової традиції, демократичним є не будь-яке рішення більшості, а тільки таке рішення, яке прийняте в рамках належної правової процедури. На відміну від суто матеріального розуміння демократії, орієнтованого переважно на зміст політичних цілей, процесуальна демократія наголошує на: законності процедур; прозорості прийняття рішень; дотриманні компетенції органів влади; послідовності політико-правового процесу; можливості громадського контролю; гарантованості участі зацікавлених суб'єктів. Процесуальний характер європейської демократії забезпечує стійкість існуючого державного ладу, запобігає свавіллю влади та створює умови для раціонального та передбачуваного функціонування усієї політико-правової системи.

Однією з найважливіших рис європейської демократії і водночас проявом її гуманізму є розвиток концепції соціальної держави [5; 6].

Європейська демократія не обмежується визнанням формальних свобод, а прагне забезпечити людині реальні умови для життя. При цьому соціальна функція держави проявляється у: захисті соціально вразливих груп населення; забезпеченні доступу до освіти; розвитку публічної системи охорони здоров'я; підтримці сім'ї, материнства і дитинства; гарантуванні права на працю та соціальний захист. Розбудова соціальної державності в Європі розпочалася ще в першій половині XX століття, а після Другої світової війни переважна більшість європейських держав почали активно формувати моделі соціальної держави, засновані на поєднанні демократії, ринкової економіки та соціальної справедливості. Саме тому сучасна європейська демократія часто сприймається як *соціально-гуманістична демократія*.

Гуманістична демократія передбачає повагу до різноманітності та визнання рівної гідності всіх людей. Тому європейська демократія відкидає дискримінацію за ознаками національності, мови, релігії, статі чи політичних переконань. Найважливішими принципами європейської демократії є: толерантність; політичний плюралізм; повага до культурного різноманіття; захист меншин; неприпустимість мови ненависті та насильства. На відміну від примітивного розуміння демократії як «влади більшості», європейська демократична традиція виходить із необхідності захисту прав меншин навіть за умов підтримки певної політики більшістю населення. Такий підхід відбиває гуманістичну сутність європейської демократії, оскільки гідність людини залежить від приналежності до більшості чи меншості. Це дає нам підстави говорити про європейську демократію як про демократію *плюралістичну*. Європейський політичний плюралізм передбачає існування: багатопартійної системи; вільної політичної конкуренції та політичного різноманіття; наявності легальної й ефективної опозиції; можливості мирної критики влади; проведення регулярних, чесних і конкурентних виборів шляхом таємного голосування як юридичної можливості легальної зміни правлячих еліт. У свою чергу, європейський ідеологічний плюралізм передбачає: заборону на встановлення державою будь-якої загальнообов'язкової ідеології; заборону цензури; свободу думки і совісті, слова і друку; свободу засобів масової інформації (медіа) тощо.

Європейська політико-правова традиція визнає автономію особистості та право людини самостійно брати участь у суспільному житті. Відповідно, європейська демократія спирається на громадянське суспільство і свободу особистості. При цьому ключове значення мають: свобода слова; свобода асоціацій; свобода совісті; свобода наукового і творчого пошуку; участь громадян у розробці та прийнятті публічно-владних рішень. У свою чергу, розвиток громадянського суспільства забезпечує громадський контроль над публічною владою та запобігає авторитарним тенденціям. Саме такий – вільний і активний – громадянин є

центральною фігурою європейської демократичної традиції.

Важливою особливістю європейської демократії є прагнення поєднати право, політику та моральні цінності [7]. Європейська демократична традиція виходить із того, що політика не може бути повністю відокремлена від моралі та гуманістичних принципів. Після трагічного досвіду тоталітарних режимів XX століття Європа дійшла розуміння необхідності поваги до людської гідності й міжнародного захисту прав людини, обмеження державної влади, неприпустимості дегуманізації особистості. Спільність політико-правових цінностей стало запорукою створення Ради Європи та розвитку загальноєвропейської системи захисту прав людини, а також потужних інтеграційних процесів у Європі, інституціоналізованих у створенні Європейського Союзу та його подальшому розширенні на початку XXI століття. Сучасна європейська модель демократії продовжує розвиватися під впливом глобальних викликів, проте її фундаментальні цінності зберігають значення як основи стабільного та справедливого суспільного устрою. Саме тому європейська демократія залишається одним із найвпливовіших зразків демократичного правління в сучасному світі.

Сучасна європейська демократія являє собою також особливу модель територіальної організації публічної влади; це – демократія децентралізована, для якої характерним є визнання важливості місцевого самоврядування та багаторівневого управління, коли значна частина публічних повноважень передається територіальним громадам та місцевим органам влади [8]. Європейська політико-правова традиція виходить із того, що демократичне управління має здійснюватися максимально близько до людини, а тому значна частина публічних повноважень передається органам місцевого та регіонального самоврядування. Принцип місцевої демократії закріплено в Європейській хартії місцевого самоврядування. Він передбачає право місцевих громад самостійно вирішувати питання місцевого значення. Децентралізація сприяє: підвищенню ефективності управління; наближенню влади до населення; розвитку політичної активності громадян.

Багаторівнева демократія означає існування кількох взаємопов'язаних рівнів здійснення публічної влади, кожен з яких має власну компетенцію та демократичну легітимність. Європейська демократія ґрунтується на розподілі влади між такими рівнями публічного управління: наднаціональним, національним (державним), регіональним, місцевим. Такий устрій забезпечує участь громадян у вирішенні публічних справ, запобігає надмірній концентрації влади та сприяє більш ефективному управлінню суспільством. Особливого значення в європейській моделі демократії мають принципи: визнання й гарантування місцевого самоврядування, регіональної автономії, децентралізації, субсидіарності. Саме завдяки поєднанню цих принципів європейська

демократія набуває стійкого, гнучкого і максимально наближеного до громадянина характеру.

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо констатувати, що європейська демократія – це особлива, регіональна модель демократичної форми політичного режиму; це демократія історично зумовлена (тягла), соціально-гуманістична, правова (в інституційному, матеріальному та процесуальному аспектах), плюралістична, децентралізована й багаторівнева; демократія, що спирається на громадянське суспільство й активне громадянство. Саме таким є суспільно-політичний ідеал для народів Європи, таким є вибір Українського народу, закріплений у Конституції.

Список використаних джерел:

1. Telò M. The democratization of the European Union: theoretical and historical aspects. *The democratization of International institutions* / editors: L. Levi, G. Finizio. London: Routledge 2014. P. 145-157. URL: https://www.internationaldemocracywatch.org/images/pdfvolume_online/democratization_ue_telo.pdf (дата звернення: 20.04.2026).
2. Gomez Hernandez R. A history of democracy in Europe: from Ancient Greece to the European Union. *Europeana*. 29 May 2024. URL: <https://www.europeana.eu/en/stories/a-history-of-democracy-in-europe-from-ancient-greece-to-the-european-union> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Barroso J. M. Europe's new humanism. *De Gasperi Conference* (Rome, 23 March 2007). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/speech_07_181/SPEECH_07_181_EN.pdf (дата звернення: 20.04.2026).
4. Schmidt V. A. Procedural democracy in the EU: the Europeanization of national and sectoral policy-making processes. *Journal of European Public Policy*. 2006. Vol. 13. Issue 5. P. 670–691. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501760600808444> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Morgan R. Social Democracy in Europe: a Comparative Examination. *Government and Opposition*. 1982. Vol. 17. № 1. P. 22-34. URL: <https://www.jstor.org/stable/44483401> (дата звернення: 20.04.2026).
6. Goes E. Social democracy: its history and its future. *Social Europe*. 19th April 2024. URL: <https://www.socialeurope.eu/social-democracy-its-history-and-its-future> (дата звернення: 20.04.2026).
7. Bouzora Y. The value of democracy in EU law and its enforcement: a legal analysis. *European Papers*. 2023. Vol. 8. № 2. P. 809-851. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2023_2_2_Articles_Yasmine_Bouzora_00690.pdf (дата звернення: 20.04.2026).
8. Murtishcheva A. Conceptual foundations and principles of legal regulation in selected European countries and Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2024. Vol. 7. Issue 3. P. 201-222. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.3-a000317> (дата звернення: 20.04.2026).

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЗАКІНЧЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (ДЕМОКРАТИЧНИЙ ВИМІР)

Стецюк Петро Богданович,
кандидат юридичних наук, доцент,
науковий консультант з правових питань
Українського центру економічних та
політичних досліджень ім. О. Разумкова

Основні етапи (періоди) конституційного розвитку України при переході до миру та після закінчення війни

I. **відновлення режиму конституційного правопорядку;**

- 1.1. статус Президента України, КМУ,
- 1.2. організація діяльності ВРУ, КСУ (ст.150, 151/1 Конст. України,)

II. Підготовка і негайне прийняття **вкрай необхідних конституційних та законодавчих змін** для належного гарантування національної безпеки і оборони країни, організації захисту її суверенітету та територіальної цілісності тощо)

- 2.1. питання воєнного стану;
- 2.2. статус т.з. парламентської «монобільшості» (ст.83 ч.10);
- 2.3..

III. Підготовка та ухвалення **нової Конституції України.**

Конституція Польської Республіки (1997р.)
РОЗДІЛ XI **НАДЗВИЧАЙНІ СТАНИ** (STANY NADZWYCZAJNE)
(ст.ст. 228-234)

ч.1 ст. 228 . - В особливо загрозливих ситуаціях якщо звичайні конституційні засоби є недостатніми може бути введений відповідний **надзвичайний стан**: 1) **воєнний стан** (*stan wojenny*), 2) **винятковий стан** (*stan wyjątkowy*) або 3) **стан стихійного лиха** (*stan klęski żywiołowej*).

- Ст. 229 - у разі **зовнішньої загрози** державі, збройного нападу на територію Польської Республіки або якщо міжнародним договором передбачені зобов'язання щодо спільної оборони проти агресії, Президент Республіки за поданням Ради Міністрів може ввести **воєнний стан** у межах частини або всієї території держави.
- ч.1 ст. 230 – у разі **загрози конституційному ладу** держави, безпеці громадян або публічному порядку, Президент Республіки за поданням Ради Міністрів може ввести не більше ніж на 90 днів **винятковий стан** у межах частини або всієї території держави.
- ст.232 - з метою запобігання наслідкам **природних катастроф або техногенних аварій**, що мають характер стихійного лиха, а також з метою їх ліквідації, Рада Міністрів може ввести не більше ніж на 30 днів **стан стихійного лиха** в межах частини або всієї території держави.

Чому Україні після війни потрібна буде нова Конституція ?

1. Конституція України не побила своїх «вроджених вад»

- надмірна декларативність розділу про права і свободи людини;
- дуалізм виконавчої влади тощо

2. Конституція України не може позбавитись своїх «набутих»

- «розбалансованість» тексту Основного Закону

3. Конституція України «виявилась» не готовою до війни.

4. Конституція України (1996 р.) виконала свою історичну місію:

- 1) **уконституювала** факт відновлення державної незалежності Українського народу
- 2) **заклала правові основи** для перетворення «пост-радянської» України в модерну конституційну державу.

5. Україна потребує Конституції нового (четвертого) покоління

Нова Конституція України – буде логічним продовженням попередніх українських основних законів

ЗАГАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПРАВОВИЙ, ІНСТИТУЦІЙНИЙ ТА АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

Шамрай В'ячеслав Вікторович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
ННІ права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Сучасна архітектура європейської демократії є унікальним правовим феноменом, який не має аналогів у світовій практиці. Вона не обмежується механічним перенесенням державотворчих атрибутів на наднаціональний рівень, а являє собою складну, багаторівневу систему (*multilevel governance*), де демократичні процедури держав-членів переплітаються з інституційними механізмами Європейського Союзу. Демократія в ЄС — це не лише спосіб формування органів влади, а засаднича цінність (стаття 2 Договору про ЄС), що виступає критерієм легітимності як самого Союзу, так і кожної держави, що прагне до членства в ньому.

Європейський концепт демократії є нерозривно пов'язаним із принципами верховенства права (*Rule of Law*) та захистом основоположних прав людини. Це утворює так званий трикутник «демократія–право–права людини». У правовій доктрині ЄС демократія розглядається через призму «спільної конституційної спадщини» європейських народів.

Важливим інструментом забезпечення цього зв'язку є Хартія основних прав ЄС. Відповідно до преамбули Хартії, Союз заснований на

неподільних, загальних цінностях людської гідності, свободи, рівності та солідарності; він спирається на принципи демократії та верховенства права. Це означає, що будь-яке обмеження демократичних процедур (наприклад, під час надзвичайних станів чи збройних конфліктів) має проходити жорсткий тест на пропорційність та законність, що неодноразово підкреслювалося у практиці Суду справедливості ЄС та ЄСПЛ.

Представницька демократія в ЄС базується на принципі подвійного представництва: громадяни безпосередньо представлені на рівні Союзу в Європейському Парламенті, а держави-члени представлені в Європейській Раді та Раді ЄС своїми урядами, які, у свою чергу, є демократично відповідальними перед своїми національними парламентами чи народами.

Еволюція Європейського Парламенту: Від консультативної асамблеї до повноцінного законодавчого органу. Сьогодні Європарламент володіє «владою гаманця» (бюджетні повноваження) та правом вето на більшість законодавчих актів. Особливої ваги набула процедура *Spitzenkandidat*, згідно з якою результати виборів до Європарламенту безпосередньо впливають на обрання Президента Європейської Комісії, що суттєво посилює демократичну підзвітність виконавчої гілки влади.

Роль національних парламентів: Лісабонський договір суттєво посилив роль національних парламентів у процесах ЄС. Через механізми «раннього попередження» вони здійснюють нагляд за дотриманням принципу субсидіарності. Це забезпечує те, що рішення приймаються якомога ближче до громадян, запобігаючи надмірній централізації влади в Брюсселі.

Партисипативна демократія та нові інструменти участі. Європейський Союз став майданчиком для впровадження інноваційних форм демократії участі. Стаття 11 Договору про ЄС прямо зобов'язує інституції давати громадянам та представницьким асоціаціям можливість висловлювати свої думки щодо всіх сфер діяльності Союзу.

Європейська громадянська ініціатива (ECI) як перший у світі інструмент транснаціональної цифрової демократії. Він дозволяє громадянам не просто реагувати на політику ЄС, а формувати її. Процедура збору підписів та перевірки ініціативи є жорстко регламентованою, що забезпечує юридичну достовірність результатів і запобігає популістським маніпуляціям.

На відміну від національних партій, європейські партії (наприклад, ЄНП, ПЕС) діють як «парасолькові» структури, що об'єднують однодумців по всій Європі. Їхня роль полягає у формуванні загальноєвропейського політичного дискурсу, що виходить за межі вузьконаціональних інтересів.

Соціальні партнери, професійні спілки, неурядові організації (НУО) інтегровані в процес прийняття рішень через Економічний і соціальний комітет та систему постійних публічних консультацій Європейської

Комісії.

В умовах четвертої промислової революції концепт європейської демократії трансформується у формат *e-democracy*. Це охоплює як електронне голосування (досвід Естонії), так і цифрові платформи для петицій та обговорень. Проте, діджиталізація несе і ризики: дезінформація, використання алгоритмів для маніпуляції виборцями та кібератаки на виборчу інфраструктуру. Відповіддю ЄС на ці виклики став План дій щодо європейської демократії (*European Democracy Action Plan*), спрямований на захист свободи медіа, боротьбу з дезінформацією та зміцнення стійкості демократичних інститутів.

Для держав-кандидатів, зокрема України, демократія є частиною «першого кластеру» переговорів про вступ (*Fundamentals*). Це передбачає не лише проведення вільних виборів, а й:

- забезпечення політичного плюралізму та прав опозиції;
- реформування системи публічного управління на засадах прозорості;
- створення дієвих механізмів антикорупційного контролю;
- гарантування свободи слова та захист журналістів.

Висновки. Загальний концепт європейської демократії є динамічною системою, що постійно адаптується до нових реалій. Це поєднання класичного парламентаризму з інноваційними формами прямої участі громадян. Для України успішна імплементація цих стандартів є не лише вимогою Брюсселя, а внутрішньою необхідністю для побудови стійкої, сучасної та правової держави, здатної протистояти будь-яким авторитарним викликам.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 270.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу : міжнар. док. від 13.12.2007. *Офіційний вісник України*. 2013. № 77. С. 273.
3. Хартія основних прав Європейського Союзу : міжнар. док. від 07.12.2000. *Офіційний вісник України*. 2013. № 77. С. 1014.
4. *Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини* (United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey) : рішення ЄСПЛ від 30 січ. 1998 р. (заява № 19392/92). URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 15.04.2026).
5. *Маттьюз проти Сполученого Королівства* (Matthews v. the United Kingdom) : рішення ЄСПЛ від 18 лют. 1999 р. (заява № 24833/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 15.04.2026).
6. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку : Закон України від 14.05.2015 № 417-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 29. Ст. 262.

7. Інформаційна довідка щодо загальної структури демократії в ЄС: виборчий процес, функціонування парламенту, роль громадянського суспільства / Дослідницька служба Верховної Ради України. Київ, 2024.

8. Рабінович П. М., Панкевич О. З. Антрополого-спрямоване тлумачення прав людини (за матеріалами практики ЄСПЛ). Львів : Світ, 2021. 184 с.

9. Теорія права в системі конституційної юрисдикції : монографія / П. М. Рабінович та ін. Львів : Світ, 2022. 240 с.

THE INSTITUTION OF PUBLIC HEARING IN POLITICAL PRACTICE (ANALYSIS OF THE FIFTH TO NINTH TERM OF THE SEJM)

Przywora Bogusław, PhD, DSc, Prof. JDU,
Jan Długosz University in Częstochowa (Poland)

Wróblewska Malgorzata, PhD,
Jan Długosz University in Częstochowa (Poland),
Chief Legislator at the Government Legislation Centre

The institution of public hearing in the law-making process appears to be significant in both the views of legal scholars, academics, and commentators and the decisions issued by the Constitutional Tribunal. The literature dealing with the subject emphasises that a public hearing is a type of consultation or a way to seek opinions [1, p. 53]. On the other hand, it also represents and promotes certain interests and influences the authorities' decisions. In keeping with these standpoints, attention has also been paid to the role of the institution of public hearing in the Constitution of the Republic of Poland [2]. It concerns mainly the principle of cooperation between the public powers, social dialogue, the principle of the common good (referred to in the preamble), the principle of a democratic state of law (Art. 1), and the principle of the supremacy of the nation (Art. 4 Section 1) laid down in the Constitution of the Republic of Poland.

It is important to consider the political (parliamentary) practice of applying this institution for a more exhaustive evaluation of public hearings. The data obtained shows that, in total, since the entry into force of the act of 7 July 2005 on lobbying in the legislative process [3], covering the period from the fifth to the end of the ninth term of the Sejm, out of 5855 bills that were assigned a printed matter number, only 34 public hearings were held, dealing exactly with 46 bills. It needs to be stressed that the number of requests for public hearings differs from the number of bills subject to public hearings, and there was a total of 149 such requests submitted. Percentage-wise, given the number of all bills (which were assigned a printed matter number from the fifth

to the end of the ninth term of the Sejm), only 1% of them were subject to public hearings, and 2% of them were subject to a request for a public hearing. It should be noted that out of 149 requests for public hearings, Sejm committees rejected 105, and 7 of them were left without consideration².

In three cases (the fifth term of the Sejm and the ninth term of the Sejm), despite the adoption of resolutions [4; 5; 6] on public hearings (cases: a deputies' bill on amending the act of 16 July 1998 on elections to commune councils, district councils, and provincial councils and the act of 20 June 2002 on the direct election of governors and mayors (printed matter no. 818), the government bill on amending the law on the national cybersecurity system and some other laws (printed matter no. 2457), and the government bill on protecting minors from accessing inappropriate content on the Internet (printed matter no. 3282), the public hearings were cancelled. In the case of two government bills (ninth term of the Sejm), the reason for cancelling the public hearing was the withdrawal of the bills from the parliamentary agenda. In the case of the deputies' bill (fifth term of the Sejm), a resolution was passed to cancel the public hearing [4].

When analysing the individual terms of the Sejm, it must be pointed out that in the fifth term of the Sejm, there were 11 requests for public hearings (with 6 public hearings being held and 4 requests being rejected). In addition, in the Sejm terms, despite adopting a resolution for a public hearing, the hearing was eventually cancelled. In the sixth term of the Sejm, there were 28 requests for public hearings, with 12 public hearings being actually held and 16 requests being rejected. In the seventh term of the Sejm, there were 30 requests for public hearings, of which 10 public hearings were held and 20 requests were rejected. In the eighth term of the Sejm, there were 39 such requests, resulting in 3 public hearings being held, 23 requests being rejected, and 3 requests being left without consideration. Finally, in the ninth term of the Sejm, the number of requests for public hearings was 41, of which 3 public hearings were held, 32 requests were rejected, 4 requests were left non-considered, and in 2 cases, despite the adoption of resolutions to hold public hearings, bills were withdrawn from parliamentary work.

The reason for leaving requests without consideration was that, in most cases, the Sejm rejected the bill to be processed further; in one case, the submitted request did not meet the formal requirements.

The data cited above make it reasonable to conclude that the institution of public hearing is treated incidentally, and the number of public hearings held has been decreasing since the seventh term of the Sejm. It should also be noted that the data indicated refer to the number of public hearing requests submitted to Sejm committees by deputies. Due to the lack of transparency at the level of the deputy and the party interested in a public hearing, there are no data on the

² The data come from the Sejm committees' reports analysed from the fifth to ninth term of the Sejm (until 30 May 2023), published at www.sejm.gov.pl (access: 19.01.2026).

number of requests (motions) for a public hearing submitted by interested parties to deputies.

An analysis of the bills referred for public hearing shows that the scope of the subject matters of these bills varied widely. The proposers of these bills were:

- 1) the government (20 bills),
- 2) deputies (15 bills), Sejm committees (1 bill),
- 3) the President of the Republic of Poland (7 bills),
- 4) the Senate (2 bills),
- 5) citizens (1 bill).

What is noteworthy here is that in the case of the 20 government bills for which public hearings were held, none of these bills was considered under the urgent procedure [7; 8], and all these bills at the government stage were subject to consultations referred to the Council of Ministers' resolution no. 190 of 29 October 2013 – Rules of Procedure of the Council of Ministers [9].

The subject of 34 public hearings was 46 bills. However, not all of the bills that were the subject of public hearings were promulgated in the Journal of Laws of the Republic of Poland. A total of 19 acts were promulgated in the Journal of Laws. They concerned acts proposed by the following entities:

- 1) the government (13 acts),
- 2) deputies (5 acts),
- 3) the President of the Republic of Poland (5 acts),
- 4) a Sejm committee (1 act).

For instance, in the case of the deputies' and senators' bills dealing with cooperative law (printed matters no. 515, 816, 819, 864, 980, 1005, 1065, 1353), for which the number of subjects interested in participating in the public hearing was the highest, no bill was passed by the Sejm. In its seventh term, the Sejm did not pass a resolution to have a public hearing to deal with the civic bill to amend the Act on Nature Protection (printed matter no. 23) either.

Interest in participating in the public hearing was varied. The majority of entities during the V to IX term of the Sejm were in the VII term of the Sejm and concerned deputies' and senators' bills addressing cooperative law (printed matters no. 515, 816, 819, 864, 980, 1005, 1065, 1353), totaling 1346 entities.

A slightly smaller number of entities interested in participating in public hearings was reported in the sixth and fifth terms of the Sejm; the biggest interest concerned two government bills. In the sixth term of the Sejm, in the case of the government's bill on medical activity (printed matter no. 3489), the number of entities interested in participating in the public hearing was 1184. On the other hand, in the fifth term of the Sejm, in the case of the government bill on the principles of free acquisition of shares from the Treasury by eligible employees in the process of consolidation of companies operating in the electric power sector, the principles of changing the shares held and amending the Act on Personal Income Tax (printed matter no. 1750), the number of entities

interested in participating in the public hearing was 1173.

Due to the number of entities interested in participating in the public hearing for these bills, the public hearing venue was changed to a place outside the Sejm building. In the case of deputies' and senators' bills dealing with cooperative law (printed matters no. 515, 816, 819, 864, 980, 1005, 1065, 1353), an additional restriction was imposed by way of an announcement [10]⁴² of the possibility for only one representative of each participating entity to speak at the public hearing.

The smallest number of subjects interested in participating in public hearings was reported in the eighth term of the Sejm. The interest focused on the bill proposed by the President of the Republic of Poland on amending the law on pensions from the Social Insurance Fund and certain other acts.

The public hearings organised during the fifth to ninth term of the Sejm involved 33 hearings being held in stationary form (in 30 cases, the public hearings were held inside the building of the Sejm of the Republic of Poland, and in 3 cases – outside the Sejm), and 1 hearing making use of electronic means of communication for remote participation. Article 198j Section 1 of the Sejm Standing Orders [10] was the legal basis for allowing the remote form of the public hearing.

What deserves particular attention here is also the remote public hearing on the deputies' bill on special arrangements to ensure the possibility of conducting business activity during the COVID-19 epidemic (printed matter no. 1846). The rationale for holding the public hearing remotely was the state of the COVID-19 epidemic.

The regulation of the institution of public hearings in the Act on Lobbying Activity has been criticised in the literature [11, p. 60; 12, p. 167; 13, p. 237]. Some legal scholars, academics, and commentators believe that identifying the two institutions is an abuse, demonstrating the legislator's misunderstanding of their essence and confusion of concepts. The institution of public hearings should not be regulated in the Act on Lobbying Activities but in an act with social dialogue as its subject matter [14, p. 167 et seq.]. This position is supported by the fact that a public hearing, which is a means of social dialogue and a manifestation of the constitutional right to petition, is not a tool for lobbying.

The state's political practice adopted for this institution during the fifth to ninth term of the Sejm shows that Sejm committees were abstemious in using this instrument. Only 34 public hearings have been held to deal with the proposed bills since the entry into force of the Act on Lobbying Activity. The way in which Sejm committees use the institution of public hearing, which is one of the elements of social dialogue, is far from satisfactory.

This instrument was used more frequently to deal with government bills, although all these bills were subject to public consultation at the government's bill drafting stage. Also, government bills subject to public hearings were passed

by the Sejm and promulgated in the Journal of Laws more frequently than bills proposed by other entities with legislative initiative.

In order to make greater use of the institution of public hearings and encourage broader participation of subjects in the law-making process – as well as to increase the transparency of this process, the following regulations could be incorporated into the Sejm Standing Orders.

The first idea concerns facilitating access for stakeholders to participate in public hearings. The recommended solution is that a provision be added to the Sejm Standing Orders to allow a public hearing in remote form in any case, not just in special circumstances defined in Article 198j Section 1 of the Sejm Standing Orders.

It seems that the effects of the adoption of such a regulation would benefit the law-making process overall. On the one hand, they will allow a broader group of stakeholders to participate in the process, and on the other hand, lawmakers will receive more information regarding a given bill. In addition, holding a public hearing remotely seems likely to reduce costs for both parties to the proceedings and accelerate the work on the bill.

The second idea is to increase awareness of the possibility of participation of actors in public life and the level of transparency in the law-making process. The recommended solution is to extend the Sejm Standing Orders by including a set of regulations on the procedure for submitting requests (motions) for a public hearing on a given bill to deputies by interested parties – including a determination of the prerequisites for the deputies to decide whether or not to refer the request (motion) for a public hearing to the relevant Sejm committee and of the manner of submitting said requests to deputies.

These regulations could be supplemented by an electronic register of requests (motions) addressed on an official form to deputies by those interested in holding a public hearing and their regulation in the Sejm Standing Orders. We believe that adopting the proposed solutions would also benefit the law-making process by increasing its legitimacy and making it more transparent. However, for the proposed solutions to bring real advantages to the law-making process, it is crucial, first and foremost, that decision-makers use the instruments at their disposal to enable the public to participate in the law-making process.

References:

1. Szmyt A. Model postępowania ustawodawczego u progu VI kadencji Sejmu. *Prawo parlamentarne. Seminarium dla nowo wybranych posłów VI kadencja* / W. Odrowąż-Sypniewski (ed.). Warszawa: Kancelaria Sejmu, 2007. S. 31-57.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp> (access: 19.04.2026).
3. O działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa: Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. *Dziennik Ustaw*. 2005. Nr 169. Poz. 1414.

4. Uchwała Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej z dnia 23 sierpnia 2006 r. o odwołaniu przeprowadzenia wysłuchania publicznego. URL: [https://orka.sejm.gov.pl/opinie5.nsf/nazwa/818_uwysodw/\\$file/818_uwysodw.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/opinie5.nsf/nazwa/818_uwysodw/$file/818_uwysodw.pdf) (access: 20.04.2026).

5. Uchwała Komisji Cyfryzacji, Innowacyjności i Nowoczesnych Technologii oraz Komisji Obrony Narodowej z dnia 11 lipca 2023 r. w sprawie przeprowadzenia wysłuchania publicznego. URL: https://www.sejm.gov.pl/lobbing/uchwala3457_9kad.pdf (access: 20.04.2026).

6. Uchwała Komisji Cyfryzacji, Innowacyjności i Nowoczesnych Technologii z dnia 6 lipca 2023 r. w sprawie przeprowadzenia wysłuchania publicznego. URL: https://www.sejm.gov.pl/lobbing/uchwala3282_9kad.pdf (access: 20.04.2026).

7. Patyra S. Tryb pilny w teorii i praktyce procesu ustawodawczego, pod rządami Konstytucji z 1997 r. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2011. S. 61-81.

8. Borski M., Przywora B. Postępowanie z projektem pilnym jako przykład szczególnego trybu ustawodawczego w polskim porządku prawnym – próba oceny z perspektywy praktyki parlamentarnej. *Przegląd Sejmowy*. 2016. № 4. S. 7-26.

9. Regulamin pracy Rady Ministrów: Uchwała Nr 190 Rady Ministrów z dnia 29 października 2013 r. *Monitor Polski*. 2013. Poz. 979.

10. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej: Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. (wg stanu prawnego z dnia 8 grudnia 2022 r.). *Monitor Polski*. 2022. Poz. 1204.

11. Wiszowaty M. Ustawa o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa. *Przegląd Sejmowy*. 2006. № 5. S. 41-71.

12. Makowski G. Instytucja wysłuchania publicznego w Polsce jako mechanizm partycypacji obywateli w procesie stanowienia prawa. *Organizacje pozarządowe. Dialog obywatelski. Polityka państwa* / M. Rymsza (ed.). Warszawa, 2007. S. 155-181.

13. Borski M. O potrzebie reformy polskiego systemu stanowienia prawa. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2016. № 4. S. 223-242.

14. Wiszowaty M. Działalność lobbingowa w procesie stanowienia prawa. Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. z komentarzem. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2010. 232 s.

Підготовлено в рамках виконання Проєкту Модуль Жана Моне «Демократія участі й багаторівневе управління в ЄС» (Project 101174724 EU-PartDemo)

Дисклеймер: "Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them"

LEGAL CHALLENGES OF THE NITRATES DIRECTIVE IMPLEMENTATION IN UKRAINE: BALANCE BETWEEN DEMOCRATIC STANDARDS AND ECONOMIC INTERESTS

**Voitenko Larysa,
Ushchapivska Tetiana,
Kravchenko Olha,
Prokopchuk Nadiia,**

docents of National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

Clean water is widely recognised as a fundamental condition for the sustainable development of human society, and citizens have the right to participate in the management of natural resources. European practice continues to expand the legal framework for controlling environmental pollution and establishing liability for violations of environmental human rights [1]. One key instrument in this regard is the Nitrates Directive (1991) [2], which aims to protect Europe's water resources from nitrate pollution originating from agricultural sources. This is achieved by reducing existing nitrate loads on groundwater and surface waters and preventing further contamination through the adoption of agricultural practices that limit the release of nitrogen compounds into water systems [3].

High concentrations of nitrates in drinking water pose serious risks to human health, particularly for infants, as they can cause methemoglobinemia (oxygen deprivation), which may be fatal [4]. Implementing the Directive is therefore essential to safeguarding the right to a safe life. Moreover, excess nitrates in surface waters lead to eutrophication (rapid algal blooms that kill fish and destroy aquatic ecosystems) thereby violating the right to a healthy environment [5].

To meet the Directive's objectives, Member States are required to identify "nitrate vulnerable zones" (NVZs – areas where water is already polluted or at risk) and establish Codes of Good Agricultural Practices, which set rules for farmers on when, how, and how much fertiliser may be applied [2].

Following the signing of the European Integration Agreement, Ukraine committed to progressively implementing EU legislation, including the Nitrates Directive. However, this process currently shows clear signs of artificial delay. In our view, the underlying cause is a conflict between the interests of large agricultural producers and environmental requirements. The Directive's core requirement – limiting the volume of manure use – is particularly problematic for large livestock and poultry complexes, which are unable to comply and instead accumulate organic waste without proper disposal, often in quantities that breach environmental standards. This conflict represents a classic tension between short-term economic gain and long-term environmental safety.

For large livestock and poultry producers, the Directive's requirements are "inconvenient" for three main reasons: (1) waste disposal challenges, as compliance requires either large land areas for manure spreading or costly processing (e.g., biogas plants) or long-distance transport; (2) expensive storage infrastructure, including sealed manure lagoons with concrete bottoms, requiring serious investments (millions of euros); and (3) restrictions on intensive production, as designating a region as a NVZ limits the expansion of livestock operations without significant capital investment. Legally, this creates a clash between the right to entrepreneurial activity and citizens' right to a safe environment. In European democracies, environmental law often takes precedence due to the inevitable and widespread consequences of water pollution. In Ukraine, however, the agricultural lobby frequently outweighs environmental controls, creating resistance to implementation.

A major obstacle is the procedure for identifying NVZs, which requires at least 20 years of groundwater and surface water monitoring data. Ukraine lacks a unified database, a proper observation network, or a central body responsible for such systematic work. Monitoring is largely limited to drinking water intakes, which are often not located in areas at risk of nitrate pollution. Moreover, monitoring data are not accessible to citizens, particularly under martial law. Effective implementation of the Nitrates Directive is inseparable from environmental democracy principles, including the right of access to information. Transparency in water monitoring data is a prerequisite for public participation in decision-making, as guaranteed by international legal standards such as the Aarhus Convention [6]. Restricting access to such data, even during wartime, creates significant barriers to protecting fundamental human rights. Without systematic data and with environmental information kept secret, the Directive's provisions remain declarative in Ukraine. This makes the implementation of European standards technically impossible at this stage, as any management decisions would lack an evidence base and scientific justification.

This situation leads to systematic violations of environmental human rights, particularly the right to safe drinking water and reliable environmental information [7]. Restricting access to monitoring data under the pretext of martial law effectively deprives citizens of the ability to control the quality of vital resources and protect their health. Consequently, the impossibility of implementing the Directive translates into the legal vulnerability of the population to large-scale water pollution risks.

In the face of state data shortages and limited wartime access to monitoring, the public sector and the Ombudsman institution have become key safeguards. For example, the NGO Ecodia has created an interactive map of nitrate pollution based on Ministry of Health monitoring data (2015-2024), clearly showing problem areas at the community level. The organisation advocates for the implementation of the Code of Good Agricultural Practices not

only as an EU requirement but also as a means of survival for farmers' dependent on water and soil quality. The Office of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada treats nitrate pollution as a direct threat to the fundamental rights to life and a safe environment. Ombudsman representatives conduct inspections in territorial communities to monitor compliance with the right to quality drinking water. In April 2026, a special monitoring of nitrate pollution was carried out in Vinnytsia region. The Office also participates in working groups (e.g., on the Water Strategy 2050), insisting that the implementation of the Nitrates Directive takes into account the interests of the most vulnerable populations, including residents of villages relying on decentralised water supply.

Safe drinking water is thus a foundation without which no other human right can be realised in a democratic society. The Nitrates Directive obliges states to publish water quality data – an integral part of information democracy. Sustainable development represents a responsibility to future generations and a form of democracy that demands we leave behind an environment capable of sustaining human civilisation.

Acknowledgment. This study was carried out with the financial support of the European Union within the framework of the implementation of the project “Nitrate pollution prevention for health environment: European experience of the Nitrates Directive implementation for a Ukrainian circular economy” 101238988 - EU_NITRA_UKR (Erasmus+ Jean Monnet Programme). This publication has been produced within the framework of project JMO, funded by the European Union. However, the views and opinions expressed herein are those of the authors alone and do not necessarily reflect the views of the European Union. Neither the European Union nor the granting organization accepts responsibility for them.

References:

1. Shelton, D. Human Rights and the Environment: What is the Relationship? The Human Right to a Healthy Environment / ed. by J. H. Knox, R. Pejan. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 21-44. URL: https://assets.cambridge.org/97811084/21195/frontmatter/9781108421195_frontmatter.pdf (Accessed: April 10, 2026).
2. Council Directive 91/676/EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources. *Official Journal of the European Communities*. 1991. L 375. P. 1-8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:31991L0676> (Accessed: April 10, 2026).
3. Report from the Commission to the Council and the European Parliament on the implementation of Council Directive 91/676/EEC concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources based on Member State reports for the period 2016-2019 / European Commission. Brussels: EC, 2021. 15 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC1000 (Accessed: April 10, 2026).

4. Nitrate and nitrite in drinking-water: Background document for development of WHO Guidelines for drinking-water quality / World Health Organization. Geneva: WHO, 2022. URL: who.int (Accessed: April 10, 2026).

5. Solomon Oluwaseun Akinnawo. Eutrophication: Causes, consequences, physical, chemical and biological techniques for mitigation strategies. *Environmental Challenges*. 2023. 12. 100733. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2667010023000574> (Accessed: April 10, 2026).

6. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) / United Nations Economic Commission for Europe. Aarhus, 1998. URL: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (Accessed: April 10, 2026).

7. Gerasymenko O., Bohachova O., Mokriakova M., Bilychenko N., Makhota L. Risk analysis of water-nitrate methemoglobinemia in the hygienic monitoring system of decentralized water supply sources. *The Medical and Ecological Problems*. 2025. 29 (1). P. 26-32. URL: <https://doi.org/10.31718/mep.2025.29.1.04> (Accessed: April 10, 2026).

СЕКЦІЯ 1
ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕМОКРАТІЯ В ДЗЕРКАЛІ ІСТОРИКО-
ТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

**РАДА ЄВРОПИ І ЄС: ПАРАЛЕЛЬНИЙ РОЗВИТОК
СТАНДАРТІВ ДЕМОКРАТІЇ (1949–2026 рр.)**

Воронова Ізабелла Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна

Сучасна архітектура європейського демократичного правопорядку є результатом тривалого паралельного розвитку двох інституційних систем - Ради Європи (далі – РЄ) та Європейського Союзу (далі – ЄС). Попри різну правову природу, обидві організації з середини ХХ століття послідовно формували взаємодоповнюючий нормативний каркас, що визначає сьогоднішні стандарти демократичного урядування. Якщо РЄ традиційно виступала «конституційним ядром» континенту, фокусуючись на захисті фундаментальних прав, то ЄС розвивав свій демократичний вимір через призму представницької легітимності та функціонування внутрішнього ринку. На сучасному етапі (2024–2026 рр.) спостерігається перехід від формально-процедурного розуміння демократії до концепції «войовничої» та «стійкої» демократії, здатної протидіяти гібридним загрозам та технологічним викликам.

Фундамент європейської демократії базується на Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ) [1]. Стаття 3 Протоколу № 1 до ЄКПЛ, що гарантує право на вільні вибори, стала точкою відліку для формування Європейським судом з прав людини (далі - ЄСПЛ) розгорнутої доктрини демократичного суспільства. Класичні прецеденти, такі як *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* (1987) та *Refah Partisi v. Turkey* (2003), заклали основи розуміння демократії як єдиної можливої політичної моделі в межах Конвенції.

Якісно новий етап розвитку стандартів ознаменувало рішення Великої Палати ЄСПЛ від 9 липня 2025 року у справі *Ukraine and Netherlands v. Russia* [2]. Це рішення є фундаментальним для міжнародного права, оскільки воно: встановило юридичну відповідальність держави-агресора за системні та систематичні порушення прав людини на окупованих територіях, починаючи з 2014 року; документувало масштабне придушення демократичних інститутів через «адміністративні практики» агресора, включаючи позасудові страти, катування та примусову працю;

підтвердило, що демократичні стандарти не можуть існувати у вакуумі та нерозривно пов'язані з територіальною цілісністю та повагою до суверенітету держави. Суд фактично визнав, що руйнування демократичного ладу на окупованих територіях є складовою частиною воєнної стратегії агресора, що вимагає від міжнародної спільноти посилення механізмів «демократичної стійкості».

Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) відіграє роль «архітектора» демократичних реформ. Її «Перелік критеріїв верховенства права» (*Rule of Law Checklist*, 2016) [3] став першою спробою перетворити абстрактні принципи на конкретні індикатори, які тепер використовуються Європейською Комісією у процесі скринінгу країн-кандидатів.

Протягом 2025 року Венеціанська комісія надала низку критично важливих висновків для України, які стали частиною переговорних вимог ЄС. Зокрема, Висновок CDL-AD(2025)052 від 13 грудня 2025 р. щодо вдосконалення конкурсного відбору суддів Конституційного Суду України наголосив на важливості конфіденційності оцінок Дорадчої групи експертів (ДГЕ) для запобігання політичному тиску [4]. Висновок CDL-AD(2025)044 від 10 жовтня 2025 р. щодо дисциплінарних процедур проти суддів містить рекомендації чітко визначити підстави для санкцій, щоб уникнути «свавільного характеру» покарань та забезпечити право на апеляцію до незалежного суду [5]. Амікус куріє CDL-AD(2025)006 від 18 березня 2025 р. щодо альтернативної служби в умовах воєнного стану досліджує баланс між правом на свободу совісті та конституційним обов'язком захисту держави [6]. Ці висновки демонструють, що стандарти РЄ перестали бути лише рекомендаціями, перетворившись на «тверді» умови (*benchmarks*) у межах Кластера 1 переговорів про вступ до ЄС.

Лісабонський договір (2009) конституціоналізував цінності РЄ (ст. 2 Договору про Європейський Союз) [7] та надав Хартії основних прав ЄС юридичної сили. Проте у 2025–2026 роках відбулася значна еволюція у підходах до моніторингу цих цінностей. У Звіті про верховенство права за 2025 рік від 8 липня 2025 р. (COM(2025) 800 final) [8] було запроваджено «вимір Єдиного ринку» (*Single Market dimension*). Цей підхід розглядає верховенство права не лише як демократичну цінність, а як стратегічний інструмент конкурентоспроможності. Бізнесу, особливо малому та середньому, потрібне прогнозоване середовище, незалежні суди та прозорі правила державних закупівель. Порухення верховенства права в одній державі-члені (як у випадках Угорщини та Польщі) підриває довіру інвесторів до всього Єдиного ринку. Крім того, ЄС активізував процедуру приєднання до ЄКПЛ: 21 листопада 2025 року Європейська Комісія подала до Суду ЄС запит на Висновок 1/25 відповідно до ст. 218(11) Договору про функціонування ЄС щодо оновленого проекту Угоди про приєднання [9]. Цей крок став можливим після розвитку практики Суду ЄС у справі *KS and*

KD v. Council (Joined Cases C-29/22 P and C-44/22 P), яка частково усунула попередні заперечення щодо юрисдикції у сфері Спільної зовнішньої та безпекової політики, сформульовані ще у Висновку 2/13 (2014).

Швидкий розвиток штучного інтелекту та гібридні атаки на виборчі процеси змусили європейські інституції до оновлення стандартів. Рамкова конвенція РЄ про штучний інтелект та права людини, демократію і верховенство права (CETS № 225) [10] була ухвалена Комітетом Міністрів 17 травня 2024 р. та відкрита для підписання у Вільнюсі 5 вересня 2024 р., ставши першим юридично обов'язковим міжнародним договором у цій сфері. Вона встановлює принципи прозорості, підзвітності та недискримінації, вимагаючи, щоб використання ШІ не підривало цілісність демократичних інститутів та свободу волевиявлення громадян. «Європейський щит демократії» (*European Democracy Shield*), представлений Спільною комунікацією Єврокомісії та Високого представника JOIN(2025) 791 final від 12 листопада 2025 р. [11], спрямований на захист інформаційного простору. Його ключовим елементом стало оголошення створення Європейського центру демократичної стійкості (*European Centre for Democratic Resilience*), який має координувати боротьбу з іноземним втручанням (FIMI) та дезінформацією. Цей «Щит» інтегрує положення Акта про цифрові послуги (DSA) та Акта про штучний інтелект, перетворюючи технологічне регулювання на інструмент оборони демократії.

У травні 2025 року Генеральний секретар РЄ Ален Берсе представив у Річному звіті ініціативу «На шляху до Нового Демократичного Пакту для Європи» [12]. Пакт базується на трьох стовпах: навчання демократії (освіта та медіаграмотність), захист демократії (зміцнення інститутів) та інновації (цифрова участь). Окремим викликом є захист академічної свободи, яка, згідно зі звітами 2025 року, зазнає ерозії через політичне втручання.

Для України ці процеси збігаються з переговорним Кластером 1 «Основи» (*Fundamentals*). Після завершення скринінгу у вересні 2025 року Україна перейшла до виконання Дорожньої карти з верховенства права. Через політичне блокування офіційного відкриття кластерів (зокрема з боку Угорщини) було запроваджено процедуру «frontloading» (випереджувального виконання), за якою Єврокомісія надає технічні орієнтири ще до формального рішення Ради ЄС. Це дозволяє Україні зберігати темп реформ у сферах правосуддя, антикорупції (через Антикорупційну стратегію 2026–2030 рр.) та захисту прав меншин. Проте громадянське суспільство (*Shadow Report 2025*) [13] застерігає від «симуляції реформ», вказуючи на проблеми з незалежністю прокуратури та медіа-плюралізмом (зокрема, необхідність перегляду моделі телемарафону «Єдині новини» після воєнного стану).

Водночас слід критично зауважити, що чинна європейська демократична архітектура зберігає низку дисфункцій. По-перше, механізм

ст. 7 Договору про ЄС, покликаний забезпечувати дотримання цінностей Союзу, на практиці виявив обмежену ефективність через вимогу однаковості держав-членів, що демонструє багаторічне провадження щодо Угорщини. По-друге, виконання рішень ЄСПЛ залишається серйозним викликом - частина постанов Комітету Міністрів щодо моніторингу виконання протягом років не отримує належного реагування з боку держав-відповідачів. По-третє, Європейський щит демократії значною мірою ґрунтується на засадах добровільної координації (*voluntary-based* характер), що без обов'язкових правових механізмів ризикує обмежити його практичну дієвість у протидії системним загрозам цифрової епохи.

На основі проведеного аналізу видається обґрунтованим сформулювати такі пропозиції. По-перше, доцільно забезпечити імплементацію «Переліку критеріїв верховенства права» Венеціанської комісії як внутрішнього нормативного стандарту в Україні шляхом його закріплення в актах Конституційного Суду України та методичних рекомендаціях органів державної влади. По-друге, необхідне законодавче забезпечення виконання трьох висновків Венеціанської комісії 2025 року (CDL-AD(2025)052, CDL-AD(2025)044 та CDL-AD(2025)006) через комплексне внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України», Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та профільного законодавства про альтернативну (невійськову) службу. По-третє, доцільна синхронізація української анти-дезінформаційної політики зі стандартами Європейського щита демократії, зокрема через адаптацію механізмів протидії FIMI та співпрацю з Європейським центром демократичної стійкості. По-четверте, потребує законодавчого врегулювання модель українського інформаційного простору в післявоєнний період, насамперед перегляд формату телемарафону «Єдині новини» задля забезпечення медіа-плюралізму відповідно до стандартів Європейського акта про свободу медіа.

Отже, протягом 1949–2026 років системи РЄ та ЄС пройшли шлях від паралельного існування до глибокої нормативної синергії. Сьогодні демократія в Європі розглядається як багатовимірна категорія, що поєднує класичні права людини, економічну стабільність та цифрову безпеку. Для України успішна імплементація стандартів обох систем є не лише технічною вимогою вступу до ЄС, а й стратегічною запорукою демократичної стійкості у післявоєнний період. Конвергенція систем, реалізована через механізми взаємного посилення судів та спільних моніторингових інструментів, утворює єдиний нормативний простір, успішне засвоєння якого є необхідною передумовою успішної євроінтеграції.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод :

міжнар. док. від 04.11.1950 р. (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2026).

2. Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] : Judgment of the European Court of Human Rights of 9 July 2025, appl. nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22. ECLI:CE:ECHR:2025:0709JUD000801916. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244292> (дата звернення: 15.04.2026).

3. Rule of Law Checklist : adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016), CDL-AD(2016)007 / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e) (дата звернення: 15.04.2026).

4. Ukraine - Opinion on draft amendments to the competitive selection process for the position of judge of the Constitutional Court : adopted by the Venice Commission at its 145th Plenary Session (Venice, 12–13 December 2025), CDL-AD(2025)052. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2025\)052-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)052-e) (дата звернення: 15.04.2026).

5. Ukraine - Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Rule of Law on draft amendments on disciplinary procedures against judges, declarations of integrity, and other procedures : adopted by the Venice Commission at its 144th Plenary Session (Venice, 10–11 October 2025), CDL-AD(2025)044. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2025\)044-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)044-e) (дата звернення: 15.04.2026).

6. Ukraine - Amicus curiae brief on alternative (non-military) service : adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025), CDL-AD(2025)006. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e) (дата звернення: 15.04.2026).

7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : станом на 01.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 15.04.2026).

8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «2025 Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union»: COM(2025) 800 final, 8 July 2025. URL: https://commission.europa.eu/document/2025-rule-law-report-communication-en_en (дата звернення: 15.04.2026).

9. Opinion 1/25 of the Court of Justice of the European Union (Accession of the EU to the ECHR) : request filed by the European Commission on 21 November 2025 pursuant to Art. 218(11) TFEU. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/P_105692/en/ (дата звернення: 15.04.2026).

10. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence

and Human Rights, Democracy and the Rule of Law : adopted by the Committee of Ministers on 17 May 2024, opened for signature in Vilnius on 5 September 2024, CETS No. 225. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c> (дата звернення: 15.04.2026).

11. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «European Democracy Shield: Empowering Strong and Resilient Democracies» : JOIN(2025) 791 final, Brussels, 12 November 2025. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52025JC0791> (дата звернення: 15.04.2026).

12. Towards a New Democratic Pact for Europe : Annual Report of the Secretary General of the Council of Europe, May 2025 / Council of Europe. Strasbourg, 2025. URL: <https://rm.coe.int/annual-report-secretary-general-2025-en/> (дата звернення: 15.04.2026).

13. Shadow Report to the European Commission's 2025 Enlargement Report on Ukraine (Negotiating Cluster 1 «Fundamentals») / Civic Coalition «Ukraine Reanimation Package of Reforms» et al. October 2025. URL: <https://rpr.org.ua/shadow-report-2025> (дата звернення: 15.04.2026).

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Гаращук Ілона Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Оголошення міжнародною спільнотою нового вектору розвитку цивілізації – сталого розвитку, продиктованого загрозами безпеці існування людства, зумовлює потребу перегляду концептуальних основ національної політики з орієнтацією на сучасні політичні, економічні, соціальні та екологічні тенденції. Україна, поряд з іншими країнами-членами Організації Об'єднаних Націй, бере участь у глобальному процесі досягнення сталого розвитку, який здійснюється відповідно до 17 Цілей сталого розвитку. Сталий розвиток як модель розвитку суспільства передбачає досягнення балансу між задоволенням потреб сучасного суспільства та збереженням можливостей для майбутніх поколінь. Поглиблення соціальних, демографічних, економічних і технологічних диспропорцій між різними регіонами світу призводить до порушення структурної цілісності глобальної екосистеми та негативно впливає на

природний баланс. Такі процеси сприяють зростанню ймовірності масштабних природних катастроф, що, своєю чергою, загострює проблему обмеженості природних ресурсів і підсилює соціальну напруженість у суспільстві. Тому під час формування державної політики необхідно враховувати економічні, політичні, соціальні та екологічні виклики.

Для формування ефективної стратегії гармонійної взаємодії суспільства і природи в умовах сучасних глобальних екологічних, економічних та соціальних викликів важливим є чітке розуміння сутності поняття «сталий розвиток». У контексті розвитку поняття «сталий» є предметом активних наукових досліджень і постійно уточнюється та доповнюється різними науковцями. Це спричиняє численні дискусії щодо його сутності та практичного застосування. Відсутність єдиного загальноприйнятого визначення пояснюється складністю та багатогранністю цього поняття, оскільки воно охоплює різні аспекти розвитку цивілізації і пов'язане з майбутнім людства, яке характеризується багатовекторністю та невизначеністю подальшого розвитку.

Аналізуючи сучасні наукові підходи до тлумачення поняття «сталий розвиток», варто зазначити, що цей термін має англійське походження — *sustainable development*, де *sustainable* перекладається як підтримуваний, тривалий, стабільний або безперервний, тоді як *development* означає розвиток, формування, удосконалення, розширення чи зростання. Водночас у різних мовах світу цей термін має дещо відмінні офіційні переклади. Наприклад, у французькій мові він трактується як довготривалий розвиток, в італійській — розвиток, що заслуговує на підтримку, у німецькій та японській — тривалий розвиток, у шведській — сталий розвиток, а в норвезькій — міцний розвиток.

У наукових колах існують різні погляди на співвідношення понять «сталість» і «розвиток». Деякі дослідники вважають їх суперечливими, аргументуючи це тим, що розвиток передбачає зміни, тоді як стабільність асоціюється з незмінністю. Інші науковці, навпаки, розглядають сталий розвиток як характеристику процесу, що забезпечує позитивну динаміку розвитку соціально-економічних систем та їх збалансоване функціонування.

Термін «сталий» (від слова *стати*, тобто стала величина) означає постійний, безперервний, збалансований процес, що відбувається без різких змін або коливань. Поняття сталого розвитку підкреслює не лише стабільність, а й динамічну рівновагу розвитку — здатність системи розвиватися гармонійно, узгоджуючи економічні, соціальні та екологічні складові. Водночас сам розвиток за своєю природою пов'язаний із певними змінами та нестабільністю. Тому деякі дослідники пропонують використовувати поняття «регульований розвиток», яке передбачає свідоме управління процесами змін, їх прогнозування, а також мінімізацію й компенсацію можливих ризиків та дисбалансів у розвитку.

Представники різних наукових підходів до теорії сталого розвитку вважають його ключовою ознакою досягнення балансу між потребами суспільства та ресурсними й екологічними можливостями територій. Йдеться про такий тип розвитку людства і використання природних ресурсів планети, який дає змогу задовольняти потреби сучасного покоління, не обмежуючи можливостей майбутніх поколінь забезпечувати власні потреби. Узагальнення наукових підходів до трактування цього поняття дозволяє виокремити кілька основних концептуальних напрямів. Так, науковці наголошують, що основою сталого розвитку є збалансований і рівноправний розвиток економічної, соціальної та екологічної складових. Досягнення гармонії між цими сферами розглядається як важлива передумова переходу національної економіки до принципів сталого розвитку. Інші дослідники приділяють більше уваги секторальним факторам, які визначають досягнення цілей сталого розвитку. Ще одна група вчених підкреслює необхідність врахування природно-ресурсних і екологічних обмежень, що можуть стримувати підвищення добробуту населення та ефективне функціонування економіки. Водночас окремі дослідники зосереджуються на досягненні конкретних ключових завдань сталого розвитку, зокрема подоланні бідності та забезпеченні належного рівня охорони навколишнього природного середовища.

Поняття сталого розвитку посідає центральне місце у сучасній системі міжнародно-правових і політичних документів, що визначають стратегію глобального розвитку людства. Інститут світових ресурсів (World Resources Institute, WRI) визначає сталий розвиток як такий, при якому природні ресурси, людство і фінанси управляються і використовуються таким чином, щоб збільшити багатство і благоустрій людей без погіршення умов їх життєдіяльності у майбутньому [3]. У формулюванні Світового банку сталий розвиток - це управління сукупним капіталом суспільства в інтересах збереження і збільшення людських можливостей [2]. У Звіті підготовленим Інститутом світових ресурсів у співпраці з Програмою ООН з навколишнього середовища та Програмою розвитку ООН сталий розвиток визначений як покращення якості людського життя в рамках можливостей оточуючих екосистем [1, С. 4].

Вперше термін «сталий розвиток» з'явився в доповіді «Всесвітня стратегія охорони природи», розробленої у 1980 р. за ініціативою ЮНЕП, Міжнародного союзу охорони природи і Всесвітнього фонду дикої природи. Будучи історичним рубіжем у формуванні сучасного екологічного мислення він вперше пов'язав охорону природи з економічним і соціальним розвитком. Однак цілісного, завершеного вигляду концепція набула в доповіді Міжнародної комісії з довкілля і розвитку під назвою «Наше спільне майбутнє» (Our Common Future), яка відома як «Brundtland Report», була опублікована у жовтні 1987 року Всесвітньою Комісією з навколишнього середовища та розвитку (WCED)

під головуванням норвезької політичної діячки прем'єр-міністра Норвегії Гро Харлем Брундтланд. Фактично питання, котрих стосується концепція сталого розвитку, на момент виголошення доповіді Брундтланд, уже були врегульовані багатьма національними конституціями. Однак названа концепція набула іншого сенсу, ніж той, який раніше регулювався конституцією. Сталий розвиток змінює ставлення людей один до одного, до суспільства і держави. Це зрушення можна спостерігати, аналізуючи права, обов'язки і відповідальність, котрі накладає ця концепція. Це зрушення здійснило радикальний вплив на стару модель відносин конституціоналізму, яка повністю ґрунтувалася на дихотомії «держава – індивід» [4, С. 35]. Цей документ закріпив точне визначення «sustainable development», яким у глобальному вжитку користуються й до сьогодні. Сталий розвиток був визначений як такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб сучасних поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити свої потреби. Крім того, було визначено поняття несталої території — території, на якій населення споживає природні ресурси швидше, ніж відбувається їх відновлення, а обсяги утворення відходів перевищують можливості їх природної утилізації або повторного використання для потреб людини.

Концепція сталого розвитку виступає не лише теоретичною моделлю, а й практичним інструментом державного управління, що формує сучасну парадигму взаємодії суспільства та природи. Як комплексна міждисциплінарна категорія, вона поєднує економічні, соціальні та екологічні аспекти розвитку суспільства. Її сутність полягає у забезпеченні гармонійної взаємодії людини, держави й природного середовища на основі принципів довгострокової рівноваги, відповідальності та раціонального використання ресурсів. Реалізація цієї концепції потребує системного підходу, науково обґрунтованих управлінських рішень і активної участі громадянського суспільства у формуванні політики сталого майбутнього.

Узагальнення теоретичних підходів дає підстави розглядати сталий розвиток як цілісний процес суспільного прогресу, спрямований на досягнення балансу між економічними інтересами, соціальними потребами та екологічними можливостями довкілля. Такий підхід забезпечує належну якість життя сучасного покоління, не створюючи загрози для можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Список використаних джерел:

1. Allen L. Hammond. World resources 1992–93. A Report by the World resources institute in collaboration with The United Nations Environment Programme and The United Nations Development Programme / Hammond Dr. Allen L. New York; Oxford: Oxford University Press, 1992. 385 p.
2. Shakil M., Azam K., & Hossain M. (2014). An Evaluation of Green Banking Practices in Bangladesh. *European Journal of Business and*

Management. 2014. Vol. 6(31). P. 8-16. DOI: <http://dx.doi.org/10.9790/487X-161146773> (дата звернення: 15.04.2026).

3. World Resources 1996–97: A Guide to the Global Environment–The Urban Environment : World Resources Institute, Oxford University Press, 1996.

4. Серьогін В. О. Концепція сталого розвитку: конституційно-правовий аспект. *Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 34-39.

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА І КУЛЬТУРНА ДЕМОКРАТІЯ В ЄС

Гордіюк Сергій Анатолійович,
доктор філософії (PhD) з права,
молодший науковий співробітник
сектору муніципального права та
місцевого самоврядування
НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
НАПрН України

У складній системі багаторівневого управління в ЄС культурна політика офіційно залишалася виключною сферою держав-членів до 1992 року, коли вперше в історії європейської інтеграції до європейського первинного права було включено пункт про культурну політику: Маастрихтський договір зазначив, що співтовариство «сприятиме розквіту культур держав-членів, поважаючи їхнє національне та регіональне розмаїття, і водночас висувати на перший план їхню спільну культурну спадщину» (стаття 151, колишня стаття 128). Дві суперечливі цілі – різноманітність та спільна культурна спадщина, щільно упаковані в один пункт, знову показують напругу між національним та європейським рівнями, яка стає особливо вираженою в європейській культурній політиці.

Але навіщо Європейському Союзу взагалі потрібна культурна політика? Щоб відповісти на це питання, нам потрібно повернутися до проблеми демократії. Демократія – це правління народу, демосу. Хто чи що таке демос? Хто до нього належить, а хто ні? Це питання колективної ідентичності. Отже, колективна ідентичність – це дуже неоднозначне та проблематичне поняття. Визначити, хто належить до нас, тобто з ким ми поділяємо колективну ідентичність, завжди означає водночас визначити, хто не належить, хто виключений. Визначити колективну ідентичність

завжди означає провести межу між «нами» та «ними». Ось чому деякі вчені стверджують, що слід повністю уникати поняття колективної ідентичності (див., напр.: [1]). Однак це здається навряд чи можливим – принаймні, доки політика організована демократичним шляхом. Демократично організована політична спільнота за визначенням потребує демосу, який є сувереном. А передумовою для демосу є певна форма лояльності до політичної сутності, тобто колективної політичної ідентичності. Це не лише проблема визначень, а й практична політична проблема: лише якщо я розумію себе як належного до суспільства, я буду готовий брати участь у ньому та приймати колективні рішення, які не співвідносяться з моїми індивідуальними інтересами.

Колективні ідентичності можуть виникати та конструюватися по-різному. У Європі концепція нації як демосу національної держави є домінуючою моделлю політичної колективної ідентичності, і ця ідентичність є, перш за все, культурною [2; 3]. Відчуття приналежності окремого громадянина, створення спільної ідентичності було досягнуто шляхом формування спільної національної культури. Конструкції культурної ідентичності європейських національних держав та їхня політична структура нерозривно пов'язані [4]. Таким чином, у Європі колективні ідентичності традиційно розуміються як культурні ідентичності.

У середині 90-х років, тобто після Маастрихтського договору та введення статті про культурну політику в первинне право ЄС, розпочалися деякі додаткові програми, організовані відповідно до мистецьких секторів: «Калейдоскоп» для виконавських, образотворчих та прикладних мистецтв, а також мультимедійних проєктів, «Рафаель» для культурної спадщини та «Аріана» для книг та читання. У 1998 році, після Амстердамського договору, ці програми були об'єднані під назвою «Культура 2000».

Безсумнівно, «Культура 2000» була важливим кроком у культурній політиці ЄС. Однак тут слід зазначити деякі застереження. По-перше, фінансовий обсяг фінансування культури та мистецтва ЄС все ще незначний порівняно з національними європейськими програмами. По-друге, культурна політика все ще є однією з тих сфер політики, де всі рішення мають прийматися одноголосно всіма державами-членами. З огляду на важливість культурної політики для держав-членів ЄС, описану вище, це навряд чи є несподіванкою. Однак на практиці це означає серйозну перешкоду для прогресу європейської культурної політики, оскільки кожна держава-член має право вето.

До 2004 року щорічні конкурси в рамках програми «Культура 2000» були присвячені певному сектору (наприклад, у 2002 році в центрі уваги програми «Культура 2000» було образотворче мистецтво). Цю систему справедливо критикували через її незграбність і той факт, що культурні виробники в певній галузі могли подавати заявки практично лише через

дуже великі проміжки часу [5, с. 92]. Таким чином, з 2005 року можливі заявки в усіх програмних секторах, що підвищує гнучкість програми.

Окрім цих практичних міркувань, слід звернути увагу на (потенційний) вплив програми «Культура 2000» на європейську ідентичність і, отже, на європейську демократію. У самій програмі ми можемо прочитати: «Метою програми «Культура 2000» (...) є заохочення творчої діяльності, пізнання та поширення культури європейських народів, зокрема в галузі музики, літератури, виконавського мистецтва, нерухокої та рухокої спадщини» вік та нові сфери культури, сприяючи співпраці між культурними організаціями та операторами й культурними установами держав-членів, а також підтримуючи заходи, які завдяки своєму європейському масштабу та характеру сприяють поширенню європейської культури як всередині, так і за межами Союзу» [6].

Мотиви європейської культурної політики дуже схожі на мотиви державної (загальнонаціональної) культурної політики. Тому не дивно, що культурну політику Європейського Союзу часто підозрюють у повторенні процесу формування національних держав на наднаціональному рівні [1; 7]. Хоча формування національної ідентичності, безсумнівно, було надзвичайно успішним політичним проектом, їх повторення на європейському рівні видається небажаним. Концепція колективної ідентичності, що ґрунтується на концепції єдиної культури всіх громадян, є надзвичайно виключною та репресивною, проводячи чітку межу між визнаними та маргіналізованими формами культурного вираження.

«Чия культура буде офіційною, а чия буде підпорядкованою? Які культури вважатимуться гідними демонстрації, а які прихованими? Чию історію пам'ятатимуть, а чию забудуть? Які образи соціального життя будуть проектуватися, а які будуть маргіналізовані? Які голоси будуть почуті, а які замовкнуті? Хто кого представляє і на якій основі? Це і є сфера культурної політики», – полемізували з даного приводу Г. Джордан і К. Відон у середині 90-х років XX століття [8, с. 4]. Втім на сьогодні страх перед єдиною європейською культурою видається недостатньо обґрунтованим, а відтак зайвим, з двох причин:

По-перше, висловлювання цієї підозри та численні критичні аналізи створення національних держав у XIX столітті чітко демонструють відносно широке усвідомлення внутрішніх проблем цієї форми формування ідентичності. Багато видів діяльності новостворених національних держав, як-от, перш за все, запровадження обов'язкової та стандартизованої системи освіти, спрямовані насамперед на створення нації шляхом винайдення спільної історії, спільних традицій, спільних культурних цінностей тощо. Цей наївний і водночас брутальний спосіб колективного формування ідентичності національних держав XIX століття не може бути легко повторений на початку XXI століття в державному устрої, побудованому саме цими національними державами.

По-друге, європейська колективна ідентичність виникає – якщо взагалі виникає – паралельно та частково перекриваючись, частково конфліктуючи з національними ідентичностями. Європейська культурна політика також повинна розвиватися в постійному суперництві з національною культурною політикою. Така ситуація повинна запобігати будь-якій централізованій політичній інженерії.

Однак якщо формування європейської ідентичності не повинно повторювати процес формування національної ідентичності, постає питання про належну європейську культурну політику. Останнім часом відповіді на це питання узагальнюються під заголовком «інклюзивна культурна демократія». При цьому культурна демократія розглядається як спосіб взаємодії з культурою у менш репресивний спосіб; вона охоплює низку взаємопов'язаних зобов'язань:

- захист і підтримку культурного різноманіття та права на культуру для кожного в нашому суспільстві й у світі;
- заохочення активної участі у культурному житті громади;
- надання людям можливості брати участь у прийнятті політичних рішень, які впливають на якість нашого культурного життя; та
- забезпечення справедливого й рівного доступу до культурних ресурсів і підтримки.

У такому розумінні колективне усвідомлення спільності демосу не може ґрунтуватися на (завжди штучно сконструйованому або навіть уявному) спільному культурному корінні; натомість різні культури мають знаходити свої спільні риси та взаємодіяти зі своїм різноманіттям.

Безсумнівно, це розуміння краще адаптоване до динамічних сучасних суспільств, сформованих (примусовою та/або добровільною) індивідуальною та колективною мобільністю, ніж до відтворення національних стратифікацій XIX століття. Однак спосіб, у який формулюються багато концепцій культурної демократії, може створити враження, що існує низка відносно фіксованих культур, які потрібно лише визнати, щоб досягти культурної демократії. Хоча визнання культур меншин, безумовно, є важливою частиною культурної демократії, нам не слід недооцінювати динаміку культури: зустрічі різних культур призводять до складної колективної та індивідуальної боротьби за культурну ідентичність і до багатьох гібридних способів розуміння своєї культури, а отже, і своєї ідентичності.

Тому культурна демократія не може означати баланс між вже існуючими претензіями різних культур, оскільки ні окремі особи, ні колективи не мають заздалегідь заданої ідентичності та культури, але ідентичності формуються та змінюються дискурсами. Було б точніше говорити про різні ідентифікації, які можуть бути більш-менш стабільними, зберігатися протягом тривалішого чи коротшого періоду часу, але ніколи не є необхідною та об'єктивною реальністю. У цьому

розумінні культурна демократія має відкривати різні можливості для ідентифікації, для культурного розвитку, а не бути просто захистом вже існуючої множинності.

Демократія – це форма організації влади, а не її скасування.. Це також стосується культурної демократії. Хоча не всі різні культури повинні конфліктувати одна з одною, як тільки ідея однієї спільної культури відкидається, наше розуміння культури також складається з цінностей, які ми визначаємо як універсальні – і протистояння цих універсальних цінностей конфліктує цінностям неминуче призводить до боротьби за визнання одного набору цінностей і, як наслідок, до відмови від інших. Толерантність і бажання брати участь у спілкуванні можуть багато зробити для полегшення цієї проблеми, не маючи змоги вирішити її фундаментально. Боротьби за фундаментальні цінності можна уникнути лише за допомогою системи апартеїду, яка, очевидно, є протилежністю культурній демократії. Таким чином, культурна демократія не може гарантувати людям різних культур мирне співіснування, але повинна розробити рамки для демократичного ведення культурної боротьби.

Культурна демократія завжди перебуває в певній напрузі до інших способів розуміння демократії, перш за все класичних ліберальних концепцій, які схильні розглядати індивіда як повністю вільну від групових зв'язків, а отже, і від культурних зв'язків. Через таке обмежене розуміння людського життя форми дискримінації, що виникають через соціальну та культурну приналежність, не визнаються і, отже, не борються з ними. Однак, індивідуальні права можуть вступати в конфлікт із груповими правами, і культурна демократія повинна враховувати право окремої особи діяти проти свого культурного коріння та претензій культурної групи. У цьому відношенні права та повноваження представників культурних груп мають першорядне значення, і необхідно знайти баланс між правом культурної групи на самопредставництво та правами окремих членів тієї ж групи. Розуміння культурної демократії як простого процесу переговорів між різними ідентифікованими культурними групами, відповідно їхніми представниками, ставить під загрозу індивідуальні права.

З іншого боку, акцент на культурних відмінностях, як правило, нехтує соціальними та економічними відмінностями, які, однак, мають вирішальний вплив на життя окремих осіб. Хоча культурна дискримінація часто з часом призводить до соціальної та економічної дискримінації, самої культурної демократії недостатньо для усунення соціальної та економічної дискримінації.

Тому культурна демократія може бути лише однією з кількох вимог до демократизації і водночас повинна бути концептуалізована динамічно та несуттєво. Культурна політика, спрямована на розвиток культурної

демократії, повинна, таким чином, зосереджуватися не на спільній спадщині чи множинності культурних спадщин, а на потребах і житті сучасних мешканців, як громадян, так і негромадян. Ці люди мають або повинні мати права як індивідуально, так і як члени культурних груп. Перш за все, для культурної демократії недостатньо просто надати рівні культурні права заздалегідь визначеним культурним групам, але необхідно залишати відкритими можливості для культурного розвитку, для нових гібридних культурних форм.

Список використаних джерел:

1. Kaufmann Th., Raunig G. *Anticipating European Cultural Policies. EIPCP*. 2002. URL: <https://eipcp.net/policies/aecp/kaufmannraunig/en.html> (дата звернення: 15.04.2026).
2. Thiesse A.-M. *La creation des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*, Paris: Edition du Seuil, 1999. 320 p.
3. Gellner E. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press, 1983. 150 p. URL: <http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/ErnestGellner,NationsandNationalism1983.pdf> (дата звернення: 15.04.2026).
4. Mokre M. *Identity Matters. On European Cultural Policy*. 2003. URL: <http://www.eipcp.net/> (дата звернення: 15.04.2026).
5. Minichbauer R. *Pure Policy? European Cultural Policies 2015: A Report with Scenarios on the Future of Public Funding for Contemporary Art in Europe* / ed. M. Lind, R. Minichbauer. London; Stockholm; Vienna: Iaspis & eipcp, 2005. http://www.iaspis.com/pdf/2015_download.pdf (дата звернення: 15.04.2026).
6. “Culture 2000 Programme”. Decision No 508/2000/EC of the European Parliament and of the Council of 14 February 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:l29006> (дата звернення: 15.04.2026).
7. Shore C. *The cultural policies of the European Union and cultural diversity. Differing diversities. Cultural policy and cultural diversity* / ed. T. Bennett. Strasbourg: Council of Europe, 2001. P. 7-26.
8. *Cultural Politics. Class, Gender, Race and the Postmodern World* / ed. G. Jordan, Ch. Weedon. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1995. 624 p.

МІЖ «ВОЙОВНИЧОЮ ДЕМОКРАТІЄЮ» І ЦИВІЛІЗОВАНИМ СПІВЖИТТЯМ: ПЕРВА... ЧИ «ДОРОГА ДО ХРАМУ»?

Древаль Юрій Дмитрович,
доктор наук з державного управління,
професор, професор кафедри менеджменту
та публічного врядування Національного
університету водного господарства
та природокористування (м. Рівне, Україна)

*Не буває дороги,
Дороги до храму,
Якщо храму немає,
Немає в душі
(Андрій Демиденко, Степан Гіга)*

Час від часу в українському публічному середовищі з'являються та набувають певної популярності терміни, які в лаконічній та чіткій формі мають пояснювати складні перипетії сучасних суспільних відносин. Один з таких термінів – «войовнича демократія». Дійсно, демократія – це омріяний ідеал багатьох поколінь українців, який не може відкидатися чи заперечуватися і в умовах воєнного стану!

Авторство терміну «войовнича демократія» *«Militant Democracy»* належить німецькому правознавцю і політологу Карлу Льовенштайну, який після приходу до влади у Німеччині нацистів змушений був емігрувати до США та підготував низку матеріалів на тему протидії нацизму та фашизму у всьому світі. Зміст «войовничої демократії» було викладено у двох статтях, надрукованих у 1937 році в *American Political Science Review*.

Виникнення концепції завдячує пошуку протидії інтенсивному процесу поширення у Європі ідей фашизму та націонал-соціалізму, який автором було названо «фашистським інтернаціоналом у процесі творення». Основною проблемою, яку вирішував автор концепції, став пошук протидії цьому злу за умов збереження демократичного ладу (що, власне, підтверджується і назвою першої статті в *American Political Science Review* – «Войовнича демократія та фундаментальні права»/«*Militant Democracy and Fundamental Rights*»).

Невідкладність вирішення цієї проблеми найперше пояснювалася інтенсивним розповсюдженням ідей фашизму та націонал-соціалізму, які долали національні кордони та охоплювали й країни з формально демократичним устроєм (причому, «демократія і демократична толерантність були використані для власного знищення»). Особливо наголошується на тому, що фашизм та націоналізм націлюються на

фундаментальні засади демократичного врядування, найперше – на принцип верховенства права та парламентаризм. Живильне середовище – гуртування мас на основі корпоративізму, «розгул» націоналізму та популізму, а також спекуляція на проблемних аспектах демократії та парламентаризму («лідерство, порядок і дисципліна протиставляються парламентській корупції, хаосу та егоїзму, а політичне представництво замінюється загадковим корпоративізмом»). На основі вже наявного на той час досвіду відзначалося також і те, «антидемократична машина може бути побудована і запущена на законних підставах».

Відтак демократія і має стати «войовничою», зберігаючи фундаментальні права та водночас створюючи надійний заслін на шляху розповсюдження фашизму та націонал-соціалізму (в якості «яскравої ілюстрації» запровадження критеріїв войовничої демократії називалися Фінляндія, Естонія та Чехословаччина) [1].

«*Militant Democracy*» у сучасному розумінні, на що вказується в передньому слові до україномовного перекладу «Войовничої демократії...», – це демократія, озброєна конституційно-правовими механізмами, здатними ефективно запобігти зловживанню демократичними інститутами з боку політичних рухів і партій тоталітарного й авторитарного спрямування, інструментами, спроможними попередити знищення самої демократії зовні демократичними методами – виборами й референдумами, поєднуваними з технологіями маніпулювання масовою свідомістю. У більш лаконічному тлумаченні войовнича демократія визначається «як правове обмеження демократичних свобод з метою ізоляції демократичних режимів від загрози повалення законними засобами» [2, с. 55]. При цьому, на що також звертається увага в сучасних дослідженнях, «обмеження основоположних прав розглядаються як обґрунтований та необхідний захід, спрямований на захист демократичної системи» [3, с.10].

Застосування принципів «войовничої демократії» видається доцільним та навіть необхідним в умовах посилення радикальних сил, які несумісні з демократичним ладом та загрожують національній безпеці держави. Не випадково войовничій демократії приділяється значна увага якраз в умовах повномасштабної збройної агресії та запровадження в Україні воєнного стану (див., напр., розвідки О. Бориславської, О. Грищук, О. Стойко, Ю. Барабаша та Г. Берченка).

Повністю узгоджується з принципами «войовничої демократії» заборона тоталітарних ідеологій та пропаганда тоталітарних режимів. Найбільш вагомий приклад – це Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», який було прийнято 16 липня 2019 року з метою недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних

режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України [4].

Уже в перший день повномасштабної збройної агресії, відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5]. До цього додалися й деякі інші заходи, спрямовані на часткове обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану.

Таке обмеження прав і свобод загалом є вимушеним і необхідним, адже в умовах відвертої збройної агресії стрімко зростає і кількість загроз та небезпек, які унеможливають забезпечення людських прав у повному обсязі. Причому, обмеження здебільшого стосуються прав, які безпосередньо можуть впливати на забезпечення безпеки держави і людини (наприклад, свобода пересування, проведення мітингів тощо).

Та чи відповідають такі заходи якраз принципам «войовничої демократії»? У даному разі важливо відповісти на питання, коли і за яких обставин можна застосовувати такі принципи? Наприклад, О. Гришук звертає увагу у цьому відношенні на два підходи: Перший пропонує застосовувати тест «очевидної і нагальної загрози» («*clear and present danger*»), розроблений Верховним Судом США...; другий підхід «викристалізовано» практикою Європейського суду з прав людини і полягає в застосуванні тесту «очевидної і неминучої загрози» («*clear and imminent danger*») [6, с. 99].

На сьогодні «очевидна і неминуча загроза» виходить якраз з боку країни-агресора, принципи ж «войовничої демократії» стосуються відвернення внутрішньої загрози повалення конституційного ладу. Довільне ж використання терміну «войовнича демократія» є не лише ненауковим, але навіть і небезпечним. У такому разі цілком можливе й провокування питання щодо пошуку міфічної «п'ятої колони», яку постійно «віднаходять» пропагандисти країни-агресора. Слід відзначити й вірогідність того, що під прикриттям «войовничої демократії» можуть ущемлятися й фундаментальні засади демократичного врядування (зокрема, щодо реального забезпечення розподілу гілок влади та прав демократичної опозиції). У даному разі на додаткову увагу заслуговують і

слова А. Пшеворського, що від деяких «антикризових» заходів глав демократичних урядів в кінцевому рахунку будуть задоволені якраз не демократи [7, р. 191].

Відтак категорія «войовнича демократія» дійсно позначає певну сукупність заходів, спроможних попередити знищення самої демократії зовні демократичними методами, але її не слід і переобтяжувати смисловими значеннями та наділяти якимись додатковими змістовними характеристиками.

Список використаних джерел:

1. Левенштайн К. Войовнича демократія та фундаментальні права. *Український часопис конституційного права*. 2024. Часопис 2. С. 76-98. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2024-2/pdfs/6-karl-levenshtain-voiovnycha-demokratiia-fundamentalni-prava.pdf> (дата звернення: 14.04.2026).
2. Барабаш Ю.Г. Берченко Г.В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України*. 2023. № 1. С. 54-75. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-01-054> (дата звернення: 14.04.2026).
3. Бориславська О. Демократія в умовах війни та загроз національній безпеці. *Український часопис конституційного права*. 2017. Часопис 2. С. 9-10. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2017-2/pdfs/1-olena-boryslavska-demokratiia-umovakh-viiny-zahroz-natsionalnii-bezpetsi.pdf> (дата звернення: 14.04.2026).
4. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 14.04.2026).
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 14.04.2026).
6. Гришук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 6. С. 96–106. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_o.v._konstytuciyni_cinnosti_ta_pryncypy_v_rishennyah_ksu_2022.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
7. Przeworski A. Crises of democracy. New York: Cambridge University Press, 2019. 239 p. URL: <https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2022/09/Adam-Przeworski-Crises-of-Democracy-2019.pdf> (дата звернення: 14.04.2026).

ЩОДО ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ» В ЄС У СВІТЛІ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Жук Наталія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старша наукова співробітниця
сектору порівняльного правознавства
НДІ державного будівництва та
місцевого самоврядування НАПрН України

Концептуальну основу сучасного європейського соціального конституціоналізму, який базується на доктрині суспільного договору, складають засновані на ідеї народного суверенітету цінності загальної волі і загального блага, республіканізму, демократичної правової держави з пріоритетами прав людини, верховенства права, плюралізму, свободи, поділу влади і незалежного суду, нарешті, соціальної справедливості, балансу соціальних інтересів, соціального консенсусу і солідарності.

Одним із ключових інституційно-інструментальних засобів забезпечення цього в сучасних європейських демократіях є соціальний діалог, розвиток концептуальних і правових засад якого відбувся в умовах відмови європейського конституціоналізму від ідеї класової боротьби на користь визнання можливості розв'язання конфліктів у трудовій і соціально-економічній сферах у демократичні (правові) способи на основі консенсусно-компромісної взаємодії. Гуманізація та соціалізація сфери праці на цьому ґрунті, а також реалізація на рівні політичної економії ідей соціальноорієнтованої держави сприяли формуванню «європейської соціальної моделі». Її специфіка полягає у прагненні гармонійного поєднання принципів корпоративної соціальної відповідальності (зобов'язального характеру власності) та соціального партнерства між державою, громадянським суспільством (працею) та бізнесом (капіталом) з опорою на пріоритети людського потенціалу та забезпечення ідей виробничої демократії як особливого різновиду «демократії участі».

Теоретичні засади останньої, згідно учення Роберта А. Даля, передбачають здатність громадян (усіх зацікавлених осіб) до відстоювання своїх інтересів та їх обов'язкове залучення до процесу обговорення і прийняття суспільно значущих рішень, що є умовою визнання їх належними і правомірними [1]. Відповідно, «демократія участі» у формі соціального діалогу передбачає активне залучення соціальних партнерів - працівників, роботодавців та держави – до прийняття рішень на основі врахування інтересів усіх сторін через колективні переговори та укладання спільних угод, що сприяє демократизації трудових відносин та підвищенню легітимності досягнутих домовленостей.

Як правовий спосіб запобігання конфронтації, узгодження інтересів

та зближення позицій у трудовій і соціально-економічній сферах, соціальний діалог набув особливої і комплексної конституційної і методологічної цінності.

Соціальний діалог відіграє особливу роль в системі європейського «доброго врядування» [2, с. 495-496], яка стала провідною парадигмою управління в ЄС на основі викладених у Білій книзі ЄС «Врядування в Європі» (2001) принципів відкритості, участі, підзвітності, ефективності та погодженості [3]. Демократичний характер такого врядування проявляється у забезпеченні співпраці соціальних партнерів у створенні системи, яка б сприяла якомога повному виявленню і задоволенню потреб громадян.

Ще більш значущим є те, що в конституційному правопорядку ЄС соціальний діалог відіграє унікальну роль альтернативної форми європейської демократії у сфері законотворчості [докл.: 2, с. 298-499]. Імплементация угод соціальних партнерів європейського соціального діалогу до законодавства ЄС передбачена статтями 154 та 155 Договору про функціонування ЄС. Так, стаття 154 ДФЄС зобов'язує Європейську Комісію консультуватися з соціальними партнерами щодо напрямків соціальної політики ЄС, а стаття 155 Договору дозволяє соціальним партнерам укладати угоди, які можуть бути імплементовані на рівні ЄС - за рішенням Ради, винесеним на пропозицію Комісії, якщо угода стосується питань, передбачених ст. 153 ДФЄС (п. 2 ст. 155); або ж самостійно соціальними партнерами (п. 1 ст. 155) [4]. Така самостійна імплементация означає реалізацію угод без прямого втручання європейських законодавчих органів і здійснюється через добровільне застосування сторонами (профспілками та роботодавцями) досягнутих домовленостей відповідно до процедур і практик, характерних для соціальних партнерів і держав-членів.

Ці положення ДФЄС не лише забезпечили правову основу для перетворення домовленостей між профспілками та організаціями роботодавців у загальнообов'язкові директиви ЄС, але й обумовили визнання європейських соціальних партнерів суб'єктами правотворчості ЄС. Виголошення такого правового статусу європейських соціальних партнерів вперше на рівні вищих органів ЄС відбулося у межах Рішення Європейського Загального суду від 17 червня 1998 року у справі за позовом Європейської асоціації ремісників, малих і середніх підприємств (UEAPME) як європейського соціального партнера від роботодавців, проти Ради ЄС щодо статусу Угоди про соціальну політику 1992 р., прийнятності дій з анулювання директиви, статусу і репрезентативності роботодавців та працівників у процесі прийняття директиви та у соціальному діалозі [5]. У цьому Рішенні стосовно демократичного розуміння соціального діалогу Суд підкреслив, що воно є задовільним для «соціальних партнерів, визнаних законотворчими суб'єктами, і Комісії, яка підтвердила свій

технічний контроль щодо колективних угод» [5].

Практичним результатом участі соціальних партнерів у європейській правотворчості у межах соціального діалогу впродовж 1990-2010-х років стала розробка на основі статей 154-155 ДФЄС понад 500 правових документів, включаючи угоди міжгалузевого та галузевого рівнів, обов'язкові для виконання в держава-членах через Директиви або національні процедури, а також автономні угоди, які передбачають встановлення соціальними партнерами загальних рамок на рівні ЄС [за.: 6, с. 210], що, на думку дослідників, а також представників організацій профспілок і роботодавців ЄС, можна було вважати показником ефективності їх дій у сфері законотворчості Союзу та держав-членів.

Однак поступово відбувалася практична трансформація ролі Єврокомісії у процедурі впровадження угод між соціальними партнерами. Так, якщо первісно, з 1992 року, ЄК вбачала своє призначення у цьому питанні виключно у здійсненні перевірки юридичних і технічних вимог запиту на їх імплементацію, то починаючи з 2012 року, Комісія перейшла до здійснення політичної оцінки змісту угод до їх подачі на розгляд Ради ЄС, а у 2015 році навіть нормативно закріпила ці аспекти в ухваленій нею «Інструментарію кращого регулювання» [7]. Наслідком такого розвитку подій, за висновками європейських соціальних партнерів, стала «зміна ролі учасників соціального договору, оскільки політична оцінка Єврокомісії конкурувала з підсумками переговорів соціальних партнерів і остаточним рішенням Ради щодо реалізації угоди» [цит. за: 8].

Кульмінацією протистояння між європейськими профспілками та роботодавцями, з одного боку, та Єврокомісією, з іншого, у питанні впливу на законотворчість у ЄС у сфері трудових та соціально-економічних відносин, можна вважати ухвалення Загальним судом ЄС рішення від 2 вересня 2021 року, яким встановлені і діючі в Союзі з 1992 р. процедурні правила забезпечення демократичного балансу між європейськими соціальними партнерами та ЄС у сфері правотворчості зазнали суттєвих змін на користь органів Союзу внаслідок судової інтерпретації відповідних компетенційних норм конституційних актів ЄС [9]. Це рішення було ухвалене у справі за позовом Європейської федерації профспілок державних службовців (EPSU) до Єврокомісії, поданим у 2018 році у зв'язку з рішенням останньої від 5 березня 2018 року про відмову подати до Ради ЄС пропозицію про виконання на рівні ЄС на основі пункту 2 статті 155 ДФЄС укладеної у 2015 році між європейськими соціальними партнерами (роботодавцями державного управління та профспілками) угоди про встановлення загальної основи для інформування та консультування громадян службовцями цих національних адміністрацій. Відхиляючи позов профспілок, Загальний суд ЄС постановив, що стаття 155(2) ДФЄС не вимагає від інституцій ЄС виконання спільного запиту, поданого підписантами угоди, які прагнуть її імплементації на рівні ЄС

[10]. Велика палата Суду ЄС в результаті розгляду апеляції, поданої EPSU, підтвердила рішення Загального суду ЄС, підкресливши наявність у Єврокомісії дискреційного права прийняття рішення згідно статті 155(2) ДФЄС, тобто відсутність у ЄК обов'язку передачі колективної угоди, узгодженої європейськими соціальними партнерами, до Ради для її прийняття як правового акта ЄС [9].

Європейські соціальні партнери оцінюють такий стан речей як запровадження «антимоделі соціального діалогу», спотворення європейських спільних цінностей та європейської соціальної моделі [8], а європейські науковці підкреслюють порушення «балансу ініціативних сил у Європейському соціальному діалозі» та відмову від сприйняття соціального діалогу як «альтернативної форми європейської демократії» всупереч проголошеного Загальним судом ЄС у 1998 р. [11], стурбованість щодо чого нами також цілком розділяється.

Варто наголосити, що згідно традицій та закріплених у первинних джерелах права ЄС засад європейського соціального конституціоналізму, європейський соціальний діалог є ключовим механізмом «демократії участі», за допомогою якого відбувається залучення роботодавців та профспілок до формування соціальної політики ЄС, у тому числі, за допомогою укладених між ними угод. Його інструментальна цінність полягає у тому, що він надає основним соціальним партнерам можливість безпосередньо впливати на прийняття рішень, що розширює представницьку демократію, а також забезпечує демократичний консенсус у питаннях праці та соціально-економічного забезпечення, створюючи умови для сталого розвитку та європейської інтеграції, що відповідає основним принципам демократії участі.

Напевно, це замислювалося і засновниками ЄС у 1992 році, свідченням чого є норми Маастрихтського (1992) та Амстердамського (1997) договорів, а також рішення вищих судів ЄС того часу. Саме європейський соціальний діалог мав гарантувати, що інтереси працівників та роботодавців враховуються органами ЄС при формуванні законодавства Союзу. І, як свідчить досвід участі європейських соціальних партнерів у правотворчості ЄС у сфері предмету соціального діалогу, цей аспект мав виключно позитивну динаміку розвитку, доки не відбулося переосмислення Єврокомісією свого впливу на підсумки діалогу між європейськими соціальними партнерами у напрямку його суттєвого збільшення.

Не поринаючи до аналізу причин і факторів, які призвели до нового «статусу кво» між європейськими соціальними партнерами та органами Союзу у сфері законотворчості ЄС з питань предмету соціального діалогу, маємо підкреслити, що вирішальна роль вищих судових органів Союзу у цьому питанні обумовлює необхідність підвищеної уваги до оцінки існуючих механізмів захисту встановленої конституційними актами

рівноваги між учасниками правотворчого процесу згідно природі і мети існування певних інститутів, зокрема, соціального діалогу.

На цьому ж етапі можна передбачити, що ефективності соціального консенсусу, досягнення якого є однією з цілей соціального діалогу у ЄС, такий стан речей значно завадить, так само як і якості реалізації в ЄС «демократії участі», фундаментальні ідеї якої передбачають не просто якомога широкє залучення усіх зацікавлених осіб до ухвалення суспільнозначущих рішень, до яких, безумовно, належать питання у сфері трудових та соціально-економічних відносин, але, насамперед, імплементацію на рівні правових актів ЄС досягнутих стосовно них європейськими соціальними партнерами домовленостей (угод).

Список використаних джерел:

1. Robert A. Dahl. Polyarchy: Participation and Opposition. Yale University Press, 1972. 272 pp.
2. Жук Н. А., Падалка А. В. Місце соціального діалогу в конституційному правопорядку ЄС та країн-членів. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. 2025. Вип. 49. С. 488-506. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2025-49-488>
3. Report from the Commission on European governance. European Communities, 2003. 51 p. URL: https://ec.europa.eu/governance/docs/comm_rapport_en.pdf
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (станом на 30.03.2010 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
5. Judgment of the Court of First Instance of 17 June 1998. UEAPME v Council of the European Union. (Case T-135/96). ECLI:EU:T:1998:128. URL: <https://iskalniksodneprakse.si/documents/docfile:ef35ee41-1cf5-4ee0-8d7e-28ad19cbc281>
6. Давиденко В.В. Форми європейського соціального діалогу. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 207-211. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.45>
7. Better regulation toolbox (SWD(2015) 111). European Commission, 2015. 218 p. URL: https://www.regioni.it/cms/file/Image/upload/seminari/9_101115/Materiali/2_EU_2015_br_toolbox_en_29.pdf
8. Carré, Perrine and Steiert, Marc. Social Europe without Social Dialogue: Decision of the Court of Justice of the European Union in C-928/19 P European Federation of Public Service Unions. Published online by Cambridge University Press: 05.08.2022. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1574019622000177>
9. Judgment in Case C-928/19 P. European Federation of Public Service Unions (EPSU) v European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62019CJ0928>
10. Appeal by EPSU: the Commission is not bound to give effect to the

social partners' request seeking implementation, at EU level, of the agreement that they have concluded. Press Release No 151/21, 2 September 2021, Judgment in Case C-928/19 PEPSU v Commission. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2021-09/cp210151en.pdf>

11. Judgment of the Court of First Instance (Fourth Chamber, extended composition) of 17 June 1998 (ECLI:ECLI:EU:T:1998:128). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61996TJ0135>

СОЦІАЛЬНО-СОЛІДАРНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК НОВИЙ ВИМІР КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЄС

Падалка Артем Володимирович,
аспірант 4-го року навчання
НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
НАПрН України

Сучасний етап розвитку європейської моделі демократії характеризується переосмисленням її класичної ліберальної моделі у напрямі її соціалізації. Демократія дедалі більше розглядається не лише як механізм формування влади, а як система, яка набуває соціального виміру, що пов'язано з необхідністю забезпечення балансу між економічним розвитком, соціальною справедливістю та суспільною солідарністю, що було встановлено нами у межах окремого дослідження [див.: 1]. У цьому контексті формується концепція соціально-солідарної демократії, яка поєднує принципи соціальної держави, соціальної справедливості та інституційного соціального діалогу.

Конституційні основи соціально орієнтованої демократії в Європейському Союзі закріплені у первинному праві ЄС. Зокрема, у Договорі про Європейський Союз визначено, що Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності та верховенства права. Водночас у ст. 3 цього Договору зазначається, що ЄС прагне до створення соціальної ринкової економіки, спрямованої на повну зайнятість і соціальний прогрес [2].

Важливу роль відіграє також Договір про функціонування Європейського Союзу, який передбачає необхідність врахування соціальних вимог у формуванні політики Союзу, а також закріплює механізми соціального діалогу між роботодавцями та працівниками [3]. Значний внесок у формування соціально-солідарної демократії робить Хартія основоположних прав Європейського Союзу, що містить комплекс соціальних прав, включаючи право на колективні переговори, соціальний захист, справедливі умови праці та соціальну допомогу [4].

Ці положення формують нормативно-правову основу соціально-солідарної демократії як складової європейської моделі правової держави, маючи за основу конституційну тріаду принципів соціальної солідарності, справедливості та діалогу.

Соціальна солідарність виступає фундаментальною цінністю демократичного суспільства, яка передбачає взаємну підтримку членів суспільства та спільну відповідальність за соціальний розвиток держави. У сучасних умовах солідарність проявляється через підтримку соціально вразливих груп населення; розвиток систем соціального захисту; активну участь громадянського суспільства у вирішенні суспільних проблем.

Соціальна справедливість є правовим вираженням принципу солідарності та важливим елементом демократичного конституційного ладу.

Вона проявляється у забезпеченні рівності перед законом; справедливому розподілі суспільних благ; недискримінації та захисті прав людини; гарантуванні соціальних прав. У праві Європейського Союзу соціальна справедливість є складовою концепції соціальної ринкової економіки та спрямована на забезпечення балансу між економічною ефективністю та соціальною рівністю. У цьому аспекті вона виступає складовою принципу верховенства права та матеріального змісту демократії.

Соціальний діалог є ключовим інституційним механізмом реалізації принципів соціальної справедливості та солідарності. Він передбачає взаємодію між державою, роботодавцями та працівниками з метою узгодження соціально-економічних інтересів.

У Європейському Союзі соціальний діалог є важливим елементом системи управління та невід'ємною складовою європейської моделі суспільства, «ключем до кращого управління розширеним Союзом», та використовується для формування соціальної політики [5]. Соціальний діалог у конституційному правопорядку ЄС та країн-членів відіграє виключно важливу роль у забезпеченні європейської єдності та солідарності у досягненні спільних цінностей та загального блага.

Таким чином соціально-солідарна демократія є сучасною моделлю розвитку демократичних держав, яка поєднує принципи:

- соціальної солідарності, яка виступає аксіологічною основою європейської моделі демократії, та є не лише ціннісною категорією, але й практичним принципом державної політики, що реалізується через механізми соціального забезпечення, регіонального вирівнювання та міждержавної підтримки;

- соціальної справедливості, яка є нормативним виразом принципу солідарності та забезпечує юридичні механізми його реалізації, визначаючи зміст соціальних прав, впливаючи на формування законодавства та виступає критерієм оцінки державної політики;

- інституційного соціального діалогу, який є невід'ємною складовою демократичного управління, забезпечуючи ефективну участь соціальних партнерів у процесах прийняття рішень.

Таким чином, у праві ЄС соціально-солідарна демократія має нормативне підґрунтя, що поєднує цінності солідарності, соціальної справедливості та залучення громадян до прийняття суспільнозначущих рішень, забезпечуючи баланс між економічним розвитком в умовах ринку, соціальним захистом та демократичною участю громадян.

Список використаних джерел:

1. Падалка А. В. Концептуалізація засад соціального діалогу у конституціоналізмі: історико-теоретичні аспекти. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. 2024. Вип. 47. С. 287-301.
2. Договір про Європейський Союз (Treaty on European Union). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT>.
3. Договір про функціонування Європейського Союзу (Treaty on the Functioning of the European Union). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>.
4. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.
5. Social Dialogue in the European Union. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=329>.

ДЕМОКРАТІЯ І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПОШУК ЕФЕКТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ТА ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

Слинько Дмитро Вікторович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
і міжнародного права та прав людини
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Калєніченко Лідія Іванівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри інформаційних
систем та технології ННІ №4
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Маючи політичний характер і визначаючи політичне різноманіття, демократія, як і ринкова економіка, не може існувати без конкуренції.

Вона не буде дієвою без опозиції та політичної системи суспільства, побудованої на засадах плюралізму. Це знаходить своє відображення у тому, що демократія постає як принцип діяльності політичних партій у боротьбі за можливість здійснювати державну владу. При демократії враховується розмаїтість політичних думок та ідеологічних підходів до вирішення суспільних та державних завдань. Політичний процес в державі носить демократичний характер, оскільки він ґрунтується на рівних правах громадян у сфері управління справами суспільства та держави, і насамперед – на рівності виборних прав. Це забезпечує можливість альтернативного вибору між різними політичними силами, тобто різними політичними можливостями розвитку.

Мета демократії – досягнення граничного розмаїття думок у політичній та соціальній сферах життя суспільства. Сьогодні у світовому політичному процесі спостерігається надзвичайне зростання інтересу до різних національних та цивілізаційних версій демократії. Найбільш значуща подія останніх кількох десятиліть полягає саме у тому, що до демократії перейшли або переходять до неї значна кількість держав. Отже, можна констатувати, що перехід до демократії був найважливішою особливістю світової політики в останні чотири десятиліття.

С. Гантінгтон визначив сучасний рух і спрямування демократії як «третю хвилю» всесвітньої демократизації [1]. Перша з цих хвиль почалася в ХІХ ст. і досягла найвищої точки з появою після Першої світової війни низки нових демократій. Однак у наступні два десятиліття років відбулося повернення до минулого, і багато демократій були захоплені авторитарними державами. Під час другої хвилі, починаючи з 1943 року до початку 1960 років, утворюються нові незалежні держави (такі як Індія та Нігерія), а в авторитарних державах (Німеччині, Японії та ін.), які зазнали поразки у Другій світовій війні, встановлюються формальні інститути демократії. У цей період цілий ряд країн формально стають демократичними, але значна кількість їх досить швидко перетворюються на авторитарні. Певна частина цих уявних демократій зазнала краху в перше ж десятиліття свого існування. Ще одна «хвиля відливу» 1960-х – початку 1970-х років зачепила й деякі старі демократії (наприклад, Грецію). Третя хвиля демократизації, розпочавшись у 1974 році, захопила Південну Європу, Східну Азію, Латинську Америку, а згодом і Східну Європу та держави, що утворилися на пострадянському просторі [2, р. 71].

Транзитні хвилі демократії являють собою різноманітні процеси суспільно-політичних трансформацій. Зазначені трансформації характеризуються спробами переходу від недемократичних форм правління до більш демократичних [3]. Низка авторитетних зарубіжних політологів після розпаду Радянського Союзу приділили велику увагу концептуалізації посткомунізму в рамках транзитологічних моделей, виявивши при цьому загальну тенденцію переходів від авторитаризму до

демократії, котрі відбулися в різних країнах світу протягом останніх десятиліть [4]. Таким чином, перебудова в СРСР, його розпад, крах комуністичної ідеї, наступні перетворення на пострадянському просторі є пов'язаними між собою етапами всесвітньої демократизації. Відповідно, крах демократії в росії, перетворення її на авторитарну державу – це прояв чергової «хвилі відпливу», що спостерігається час від часу в окремих країнах.

Демократія завжди передбачає утвердження громадянського суспільства, його інститутів. Самоорганізація індивідів, їх спроби вчиняти соціальні дії без тиску з боку держави – це й є громадянське суспільство. В Україні вислів «громадянське суспільство» набув актуальності наприкінці 1980-х років. Це сталося після значної перерви, котра була викликана всеосяжним тиском держави, здійснюваного у радянський період на всі сфери життя суспільства. Згодом приватизація, перерозподіл власності створили об'єктивні можливості для формування соціальної основи громадянського суспільства - середнього класу. Громадянське суспільство внаслідок розвитку приватної власності та ринкових стало необхідним елементом політичного життя української держави. Утвердження громадянського суспільства в нашій країні обтяжується низкою чинників, пов'язаних з транзитним характером суспільних відносин. Це знаходить своє відображення і в слабкості соціальних інститутів, і в складності проведення політичних реформ в державі. Звертаючись до реалій громадянського суспільства в нашій країні, слід відзначити позитивні зрушення у його становленні. Протягом останніх десятиліть у результаті реформ виникли численні неурядові організації, політичні партії, об'єднання, асоціації, центри, спілки, фонди, рухи, які відповідають усім характеристикам громадянського суспільства. Позитивні зрушення спостерігаються у всіх сферах суспільного життя – економічній, соціальній, політичній, духовній тощо.

Незважаючи на військову агресію з боку росії, якою порушується державний суверенітет. України, панорама суспільної добровільної діяльності інститутів та організацій громадянського суспільства є надзвичайно широкою. Інституції громадянського суспільства у своїх заявах, програмних документах та у своїй діяльності проголошують ідеї, дотичні інтересам населення, таких як: 1) захист прав громадян та правове просвітництво; 2) охорона природи та екологічний захист; 3) волонтерський рух (допомога Збройним Силам України, особам з обмеженими можливостями, хворим дітям, самотнім людям похилого віку; 4) захист прав споживачів тощо. Ці гасла залучають до участі у роботі широкі верстви населення.

Однак слід відзначити і наявність певних проблем, пов'язаних із становленням та подальшим розвитком громадянського суспільства в нашій країні. Це й військова агресія з боку росії, що продовжується,

слабкість державної підтримки некомерційних організацій та інститутів громадянського суспільства в цілому, соціально-політичні проблеми в суспільстві (слабкість основи громадянського суспільства – середнього класу, бідність та ін.), вимушена еміграція частини населення тощо.

На думку К. Поппера, проблема вдосконалення демократичних інституцій постає насамперед перед індивідами, а не інститутами [5, с. 169]. Оскільки будь-яка демократія є постійною боротьбою громадян за свої права, за партнерську, відповідальну, чесну та ефективну державну владу, то все залежить від громадянської активності людей, їх творчої та життєвої енергії, рівня культури та освіти, моральності та правового мислення. Отже, маючи на меті досягнення своїх цілей державна влада мусить заохочувати формування самими громадянами громадських структур та таких інститутів держави, котрі відповідатимуть потребам прав і свобод людини.

Для повноцінного розвитку будь-якої демократичної держави (або держави, яка прагне побудувати демократію) є необхідним дієве громадянське суспільство, котре виступає партнером державної влади. Державна ж влада, своєю чергою, допомагає громадянському суспільству та його інститутам в умовах кризи та нестабільності. Такі партнерські взаємини держави та громадянського суспільства найбільш прийнятні для сучасного етапу розвитку демократії в Україні.

Список використаних джерел:

1. Лісничук О. Гантінгтон (Huntington) Самуель Філіпс // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. с.128.
2. Almond G. A. Comparative Politics: A Theoretical Framework / G. A. Almond, G. B. Powell Jr., K. Strom, R. J. Dalton. 3rd ed. London : Longman, 2000. 516 p.
3. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. C. Schmitter. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. 81 p.
4. Di Palma G. To Craft Democracies. Berkeley, 1990. 248 p.
5. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. І. У полоні Платонових чарів. Пер. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. 444 с.

ПРИНЦИП НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТІЇ

Хабарова Тетяна Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Сутність демократії традиційно розкривають через категорії «влада народу» або «народовладдя». Водночас у сучасних умовах зміст цього поняття дедалі частіше розглядають не лише як форму правління, а як комплексний політичний принцип і систему інституцій, що забезпечують участь громадян у прийнятті рішень, узгодження різноманітних інтересів і досягнення суспільного компромісу [2, с. 101]. У цьому контексті особливої ваги набуває питання не лише формального проголошення народовладдя, а й реального забезпечення його дієвості.

Як одна з основних європейських цінностей, демократія передбачає постійну адаптацію механізмів її функціонування до сучасних викликів [3, с. 153] – глобалізації, цифровізації, криз безпеки та зростання суспільних очікувань щодо прозорості влади. У цьому зв'язку особливого значення набуває концепція «належного (доброго) врядування» (Good Governance), яка сформувалася на основі ідей демократії та верховенства права і стала одним із ключових орієнтирів розвитку сучасних публічно-владних систем.

Концепція належного врядування розглядається як нормативна модель, що відображає систему принципів, політик та інституційних механізмів, спрямованих на забезпечення ефективного управління суспільством через взаємодію держави, громадянського суспільства та бізнесу [4, с. 126].

Важливо відзначити, що сам принцип належного врядування має безпосередній зв'язок із інститутами демократії. Його реалізація виходить за межі суто адміністративної діяльності органів влади і охоплює ширший конституційний вимір – забезпечення участі громадян у прийнятті владних рішень, розвиток механізмів електронної демократії, громадського контролю та інклюзивного діалогу між владою і суспільством [1, с. 86]. Принцип належного врядування передбачає функціонування держави на засадах демократичності, верховенства права та людиноцентризму. Йдеться про забезпечення прав і свобод людини, підзвітності, відкритості, ефективності та відповідальності. Це, своєю чергою, формує основу для вдосконалення механізмів публічного адміністрування та підвищення якості управління суспільними процесами [4, с. 126].

Також зауважимо, що впровадження моделі належного врядування сприяє поступовому реформуванню публічно-владної сфери в напрямі демократизації, підвищення інституційної спроможності держави та імплементації міжнародних стандартів. Воно створює передумови для участі громадян у прийнятті публічних рішень, підвищує їхню якість і обґрунтованість, забезпечує доступ до публічної інформації, посилює механізми підзвітності та громадського контролю, а також сприяє формуванню довіри до органів влади [4, с. 129]. Належне врядування також передбачає баланс інтересів різних стейкхолдерів, ефективне використання ресурсів і забезпечення справедливого доступу до публічних послуг. Воно сприяє сталому розвитку суспільства, зменшенню корупційних ризиків і підвищенню соціальної згуртованості, оскільки базується на діалозі, партнерстві та відповідальності всіх учасників управлінського процесу.

Таким чином, принцип належного врядування виступає ключовою умовою функціонування і розвитку демократичної держави, оскільки поєднує у собі ідеї народовладдя, верховенства права та ефективного управління. Його практична реалізація є ключовою умовою не лише стабільності політичної системи, а й сталого розвитку суспільства. В умовах сучасних викликів – зокрема для України як держави, що перебуває у процесі трансформації та євроінтеграції, – утвердження принципу належного врядування має стратегічне значення, оскільки визначає здатність держави забезпечувати права громадян, ефективно реагувати на кризи та формувати довгострокову довіру між владою і суспільством.

Список використаних джерел:

1. Муза О. В. Особливості реалізації принципу належного урядування у публічному адмініструванні. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 83-89.
2. Onishchenko N.M., Malyuha L.Yu., Bulkat M.S. Democracy: vectors of researches in Ukraine. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 100–105. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.11> (дата звернення: 15.04.2026).
3. Совгиря О. В. Демократія як ключова європейська цінність: загальна характеристика юридичних позицій Конституційного Суду України. *Конституція України та триада європейських цінностей: погляд у світлі євроінтеграції* : збірник матеріалів і тез міжнародної конференції (м. Київ, 28 червня 2023 р.) / Конституційний Суд України. Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 152-153.
4. Ткаля О. В. Розуміння належного врядування за сучасних умов. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). Ч. 2. № 2. С. 125-130 DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/24> (дата звернення: 15.04.2026).

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Чубарь Сергій Сергійович,
аспірант НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
НАПрН України

У сучасних умовах розвитку публічної влади в Україні, що зумовлені етапами децентралізації та викликами воєнного стану, актуалізації набуває трансформація партисипативної демократії як одного із інструментів забезпечення участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. Центральна роль територіальних громад, важливість утвердження управлінських рішень та побудова сталості демократичних інститутів створюють потребу в науковому обґрунтуванні механізмів впровадження форм участі громадян у системі місцевого самоврядування. У цьому аспекті партисипативна демократія постає не лише як теоретичний концепт, але як і практичний інструмент, метою якого є підвищення дієвості публічного управління, забезпечення підзвітності органів влади та покращення взаємодії між державою та суспільством.

Партисипативна демократія може розглядатися як модель організації публічної влади, що включає інституційно забезпечену участь громадян у процесах прийняття публічних рішень, що доповнюють наявні представницькі механізми. Зокрема, Carole Pateman визначила, що основна функція участі в теорії партисипативної демократії є, таким чином, освітньою... участь формує та розвиває ті якості, які є необхідними для неї; чим більше індивіди беруть участь, тим більш здатними до цього вони стають [1].

Концепція партисипативної демократії передбачає, поряд з традиційними формами безпосередньої демократії (виборами та референдумом), активну участь кожного громадянина в ухваленні важливих для суспільства та держави рішень, а також здійснення контролю за їх виконанням. Така демократія участі виходить далеко за межі електоральних відносин, на яких заснована представницька демократія. Для запровадження принципу участі громадян в урядуванні необхідною умовою має стати наявність громадянського суспільства з високим рівнем організації та правової культури. Позитивним аспектом концепції учасницької демократії є те, що вона забезпечує високий рівень легітимності рішень, які ухвалюють громадяни спільно з владою. Легітимність такого рішення стає результатом загального обговорення, що формується на основі раціонального дискурсу, а не втіленням у життя попередньо сформованої всезагальної волі, яку представляє незначна, наділена владними повноваженнями, частина суспільства [2].

Інституціоналізація партисипативної демократії на місцевому рівні пов'язана із широкою видовою різноманітністю її форм, деякі з яких в Україні закріплені на законодавчому рівні, а деякі використовуються на практиці як напрацьовані або запроваджені на основі позитивного зарубіжного досвіду в територіальних громадах. Слід відзначити існування різних наукових підходів до сутності форм, інструментів і механізмів партисипативної демократії [3]. На основі законодавства, актів органів центральної виконавчої влади та локальних правових актів можна виокремити близько 15 форм громадської участі, причому це невичерпний перелік. Це, зокрема: місцевий референдум, громадська експертиза, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення громадян, запити на публічну інформацію, консультативно-дорадчі органи, публічні консультації (консультації з громадськістю), збори громадян за місцем проживання, органи самоорганізації населення, громадський бюджет, електронні петиції, дострокове припинення повноважень голови громади та інші [2]. На сьогодні найпоширенішими формами громадської участі на рівні місцевого самоврядування можна вважати електронні петиції, громадські слухання та громадський бюджет [2].

Успішність місцевої партисипативної демократії залежить від обраних громадянами представників, які втілюють прийняті рішення в життя, тому вони повинні постійно взаємодіяти зі своїми громадянами і бути готовими ділитися з ними інформацією та владою на місцевому рівні. На відміну від представницької демократії місцева партисипативна демократія стосується забезпечення громадянам додаткових можливостей щодо участі у процесі прийняття рішень, які впливають на їхнє життя. З цієї точки зору її можна розглядати як доповнення до представницької демократії. Значення партисипативної демократії підвищується у разі розуміння громадянами її сутності та можливості бути почутими органами місцевого самоврядування, а також впливати на публічні рішення, що стосуються їхнього повсякденного життя [3].

Попри нормативне закріплення механізмів партисипативної демократії в Україні, зокрема у Конституції України, Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законі України «Про звернення громадян», Законі України «Про доступ до публічної інформації», Законі України "Про публічні консультації" (набирає чинності), Постанові Кабінету Міністрів України №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» тощо, існує низка суттєвих ризиків, що ускладнюють її ефективну імплементацію. Констатуємо надмірну формалізацію участі громадян, коли відповідні інструменти (такі як: громадські слухання, консультації, електронні петиції) застосовуються без реального впливу на зміст управлінських рішень. Суттєвою проблемою залишається також низький рівень правової культури та громадянської активності населення, що знижує потенціал залучення до процесів

прийняття рішень. Також викликом є інституційна неспроможність окремих органів місцевого самоврядування забезпечити відкритість, прозорість та належну організацію процедур участі. В умовах воєнного стану ці проблеми посилюються через обмеження безпекового характеру, централізацію управлінських процесів та зниження пріоритетності процедур громадської участі.

Отже, партисипативна демократія в Україні є складовою розвитку сучасної моделі народовладдя, що поєднує представницькі та безпосередні форми участі громадян у здійсненні публічної влади. Сучасний стан її імплементації в Україні характеризується наявністю системних викликів і у зв'язку із цим подальший розвиток демократії участі потребує вдосконалення нормативно-правової бази та забезпечення реальної інтеграції механізмів громадської участі у процеси публічного управління.

Список використаних джерел:

1. Pateman C. Participation and Democratic Theory. *Defining Democracy*. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/cad4/7ce656b78f75160638414e33a81db4178665.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Ковальчук В. Громадянська участь в процесі здійснення врядування та легітимації публічної влади в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 4. С. 32-43. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2024-4/pdfs/3-vitalii-kovalchuk-hromadianska-uchast-protsesi-zdiisnennia-vriaduvannia-lehitymatsii-publichnoi-vlady.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Шумляєва І., Лисиця О. Теоретичні підходи до партисипативної демократії на місцевому рівні. *Аспекти публічного управління*. 2024. №2. С. 57-66. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1068/1044> (дата звернення: 20.04.2026).

СЕКЦІЯ 2
КОНЦЕПЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ ЄС
ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ

**КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СИСТЕМИ ПОДІЛУ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ
ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ**

Жалоба Станіслав Романович,
аспірант відділу конституційного
та муніципального права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

Формування України як демократичної, правової, соціальної держави вимагає здійснення процесів державного будівництва відповідно до визначених світовою спільнотою міжнародних стандартів. Ці стандарти вимагають модернізації Конституції і законів України, що визначають правове поле державотворення нашої країни, визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю; удосконалення організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування на демократичних засадах відповідно до вимог Європейського Союзу.

У такому аспекті доволі актуальним і перспективним з точки зору вирішення як в теоретичній, так і практичній площині цілого ряду питань державотворчого і правотворчого характеру є проблематика функціонального призначення контролю і нагляду у забезпеченні системи поділу державної влади. Зарубіжна практика у цій площині характеризується багатоманітністю, що потребує свого вивчення з метою впровадження у вітчизняний досвід державного будівництва. Особливої актуальності це питання набуває у контексті євроінтеграційних прагнень України, які передбачають гармонізацію вітчизняного законодавства із практиками та стандартами Європейського Союзу.

Контроль і нагляд є фундаментальними інструментами стримувань і противаг, що забезпечують функціонування системи поділу влади. Вони гарантують законність діяльності органів влади, запобігають узурпації ними влади та підтримують баланс між законодавчою, виконавчою та судовою гілками через парламентський, президентський та судовий контроль і нагляд.

За своєю природою контроль та нагляд є критично важливими механізмами, які не дають системі стримувань і противаг перетворитися на формальність. Вони розглядаються як основні та найбільш дієві способи забезпечення дисципліни та законності в конституційно-правовому механізмі публічної влади, які забезпечують реальну підзвітність і підконтрольність

кожної гілки влади. Як слушно писав в свій час щодо контролю відомий український вчений правник В.В. Авер'янов: «це механізм моральної дисципліни держави» [1, с. 104]. Це ж можна сказати й щодо нагляду.

Зазначимо, що контрольно-наглядова діяльність, як така, в тій чи іншій формі притаманна більшості органів державної влади. Якщо ми говоримо про вищі органи державної влади, то парламент здійснює контроль за діяльністю уряду, затверджуючи програму його діяльності; заслуховуючи звіти уряду та окремих членів уряду щодо їх діяльності; здійснюючи їх бюджетний контроль; висловлюючи вотум недовіри всьому уряду чи його голові або окремим міністрам і т. ін.

Президентський контроль витікає із повноважень глави держави як гаранта дотримання Конституції, державного суверенітету, прав і свобод людини і громадянина і він спрямований на забезпечення дотримання органами публічної влади своїх владних повноважень і включає право накладати вето на закони, які не відповідають приписам Основного Закону та зупиняти акти уряду.

Сам уряд слідкує за діяльністю державного апарату, перш за все міністрів, а останні – своїх підлеглих. Окрім цього, в системі органів виконавчої гілки влади є інституції, які здійснюють контрольно-наглядову діяльність в окремих сферах, наприклад, у сфері дотримання правил протипожежної охорони; технічного стану автомобілів; санітарного стану ринків і т. ін. Це так званий відомчий «однопрофільний» контроль.

Специфічна форма контролю притаманна судам – перевірка рішень нижче стоячих судів вищестоящими (апеляційною чи касаційною інстанціями), що мають право відміни цих рішень і направити справи на новий розгляд.

Взагалі у будь-якій сфері державного будівництва має місце контрольно-наглядова діяльність, коли вищестоящий державний орган здійснює в тій чи іншій формі контрольно-наглядові функції по відношенню до нижче стоячих ланок системи. Подібного роду діяльність не виступає їх основною функцією, а як стверджується у літературі – є «побічною» [2, с. 43].

Не слід залишати поза увагою й той момент, що в механізмі державної влади будь-якої демократичної країни є інституції з особливим статусом, які чітко не належать до жодної з гілок влади і в той же час в їх обов'язок прямо входить контрольно-наглядова діяльність.

Така діяльність реалізується органами влади, що мають особливу юрисдикцію і відповідно природу та статус. На них здебільше покладаються завдання здійснювати контрольно-наглядову функцію з метою охорони Основного Закону держави, здійснюючи перевірку законів та актів уряду на відповідність Конституції, забезпечуючи цим, з одного боку, відповідність законодавчих та інших нормативних актів Конституції та конституційним законам, а з другого – верховенство права в усій

юридичній практиці та діяльності органів виконавчої влади. Також до компетенції деяких з цих інституцій відносяться питання здійснення контрольно-наглядової діяльності по відношенню до органів публічної влади щодо дотримання ними прав і свобод людини і громадянина чи то ж фінансової дисципліни.

Дані органи не встановлюють загальних правил поведінки, як це робить законодавча влада, не займаються організаційною роботою, що характерно виконавчій владі, не здійснюють правосуддя, що є сферою діяльності судової влади. Ці контрольно-наглядові органи займаються тільки перевіркою, вивченням стану справ і не мають права втручатися в оперативну діяльність підприємств, установ, організацій. В основному вони доповідають про результати своїх перевірок іншим органам державної влади, які повинні приймати відповідні акти реагування щодо виявлених порушень. Ці контрольно-наглядові органи, як правило, контролюють діяльність органів усіх гілок влади чим забезпечують їх діяльність в межах визначеного конституцією правового поля і цим створюють умови виключення можливості виходу владних інституцій за межі своїх повноважень.

Європейський досвід державного будівництва свідчить, що найбільш поширеними такими контрольно-наглядовими органами виступають рахункові палати, омбудсмани, органи конституційного контролю, а в окремих країнах до числа цих органів відносять також прокуратуру, якщо вона не за своїм функціональним призначенням не перебуває в лоні судової гілки влади.

Варто відзначити, що завдяки діяльності цих інституцій в європейських країнах значно покращився стан дотримання законів та конституційних приписів, прав і свобод людини і громадянина, фінансова дисципліна органів публічної влади, чим підвищився рівень законності і правопорядку в країнах взагалі, та конституційного правопорядку, зокрема.

Авторитет цих інститутів, їх визнання у Європі пов'язується і з такими їхніми демократичними рисами як: незалежність в системі органів державної влади; відкритість діяльності; забезпечення домірності заходів важливості інтересів, які мають охоронятися; вільний доступ для громадян; відсутність формалізованих процедур розгляду заяв і скарг; здійснення контролю та нагляду лише відповідно до процедур та у випадках, передбачених конституцією або законом; безоплатне надання громадянам правової допомоги тощо.

Контрольно-наглядова діяльність конституційних судів, рахункових палат, омбудсманів, органів прокуратури у європейських країнах дозволяє усунути існуючі протиріччя між державою і суспільством, гарантувати громадянам право на «належне управління» з боку державних структур шляхом дотримання ними законодавчих приписів.

Маємо констатувати, що на сьогодні в Україні функціонують і Конституційний Суд України, і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та інші спеціалізовані омбудсмани, і Рахункова палата, і прокуратура. В той же час слід відзначити певну невідповідність європейським стандартам існуючого організаційно-правового механізму державного нагляду та контролю за діяльністю органів публічної влади, а також відсутність системності та належної правової основи такої контрольно-наглядової роботи. Натомість завдання, які виникли перед українською державою, відповідно до умов Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, вимагають врахування європейського досвіду державотворення в тому числі й щодо здійснення контролю та нагляду у вітчизняному механізмі держави задля підвищення ефективності шляхів, форм та методів діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Це потребує від України удосконалення вітчизняного законодавства, його модернізацію з метою впровадження у національну практику державотворення прогресивних європейських суспільних тенденцій здійснення контролю і нагляду у забезпеченні системи поділу державної влади і забезпеченні цим належного функціонування гілок влади та таких державних інститутів як Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, інших спеціалізованих омбудсманів, що функціонують в Україні, а також Рахункової палати та прокуратури України. При здійсненні реформування державного управління необхідно визначити місце і роль державної контрольно-наглядової діяльності, ефективність якої має відповідати чітким критеріям.

Без ефективного контролю і нагляду поділ влади стає декларативним і навпаки – контрольно-наглядова діяльність створює «зворотний зв'язок», який дозволяє системі саморегулюватися та виправляти помилки.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Б. Ефективність законодавства у сфері державного управління. *Законодавство: проблеми ефективності*. Київ: Наукова думка, 1995. С. 88-105.
2. Тодика Ю. М., Марцеляк О. В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян: монографія. Харків: Лібра, 1998. 107 с.

ВІКОВІ ВИМОГИ ДО ЗАСНОВНИКІВ ТА ЧЛЕНІВ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК: ДОСВІД ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Зубенко Ганна Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У контексті євроінтеграційного процесу України актуальним є питання щодо приведення національного законодавства у сфері регулювання права на свободу об'єднання в професійні спілки у відповідність до європейських стандартів та досвіду держав-членів ЄС, зокрема щодо нормативно-правових вимог щодо віку членів та засновників цих громадських формувань.

Аналізуючи стан регулювання цього питання, перш за все слід звернути увагу на міжнародні та європейські стандарти в цій сфері. Зокрема, Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 Міжнародної організації праці встановлює, що працівники та роботодавці, без якої б то не було різниці мають право створювати на свій вибір організації без попереднього на те дозволу, а також право вступати в такі організації з єдиною умовою підлягати статутам цих останніх [1].

Відповідно до п. 5 ч. I Європейської соціальної хартії, усі працівники та роботодавці мають право на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Гарантуючи право на створення таких організацій, ст. 5 ч. II цього міжнародного договору зазначає, що з метою забезпечення здійснення або сприяння здійсненню свободи працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та вступати у такі організації, Сторони зобов'язуються, що національне законодавство жодним чином не обмежуватиме цю свободу та не використовуватиметься для її обмеження [2].

Згідно зі ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської

безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [3].

Однак, ніяких вимог щодо віку осіб, які мають право засновувати професійні спілки та вступати до них, вищезазначені міжнародні договори не встановлюють. Разом з тим, враховуючи, що перші два міжнародних договори закріплюють це право за працівниками, його реалізація безпосередньо пов'язана з правом на працю, а отже віковими вимогами, які встановлюються для можливості здійснення цього права. Тут можна навести положення ст. 7 ч. II Європейської соціальної хартії, відповідно до якої мінімальний вік прийняття на роботу становить 15 років, за винятком дітей, які залучаються до виконання робіт, визнаних легкими роботами, які не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моралі або освіті [2].

Схожий підхід можна зустріти й в законодавстві держав-членів ЄС, відповідно до якого, мінімальний вік членства у професійній спілці зазвичай збігається з віком, з якого можна реалізувати право на працю: 15 років – в Австрії, Чехії, ФРН, Греції, Латвії, Польщі; 16 років – у Франції, Угорщині, Італії, Литві, Португалії, Румунії, Іспанії; 18 років – у Бельгії та Болгарії. Вимоги до вікового цензу засновників професійних спілок зазвичай вище, ніж членів та пов'язаний із досягненням повної цивільної дієздатності, зокрема 18 років. Наприклад, відповідно до п. 1 ст. 2 Закону Польської Республіки «Про професійні спілки» право на створення профспілок та вступ до них мають особи, які виконують оплачувану працю [5]. Крім того, ч.ч. 2-5 ст. 2 вищезазначеного закону, передбачає можливість вступу до професійних спілок пенсіонерів, безробітних, волонтерів, стажистів та інших осіб, які особисто виконують роботу без винагороди. Законом Латвійської Республіки лише встановлюється, що кожна особа має право вільно, без будь-якої дискримінації, створювати профспілки та, дотримуючись статуту профспілки, вступати до неї, а також має право не вступати до профспілки (ч. 1 ст. 4). Також закріплюються вимоги щодо засновників професійних спілок – це можуть бути виключно фізичні особи (ч. 1 ст. 7) [6].

Щодо вітчизняного законодавства, відповідно до ст. 7 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», членами профспілок можуть бути особи, які працюють на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності і видів господарювання, у фізичної особи, яка використовує найману працю, особи, які забезпечують себе роботою самостійно, особи, які навчаються в закладі освіти [7]. Враховуючи, що відповідно до ст. 188 Кодексу законів України про працю, мінімальний вік, з якого можна реалізувати право на працю – 14 років (саме з цього віку допускається прийняття на роботу здобувачів освіти

закладів загальної середньої, професійної, фахової передвищої чи вищої освіти для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по за згодою одного з батьків або особи, що його замінює), саме з цього віку можливо стати й членом професійної спілки. Ніяких вікових та інших вимог до засновників професійних спілок Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» не встановлює. Однак, відповідно до норм цивільного законодавства, створення юридичної особи передбачає повну цивільну дієздатність її засновника, тобто за загальним правилом, досягнення вісімнадцяти років (повноліття).

На відміну від Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», інше вітчизняне законодавство, яким закріплюється вікові вимоги до членів або членів та засновників громадських формувань характеризується більшою правовою визначеністю. Так, засновниками громадської організації можна бути з 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації – з 14 років, членство в громадській організації можливо з 14 років; з 18 років можна бути членом політичних партій; засновувати благодійні організації можуть дієздатні фізичні особи.

У цілому, оцінюючи норми Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», можна зробити висновок, що він в цілому відповідає європейським стандартам та законодавству держав-членів ЄС щодо закріплення права на членство в професійних спілках. Однак, в аспекті вікових вимог до засновників та членів професійних спілок, вважаємо що його норми певною мірою не відповідають принципу правової визначеності, який є невід'ємною складовою принципу верховенства права, проголошеного ст. 8 Конституції України. У зв'язку з цим, пропонуємо за доцільне закріпити у ст. 6 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» наступні вікові вимоги: до засновників професійних спілок – 18 років, до членів професійних спілок – 14 років.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію від 04.07.1950 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text (дата звернення: 15.04.2026).
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 15.04.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2026).
4. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 15.04.2026).

5. Ustawa o związkach zawodowych. *Dziennik Ustaw*. 2025. Poz. 440.

6. Arodbiedrību likums. URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/265207-arodbiedribu-likums> (дата звернення: 17.04.2026).

7. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення : 17.04.2026).

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ЯК КЛЮЧ ДО НАЛЕЖНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МОВНОГО ПИТАННЯ В УКРАЇНІ

Магера Андрій Йосипович,
аспірант відділу конституційного
та муніципального права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

Питання конституційного статусу мов є складовою засад конституційного ладу України. Невипадково стаття 10 Конституції України входить до складу розділу I («Загальні засади»).

Конституційні аспекти мовного регулювання є широкими та охоплюють собою не лише питання статусу української мови як єдиної державної, в тому числі концептуального порівняння визначень державної та офіційної мов у світовій практиці, але також – правового статусу інших мов: мов національних меншин, мов корінних народів, мов міжнародного спілкування, мови жестів.

Зазвичай у світовій практиці поняття «державна мова» та «офіційна мова» є ідентичними за змістом. У конституціях держав Східної Європи держав колишнього СРСР часто згадується державна мова (Естонія, Литва, Молдова, Вірменія, Туркменістан, Узбекистан). Натомість у конституційних актах та конституційних звичаях держав Західної Європи та держав інших континентів, як правило, зустрічається поняття офіційна мова (Франція, Індія, Намібія, Велика Британія, Ізраїль). Разом з тим, деякі держави Європи вживають обидва поняття паралельно (Швейцарія, Ірландія, Мальта, Чорногорія, Казахстан, Киргизстан).

В Україні під державною можна розуміти офіційну мову, хоча на конституційному рівні зафіксоване лише одне поняття – державна мова.

Разом із тим, конституційні визначення щодо вживання мов, згадані у статті 10 Конституції України, досить часто сприймаються суб'єктами правозастосування і навіть самим законодавцем як синонімічні поняття. Однак, ухвалюючи 28 червня 1996 року чинний Основний Закон, Верховна Рада України невинно скористалася відносно мов відразу трьома

різними визначеннями – «функціонування», «використання» та «застосування» мов. Очевидно, виходячи із контексту сформульованої диспозиції конкретно взятої правової норми, конституцієдавець закладав у кожне поняття певне правове навантаження.

Поняття «функціонування» вжите у Конституції України лише відносно державної мови. До речі, з часу відновлення державності в Україні завжди була єдина державна мова – українська. Це обумовлено, зокрема, тим, що і за всесоюзним переписом населення 1989 року, і за всеукраїнським переписом населення 2001 року частка етнічних українців як автохтонного народу та титульної нації, яка дала назву державі, складає понад 70%, а українська мова є рідною для понад 60% від всього населення України. Тим самим, саме українська мова як державна покликана виконувати інтеграційну функцію для всього Українського народу та природньо – бути мовою міжетнічного спілкування в Україні.

На нашу думку, в частині другій статті 10 Конституція неоднозначно дала зрозуміти, що під функціонуванням державної мови вона має на увазі винятковий статус української мови на всій території держави в усіх сферах суспільного (а не лише державного) життя, отримавши особливі конституційні гарантії для всебічного розвитку для цієї мови. Відтак зазначені конституційні приписи не можуть ставитися під сумнів жодним законом чи будь-яким підзаконним правовим актом.

У свою чергу, в частині третій статті 10 Конституції України предметом використання мов є мови національних меншин України, зокрема, російська мова. Крім використання, мови національних меншин мають також гарантії вільного розвитку і захисту. На відміну від гарантій всебічного розвитку, що є характерним для державної мови, гарантії вільного розвитку виключають заходи державного протекціонізму та позитивної дискримінації, адже з-понад 80 мов, які є рідними для громадян України, жодна з них не може мати привілеїв чи обмежень відносно одна одної або бути прирівняною до державної мови. Надання носіям однієї мови національної меншини привілеїв або запровадження для них обмежень буде очевидним порушенням конституційних прав і свобод громадян за мовною ознакою та суперечитиме статті 24 Конституції України.

Судячи з усього, вживаючи відносно мов національних меншин таке поняття як використання мов, конституцієдавець мав на увазі сферу особистого (приватного) життя громадян – мову спілкування у сім'ї, в колі друзів, у національному культурному товаристві, в релігійній громаді. Таке розуміння частини третьої статті 10 Конституції України узгоджуватиметься з приписами частини першої статті 32 Основного Закону (щодо гарантій невтручання в особисте і сімейне життя людини). Ще одним аргументом на користь того, що предметом використання мов є сфери особистого життя людини є відсутність законодавчого регулювання

використання мов.

На відміну від використання мов, Основний Закон (в частині п'ятій статті 10 та пункті 4 частини першої статті 92) передбачає, що застосування мов в Україні не лише гарантується Конституцією, але й визначається законом. Очевидно, йдеться про певні сфери суспільного життя, в яких з об'єктивних причин та беручи до уваги положення Конституції України передбачається вживання (на доповнення до державної мови) іншої мови.

У першу чергу, це можуть бути заходи позитивної дискримінації держави до осіб з інвалідністю, які мають порушення функцій зору, слуху і мовлення. Такі протекціоністські заходи спрямовані на повноцінне інтегрування зазначених категорій людей в українське суспільство та переслідують легітимну мету в розумінні статті 3 Конституції України. Відтак закон повинен передбачати для таких осіб з інвалідністю можливість застосування шрифтів Брайля, жестової мови у сферах суспільного життя.

По-друге, за частиною п'ятою статті 53 Конституції України на основі закону допускається можливість навчання мовою національної меншини або вивчення цією мовою в державних чи комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Предметом очевидно дискреційних повноважень законодавця у цій сфері є як визначення об'єктивних критеріїв доцільності навчання мовою чи вивчення мови національної меншини в публічних навчальних закладах (наприклад, у місцевостях, в яких певна мова є рідною для всіх чи для абсолютної більшості мешканців), так і закріплення у розвиток конституційних положень гарантій безперешкодної діяльності національних культурних товариств – недільних шкіл, що існують на добровільні внески членів відповідної національної меншини.

По-третє, позитивній дискримінації з боку законодавця підлягають мови корінних народів (кримських татар, караїмів, кримчаків), які, на відміну від мов національних меншин, не мають іншої держави (приміром, Росії, Румунії, Угорщини, Болгарії, Польщі) або суб'єкта федерації чи автономного утворення в іншій державі (наприклад, АТУ Гагаузія в Молдові, Татарстан в Росії), що могли б сприяти збереженню цих мов.

Отже, можна зробити такі висновки.

1. Єдина державна мова в Україні є одночасно офіційною мовою та функціонує в усіх сферах життя на всій території держави.
2. Конституційні гарантії використання мов стосуються особистої сфери життя людини та порядок такого використання не може регулюватися державою.
3. З підстав, які передбачені Конституцією України або які з неї випливають, в окремих сферах суспільного життя визначається порядок застосування інших мов, ніж державна.

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД

Потапчук Ганна В'ячеславівна,
кандидат юридичних наук,
докторантка Інституту законодавства
Верховної Ради України

У наукових роботах автора, які досліджують феноменологію екологічного конституціоналізму (далі – ЕК), останній розглядається, по-перше, фактично як нова феноменологія національного та міжнародного права, що володіє суттєвим значенням для існування як кожної конкретної людини-члена людського соціуму; по-друге, її груп та асоціацій, що такий соціум інституціоналізують; по-третє, як нове соціально-нормативне явище, що є не просто довільним набором норм, а виступає складним багатоаспектним явищем [1; 2], що володіє наступними властивостями:

1. Як новий тип конституціоналізму: ЕК розуміється як видова складова загального конституціоналізму, що виникла як відповідь на глобальні екологічні виклики.

2. Як теоретико-ідеологічна основа: в основі ЕК лежить принцип верховенства права у питаннях, що стосуються довкілля.

3. Як функціональний аспект: ЕК це система конституційно-правових засобів, інститутів та ідей, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки та захист екологічних прав людини.

4. Як нормативна основа: ЕК це система конституційних принципів та норм, а також норм міжнародно-правових актів договірної характеру, що регулюють суспільні відносини в сфері екології, що суттєво впливають на життєдіяльність людини, її груп та асоціацій.

5. Глобальний характер: автор наголошує, що ЕК є проявом «глобального конституціоналізму», який базується на універсальних цінностях збереження життя.

Роль екологічного конституціоналізму визначається через призму його функціонування в державно організованому соціумі, а саме через:

А) Здійснення захисної ролі: завдяки забезпеченню екологічних прав людини, її груп та асоціацій через судові та адміністративні механізми.

Б) Визначення трансформаційної ролі: прояв через модернізацію класичного конституційного розуміння прав людини, додаючи до них «онто-аксіологічну» (буттєво-ціннісну) глибину.

В) Прояв системоутворюючої ролі: сприяє формуванню «екологічної держави», де екологічні пріоритети інтегровані в усі рівні публічної влади.

Г) Прояв методологічної ролі: ЕК виступає інструментом пізнання нових правових реалій в умовах глобалізації.

Системний аналіз наведених властивостей ЕК дає змогу визначити його значення для правового статусу людини, бо варто усвідомлювати і

розуміти, що значення ЕК полягає у переході від декларацій до реальних гарантій, бо він відображається як:

1. Основа буття людської цивілізації: ЕК розглядається як фундаментальна умова збереження людства (*екзистенційний аспект* – авт.).

2. Могутній фактор активізації громадянського суспільства: ЕК сприяє активному зверненню громадян до судів для захисту своїх екологічних інтересів (*праксеологічний аспект* – авт.).

3. Прояв новелізації конституційного права: ЕК дозволяє впроваджувати інноваційні правові механізми (наприклад, права майбутніх поколінь, права природи) (*перспективний аспект* – авт.).

4. Фактор створення та інтеграції стандартів: ЕК сприяє зближенню національного законодавства з міжнародними стандартами (*jus cogens*) у сфері екології (*міжнародно-правовий аспект* – авт.).

5. Ініціативний тригер створення окремої та важливої форми конституційної свідомості – екологічної свідомості, що знаходить не тільки своє конституційно-правове закріплення і легалізацію, а й міжнародне-правове визнання і легітимацію суб'єктів міжнародного публічного договірної права – через формування самостійно-автономного договірної блоку міжнародних угод з екологічних відносин, включаючи екологічні права людини, її груп та асоціацій, що веде до формування суттєвого блоку міжнародно-правових зобов'язань держав та суб'єктів, що існують та функціонують на їх територіях та, своєю чергою, до формування конституційної екологічної психології, що детермінує відповідну профільну поведінку, яка скерована на захист довкілля як на національному, так й міжнародному рівнях (*свідомо-поведінковий та свідомо-діяльнісний аспекти* – авт.).

Варто усвідомлювати і розуміти, що демократичні засади екологічного конституціоналізму базуються на ідеї, що захист довкілля можливий лише за активної участі людини-жителя відповідної території і одночасно члена відповідної територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади /далі – ТГ/), що є або громадянином держави, або фізичною особою, що володіє іншим правовим станом (іноземний громадянин, апатрид, біпатрид, біженець тощо) і законно знаходиться на території держави перебування і постійно проживає в одній з ТГ, а також прозорості державних процесів.

Основними принципами демократичного наповнення ЕК виступають наступні:

А) Право на інформацію: розуміється як право кожного знати про стан навколишнього середовища, якість продуктів і питної води – при цьому, держава зобов'язана надавати ці дані безперешкодно.

Б) Участь у прийнятті рішень: розуміються як стан, коли громадяни та громадські організації мають впливати на екологічну політику (через

громадські слухання, петиції або обговорення проєктів будівництва).

В) Доступ до правосуддя: розуміється як можливість кожної людини, її груп та асоціацій оскаржити в суді дії (або бездіяльність) влади чи бізнесу, що шкодять екосистемі, навіть якщо особисті, групові або колективні права ще не були порушені.

Г) Екологічна відповідальність держави: базується на усвідомленні і розумінні конституційного закріплення обов'язку влади забезпечувати екологічну безпеку та підтримувати біологічну рівновагу.

Г') Права майбутніх поколінь: усвідомлюється і розуміється як принцип, згідно з яким нинішнє демократичне суспільство не має права вичерпувати ресурси планети, позбавляючи наступні покоління можливості жити в безпечному середовищі.

Важливого значення у визначенні демократичних засад ЕК набуває розуміння ролі і значення територіальної локальної людської спільноти (ТГ) в системі координат екологічного конституціоналізму. При цьому варто розуміти, що саме ТГ виступає не просто об'єктом управління, а ключовим суб'єктом та гарантом реалізації екологічних прав на місцевому рівні. Ба більше, ТГ – це фундамент, на якому фактично, організаційно, нормативно, ресурсно, спроможно й тримається екологічна стабільність держави. Отже, якщо конституційні норми не працюють на рівні ТГ, вони залишаються лише деклараціями на папері.

Демократичні засади ЕК закріплені в низці законодавчих актів України та в її міжнародних договорах, що нею підписані. Так, в Україні та на міжнародному рівні ЕК тримається на «трьох китах» (інформація, участь, захист), які перетворюють право на довкілля з декларації у реальний інструмент.

I. Конституція України 1996 року [3]: Основний закон закладає фундамент, визначаючи екологію не просто як питання комфорту, а як питання безпеки та прав людини:

Стаття 50: виступає ключовою статтею в профільному контексті, бо вона гарантує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої шкоди. Найважливішим тут виступає гарантоване право людини, а також її груп та асоціацій на вільний доступ до інформації про стан довкілля, яку ніхто не має права засекречувати.

Стаття 16: визначає обов'язком держави забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги, зокрема подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Стаття 66: встановлює обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі та компенсувати збитки.

II. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) 1998 року [4] виступає основоположним міжнародним стандартом у контексті формування,

визначення, застосування і використання демократичних засад ЕК. Фактично, цей міжнародний договір може бути визначений як «Біблія» сучасної екологічної демократії. Варто зазначити, що держава Україна ратифікувала її у 1999 році [5]. Варто зазначити, що ця Конвенція конкретизує демократичні засади через три сфери:

1. Доступ до інформації: публічна влада мусить надавати дані про повітря, воду, ґрунт та рішення, що на них впливають, за запитом (протягом місяця) або проактивно (через дії на випередження).

2. Участь громадськості: люди, її групи та асоціації мають право голосу ще до того, як проєкт (наприклад, завод чи сміттєзвалище) буде затверджено – при цьому органи публічної влади зобов'язані враховувати результати громадських обговорень.

3. Доступ до правосуддя: розуміється як право людини, її груп та асоціацій у випадку порушення їх права на інформацію або якщо їм не дали можливості висловитися на слуханнях, звернутися за захистом до суду – при цьому, Конвенція вимагає, щоб такі процедури були швидкими та не надто дорогими.

III. Інші міжнародні документи

А) Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.) [6]: вона ввела Принцип 10, який став основою для:

а) вирішення екологічних питань найбільш ефективним засобом за участі всіх зацікавлених громадян;

б) таке вирішення здійснюється на відповідному рівні;

в) на національному рівні кожна людина має мати відповідний доступ до інформації, що стосується навколишнього середовища, яка є у розпорядженні державних органів, включаючи інформацію про небезпечні матеріали та діяльність в їх спільнотах, і можливість приймати участь у процесі прийняття рішень;

г) держави розвивають і заохочують інформованість та участь населення шляхом широкого надання інформації;

г') забезпечується ефективна можливість використовувати судові і адміністративні процедури, включаючи відшкодування і засоби судового захисту.

Б) Європейська екологічна хартія (Європейська хартія про навколишнє середовище та охорону здоров'я 1989 року) [7]: наголошує на тому, що кожен має право жити в середовищі, що сприяє його здоров'ю.

В) Регіональна угода про доступ до інформації, участь громадськості та доступ до правосуддя з питань довкілля в Латинській Америці та Карибському басейні від 4 березня 2018 року /Угода Ескасу/ (м. Ескасу, Коста-Рика) [8], що виступає сучасним прикладом того, як світ рухається до посилення захисту еко-активістів – отже, ця угода є першим у світі юридично обов'язковим документом, який містить положення про: а) захист екологічних правозахисників: зобов'язує держави гарантувати

безпечне середовище для активістів; б) запобігання нападам: вимагає розслідування та покарання за злочини проти екологів (договір вступив в дію 22 квітня 2021 року, станом на 2024 рік підписаний 25 державами регіону, вже ратифікований 16 державами, серед яких – Аргентина, Мексика, Уругвай, Колумбія).

Отже, можна констатувати, що в Україні конституційні норми працюють у тандемі з нормами міжнародних договорів. Наприклад, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [9] виступає прямим втіленням Орхуської конвенції в нашому законодавстві; а Угода Ескасу є яскравим нормативно-праксеологічним прикладом (міжнародним стандартом) для подальшого вдосконалення демократичних засад національного екологічного законодавства.

Демократичні засади ЕК найбільш яскраво проявляються в процесі його реалізації саме на рівні ТГ в межах місцевого самоврядування, в філософському стані повсякденності, тобто там, тоді і коли людина, її групи та асоціації здійснюють свій життєвий цикл (людина) та цикл свого існування і функціонування (інституційні структури).

Отже, реалізація ЕК на рівні ТГ знаменує перехід від загальних прав людини, її груп та асоціацій до конкретних рішень екологічної властивості «на місцях». В розрізі інституційних структур та організаційних форм це працює таким чином:

1. Структури публічної влади (муніципальний рівень) – саме місцеве самоврядування є основним розпорядником природних ресурсів ТГ.

а) сільські, селищні, міські ради: приймають місцеві екологічні програми (наприклад, поводження з відходами, озеленення), встановлюють межі охоронних зон.

б) виконавчі органи (відділи екології, ЖКГ): вказані органи здійснюють моніторинг над станом довкілля, видають дозволи на видалення зелених насаджень, контролюють дотримання еко-норм місцевими підприємствами.

в) старости: у децентралізованих громадах вони є сполучною ланкою, що збирає скарги мешканців на стихійні сміттєзвалища чи забруднення водою.

2. Структури громадянського суспільства (всередині ТГ) – саме вони виступають ініціаторами, індикаторами та «контролерами» відповідних профільних змін:

а) екологічні ГО (громадські організації): проводять незалежний аудит, подають позови до суду, займаються еко-просвітою.

б) ініціативні групи жителів-членів ТГ: тимчасові їх об'єднання навколо конкретної проблеми (наприклад, проти забудови парку).

в) ОСН (органи самоорганізації населення): вуличні чи будинкові комітети, які можуть ініціювати толоки або контроль за прибиранням території.

3. Організаційно-правові форми реалізації – містять в собі перелік інструментів, через які ТГ впливає на довкілля:

а) стратегічна екологічна оцінка (СЕО): ТГ зобов'язана оцінити, як її генеральний план чи стратегія розвитку вплине на довкілля – при цьому, профільні документи публікуються, а жителі-члени ТГ надають зауваження.

б) оцінка впливу на довкілля (ОВД): якщо в ТГ планують будувати завод чи дорогу, проводяться громадські слухання – ба більше, без протоколу слухань будівництво незаконне.

в) громадський бюджет (бюджет участі): презентує форму, де жителі-члени ТГ голосують за екологічні проекти (встановлення сонячних панелей, очищення озер) за кошти громади.

г) місцеві ініціативи та запити на інформацію: розуміється як право кожного жителя-члена ТГ письмово вимагати від мерії дані про стан води або обґрунтування вирубки дерев.

г') екологічні ревізії та інспекції: реалізуються у діяльності громадських інспекторів з охорони довкілля, які співпрацюють з Держекоінспекцією.

Наведені організаційні форми мають активну практичну основу. Наприклад, якщо жителі-члени ТГ виступають проти будівництва сміттєпереробного заводу, вони використовують форму громадських слухань, де муніципалітет (публічна влада) зобов'язаний почути експертів від ГО (локальне громадянське суспільство), базуючись на нормах Конституції України та Орхуської конвенції.

Досліджуючи демократична сутність та потенціал ЕК, можна констатувати, що вони насамперед полягають у визнанні того, що здорове довкілля є фундаментальною умовою для реалізації не тільки екологічних, але й всіх інших прав людини, що, по-перше, знаходяться з першими в органічному взаємному зв'язку; по-друге, їх існування, розуміння, легалізація і легітимація, а також реалізація є фактично і логічно пов'язаною між собою на основі екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій, що є соціально-нормативним підґрунтям виникнення прав людини; по-третє, їх синергічна взаємодія створює відповідний соціально-біхевіористичний простір формування, використання, застосування, охорони, захисту екзистенційних прав людини, її груп та асоціацій, в якому, по-четверте, наведені суб'єкти природно реалізують свої життєві устремління, потреби, інтенції, – формуючи свої поведінково-діяльнісні (атитюдно-габітусні) настанови; по-п'яте, здійснюючи свій індивідуальний, груповий, колективний або життєвий цикл (людина) або цикл свого створення, існування і функціонування (інституції людини).

До основних ознак наведених аспектів відносяться такі:

1. Демократична сутність ЕК, що проявляється у визначенні того, яким він за своєю природою? Зазвичай таку сутність розуміють і

тлумачать як перетворення екологічних цінностей на юридичні норми найвищого рівня. На наш погляд, така сутність виражається через:

а) Екологічне верховенство права: спостерігається, коли держава обмежена імперативним обов'язком зберігати природу, і це обмеження напряду прописане в Конституції.

б) Партисипацію (пряму участь жителів-членів ТГ): спостерігається, коли вони стають активними учасниками управління ресурсами (обговорення, використання демократичних форм виявлення і врахування суспільної думки, пошук і обґрунтування рішень, участь у самому процесі їх прийняття тощо), і наявність демократії тут означає, що рішення, наприклад, про будівництво заводу чи вирубку лісу не можуть ухвалюватися без врахування думки членів ТГ.

в) Відповідальність влади: спостерігається, коли екологічні норми в Конституції дають жителям-членам ТГ (громадянам та іншим фізичним особам, що володіють іншими правовими станами) право судитися з державою за бездіяльність у питаннях клімату чи забруднення.

2. Демократичний потенціал ЕК, що проявляється у можливості визначення того, що цей феномен дає для майбутнього? Отже, на наше розуміння, це фактично здатність ЕК трансформувати політичну систему і соціуму і держави. На наш погляд, така сутність виражається через:

а) Розширення прав людини в контекстуалізації їх масштабування (суттєвого підвищення рівня) та темпорально-перспективного усвідомлення, розуміння і тлумачення. Тобто, демократичний потенціал полягає у переході від суто людських прав до прав майбутніх поколінь (міжпоколінна справедливість) та, іноді, до прав самої природи.

б) Екологічну просвіту та культуру: спостерігається, коли конституційне закріплення екологічних прав людини, її груп та асоціацій активно стимулює розвиток свідомого громадянського суспільства та його інституцій екологічної спрямованості.

в) Запобігання авторитаризму: спостерігається, коли контроль за природними ресурсами часто-густо трансформується фактично в джерело корупції та диктатури – звідси саме ЕК децентралізує цей контроль, роблячи його доступним, прозорим, оптимальним і ефективним.

г) Глобальну солідарність: спостерігається тоді, коли ЕК дозволяє державам синхронізувати свої зусилля для вирішення актуальних питань транскордонного і національного стану довкілля, а також подолання глобальних криз (наприклад, зміни клімату), ґрунтуючись на спільних правових цінностях, що ведуть до формування, виникнення, легалізації, легітимації і застосування міжнародних правових екологічних стандартів на рівні міжнародного договірної права.

Отже, резюмуючи, можна констатувати, що демократична сутність ЕК фактично проявляється у наявності *права голосу* у питаннях довкілля сьогодні, а його потенціал, насамперед, скерований на формування

гарантій життя та свободи для наступних поколінь через створення, формування, застосування, використання правових механізмів.

Яскравими прикладами практичної реалізації демократичних настанов і потенціалу ЕК виступають кілька прикладів держав, де екологічні норми в національних конституціях перестали бути просто словами та декларативними положеннями та перетворилися на реальні зміни. До таких прикладів відносяться наступні:

1. Еквадор: формування Права Природи (*Pachamama*) – варто зазначити, що Еквадор став першою країною у світі (2008 рік), яка закріпила в Конституції права самої природи, а не лише право людини на довкілля [10]. Отже, до таких змін відноситься те, що Природа отримала право на «повну повагу до її існування». Це дозволило громадянам подавати позови від імені екосистем. Практичним результатом таких змін стало те, що суди зупиняли великі гірничодобувні проекти в заповідних лісах (наприклад, у хмарному лісі Лос-Седрос), визнаючи, що видобуток копалин порушує конституційне право лісу на існування [11].

2. Колумбія: визнання Річки як суб'єкта права – хоча Конституція Колумбії 1991 року [12] називається «зеленою», справжній прорив стався через судові рішення, засновані на ній. Насамперед, Конституційний суд Колумбії визнав річку Аtrato та ліси Амазонії «суб'єктами прав». Результатом цього стало змушення уряду створити спільні комісії з місцевими ТГ для очищення річки від незаконного видобутку золота та посилити боротьбу з вирубкою лісів, розглядаючи це як захист конституційних прав майбутніх поколінь [13].

3. Коста-Рика: формування права на здорове довкілля. У 1994 році ця країна внесла зміни до Конституції, проголосивши право на «здорове та екологічно збалансоване довкілля» [14]. По-перше, це стало основою для національної стратегії «зеленої» економіки. По-друге, Коста-Рика скасувала армію та спрямувала ресурси, зокрема, на екологію. Сьогодні ця країна, де майже 100% електроенергії виробляється з відновлюваних джерел, збільшила свій лісовий покрив із 25% до понад 50% від загальної території [15].

4. Франція: розробка і конституціоналізація Екологічної хартії. У 2005 році Франція включила Екологічну хартію (Закон «Про хартію навколишнього середовища» від 1 березня. 2005 року) до корпусу своєї Конституції [16]. Отже, було запроваджено «принцип обережності» (якщо дія може зашкодити довкіллю, її краще не робити, навіть якщо шкода науково не доведена на 100%). У підсумку це призвело до повної заборони гідравлічного розриву пластів (фрекінгу) для видобутку сланцевого газу та жорстких обмежень на використання пестицидів, що безпосередньо вплинуло на здоров'я нації [17].

5. Кенія: формування системи громадського контролю. Конституція Кенії 2010 року [18] дала право кожному громадянину звертатися до суду,

якщо довкіллю завдається шкода, навіть без необхідності доводити особисту збитковість. Паралельно було впровадження обов'язкового екологічного аудиту для великих проєктів. Ба більше, завдяки конституційним позовам активістів було зупинено будівництво вугільної електростанції в Ламу (об'єкт ЮНЕСКО), що зберегло унікальну екосистему та здоров'я місцевих мешканців [19].

Важливим аспектом втілення демократичних настанов і потенціалу ЕК в Україні виступає впровадження (імплементация) його принципів через поєднання базових норм Конституції України, адаптацію до європейських правових стандартів та судову практику. До ключових напрямів такої імплементации відносяться наступні настанови:

1. Конституційний фундамент ЕК – стаття 16 Конституції України визначає забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги як *обов'язок держави*. Стаття 50 проголошує право кожного на *безпечне для життя і здоров'я довкілля* та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

2. Європейська інтеграція, як основа змін в контексті визнання і втілення ЕК – найбільший поштовх імплементации дала Угода про асоціацію України з ЄС [20]. Україна активно запозичує і «переносить» європейські директиви в контекстуалізації ЕК у свої закони:

а) Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20 березня 2018 року (СГО) [21]: його положення зобов'язує державу оцінювати екологічні наслідки ще на етапі розробки планів та програм (наприклад, при плануванні забудови міст).

б) Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року (ОВД): його положення фактично представляють сукупність реальних інструментів демократії, що використовуються у профільній сфері. Отже, будь-яке велике будівництво (завод, ферма, дорога) неможливе без публічного обговорення, де ТГ може висловити зауваження, які забудовник зобов'язаний врахувати.

3. Цифровізація та відкритість даних – в цій сфері демократичний потенціал реалізується через доступ до інформації. Так, наприклад платформа «ЕкоСистема» дозволяє жителям-членам ТГ бачити дозволи на викиди, стан лісів та моніторинг якості повітря в реальному часі, що мінімізує корупційні ризики.

4. Судовий активізм базується на тому, що Україна виступає стороною Орхуської конвенції, яка гарантує право жителів-членів ТГ (громадян та інших фізичних осіб, що володіють іншими правовими станами та знаходяться на законних підставах у державі їх перебування) на захист довкілля в суді. Важливим прецедентом в цьому аспекті виступає те, що Верховний Суд України своєю Постановою Великої Палати від 11 грудня 2018 року підтвердив право громадських організацій звертатися до суду для захисту суспільних інтересів у сфері екології, навіть якщо їхні

особисті майнові права не порушені [22]. Це дозволяє активістам зупиняти незаконні рубки або забудови через суд.

5. Відбудова та «Зелений курс» – спирається на те, що зараз принципи ЕК стають основою післявоєнного відновлення України та ревіталізації її ТГ. Принцип «Build Back Better» [23] (відбудувати краще, ніж було) передбачає, що нова інфраструктура має бути енергоефективною та екологічно безпечною, що закріплюється у програмах відновлення на законодавчому рівні.

Резюмуючи наведене вище, треба констатувати, що головним викликом в сфері імплементації демократичних настанов і потенціалу ЕК виступає той факт, що попри прогресивні закони, основною проблемою в Україні залишається контроль за їх виконанням та належна відповідальність бізнесу за екологічні збитки.

Узагальнюючи положення щодо визначення демократичних засад екологічного конституціоналізму, можна зазначити наступне:

- автор, досліджуючи феноменологію ЕК, розглядає останній, по-перше, фактично як нову феноменологію національного та міжнародного права, що володіє суттєвим значенням для існування як кожної конкретної людини-члена людського соціуму; по-друге, її груп та асоціацій, що такий соціум інституціоналізують; по-третє, як нове соціально-нормативне явище, що є не просто довільним набором норм, а виступає складним багатоаспектним явищем, що володіє наступними властивостями;

- роль ЕК визначається через призму його функціонування в державно організованому соціумі через: а) здійснення його захисної ролі через забезпечення екологічних прав людини, її груп та асоціацій через судові та адміністративні механізми; б) визначення його трансформаційної ролі через прояв через модернізацію класичного конституційного розуміння прав людини, додаючи до них «онто-аксіологічну» (буттєво-ціннісну) глибину; в) прояв його системоутворюючої ролі через сприяння формуванню «екологічної держави», де екологічні пріоритети інтегровані в усі рівні публічної влади; г) прояв його методологічної ролі через те, що ЕК виступає інструментом пізнання нових правових реалій в умовах глобалізації;

- системний аналіз наведених властивостей ЕК дає змогу визначити його значення для правового статусу людини, бо варто усвідомлювати і розуміти, що значення ЕК полягає у переході від декларацій до реальних гарантій, бо він відображається як: а) основа буття людської цивілізації: ЕК розглядається як фундаментальна умова збереження людства (*екзистенційний аспект*); б) могутній фактор активізації громадянського суспільства: ЕК сприяє активному зверненню громадян до судів для захисту своїх екологічних інтересів (*праксеологічний аспект*); в) прояв новелізації конституційного права: ЕК дозволяє впроваджувати інноваційні правові механізми (наприклад, права майбутніх поколінь,

права природи) (*перспективний аспект*); г) фактор створення та інтеграції стандартів: ЕК сприяє зближенню національного законодавства з міжнародними стандартами (*jus cogens*) у сфері екології (*міжнародно-правовий аспект*); г') ініціативний тригер створення окремої та важливої форми конституційної свідомості (*свідомо-поведінковий та свідомо-діяльнісний аспекти*);

- варто усвідомлювати і розуміти, що демократичні засади ЕК базуються на ідеї, що захист довкілля можливий лише за активної участі людини-жителя відповідної території і одночасно члена відповідної територіальної локальної людської спільноти (ТГ), що є або громадянином держави, або фізичною особою, що володіє іншим правовим станом (іноземний громадянин, апатрид, біпатрид, біженець тощо) і законно знаходиться на території держави перебування і постійно проживає в одній з ТГ, а також прозорості державних процесів;

- важливого значення у визначенні демократичних засад ЕК набуває розуміння ролі і значення територіальної локальної людської спільноти (ТГ) в системі його координат – при цьому варто розуміти, що саме ТГ виступає не просто об'єктом управління, а ключовим суб'єктом та гарантом реалізації екологічних прав на місцевому рівні; ба більше, ТГ – це фундамент, на якому фактично, організаційно, нормативно, ресурсно, спроможно й тримається екологічна стабільність держави – отже, якщо конституційні норми не працюють на рівні ТГ, вони залишаються лише деклараціями на папері;

- демократичні засади ЕК закріплені в низці законодавчих актів України та в її міжнародних договорах, що нею підписані – в Україні конституційні норми працюють у тандемі з нормами міжнародних договорів: наприклад, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» виступає прямим втіленням Орхуської конвенції 1998 року в нашому законодавстві; а Угода Ескасу 2018 року є яскравим нормативно-праксеологічним прикладом (міжнародним стандартом) для подальшого вдосконалення демократичних засад національного екологічного законодавства;

- демократичні засади ЕК найбільш яскраво проявляються в процесі його реалізації саме на рівні ТГ в межах місцевого самоврядування, в філософському стані повсякденності, тобто там, тоді і коли людина, її групи та асоціації здійснюють свій життєвий цикл (людина) та цикл свого існування і функціонування (інституційні структури) – отже, реалізація ЕК на рівні ТГ знаменує перехід від загальних прав людини, її груп та асоціацій до конкретних рішень екологічної властивості «на місцях».

Список використаних джерел:

1. Потапчук Г. В. Екологічний конституціоналізм: теоретико-нормативні підходи до розуміння та становлення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. №2. С. 116-130;

2. Потапчук Г.В. Екологічний конституціоналізм: до питання про елементно-блокову структуру побудови та принципи її функціонування. *Публічне право*. 2022. №2 (46). С. 5-18. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-46-1>.

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) від 25.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 20.04.2026).

5. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 06.07.1999 р. № 832-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

6. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку 1992 року. Документ ООН A/CONF/151/26/Rev/1 (Vol/S). P/3-7. URL: http://megalib.com.ua/content/2827_Deklaraciya_Rio_de_Janeiro_z_navkolishnogo_seredovisha_i_rozvitky_.html (дата звернення: 20.04.2026).

7. Європейська хартія про навколишнє середовище та охорону здоров'я від 8 грудня 1989 року. Європейська екологічна хартія. Київ: Рада Європи, 2020. 128 с.

8. Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean. Escazú, 4 March 2018. UN Treaty Collection. Registration: 22 April 2021, No. 56654. URL: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvii-18&chapter=27&clang=en (дата звернення: 20.04.2026).

9. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

10. Constitución del Ecuador (2008). URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.acamue.constitucindelecuador&hl=uk> (дата звернення: 20.04.2026).

11. Caso Los Cedros. 1149-19-JP/21. Sentencia 2021.12.01. Corte Constitucional del Ecuador. URL: https://esacc.corteconstitucional.gob.ec/storage/api/v1/10_DWL_FL/e2NhcNBLdGE6J3RyYW1pdGUnLCB1dWlkOic2MmE3MmlxNy1hMzE4LTQyZmMtYjJkOS1mYzYzNWE5ZTAwNGYucGRmJ30= (дата звернення: 20.04.2026).

12. Constitución Política de Colombia (1991). URL: https://web.archive.org/web/20110927011859/http://confinder.richmond.edu/admin/docs/colombia_const2.pdf (дата звернення: 20.04.2026).

13. Sentencia T-622/16. Relatoria. Referencia: Expediente T-5.016.242. URL: <https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2016/t-622-16.htm> (дата звернення: 20.04.2026).

14. Political Constitution of the Republic of Costa Rica 1949 (rev. 2020). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2020?lang=en (дата звернення: 20.04.2026).

15. Plan Nacional de Descarbonización Government of Costa Rica 2018-2050. URL: <https://unfccc.int/documents/204474> (дата звернення: 20.04.2026).

16. Балида А.Ю. Екологічні права у судовій практиці Конституційної Ради Французької Республіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6. С. 12-14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/1>

17. Conseil constitutionnel de France, Décision n° 2013-346 QPC du 11 octobre 2013, Société Schuepbach Energy LLC [Interdiction de la fracturation hydraulique].

18. The Constitution of Kenya, 2010. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ua/legislation/details/8559> (дата звернення: 20.04.2026).

19. Judgment of the National Environmental Tribunal of Kenya in the case of Save Lamu et al. v. National Environmental Management Authority (NEMA) & Amu Power Co. Ltd. Case No. NET 196 of 2016. 26 June 2019.

20. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.04.2026).

21 Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 16. Ст.138.

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2018 р. у справі № 910/8122/17 (провадження № 12-186гс18). URL: <https://court.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2026).

23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій: Закон України від 29.07.2022 р. № 2486-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2486-20#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

ПРАВОВІ МЕЖІ ОБМЕЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕДУР У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Предместніков Олег Гарійович

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри права Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького;

Тіхонов Анатолій Миколайович

експерт Національного агентства із
забезпечення якості вищої освіти,
здобувач спеціальності D8 «Право»,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

Парадокс кризового управління добре відомий конституційній доктрині: захист демократичного ладу нерідко вимагає від виконавчої влади заходів, що тимчасово обмежують самі демократичні процедури. Ця суперечність набула в сучасному європейському правовому дискурсі екзистенційного значення [3, с. 929–930]. Надзвичайні ситуації останнього десятиліття боргова криза, міграційний тиск, пандемія COVID-19 та війна проти України висвітлили як силу, так і вразливість європейської правової архітектури [5, с. 40–41]. Метою цього дослідження є системний аналіз правових меж допустимого обмеження демократичних процедур в умовах надзвичайних ситуацій у ЄС, а також вироблення рекомендацій щодо їх імплементації в правову систему України. Актуальність дослідження зумовлена тим, що попри відсутність єдиного кодифікованого режиму надзвичайного врядування, ЄС неодноразово застосовував спеціальні механізми реагування на кризи, межі правомірності яких залишаються дискусійними як у доктрині, так і в практиці суду Європейського Союзу. Як унікальне об'єднання держав, засноване на спільних цінностях Європейського Союзу стикаються з необхідністю делікатного балансування між оперативністю антикризових рішень та збереженням фундаментальних засад верховенства права й демократії, закріплених у статті 2 Договору про функціонування ЄС [7, ст. 2].

Поняття «надзвичайна ситуація» в праві ЄС не є статичним: воно формується через системне тлумачення установчих договорів, інституційну практику та прецедентну базу суду ЄС [1, с. 526–527]. У найзагальнішому розумінні надзвичайна ситуація виникає тоді, коли наявні рамки управління кризою виявляються недостатніми і потребують

активації спеціальних повноважень [2, с. 2 – 3], саме тут починається сфера «надзвичайного» врядування з усіма притаманними їй відступами від усталеного порядку [1, с. 526]. Правова доктрина ЄС розрізняє кілька вимірів надзвичайних ситуацій, кожна з яких спирається на власну правову базу в первинному праві Європейського Союзу [1, с. 534 – 535]. Хоча ЄС не має єдиної кодифікованої «надзвичайної конституції» [2, с. 3], ядро надзвичайних компетенцій утворює низка статей установчих договорів: стаття 122 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) охоплює серйозні труднощі в постачанні товарів і надзвичайні події поза контролем держав – членів [8, ст. 122]; стаття 78(3) ДФЄС – тимчасові заходи у відповідь на раптовий приплив громадян третіх країн; стаття 222 ДФЄС закріплює механізм солідарності у разі терористичних атак і катастроф [8, ст. 222]; стаття 42(7) ДФЄС встановлює обов'язок взаємної оборонної допомоги держав – членів ЄС [7, ст. 42(7)]. Відсутність загального режиму управління надзвичайними ситуаціями дослідники характеризують як «частковий правовий вакуум» [2, с. 4] зону, де повноваження значною мірою залишаються неврегульованими, а інституції змушені вдаватися до «креативних» практик, не завжди узгоджених із духом первинного права [2, с. 5–7; 5, с. 45–47].

Центральне протиріччя кризового менеджменту полягає в тому, що чим швидше необхідно діяти, тим менше часу залишається на демократичні процедури. Стаття 2 ДФЄС є не урочистою декларацією, а правовою умовою членства та фундаментом взаємної довіри між національними судами й правовими системами держав – членів ЄС [7, ст. 2; 3, с. 945]. Кризи надто часто стають каталізатором «демократичного відкату», коли надзвичайні повноваження використовуються для концентрації влади у виконавчих органах за рахунок парламентів і судового контролю [6, с. 23–24]. «Ефективність» антикризового управління є вагомим аргументом, але він не може виправдати підрив конституційної ідентичності ЄС як спільноти цінностей [3, с. 935–936]. Щоб втручання в демократичні процедури визнавалося правомірним у євроінтеграційному просторі, воно повинне відповідати трьом нерозривно пов'язаним критеріям [1, с. 542–545; 6, с. 23–26]. Критерій законності вимагає належного правового підґрунтя та посилання на відповідну статтю ДФЄС [1, с. 542–543], саме тут виникає найгостріша напруга, оскільки стаття 122 ДФЄС дедалі частіше використовується для прийняття регламентів в обхід звичайної законодавчої процедури та парламентського контролю [2, с. 5–6; 5, с. 45–47]. Критерій тимчасовості є найчастіше порушуваним на практиці: надзвичайні повноваження мають бути спрямовані на відновлення звичайного стану речей, а не на його зміну [2, с. 8]; ефективним запобіжником «нормалізації» кризових заходів є так звані *sunset clauses* – застереження про автоматичне припинення дії закону, якщо парламент свідомо не продовжить його дію [4, с. 32–37] .

Нарешті, критерій пропорційності охоплює наступні компоненти: придатність заходу для зупинення кризи, необхідність у сенсі відсутності менш обмежувальних альтернатив та балансування у суворому розумінні; жоден із цих елементів не може бути знехтуваний під тиском «виняткових обставин» [1, с. 547; 5, с. 51].

Пандемія COVID-19 поставила перед виборчими системами принципове питання: проводити вибори в розпал епідемії – чи ні, і хто саме вправі це вирішувати. Понад 67 країн світу перенесли вибори [4, с. 7]. Відтермінування несе ризик використання авторитарними режимами для пролонгації перебування при владі [3, с. 933–934], тоді як проведення виборів в умовах масової хвороби загрожувало підризом універсальності виборчого права через низьку явку вразливих груп населення [4, с. 30]. Паралельно загострився виклик для парламентського контролю: традиційно під час криз виконавча влада посилюється за рахунок законодавчої [2, с. 5–6], і пандемія не стала винятком багато парламентів ЄС скорочували сесії або обмежували фізичну присутність депутатів [4, с. 16–18]. Натомість кращі практики виявилися у наданні опозиції провідної ролі в комітетах з контролю за надзвичайними заходами, створенні спеціалізованих органів кризового нагляду як – от Епідемічний комітет у Данії та залученні незалежних аудиторських установ для контролю за витрачанням кризових коштів [4, с. 49–51]. Натомість в Угорщині та Польщі пандемія слугувала прикриттям для прийняття законодавства, жодним чином не пов'язаного з кризою, або для зміни виборчих правил без належного обговорення, що викликало жорстку реакцію інституцій ЄС [3, с. 938–940].

Обмеження публічних зібрань стало однією з найчутливіших тем, адже право на протест є формою прямої демократії та засобом вираження незгоди. Реакція судових органів держав – членів і суду ЄС виявилася однозначною: загальні тотальні заборони на проведення мітингів визнані неприпустимими як такі, що не відповідають критерію пропорційності [6, с. 65–67]. Водночас криза відкрила цифровий вимір проблеми: тимчасові системи стеження, запроваджені задля охорони здоров'я, ризикують перетворитися на постійні інструменти соціального контролю, а алгоритмічне управління без належної прозорості ускладнює демократичний нагляд за діями виконавчої влади [4, с. 51]. Електронне голосування може забезпечити безперервність демократичного процесу, однак лише за умови відповідності конституційним вимогам загальності, вільності, рівності та таємності [4, с. 35]: таємність потребує наскрізного шифрування та відсутності зв'язку між особою та голосом, а рівність доступних інтерфейсів для людей з інвалідністю та подолання цифрового розриву.

Коли механізми стримувань і противаг слабшають на рівні виконавчої та законодавчої влади, саме суди стають останнім

конституційним запобіжником збереження демократичних процедур [3, с. 944–945]. Суд ЄС продемонстрував здатність адаптуватися до кризових умов: у справі *Nordic Info* він підтвердив допустимість обмежень свободи пересування з міркувань охорони здоров'я лише за умови дотримання принципів недискримінації та пропорційності [5, с. 49–52]; у справі *Hann – Invest* щодо Хорватії, кваліфікував фактичне втручання судової адміністрації в розгляд конкретних справ як порушення внутрішньої незалежності суддів [5, с. 45–47; 3, с. 945–946]; механізм бюджетної кондиційності Суд затвердив як дієвий інструмент захисту верховенства права, що позбавляє фінансових ресурсів держав, котрі ігнорують його вимоги [3, с. 938–942]. Не менш активними виявилися й національні суди, нерідко більш оперативними: Вищий адміністративний суд Чеської Республіки послідовно скасовував урядові обмеження через відсутність належного обґрунтування та порушення процедур [6, с. 65–67]; Конституційний суд Словенії розробив власні підходи до пропорційності в умовах епідеміологічної невизначеності, підкресливши, що надзвичайний стан не скасовує конституційного контролю, а лише змінює його інтенсивність [6, с. 71–72]. Ці приклади підтверджують надзвичайний стан без незалежного судового нагляду ризикує стати постійним [6, с. 74].

Означена проблематика набуває особливої актуальності для України, яка перебуває у стані війни та водночас просувається до членства в ЄС. Досвід ЄС є тут водночас і уроком, і орієнтиром: навіть в умовах воєнного стану межі обмеження прав мають бути чіткими та передбачуваними. Збереження активної ролі Верховної Ради України в контролі за виконавчою владою є критичним для демократичної легітимності рішень, ухвалених у кризових умовах. Впровадження *sunset clauses* у надзвичайні акти, формування правових рамок для повоєнних виборів, забезпечення відповідності цифрових інструментів, зокрема системи «Дія», стандартам таємності й незалежного аудиту є конкретними кроками до нормалізації демократичного ладу. Окремої уваги потребує вдосконалення законодавства про правовий режим воєнного стану в частині мінімізації розпливчастих формулювань, що відкривають простір для зловживань, а також залучення правозахисних організацій і незалежних експертів до систематичної оцінки впливу надзвичайних заходів на права громадян. Процес виходу з надзвичайного стану не менш відповідальний, ніж саме антикризове управління: алгоритми де – ескалації, чіткі критерії та етапи скасування обмежень мають бути розроблені заздалегідь, а не у момент завершення конфлікту [4, с. 49–50].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати декілька взаємопов'язаних висновків. Правові межі обмеження демократичних процедур у ЄС формуються в процесі постійної взаємодії первинного права Союзу, практики Суду ЄС і конституційних традицій держав – членів; відсутність єдиного кодифікованого режиму надзвичайного

врядування є системною вразливістю, яка в умовах реальних криз обертається на «сіру зону» інституційних практик, лише частково узгоджених із духом установчих договорів. Легітимність будь-якого антикризового обмеження визначається нерозривно пов'язаними критеріями, такими як законність правової підстави, тимчасовим характером і пропорційністю меті, жоден із яких не може бути принесений у жертву іншому, саме їхня сукупність утворює межу, за якою надзвичайне управління перестає бути демократичним. Досвід пандемії COVID-19 переконливо підтвердив: демократія не припиняється в умовах кризи, вона трансформується; держави, що зберегли парламентський контроль, судовий нагляд і право на протест, вийшли з кризи правово зміцненими, тоді як ті, хто ними знехтував, зазнали серйозних репутаційних і правових наслідків на рівні ЄС. Цифровізація демократичних процедур є не лише технічним, а й глибоко правовим питанням: електронне голосування, дистанційне судочинство та алгоритмічне управління відкривають нові можливості, але лише за умови відповідності конституційним стандартам, які не можуть переглядатися під тиском кризової зручності. Для України наведений аналіз є практично невідкладним: шлях до членства в ЄС означає не просто інституційні реформи на папері, а реальне вкорінення стандартів верховенства права у щоденну практику і саме демократія, здатна вистояти під час війни, стане найпереконливішим аргументом на користь майбутньої євроінтеграції.

Список використаних джерел:

1. Cinnirella C. 'Emergency Powers' of the European Union: An Inquiry on the Supranational Model. *European Papers – A Journal on Law and Integration*. 2025. Vol. 10. No. 3. P. 525–553. DOI: <https://doi.org/10.15166/2499-8249/844> (дата звернення: 15.04.2026).
2. Fernández Arribas J. Regulating European emergency powers: towards a state of emergency of the European Union : *Policy Paper № 295*. Paris : Jacques Delors Institute, 2024. 21 p. URL: <https://institutdelors.eu/en/publications/regulating-european-emergency-powers-towards-a-state-of-emergency-of-the-european-union/> (дата звернення: 15.04.2026).
3. Uitz R. The Rule of Law in the EU: Crisis, Differentiation, Conditionality. *European Papers – A Journal on Law and Integration*. 2022. Vol. 7. No. 2. P. 929–948. DOI: <https://doi.org/10.15166/2499-8249/587> (дата звернення: 15.04.2026).
4. Chiru M. Parliamentary oversight of governments' response to the COVID-19 pandemic: Literature review. Brussels : European Parliamentary Research Service, 2023. PE 740.217. DOI: <https://doi.org/10.2861/25071> (дата звернення: 15.04.2026).
5. Constantinou E. A Tale of Four Crises: The European Court of Justice's Response to Crises. *European Journal of Risk Regulation*. 2026. Vol. 17. No. 1. P.40–55. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2025.6> (дата звернення: 15.04.2026).

6. Janderová J. Rule of Law and Democratic Decline During States of Emergency – The Case of the Czech Republic. *Central European Public Administration Review*. 2024. Vol. 22. No. 2. P. 55–77. DOI: <https://doi.org/10.17573/cepar.2024.2.03> (дата звернення: 15.04.2026).

7. Консолідована версія Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 р. *Офіційний журнал Європейського Союзу*. 2016. С 202. С. 13–45. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/oj/eng (дата звернення: 17.04.2026).

8. Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 р. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/oj/eng (дата звернення: 17.04.2026).

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ШІ: ВИКЛИКИ ДЕМОКРАТІЇ ТА НОВІ РАМКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Прудкий Богдан Олександрович,
аспірант відділу конституційного
та муніципального права
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАНУ

Вибори є основним втіленням ідеї представницької демократії, їх роль та значимість у сьогоденні важко переоцінити. Нині, коли світ занурюється у хаос та багатовекторне протистояння систем, демократичні процедури й цінності виступають чудовим маркером, що відмежовують цивілізовані держави від режимів, які експлуатують ідею виборів для легітимації беззмінності еліт.

Ключова проблема станом на зараз полягає у тому, що за останні 5 років традиційна архітектура виборчого процесу зазнала безпрецедентної концептуальної кризи, зумовленої технологічним стрибком у галузі генеративного штучного інтелекту (далі – ШІ) та алгоритмізації мережевих платформ. Інструменти, які раніше використовувалися у розважальних, маркетингових, комерційних цілях трансформувалися в інформаційну зброю: мікротаргетинг, дипфейки, алгоритмічна сегрегація й формування замкнутих екосистем контенту для конкретних користувачів, широке використання мереж ботів – це реалії інформаційного простору тут і зараз. Такий стан справ є вкрай серйозним викликом для класичних принципів виборчого права на теоретичному рівні й тим паче для забезпечення перебігу виборчого процесу в демократичних державах у практичній площині.

Філософ Ісая Берлін у своїй праці про поняття свободи наголошує,

що сутність свободи волі полягає у здатності людини здійснювати вибір самостійно, не ризикуючи бути поглинутою певною закритою системою [1, с. 214].

Видатний теоретик політичних систем Джовані Сарторі, описуючи партійні системи та надаючи «мінімальну дефініцію» політичним партіям, підводить читача до думки, що вибори без реального вибору суперечать природі демократії, є своєрідною термінологічною помилкою [2, с. 62, 218].

Здавалось би, вказані роботи, котрим вже більш як 50 років, стосуються зовсім іншого предмету, а означені вислови в кращому випадку можна застосувати до розуміння принципів чесних та вільних виборів. Справа в тому, саме ці принципи й опинилися під загрозою через розбудову алгоритмічних систем та широке використання штучного інтелекту.

Виборець, занурений у замкнену екосистему персоналізованого контенту, котрий підбирається для нього в індивідуальному порядку алгоритмами соціальних мереж, стикається із безальтернативною картиною світу, що «веде» його до наперед визначеного результату за рахунок алгоритму, котрий «прорахував» за виборця, які в нього мають бути політичні вподобання на основі того, яку інформацію шукала особа, що читала на мережевих платформах, як реагувала на дописи інших користувачів і що коментувала сама, проявляючи інтерес до теми. Чи можна за таких умов говорити про вільне формування волевиявлення? А як бути із гарантіями виборчих прав та забезпеченням умов їх реалізації, що передбачається розумінням принципу чесних виборів?

Тут також доречно згадати про вимогу нейтралітету суб'єктів владних повноважень під час перебігу виборчого процесу як складову принципу вільних виборів у розумінні Венеційської комісії [3, с. 8]. В цьому контексті особливого значення набуває цифровий адміністративний ресурс. І мова зараз навіть не про вплив на державні медіа, що було актуальним раніше. Йдеться про доступ до колосальних державних баз даних і можливості використання цієї інформації для алгоритмічного профілювання виборців із подальшим використанням настільки суттєвої переваги під час створення персоналізованої передвиборної агітації для споживачів контенту в соціальних мережах.

Втім, у цифрового адміністративного ресурсу є й інший бік медалі. Пов'язаний він уже безпосередньо із мережевими ресурсами (Facebook, Instagram, TikTok, X, Telegram та ін.). Усі ці майданчики є приватними, вони самостійно визначають правила модерації політичної реклами, механізми роботи внутрішніх алгоритмів та вартість просування контенту. Маємо буквально колосальний ресурс, обумовлений наявністю прав адміністратора у суб'єктів поза національною юрисдикцією.

Ще більш гостро стоїть питання зі згенерованим контентом. Якщо

раніше під фейковими новинами ми розуміли банальну вибірккову й однобічну подачу інформації, вирвану з контексту, або ж банально повністю неправдиву інформацію, котру було не так складно перевірити, звернувшись до першоджерел, то зараз ми маємо надзвичайно реалістичні синтезовані відео та аудіо, котрі вкрай складно ідентифікувати на предмет їх реальності.

Згадаємо ситуацію із вельми одіозною заявою сина 47-го Президента Сполучених Штатів на адресу України [4]. Нині цю новину вже вкрай складно знайти на українських мережевих ресурсах, але у лютому 2025 року вона тиражувалася вкрай активно. Виявилося, що опубліковане аудіо з подкасту Дональда Джона Трампа-молодшого – фейк, при тому вельми майстерно згенерований. І слід відзначити, що попри фейковий характер новини, вона активно обговорювалася й коментувалася, фактично досягнувши мети – захопити на певний час «ефір». Відкритим лишається питання про те, який відсоток людей, що ознайомилися із новиною до її спростування, зрештою дізналися про це саме спростування, і скільки лишилося тих, хто й досі переконаний, що ця подія мала місце бути насправді. Власне, тут криється ще одне – значно більш глибоке – питання про дійсний вплив дезінформації та дипфейків на свідомість і подальші переконання людей.

Загроза ІІІ полягає не лише в здатності переконати виборців у тому, чого насправді не було, дискредитувати кандидата або партію, але й у створенні середовища тотальної інформаційної недовіри, коли люди, перестаючи розуміти, що із побаченого та прочитаного – реальність, а що є лише продуктом «творчості» ІІІ, відмовляються від сприйняття будь-якої, в тому числі офіційної, інформації. Очевидно, що така «криза довіри й сприйняття» здатна паралізувати виборчий процес і суттєво вплинути на зниження бажання виборців брати участь у виборчому процесі в цілому й голосуванні зокрема, що потенційно впливає на явку, а отже й на легітимацію самих виборів.

Станом на сьогодні на рівні законодавства ЄС вже почався процес актуалізації окремих норм про політичну рекламу й передвиборну агітацію в контексті новітніх викликів та з'явилися перші спроби унормування діяльності алгоритмічних систем і використанні ІІІ. Зокрема йдеться про 3 основних документи:

- 1) Акт про цифрові сервіси [5];
- 2) Акт про транспарентність та таргетування політичної реклами [6];
- 3) Акт про ІІІ [7].

Перший із документів фокусує увагу на питаннях безпечного онлайн-середовища, захисту прав користувачів у розумінні ЄКПЛ у цьому контексті, на протидії дезінформації та підвищенні прозорості діяльності самих платформ. Зокрема наводяться оновлені дефініції онлайн-платформ та пошукових систем на загальноєвропейському рівні; з'являється

механізм «повідомлення та реагування». Також йдеться про обов'язок онлайн-платформ ставати прозорішими – в частині надання звітів про модерацію контенту, пояснення власних алгоритмів рекомендацій (саме вони відповідають за формування інформаційної екосистеми користувача), відкриття доступу для дослідників до окремих груп даних, що є у розпорядженні великих майданчиків.

Акт про транспарентність та таргетування політичної реклами, властиво, має акцент на різного роду політичних кампаніях, що провадяться як на цифрових майданчиках, так і більш традиційними засобами. У цьому документі вперше на рівні ЄС визначено поняття політичної реклами [6].

Окрім того, Акт містить вказівку на заборону використання певних чутливих категорій персональних даних для таргетування. Цікаво, що окрім цілком класичної інформації про расу, етнічну приналежність, релігію, сюди ж включені й самі політичні погляди користувачів. Щоправда, для алгоритмічних систем це слід розцінювати як виклик – зібрати й проаналізувати максимальну кількість усіх інших, що не підпадають під заборону, персональних даних та вирахувати за опосередкованими ознаками на основі поведінки особи в мережі (так званий «цифровий слід») її переконання.

Нарешті останній, Акт про ШІ, відзначається закріпленням рамок правового регулювання використання штучного інтелекту на території ЄС, а також надає класифікацію різних типів ШІ та вимог до регламентації їх діяльності – від тотальної заборони окремих великих мовних моделей (*BMM*, в оригіналі – *LLM*) й обмеження роботи інструментів, заснованих на таких моделях у системах високого ризику, зокрема у виборчому процесі й здійсненні правосуддя, до встановлення базових вимог для простіших користувацьких ресурсів, заснованих на ШІ: прозорість, належна модерація контенту (в контексті заборони на певні види генерації) та обмеження обробки й публікації користувацьких даних, що стосуються питань стану здоров'я.

У підсумку слід зазначити, що Європейський Союз вже спромігся означити контури моделі регулювання цифрової демократії, хоча на цьому етапі йдеться радше про спроби хоча б якось унормувати вельми абстрактні аспекти відносно нового для усіх нас явища присутності альтернативного людському інтелекту в повсякденному житті. Для нашої ж держави цей виклик ще попереду. І вкрай важливо, аби до того, як відбудуться перші повоєнні вибори в Україні, ми зуміли підготувати належну законодавчу базу не лише для викликів, з якими вже стикаємося за наслідками війни, але й для тих, що продиктовані умовами технологічного розвитку. Адже завершення бойових дій на землі не гарантує завершення гібридної війни в цілому, а нормалізація політичного життя країни стане вкрай непростим в усіх значеннях періодом.

Список використаних джерел:

1. Berlin I. *Liberty: Incorporating four essays on liberty* (H. Hardy, ed.). Oxford University Press, 2002. 382 p.
2. Sartori G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 349 p.
3. Code of Good Practice in Electoral Matters (CDL-AD(2002)023rev2-cor). Adopted by the Venice Commission, 18-19 Oct. 2002, as revived on 25 Oct. 2018. 30 p.
4. Marchant de Abreu C. Donald Trump Jr. is heard praising Russia in AI-generated audio clip. *France 24*, 28 Feb. 2025. URL: <https://www.france24.com/en/tv-shows/truth-or-fake/20250228-donald-trump-jr-is-heard-praising-russia-in-ai-generated-audio> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng> (дата звернення: 20.04.2026).
6. Regulation (EU) 2024/900 of the European Parliament and of the Council of 13 March 2024 on the transparency and targeting of political advertising. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/900/oj/eng> (дата звернення: 20.04.2026).
7. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> (дата звернення: 20.04.2026).

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ПІД ВПЛИВОМ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК
ФУНДАМЕНТ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО
ВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ
СТАНДАРТИВ**

Сич Максим Анатолійович,
кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник
Сектору порівняльного конституційного
та муніципального права
НДІ державного будівництва та
місцевого самоврядування НАПрН України

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується масовою

діджиталізацією всіх сфер життя, що радикально змінює традиційні інститути публічної влади. Інформаційно-комунікаційні технології не лише оптимізують адміністративні процеси, але й трансформують сутність влади, роблячи її більш відкритою, інклюзивною та орієнтованою на громадянина. У контексті європейських демократичних стандартів така трансформація набуває особливого значення як фундамент для реалізації моделі сталого врядування.

Забезпечення сталого розвитку на місцевому рівні є надзвичайно важливим завданням екологічно орієнтованого розвитку держав світу. Сталий розвиток громад становить одну із форм забезпечення економічно, екологічно та соціально здорового життя на місцевому територіальному рівні.

Цілі сталого розвитку становлять ключові напрямки розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку. Саме вони були прийняті на період від 2015 р. до 2030 р. Всього цілі сталого розвитку включають 17 Глобальних цілей.

Щодо України, то цілі сталого розвитку на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Перехід до сталого розвитку означає зміну цінностей та життєвого стилю багатьох людей, де основними принципами є свобода, рівність, солідарність, толерантність, охорона довкілля та спільна відповідальність. Національні цілі сталого розвитку відповідають екологічним, економічним, соціальним, моральним, політичним і культурним цінностям, які є характерними для українського суспільства. Ці цілі визначають стратегію, спрямовану на добробут і захист національних інтересів України. Тому, забезпечення сталого розвитку місцевого самоврядування передбачає впровадження конкретних заходів та політик, спрямованих на збалансований розвиток громади та забезпечення якісного життя громадян.

Стале врядування розуміється як система управління, що забезпечує баланс економічного, соціального та екологічного розвитку, довгострокову орієнтацію, відповідно до Цілей сталого розвитку ООН. Інформаційно-комунікаційні технології виступають каталізатором переходу від ієрархічної бюрократичної моделі до мережевої, що відповідає європейським принципам доброго демократичного врядування.

До таких інформаційно-комунікаційних технологій трансформації публічної влади для реалізації та розвитку сталого врядування в умовах європейських демократичних стандартів можна віднести:

1. Цифровізацію публічного управління, що є багатогранним процесом, яка охоплює не лише технологічні інновації, але й кардинальні зміни в політичних, економічних, соціальних, організаційних та правових

аспектах взаємодії влади з громадянами.

2. Сервісизацію – сучасну тенденцію, за якої органи публічної влади переорієнтовуються на надання якісних публічних послуг через цифрові канали, формуючи «сервісну державу» як концептуальне ядро трансформації.

Трансформація публічної влади під впливом інформаційно-комунікаційних технологій може здійснюватися на трьох рівнях: операційному (автоматизація процесів), структурному (мережева взаємодія) та концептуальному (перехід до партисипативної та деліберативної демократії).

На операційному рівні цифровізація забезпечує принцип «цифрового замовчування» принцип, що включає онлайн-послуги, електронні ідентифікації, інтероперабельність систем. Це підвищує ефективність, знижує корупційні ризики та адміністративні бар'єри.

На структурному рівні формується «цифрове врядування» (digital governance), що включає в себе відкриті дані, платформні рішення, через дистанційні сервіси.

На концептуальному рівні інформаційно-комунікаційні технології посилюють е-демократію, через онлайн-консультації, петиції, партисипативне бюджетування та інше. Це доповнює представницьку демократію деліберативними формами, тобто інструментами публічного обговорення суспільно важливих питань, що базуються на обміні аргументами, діалозі та пошуку спільних цінностей для прийняття рішень.

В українському контексті цифровізація через електронне урядування інтегрується в європейський простір, сприяючи сервісизації навіть в умовах воєнних викликів.

Цифровізація в Україні на сьогодні являє собою не просто зручні додатки, а стратегічний інструмент виживання та інтеграції. Цифровізація під час війни довела, що електронне урядування — це не розкіш, а елемент національної безпеки. Інтеграція в європейський простір дає Україні не лише технічні стандарти, а й доступ до ринків та інвестицій, необхідних для повоєнного відновлення.

Тому саме інформаційно-комунікаційні технології виступають фундаментом для сталого врядування, через забезпечення довгострокової орієнтації, інклюзивності та ефективності.

Цифрові інструменти трансформації публічної влади сприяють: прозорості та відповідальності; участі та інклюзивності; ефективності та стійкості; соціально-економічній стійкості.

Трансформація публічної влади під впливом інформаційно-комунікаційних технологій є фундаментальною передумовою реалізації моделі сталого врядування в умовах європейських демократичних стандартів. Вона забезпечує перехід до сервісного, відкритого, управління, заснованого на широкому залученні громадськості та аналізі даних влади,

що відповідає принципам прозорості, інклюзивності, ефективності та довгострокової орієнтації. У європейському контексті інформаційно-комунікаційні технології не лише підвищують якість управління, але й зміцнюють демократію, верховенство права та сталість розвитку.

Список використаних джерел:

1. Council of Europe. Study on the impact of digital transformation on democracy and good governance. 2020. URL: <https://rm.coe.int/study-on-the-impact-of-digital-transformation-on-democracy-and-good-go/1680a3b9f9> (дата звернення: 31.03.2026).
2. Рачинський А. П., Титаренко О. М. Цифрова трансформація публічного управління у напрямі сервісизації *Державне будівництво*. № 2 (36)/2024 DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-38>
3. Кравченко І. О., Роговенко О. В. Щодо забезпечення сталого розвитку місцевого самоврядування: баланс аспектів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 37/2023 С. 167-174 URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/801/728> (дата звернення: 31.03.2026).

ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ

Стецюк Наталія Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
дисциплін Львівського державного
університету внутрішніх справ

1. У лютому 2019 року, як відомо, в Україні на конституційному рівні було закріплено незворотність її європейського та євроатлантичного курсу [1]. З того часу, європейський досвід організації діяльності органів публічної влади стає визначальним в процесі покращення практичної реалізації Україною своїх євроінтеграційних прагнень. Особливого значення в цій ситуації набуває, практичний досвід державного будівництва тих європейських країн, які стали членами Європейського Союзу після свого виходу із складу колишнього СРСР чи т.з. «соціалістичного табору». Звідси, практичний досвід європейських країн, наприклад, в частині організації діяльності органів конституційної юрисдикції, дає можливість не тільки суттєво покращити національну систему правової охорони Конституції України, а й реально наблизити останню до європейських демократичних традицій загалом. При цьому,

добре відомим є та обставина, що ефективність діяльності національних органів конституційної юрисдикції багато в чому залежить як від встановленої процедури порядку їхнього формування, так і від визначених вимог до кандидатів на посади суддів національних конституційних судів. Своєрідним підтвердження останнього стала те, що надаючи Україні статус кандидата на членство у Європейському Союзі, Європейська комісія серед вимог (виконання яких Україною було визначено обов'язковим ще до початку переговорів між Україною та Європейського Союзу про вступ до ЄС) першою визначили вимогу «впровадження законодавства про процедуру добору суддів Конституційного Суду України, включаючи процес попереднього відбору на основі оцінки їх доброчесності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії» [2].

2. До складу КСУ входять вісімнадцять суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку. Натомість, суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентності [3]. В той же самий час, на виконання вищезгаданої «вимоги» Європейської комісії Верховною Радою України було ухвалено низку змін та доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України», зокрема запроваджено фактично нову самостійну «одиницю» у процедурі відбору кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України – Дорадчу Групу Експертів. При цьому, в Законі України «Про Конституційний Суд України» чітко зазначено, що «Дорадча група експертів утворюється з метою сприяння суб'єктам призначення суддів Конституційного Суду в оцінюванні моральних якостей і рівня компетентності у сфері права кандидатів на посаду судді Конституційного Суду» [4].

3. Однак, на практиці діяльність Дорадчої Групи Експертів, як видається, значно виходить за передбачені рамки виключного «сприяння суб'єктам призначення суддів Конституційного Суду в оцінюванні моральних якостей і рівня компетентності кандидатів на посаду судді Конституційного Суду». Йдеться насамперед про те, що надання законодавцем Дорадчій Групі Експертів реальних можливостей «вмішуватись» у процедуру безпосереднього відбору кандидатів на посади суддів Конституційного Суду України, створило, ситуацію не зовсім відповідну чинним конституційним приписам. Адже, відповідно до законодавчих приписів «у разі отримання від Дорадчої групи оцінки "не

відповідає" за критерієм високих моральних якостей кандидат вважається таким, що не пройшов відповідний етап конкурсного відбору на посаду судді Конституційного Суду з дня оприлюднення Дорадчою групою відповідного рішення», а також те, що «у разі отримання від Дорадчої групи оцінки "не відповідає" за критерієм визнаного рівня компетентності у сфері права кандидат вважається таким, що не пройшов відповідний етап конкурсного відбору на посаду судді Конституційного Суду, з дня оприлюднення Дорадчою групою відповідного рішення».[4] Отже, Дорадча група експертів (яка має у своєму складі половину членів не громадян України і саме для яких, до речі, передбачено реальну преференцію у вигляді «вирішального голосу» при вирішенні питань оцінки кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України) фактично «вмішується» в процес призначення суддів Конституційного Суду України. Такий висновок можна зробити із того, що ДГЕ «відсіваючи» на свій суб'єктивний розсуд кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України після проведення нею співбесід - не допускає останніх до розгляду їхніх кандидатур суб'єктами призначення суддів Конституційного Суду України. В той же самий час, Основним Законом держави (Конституцією України) не передбачено наявності жодного «органу» у процедурі призначення суддів Конституційного Суду України, який би «стояв» між громадянами України (які висловили бажання стати суддями Конституційного Суду України та відповідають всім конституційно-визначеними вимогам до кандидатів на таку посаду) і суб'єктами їхнього призначення.

4. У сучасній європейській практиці формування національних органів конституційної юрисдикції немає прикладів подібних до запровадженої в Україні Дорадчої Групи Експертів. Враховуючи явну невідповідність конституційним приписам (у частині процедури призначення суддів Конституційного Суду України) можливості Дорадчої Групи Експертів «відсіювати» кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України, відповідні норми Закону України «Про Конституційний Суд України» повинні бути переглянуті.

5. Запроваджені (як частина конституційних змін 2016-го року щодо правосуддя) положення про те, що «відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах», а також те, що кандидат на посаду судді Конституційного Суду України має мати «високі моральні якості» та бути «правником із визнаним рівнем компетентності» повинні отримати своє логічне «продовження/роз'яснення» на законодавчому рівні, або офіційне тлумачення. Особливо це стосується двох останніх категорій («високі моральні якості» та «правник із визнаним рівнем компетентності»), оскільки їхня правова невизначеність є надто значною.

6. У сучасній європейській практиці формування органів

конституційної юрисдикції значне місце відведено національним парламентам. В Україні можливо варто також «повернутись» до подібної практики формування Конституційного Суду України, яка, до речі, мала місце ще на початку 90-х років минулого століття [5].

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

2. Статус кандидата: Україна зможе виконати 7 вимог ЄС та провести реформи. *Укрінформ*. 2022. 18 квітня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3509936-status-kandidata-ukraina-zmoze-vikonati-7-vimog-es-ta-provesti-html> (дата звернення: 18.04.2026).

3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

4. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 03.06.1992 р. № 2400-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2400-12#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

СУД ЄС І НАЦІОНАЛЬНІ КОНСТИТУЦІЙНІ СУДИ: ПРЕЮДИЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Стрельцова Ольга Вікторівна,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та
міжнародного права НІІ Юридичний інститут
КНЕУ імені Вадима Гетьмана,
головний науковий консультант
відділу з питань економічного розвитку
та фінансової політики Дослідницької служби
Верховної Ради України

Серед усіх видів юрисдикції Суду Справедливості Європейського Союзу (далі – Суду ЄС), саме преюдиціальна юрисдикція (або як її ще називають «механізм попереднього рішення», англ. *preliminary ruling*) займає особливе місце. Дослідники порівнюють її з повноваженнями

національних конституційних судів, оскільки в межах преюдиції Суд ЄС не вирішує справу по суті, тобто не вирішує питання факту – це робить конкретний національний суд держави-члена. Проте, якщо в процесі розгляду справи такий національний суд стикається з проблемами тлумачення та чинності законодавства ЄС, він має право, а у визначених випадках – зобов'язаний направляти запити до Суду ЄС, який власне тлумачить правові норми Союзу і таким чином формує *acquis* ЄС (вирішує питання права).

Саме на підставі процедури попереднього рішення була започаткована і у подальшому отримала свого розвитку доктрина судового (преюдиціального) діалогу. По суті, судовий діалог – це механізм, через який відбувається співпраця між Судом ЄС і національними судами держав-членів, оскільки саме на національні суди покладена «функція щоденного застосування права ЄС» [1, с. 6], але при цьому між ними та Судом ЄС немає прямої ієрархічної підпорядкованості.

Судовий діалог (або судову співпрацю) можна описати як своєрідний «процесуальний ланцюг», у межах якого:

- національні суди застосовують право ЄС при розв'язанні конкретних справ;
- у випадку сумнівів щодо тлумачення або чинності права ЄС вони звертаються до Суду ЄС із преюдиціальним запитом (на підставі статті 267 Договору про функціонування ЄС);
- Суд ЄС надає тлумачення *acquis* ЄС, що має обов'язковий для національного суду характер;
- національний суд застосовує це тлумачення при розв'язанні конкретної справи.

Поряд з іншими національними судовими органами, важливе місце у реалізації преюдиціального діалогу належить конституційним судам. Це пояснюється тим, що саме органи конституційної юстиції формують офіційну доктрину конституційної сумісності, конституційного узгодження національної конституційної системи (можна навіть сказати – національного конституційного ладу) із конституційною системою ЄС та його держав-членів.

Слід зазначити, що всі нинішні держави-члени ЄС свого часу проходили власний шлях конституційної узгодженості в загальному процесі адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС. Як свідчить досвід, така конституційна узгодженість може досягатися як прямим способом – шляхом безпосереднього внесення змін до національних конституцій або ухвалення так званих євроінтеграційних конституційних законів, так і через тлумачення конституції та встановлення відповідності (конституційності) законодавчих актів і міжнародних договорів національному конституційному акту. І саме другий аспект досягнення конституційної узгодженості з *acquis* ЄС реалізується через діяльність

органів конституційної юстиції.

Юридичною підставою звернення конституційних судів держав-членів (так само, як і інших національних судів) до Суду ЄС за преюдиціальним тлумаченням права ЄС є стаття 267 Договору про функціонування ЄС (далі – ДФЄС) [2]. І в контексті цього можна навіть говорити про певну «конкуренцію юрисдикцій» щодо права преюдиціального звернення до Суду ЄС між національними конституційними та верховними (касаційними) судами. Тут питання є багатоаспектним та передусім стосується тлумачення статті 19 Договору про ЄС (далі – ДЄС). Частиною другою цієї статті передбачено, що «будь-який суд держави-члена, якщо він вважає, що для винесення рішення у справі, яка перебуває на його розгляді, йому необхідне рішення Суду ЄС з питань тлумачення або чинності Договорів та інших актів Союзу, може звернутися із запитом до Суду ЄС».

У зв'язку з цим постало питання: чи є національний конституційний суд саме «судовим органом» («судовою інстанцією») у розумінні статті 19 ДЄС? У своїй преюдиціальній практиці Суд ЄС дав позитивну відповідь на це питання, зазначивши, що конституційні суди також підпадають під значення статті 267, якщо вони здійснюють судову функцію у справі, де застосовується право Союзу.

Слід зазначити, що у своїх рішеннях Суд ЄС досить широко тлумачить саме поняття «суд». Зокрема, в одній із «класичних» справ C-54/96 Dorsch Consult 1997 року [3] Суд ЄС розробив комплекс із шести критеріїв, а саме:

- 1) чи створений орган на підставі закону,
- 2) чи є він постійно діючим,
- 3) чи є його юрисдикція обов'язковою,
- 4) чи є його процедура *inter partes*,
- 5) чи застосовує він норми права і
- 6) чи є він незалежним» [1, с. 6].

Виходячи з цих критеріїв, Суд ЄС у подальшій судовій практиці аргументував, що органи конституційної юстиції є судами у значенні статті 19 ДЄС. Наприклад, Суд ЄС вважає, що Конституційна рада Франції підпадає під значення «суду» за змістом статті 267 ДФЄС. Більш того, наразі в ЄС навіть сформувалася досить широка практика звернень саме від органів конституційної юстиції до Суду ЄС у порядку преюдиційної процедури, зокрема, з питань європейського ордеру на арешт і прав підозрюваного, соціального забезпечення та соціальних гарантій, принципу недискримінації тощо.

Ще одним цікавим аспектом є питання, пов'язане з розумінням положення частини третьої статті 267 ДФЄС, в якій визначено: якщо питання тлумачення права ЄС виникає у національного суду, рішення якого не підлягають оскарженню, то такий суд не просто має право, а по

суті зобов'язаний звернутися до Суду ЄС за попереднім рішенням. З огляду на це положення в межах правопорядків держав-членів розгорнулася дискусія навколо того, хто ж є тією національною судовою інстанцією, якій належить, так би мовити, «останнє слово» у зверненні до Суду ЄС: Верховний чи Конституційний суд? По суті йдеться не про формальну конкуренцію, а про конституційно-політичне суперництво, в межах якого верховні суди держав-членів прагнуть прямого та оперативного діалогу з Судом ЄС для вирішення конкретних справ, а конституційні суди намагаються зберегти інституційний вплив та забезпечити оптимальний баланс між верховенством права ЄС та національною конституційною ідентичністю і засадами конституційного ладу. Ілюстраціями, зокрема, можуть слугувати: справа C-42/17 M.A.S. and M.B. (так звана справа Taricco II) [4], в якій за запитом Конституційного Суду Італії Суд ЄС визнав, що пріоритет права ЄС не може спонукати національні суди порушувати фундаментальний принцип законності (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), що є частиною національної конституційної ідентичності; справа C-399/11 Melloni [5], в межах якої Конституційний суд Іспанії, звернувшись із запитом до Суду ЄС, фактично отримав відповідь, яка обмежила його можливість використовувати національну Конституцію як підставу для відмови у виконанні європейського ордеру на арешт; справа C-62/14 Gauweiler [6], в якій Суд ЄС підтвердив правомірність програми Європейського центрального банку (далі – ЄЦБ), після чого Федеральний конституційний суд Німеччини визнав із певними застереженнями її такою, що не порушує Основний закон Німеччини; справа C-493/17 Weiss [7], коли Суд ЄС знову розв'язав справу на користь ЄЦБ, проте Федеральний конституційний суд Німеччини ухвалив власне резонансне рішення, в якому оголосив дії ЄЦБ та рішення Суду ЄС такими, що вийшли за межі повноважень (*ultra vires*), і постановив, що вони не мають юридичної сили в Німеччині тощо.

Важливо також, що у багатьох державах-членах ЄС конституційні суди посиляються на право ЄС як на стандарт тлумачення. Але конституційні суди держав-кандидатів формально-юридично не зобов'язані враховувати *acquis* до набуття повного членства держави в Союзі. Тому в таких випадках конституційні суди держав-кандидатів використовують непрямі підходи і методи конституційного узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС – це так зване «дружнє тлумачення», яке ґрунтується на врахуванні *acquis* і принципу верховенства права ЄС для того, щоб сприяти загальному процесу адаптації національного законодавства. Ілюстрацією може слугувати практика Конституційного Суду Сербії з питань ратифікації міжнародних договорів, коли в рамках процедури попереднього контролю він розглядав справу про конституційність Закону про ратифікацію Угоди про стабілізацію та асоціацію; інший приклад – практика Конституційного

Суду Чорногорії з питань захисту прав людини, коли цей Суд розглядав конституційні скарги щодо порушення права на справедливий суд тощо. Але тут також можуть бути й певні винятки.

Для України як держави-кандидата на вступ до ЄС сучасний етап підготовки характеризується переходом до «неформального судового діалогу», що базується на принципі «дружнього тлумачення» національного законодавства відповідно до *acquis* ЄС (включно із практикою Суду ЄС). Враховуючи досвід держав-членів, основним викликом є не лише технічна адаптація національних правових норм, а й підготовка судової системи до повноправної участі у преюдиціальній процедурі. Це вимагає чіткого визначення повноважень Конституційного Суду України та їх розмежування із відповідними повноваженнями Верховного Суду, що дозволить уникнути деструктивної юрисдикційної конкуренції та забезпечити правові підстави преюдиціального діалогу як інструмента правової демократії в процесі інтеграції України у правовий простір ЄС.

Список використаних джерел:

1. Комарова Т., Лазовські А. Судова практика Суду справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України: посібник. Проєкт ЄС «Право-Justice». 50 с.

2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 14.04.2026).

3. Judgment of the Court of 17 September 1997. Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH v Bundesbaugesellschaft Berlin mbH. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61996CJ0054> (дата звернення: 14.04.2026).

4. Case C-42/17. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 December 2017. Criminal proceedings against M.A.S. and M.B. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62017CJ0042> (дата звернення: 14.04.2026).

5. C-399/11. Judgment of the Court (Grand Chamber), 26 February 2013. Stefano Melloni v Ministerio Fiscal. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0399> (дата звернення: 14.04.2026).

6. Case C-62/14. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 16 June 2015. Peter Gauweiler and Others v Deutscher Bundestag. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62014CJ0062> (дата звернення: 14.04.2026).

7. Case C-493/17. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 11 December 2018. Proceedings brought by Heinrich Weiss and Others. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0493>

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ПОЛЬСЬКОГО БІКАМЕРАЛІЗМУ

Урман Наталія Олександрівна,
аспірант відділу аспірантури
(адюнктури) і докторантури
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Існування парламенту, як багатогранного явища, зумовленого численними культурними контекстами, є одним із визначальних факторів демократичної організації будь-якої сучасної держави. Однак структура парламенту не так тісно та однозначно пов'язана з цією системою та є предметом складних та багатогранних дебатів між тими, хто бачить переваги багатокамерності, та тими, хто є прихильником монопалатних представницьких органів [1, с. 11].

Коли ми говоримо про парламентаризм як конституційну цінність загалом та про бікамералізм як його інституційне втілення, зокрема на польському ґрунті, то одночасно ми окреслюємо його як демократичну систему правління більшості, відокремлену від меншості через періодичні вибори (в першу чергу – парламентські), обмежену правом, прийнятим цією більшістю [2]. Сподівання та надії, що їх польське суспільство пов'язує з багатопалатним парламентом, відображають переконання, що цей «тип структурного рішення близький до ідеалу хорошої системи, оскільки він належним чином поєднує демократію та ефективність» [3, с. 11].

У конституційній демократії двопалатність має суттєве системне значення – вона дозволяє послідовно реалізувати принцип поділу та балансу влади: законодавчої, виконавчої та судової. Мета цього принципу – захистити права особи від небезпек, що виникають внаслідок концентрації влади. Надання законодавчої влади Сейму та Сенату, зрештою, може запобігти негативним наслідкам її концентрації в руках парламентської більшості.

З цієї точки зору, двопалатний характер парламенту також має допомогти запобігти загрозі, яку для системи державної влади становить всемогутність Сейму. Такий тип обмеження на польському ґрунті реалізується завдяки втіленню моделі нерівноправного двопалатного органу, прийнятій у Конституції Республіки Польща, яка забезпечує перевагу Сейму над Сенатом у функціонуванні парламенту, що ще більше підкріплюється конституційною юриспруденцією щодо законодавчих процедур, зокрема здатністю Сенату приймати поправки до законопроектів, прийнятих Сеймом.

Бікамералізм, якщо він послаблює домінування парламентської більшості, може сприяти реалізації аксіології конституціоналізму, що розуміється як утвердження цінності обмеження влади більшості на

користь прав меншості.

Бікамералізм служить реалізації концепції «обмеженого уряду», яка визначає ідентичність сучасного конституціоналізму.

Представляючи інтереси територій, двопалатний парламент дозволяє більш органічно поєднувати загальнонаціональні інтереси й інтереси окремих регіонів держави. Відмінність між загальнодержавними і місцевими інтересами зумовлена приналежністю громадянина до союзу державного і союзу місцевого.

Присутність верхньої палати слугує своєрідним запобіжником від прийняття поспішних рішень нижньою палатою, а також від її спроб перетворити законодавчу діяльність в один із засобів політичної боротьби.

Бікамералізм також виступає невід'ємним структурним обмеженням надмірного, а отже, такого, що загрожує свободі, посилення ролі законодавчої гілки влади, і водночас передумовою функціонування системи стримувань і противаг між гілками влади, що є «фундаментальною основою» хорошої політичної системи. У цій системі законодавчий орган повинен складатися з двох частин; лише тоді «одна триматиме іншу під контролем завдяки взаємній здатності перешкоджати» [4, с.100].

Польське законодавство про парламент трактує його «як найвищий державний орган, що складається з демократично обраних представників народу, здійснює законодавчу владу та контроль над функціонуванням виконавчої гілки влади» [5, с. 219]. Водночас поділ на дві або більше палат вбачається необхідним лише як наслідок певної концепції представництва, а не як необхідна умова існування законодавчої влади. Структура парламенту підлягає конституційному регулюванню як суттєвий елемент більш загального механізму влади, врегульованого в конституції, яка зазвичай визначає форму парламентських інститутів, вирішуючи питання устрою держави та регулюючи принципи взаємовідносин між законодавчою та виконавчою гілками влади.

Конституціоналізація парламентської структури має значні системні наслідки – вона окреслює структуру парламентських органів, обмежуючи свободу дій політичних партій у цьому відношенні, що особливо важливо з точки зору представництва та захисту прав меншин, а також через необхідність дотримання демократичних процедур у сфері законотворчості.

Бікамералізм – це більше, ніж просто множинність палат. Питання парламентської структури тісно пов'язане з фундаментальними суперечками щодо філософії правління, його цілей та методів його здійснення.

Існування двох законодавчих органів збільшує можливості взаємного контролю в процесі законотворчості, може запобігти надмірній концентрації законодавчих повноважень та сприяти покращенню якості

законодавства. Зрештою, двопалатність передбачає дві думки з одного й того ж питання [6, с. 177], що не позбавлене здорового глузду, навіть якщо, зрештою, переважають аргументи лише однієї палати. Думки верхньої палати можуть відображати як ліві, так і праві цінності та переконання. Тому ця палата не є «консервативною» за визначенням. Навпаки, в певній ситуації вона може виявитися набагато «прогресивнішою» та «демократичнішою», ніж нижня палата, завдяки певній незалежності від лідерів партій, особливо якщо доля уряду не залежить від підтримки верхньої палати. Існування цієї палати також дозволяє представляти інтереси, які були «пригнічені» в однопалатному парламенті, – особливо місцеві та регіональні інтереси.

Таким чином забезпечується конструктивність взаємодії елементів політичної системи в Республіці Польща та стабільність її функціонування. Аргументовано, що в загальному розумінні бікамералізм є складною системою розподілу владних повноважень у державі, основу якої складає організаційний принцип народного представництва. Він знаходить розвиток у виборчих відносинах, структурно-функціональних зв'язках всередині польського парламенту та у взаємовідносинах із главою держави, суб'єктами виконавчої і судової влади. Звернуто увагу на те, що бікамеральний парламент у Республіці Польща, з одного боку, виконує функцію децентралізації влади, що відображається в основних типах двопалатної структури. А з іншого боку, така будова польського парламенту забезпечує подвійну легалізацію його рішень та легітимацію його (парламенту) самого як представницького органу. У цьому плані бікамералізм є одним із важливих проявів конституційної демократії в Польщі.

Список використаних джерел:

1. Rola dwuizbowości w ustroju demokratycznym / red. R. Piotrowski. Warszawa : Wolters Kluwer, 2023. 490 s.
2. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 22. P. 22-43.
3. Senates. Bicameralism in the Contemporary World / ed. S. C. Patterson, A. Mughan. Columbus, 1999. 360 s.
4. Piotrowski R., Zagadnienia struktury współczesnych parlamentów. *Założenia ustrojowe, struktura i funkcjonowanie parlamentu* / red. A. Gwiżdż. Warszawa, 1997. 299 s.
5. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020. 520 s.
6. Wheare K. C. Ciała ustawodawcze. New York: Bicentennial Publ. Corp. "Nowy Dziennik", 1990. 204 s.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ЩОДО ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Чалий Михайло Григорович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Розвиток європейської демократії є неможливим без забезпечення сталого розвитку. Останній суттєвим чином пов'язаний із забезпеченням національної безпеки відповідних країн. В Україні для забезпечення національної безпеки створено сектор безпеки і оборони, покликаний також захищати конституційний лад України та забезпечувати у межах своїх можливостей сталий розвиток України.

Відповідно до частини першої статті 12 Закону України «Про національну безпеку України», сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Наявність у структурі сектору безпеки і оборони України четвертої складової суттєвим чином указує на особливу юридичну природу та сутність цього утворення.

На відміну від колишньої Воєнної організації держави, сектор безпеки і оборони України має статус державно-суспільного утворення. Такий крок законодавця є не лише виправданим, але й конституційно-обґрунтованим. При цьому слід мати на увазі і те, що про конституціоналізацію громадян, як суб'єктів забезпечення національної безпеки та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у її забезпеченні йдеться, у тому числі на рівні засад конституційного ладу України. Так, частина перша статті 17 Основного Закону України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки розглядає не лише як найважливішу функцію держави, але й справу всього Українського народу, під яким преамбула Конституції розуміє громадян України всіх національностей.

В органічній єдності з цими положеннями слід розглядати приписи статті 65 Конституції України про те, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Як зауважує Ф. В. Веніславський, ефективність державно-правового механізму за умов достатньо високого розвитку інститутів громадянського суспільства й демократичності політичного режиму є одним з визначальних чинників, що гарантують дотримання прав

і свобод людини, забезпечують реальність і стабільність існуючого конституційного ладу в державі [1, с. 38].

Отже, Конституція України заклала міцний фундамент в аспекті участі громадян та громадських організацій у захисті національної безпеки, забезпеченні обороноздатності України та захисті конституційного ладу. Більше того, сама участь громадян та громадських об'єднань у цих процесах є іманентною властивістю конституційного ладу України як захищеного, стабільного та демократичного утворення. У той же час, законодавство, що передбачає найрізноманітніші форми такої участі, було сформовано відносно нещодавно. Ухвалення ключових законодавчих актів було вже реакцією на суттєве збільшення загроз у цій сфері, а не формуванням нормативної бази для завчасної підготовки громадян до можливих викликів, у т.ч. й вигляді зазіхання на стабільність конституційного ладу України.

Так, лише 16 липня 2021 року було ухвалено Закон України «Про основи національного спротиву». Метою національного спротиву є підвищення обороноздатності держави, надання обороні України всеохоплюючого характеру, сприяння забезпеченню готовності громадян України до національного спротиву. Складовими національного спротиву є територіальна оборона, рух опору та підготовка громадян України до національного спротиву. При цьому і діяльність територіальної оборони України, і руху опору має спрямування щодо захисту конституційного ладу України. Так, відповідно до частини третьої статті 3 цього Закону України, до завдань територіальної оборони належать: - своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення на визначеній місцевості; - участь у посиленні охорони та захисті державного кордону; - участь у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій; - участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування органів публічної влади та органів військового управління; - участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення; - участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; - участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану; - участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника); - участь у наданні населенню правничих послуг у порядку, передбаченому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу». Як видно, сили територіальної оборони України суттєвим чином сприяють захисту конституційного ладу України через реалізацію наведених завдань та функцій.

Що стосується підготовки громадян України до національного спротиву, то така діяльність за Законом спрямована на сприяння набуттю громадянами України готовності та здатності виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України; реалізацію військово-патріотичного виховання громадян України, а також на підготовку населення до умов життєдіяльності в районах ведення (воєнних) бойових дій. У юридичній літературі звертається увага на те, що для забезпечення стабільності усього конституційного ладу треба здійснити низку системних заходів, які мають включати й правове виховання людини в дусі гуманізму, й формування відповідного світогляду і правової культури, й притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у недбалому ставленні до виконання своїх обов'язків, тощо [2, с. 110].

Отже, національний спротив, що реалізується передусім четвертою складовою сектору безпеки і оборони України, спрямований на захист конституційного ладу України через вжиття заходів щодо його ключових аспектів (територіальна цілісність, гарантування діяльності органів державної та місцевого самоврядування, захист життєво важливих об'єктів інфраструктури, забезпечення громадської та правової безпеки тощо).

У березні 2022 року Верховна Рада України, беручи до уваги прагнення цивільних осіб до активної участі у національному спротиві та прагнучи захистити життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку людини як найвищої соціальної цінності, ухвалила Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Цей Закон робить відповідний внесок у систему нормативно-правового регулювання питань участі громадян та громадський об'єднань у захисті конституційного ладу України через захист України, її територіальної цілісності, безпеки, захист життя, здоров'я та гідності людей.

Таким чином, до інституційного механізму захисту конституційного ладу України можуть входити не лише органи державної влади та місцевого самоврядування, але й інститути громадянського суспільства. При цьому їх діяльність базується на різних правових режимах та принципах. Державницька складова сектору безпеки та оборони України в інституційному механізмі, як і система будь-яких органів публічної влади, базується на реалізації спеціально-дозвільного принципу, зафіксованого у частині другій статті 19 Конституції України.

Список використаних джерел:

1. Веніславський Ф. В. Взаємовідносини державно-владних інституцій в аспекті забезпечення стабільності конституційного ладу України. *Проблеми законності*. Харків, 2008. Вип. 93. С. 38–44.
2. Веніславський Ф. В. Забезпечення прав та свобод людини як передумова стабільності конституційного ладу України. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1 (56). С. 105–112.

СЕКЦІЯ 3
ДЕМОКРАТИЧНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЄС

**ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ
ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Варяниця Тетяна Сергіївна
аспірантка юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Європейська інтеграція України зумовлює системну трансформацію національного законодавства у сфері прав людини, де особливе місце займають права дитини як вразливої, але водночас правосуб'єктної категорії. Сучасні європейські підходи передбачають перехід від декларативного закріплення прав до їх реальної інституційної реалізації, що потребує перегляду не лише нормативної бази, а й практик правозастосування.

Актуальним інструментом оцінки рівня розвитку прав дитини у державах є критерій «видимості дитини» у конституційних текстах. Згідно з дослідженням «Глобальний огляд «видимості» прав дитини», рівень конституційної присутності прав дитини корелює з загальною ефективністю їх захисту, однак сам по собі не гарантує реальної імплементації правових норм [1]. Важливим є не лише формальне закріплення, а й те, якою мірою дитина визнається як активний суб'єкт права.

Саме в цьому аспекті скандинавські країни (Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія, Ісландія) демонструють найбільш розвинену модель. Як зазначається у колективній монографії «Конституційні права дітей у скандинавських країнах, ці правові системи характеризуються високим рівнем визнання дитини як носія прав (agency), що проявляється у реальному забезпеченні права дитини бути вислуханою, участі у судових та адміністративних процедурах, а також у врахуванні її думки як обов'язкового елементу прийняття рішень [2].

Важливим додатковим виміром порівняння є конституційна техніка закріплення прав дитини. Як підкреслюється у дослідженні «Глобальний огляд «видимості прав дитини»», держави суттєво відрізняються за моделями конституційного регулювання: від повної відсутності прямої згадки про дитину до розгорнутих спеціальних розділів, присвячених правам неповнолітніх [1]. Скандинавські країни демонструють змішану модель, де права дитини закріплюються не лише у конституційних положеннях, а й деталізуються через галузеве законодавство та усталену судову практику.

У цьому контексті ключовим є принцип «child-centric

constitutionalism», який у скандинавській доктрині означає зміщення фокусу з державоцентричного підходу на модель, у якій дитина розглядається як автономний носій прав, а не як похідний об'єкт сімейного або соціального захисту [2]. Такий підхід безпосередньо впливає на практику судів, адміністративних органів та соціальних служб, формуючи єдині стандарти оцінки «найкращих інтересів дитини».

Додатковою рисою скандинавської моделі є високий рівень судової конкретизації прав дитини. На відміну від України, де конституційні та законодавчі норми часто мають загальний характер, у північних країнах судова практика виконує функцію «операціоналізації» прав дитини, тобто перетворення абстрактних норм на чіткі процедурні гарантії. Це особливо проявляється у справах щодо опіки, усиновлення та захисту від насильства.

На відміну від цього, в Україні, попри наявність розвиненої нормативної бази (Конституція, Сімейний кодекс, Закон «Про охорону дитинства»), домінує підхід, за якого дитина переважно розглядається як об'єкт захисту, а не як повноцінний суб'єкт правовідносин. Як підкреслює М. А. Падалка, процес євроінтеграції у сфері захисту прав дітей має переважно адаптаційний характер і не супроводжується достатнім рівнем інституційної перебудови механізмів реалізації прав [5].

Ключовою відмінністю між Україною та скандинавськими країнами є рівень ефективності імплементації правових норм (enforcement). У скандинавській моделі захист прав дитини забезпечується через комплексну міжвідомчу взаємодію судових органів, соціальних служб, освітніх та медичних інституцій. Важливою рисою є наявність стандартизованих процедур, які мінімізують травматизацію дитини у правових процесах та забезпечують її участь у безпечному середовищі.

Європейська модель також базується на принципах, закріплених у Стратегії Ради Європи з прав дитини (2022–2027), де ключовими визначено принципи участі дитини, найкращих інтересів дитини та недискримінації [3]. Документ акцентує увагу на переході від фрагментарної політики до інтегрованої системи захисту прав дитини, що передбачає координацію всіх секторів державного управління.

Ефективність національних систем значною мірою залежить від стабільності інституцій, незалежності судової влади та наявності системного моніторингу порушень прав дитини. У цьому контексті скандинавські країни демонструють високий рівень інституційної довіри та сталі механізми захисту прав, що забезпечують їх реальну дієвість.

Особливою рисою скандинавської моделі є впровадження концепції «child participation», як юридично та процедурно забезпеченого права дитини впливати на рішення, що її стосуються. Це реалізується через спеціалізовані процедури опитування дітей, підготовку фахівців у сфері дитячої психології та права, а також через інституційні моделі на кшталт

Barnahus, які забезпечують міжсекторальну взаємодію в єдиному просторовому середовищі.

В Україні, навпаки, спостерігається розрив між нормативним закріпленням права дитини на участь і фактичною практикою його реалізації. Відсутність єдиних стандартів опитування дитини, недостатній рівень спеціалізації суддів та обмежена координація між органами влади знижують ефективність правового захисту.

Окремим викликом є вплив воєнного стану, який значно посилює вразливість дітей. Як зазначається у дослідженнях щодо України, війна призводить до системних порушень прав дитини, зокрема права на безпеку, освіту, медичну допомогу та сімейне середовище [4]. Це актуалізує необхідність переходу до превентивної моделі державної політики, яка є характерною для країн Північної Європи.

Таким чином, основні відмінності між Україною та скандинавськими країнами можна узагальнити у трьох площинах: (1) рівень визнання дитини як суб'єкта права, (2) ефективність інституційної реалізації прав, (3) ступінь інтегрованості державної політики у сфері захисту дитинства. Перспективи вдосконалення української моделі полягають у необхідності переходу від формального наближення законодавства до ЄС до реальної інституційної трансформації. Це передбачає впровадження міжсекторальної координації, розвиток ювенальної юстиції, стандартизацію процедур участі дитини та створення системи постійного моніторингу реалізації її прав.

Список використаних джерел:

1. Berricka J. D., Gloppen S., Margarido L. C., Skivenes M. A Global Review of Children's Visibility in Constitutions. Leiden: Brill, 2025. URL: https://brill.com/view/journals/chil/33/2/article-p291_003.xml (дата звернення: 20.04.2026).
2. Children's Constitutional Rights in the Nordic Countries / ed. by T. Haugli, A. Nylund, R. Sigurdson, L. R. L. Bendiksen. Oxford: Hart Publishing, 2024. URL: <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004382817/BP000026.xml> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Steering Committee for the Rights of the Child (CDENF), 1426th meeting, 23 February 2022. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a5a064 (дата звернення: 20.04.2026).
4. Мірошніченко О. П. Права дитини в умовах воєнного стану. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 139. С. 56-66. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/miroshnychenko_139.pdf (дата звернення: 20.04.2026).
5. Падалка М. А. Євроінтеграція законодавства України у сфері захисту прав дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №10. С. 757-760. URL: https://lsei.org.ua/10_2022/189.pdf (дата звернення: 20.04.2026).

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ ДО КЕРІВНИХ ПОСАД У НІМЕЧЧИНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ, ДОКТРИНАЛЬНИЙ ТА СУДОВИЙ АНАЛІЗ

Градова Юлія Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент

Забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до керівних посад у Німеччині є складовою більш широкої системи конституційно-правового гарантування гендерної рівності, яка ґрунтується на положеннях Основного закону Федеративної Республіки Німеччини (Grundgesetz, GG). Центральне значення має стаття 3, яка закріплює рівність перед законом (Art. 3 Abs. 1 GG), спеціальну норму щодо рівності жінок і чоловіків (Art. 3 Abs. 2 GG), а також заборону дискримінації (Art. 3 Abs. 3 GG) [1]. Особливістю німецької конституційної моделі є еволюція від формального розуміння рівності до матеріального, що передбачає не лише заборону дискримінації, але й обов'язок держави активно сприяти фактичній рівності.

У доктринальному вимірі ця трансформація була глибоко обґрунтована у праці Уте Саксовскі (Ute Sacksofsky) «Фундаментальне право на рівність», де авторка підкреслює, що положення Art. 3 Abs. 2 GG має характер не лише захисного, але й зобов'язального права. Вона аргументує, що держава повинна не лише утримуватися від дискримінаційних дій, але й вживати позитивних заходів для усунення фактичної нерівності [2, С. 52–53]. Зокрема, Sacksofsky зазначає, що традиційне формальне розуміння рівності є недостатнім для подолання структурної дискримінації, яка проявляється у нерівному доступі до владних і керівних позицій. У цьому контексті заходи позитивної дискримінації, включаючи квотування, можуть розглядатися як конституційно виправдані інструменти реалізації матеріальної рівності [2, С. 80]⁴.

Подальший розвиток доктринального осмислення гендерної рівності у публічному праві Німеччини пов'язаний із підходом Сюзанни Баєр (Susanne Baer), яка розробляє концепцію гендерно чутливого публічного права.

Баєр виходить із того, що право не є гендерно нейтральним інструментом, а навпаки — може відтворювати або трансформувати соціальні нерівності. Вона зазначає, що формально рівне застосування норм без урахування соціального контексту часто призводить до збереження фактичної нерівності. Таким чином, нейтральність права не гарантує реальної рівності, а може приховувати структурні бар'єри.

У цьому контексті Баєр обґрунтовує необхідність гендерно

чутливого підходу у публічному праві, який передбачає врахування соціальних умов, історичних дисбалансів та інституційних факторів нерівності. Держава, відповідно до цього підходу, повинна не лише утримуватися від дискримінації, але й активно формувати умови для забезпечення реальної рівності можливостей [3, С. 12-18].

Такий підхід узгоджується з конституційним приписом Art. 3 Abs. 2 GG, який у сучасному тлумаченні передбачає обов'язок держави сприяти фактичній рівності. Ваєр розглядає цей принцип як основу для впровадження гендерно орієнтованих політик, включаючи механізми квотування, планування рівності та інституційного контролю.

У практичному вимірі її підхід вплинув на аргументацію Федерального конституційного суду, де гендерний аналіз поступово інтегрується у конституційне тлумачення принципу рівності. Таким чином, доктрина Ваєр доповнює класичні підходи до рівності, зокрема концепцію Sacks ofsky, вводячи більш широкий соціально-структурний вимір у правовий аналіз.

На законодавчому рівні конституційні принципи рівності конкретизуються через низку нормативних актів. Передусім це Загальний закон про рівне ставлення (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz, AGG), який забороняє дискримінацію у сфері праці, включаючи доступ до керівних посад. Особливе значення має § 22 AGG, який встановлює правило розподілу тягара доказування: якщо особа наводить факти, що свідчать про дискримінацію, саме роботодавець повинен довести її відсутність [4]. Це положення суттєво підсилює ефективність судового захисту та компенсує інформаційну асиметрію між працівником і роботодавцем.

У сфері публічної служби ключове значення має Федеральний закон про рівні можливості (Bundesgleichstellungsgesetz, BGleiG), який встановлює механізми забезпечення рівності у федеральних органах, включаючи обов'язок розробки планів рівності та призначення уповноважених із питань гендерної рівності. Відповідно до § 1 BGleiG, закон має на меті забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків, усунення недопредставленості жінок та сприяння балансу між професійним і сімейним життям. Ця норма закріплює не лише декларативний принцип, а й конкретне державне завдання. Ключовим інструментом реалізації цього завдання є § 8 BGleiG, який передбачає пріоритет жінок при призначенні на посади у випадку рівної кваліфікації кандидатів і за умови їх недопредставленості [5]. Юридично це є формою позитивної дискримінації, яка допускається конституційним правом за умови дотримання принципу пропорційності та індивідуальної оцінки кандидатів.

Крім того Закон про рівноправну участь жінок і чоловіків у керівних органах підприємств (FüPoG) передбачає поєднання імперативних і

диспозитивних механізмів забезпечення гендерного балансу у керівних органах. Його центральним елементом є встановлення обов'язкової гендерної квоти у 30 % для складу наглядових рад великих публічних компаній, які підпадають під режим співуправління¹. У разі недотримання цієї вимоги застосовується принцип так званого «порожнього місця», що означає недійсність призначення, здійсненого з порушенням квотного принципу.

Поряд із жорсткими квотами закон встановлює обов'язок для компаній визначати цільові показники щодо частки жінок у правліннях, наглядових радах та вищому менеджменті (недопустимість нульових показників). Подальшим розвитком законодавства стало запровадження вимоги щодо обов'язкової участі щонайменше однієї жінки у складі правління великих компаній із більш ніж трьома членами [6]. Це положення відображає перехід від рекомендаційного до обов'язкового характеру забезпечення гендерного балансу у виконавчих органах.

Важливу роль у реалізації принципу рівності відіграє також земельне законодавство. Наприклад, у землі Гессен діє Закон про рівні права Гессена (Hessisches Gleichberechtigungsgesetz, HGIG), що конкретизує федеральні положення та розширює їх застосування на рівні земельної адміністрації. Відповідно до § 1 HGIG закріплюється принцип рівності, § 4 HGIG запроваджує gender mainstreaming як обов'язковий принцип управління. Установи зобов'язані працювати над рівністю між жінками та чоловіками на державній службі, гарантувати рівну оплату праці та ліквідувати недостатнє представництво жінок, а також ліквідувати дискримінацію за ознакою статі та сімейного стану [7]. Таким чином, регулювання має багаторівневий характер, поєднуючи федеральний і земельний рівні.

Інституційний механізм реалізації принципу рівності доповнюється системою наглядових органів і уповноважених із питань гендерної рівності (Gleichstellungsbeauftragte), які функціонують у державних установах та мають консультативно-контрольні повноваження. Їх роль полягає у запобіганні дискримінаційним рішенням у кадровій політиці та забезпеченні дотримання гендерного балансу при призначеннях на керівні посади.

Судова практика Федерального конституційного суду Німеччини (Bundesverfassungsgericht, BVerfG) відіграє ключову роль у тлумаченні принципу рівності. У рішеннях BVerfGE 85, 191 Суд визнав, що заходи, спрямовані на підтримку жінок у державній службі, можуть бути сумісними з Конституцією за умови, що вони переслідують мету усунення фактичної нерівності та відповідають принципу пропорційності [8]. У рішенні BVerfGE 92, 91 Суд підкреслив, що принцип рівності не обмежується формальним однаковим ставленням, а може вимагати диференційованих заходів для забезпечення реальної рівності

можливостей [9]. Це положення підтверджує допустимість позитивних заходів, якщо вони спрямовані на виправлення структурної дискримінації.

У науковій літературі Sacksofsky також підтримує подібний підхід, зазначаючи, що конституційний принцип рівності включає вимогу усунення фактичних перешкод для участі жінок у процесах прийняття рішень. Вона підкреслює, що без активних державних заходів формальна рівність не здатна забезпечити реальну рівність у доступі до керівних посад [2, С 110].

Статистичні дані підтверджують наявність прогресу, але також і збереження гендерного дисбалансу у сфері керівних посад. За даними Statistisches Bundesamt, у 2024 році частка жінок серед керівників у Німеччині становила приблизно 29,1 % [10], що свідчить про повільну динаміку зростання протягом останніх років. При цьому середній показник по Європейському Союзу є вищим і становить близько 35 % [11], що означає відставання Німеччини від середньоєвропейського рівня.

У державному секторі ситуація є більш сприятливою: у федеральній адміністрації частка жінок на керівних посадах наближається до 45–47 % [12], що демонструє ефективність інституційних механізмів забезпечення рівності в публічному управлінні. Водночас у приватному секторі, особливо у вищому менеджменті великих компаній, представництво жінок залишається значно нижчим.

Зокрема, у правліннях великих компаній частка жінок становить приблизно 18–20 %, тоді як у наглядових радах після запровадження квот вона значно зросла та у багатьох випадках перевищує 30 % [13]. Таким чином, законодавство про квоти мало найбільший вплив саме на колегіальні наглядові органи, тоді як у виконавчих структурах ефект є менш вираженим.

Загалом статистичні дані свідчать про поступове зменшення гендерного розриву, однак також підтверджують існування так званого феномена «скляної стелі», який обмежує доступ жінок до найвищих управлінських позицій. Це ще раз підкреслює необхідність поєднання нормативного регулювання, інституційних механізмів та судового контролю.

Порівняльний аналіз показує, що модель Німеччини суттєво відрізняється від підходів інших правових систем, зокрема України. В Україні принцип рівності закріплений у Конституції України (ст. 24) та спеціальному законодавстві, однак механізми його реалізації менш розвинені, зокрема відсутня системна практика застосування гендерних квот у приватному секторі та обмежена інституційна спроможність контролюючих органів.

Таким чином, німецька модель правового регулювання гендерної рівності у доступі до керівних посад характеризується комплексним підходом, що поєднує конституційні норми, спеціальне законодавство,

інституційні механізми, судову практику та поступові соціально-економічні зміни, відображені у статистичних показниках. Правова доктрина та практика BVerfG відіграють ключову роль у формуванні концепції матеріальної рівності, яка визнає необхідність активних заходів держави для подолання структурної дискримінації.

Список використаних джерел:

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland : vom 23.05.1949 (BGBl. S. 1), zuletzt geändert durch Gesetz vom 22.03.2025 (BGBl. I Nr. 94) // [Gesetze im Internet](#) (дата звернення: 09.04.2026).
2. Sacksofsky, U. *Das Grundrecht auf Gleichberechtigung*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996. 268 p.
3. Baer, S. Geschlechtergerechtigkeit im Recht – Grundlagen und Perspektiven. *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer (VVDStRL)*. Berlin; Boston: De Gruyter, 2011. Bd. 70. S. 7–38.
4. Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (AGG) : vom 14.08.2006 (BGBl. I S. 1897), zuletzt geändert durch Gesetz vom 16.08.2021 (BGBl. I S. 3424). *Gesetze im Internet* (дата звернення: 09.04.2026).
5. Bundesgleichstellungsgesetz (BGleiG) : vom 24.04.2015 (BGBl. I S. 642), zuletzt geändert durch Gesetz vom 07.08.2021 (BGBl. I S. 3311). *Gesetze im Internet* (дата звернення: 09.04.2026).
6. Gesetz für die gleichberechtigte Teilhabe von Frauen und Männern an Führungspositionen in der Privatwirtschaft und im öffentlichen Dienst (FüPoG) : vom 24.04.2015 (BGBl. I S. 642), zuletzt geändert durch Zweites Führungspositionengesetz vom 07.08.2021 (BGBl. I S. 3311). *Gesetze im Internet* (дата звернення: 09.04.2026).
7. Hessisches Gleichberechtigungsgesetz (HGIG) : vom 20.12.2015 (GVBl. S. 637), zuletzt geändert durch Gesetz vom 26.03.2023 (GVBl. S. 162). *Landesrecht Hessen* (дата звернення: 09.04.2026).
8. Bundesverfassungsgericht (BVerfG). Urteil vom 24.01.1992 — 2 BvL 43/88. *BVerfGE* 85, 191–213.
9. Bundesverfassungsgericht (BVerfG). Beschluss vom 29.07.1993 — 1 BvR 737/88. *BVerfGE* 92, 91–109.
10. Statistisches Bundesamt. Frauen in Führungspositionen, 2024 // Destatis. URL: <https://www.destatis.de> (дата звернення: 09.04.2026).
11. European Commission. Gender Equality Index / Women in decision-making, 2023–2024. URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 09.04.2026).
12. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. Gleichstellungsbericht der Bundesregierung, 2023. URL: <https://www.bmfsfj.de> (дата звернення: 09.04.2026).
13. DIW Berlin. Women on boards and executive positions in Germany, 2024. URL: <https://www.diw.de> (дата звернення: 09.04.2026).

«ЦИФРОВЕ ВКЛЮЧЕННЯ» ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ

Гудзь Тетяна Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного і
міжнародного права та прав людини
Харківського національного
університету внутрішніх справ

В умовах стрімкої цифровізації суспільства та трансформації традиційних механізмів реалізації прав і свобод людини особливого значення набуває питання забезпечення так званого «цифрового включення», яке дедалі частіше розглядається не лише як елемент соціальної політики, а і як передумова повноцінної участі особи у демократичному житті суспільства. У цьому контексті цифрове включення постає як комплексне явище, що охоплює доступ до інформаційно-комунікаційних технологій, наявність цифрових навичок, можливість користування електронними сервісами держави, а також відсутність дискримінаційних бар'єрів у цифровому середовищі. З огляду на це цифрове включення доцільно розглядати не як самостійне суб'єктивне право, а як необхідну умову реалізації конституційних прав і свобод людини в сучасному цифровому середовищі. Саме тому воно поступово інтегрується у зміст конституційних прав і свобод, зокрема свободи вираження поглядів, права на інформацію, права на участь в управлінні державними справами й принципу рівності та виконує функцію забезпечувального елементу, без якого реалізація зазначених прав набуває формального характеру або істотно ускладнюється. У сучасних умовах реалізація цих прав усе більше залежить від доступу до цифрової інфраструктури, що безпосередньо впливає на можливість людини реально користуватися своїми правами [1, с. 107].

Зазначені теоретичні підходи все частіше можна спостерігати у праві Європейського Союзу, де формується підхід, відповідно до якого цифрове включення не проголошується окремим суб'єктивним правом особи у класичному розумінні, однак виводиться із системного тлумачення положень Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 року. Зокрема йдеться про статті 7, 8, 11 та 21, які гарантують повагу до приватного життя, захист персональних даних, свободу вираження поглядів та свободу інформації, а також заборону дискримінації. У поєднанні з нормами Регламенту ЄС 2016/679 щодо захисту фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних 2016 року та положеннями Європейської декларації про цифрові права та

принципи для цифрового десятиліття 2022 року це дозволяє говорити про формування нової концепції, у межах якої цифровий простір розглядається як повноцінний простір реалізації прав людини [2, с. 6]. Зазначена Декларація містить зобов'язання щодо необхідності забезпечення доступу до цифрових технологій для всіх осіб, незалежно від їх соціального статусу, місця проживання чи фізичних можливостей, що фактично закріплює стандарт цифрової інклюзії як обов'язковий орієнтир для держав-членів. Отже, у праві Європейського Союзу цифрове включення набуває значення нормативно орієнтованого стандарту, який визначає зміст позитивних обов'язків держав щодо забезпечення ефективної реалізації прав людини в цифровому середовищі.

Водночас у ЄС простежується важлива тенденція, відповідно до якої цифрове включення розглядається не ізольовано, а у взаємозв'язку з демократичними процесами. Зокрема, можливість доступу до онлайн-інформації, електронних петицій та інших форм електронної демократії прямо впливає на реалізацію права особи на участь в управлінні державою. І тут виникає ситуація, за якої окремі категорії осіб можуть бути обмежені у реалізації політичних прав, оскільки вони не мають не лише належного доступу до цифрових технологій, а й достатнього рівня цифрової грамотності або необхідних технічних засобів для повноцінної участі в онлайн-процесах. У демократичному суспільстві це одразу ставить під сумнів принцип рівності громадян і створює додаткові бар'єри для уразливих груп населення [3]. Цифрове включення у цій ситуації набуває значення не лише як соціальний чи технологічний фактор, а і як юридично значуща умова забезпечення рівності у реалізації політичних прав.

Зазначений підхід знаходить відображення і в практиці Європейського суду з прав людини, який, не використовуючи прямо поняття цифрового включення, фактично формує стандарти доступу до цифрового середовища як елементу гарантій конвенційних прав. Хоча у рішеннях Суд безпосередньо не використовує поняття «цифрового включення», він послідовно розширює зміст статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, оскільки визнає інтернет одним із важливих інструментів реалізації свободи вираження поглядів. Так, у справі «*Ahmet Yildirim v. Turkey*» Суд наголосив, що «сьогодні інтернет став одним із головних засобів здійснення особами їхнього права на свободу вираження поглядів і інформації...» [4], що дає підстави для висновку про необхідність забезпечення доступу до цифрового середовища як частини гарантій конвенційних прав. Йдеться не лише про утримання держави від необґрунтованого втручання у доступ до мережі Інтернет, а й про формування позитивних обов'язків щодо створення умов для ефективного здійснення свободи вираження поглядів у цифровому середовищі. У сучасних умовах це фактично означає, що свобода вираження поглядів уже не може розглядатися поза цифровим виміром,

оскільки саме через нього відбувається значна частина комунікації та обміну інформацією.

Своєю чергою, в Україні цифрове включення лише формується як окремий напрям конституційно-правового осмислення, хоча його елементи вже закладені у чинному законодавстві та частково реалізуються на практиці. Конституція України закріплює низку положень, які у сучасних умовах набувають нового змісту, зокрема статті 3, 8, 21, 24, 32, 34 та 38, що гарантують гідність людини, верховенство права, рівність, право на інформацію, захист приватного життя та участь в управлінні державними справами. У цифровому середовищі зміст цих прав трансформується, оскільки їх реалізація дедалі більше залежить від доступу до електронних ресурсів і сервісів, що фактично перетворює цифрове включення на необхідну умову їх практичної реалізації. За таких обставин забезпечення цифрового включення набуває ознак позитивного обов'язку держави, що випливає із принципу верховенства права та обов'язку утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Особливого значення це набуває у зв'язку з впровадженням в Україні цифрових державних сервісів, зокрема платформи «Дія», яка стала одним з основних інструментів взаємодії громадянина з державою. Фактичне перенесення значної частини адміністративних процедур у цифрове середовище означає, що відсутність доступу до таких сервісів може призводити до обмеження реалізації відповідних прав, зокрема права на інформацію, соціальний захист та участь в управлінні державними справами. З одного боку, це свідчить про наближення до європейських стандартів електронного врядування, з іншого – актуалізує проблему цифрової нерівності, оскільки не всі громадяни мають однаковий доступ до відповідних технологій або достатній рівень цифрової грамотності. Тобто з'являється ризик, що суспільство фактично поділитиметься на тих, хто має доступ до цифрових технологій, і тих, хто його позбавлений, а це безпосередньо впливає на здатність людини повноцінно реалізовувати свої конституційні права.

Особливої гостроти зазначені проблеми набувають в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні 24 лютого 2022 року у зв'язку зі збройною агресією росії, коли доступ до цифрових сервісів стає не лише інструментом реалізації прав, а й засобом забезпечення базових державних гарантій. Масове переміщення населення, руйнування інфраструктури, обмеження доступу до окремих територій створюють ситуації, коли саме цифрові канали комунікації стають єдиним способом отримання інформації, соціальних виплат, адміністративних послуг та участі у суспільному житті. Як наслідок, цифрове включення стає важливим не лише у соціальному чи політичному вимірах, але й у безпековому, оскільки без нього людина ризикує опинитись поза системою державних гарантій. Забезпечення доступу до цифрового середовища фактично перетворюється на одну з умов реалізації конституційного обов'язку

держави щодо захисту прав людини навіть в умовах обмежень, передбачених статтею 64 Конституції України. Це зумовлює необхідність чіткої регламентації принципу цифрового включення на законодавчому рівні. Тобто йдеться не про запровадження нового суб'єктивного права, а про те, щоб доповнити зміст уже наявних конституційних прав особи відповідними стандартами. При цьому досвід Європейського Союзу свідчить, що правова система може змінюватися поступово, без надмірних декларацій, але з орієнтацією на реальну, а не формальну рівність.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що цифрове включення, хоча не закріплене безпосередньо в текстах конституцій, уже сьогодні набуває ознак самостійного виміру реалізації демократичних свобод. Йдеться не лише про технічний доступ до цифрових ресурсів, а й про реальну можливість людини бути повноцінним учасником суспільного життя, отримувати інформацію, взаємодіяти з державою та впливати на процеси прийняття рішень. За таких умов цифрове включення слід розглядати як необхідну умову ефективної реалізації конституційних прав і свобод людини у цифровому середовищі, оскільки воно поєднує в собі соціальний, інформаційний і політичний виміри, які у своїй сукупності визначають якість сучасної демократії.

Водночас у державах, що перебувають у стані трансформації або функціонують в умовах воєнних і безпекових викликів, його значення закономірно зростає. Для України це означає, що розвиток цифрових сервісів і форм взаємодії людини з державою має супроводжуватися не лише їх впровадженням, а й реальною доступністю для кожного. Інакше цифрові можливості, замість розширення участі людини у суспільному житті, можуть, навпаки, посилювати відчуття відстороненості та нерівності. Це означає, що цифрова нерівність набуватиме ознак нової форми обмеження конституційних прав, що суперечить принципу рівності та зобов'язанням держави щодо їх забезпечення. Саме тому ключове завдання полягає у тому, щоб цифрові інструменти справді допомагали людині реалізовувати свої конституційні права і свободи, а не ставали ще одним бар'єром на цьому шляху.

Список використаних джерел:

1. Гудзь Т. І. Європейська декларація цифрових прав і принципів як орієнтир конституціоналізації цифрових прав в Україні. *Держава і право в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні* : тези допов. XVI Міжн. наук.-практ. конфер. «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 04 червня 2025 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. С. 107–110.

2. Барабаш О. О. Цифровий простір як екосистема для реалізації прав людини та подолання бар'єрів інклюзивності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 4. С. 3–13. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-4-1>

3. Давиденко Г. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 240 с.

4. Справа «Ahmet Yıldırım проти Туреччини», заява № 3111/10, рішення від 18 грудня 2012 року. *Європейський суд з прав людини* : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-126863> (дата доступу: 15.04.2026).

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС

Данічева Катерина Петрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Історичний розвиток ідей самоврядування, демократичних принципів і прав людини тісно пов'язаний із містами як ключовими осередками суспільного життя. Сьогодні українські міста мають унікальну можливість інтегрувати європейські традиції, адаптувавши їх до сучасних умов. Чимало вчених, які є як прибічниками, так і скептиками універсальності прав людини, зазначають, що їх реалізація часто залежить від локального контексту, де ключову роль відіграють саме міста.

Захист прав людини на місцевому рівні в Україні реалізується через поєднання національного законодавства, стратегічних документів та актів органів місцевого самоврядування (ОМС). Місцевий рівень відіграє ключову роль, оскільки саме ОМС є найближчими до громадян та забезпечують реалізацію соціальних, економічних та культурних прав.

До основних документів в сфері захисту прав людини на місцевому рівні в Україні відносять:

1. Стратегічні національні документи:

Національна стратегія у сфері прав людини затверджена Указом Президента України №501/2015 (оновлена у 2021 році), вона визначає пріоритети для всіх рівнів влади, включаючи місцевий [5]. Метою Стратегії є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ведення господарської діяльності.

Результатом реалізації Стратегії має стати запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженості

дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом.

У 2021 році Кабінет Міністрів України прийняв Розпорядження «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки» [7]. Органи прозвітували про його виконання [2], але нового плану дій не було затверджено, оскільки розпочалося повномасштабне вторгнення на територію України з боку РФ.

2. Документи органів місцевого самоврядування:

- Статут територіальної громади, який визначає права жителів, механізми участі мешканців (місцеві ініціативи, загальні збори) та захисту прав у громаді.

- Місцеві цільові програми (програми соціального захисту, підтримки ветеранів, осіб з інвалідністю, програми гендерної рівності та захисту прав дітей тощо).

- Положення про надання адміністративних послуг, які регулюють доступність послуг через ЦНАПи (доступ до певного виду прав людини).

- Рішення про створення державних інституцій (центрів соціальних послуг, притулків для жертв домашнього насильства, робочих груп з питань дотримання прав людини).

В Україні вже є приклади реалізації програм у сфері прав людини. У Івано-Франківську в 2024 році відкрито перший центр захисту прав людини, який працює як громадська приймальня, консультаційний центр, дитячий простір, хаб громадських ініціатив [3]. У 2025 році подібний проєкти запрацювали у Житомирі та Рівному були відкриті Центри захисту прав дитини [8]. Діяльності цих центрів поки що складно оцінити, але початок роботи таких установ видається позитивною динамікою у забезпеченні прав людини на місцевому рівні.

До місцевих механізмів захисту прав людини на місцевому рівні в Україні можна віднести:

- Місцевий індекс прав людини (МІПЛ) – це мініпроект Української Гельсінської спілки з прав людини, заснований для підтримки і ефективного розвитку реформи децентралізації в Україні. Критерієм ефективності визнано такий розвиток, що базується на засадах пріоритету прав людини в усіх сферах її взаємин з державою. Моніторингу підлягають міста, районні центри, об'єднані територіальні громади [4].

- Комісії з питань захисту прав дитини, які діють при виконавчих комітетах.

- Робочі групи з гендерних питань, які реалізують принцип рівності, закріплений у Конституції України.

- Звернення громадян вони можуть бути як індивідуальні чи

колективні письмові звернення до місцевих рад.

- Місцеві петиції для ініціювання питань захисту прав на сесії ради.

Захист прав людини на місцевому рівні в Україні та державах-членах ЄС ґрунтується на принципах субсидіарності, де роль місцевого самоврядування є ключовою у наближенні послуг та захисту до громадян. Досвід ЄС демонструє ефективну інтеграцію прав людини в повсякденну діяльність муніципалітетів, тоді як Україна зараз адаптує ці механізми в умовах війни та децентралізації.

В Європейському Союзі сформувався новий підхід до правозахисної діяльності, який акцентує перенесення захисту прав людини на місцевий рівень. Це стає частиною муніципальної політики, адже більшість населення ЄС мешкає у містах. Визнання ролі міст у розвитку прав людини, демократії та верховенства права призвело до появи руху «міст прав людини». Міста прагнуть дотримуватися міжнародних стандартів, інтегруючи права людини у повсякденне життя та використовуючи партисипаторну демократію» [1, с. 45]. Україні варто використати цей досвід для розвитку сучасного муніципального управління.

Європейський досвід характеризується системним підходом, де права людини є не лише юридичним, а й управлінським принципом.

Human Rights Cities (Міста прав людини). Першим європейським містом, яке офіційно прийняло статус міста прав людини, став австрійський Грац, де муніципальна рада ухвалила Декларацію про права людини в лютому 2001 року [9, с. 10]. Також у цьому році була ухвалена Європейська хартія про захист прав людини в місті (Сен-Дені) [10]. Перша стаття Сен-Денської Хартії говорить про «право на місто». І визначає, що мешканці мають право на умови, які надають їм політичного, соціального та екологічного розвитку, але в той же час Хартія покладає на осіб зобов'язання щодо солідарності.

У багатьох європейських країнах діють муніципальні омбудсмени, які розглядають скарги на дії місцевої влади, забезпечуючи швидкий доступ до правосуддя.

Для країн ЄС характерно, що муніципалітети забезпечують недискримінаційний доступ до освіти, житла та соціальної допомоги, особливо для вразливих груп (Рома, мігранти). Місцева влада розробляє локальні плани дій проти расизму, ксенофобії та дискримінації за ознаками статі, віку чи інвалідності (багато європейських міст, які зосереджені на боротьбі з расизмом, об'єдналися в Європейська коаліція міст проти расизму (ECCAR));

Україна активізувала захист прав людини на місцевому рівні через децентралізацію та євроінтеграційні процеси, а також через необхідність реагування на виклики війни.

Органи місцевого самоврядування (ОМС) відповідають за забезпечення прав ВПО, захист дітей, соціальний захист та забезпечення

доступу до публічної інформації.

Україна активно співпрацює з Радою Європи в проєкті «Посилення багаторівневого врядування, демократії та прав людини на місцевому рівні в Україні» (2023-2026) який має на меті посилити багаторівневе врядування та місцеву демократію в Україні в умовах війни та в післявоєнний період через удосконалення законодавчої бази, підвищення якості місцевого та регіонального врядування, а також впровадження демократичних інноваційних механізмів, що ґрунтуються на правах людини та принципах відкритого врядування.

Завдяки поглибленій співпраці з громадянським суспільством, органами державної влади, місцевого самоврядування та їх асоціаціями проєкт також сприятиме відновленню України й процесам євроінтеграції через розвиток учасницької демократії та зміцнення довіри громадян до демократичних інституцій [6].

Захистом прав людини на місцевому рівні виступає відкрите врядування. Проводяться конкурси місцевих ініціатив, спрямовані на підтримку прав людини, протидію дискримінації та забезпечення рівності на рівні громад.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини працює над фіксацією порушень прав людини, спричинених агресією РФ, та захистом прав постраждалих громадян, взаємодіючи з місцевими органами влади.

Основні виклики для України включають необхідність посилення спроможності місцевих органів влади щодо застосування правозахисних інструментів та обмеження прав, пов'язані з воєнним станом (свобода пересування, право на працю в певних сферах тощо). Водночас, партнерство з Радою Європи та ЄС допомагає будувати інклюзивні та стійкі громади, де права людини є основою відновлення для нашої країни.

Зазначимо що, розбудова «міст прав людини» в Україні має розглядатись як важлива складова євроінтеграційної політики України.

В Україні проблематика забезпечення і захисту прав людини на місцевому рівні отримала особливого значення в умовах воєнного стану. Відповідно, повоєнне відновлення потребуватиме сучасних підходів до розбудови та модернізації наших міст з урахуванням зміни пріоритетів у забезпеченні прав людини.

Список використаних джерел:

1. Бочарова Н. В., Шкабаро В. Міста прав людини у Європейському Союзі (досвід для України на шляху євроінтеграції). *Ампаро*. 2022. Т. 1. Спецвипуск. С. 41–45. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-1-06> (дата звернення: 20.04.2026).

2. Виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки. *Офіційний сайт Національного агентства України з питань державної служби*. URL: <https://nads.gov.ua/plani-ta-zviti/vykonanniaplanu-dii-z-realizatsii-natsionalnoi->

[stratehii-u-sferi-prav-liudyny-na-2021-2023roky](#) (дата звернення: 20.04.2026).

3. Гриненко В. Перший в Україні центр захисту прав людини відкрили в Івано-Франківську. *The Village Україна*. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/353297-pershiy-v-ukrayini-tsentr-zahistu-prav-lyudini-vidkriliv-ivano-frankivsku> (дата звернення: 20.04.2026).

4. Місцевий індекс прав людини (МІПЛ). URL: <https://www.hro.org.ua/index.php?r=8.1> (дата звернення: 20.04.2026).

5. Національна стратегія у сфері прав людини. *Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України*. URL: <https://mvs.gov.ua/right/nacionalna-strategiia-u-sferi-prav-liudini> (дата звернення: 20.04.2026).

6. Програма «Посилення багаторівневого врядування, демократії та прав людини на місцевому рівні в Україні» (2023-2026). URL: [https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-multilevel-governance-and-local-democracy-to-support-ukraine-s-recovery#{"285146018": \[0\]}](https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-multilevel-governance-and-local-democracy-to-support-ukraine-s-recovery#{) (дата звернення: 21.04.2026).

7. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7562021-p#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

8. Рівне – перше місто України, у якому відкрили Центр захисту прав дитини. *Інформаційний Потік. Рівне*. URL: <https://www.infopotik.com.ua/rivnepershe-misto-ukrayiny-u-yakomu-vidkryly-tsentr-zahystu-prav-dytyny-foto/> (дата звернення: 20.04.2026).

9. Oomen B., Baumgärtel M. Human Right Cities. 2012. URL: <https://www.researchgate.net/publication/277775662> (дата звернення: 21.04.2026).

10. European Charter for the Safeguarding of Human Rights in the City. URL: https://uclg-cisd.org/sites/default/files/documents/files/2021-06/CISDP%20Carta%20Europea%20Sencera_baixa_3.pdf (дата звернення: 21.04.2026).

РОЗВИТОК ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕМОКРАТИЧНИХ КРАЇНАХ

Дем'яненко Дарія Юріївна,
аспірантка юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Еволюція прав людини – це не лише історія юридичних документів, а насамперед складний процес усвідомлення їхньої цінності. Слід визнати, що протягом століть і, на жаль, навіть у сучасному суспільстві, рівень правового сприйняття залишається неоднорідним: значна частина суб'єктів не до кінця усвідомлює фундаментальну важливість власних прав, необхідність їхнього нормативного закріплення та дієвого захисту. Без такого внутрішнього переконання будь-яка правова конструкція залишається позбавленою сенсу.

Саме тому перехід від формальних декларацій, таких як Декларація незалежності США (1776 р.) та Декларація прав людини і громадянина у Франції (1789 р.), до реальних механізмів став якісним стрибком. Якщо перші акти лише проголошували права як ідеал, то подальший розвиток демократії змусив державу створювати конкретні процедури, а громадянина – ставати активним учасником правового життя. Трансформація прав у реальний інструмент можлива лише тоді, коли формально закріплене право супроводжується готовністю особи його прийняти, використовувати і захищати.

Трансформація від тексту на папері до реального механізму відбулася через поступове закріплення обов'язків держави перед особою. Якщо класичний конституціоналізм лише фіксував право, то сучасний етап акцентує на створенні інституційних умов для його здійснення. Це означає перехід від пасивного визнання прав державою до активного включення суб'єкта у процес їх реалізації. Таким чином, реальний механізм сьогодні передбачає не лише юридичну норму, а й правову активність самої особи, яка з об'єкта державного управління стає свідомим суб'єктом правозастосування.

«Норми про права людини стали своєрідним виміром ступеня лібералізму, розвитку, прогресивності держав та можливості міжнародного співробітництва з ними. Проте думка про універсальність прав людини протягом довгого часу мала безліч обмежень, як на практиці, так і в теорії. Протягом багатьох століть частина населення землі, а саме представники соціальних низів, жінки, члени певних релігійних конфесій тощо є обмежені в реалізації великої кількості основних прав» [1, с. 17].

Показовим прикладом є Декларація незалежності США. У часи відсутності масових комунікацій інформація про її прийняття поширювалася вкрай повільно. Навіть тоді, коли текст зачитували на площах, для пересічного мешканця того часу поняття «права» залишалося

абстракцією. Повсякденні турботи про безпеку та податковий тиск превалював над філософськими категоріями.

Крім того, не можна оминати очевидний історичний парадокс (чи навіть трагічну іронію). Томас Джефферсон, автор фрази «всі люди створені рівними» [2], на момент її формулювання був рабовласником. Таке лицемірство щодо афроамериканців та корінних народів і сьогодні стає об'єктом гострої наукової критики. Більше того, проголошена «рівність» була суто цензовою, адже право голосу мали лише привілейовані верстви населення.

Отже, маємо великий розрив між текстом та суспільним розумінням. Це підтверджує тезу про те, що саме по собі нормативне закріплення не є гарантією реалізації прав без відповідного рівня правової культури та усвідомлення їхньої цінності кожним громадянином

Як зазначає В. С. Ломака, «якісний стан правової культури визначає рівень прийняття в суспільстві ідей демократії, верховенства права та законності, поваги до прав людини та громадянина, а також вибір вектора правової інтеграції» [3, с. 148].

Майже одночасно з подіями у Новому Світі, незважаючи на океан між ними, на Європейському континенті розгортаються аналогічні державотворчі процеси, внаслідок чого у 1789 р. народжується Декларація прав людини і громадянина у Франції. Цей документ став наріжним каменем закріплення так званого «першого покоління» прав людини – особистих (цивільних) та політичних свобод. Саме тут було вперше чітко розмежовано природні права особи (ст. 1) та її статус з правами як громадянина, що бере участь в управлінні державою (ст. 6) [4]. Це розмежування стало підґрунтям для сучасного розуміння суб'єктивних прав.

Проте, еволюція правової думки не зупинилася на індивідуальній свободі. Якщо перше покоління прав вимагало від держави переважно «невтручання» у приватну сферу, то подальший історичний розвиток, зумовлений соціальними кризами та індустріалізацією, зумовив появу другого покоління. Це полягало в необхідності закріплення соціально-економічних та культурних прав (право на працю, освіту, соціальний захист), які вже потребували від держави активних дій та матеріальних гарантій. Своє закріплення вказані права знаходили в національних законах – як відповідь на соціальні вибухи та революції. Найяскравішим прикладом у Європі є Веймарська конституція Німеччини 1919 року. Вона вперше на конституційному рівні закріпила права на соціальне забезпечення (ст. 161), освіту (ст.ст. 143-145) та захист праці (ст. 157) [5]. На відміну від першого покоління, реалізація цих прав вимагає створення державою відповідної інфраструктури та фінансових механізмів

У другій половині XX століття, як відповідь на глобальні загрози, почало формуватися третє покоління – колективні права (на мир, чисте

довкілля, самовизначення народів). Яскравим прикладом третього покоління є Хартія основних прав ЄС (2000 р.), де в розділі Солідарність закріплено право на високий рівень охорони довкілля (ст. 37) та захист споживачів (ст. 38) [6]. А згодом і четверте, пов'язане з технологічним прогресом та біоетикою, наприклад Ов'єдоська конвенція 1997 р., яка вперше на міжнародному рівні встановила стандарти біоетики, зокрема заборону дискримінації за генетичною ознакою (ст. 11) [7] та обмеження втручання в геном людини. Така багатошаровість прав людини демонструє, що їх реалізація – це динамічний процес, який постійно адаптується до потреб людства, але завжди спирається на той фундамент правової культури, що був закладений першими великими документами.

Чи можна погодитися з тезою, що реалізація прав є виключно наслідком їхнього усвідомлення? Як зазначалося раніше, перше покоління прав не було миттєво рефлексоване суспільством, яке історично виявилось не зовсім готовим до такого. Проте чи означає це відсутність реалізації? Очевидно, що на початкових етапах мала місце стихійна реалізація, адже особа користувалася своїми правами як природними благами, часто не усвідомлюючи їхнього офіційного статусу. У цьому контексті реалізація випереджала правову культуру. Однак справжня трансформація суб'єкта права в активного громадянина відбувається лише тоді, коли пасивне користування благами перетворюється на свідому правову поведінку, спрямовану на утвердження та захист, за потреби. Так, в часи першого покоління прав захист прав ставав справжнім випробуванням, тому звернення громадянина до офіційних інституцій було радше винятком, ніж правилом. Останнє пов'язано з низьким рівнем правової освіти, та з відсутністю, не просто швидких, а і доступних механізмів оскарження дій чи бездіяльності влади. До судів зверталися переважно представники вищих верств населення для вирішення майнових спорів, для пересічного громадянина того часу право було чимось, що йому даровано або просто належить по факту, але ідея активного судового позову проти держави, як інструменту захисту особистої свободи, лише починала формуватися в надрах правової доктрини – що дозволяє зробити висновок про елітарний характер механізмів захисту прав того часу.

На відміну від класичних громадянських свобод, реалізація прав другого покоління (соціальних, економічних та культурних) вже вимагає від особи принципово іншої моделі поведінки, а саме адміністративної та процедурної активності. Якщо природними правами індивід користується фактично за замовчуванням, то для реалізації права на соціальне забезпечення, пенсію чи освіту суб'єкт повинен вступити в активну комунікацію з державними інституціями, наприклад подати заяву, надати докази свого статусу, пройти певну процедуру, що вже, в свою чергу, вимагає знань та правової обізнаності.

Тут усвідомлення права стає критично важливим, адже без ініціативи

самої особи держава не може автоматично забезпечити їй належний соціальний захист.

Можливо специфіка соціально-економічних прав полягає в тому, що вони за своєю юридичною природою є правами-вимогами. На відміну від особистих свобод, які реалізуються переважно шляхом утримання держави від втручання, соціальні права потребують активних дій з боку держави та, водночас, ініціативної поведінки самої особи, яка має виступити активним суб'єктом відповідних правовідносин.

Таким чином, якщо захист першого покоління прав – це боротьба за свободу від держави, то захист другого покоління – це боротьба за справедливість від держави. За результатами реалізації свого права особа можна усвідомити цінність права та своїх знань складних бюрократичних механізмів його реалізації.

З появою третього та четвертого поколінь прав фокус реалізації зміщується з особистого споживання на активну участь суб'єкта у колективній взаємодії та його відповідальне ставлення до викликів та трансформацій суспільства, викликаними цифровим та біотехнологічним розвитком. Якщо екологічні та культурні права вимагають від особи активної участі в житті спільноти, петиційних кампаніях та громадському контролі, то цифрові та біоетичні права четвертого покоління потребують від громадянина високого рівня інтелектуальної автономії для захисту своєї ідентичності та персональних даних у глобальному інформаційному просторі.

Підсумовуючи розвиток прав, можна стверджувати, що сучасна реалізація суб'єктивного права є не пасивним станом володіння благом, а динамічною, свідомою та активною правовою поведінкою громадянина. У демократичному суспільстві правова норма перетворюється на реальний соціальний результат лише тоді, коли суб'єкт виявляє юридичну волю, ініціює процедури захисту та усвідомлено взаємодіє з державними інституціями, що фактично утворює його суб'єктність та зрілість у відносинах із владою.

Отже, ретроспективний аналіз еволюції прав людини свідчить про те, що саме внутрішній розвиток особистості, зростання її правової свідомості та культури виступали головними рушіями трансформації прав людини з формальних декларацій до реальних механізмів реалізації. Проте в сучасному праворозумінні цей процес набув ознак двосторонньої взаємодії: якщо раніше розвиток людини формував закон, то сьогодні вже самі нормативні стандарти, зокрема наднаціональні акти Європейського Союзу, стають потужним інструментом моделювання активної правової поведінки суб'єктів.

Закріплення фундаментальних прав, свобод та, що найважливіше, дієвих механізмів їхнього захисту в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., стало потужним імпульсом для

усвідомлення суб'єктами важливості належного врегулювання цих питань всередині країн. Поява наднаціонального еталона правосуддя сформувала у громадян держав-учасниць новий тип правового очікування, де, усвідомлюючи наявність вищої судової інстанції, спонукало до вдосконалення внутрішнього законодавства та приведення правозастосовної практики у відповідність до європейських стандартів.

Відтак, модель активної поведінки суб'єкта в межах Конвенції 1950 р. трансформувалася у бік реального осмислення важливості якості національного права. Конвенція фактично легітимізувала правовий протест особи проти неефективності державних механізмів, змушуючи національного законодавця переходити від декларативного визнання прав та формального їх закріплення, до створення реальних процедурних гарантій їхнього здійснення.

Ідея консолідації сил та формування вищої еталонної інстанції після створення Європейського суду і набуття ним авторитету не довго залишалися в думках і знайшла своє втілення в Маастрихтському договорі (Treaty on European Union) 1992 р. Недооцінити вагомість цього шабля в історії неможливо ні для науки, ні для суспільства в цілому. Маастрихтський договір фактично сконструював нову юридичну реальність, запровадивши інститут Громадянства Європейського Союзу (ст. 8 Маастрихтського договору, ст. 20 Договору про функціонування Європейського Союзу) [8]. Це стало революційним кроком у формуванні активної правової поведінки, оскільки суб'єкт перестав бути обмеженим національним правовим полем. Як зазначено у фаховій літературі, громадянство Союзу покликане визначати глибинний зв'язок між особою та об'єднаною Європою, що знаходить свій вираз у правах громадян, їх обов'язках та безпосередній участі у політичному житті.

Основною метою такої трансформації є подолання розриву між дедалі більшим впливом інституцій Союзу та необхідністю залучення особи до демократичних процесів. Фактично, наднаціональне законодавство спрямоване на те, щоб «підвищити у людей відчуття приналежності до ЄС та заохочувати громадську думку, політичну свідомість та почуття приналежності в Європі» [9, с. 232]. Для нашого дослідження це є прямим підтвердженням того, що європейські стандарти стимулювали перехід моделі активної правової поведінки з площини «захисту від порушень» у площину «участі в управлінні». Якщо Конвенція 1950 р. навчила суб'єкта користуватися правами в державних інстанціях та боротися за свої права в залі суду, то Маастрихтський договір надав йому інструменти для активної життєдіяльності на всьому континенті. Це проявилось у наданні суб'єкту права голосу на місцевих виборах незалежно від країни проживання та запровадженні інституту Європейського омбудсмена. Таким чином, закон почав стимулювати не просто процесуальну активність скаржника, а громадянську

відповідальність особи за розвиток усього наднаціонального простору.

Логічним продовженням цієї еволюції стала Хартія основних прав ЄС 2000 року, яка остаточно закріпила перехід від моделі суб'єкта як пасивного носія прав, до моделі активної особистості, що перебуває в центрі правового порядку Союзу. Тут вже має місце усвідомлення індивідом не лише свого процесуального права на захист, а й громадянської відповідальності за формування та розвиток наднаціонального простору.

Як зазначається у фаховій літературі, Хартія проголошує, що ЄС «розміщує людську особистість в центр своєї діяльності шляхом введення громадянства Союзу та створення простору свободи, безпеки та правосуддя» [9, с. 265]. Таке ціннісне наповнення правового статусу особи означає, що її поведінка тепер ґрунтується на засадах неподільності та рівності прав і свобод, де солідарність та демократична участь стають невід'ємними елементами щоденної активності.

Фактично Хартія трансформувала правовий статус особи у цілісну систему, де реалізація суб'єктивних прав виходить за межі суто судового захисту. Зокрема, поєднання права на свободу, вираження поглядів та інформації (ст. 11) із правом на доступ до послуг загального економічного значення (ст. 36) вимагає від індивіда не просто пасивного споживання благ, а високого рівня соціальної ініціативності у відстоюванні якості європейських стандартів життя. У синергії з механізмами прямого народовладдя, такими як право на звернення до Омбудсмена (ст. 43) та подання петицій до Європейського Парламенту (ст. 44) [10], Хартія остаточно формує модель суб'єкта, який виступає активним гарантом прозорості та демократичної стабільності в межах усього наднаціонального правового простору.

Ретроспективний аналіз еволюції прав людини від перших просвітницьких декларацій XVIII ст. до Хартії основних прав ЄС 2000 р. дає підстави стверджувати, що життєздатність будь-якої демократичної системи залежить не лише від досконалості нормативних текстів, а передусім від рівня правової культури та активності самих суб'єктів.

Еволюційний перехід від пасивного користування правами до моделі активної правової поведінки свідчить про те, що сучасне суб'єктивне право перестало бути статичним не функціональним благом. Сьогодні воно виступає динамічним інструментом, реалізація якого вимагає від особи усвідомленої ініціативи, важливості процедурної грамотності та високого рівня громадянської відповідальності. Як демонструє досвід європейської інтеграції, наднаціональні стандарти функціонують ефективно лише тоді, коли громадянин виступає не об'єктом управління, а активним контролером і співтворцем правового простору.

У цьому контексті стимулювання правової обізнаності стає не просто освітнім завданням, а критичною умовою стабільності демократичного

режиму. Низький рівень правової культури неминуче веде до деградації демократичних інститутів, оскільки навіть найдосконаліші механізми захисту (судовий контроль, інститут Омбудсмена, петиції) залишаються недовірливими без юридичної волі індивіда.

Отже, лише через підвищення рівня правосвідомості та перетворення пасивної ідентичності на свідому правову активність можливе подолання розриву між юридичною нормою та соціальною реальністю. Тільки активна реалізація суб'єктивних прав, що ґрунтується на внутрішньому переконанні у їхній цінності, здатна забезпечити незворотність демократичних трансформацій та сталий розвиток наднаціонального правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Мерник А. М. Універсальність як ознака прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 1. С. 15-26. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-napnu-1-2025-r/universalnist-yak-oznaka-prav-lyudini> (дата звернення: 15.04.2026).
2. Declaration of Independence: A Transcription. National Archives. 1776. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>
3. Ломака В. С. Європейська інтеграція як рушійна сила розвитку правової культури України та модернізації її правової системи. Теорія і практика правознавства. 2025. Вип. 2 (28). С. 143-167. URL: <https://tlaw.nlu.edu.ua/issue/view/20084/13664> (дата звернення: 15.04.2026).
4. Declaration of the Rights of Man – 1789. *The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy*. Yale Law School. URL: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp (дата звернення: 15.04.2026).
5. Die Verfassung des Deutschen Reichs («Weimarer Reichsverfassung») vom 11. August 1919. *documentArchiv.de*. URL: <http://www.documentarchiv.de/wr/wrv.html> (дата звернення: 15.04.2026).
6. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 15.04.2026).
7. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Council of Europe*. 1950. URL: <https://rm.coe.int/168007cf98>
8. Treaty on European Union. *Official Journal of the European Communities*. 1992. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT> (дата звернення: 15.04.2026).
9. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник : у 3 кн. / за ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. Кн. 1 : Інституційне право Європейського Союзу. 312 с.
10. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *European Parliament*. 2000. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

БАЛАНС ПРАВ І ОBOB'ЯЗКІВ ГРОМАДЯНИНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ДЕМОКРАТИЧНИЙ ВИМІР

Ляхімець Вероніка Юріївна,
студентка Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету

Косілова Ольга Іванівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та права ЄС
Державного податкового університету

Європейський Союз є унікальним політико-правовим утворенням, у межах якого поєднуються елементи наднаціонального врядування та збереження суверенітету держав-членів. Однією з його визначальних рис є гарантування прав і свобод людини, закріплених в установчих договорах і Хартії основних прав. Однак ефективне функціонування демократичного суспільства неможливе без усвідомлення громадянами не лише своїх прав, а й обов'язків. Тому питання балансу прав і обов'язків громадянина набуває особливої актуальності в умовах європейської інтеграції.

«Громадянство Європейського Союзу доповнює національне громадянство і надає особі низку додаткових прав, зокрема:

1) право на вільне пересування та проживання в межах територій держав-членів (ст. 20(2) Договору про діяльність ЄС);

2) право обирати та бути обраним до органів місцевого самоврядування в будь-якій державі-члені у випадках, коли громадянин мешкає не в країні державної приналежності, на тих самих умовах, як і громадяни цієї держави (ст. 20(2) Договору про діяльність ЄС);

3) право обирати та бути обраним до Європейського Парламенту в будь-якій державі-члені у випадках, коли громадянин мешкає не в країні походження на тих самих умовах, як і громадяни цієї держави (ст. 20(2) Договору про діяльність ЄС);

4) право на отримання дипломатичної та консульської допомоги від дипломатичних і консульських установ інших держав-членів у країнах, де не представлена держава-член, громадянином якої є відповідна особа, на тих самих умовах, що й громадяни цієї держави (ст. 20(2) Договору про діяльність ЄС);

5) право на звернення до Європейського Парламенту, Європейського Омбудсмена та інституцій і дорадчих органів Союзу будь-якою офіційною мовою ЄС та отримання відповіді цією ж мовою (ст. 20(2) Договору про діяльність ЄС);

6) право подавати пропозиції щодо діяльності ЄС (так зване право громадської законодавчої ініціативи) (ч. 4 ст. 11 Договору про ЄС);

7) право на участь у демократичному житті Союзу (ч. 3 ст. 10 Договору про ЄС);

8) право на об'єднання у політичні партії на загальноєвропейському рівні (ч. 4 ст. 10 Договору про ЄС);

9) свобода висловлювання поглядів з усіх сфер діяльності Союзу та право прилюдно обмінюватися думками через установи ЄС (ч. 1 ст. 11 Договору про ЄС);

10) право брати участь в управлінні ЄС через наднаціональні та міжурядові інституції (ст. 13 Договору про ЄС);

11) право на працю, на заснування та надання послуг у будь-якій державі-члені ЄС (ст. 45 Договору про діяльність ЄС, ч. 2 ст. 15 Хартії основних прав ЄС) та ін» [4].

Треба зауважити, що наявний перелік прав громадян ЄС є значно вужчим за перелік прав громадян у межах однієї держави, але він відображає сучасний рівень інтеграції держав у ЄС, оскільки є результатом компромісу усіх його держав-членів, що обстоюють діаметрально протилежні ідеї від посилення наднаціональних тенденцій розвитку до поміркованої взаємодії [2].

Права людини в ЄС розглядаються не ізольовано, а в тісному зв'язку з обов'язками. Надмірне акцентування лише на правах може призвести до правового нігілізму, тоді як перевага обов'язків - до обмеження свобод і авторитарних тенденцій.

Громадянство Європейського Союзу надає широкий спектр прав, однак чітко закріпленого єдиного переліку обов'язків на рівні ЄС немає. Обов'язки громадян здебільшого визначаються законодавством держав-членів, але їх можна узагальнити, спираючись на принципи права ЄС і демократичного суспільства:

1. Дотримання законодавства (виконувати норми права ЄС і національного законодавства держави проживання, поважати правопорядок і рішення судів);

2. Повага до прав і свобод інших осіб (не порушувати права інших громадян, дотримуватися принципів рівності, недискримінації та толерантності);

3. Виконання громадянських обов'язків на національному рівні (сплата податків, дотримання законів тощо);

4. Участь у демократичному житті (участь у виборах до національних органів і Європейського парламенту, можливість долучатися до громадських ініціатив і консультацій);

5. Дотримання принципів Європейського Союзу (повага до цінностей ЄС: демократії, верховенства права, прав людини, сприяння соціальній згуртованості та солідарності);

6. Відповідальне користування правами (не зловживати правом на свободу пересування чи соціальні гарантії, виконувати вимоги щодо

реєстрації, працевлаштування, проживання в інших країнах ЄС) [5].

Обов'язки громадянина ЄС не кодифіковані в одному документі, але впливають із загальних принципів права та демократичного устрою. Вони тісно пов'язані з правами і забезпечують баланс між особистою свободою та відповідальністю перед суспільством.

Якщо порівнювати правову природу прав і обов'язків громадян ЄС, то варто зазначити, що права чітко закріплені в установчих договорах ЄС і Хартії основних прав, тоді як обов'язки не мають єдиного переліку на рівні ЄС, вони формуються на основі принципів і національного законодавства. За характером права громадян Європейського Союзу гарантовані та захищені інституціями ЄС, обов'язки ж переважно імпліцитні (впливають із норм права і цінностей ЄС). Права регулюються на рівні наднаціональному (ЄС) і національному, для регулювання обов'язків залишається переважно національний рівень.

Спільними рисами для прав і обов'язків громадян ЄС можна вважати:

- взаємопов'язаність – без обов'язків неможлива повна реалізація прав;
- в основі лежать демократичні принципи, рівність та верховенство права;
- ціллю є забезпечення стабільного функціонування суспільства.

Важливу роль у підтриманні балансу прав і обов'язків відіграють інституції Європейського Союзу. Європейський парламент представляє інтереси громадян і забезпечує демократичний контроль. Європейська комісія відповідає за реалізацію політик і контроль за дотриманням законодавства. Суд Європейського Союзу гарантує захист прав і однакове застосування права [3].

Особливе значення має Хартія основних прав ЄС, яка закріплює широкий спектр прав і свобод, але водночас передбачає, що їх реалізація може бути обмежена в інтересах суспільства, безпеки та прав інших осіб. Це свідчить про необхідність пошуку паритету між індивідуальними та колективними інтересами.

«Користування цими правами тягне за собою відповідальність та створює обов'язки як по відношенню до інших осіб, так і по відношенню до людської спільноти та майбутніх поколінь» [1].

Збереження балансу між правами і обов'язками громадян, як основа демократичної правової держави, сприяє ефективному розвитку Європейського Союзу.

Демократичний вимір балансу прав і обов'язків проявляється через механізми участі громадян у прийнятті рішень. До таких механізмів належать вибори, громадські консультації, європейська громадянська ініціатива. Саме участь громадян сприяє узгодженню інтересів суспільства та забезпечує легітимність влади.

Баланс прав і обов'язків громадянина є ключовою умовою функціонування демократичного суспільства в Європейському Союзі. Він забезпечує гармонійне поєднання індивідуальної свободи та суспільної відповідальності.

Демократичний вимір цього балансу проявляється через участь громадян у політичному житті, діяльність інституцій ЄС і дотримання принципів верховенства права. Водночас сучасні виклики вимагають гнучкого підходу до забезпечення прав і виконання обов'язків.

Отже, ефективний розвиток Європейського Союзу можливий лише за умови збереження балансу між правами і обов'язками громадян, що є основою демократичної правової держави.

Список використаних джерел:

1. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Європейське право*. 2013. № 1-2. С. 294-304

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 (дата звернення: 17.04.2026).

2. Кулабухова А. В. Каталог прав громадян Європейського Союзу. *Право та інновації*. 2016. № 1(13). С. 270-275. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Kulabukhova13.pdf> (дата звернення: 17.04.2026).

3. Юдіна Г. І. Особливості функціонування інституційного механізму Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Том 4. № 85. С. 370-377. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/57-2.pdf> (дата звернення: 17.04.2026).

4. Громадянство Європейського Союзу та правове становище громадян інших країн в Європейському Союзі. Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія». URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c91aecb-a5f6-43c5-a211-34c7fd2ee61a/content> (дата звернення: 17.04.2026).

5. Право Європейського Союзу: мультимед. навч. посіб. *Електронна бібліотека Національної академії внутрішніх справ*. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/eulaw/info/lec6.html> (дата звернення: 17.04.2026).

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦЕНЗУ ГРОМАДЯНСТВА

Марчук Марина Володимирівна,
аспірантка відділу конституційного
та муніципального права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАНУ

Одним з важливих цензів при реалізації особою свого права на участь в управлінні державними справами, референдумах і виборах є ценз громадянства, який означає, що таке право надається тільки громадянам цієї держави.

Таким чином громадянство виступає ключовою умовою для реалізації фізичними особами зазначених прав, як таких, що є важливими з точки зору державного будівництва. Це витікає, по-перше, з природи самого інституту громадянства, що характеризується постійним стійким зв'язком особи з державою; по-друге, з важливості, з точки зору державотворення, тих питань, які повинні виконуватися категорією осіб, що претендують приймати участь в управлінні державними справами, у національних, регіональних та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Як зазначається у літературі, вид цензу, за якого право участі у державотворчих процесах мають фізичні особи, які перебувають у громадянстві цієї держави, у конституційному будівництві вже давно отримав загальноприйнятого характеру. З-поміж усіх конституційно-правових статусів саме громадянство надає найбільше переваг для особи, особливо коли мова йде про політичні права та участі в управлінні державними справами [1, с. 116-117].

В Україні громадянство як необхідна умова зайняття посад в органах державної влади та місцевого самоврядування проявляється досить чітко. Це витікає як із приписів Конституції України: на посаду судді може бути призначений громадянин України (ст. 127 Конституції України); суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України (ст. 148 Конституції України); народним депутатом України може бути обрано громадянина України (ст. 76 Конституції України); Президентом України може бути обраний громадянин України (ст. 103 Конституції України); так із законодавчих приписів: на посаду державного аудитора може бути призначений громадянин України (ст. 18 Закону України «Про Рахункову палату»); на посаду члена Вищої ради правосуддя може бути обраний (призначений) громадянин України (ст. 6 Закону України «Про Вищу раду

правосуддя»); членом Центральної виборчої комісії може бути громадянин України (ст. 7 Закону України «Про Центральну виборчу комісію») тощо.

При цьому слід відзначити той позитивний факт, що національне законодавство не бере до уваги в якому порядку було отримано громадянство України, термін перебування фізичної особи у громадянстві України, місце проживання громадянина та інших чинників громадянства особи.

Світова ж практика, особливо щодо реалізації виборчих прав громадян, в цьому питанні дещо різниться і часом буває діаметрально протилежною. Такий підхід як в Україні характерний для незначної групи держав (Узбекистан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Північна Македонія). Що ж стосується інших країн, то, по-перше, зарубіжний досвід різниться у підході надання виборчих прав іноземцям: з одного боку, ще у 1967 р. Міжпарламентським союзом вироблена теза, згідно якої щоб мати право голосу потрібно бути громадянином країни і тому в жодній із держав право голосу не надається іноземцям; з іншого – ст. 8 “b” Договору про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. (нині ст. 19 консолідованої версії Договору про Європейський Союз) передбачає, що кожний громадянин Європейського Союзу, який проживає в державі-члені ЄС, громадянином якої він не є, має право не тільки брати участь у голосуванні, а й балотуватися як кандидат на муніципальних виборах у державі-члені, в якій він проживає, на тих же умовах, що і громадяни цієї держави, а також має право приймати участь у виборах до Європейського парламенту за умови постійного проживання на території цієї держави [2]. Надалі ці положення Маастрихтського договору були деталізовані Директивою Євросоюзу № 93/109 від 6 грудня 1993 року, яка більш детально визначила положення щодо реалізації громадянами права обирати та бути кандидатом на виборах до Європейського парламенту громадянами ЄС, які проживають у країні-члені, громадянами якої вони не є [3], та Директивою Європейського Співтовариства № 94/80 від 19 грудня 1994 року, яка деталізувала порядок здійснення активного та пасивного виборчого права громадян на муніципальних виборах громадянами Європейського Союзу, які проживають у державі-члені ЄС, громадянами якої вони не є [4].

Окрім Європейського Союзу також Рада Європи прийняла ряд нормативних актів, якими передбачається можливість участі іноземних громадян на місцевих виборах. Такими міжнародними документами виступають Конвенція Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 5 лютого 1992 року, яка закріплює, що кожна Сторона зобов’язується з урахуванням положень п. 1 ст. 9 Конвенції надати кожному постійному мешканцю-іноземному громадянину право голосу та право висувати свою кандидатуру на виборах до представницьких органів місцевого самоврядування, якщо він задовольняє

тим правовим вимогам, які пред'являються громадянам і на законних підставах постійно мешкає у відповідній державі упродовж останніх 5 років, що передують виборам. Правда, при цьому робиться обмова, що держава має право заявити про те, що вона має намір обмежити застосування цього положення лише правом голосу іноземного громадянина (ст. 6) [5].

Подібний підхід щодо можливості надання іноземним громадянам виборчого права містять також Кодекс належної практики у виборчих справах, який передбачає, що було б доцільно дозволити іноземним громадянам, що проживають у даній місцевості довше певного строку, брати участь у місцевих виборах (підрозділ 1.1. в Кодексу) [6] та Резолюція № 1459 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про усунення обмежень на право голосу», яка проголошує, що усі резиденти зобов'язані сплачувати місцеві податки, а рішення місцевих органів влади безпосередньо впливає на їх життя, тому право голосу та право брати участь як кандидат на місцевих виборах повинно надаватися всім резидентам, незалежно від їх громадянства чи національності [7].

Таким чином, надання іноземним громадянам на місцевих виборах активного та пасивного виборчих прав пояснюється, по-перше, світовими глобалізаційними процесами та активною міждержавною інтеграцією сучасних країн; по-друге, тим що іноземні громадяни, за умови постійного проживання в місцевій громаді, фактично втягнуті в орбіту життя цієї громади, а тому вони мають право приймати участь у вирішенні питань місцевого значення і в той же час вони позбавлені такого права при вирішенні питань загальнодержавного значення.

На сьогодні право голосу на місцевих виборах, після виконання певних умов, мають іноземці в таких європейських країнах як: Великобританія, Іспанія, Бельгія, Ірландія, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Литва, Норвегія, Швеція, Люксембург, Португалія, Угорщина, Словаччина, Естонія, Словенія, Швейцарія. При цьому в Угорщині, Бельгії, Люксембурзі, Естонії та Словенії іноземці з третіх країн мають тільки активне виборче право і не можуть особисто балотуватися до представницьких органів місцевого самоврядування» [8].

Відзначимо, що надання виборчих прав іноземцям на місцевих виборах часто супроводжується додатковими вимогами до них. Наприклад, в Іспанії, Угорщині та Фінляндії діють правила, що на місцевих виборах активне та пасивне виборче право мають іноземні громадяни, які проживають на території країни протягом певного часу та своєчасно сплачують податки. У Данії, Швеції і Норвегії на рівні місцевого самоврядування допускається участь у виборах іноземців – громадян інших північних країн Європи, які входять до організації Північної Ради (Nordisk Rad). Положення Договору про Європейський Союз про надання активного і пасивного виборчих прав на виборах до органів місцевого

самоврядування громадянам держав-учасниць Євросоюзу у Данії не діють, натомість вони чинні у Швеції.

По-друге, зарубіжний досвід різниться у підході надання виборчих прав в залежності від фактору набуття фізичною особою громадянства – в порядку натуралізації чи за народженням (філіації).

У цілому ряді країн право балотуватися на виборні посади можуть лише громадяни за народженням. Вперше така вимога отримала своє конституційне визнання у Конституції США 1787 року щодо Президента країни. На сьогодні тільки громадянином за народженням може бути обраний глава держави Болгарії, Естонії, Литви, Фінляндії.

Як зазначає В.Ф. Нестерович, закріплення на конституційному рівні вимоги наявності в кандидатів на виборні посади громадянства за народженням переслідує дві основні цілі – це посилити зв'язок обраної до представницького органу влади особи з державою, на території якої вона народилася і мінімізувати в такий спосіб можливість іноземного втручання у внутрішні справи держави шляхом висування на виборні посади натуралізованих громадян, які можуть бути лояльними іноземній державі [9, с. 73-74].

По-третє, в деяких країнах має місце недопуск до державних посад осіб, які мають подвійне громадянство. Попри існування визначеного Європейською конвенцією про громадянство від 6 листопада 1997 року міжнародного стандарту правосуб'єктності біпатридів [10], все ж сучасній конституційній практиці низки країн характерна і така вимога щодо кандидатів на посаду глави держави (Грузія, Латвія) чи депутата парламенту (Азербайджан, Болгарія).

У цілому, як бачимо, вітчизняне законодавство вигідно відрізняється у плані регулювання питання цензу громадянства від зарубіжної практики. Що вважаємо позитивним моментом національного державотворення. Хоча вступ України до ЄС вимагатиме впровадження у національну практику надання на місцевих виборах та виборах до представницьких органів ЄС права голосу іноземцям, що мають громадянство держав-членів ЄС.

Список використаних джерел:

1. Нестерович В. Ф. Види виборчих цензів: зарубіжна та українська практика. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/18/10.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Consolidated version of the Treaty on European Union [English edition]. *Official Journal of the European Union*. 2008. С 115-120.
3. Council Directive 93/109/EC of 6 December 1993 [EN]. *Official Journal of the European Communities*. 30. 12. 1993. № L 329. P 34-38.
4. Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 [EN]. *Official Journal of the European Communities*. 31. 12. 1994. № L 368. P 38-47.
5. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local

Level (ETS No.144). Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168007bd26> (дата звернення: 20.04.2026).

6. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report (CDL-AD(2002)23): adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18- 19 October 2002) [English edition]. Strasbourg, 2002. 30 p.

7. Resolution 1459 (2005) of PACE «Abolition of restrictions on the right to vote». Parliamentary Assembly of the Council of Europe. URL: <https://bit.ly/2wv4clF> (дата звернення: 20.04.2026).

8. Килюшик І. Вибірчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування у Польщі. *Наукові записки Кола аспірантів „Ucrainica”*. Том 1-2. Варшава 2021. С. 9-22.

9. Нестерович В.Ф. Громадянство як одна з ключових вимог для набуття та реалізації суб'єктивного виборчого права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1. С. 64-83.

10. European Convention on Nationality (ETS No.166). Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168007f2c8> (дата звернення: 20.04.2026).

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ СУДУ ЄС ЩОДО ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ В КОНТЕКСТІ ДИСКРИМІНАЦІЇ ОСОБИ ЗА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКОЮ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Радченко Олександр Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
міжнародного права та прав людини
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Традиційно об'єктом ретельного дослідження й аналізу вітчизняної наукової спільноти в контексті забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина в Україні була й залишається діяльність Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), сутність якої безпосередньо відображається в його рішеннях. І це не дивно, оскільки Україна ще у далекому 1997 році ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, взявши на себе відповідні зобов'язання та визнавши юрисдикцію ЄСПЛ. У 2006 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який став завершальним етапом інтеграції нашої держави до загальноєвропейського механізму захисту прав людини.

Однак не менш цікавою й водночас не менш актуальною в контексті

майбутнього повноправного членства України в Європейському Союзі (далі – ЄС) є правові позиції Суду Європейського Союзу, а точніше однієї з його складових – Суду справедливості. Останній, нагадаємо, розглядає запити на попередні рішення від національних судів, позови між державами та апеляції. Особливу цікавість з точки зору правозастосовної практики є його преюдиціальні рішення за запитами національних судів держав-членів ЄС.

Одразу варто, що наголосити у питаннях захисту прав і свобод громадян ЄС, Суд ЄС займає не менш принципову позицію, ніж ЄСПЛ. Підтвердженням цьому може слугувати одне з його нещодавніх рішень, яке він ухвалив у відповідь на запит Федерального суду із трудових спорів Німеччини. У ньому Суд ЄС висловив свою правову позицію щодо впливу релігійних переконань особи на її право на роботу.

Суть вищезгаданої справи полягала у наступному. Громадянка ЄС працювала консультанткою в католицькій службі підтримки вагітних у Німеччині. Вона надавала консультації відповідно до вчення церкви, і доказів, що діяла всупереч цим принципам, у суді не було. Пізніше жінка вийшла з церкви через незгоду з додатковим церковним податком для змішаних шлюбів. Після цього її звільнили. Вона оскаржила рішення, заявивши, що вимога залишатися членом церкви для подальшого виконання обов'язків консультантки є дискримінаційною.

Дослідивши усі матеріали справи, Суд Європейського Союзу постановив, що релігійні організації не мають права звільняти працівників лише через їхній вихід із церкви, якщо це безпосередньо не впливає на виконання службових обов'язків. Далі Суд наголосив, що належність до певної релігії може мати значення на роботі, але лише тоді, коли це прямо пов'язано з посадовими обов'язками. Сам факт виходу з церкви не може автоматично ставити під загрозу працевлаштування. Зрештою, судова інстанція ЄС зайняла зважену правову позицію у питанні обумовленості реалізації права особи на працю її приналежністю до певної релігійної громади. Відтак, ключовими тезами цього рішення стало наступне:

- релігійна ідентичність може бути умовою праці;
- але лише за наявності прямого та об'єктивно доведеного зв'язку між вимогою і роботою;
- така вимога має бути обґрунтованою, законною і пропорційною.

У своєму рішенні Суд ЄС акцентував увагу на тому, що у цій справі такого зв'язку не доведено. Зокрема, аналогічну роботу виконували й працівники, які не були членами цієї католицької громади.

Таким чином, судді фактично констатували, звільнення відбулося лише через вихід із церкви – без доказів порушення службових обов'язків або нелояльності [1].

Загалом, право ЄС допускає різне ставлення до працівників за релігійною ознакою лише у виняткових випадках — коли це є

«вирішальною професійною вимогою». В усіх інших випадках це може тлумачитися як дискримінація за ознакою релігії, що прямо порушує положення ст. 21 Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року (далі – Хартія), де, зокрема зазначається: «Забороняється будь-яка дискримінація за будь-якою ознакою, зокрема такою, як стать, раса, колір шкіри, етнічне або соціальне положення, генетичні характеристики, мова, релігія або переконання, політичні або будь-які інші погляди, приналежність до національної меншини, майновий стан, народження, непрацездатність, вік або сексуальна орієнтація». Крім того, відповідно до ст. 30 зазначеної Хартії «Кожен працівник має право на захист у разі необґрунтованого звільнення відповідно до законодавства Європейського Союзу й національного законодавства та національних практик.

Зрештою, на думку Суду, роботодавець не довів необхідності вищезгаданої вимоги.

Варто зауважити, що рішення Суду ЄС є остаточним у частині тлумачення права ЄС. Тепер цю справу по суті розглядатиме Федеральний суд із трудових спорів Німеччини, який має визначити, чи було звільнення законним з урахуванням правової позиції, яку висловив Суд ЄС у своєму рішенні.

Для України це рішення Суду ЄС має бути цікавим з наступних міркувань.

По-перше, наша держава рано чи пізно обов'язково стане невід'ємною складовою цього міждержавного об'єднання. Це, зокрема, впливає зі змісту преамбули Конституції України та інших положень Основного Закону.

По-друге, врахування практики, яке матиме добровільний характер, сприятиме утвердженню в Україні конституційних принципів правової держави та верховенства права.

По-третє, це має забезпечити плавну й послідовну інтеграцію національної правової системи в правову систему ЄС.

По-четверте, це сприятиме зближенню вітчизняної судової практики України з судовою практикою, що має місце в ЄС, а це, своєю чергою, має прискорити інтеграційний процес у сферах юстиції й правосуддя.

На нашу думку, вітчизняна наукова спільнота має звертати свою увагу не тільки діяльності й практиці ЄСПЛ, але активізуватися у напрямку більш глибоко й системного дослідження правових позицій Суду ЄС як головного арбітра Союзу у справах щодо розуміння та застосування різних елементів *acquis communautaire*.

Список використаних джерел:

1. Чи може релігія бути умовою роботи: суд ЄС пояснив, коли звільнення законне, а коли – ні. URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/356070-mozhet-li-religiya-byt-usloviem-raboty-sud-es-obyasnil-kogda-uvolnenie-zakonno-a-kogda-net> (дата звернення: 18.04.2026).

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj/eng (дата звернення: 18.04.2026).

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В ЄС ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СПІЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ

Сердюк Олександр Олександрович
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Під конституційними принципами правового статусу людини найчастіше розуміють керівні ідеї та основні правила, які, будучи визначеними правовою доктриною та здебільшого закріпленими у конституції, є, а точніше мають бути, основними орієнтирами, що спрямовують нормотворчу діяльність держави, розвиток судової практики та практичні дії виконавчої влади таким чином, що досягається реалізація правового статусу людини в межах національної правової системи.

Для української правової доктрини термін «конституційні принципи правового статусу особи» є звичним, хоча і недостатньо дослідженим, та визнається одним із основних елементів правового статусу особи. Проте у сучасній правовій доктрині Європейського Союзу зазначена категорія не є загальновживаною. Більш традиційним є посилання на права, свободи та цінності, що визначають правовий статус особи в ЄС

Зважаючи на крах ініціативи щодо прийняття Конституції ЄС до цього часу дискусійним є питання щодо обґрунтованості використання такого поняття, як «конституційне право ЄС». Проте, автор погоджується з точкою зору дослідників, які вважають, що Конституція ЄС є неписаною, на зразок британської, та складається з установчих договорів ЄС, Хартії основних прав ЄС, регламентів, директив, звичаєвого та прецедентного права ЄС [3, с. 38-39].

Вітчизняні дослідники, які поділяють вищенаведену думку, до основних принципів конституційного права ЄС відносять зокрема принцип наділення повноваженнями, принцип субсидіарності, принцип пропорційності, принцип розподілу повноважень та принцип делегованого суверенітету [4]. Водночас Суд ЄС акцентує увагу на ключових конституційних принципах права ЄС, зокрема на прямій дії та приматі, а також розглядає основоположні права як складову загальних принципів права ЄС [5].

Однак, чи можна виділити основні конституційні принципи правового статусу людини в ЄС?

Слід зауважити, що хоча Європейський Союз створювався як об'єднання держав, яке переслідувало насамперед економічні інтереси, стаття 2 Договору про ЄС проголошує, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок та чоловіків.

Так само і преамбула Хартії основних прав ЄС прямо проголошує, що Народи Європи, засновуючи між собою якомога більш тісний союз, вирішили спільно забезпечити мирне майбутнє, засноване на загальних цінностях. Усвідомлюючи своє духовне та моральне надбання, Союз ґрунтується на нероздільних та загальних цінностях — людській гідності, свободі, рівності та солідарності; він спирається на принципи демократії та верховенства права. Він ставить людину в основу своєї діяльності, запроваджуючи громадянство Союзу та створюючи простір свободи, безпеки та справедливості.

Отже, правовий статус особи в ЄС доцільно розглядати як багатовимірну конструкцію, що спирається на базові цінності Союзу. Установчі договори відносять до таких цінностей людську гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу до прав людини; саме вони задають рамку, в межах якої формується уявлення про особу в правопорядку ЄС. Тобто саме через таку сукупність базових цінностей можливо визначити і систему конституційних принципів правового статусу особи в ЄС.

Перший принцип – пріоритет людської гідності та людиноцентризм. У європейській моделі саме гідність є першоосновою всіх інших прав. Влучним є порівняння людської гідності з деревом, «гілками якого є права людини. Гідність людини пульсує у правах людини, а це означає, що вона є найглибшою причиною їх захисту» [6, с. 144; 7, с. 60]. Як прямо встановлено у статті 1 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, людська гідність є недоторканою, її треба поважати та захищати, а тому особа в правопорядку ЄС розглядається не як об'єкт владного впливу, а як автономний носій найвищої правової цінності.

Другий принцип – свобода як простір особистої автономії. Європейська модель не обмежує свободу лише політичним виміром, а розуміє її як простір приватного самовизначення. Звідси випливає захист приватного життя, свободи думки, совісті, релігії, вираження поглядів, мирних зібрань, а для громадян Союзу – також свободи пересування і проживання в межах ЄС. Отже, особа в правопорядку Союзу визнається як самостійний суб'єкт, будь-яке обмеження прав і свобод якого має бути передбачене законом і є можливим тільки за умови дотримання принципу пропорційності, і лише в тому випадку, якщо вони необхідні та дійсно

відповідають цілям загального інтересу, визнаним Європейським Союзом, або необхідності захисту прав та свобод інших осіб (стаття 52 Хартії).

Третій принцип – рівність і недискримінація. У Європейському Союзі правовий статус особи не може базуватися на ієрархіях, пов'язаних із походженням, віком, переконаннями чи іншими ознаками, які Хартія прямо відносить до заборонених підстав дискримінації. У цьому ж контексті рівність між жінками і чоловіками розглядається не як факультативна соціальна ціль, а як структурний принцип європейського правопорядку. Тому юридична рівність у Союзі означає не лише формальну однаковість перед законом, а й вимогу реального включення людини до політичного, правового й соціального простору ЄС.

Четвертий принцип – демократія та громадянська участь. Установчі договори пов'язують функціонування Союзу з принципом представницької демократії та прямо вказують, що громадяни безпосередньо представлені на рівні ЄС у Європейському парламенті. Звідси випливає, що людина в ЄС є не лише носієм приватних прав, а й учасником політичної спільноти, що реалізується у виборчих правах, у праві звертатися до інституцій Союзу та в механізмах громадянської участі, зокрема через громадянську ініціативу.

Водночас громадянство Європейського Союзу не витісняє національного громадянства. Саме тому правосуб'єктність особи в ЄС має нашаровану будову: людина зберігає свій конституційно-правовий зв'язок із державою-членом, але паралельно набуває наднаціонального статусу, який відкриває доступ до окремого комплексу прав і гарантій на рівні Союзу.

П'ятий принцип – верховенство права та ефективний судовий захист. Для ЄС статус особи має сенс лише тоді, коли права можна реально захистити. Суд ЄС наголошує, що стаття 19 ДЄС конкретизує цінність верховенства права зі статті 2 ДЄС, а держави-члени зобов'язані забезпечити ефективний судовий захист у сферах, охоплених правом Союзу [8]. У цьому вимірі особа постає не пасивним об'єктом регулювання, а процесуально активним суб'єктом, здатним вимагати від держави та інституцій дотримання правових стандартів ЄС.

Шостий принцип – солідарність і соціальний вимір правового статусу. Європейський підхід не обмежує статус особи лише "негативними" свободами, тобто захистом від втручання. Хартія закріплює права, пов'язані з умовами праці, соціальним забезпеченням, соціальною допомогою, охороною здоров'я та гідним існуванням. Отже, людина в ЄС сприймається не лише як автономний біологічний індивід, а і як учасник соціальної спільноти, щодо якого існують зобов'язання солідарності.

Варто також окремо зауважити про походження прав особи у ЄС зі спільних конституційних традицій держав-членів. Хартія не відірвана від національних конституцій: її преамбула прямо посилається на

конституційні традиції та міжнародні зобов'язання, спільні для держав-членів, а стаття 6 ДЄС закріплює, що фундаментальні права, які випливають із Європейської конвенції з прав людини та спільних конституційних традицій, становлять загальні принципи права Союзу.

Таким чином, правовий статус особи в Європейському Союзі має виразний ціннісно-конституційний характер. Він формується не лише через сукупність закріплених прав і свобод, а насамперед через спільні для держав-членів засадничі орієнтири, цінності: людську гідність, свободу, рівність, демократію, верховенство права, солідарність та гарантію ефективного судового захисту. Саме ці засади визначають місце людини в правопорядку ЄС як автономного, рівноправного і політично включеного суб'єкта, а також забезпечують поєднання національного й наднаціонального вимірів її правового статусу. Отже, конституційні принципи правового статусу особи в ЄС слід розуміти як нормативне відображення спільних цінностей Союзу, що надають європейській інтеграції послідовного людиноцентричного змісту.

Список використаних джерел:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір; Європейський Союз від 07.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 17.04.2026).
2. Хартія основних прав Європейського Союзу : Хартія Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 17.04.2026).
3. Серьогін В. О., Воронов М. М., Червяцова А. О. Конституційне право як провідна галузь права Європейського Союзу: концептуальний підхід. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 34–42. DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.124> (дата звернення: 17.04.2026).
4. Ковальчук В. Конституційні принципи права Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2024. № 1 (41). С. 128–137. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2024.41.128> (дата звернення: 17.04.2026).
5. Суд Європейського Союзу. History of the Court [Електронний ресурс]. URL: https://curia.europa.eu/site/jcms/qua1_5826/en/history-of-the-court (дата звернення: 17.04.2026).
6. Грищук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2019. 416 с.
7. Гранат М. Значення гідності людини у конституційному праві. *Український часопис конституційного права*. 2016. № 1. С. 59–65.
8. Суд Європейського Союзу. Рішення Великої палати від 27 лют. 2018 р. у справі Associação Sindical dos Juízes Portugueses v Tribunal de Contas, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117, п. 32. EUR-Lex: CELEX 62016CJ0064 (дата звернення: 18.04.2026).

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ КОНЦЕПТУ «КОНСТИТУЦІЙНА ЛЮДИНА» ЯК ДЕМОКРАТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ

Хван Руслан Миколайович,
кандидат юридичних наук, докторант
Національного авіаційного університету

В основі усвідомлення і розумінні феноменології/концепту «конституційна людина» лежить уявлення, що розглядає особу не просто як об'єкт права, а як активне джерело конституційних смислів, які детермінують відповідну поведінку людини, її груп та асоціацій, спираючись на відповідний правовий статус наведених суб'єктів, що передбачає сукупність їх конституційних прав, свобод і обов'язків [1]. Змістовно-сміслове розуміння феноменології/концепту «конституційна людина» обґрунтовує її як суб'єкта, чие буття визначене цінностями свободи, гідності та відповідальності.

У контексті формування, розуміння і визначення демократичного імперативу, феноменологія/концепт «конституційна людина» фактично виступає мірилом легітимності будь-яких дій держави. Саме в цьому контексті представляє особливий науковий і праксеологічний інтерес визначення феноменологічної сутності профільного концепту, до якої можна віднести наступні положення:

А) Людина як першооснова (антропоцентризм) – це положення розуміється в контекстуалізації того, що Конституція держави, по великому рахунку, не «дарує» автоматично права, а визнає їх природний характер. Отже, «конституційна людина» – представляє собою автономний суб'єкт, чия гідність є недоторканною основою правопорядку.

Б) Свідомість та ідентичність – у профільному контексті розуміється як стан, коли кожна людина, усвідомлює себе частиною конституційного простору, включаючи її групи та асоціації, причому цей процес співпадає зі складними і суперечливими тенденціями формування конституційної свідомості (*індивідуальної, групової, колективної), що детермінує формування конституційної психології, яка, своєю чергою, веде до формування конституційної поведінки через засвоєння людиною, її групами і асоціаціями відповідних типізованих, алгоритмічних настанов поведінки, що набувають в результаті багатократного застосування і використання характеру конституційних патернів. При цьому, правовий статус наведених суб'єктів стає, по-перше, частиною особистої ідентичності людини («Я – людина/громадянин/носій прав»); по-друге, органічною частиною її групового та колективного статусів (Я – людина/громадянин/член соціальної інституції, що формується по інтересам/носій групових і колективних прав»).

В) Життєвий світ (Lebenswelt) – його змістовне навантаження

спирається на положення відносно того, що права людини, її груп та асоціацій, в яких вона задіяна, існують не лише в тексті закону, а проявляються, формуються, діють, розвиваються, вдосконалюються в щоденних практиках взаємодії людини з іншими, створюючи її відповідні атитюдно-габітусні стани, та людини з публічною владою, враховуючи її дворівневу структуру – публічну державну владу і публічну самовряду (муніципальну владу) (див. ст. 5 Конституції України [2]).

Стратегічною особливістю виникнення, формування, розвитку і вдосконалення феноменології/концепту «конституційна людина» виступає конституційна аксіома «Конституційна людина» як демократичний імператив». Варто зазначити, що ця термінологічна зв'язка/система зазвичай встановлює достатньо жорсткі вимоги до правового статусу особи в умовах демократії, що знаходять свій вираз у відповідних засадничих настановах, а саме:

1. Пріоритет гідності (Human Dignity) – як фундаментальний принцип, згідно з яким людина, її життя, честь і права визнаються найвищою цінністю (ст. 3 Конституції України). В українському контексті цей термін має глибоке коріння в праві, філософії та сучасній історії (зокрема в подіях Революції Гідності [3]). Отже, його тлумачення передбачає наступне:

А) Гідність виступає абсолютним кордоном, який держава не може перетинати навіть заради «суспільного блага».

Б) Будь-яке обмеження прав людини, її груп та асоціацій має проходити тест на пропорційність щодо захисту гідності.

2. Свобода як самовизначення – як філософська та правова концепція, згідно з якою людина (або спільнота у вигляді її груп та асоціацій) є єдиним справжнім автором та творцем свого життя, індивідуальних, групових і колективних рішень та ідентичності. Отже, це перехід від зовнішнього примусу до покірності до внутрішньої волі людини.

У філософсько-змістовному розумінні свобода виступає не просто «відсутністю перешкод», а проявляється активною здатністю до: а) автономії: у вигляді здатності людини встановлювати власні правила (закони) для самої себе, її груп та асоціацій; б) відповідальності: через визнання того, що наслідки вибору належать виключно суб'єкту – індивідуальному, груповому та асоціативному; в) пошук аксіологічного (ціннісного) сенсу: через можливість людини, її груп та асоціацій самостійно вирішувати, що є цінним, а що – ні; г) подолання фаталізму: через відмову від ідеї, що доля, генетика чи середовище повністю керують людиною.

При реалізації зазначених підходів важливо враховувати відповідні рівні самовизначення, які спираються на праксеологічну настанову про те, що свобода реалізується на різних рівнях суспільного життя:

а) Особистісний: через свідомий вибір професії, релігії, способу життя та кола спілкування;

б) Політичний: через участь людини/громадянина, а також її груп та асоціацій в управлінні державою (насамперед у виборчому праві, через право обирати та бути обраним в структури публічної влади – причому як публічної державної, так й публічної самоврядної (муніципальної) [4]).

в) Національний: через право народу самостійно обирати свій політичний статус та шлях економічного й культурного розвитку.

Наскрізним змістом всіх наведених рівнів виступає положення про те, що «конституційна людина», по-перше, має право на вільний розвиток своєї особистості; по-друге, держава зобов'язана створювати умови (через наявність позитивних зобов'язань) для реалізації цієї свободи.

3. Політична суб'єктність – як принцип, що спирається на здатність людини, її груп та асоціацій бути активним учасником політичних процесів, самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність. Тобто, це перехід від ролі «об'єкта» (того, ким керують) до ролі «суб'єкта» (того, хто керує або впливає). До ключових ознак політичної суб'єктності відносяться: а) автономія наведених суб'єктів: тобто, здатність діяти незалежно від зовнішнього тиску або чужої волі; б) політична воля: чітке розуміння своїх цілей та готовність їх досягати; в) наявність ресурсів: тобто, фактично наявність відповідної сили (інтелектуальної, фінансової, військової або електоральної) для реалізації впливу; г) визнання: формування та наявність згоди інших учасників процесу з тим, що з думкою конкретної людини, а також її груп і асоціацій слід рахуватися.

Політична суб'єктність передбачає наступні праксеологічні настанови:

а) Імператив участі: коли людина є джерелом влади, а не її підданим.

б) Право на опір (у радикальному сенсі) або право на протест як захист конституційного ладу.

Крім того, варто враховувати, що політична суб'єктність людини, її груп та асоціацій передбачає взаємозв'язок з правовим статусом цих суб'єктів, а саме:

4. Концепт «конституційна людина» трансформує класичне розуміння правового статусу:

а) Елемент статусу трансформація через концепт «конституційної людини» змінює зміст та значення прав людини, що стають не «дозволами» з боку держави, а засобами самореалізації людини та її інституцій.

б) Обов'язки людини через концепт «конституційної людини» розглядаються як солідарна відповідальність за спільне благо.

в) Гарантії прав людини через концепт «конституційної людини» перетворюються на реальні інструменти захисту проти свавілля.

г) Відповідальність в сфері прав людини через концепт

«конституційної людини» базується на визнанні свободи волі та правосвідомості.

Аналізуючи демократичний імператив, що міститься в профільній феноменології, у повсякденній буденності, можна констатувати, що феноменологія/концепт «конституційна людина» вимагає від правової системи держави дотримання:

А) Людиноцентричності: у розумінні того, що публічна влада, зокрема судові органи і чиновники мають тлумачити закон на користь прав людини (*In dubio pro libertate*).

Б) Активності: коли громадянин не чекає на захист, а сам ініціює зміни в правовому стані навколо себе (судовий активізм, конституційна скарга).

В) Етичності: коли правовий статус наповнюється глибоким моральним змістом – чесністю, повагою до іншого.

В цьому контексті зростає роль і значення визначення і актуалізації демократичних та праксеологічних настанов правового статусу людини, що й складає основу феноменології/концепту «конституційна людина». Наведені основи визначають, по-перше, як права людини, її груп та асоціацій закріплені в законі (на рівні кількісно-якісних показників теоретичних положень) та, по-друге, як вони реалізуються в умовах повсякденного життя людини, її груп та асоціацій (рівень повсякденної практики). Звідси можна констатувати, що декларативне право без праксеологічного (діяльнісного) наповнення залишається лише пустою формальністю.

До демократичних настанов феноменології/концепту «конституційна людина» відносяться принципи, які визначають джерело та характер прав людини в системі держави, а саме:

- принцип народного верховенства: коли усвідомлюється і розуміється правова аксіома, що саме громадянин виступає джерелом влади, а не є лише пасивним об'єктом управління.

- принцип рівноправності: розуміється таким чином, коли спостерігається відсутність привілеїв чи обмежень за походженням, майном або поглядами.

- принцип політичного плюралізму: розуміється як право на свободу думки, слова та участь у різних організаціях.

- принцип захищеності меншості: базується на розумінні того, що демократія – це не лише воля більшості, а й повага до прав тих, хто знаходиться в меншості.

- принцип підзвітності влади: усвідомлюється і розуміється як факт того, що державні органи існують для обслуговування прав людини, а не навпаки.

Наведені принципи демократичних настанов феноменології/концепту «конституційна людина» володіють суттєвим праксеологічним

базисом, в контекстуалізації ефективності дії, що містять права людини, які складають її правовий статус, фокусуючись на тому, як зробити права людини «живими», реальними, оптимальними, ефективними тощо. До профільних праксеологічних настанов відносяться наступні:

- реалізація прав людини через конкретну дію: розуміється таким чином, що правовий статус – становить не тільки статичний стан, а постійну активність суб'єкта у його поведінково-діяльнісних настановах;
- процедурність: передбачає наявність чітких структурно-інституційних механізмів (судів, петицій, адвокатури) для захисту інтересів людини, її груп та асоціацій;
- ефективність: розуміється як стан, коли право має приносити конкретний результат для людини, її груп та асоціацій (наприклад, не просто продеклароване і зафіксоване в законодавстві право на житло, а реальна наявність доступних іпотечних механізмів);
- правова активність: передбачає стимулювання людини, її груп та асоціацій до самостійного захисту своїх кордонів та інтересів;
- прагматизм: усвідомлюється і розуміється як оцінка законів через їхню корисність для суспільства та конкретної особи.

Варто зазначити, що існує органічно-функціональний взаємозв'язок між наведеними демократичними настановами правового статусу в межах феноменології/концепту «конституційна людина» та практичними принципами їх реалізації, бо демократія створює простір для прав людини, її груп та асоціацій, а праксеологія формує, регламентує і надає конкретні інструменти для їхнього використання.

Наведений взаємозв'язок проявляється в формуванні окремих аспектів саме демократичної та праксеологічної властивості. Їх телеологічною домінантою виступають: для демократичного аспекту – легітимність правового статусу; для праксеологічного – ефективність правового статусу.

У фокусі уваги демократичного аспекту лежить свобода та рівність, а в фокусі праксеологічного – конкретна дія та конкретний результат.

Результативною основою демократичного аспекту виступає формування і наявність справедливого закону; а праксеологічного аспекту – працююча правова система (ефективна і результативна).

Отже, резюмуючи, можна дійти висновків, що феноменологія/концепт «конституційної людини» завдяки наявності в ній демократичних імперативів фактично перетворює суху юридичну конструкцію на живу та діючу етику демократії. В основі такої демократії лежать праксеологічні настанови демократичної дії та взаємодії людини, її груп та асоціацій з іншими однойменними суб'єктами та публічної влади. В основі такої комунікативної взаємодії знаходиться людина, яка «несе конституцію в собі», роблячи і трансформуючи свій правовий статус не просто формальністю, а способом існування вільної людини (особистості).

Список використаних джерел:

1. Хван Р. Концепт «конституційна людина»: до питання про структурну організацію та блокову архітекτονіку. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 4(34). С. 870-893. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4\(34\)-868-893](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-868-893).
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: [монографія] / [Антонович М.М., Бабін Б.В., Баймуратов М.О. та ін. ; упоряд. і заг. ред. Задорожній О. В.]. Київ: [б. в.], 2014. 997 с.
4. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 4-11.

**ХАРТІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПРО ОСНОВНІ ПРАВА:
МІЖ ПОЛІТИЧНИМ ДЕКЛАРАТИВІЗМОМ І ЮРИДИЧНОЮ
ОБОВ'ЯЗКОВІСТЮ**

Янчук Наталія Дмитрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ

На порозі нового тисячоліття Європейський Союз реалізував низку значущих кроків, спрямованих на подальше зміцнення інтеграційних процесів між європейськими державами в межах наднаціонального об'єднання. Одним із ключових досягнень у цьому напрямі стало ухвалення Хартії Європейського Союзу про основні права (далі – Хартія) [2]. Цей документ був підготовлений у 2000 році спеціальним Конвентом під керівництвом Р. Герцога та офіційно затверджений європейськими інституціями 7 грудня 2000 року в Ніцці.

Метою даного дослідження є розгляд актуальних тенденцій розвитку та нормативного закріплення прав людини в Європейському Союзі на прикладі Хартії ЄС про основні права.

Низка ідей, які розвиваються у дослідженні, опираються на праці українських та зарубіжних дослідників, серед яких – Ф. Джейкобз, С. Добрянський, К. Ентін, С. Кашкін, О. Лукашева, П. Рабінович, С. Росс, В. Тичина, Й. Фритц-Ваннаме та ін. Безумовно, праці вказаних вчених містять масу фундаментальних положень, що стосуються європейських стандартів прав людини, проте каталог прав людини Європейського Союзу є фактично новою сферою для науки міжнародного права та права

Європейського Союзу, а його вивчення має науковий та практичний інтерес.

На початкових стадіях становлення ЄС проблематика прав людини не посідала провідного місця серед пріоритетів інтеграційного процесу. Вона переважно розглядалася в площині політичної взаємодії держав-членів у межах Ради Європи. Проте з часом дедалі більшого поширення набула ідея надання особі так званих «європейських» прав із їх подальшим закріпленням на рівні самого ЄС. Саме з цією метою – створення власного «білля про права» – і була ухвалена Хартія.

Хартія суттєво вирізняється серед інших актів у сфері прав людини, прийнятих як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Аналіз її змісту свідчить про високий рівень структурної продуманості документа. Це особливо помітно у порівнянні з міжнародними стандартами прав людини, сформованими ще пів століття тому. Починаючи з кінця 1970-х років у міжнародному праві простежується тенденція до створення нормативних актів, які є більш доступними для розуміння широкого кола осіб, зручними для цитування та практичного застосування. Хартія, своєю чергою, увібрала в себе найкращі досягнення сучасної юридичної техніки.

Характерною особливістю Хартії є оригінальний підхід до систематизації прав і свобод людини. На відміну від традиційних моделей, де класифікація ґрунтується на змісті прав, у цьому випадку визначальним критерієм виступають цінності, які ці права покликані захищати. Відповідно, у Хартії виокремлено шість основних категорій: гідність, свобода, рівність, солідарність, громадянство та правосуддя. Ці фундаментальні орієнтири фактично формують підґрунтя правового статусу громадянина ЄС, замінюючи класичну тріаду гасел Великої французької революції 1789 року – «свобода, рівність, братерство». Їх зміст деталізується у відповідних розділах документа.

Перший розділ – «Гідність» – присвячений захисту базових засад людського існування, зокрема гарантує право на життя, заборону рабства, катувань та інших форм нелюдського поводження. Другий розділ – «Свободи» – охоплює комплекс так званих негативних прав, серед яких право на особисту свободу і недоторканість, повагу до приватного та сімейного життя, захист персональних даних, свободу думки, релігії, творчості та підприємницької діяльності. У третьому розділі – «Рівність» – закріплено принцип рівності не лише у формально-правовому, а й у фактичному вимірі. Це виявляється, зокрема, у спеціальному захисті соціально вразливих категорій населення, як-от діти, особи з інвалідністю та люди похилого віку. Четвертий розділ – «Солідарність» – спрямований на забезпечення соціальної справедливості, з акцентом на баланс інтересів працівників і роботодавців. У ньому передбачено низку трудових і соціальних прав, включаючи право на страйк, колективні переговори, захист від необґрунтованого звільнення, заборону дитячої праці та гарантії

для молоді на ринку праці. П'ятий розділ – «Громадянство» – регламентує права, пов'язані з участю особи у публічному житті ЄС. Серед них – право на доступ до офіційних документів, подання скарг до Омбудсмана, звернення з петиціями до Європарламенту, а також свобода пересування і проживання. Важливе місце тут займає концепція «належного управління», яка охоплює гарантії справедливого та неупередженого розгляду справ, право бути вислуханим, обов'язок адміністрації обґрунтовувати свої рішення та право на відшкодування шкоди. Шостий розділ – «Правосуддя» – визначає ключові процесуальні гарантії захисту прав людини, передусім у сфері кримінального судочинства. До них належать право на ефективний судовий захист, презумпція невинуватості, заборона зворотної дії закону в часі та недопустимість подвійного притягнення до відповідальності за одне й те саме правопорушення. Завершальний, сьомий розділ містить загальні положення про порядок тлумачення та застосування Хартії. Його метою є визначення умов використання норм документа інституціями ЄС і державами-членами, а також узгодження Хартії з іншими джерелами права у сфері прав людини на міжнародному, регіональному та національному рівнях [2].

Дослідження положень Хартії дає підстави виокремити її визначальну рису: попри те, що цей документ запроваджує низку важливих новацій у сфері правового статусу особи, більшість закріплених у ньому прав і свобод сформульовано досить узагальнено. Водночас належна увага майже не приділяється обов'язкам людини, питанням обмеження прав і механізмам їх практичної реалізації. Це дає змогу розглядати Хартію як своєрідний підсумок попередньої кодифікації всього комплексу європейських міжнародно-правових актів, конституційних традицій і практики окремих європейських держав у сфері прав людини.

У зв'язку з цим у наукових колах висловлюються й критичні оцінки щодо доцільності ухвалення ЄС власного «білля про права». Для чого взагалі потрібно було приймати, якщо всі нинішні 27 держав-членів ЄС одночасно виступають повноправними членами Ради Європи і, відповідно, вже прийняли на себе у встановленому порядку юридичні зобов'язання з дотримання положень Конвенції про захист прав та основних свобод? Це тим більше цікаво, якщо врахувати, що всі права, передбачені Хартією, засновані на фундаментальних правах і свободах, визнаних Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, а також на конституційних традиціях держав ЄС? Іншими словами, виникає досить закономірне питання: чи не є положення Хартії 2000 р. дублюванням того, що давно зафіксовано в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, прийнятої на півстоліття раніше [4, с. 21].

Залишається дискусійним питання стосовно створення та функціонування механізму захисту прав людини в рамках ЄС. Останній, як відомо, повинен, «по-перше, бути заснований на обов'язковій для держав

міжнародній угоді (договорі, конвенції), а, по-друге, передбачати існування контрольного механізму за його дотриманням [3, с. 35]. На даний момент, за оцінками більшості спеціалістів, даним критерієм повною мірою відповідають лише три регіональні системи захисту прав людини, що створені та функціонують в рамках Ради Європи, Організації американських держав і Африканського союзу. Європейський Союз не входить до їх числа, оскільки створений, перш за все, з метою поглиблення економічної та політичної інтеграції держав-учасниць і до того ж не відповідає жодному з вищевказаних критеріїв. Варто також відмітити, що права людини – саме та сфера, яка довгий час знаходилась «у тіні» інших, більш значимих інтеграційних процесів ЄС, сфера, якою ЄС майже не опікувався, а національні держави з їх відмінними традиціями основних прав займались вже давно [1, с. 8].

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що Хартія не створює принципово нового стандарту у сфері прав людини, а радше трансформує вже існуючі підходи, підносячи їх на наднаціональний рівень. Обґрунтованою видається позиція, згідно з якою через свій компромісний характер Хартія набула узагальненого й дещо декларативного змісту. До того ж сфера її застосування обмежується діяльністю інституцій, органів і установ ЄС, а на національному рівні вона діє лише настільки, наскільки держави-члени реалізують право та політику ЄС у межах принципів субсидіарності та пропорційності. Унаслідок цього Хартія функціонує переважно на наднаціональному рівні і, як правило, не має прямого впливу на внутрішнє законодавство держав-членів, не виступає безпосереднім інструментом захисту прав у межах національної юрисдикції.

Отже, Хартію доцільніше розглядати передусім як політичний, а не суто юридичний акт. Водночас вона є важливим і досить успішним кроком у напрямку систематизації європейського правового доробку у сфері прав людини та окреслює перспективи його подальшого розвитку. Це, зокрема, проявляється у новаторському підході до структурування каталогу прав людини, завдяки чому Хартія виконує роль своєрідного концептуального орієнтиру для формування загальноєвропейських стандартів у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Фритц-Ваннаме Й. Європа майбутнього. *Deutschland*. 2002. № 2. С. 3-15.
2. Хартія Європейського Союзу про основні права. URL <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Drzewicki K. Internationalization of human rights and their juridization. An introduction to the international protection of human rights: a textbook / ed. by R. Hanski and M. Suksi. 2nd rev. ed. Turku, 2000. 236 p.
4. The institutions and bodies of the European Union – Who's who in the European Union? – What difference will the Treaty of Nice make? A guide for European citizens. Luxembourg, 2001.

СЕКЦІЯ 4
БЕЗПОСЕРЕДНЯ І ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ В ЄС:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

**ЄВРОПЕЙСЬКА ГРОМАДЯНСЬКА ІНІЦІАТИВА В КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ Е-ДЕМОКРАТІЇ: ДОСВІД ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ДЛЯ УКРАЇНИ**

Афоніна Ольга Володимирівна,
доктор філософії з права (PhD),
адвокат Національної асоціації
адвокатів України

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) кардинально змінює механізми реалізації народовладдя, породжуючи якісно нові конституційно-правові форми політичної активності громадян. Досвід Європейського Союзу (ЄС), де цифровізація демократичних інститутів набула системного та нормативно закріпленого характеру, наразі є орієнтиром для України, яка з 2022 року є кандидатом на вступ до Європейського Союзу. Якщо розглядати наднаціональні механізми безпосередньої участі громадян у законодавчому процесі, до якого можуть бути долучені громадяни України після вступу до ЄС, то Європейська громадянська ініціатива (далі – ЄГІ) є прикладом використання ІКТ у контексті розвитку електронної демократії та є актуальною темою дослідження.

Питання конституційно-правових форм політичної активності громадян в рамках електронної демократії досліджувалося такими науковцями: Берназюк О. О., Еннан Р. Є., Куфтирев П. В., Липчук М., Скороход О. П. та ін., проте авторка пропонує власний підхід до дослідження наднаціонального механізму безпосередньої участі громадян у законодавчому процесі з урахуванням сучасних реалій розвитку інформаційного суспільства та євроінтеграційного курсу України.

По-перше, маємо дослідити історію та зв'язок ЄГІ з електронною демократією. ЄГІ запроваджена статтею 8b Лісабонського договору 2007 року [1] і конкретизована Регламентом ЄС № 211/2011 [2], який у 2019 році замінено оновленим Регламентом № 2019/788 [3]. Ініціатива дозволяє щонайменше одному мільйону громадян із семи і більше держав-членів звернутися до Європейської комісії з пропозицією законодавчого акту. За правовою природою ЄГІ є гібридним інститутом, що поєднує елементи безпосередньої та представницької демократії: громадяни ініціюють нормотворчий процес, однак остаточне рішення про підготовку законодавства залишається за інституційними органами ЄС. Так,

Преамбула Регламенту № 2019/788 у п. 1 закріплює конституційно-правову природу ЄГІ: це право громадян безпосередньо звертатися до Європейської Комісії — аналогічне праву, яке мають Європейський парламент і Рада [3].

Ключову роль у функціонуванні ЄГІ відіграють ІКТ. Збір підписів здійснюється через централізовану онлайн-платформу ЄС, яка у 2020 році зазнала суттєвого оновлення з метою спрощення верифікації особи та підвищення доступності для різних категорій користувачів [3]. ІКТ уможливили подолання національних кордонів у процесі збирання підписів, перетворивши ЄГІ на реальний наднаціональний механізм громадянської участі. Водночас збереження офлайн-форми підписання залишилося важливою гарантією рівного доступу та захисту від цифрового розриву. Стаття 9(1) Регламенту № 2019/788 зазначає про підписання ініціатив і в паперовій формі для тих, хто не користується цифровими технологіями [3].

На сайті ЄГІ можна побачити різні звернення, які перебувають у процесі збору підписів, зокрема, ініціатива щодо захисту бездомних собак, бездомних котів та тварин у притулках у країнах ЄС/країнах, що не входять до ЄС [4]. Ініціатива Right2Water, яка першою зібрала понад 1 млн підписів, стала прикладом реального впливу ЄГІ на право ЄС, зокрема сприявши перегляду Директиви про питну воду у 2020 році та запровадженню норм щодо доступу до води для вразливих груп населення [5]. Проте варто дослідити і проблемні аспекти функціонування ЄГІ. Так, науковець Орган Дж. зазначив у своїй роботі, що ЄГІ став інструментом саме організованого громадянського суспільства [6; с. 441], а не пересічних громадян. Єдині ініціативи, що досягли мільйона підписів, були пов'язані з великими організаціями (церква, профспілки, захисники тварин). На його думку, це підриває саму ідею «народної» ініціативи. Одночасно із цим автор наголошує у своїй роботі, що через монополію Європейської комісії на законодавчу ініціативу та слабкі зобов'язання за результатами ЄГІ, громадяни фактично лише запрошують інститути до дії, але без гарантії результату [6; с. 439].

Ще одним проблемним аспектом залишаються низькі цифрові навички громадян. У 2025 році 60% громадян ЄС віком 16–74 роки мали щонайменше базові цифрові навички — це на 20 відсоткових пунктів нижче від цільового показника 2030 року, встановленого ЄС [7]. Цифровий компас 2030 – COM(2021), програмний документ Європейської Комісії, який визначає стратегічний курс цифрової політики ЄС на десятиліття та є основою для подальшого обов'язкового законодавства, зафіксував, що нерівний доступ до інфраструктури — це нова форма соціальної нерівності. Документ увів поняття «цифрової бідності» (digital poverty) — неможливість користуватися цифровими сервісами через відсутність доступу або навичок [8].

Таким чином, ЄГІ з моменту свого запровадження вже пройшла свій шлях із вдосконаленням, має успішні приклади реалізації, але має і певні проблеми в реалізації. Єврокомісія не зобов'язана вносити законодавчий акт навіть після успішної ініціативи, що ставить під сумнів її реальну ефективність як інструменту народовладдя, а наявний цифровий розрив між різними категоріями населення та регіонами ЄС означає, що де-факто скористатися ЄГІ можуть передусім цифрово грамотні громадяни, що є конституційно-правовою проблемою рівності у реалізації політичних прав.

Якщо перейти до дослідження досвіду України, то в Україні наразі відсутній механізм безпосередньої участі громадян у законодавчому процесі на національному рівні. Хоча Україна має власний досвід у сфері цифрової політичної участі, однак він суттєво поступається за рівнем нормативної забезпеченості механізмам ЄС. Основним інструментом електронної участі в Україні є електронні петиції, запроваджені у 2015 році шляхом доповнення Закону України «Про звернення громадян» (Закон) статтею 23-1 [9].

Функціонування е-петицій в Україні виявило характерні переваги та вади. Серед позитивних аспектів: доступність подання через веб-платформи органів влади, верифікація, публічність процедури та обов'язковість офіційної відповіді. Проте Закон зобов'язує лише надати відповідь з обґрунтуванням, але не встановлює обов'язку вжити будь-яких конкретних заходів. На практиці це відкриває можливість для формального реагування. На відміну від ЄГІ, українська е-петиція не є інструментом законодавчої ініціативи, адже вона лише зобов'язує орган влади розглянути питання, але не породжує жодного нормотворчого обов'язку. Так, зокрема, чинна редакція статті 93 Конституції України не передбачає законодавчої ініціативи для громадян на загальнонаціональному рівні [10].

Враховуючи український євроінтеграційний курс та зобов'язання у сфері адаптації законодавства до стандартів ЄС, існують підстави, що українське національне законодавство буде трансформуватися для запозичення інституційних рішень у сфері е-демократії. У разі вступу України до ЄС українські громадяни автоматично набудуть права на участь у ЄГІ без необхідності внесення змін до Конституції України, оскільки цей інструмент діє на наднаціональному рівні ЄС. Водночас держави-члени мають адаптувати національні адміністративні процедури, зокрема шляхом визначення компетентних органів для перевірки та сертифікації підписів, які здійснюють таку перевірку відповідно до національних правил і практик [11]. З урахуванням проблеми цифрового розриву, виявленої в досвіді ЄГІ, українське законодавство має гарантувати офлайн-альтернативи для всіх форм електронної участі, а державна політика у сфері цифрової інклюзії має розглядатися як складова конституційно-правового обов'язку забезпечення рівності політичних прав. Успішна імплементація цього інституту можлива лише за умови

одночасного розвитку цифрової інфраструктури та рівня правової культури.

Як висновок варто зазначити, що, по-перше, ЄГІ функціонує як приклад конституційно-правової форми політичної активності громадян, що реалізується за допомогою ІКТ на наднаціональному рівні. ІКТ для ЄГІ виступають не лише технічним засобом збору підписів, а й сутнісним елементом, що визначає природу, доступність та ефективність цього інституту. По-друге, ЄГІ, не зважаючи на наявні успішні приклади реалізації ініціатив, має певні проблеми, наприклад, у багатьох випадках відсутня консолідація пересічних громадян, а ініціативи подаються за участю переважно великих організацій; слабкі зобов'язання органу ЄС за результатами розгляду ЄГІ; ризики «цифрової бідності». По-третє, українські громадяни мають схожий досвід і проблеми у реалізації своїх політичних прав, але вже у випадку електронних петицій. У разі вступу України до ЄС участь у ЄГІ буде можлива і для громадян України, проте українське національне законодавство має адаптувати національні процедури, передусім щодо перевірки підписів та адміністративного супроводу ініціатив.

Список використаних джерел:

1. Treaty of Lisbon: dated 13.12.2007. *Official Journal of the European Union*. 2007. P. 15 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL> (дата звернення: 17.04.2026)
2. Regulation (EU) no 211/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 february 2011 on the citizens' initiative. *Official Journal of the European Union*. 2011. L 65. P. 28 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2011:065:FULL> (дата звернення: 17.04.2026)
3. Regulation (EU) 2019/788 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the European citizens' initiative. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 130. P. 55–81. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0788> (дата звернення: 17.04.2026)
4. Sign or start a European citizens' initiative : офіційний веб-сайт Європейської громадянської ініціативи / European Commission. URL: https://citizens-initiative.europa.eu/index_en (дата звернення: 18.04.2026).
5. European Citizens' Initiative "Right2Water" : офіційний веб-сайт Європейської громадянської ініціативи / European Commission. URL: https://citizens-initiative.europa.eu/initiatives/details/2012/000003_en (дата звернення: 18.04.2026).
6. Organ J. Decommissioning Direct EU Democracy: the Decline of the European Citizens' Initiative. *European Constitutional Law Review*. 2015. Vol. 10. Iss. 3. P. 422–443. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-constitutional-law-review/article/decommissioning-direct-democracy->

[a-critical-analysis-of-commissiondecisionmaking-on-the-legal-admissibility-of-european-citizens-initiativeproposals/CAB03AB5F41BC2E158BC254B866EF0A8](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Skills_for_the_digital_age) (дата звернення: 18.04.2026)

7. Skills for the digital age : Statistics Explained / Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Skills_for_the_digital_age (дата звернення: 18.04.2026).

8. Цифровий компас на 2030 рік: європейський шлях для Цифрового десятиліття: Повідомлення Комісії Європейському парламенту, Раді, Комітету регіонів від 09.03.2021. COM(2021) 118 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118> (дата звернення: 18.04.2026).

9. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

10. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. National authorities take on how to ensure your signatures get verified : European Citizens' Initiative Forum / European Commission. URL: https://citizens-initiative-forum.europa.eu/citizens-experiences/blogs/national-authorities-take-how-ensure-your-signatures-get-verified_en (дата звернення: 19.04.2026).

ПРЕВЕНТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИ ЗЛОВЖИВАННЯ РЕФЕРЕНДУМОМ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ: СТАНДАРТИ ВЕНЕЦІЙСЬКОЇ КОМІСІЇ І ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Воронов Марк Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
муніципального права юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна, координатор Проєкту
Модуль Жана Моне «Демократія участі
й багаторівневе управління в ЄС»
(Project 101174724 EU-PartDemo)

Упродовж майже століття інститут референдуму систематично використовується недемократичними політичними режимами для легітимації вже прийнятих авторитарних рішень. Починаючи з плебісцитів 1933–1938 рр. у нацистській Німеччині, Італії та Португалії, проходячи через комуністичні псевдо-референдуми 1945–1989 рр. у Центрально-Східній Європі і закінчуючи новітніми маніпулятивними голосуваннями у Росії (2020), Білорусі (2022), Туреччині (2017), Азербайджані (2016) та

Угорщині (2016, 2022), виявляється стала тенденція: класичний інструмент прямої демократії перетворюється на засіб концентрації влади, обходу конституційних процедур і легітимації режиму. Особливо гостро ця проблема постала у зв'язку з псевдо-референдумами на окупованих територіях України – у Криму 2014 р. та у чотирьох областях у вересні 2022 р., юридична природа яких уперше на рівні міжнародного судового органу була комплексно оцінена у рішенні Великої Палати Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 9 липня 2025 р. у справі *Ukraine and Netherlands v. Russia* [1].

У межах реалізації проекту Модуль Жана Моне «Демократія участі й багаторівневе управління в ЄС» (Project 101174724 EU-PartDemo) особливого значення набуває дослідження «демократичної стійкості» (*democratic resilience*) держав-членів та кандидатів через створення превентивних правових бар'єрів. Концептуальною основою такого механізму є Кодекс належної практики щодо референдумів, ухвалений Венеційською комісією 16–17 березня 2007 р. (CDL-AD(2007)008rev-cor) [2], та його переглянута редакція – *Revised Code of Good Practice on Referendums*, ухвалена 17–18 червня 2022 р. (CDL-AD(2022)015) [3]. Кодекс 2022 р. структурно систематизує п'ять засад європейської виборчої спадщини у сфері референдумів (загальне, рівне, вільне, таємне та пряме голосування) і встановлює низку конкретних превентивних механізмів. Ключовими серед них є: вимога стабільності референдумного законодавства (забороняється змінювати фундаментальні елементи менш ніж за рік до проведення плебісциту); вимоги до формулювання питання за трьома кумулятивними критеріями – єдності змісту (*unity of content*), єдності форми (*unity of form*) та єдності ієрархічного рівня (*unity of hierarchical level*); заборона виносити на референдум питання, що суперечать нормам міжнародного права та обов'язкам держави перед Радою Європи; обов'язкова наявність ефективного оскарження з універсальним доступом зацікавлених осіб. Так, Кодекс 2022 р. встановлює критично важливу вимогу єдності змісту. Негативним прикладом порушення цього принципу є конституційний референдум у РФ 2020 р., де виборцям пропонували «пакетне» голосування за популярні соціальні гарантії одночасно з антидемократичним «обнуленням» президентських термінів, що позбавляло громадян можливості висловити окрему думку щодо кожного питання [3].

Не менш важливим превентивним елементом є *Rule of Law Checklist* Венеційської комісії 2016 р. (CDL-AD(2016)007) [4], який встановлює, що референдум має відповідати принципу верховенства права і не може використовуватися для обходу конституційних гарантій, зокрема вимоги кваліфікованої більшості в парламенті для конституційних змін. Цей принцип отримав подальший розвиток у висновку Венеційської комісії CDL-AD(2014)002 від 21 березня 2014 р. щодо псевдо-референдуму в

Криму [5], в якому було послідовно задокументовано порушення як положень Конституції України (ст. 2 про унітарний характер держави, ст. 73 про виключну компетенцію всеукраїнського референдуму щодо зміни території), так і європейських стандартів належної практики (маніпулятивне формулювання питання без справжньої альтернативи, скорочення строків кампанії до менш ніж двох тижнів, проведення плебісциту в умовах присутності іноземних збройних сил). Додатково висновок CDL-AD(2022)035 щодо білоруського конституційного «референдуму» 27 лютого 2022 р. [6] виявив модель «гібридного» зловживання, коли формально демократична процедура проводиться в умовах відсутності реального політичного плюралізму, легальної опозиції та незалежних медіа.

ЄСПЛ поступово формує власну доктрину захисту референдумного процесу. Якщо у класичних прецедентах *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* (1987) та *Refah Partisi v. Turkey* (2003) ст. 3 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини тлумачилася переважно стосовно парламентських виборів, то у сучасній практиці, зокрема у справі *Mugemangango v. Belgium* (заява № 310/15, рішення від 10 липня 2020 р.) [7], Суд визнав обов'язковою вимогу незалежного та безстороннього органу для розгляду скарг у виборчих та референдумних справах. Найсуттєвіший внесок у розвиток стандартів становить рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі *Ukraine and Netherlands v. Russia* [1], в якому Суд задокументував, що організація псевдо-референдумів на окупованих територіях України є складовою частиною «адміністративних практик» системного знищення демократичного ладу та становить порушення ст. 3 Протоколу № 1, ст. 1 Протоколу № 1 (захист майна) та низки інших положень Конвенції [8].

Європейські правові стандарти суттєво вплинули і на розвиток українського законодавства. Після визнання Конституційним Судом України неконституційним Закону 2012 р. (Рішення від 26 квітня 2018 р. № 4-р/2018) [9] виник дворічний правовий вакуум, який було усунуто Законом України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135-IX [10]. Цей закон розроблявся з урахуванням Спільного висновку Венеційської комісії та ОБСЄ/БДПЛ і, за оцінкою самих цих інституцій, «є значним кроком уперед у порівнянні із Законом 2012 року». Серед позитивних новел - заборона скасування референдумом законів, прийнятих Верховною Радою України, обмеження предмета референдуму, процедурні гарантії кампанії. Разом з тим у Законі № 1135-IX залишається низка не виправлених прогалин, зокрема: відсутність обов'язкового попереднього конституційного контролю формулювання питання; недостатня деталізація механізмів протидії використанню адміністративних ресурсів; відсутність вимоги щодо підготовки тексту альтернативного закону у разі успішного референдуму зі скасування чинного закону (ця рекомендація Венеційської

комісії залишилася невиконаною); короткий строк референдумної кампанії. Паралельно продовжує зберігатися правовий вакуум у сфері місцевого референдуму: законопроект «Про місцевий референдум» (реєстр. № 5512 від 19 травня 2021 р.), попри схвальний висновок Венеційської комісії CDL-PI(2022)001 від 10 лютого 2022 р. [11], досі не ухвалений Верховною Радою України.

На основі проведеного аналізу видається обґрунтованим сформулювати концептуальну модель «захищеного референдуму» (*protected referendum*) як комплексу правових стандартів, що структурно унеможливають використання інституту для легітимації авторитаризму. Варто зазначити, що ця модель передбачає: попередній обов'язковий конституційний контроль формулювання питання; заборону проведення референдуму в умовах надзвичайного або воєнного стану без особливих гарантій; мінімальний строк референдумної кампанії не менше 90 днів; предметний імунітет (перелік непорушних питань, включно з правами людини, ознаками державності, територіальною цілісністю); обов'язковість попереднього висновку Венеційської комісії для країн, що перебувають у процесі євроінтеграції; судовий контроль на всіх етапах з універсальним доступом зацікавлених осіб; обов'язкове міжнародне спостереження з боку ОБСЄ/БДПЛ і Ради Європи; заборону зміни фундаментальних елементів референдумного законодавства менше ніж за рік до проведення голосування.

На основі викладеного пропонуються такі конкретні напрями вдосконалення українського законодавства. По-перше, доцільно внести зміни до Закону України «Про всеукраїнський референдум» шляхом запровадження обов'язкової процедури попереднього конституційного контролю формулювання питання референдуму Конституційним Судом України до оголошення референдуму. Це безпосередньо відповідає стандартам Кодексу 2022 р. (п. III.3) та відповідним рекомендаціям Венеційської комісії. По-друге, необхідне доповнення Закону № 1135-IX нормою, яка зобов'язує ініціаторів референдуму щодо скасування закону одночасно надавати текст альтернативного законодавчого акта, який підлягатиме прийняттю у разі успішного голосування. Ця вимога прямо випливає з рекомендацій Венеційської комісії 2020 р. По-третє, доцільно закріпити мінімальний 90-денний строк референдумної кампанії в ст. 46 Закону № 1135-IX, а також заборону проведення референдуму в умовах воєнного стану, крім випадків, прямо передбачених Конституцією України. По-четверте, доцільно ухвалити Закон України «Про місцевий референдум» на основі законопроекту № 5512 від 19 травня 2021 р. з урахуванням рекомендацій Венеційської комісії у висновку CDL-PI(2022)001, зокрема щодо виключення 50%-ного кворумного порогу явки, спрощення надмірно обтяжливих процедур та уточнення положень щодо делегованих повноважень. По-п'яте, варто передбачити обов'язковість

міжнародного спостереження ОБСЄ/БДПЛ і Ради Європи на всіх етапах всеукраїнського референдуму, що є стандартною практикою для країн у процесі євроінтеграції. По-шосте, доцільно доповнити Закон № 1135-IX нормою про обов'язковість запиту висновку Венеційської комісії щодо проєктів змін до Конституції України, які виносяться на всеукраїнський референдум, це посилить превентивний механізм проти використання референдуму для обходу конституційних гарантій.

Підсумовуючи проведений аналіз, слід підкреслити, що системний досвід зловживання інститутом референдуму у XX–XXI століттях формує переконливий аргумент на користь комплексного превентивного регулювання, яке вже значною мірою сформульовано у стандартах Венеційської комісії та практиці Європейського суду з прав людини. Для України, як країни-кандидата на членство в ЄС та країни, що зіткнулася з прямим посяганням на свою територіальну цілісність через механізм псевдо-референдумів, адаптація цих стандартів має не лише технічне, а й стратегічне значення. Повноцінна імплементація концепції «захищеного референдуму» у національне законодавство стане необхідною передумовою того, що цей класичний інструмент прямої демократії виконуватиме в Україні свою автентичну конституційну функцію - забезпечення справжнього народного волевиявлення, а не слугуватиме засобом потенційного розмивання демократичних гарантій, що відповідає цінностям європейської демократії.

Список використаних джерел:

1. Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] : Judgment of the European Court of Human Rights of 9 July 2025, appl. nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22. ECLI:CE:ECHR:2025:0709JUD000801916. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244292> (дата звернення: 15.04.2026).
2. Code of Good Practice on Referendums : adopted by the Council for Democratic Elections at its 19th meeting (Venice, 16 December 2006) and the Venice Commission at its 70th Plenary Session (Venice, 16–17 March 2007), CDL-AD(2007)008rev-cor / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)008rev-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)008rev-cor-e) (дата звернення: 15.04.2026).
3. Revised Code of Good Practice on Referendums : adopted by the Venice Commission at its 131st Plenary Session (Venice, 17–18 June 2022), CDL-AD(2022)015 / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)015-e) (дата звернення: 15.04.2026).
4. Rule of Law Checklist : adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016), CDL-AD(2016)007 / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007)

007-e (дата звернення: 15.04.2026).

5. Opinion on «whether the decision taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to organise a referendum on becoming a constituent territory of the Russian Federation or restoring Crimea's 1992 Constitution is compatible with constitutional principles» : adopted by the Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21–22 March 2014), CDL-AD(2014)002. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)002-e) (дата звернення: 15.04.2026).

6. Belarus – Final Opinion on the Constitutional Reform : adopted by the Venice Commission at its 131st Plenary Session (Venice, 17–18 June 2022), CDL-AD(2022)035. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)035-e) (дата звернення: 15.04.2026).

7. Mugemangango v. Belgium [GC] : Judgment of the European Court of Human Rights of 10 July 2020, appl. no. 310/15. ECLI:CE:ECHR:2020:0710JUD000031015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-203885> (дата звернення: 15.04.2026).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 04.11.1950 р. (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2026).

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26.04.2018 № 4-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18#Text> (дата звернення: 15.04.2026).

10. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-IX#Text> (дата звернення: 15.04.2026).

11. Ukraine – Joint Urgent Opinion on the Draft Law «On Local Referendum» of the Venice Commission and OSCE/ODIHR, CDL-PI(2022)001, issued on 10 February 2022. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2022\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2022)001-e) (дата звернення: 15.04.2026).

Підготовлено в рамках виконання Проєкту Модуль Жана Моне «Демократія участі й багаторівневе управління в ЄС» (Project 101174724 EU-PartDemo)

Дисклеймер: “Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them”

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Гудзь Людмила Вячеславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Актуальність тематики дослідження зумовлена сучасними інтеграційними процесами, розширенням змісту європейського громадянства та необхідністю забезпечення ефективної реалізації виборчих прав як на наднаціональному, так і на національному рівнях. У цих умовах у ЄС спостерігається тенденція до формування єдиного політико-правового простору, що супроводжується розширенням можливостей демократичної участі громадян держав-членів у виборчих процесах.

Правове регулювання виборів ґрунтується на поєднанні норм права Європейського Союзу (наднаціональний рівень) та національного законодавства держав-членів. Наднаціональний рівень правового регулювання встановлює основоположні принципи і гарантії виборчих прав, включаючи право громадян ЄС брати участь у виборах до Європейського парламенту та органів місцевого самоврядування в державі проживання на рівних умовах із її громадянами. Водночас національні правові системи держав-членів конкретизують механізми реалізації цих прав, визначаючи виборчі системи, порядок організації голосування, підрахунку голосів та інші процедурні аспекти як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

На рівні Європейського Союзу правове регулювання виборів до Європейського парламенту здійснюється, зокрема, на підставі ст. 14 Договору про Європейський Союз (TEU), ст. 22 та ст. 223 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU) [1], ст. 39 Хартії основоположних прав Європейського Союзу [2], Акта про обрання членів Європейського парламенту шляхом загальних прямих виборів [3], Директиви Ради 93/109/ЄС [4] та Регламенту ЄС № 1141/2014 [5].

Частина 3 статті 14 Договору про Європейський Союз (Treaty on European Union, TEU) встановлює п'ятирічний термін повноважень депутатів Європейського парламенту та проведення виборів загальними, прямими, вільними і таємними. Стаття 22 Договору про функціонування Європейського Союзу (Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU) і стаття 39 Хартії основоположних прав Європейського Союзу

(Charter of Fundamental Rights of the European Union) гарантують громадянам ЄС право обирати та бути обраними на рівних умовах у державі проживання, а Хартія має таку ж юридичну силу, як і Договори (стаття 6 TEU). Акт про обрання членів Європейського парламенту шляхом загальних прямих виборів 1976 року регламентує принцип пропорційного представництва, виборчі бар'єри та несумісність мандатів, Директива Ради 93/109/ЄС визначає процедури реєстрації виборців та запобігання подвійному голосуванню, а Регламент Європейського Союзу № 1141/2014 регулює статус і фінансування європейських політичних партій; усі ці акти мають пряму дію в державах-членах.

Національне законодавство держав-членів конкретизує організацію виборчого процесу до Європейського парламенту, зокрема регулює виборчу систему, порядок проведення передвиборної кампанії, формування виборчих округів, процедури голосування та підрахунку голосів, а також механізми оскарження результатів виборів.

Вибори до Європейського парламенту проводяться за пропорційною системою представництва з використанням партійних списків або механізму єдиного передаваного голосу, який застосовується у багатомандатних округах. Основними учасниками виборчих перегонів є політичні партії, проте у дев'яти державах-членах (Ірландія, Мальта, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Хорватія, Словенія, Польща) дозволено висування індивідуальних кандидатів через преференційне голосування або незалежні списки. У більшості держав застосовується відкрите преференційне голосування, тоді як у шести країнах (Франція, Німеччина, Іспанія, Угорщина, Португалія, Румунія) списки партій залишаються закритими.

Виборчий поріг на національному рівні у державах-членах ЄС зазвичай не перевищує 5 % для національних округів з понад 35 мандатами (Франція, Польща, Румунія, Угорщина, Хорватія, Литва), тоді як у Кіпрі, Словаччині, Чехії, Греції, Швеції, Італії та Австрії він становить 1,8–4 %. Для активного виборчого права стандартним є віковий ценз 18 років, але деякі країни знизили його до 16–17 років (Австрія, Греція, Німеччина, Бельгія), а для пасивного права найпоширеніший ценз – 21 рік, хоча у Румунії та Італії він становить 23–25 років, спостерігається тенденція до зниження вікового порогу у Німеччині та на Мальті.

Відповідно до ст. 10 консолідованого тексту Акту 1976 року, вибори до Європейського парламенту проводяться протягом чотириденного періоду (зазвичай з четверга по неділю), визначеного Радою ЄС, при цьому кожна держава-член обирає конкретний день голосування, а оприлюднення результатів синхронізується після завершення голосування в останній країні. Практика держав-членів демонструє різноманітність моделей проведення виборів: голосування відбувається в четвер (Нідерланди, Ірландія), п'ятницю (Чехія, частково Ірландія), суботу

(Латвія, Мальта, Словаччина, Чехія) або неділю (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Польща, Литва). Дводенне голосування застосовується у Чехії (п'ятниця–субота) та Італії, дострокове – у Естонії (разом з інтернет-голосуванням), Фінляндії та Швеції. Здебільшого голосування є добровільним, проте в Бельгії, Люксембурзі та Греції діє обов'язкове голосування з можливим штрафом за неявку на вибори.

Національне законодавство держав-членів ЄС регламентує порядок оскарження результатів виборів та визначає органи, які затверджують остаточні підсумки виборів до Європейського парламенту. Основним інструментом захисту виборчих прав громадян виступають національні суди, проте в окремих країнах, зокрема в Нідерландах, Італії та Данії, остаточні рішення щодо скарг на вибори до Європарламенту приймають національні парламенти.

Участь громадян ЄС у місцевих виборах регулюється теж нормами законодавства Європейського Союзу, зокрема ст. 22 Договору про функціонування ЄС (Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU) [1], ст. 40 Хартією основоположних прав ЄС (Charter of Fundamental Rights of the European Union) [2] та Директивою Ради 94/80/ЄС [6].

Відповідно до статті 22 Договору про функціонування Європейського Союзу та статті 40 Хартії основоположних прав ЄС, кожен громадянин ЄС, що проживає в іншій державі-члені, має право брати участь у місцевих виборах та балотуватися на тих самих умовах, що й громадяни держави проживання. Ці положення створюють наднаціональну правову основу забезпечення виборчих прав громадян ЄС на муніципальному рівні та закріплюють принцип рівності участі у місцевому самоврядуванні незалежно від національності.

Директива Ради 94/80/ЄС від 19 грудня 1994 року деталізує порядок реалізації цих прав, визначаючи процедури включення до виборчих списків, подання необхідних документів та забезпечення права обирати та права бути обраним на місцевих виборах. Водночас Директива передбачає певні обмеження: держави-члени можуть забороняти обіймати вищі керівні посади в органах місцевого самоврядування (наприклад, міського голови), встановлювати мінімальний строк проживання для іноземців, якщо їх частка перевищує 20 % виборчого корпусу, а також позбавляти права балотування у разі відмови у висуванні кандидатом у державі громадянства.

Таким чином, законодавство ЄС формує комплексну наднаціональну систему забезпечення виборчих прав на місцевому рівні, одночасно залишаючи державам-членам певні регуляторні повноваження для врахування національних особливостей та забезпечення ефективного функціонування місцевого самоврядування.

Досвід країн-членів ЄС щодо участі громадян у місцевих виборах демонструє різні моделі імплементації наднаціональних стандартів у

національне законодавство. У Бельгії громадяни інших держав-членів можуть брати участь у муніципальних виборах лише після самостійної реєстрації, але балотуватися на керівні посади дозволено лише громадянам країни. У Фінляндії та Швеції участь громадян ЄС у місцевих виборах забезпечується через реєстрацію як резидентів, при цьому у Швеції включення до виборчих списків відбувається автоматично. Люксембург та Латвія встановлюють вимоги щодо тривалості проживання або реєстрації для забезпечення права голосу та балотування, враховуючи також економічні зв'язки з громадою (наприклад, володіння нерухомістю). Польща реалізує мінімальні положення Директиви 94/80/ЄС, дозволяючи громадянам ЄС брати участь у муніципальних виборах за умови постійного проживання та включення до виборчого реєстру, проте обмежує право балотування на керівні посади та участь у виборах органів вищого рівня адміністративного поділу.

Отже, аналіз правового регулювання виборчих прав громадян Європейського Союзу дозволяє зробити висновок, що ефективна реалізація цих прав забезпечується поєднанням наднаціональних стандартів і національних механізмів. Наднаціональні норми закріплюють базові принципи демократичної участі, рівності виборців та пропорційного представництва, встановлюють права громадян ЄС на участь у виборах до Європейського парламенту та органів місцевого самоврядування, а також регулюють реєстрацію виборців і статус політичних партій. Національні законодавства держав-членів конкретизують ці принципи, визначаючи виборчі системи, порядок проведення кампаній, підрахунок голосів, виборчі пороги, вікові цензи та процедури оскарження результатів, при цьому моделі реалізації прав громадян ЄС значно різняться, від обов'язкової реєстрації іноземців і обмеження доступу до керівних посад до автоматичного включення у виборчі списки та майже повної рівності з національними виборцями. Такий комплексний підхід сприяє інтеграції наднаціональних стандартів у національні системи, підвищує демократичну участь громадян і зміцнює функціонування демократичних інститутів на всіх рівнях.

Список використаних джерел:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 15.04.2026).
2. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: [EUR-Lex - 12012P/TXT - EN - EUR-Lex](#) (дата звернення: 15.04.2026).
3. Consolidated text: Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. URL: [EUR-Lex - 01976X1008\(01\)-20020923 - EN - EUR-Lex](#) (дата звернення: 15.04.2026).
4. Council Directive 93/109/EC of 6 December 1993 laying down

detailed arrangements for the exercise of the right to vote and stand as a candidate in elections to the European Parliament for citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: [Directive - 93/109 - EN - EUR-Lex](#) (дата звернення: 15.04.2026).

5. Regulation (EU, Euratom) No 1141/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the statute and funding of European political parties and European political foundations. URL: [Regulation - 1141/2014 - EN - EUR-Lex](#) (дата звернення: 15.04.2026).

6. Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. *European Union : сайт*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994L0080> (дата звернення: 15.04.2026).

ОКРЕМІ АСПЕКТИ «ВИБОРЧОЇ СКЛАДОВОЇ» ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ З ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Євстігнєєв Андрій Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
ННІ права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Вступ України до Європейського Союзу (далі – ЄС) є без сумніву основним геополітичним завданням нашої держави, яке має підтримку переважної більшості співгромадян.

14 травня 2025 року Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядження № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», яким було схвалено, зокрема, Дорожню карту з питань функціонування демократичних інституцій (далі – Дорожня карта) [1].

У вступній частині Дорожньої карти зазначено, що Україна, відповідно до статті 1 Конституції України, є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Вказані засади становлять фундамент державного ладу і забезпечують утвердження принципів політичного плюралізму, розподілу владних повноважень та верховенства права, а також гарантують неухильне дотримання та захист основоположних прав і свобод; Повномасштабне вторгнення Російської Федерації стало безпрецедентним викликом для функціонування

демократичних інституцій в Україні, зумовивши необхідність удосконалення механізмів демократичного урядування з врахуванням нових безпекових реалій; Дорожня карта є стратегічним документом, що визначає комплекс заходів, спрямованих на зміцнення, відновлення і подальший розвиток демократичних процесів та інституцій в Україні, охоплює 31 стратегічний результат та 96 заходів, які тематично розділені на 4 блоки, серед яких блок «Виборчий процес».

Зазначений у попередньому реченні блок, як вказується у Дорожній карті, спрямований на вдосконалення виборчого законодавства відповідно до міжнародних стандартів, забезпечення прозорості виборчого процесу та неупередженості медіа-середовища, а також запровадження ефективних механізмів контролю за фінансуванням політичних партій і виборчих кампаній тощо.

Конкретні заходи, що є складовими Дорожньої карти, викладені у її тексті у табличному форматі із зазначенням по кожному із них: стратегічного результату, найменування відповідного заходу, строків його виконання та відповідальних виконавців.

Блок «Виборчий процес» Дорожньої карти розділено на три змістовних компоненти, а саме: «Вільні та чесні вибори», «Медіа у виборчій кампанії» та «Фінансування політичних партій та виборчих кампаній (включаючи антикорупційні заходи)».

У цих тезах будуть висвітлені окремі компоненти «виборчої складової» Дорожньої карти, які вже реалізуються.

Так, в межах змістовного компоненту «Вільні та чесні вибори» для досягнення стратегічного результату «Забезпечено удосконалення процедур проведення виборів із урахуванням нових викликів в Україні та їх практичне впровадження» передбачається, зокрема:

- внесення зміни до виборчого законодавства України з метою забезпечення активних і пасивних виборчих прав громадян з урахуванням негативних наслідків, спричинених військовою агресією Російської Федерації;
- визначення на законодавчому рівні об'єктивні критерії та порядок ухвалення рішення щодо можливості або неможливості проведення виборів на окремих територіях України.

На виконання першого із названих заходів Центральною виборчою комісією за наслідками тривалої і системної роботи за участі представників Парламенту, інституцій громадянського суспільства, органів державної влади, було прийнято постанову від 07 січня 2026 року № 1 «Про пропозиції щодо законодавчого врегулювання особливостей організації та проведення загальнодержавних виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні» [2], адресованій Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування та Робочій

групі з підготовки комплексних законодавчих пропозицій щодо особливостей порядку організації та проведення виборів в умовах особливого періоду та/або повоєнних виборів в Україні, утвореної розпорядженням Голови Верховної Ради України від 22 грудня 2025 року № 1993, для подальшого опрацювання та можливого врахування під час підготовки відповідних законопроектів. У зазначеній постанові Центральної виборчої комісії в текстовому форматі, а також у формі законопроекту (що міститься у додатку до постанови) наведені системні пропозиції щодо особливостей організації і проведення загальнодержавних виборів після завершення або скасування воєнного стану.

У контексті другого із зазначених вище заходів слід звернути увагу на активну роботу щодо підготовки проекту закону, який би визначав підстави та процедуру прийняття рішення про неможливість проведення виборів на окремих територіях України, яка ведеться за участі народних депутатів України, окремих громадських організацій та Центральної виборчої комісії ще з 2023 року [3].

У межах змістовного компоненту «Вільні та чесні вибори» для досягнення стратегічного результату «Забезпечено удосконалення процедур проведення виборів із урахуванням нових викликів в Україні та їх практичне впровадження» передбачається, зокрема:

- внести зміни до законодавства України, спрямовані на імплементацію рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ, наданих за результатами місій зі спостереження за виборами в Україні, а також стандартів Європейського Союзу, в тому числі Рекомендації Комісії (ЄС) 2023/2829 від 12.12.2023 щодо інклюзивних та стійких виборчих процесів у Союзі та посилення європейського характеру та ефективного проведення виборів до Європейського Парламенту, зокрема, з метою забезпечення стабільності виборчого законодавства, підвищення спроможності виборчих комісій, у тому числі щодо професіоналізації членів виборчих комісій та забезпечення їх незалежності, посилення законодавчих положень щодо відповідальності за виборчі правопорушення, посилення таємниці голосування виборців. Запроваджено законодавчі гарантії і процедури, які сприяють інклюзії та рівності можливостей;

- провести інклюзивний експертний діалог із залученням за можливості представників ОБСЄ/БДПЛ щодо опрацювання з урахуванням положень Конституції України питань, порушених у рекомендаціях ОБСЄ/БДПЛ, зокрема щодо реалізації виборчих прав у зв'язку з інтелектуальними або психосоціальними порушеннями, визнання результатів виборів недійсними та перерахунку голосів виборців, а також вироблення подальших кроків щодо їх врегулювання.

З метою виконання першого із заходів для досягнення стратегічного результату «Забезпечено удосконалення процедур проведення виборів із урахуванням нових викликів в Україні та їх практичне впровадження»

Центральною виборчою комісією було розроблено і прийнято постанову від 03 жовтня 2025 року № 48 «Про заходи щодо врахування рекомендацій Бюро з демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі за результатами місій зі спостереження за виборами в Україні» [4].

У контексті другого із вказаних вище заходів для досягнення стратегічного результату «Забезпечено удосконалення процедур проведення виборів із урахуванням нових викликів в Україні та їх практичне впровадження», то відповідне питання стало предметом обговорення в межах інклюзивного експертний діалог «На шляху до ЄС: огляд рекомендацій БДПЛ ОБСЄ щодо виборів в Україні», був організований і проведений у грудні 2025 року Центральною виборчою комісією у партнерстві з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES), Міжнародним інститутом демократії та сприяння виборів (IDEA), Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПЛ) ОБСЄ, завдяки підтримці Євросоюзу, Норвезького агентства з розвитку співробітництва та БДПЛ [5].

Вказане вище свідчить про те, що Україна достатньо активно намагається досягти визначених Дорожньою картою стратегічних результатів «виборчого спрямування», водночас, ще чимало із таких результатів залишаються не виконаними і потребують посиленої експертної уваги.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 р. № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-p#Text> (дата звернення: 30.04.2026).

2. Про пропозиції щодо законодавчого врегулювання особливостей організації та проведення загальнодержавних виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні : постанова Центральної виборчої комісії від 07.01.2026 р. № 1. URL: <https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-propozitsii-shhodo-zakonodavchogo-vregulyuvannya-osoblivostey-organizatsii-ta-provedennya-zagalnoderzhavnih-viboriv-pislya-pripinennya-chi-skasuvannya-voienного-stanu-v-ukraini.html> (дата звернення: 30.04.2026).

3. Вибори без окремих територій. Парламент разом з ЦВК готують правила для повоєнних виборів. URL: https://lb.ua/news/2023/11/02/582446_vibori_bez_okremih_teritoriy.html (дата звернення: 30.04.2026).

4. Про заходи щодо врахування рекомендацій Бюро з демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі за результатами місій зі спостереження за виборами в Україні : постанова Центральної виборчої комісії від 03.10.2025 р. № 48. URL: <https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-zahodi-shhodo-vrahuvannya-rekomendatsiy->

[byuro-z-demokratichnih-institutiv-i-prav-lyudini-organizatsii-z-bezpeki-ta-spivrobitnitstva-v-yevropi-za-rezultatami-misiy-zi-sposterezhennya-za-viborami-v.html](https://www.cvkk.gov.ua/novini/na-shlyahu-do-ess-u-kiievi-proveli-ekspertniy-dialog-shhodo-vikonannya-rekomendatsiy-bdipl-obse-u-viborchiy-sferi.html) (дата звернення: 30.04.2026).

5. На шляху до ЄС: у Києві провели експертний діалог щодо виконання рекомендацій БДПЛ ОБСЄ у виборчій сфері. URL: <https://www.cvkk.gov.ua/novini/na-shlyahu-do-ess-u-kiievi-proveli-ekspertniy-dialog-shhodo-vikonannya-rekomendatsiy-bdipl-obse-u-viborchiy-sferi.html> (дата звернення: 30.04.2026).

«ФОРМУЛА РЕФЕРЕНДУМУ» ТА ЇЇ КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Куліш Андрій Миколайович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Питання, що ініціюються, а потім виносяться на референдум, можуть формулюватися по-різному. Той спосіб, в який сформульоване питання, з приводу якого мають висловити свою думку учасники референдуму, у вітчизняній правовій доктрині прийнято вважати його формулою. Представники західної правової доктрини поряд із «формулою» референдуму, часто вживають назву «текст бюлетня». Зокрема П. Росулек, наголошуючи на тому, що формула референдуму має бути зрозумілою та однозначною, вживає слова «формула» та «текст бюлетня» як синоніми [3, с. 101].

На перший погляд, дослідження проблематики, пов'язаної зі способом, в який формулюється питання референдуму, може здатися зайвим. Втім на практиці саме формула референдуму може крити в собі секрет маніпуляцій з боку тих, чи інших політичних сил, що прагнуть використати результати референдуму у власних цілях. Дуже часто можливі маніпуляції – чи не єдиний аргумент у руках критиків використання референдуму. Так, Ю. М. Соколенко та В. М. Кириченко справедливо відзначають, що референдум, як безпосереднє народне волевиявлення, має перевагу перед представницькою демократією, лише за умов, якщо питання яке виносяться на референдум, є доступним для розуміння звичайному виборцю і не має прихованого підтексту [1, с. 39].

Перед тим, як розглянути конкретні підходи до формулювання питань, що виносяться на референдум, необхідно розмежувати такі поняття як «предмет» референдуму та його «формула». Предмет референдуму визначає матеріальний зміст безпосереднього народного волевиявлення, тоді як формула референдуму є юридичною формою його вираження, шляхом конкретного і однозначного формулювання питання,

що виноситься на голосування. Так формула референдуму є похідною від предмета. При цьому, навіть допустимий предмет референдуму може бути знівельований його формулою. В таких умовах не виключається застосування до однакового предмету референдуму різних формул.

Подібною позиції дотримуються Ю. М. Соколенко та В. М. Кириченко, зазначаючи, що предмет референдуму є ширшим поняттям, ніж формула референдуму, тому що це засіб, за допомогою якого будується конструкція питання, що виноситься на всенародне голосування [1, с. 49]. При цьому, аналізуючи законодавство різних держав, науковці доходять висновку, що найбільш поширеними варіантами постановки питання є два види формул: 1) прості конструкції питань референдумів, які передбачають винесення на референдум одного питання з конкретно взятої проблеми (прикладом є всеукраїнський референдум 1991 р. про підтвердження Акта проголошення незалежності України); 2) складні конструкції питань референдумів, які передбачають винесення на референдум двох і більше варіантів вирішення питань, які можуть стосуватися проблем різного характеру, але, як правило, сукупність цих питань повинні стосуватися однієї проблеми (як приклад наводиться вид референдуму, закріплений у ст.139 Конституції Швейцарії) [1, с. 48-49].

Поділ формул референдуму на прості та складні не дозволяє розкрити багатоманітності підходів до формулювання питання референдуму. Якщо у першому виді формул, запропонованому Ю. М. Соколенком та В. М. Кириченко, назва говорить сама за себе, то складні конструкції питань можуть мати багато варіантів їх подачі у бюлетні для голосування виборця.

Західна науковиця Ш. Вагінаар, зосередивши своє дослідження на другому з описаних вище Ю. М. Соколенком і В. М. Кириченкоом виду референдуму, характеризує так званий «дизайн бюлетеня», що за описаними якостями є аналогічним «формулі» референдуму. При цьому, дослідниця пропонує структуроване розуміння формули референдуму як процедурно-правової конструкції, що визначає спосіб формування єдиного юридично значущого результату референдуму шляхом поєднання структури бюлетеня (одне або кілька питань, спосіб подання альтернатив), а також методу голосування та підрахунку голосів. Сконцентрувавшись саме на багатоваріантних референдумах, авторка відзначає, що їх яскравою ознакою є однорезультатність, що виділяє такий референдум від простого набору кількох питань з двома альтернативними відповідями. Таким чином, науковиця виділяє два види референдних формул так само, як це роблять Ю. М. Соколенко та В. М. Кириченко. Вже в рамках багатоваріантних референдумів, та виходячи з позиції щодо включення до формули референдуму методів голосування та підрахунку голосів, науковиця виокремлює ще два види формул: 1) ті що забезпечують просте

голосування за першу перевагу та 2) ті що забезпечують прийняття рішення абсолютною більшістю за рахунок другого туру щодо найпопулярніших варіантів, або ж ранжування варіантів. У кінцевому рахунку авторка пропонує виділяти ще одну формулу в рамках багатоваріантних референдумів, так звану «шлюзову форму», де першим питанням має бути вирішено чи вносити зміни, натомість друге питання пропонує декілька варіантів таких змін [2, с. 196].

Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам, публікуючи перелік рекомендацій в сфері безпосередньої демократії, зауважує, що найчіткіший результат отримується, якщо виборців просять вибрати між двома альтернативами. Якщо їм доводиться вибирати між трьома або більше альтернативами, може бути важко інтерпретувати результат референдуму. Однак, якщо дійсно потрібен вибір між більш ніж двома альтернативами, можна застосувати голосування, де альтернативи впорядковані за рангом, або питання можна розділити на два або більше питань – кожне з них з двома альтернативами [4, с. 54].

Погоджуючись із зазначеним вище, вважаємо за необхідне підкреслити те, що незалежно від обраної формули, питання референдуму має бути чітким та зрозумілим виборцю, а тому законодавець має перш за все віддавати перевагу простим формулам, хоча звісно враховуючи дороговизну референдного процесу, у певних випадках, допускати й більш складні формулювання, аніж відповідь так чи ні на одне питання, особливо коли народом приймається рішення щодо об'ємних і багатокомпонентних текстів законопроектів та міжнародних актів. В деяких випадках прості формули не в змозі одномоментно вирішити питання що виноситься на референдум, в результаті чого виникатиме необхідність проведення декількох референдумів з однієї теми.

У контексті рівня правового закріплення, важливо зауважити, що згаданий вище П. Росулек розділяє науковців на тих, хто вважає формулювання питання референдуму важливим, та на тих, хто не приділяє формулі якогось значення. Очевидно, що ми відносимось до першої групи і допускаючи великий вплив формулювання на результат, вважаємо доцільним врегульовувати ключові аспекти формулювання референдуму на конституційному рівні [3, с. 99].

З аналізу конституції України та констиутцій держав-членів ЄС можна зробити висновок, що положення, які б юридизували формулу хоча б загальнодержавного референдуму, не закріплюються в основних законах, навідміну від положень, що регулюють предмет референдуму. Втім, вимоги до кількості питань, які можна поставити на голосування під час референдуму, форму питання (питання по суті або ж законопроект, який пропонується схвалити або відкинути), кількості питань, що можна ставити на голосування під час одного референдуму, та інші вимоги до формулювання, більш-менш чітко врегульовані на рівні закону. Винятками

з правил виступають конституції Німеччини та Португалії. Так, Основний закон Німеччини в ст. 29 передбачає чіткі варіанти формулювань питань референдуму щодо зміни територіального устрою[5]. Таким чином фіксуючи певну формулу щодо конкретного питання референдуму. Водночас, відповідно до ст. 115 Конституції Португалії, кожний референдум має бути спрямований лише на одну тему, питання мають бути сформульовані об'єктивно, чітко й точно, з відповіддю «так» або «ні»; максимальна кількість питань визначається законом, який встановлює також інші умови формулювання й проведення референдумів [6]. Таким чином закріплюється основа для подальшого правового регулювання формули референдуму на законодавчому рівні.

На наше погляд, конституційне регулювання формули референдуму як в Португалії, так і в Німеччині може бути позитивним прикладом для України. У вітчизняній Конституції варто закріпити як найбільш основоположні правила щодо формули референдуму, так і конкретні формули щодо найважливіших питань, які можуть виноситись на референдум; зокрема, це можуть бути питання щодо внесення змін до чинної Конституції, легітимізація шляхом референдуму міжнародних угод тощо.

На підставі вищезазначеного можна зробити певні висновки.

1. Формулювання питання референдуму в західній правовій доктрині часто називають «текстом бюлетня», тоді як у вітчизняній правовій доктрині більшу популярність має назва «формула референдуму».

2. Положення, що регулюють «формулу референдуму» рідко закріплюються на конституційному рівні. Втім, враховуючи потенційний вплив маніпулятивних формул на результат референдуму, конституційне закріплення основоположних правил формулювання питання референдуму є радше позитивним досвідом аніж негативним.

3. На наше переконання, законодавець перш за все має віддавати перевагу простим формулам референдуму з одним питанням та двома альтернативними відповідями, втім, не виключати і можливість проведення референдуму й за більш складними формулами.

4. Вимоги що ставляться до формулювання питань референдуму мають бути більш конкретизованими, аби знівелювати маніпуляції під час процесу референдуму; у зв'язку з цим найбільш принципові та значущі потенційні питання референдуму можуть мати заздалегіть встановлені законом формулювання.

Список використаних джерел:

1. Соколенко Ю. М., Кириченко В. М. Конституційне регулювання референдуму в Україні та європейських державах. Актуальні питання теорії та практики правозастосування : колективна монографія. Дніпро: ЛІРА. 2024. С. 35–62.

2. Wagenaar C.. Lessons from International Multi-Option Referendum

Experiences. *The Political Quarterly*. 2020. Vol. 91(1). P. 192-202.

3. Rosůlek P.. Secession, Referendum and Legitimacy of a Ballot Text – Scholarly Reflection. In *Politické vedb. Roč. 19, č. 4*, 2016. P. 93-118.

4. Direct Democracy. The International IDEA Handbook. IDEA, 2008. 257 p. URL: https://www.idea.int/sites/default/files/publications/direct-democracy-the-international-idea-handbook_0.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (дата звернення: 15.04.2026).

6. Constituição da República Portuguesa de 2 de Janeiro de 1976. URL: <https://www.parlamento.pt/Legislacao/paginas/constituicaorepublicaportuguesa.aspx> (дата звернення: 15.04.2026).

ВИБОРЧІ ПРАВА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Шаповалов Андрій Сергійович,

аспірант відділу конституційного

та муніципального права

Інституту держави і права

імені В. М. Корецького НАН України

Серцевиною конституціоналізму на всіх етапах його розвитку, спільним ідеалом для всіх демократичних країн і народів, які сповідують ідеї справедливості і свободи є права людини.

Як пише О.В. Марцеляк, чи не найбільшим досягненням людства є визнання і реалізація на практиці доктрини прав людини. Прийняття Загальної декларації прав людини, Конвенції з захисту прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права фактично стало маніфестом людства щодо необхідності визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав людини почало розглядатися як необхідна передумова здобуття демократії, побудова правової держави та її соціально-економічне процвітання. Ці акти вперше на міжнародному рівні найповніше визначили перелік та зміст основних громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав людини, завдяки цьому було прийнято цілий ряд інших міжнародних актів у сфері прав людини і набули свого формування міжнародні стандарти прав людини.

Покладені в основу цих міжнародних документів права людини стали наріжним каменем у побудові міжнародної системи забезпечення

прав людини і ціннісним орієнтиром розвитку усіх демократичних держав. Їх визнання стало зобов'язанням цілого ряду розвинутих країн та держав, що стоять на шляху демократичних перетворень, які основною метою здійснюваних в суспільстві змін вбачають демократизацію статусу особи, створення людині гідних умов для життя і діяльності, активної участі в політиці й управлінні, гарантування їй свободи, недоторканності та соціальної захищеності [1, с. 82].

Права людини мають природну сутність і є невід'ємними від індивіда, який завдяки їм долучається до матеріальних і духовних благ суспільства, приймає участь у процесах державного будівництва, реалізує себе як особистість, здійснюючи різноманітні за характером і формою дії, зміст яких полягає у встановленні і гарантуванні певних меж свободи особи, забезпеченні особистих потреб людини, які є суттєвими та необхідними для гарантування їй нормальних умов життєдіяльності. Вони окреслюють певну сферу автономного існування людини, її статус як члена суспільства та громадянина держави, будучи при цьому позатериторіальними та позанаціональними, складаючи основу сучасних конституцій, виступаючи ядром конституційного права демократичної держави і об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту.

Права людини невіддільні від соціальної діяльності індивіда. Будучи органічно поєднаними, вони упорядковують суспільну діяльність людини, формують ті умови, за яких активність людини в політичній, економічній, соціальній, духовній та інших сферах відповідає як інтересам індивіда, так і суспільства та держави.

Як зазначає відомий правознавець М.І. Козюбра, права людини – це один з найважливіших соціальних і політико-правових інститутів, який об'єктивно є мірилом досягнень суспільства, показником рівня його цивілізованості. Саме завдяки правам особистість долучається до матеріальних і духовних благ суспільства, до механізмів влади, законних форм волевиявлення і реалізації власних інтересів. Від рівня забезпеченості прав залежить ступінь досконалості самої особистості, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Як пише науковець, «людський вимір», врешті-решт, є пробним каменем і точкою відліку будь-яких перетворень, які здійснюються в суспільстві [2, с. 24].

Права людини визначають сферу свободи і самовизначення особи, її автономію, сприяють розкриттю економічного, політичного, соціального, творчого і громадянського потенціалу кожної особи. Завдяки їм чітко визначаються межі діяльності держави з метою недопущення невинуватеного її вторгнення у сферу особистої свободи людини. Вони встановлюють перепони всевладдю і свавіллю державних структур, визначають параметри взаємовідносин людини, суспільства і держави, їх відповідальність, що має наслідком упорядкування суспільних відносин не тільки на національному рівні окремих держав, а й на міжнародному, і цим

сприяє світовій стабільності і нормальній життєдіяльності розвинутих демократичних країн.

Це особливо проявляється на прикладі політичних прав і свобод людини і громадянина взагалі, та виборчих прав громадян, зокрема. М.І. Смокович справедливо підкреслює, що в умовах побудови конституційної демократії у країні особливо значення набуває реалізація громадянами своїх конституційних прав обирати та бути обраним до органів державної влади і органів місцевого самоврядування, адже про розвиток демократії свідчить не лише рівень збалансованості гілок влади у функціональному плані та завданнях, а й ефективність механізму захисту виборчих прав громадян [3, с. 82]. Як зазначає Ю.Б. Ключковський, «виборчі права громадян через можливість участі громадян у виборах забезпечують функціонування державного режиму представницької демократії, а отже, функціонування політичної системи суспільства, куди включаються процеси формування і функціонування державного механізму» [4, с. 154].

У науковій літературі виборчі права подаються як «виборчі права громадян», «суб'єктивні виборчі права», «виборче право (суб'єктивне)», «суб'єктивне виборче право» тощо. Це свідчить про дискусійність їх розуміння, певну складність їх трактування, що обумовлено сучасним розвитком науки конституційного права, особливостями національного державотворення та іншими чинниками.

Найбільш поширеними підходами відносно сутності цих прав є їх трактування як: право громадян брати участь у виборах органів держави, місцевого самоврядування; гарантована громадянину державою можливість брати участь у виборах державних органів та органів місцевого самоврядування; право окремого громадянина обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування; право громадянина вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Досить часто зустрічається дефініція суб'єктивних виборчих прав через їх розуміння як складової конституційного права громадян на участь в управлінні державними справами та інколи – як право кожного громадянина бути учасником конституційно-правових відносин, які виникають у ході виборів.

Ми вважаємо, що суб'єктивні виборчі права – це встановлені Конституцією та законами країни, відповідно до міжнародних виборчих стандартів, можливості й умови політичної участі тих громадян, які відповідають відповідним цензам, у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, що гарантуються і захищаються силою державного примусу, є невід'ємними, невідчужуваними, взаємопов'язаними, невичерпними та універсальними складовими конституційно-правового статусу індивіда.

До числа суб'єктивних виборчих прав громадян України належать:

а) активне виборче право (право приймати участь у виборах), б) пасивне виборче право (право обиратися), в) номінаційне виборче право (право висувати кандидатів до представницьких органів публічної влади). Окрім цього ст. 9 Виборчого кодексу України визначає окремо права виборців на участь у виборчому процесі, пов'язані з правом голосу, до числа яких відносить такі права: 1) бути членами виборчих комісій, які організовують підготовку та проведення відповідних виборів; 2) отримувати та поширювати інформацію, що стосується підготовки та проведення відповідних виборів; 3) брати участь у проведенні передвиборної агітації на відповідних виборах; 4) здійснювати спостереження за проведенням відповідних виборів; 5) оскаржувати порушення власних виборчих прав, інших власних особистих прав та законних інтересів, пов'язаних з участю у виборчому процесі [5].

Відзначимо, що ці суб'єктивні виборчі права є складовою визначених Конституцією України прав і свобод людини і громадянина. Вони найбільш яскраво засвідчують демократичність формування виборних органів публічної влади та демократизацію суспільства і держави, які можуть відбуватися тільки за активної участі громадян; виступають двигуном демократичних перетворень в державі та сприяють формуванню особи як громадянина відповідального за процеси державного будівництва в країні. В реалізації індивідом своїх виборчих прав проявляється його політична зрілість, самостійність, свобода і відповідальність за майбутнє свого народу та країни.

Список використаних джерел:

1. Марцеляк О. В. Права людини в Україні в умовах воєнного стану: стан дотримання, загрози, напрями законодавчого регулювання. *Україна: держава і нація до 31-річчя відновлення української державності: науковий полілог*. Київ: Вид-во «Людмила», 2022. С. 82-89.
2. Козюбра М. І. Права людини і верховенство права. *Право України*. 2010. № 2. С. 24-28.
3. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
4. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с
5. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, 8 9. Ст. 48.

СЕКЦІЯ 5.
ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ДОСВІД ЄС

**КОНСУЛЬТАТИВНА РАДА ІНОЗЕМЦІВ ЯК ПРЕДСТАВНИЦЬКИЙ
ОРГАН У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
НІМЕЧЧИНИ**

Адашис Людмила Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного
управління Запорізького інституту
економіки та інформаційних технологій,
заступниця Голови Консультативної ради
іноземців м. Лімбург на Лані (Німеччина)

Сучасне глобалізоване суспільство нівелює кордони між країнами, а війни та природні катаклізми все більше сприяють міграційним процесам. Україна вже давно стикається з міграційними викликами. І якщо до війни це були лише незначні та тимчасові (в основному у зв'язку з навчанням) припливи іноземців. То сучасні страшні реалії й необхідність залучення іноземної допомоги у боротьбі з ворогом, рано чи пізно призведуть до осідлості на наших територіях людей з міграційним походженням. Отже, нам слід підготувати якомога більше правових інструментів для регулювання взаємовідносин між іноземцями, державою та місцевим самоврядуванням. Сильна правова база повинна створити можливості для реалізації прав іноземців і забезпечити гармонічну взаємодію з територіальною громадою та державою в цілому.

У цьому аспекті дуже актуальним є досвід інституційного регулювання участі іноземців у місцевому самоврядування Німеччини.

Політична участь мігрантів на місцевому рівні є однією з ключових тем сучасних досліджень у галузі політичної науки, міграційних студій та соціології. У Німеччині, де значна частина населення не має німецького громадянства, питання представництва інтересів іноземців набуває особливої ваги. Відсутність виборчих прав на місцевому рівні для громадян третіх країн створює структурну нерівність у доступі до політичного процесу, що спонукає до пошуку альтернативних механізмів участі. Одним із таких механізмів стали Консультативні ради іноземців (Der Ausländerbeirat), які виникли як інституційна відповідь на демократичний дефіцит у муніципальній політиці.

Поява перших рад іноземців у 1970-х роках була пов'язана з трансформацією Німеччини з країни тимчасових трудових мігрантів до де-факто імміграційної держави. Як вказує Деніз Нергіз, ці ради стали реакцією на політичну невидимість гастарбайтерів, які, попри тривале

проживання, не мали можливості впливати на рішення місцевої влади. У таких умовах питання політичної участі іноземців стає ключовим для легітимності місцевої демократії [4].

Перші Консультативні ради іноземців з'явилися у Вісбадені та Франкфурті на початку 1970-х років як експериментальні консультативні органи. У 1980–1990-х роках, коли Німеччина почала визнавати себе імміграційною державою, питання політичної участі мігрантів стало частиною ширшої дискусії про інтеграцію. Саме тоді Гессен зробив вирішальний крок – у 1989 році включив *Der Ausländerbeirat* до Гессенського муніципального кодексу (HGO), надавши їм формальний правовий статус. Це стало унікальним випадком у Німеччині, оскільки інші землі не пішли шляхом такої інституціоналізації.

Таким чином, історичний розвиток рад іноземців відображає еволюцію німецької міграційної політики: від тимчасовості до довгострокової інтеграції, від невидимості до часткової політичної участі.

Як уже зазначалося, Гессен є єдиною федеральною землею Німеччини, де правовий статус Консультативних рад іноземців чітко закріплений у земельному законодавстві. Основні положення містяться у §§ 84–88 Гессенського муніципального кодексу (HGO) [2].

HGO визначає обов'язковість створення Консультативних рад іноземців у громадах, де проживає понад 1000 іноземців. Це робить Гессен єдиною землею, де існує законодавчий обов'язок створення таких рад. При цьому кількісний склад таких рад кожна громада визначає самостійно у межах від 3 до 37.

Важливою складовою демократичності формування Консультативних рад іноземців є і порядок проведення виборів, які проводяться одночасно з комунальними виборами. Вибори є прямими, загальними, рівними та таємними – це забезпечує демократичну легітимність рад на весь п'ятирічний термін їх повноважень. Участь у виборах можуть брати всі іноземні резиденти, які досягли 18 років, проживають на території відповідного муніципалітету більше шести місяців та мають право голосу. При цьому бути обраним може бути будь-який іноземець, особа з подвійним громадянством або натуралізований німець іноземного походження, який досяг 18 річного віку та проживає на території відповідного муніципалітету більше трьох місяців. До прикладу, у Гессені в останніх виборах до Консультативних рад іноземців могли брати участь понад 1,2 млн осіб.

Хоча Консультативна рада іноземців має дорадчий статус, його вплив у багатьох громадах є суттєвим.

Як підкреслює дослідниця інтеграційної політики Карін Шмідт, *Der Ausländerbeirat* виконує роль інституційного посередника між адміністрацією та групами, які не мають виборчого права [5].

Відповідно до закону, вона консультує місцеву владу з усіх питань,

що стосуються інтересів іноземного населення. Муніципальна рада повинна своєчасно інформувати консультативну раду іноземців про всі питання, знання яких необхідні для виконання її обов'язків. Консультативна рада іноземців має право подавати заяви та пропозиції, має право бути заслуханою в комітетах. Муніципальна рада/магістрат та муніципальні збори/міська рада також можуть заслухати консультативну раду. Крім цього вони приймають участь у розробці стратегії міста та ініціюють соціальні, культурні та освітні проекти.

У сучасних умовах міграції та демографічних змін роль Консультативної ради іноземців лише зростатиме. Це орган, який не просто консультує, а формує майбутнє громади, сприяє формуванню інклюзивної та стійкої місцевої демократії.

Таким чином, Консультативні ради іноземців – це:

- унікальна інституція, яка існує переважно в Гессені;
- важливий елемент місцевої демократії;
- механізм представництва іноземців, які не мають виборчого права;
- інструмент інтеграції та соціальної стабільності;
- партнер місцевої влади у формуванні політики.

Консультативні ради іноземців є важливим, але неоднозначним інструментом політичної участі, який потребує подальшого розвитку, підтримки та дослідження.

Список використаних джерел:

1. Freuwört, Anke, ed. Migration und Wege der politischen Partizipation: Beiträge eines studentischen Lehrforschungsprojekts. Göttingen: Georg-August-Universität Göttingen, Sozialwissenschaftliche Fakultät, 2024. <https://doi.org/10.47952/gro-publ-217> (дата звернення: 20.04.2026).

2. Hessische Gemeindeordnung (HGO) in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. März 2005. URL: <https://www.rv.hessenrecht.hessen.de/bshe/document/jlr-GemOHE2005rahmen> (дата звернення: 20.04.2026).

3. Hessische Kommunalwahlordnung (KWO) in der Fassung der Bekanntmachung vom 26. März 2000. URL: <https://www.rv.hessenrecht.hessen.de/bshe/document/jlr-KomWOHE2000V13IVZ> (дата звернення: 20.04.2026).

4. Nergiz D. Nur „Zaungäste in der Kommunalpolitik“? Bundeszentrale für politische Bildung. 2022. URL: <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurzdossiers/515345/nur-zaungaeste-in-der-kommunalpolitik/> (дата звернення: 20.04.2026).

5. Schmidt K. Kommunale Integrationspolitik und die Rolle der Ausländerbeiräte. *Zeitschrift für Migration und Gesellschaft*. 2020. Vol. 12. No. 2. S. 45–63.

ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ КОМПЕТЕНЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОЗУМІННІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МУНІЦИПАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Баймуратов Максим Михайлович,
*магістр права, аспірант кафедри
конституційного та міжнародного права
Маріупольського державного університету*

Становлення системи європейських муніципальних цінностей безпосередньо, напряду і об'єктивно є пов'язаним не тільки з локальною демократією у вигляді існування і функціонування системи місцевого самоврядування (далі – МСВ), а й з наявністю реальних повноважень його органів – як органів публічної самоврядної (муніципальної) влади, що:

- по-перше, є органічною частиною їх компетенції у відповідних сферах соціального життя територіальної локальної людської спільноти (територіального співтовариства, територіальної громади /далі – ТГ/);

- по-друге, виступає відповідним соціально-нормативним і управлінсько-технологічним засобом вирішення питань локального життя в інтересах жителів-членів ТГ;

- по-третє, реалізує демократичні засади локального управління, в якому беруть безпосередню участь не тільки жителі-члени ТГ, а й їх групи та асоціації, що фактично складають інституційні структури локального громадянського суспільства.

Отже, європейські муніципальні цінності можуть бути усвідомлені, зрозумілими та визначеними як сукупність принципів, на яких базується МСВ у 49 країнах-членах Ради Європи – великого міждержавного об'єднання, що базується на основоположних засадах міжнародного гуманітарного співробітництва [1] та у 27 державах-членах Європейського Союзу – крупнішого міжнародного міждержавного інтеграційного (економіка, політика, право) об'єднання континенту [2]. Головною метою цих цінностей виступає передача компетенційних повноважень органів публічної влади, зокрема виконавчої влади держав та відповідних ресурсів, що їх супроводжують та забезпечують, якомога ближче до людей (тобто, їх перенесення на рівень ТГ міста чи села.

Основним документом, що закріплює профільні цінності виступає Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року [3]. Отже, до ключових принципів та цінностей МСВ відносяться наступні:

А) *Субсидіарність* – що виступає найголовнішою цінністю та розуміється як сукупність кваліфікуючих ознак управлінського, поведінкового та діяльнісного характеру, а саме: а) рішення мають прийматися на найнижчому можливому рівні публічної влади, тобто на рівні МСВ, тобто там, де існує і функціонує ТГ; б) центральний уряд

втручається лише тоді, коли ТГ не може вирішити питання самостійно; в) ТГ краще знає, де і нащо витратити її фінансові та інші ресурси (п. 3 ст. 4 Хартії про місцеве самоврядування).

Б) *Демократичність та виборність* – виступає основоположним принципом регулярного оновлення та зміни публічної влади на локальному рівні соціуму, а саме: а) органи МСВ (мери, ради) обираються жителями-членами ТГ на вільних виборах; б) влада підзвітна жителям, а не призначеним «зверху» чиновникам (ст. 3 Хартії про місцеве самоврядування).

В) *Самостійна компетенція* – органи МСВ володіють самостійними повноваженнями та здійснюють через їх використання і застосування цілеспрямовану управлінську діяльність у відповідних сферах соціального життя, а саме: а) головні повноваження і функції органів МСВ визначаються конституцією або законом, однак це положення не перешкоджає наділенню органів МСВ повноваженнями і функціями для спеціальних цілей відповідно до закону; б) органи МСВ в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; в) публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином (жителем-членом ТГ), але можливо наділити тими чи іншими повноваженнями інший орган, при цьому необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії; г) повноваження, якими наділяються органи МСВ, як правило, мають бути повними і виключними, ба більше – вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом; г') якщо повноваження делегуються органам МСВ центральним чи регіональним органом, то ці органи МСВ у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов; д) у процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів МСВ, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином (ст. 4 Хартії про місцеве самоврядування).

Г) *Виконання відповідних умов при реалізації компетенційних повноважень* – отже, встановлені умови, за яких виконуються повноваження на місцевому рівні, а саме: а) умови діяльності місцевих обраних представників повинні забезпечувати вільне виконання ними своїх функцій; б) вони повинні передбачати відповідне фінансове відшкодування витрат, що виникають при відповідній діяльності, а також, у разі необхідності, відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення; в) будь-які функції та діяльність, несумісні з мандатом місцевого обраного представника, визначаються законом або основоположними правовими

принципами (ст. 7 Хартії про місцеве самоврядування).

Г') *Фінансова автономія* – передбачає наявність власних матеріально-фінансових ресурсів у органів МСВ, а також їх право самостійно розпоряджатись ними в інтересах жителів-членів ТГ, а саме: а) муніципалітети мають право на власні податки та ресурси; б) ТГ самостійно вирішує, на що витратити свій бюджет (дороги, освіта, культура) (ст. 9 Хартії про місцеве самоврядування).

Д) *Партисипація (участь жителів-членів ТГ)* – передбачає активну участь жителів-членів спільноти у прийнятті управлінських рішень через участь у передбачених законом організаційних і організаційно-нормативних формах участі, а саме: а) залучення жителів до прийняття рішень через громадські бюджети, слухання та петиції; б) діалог між владою та ТГ є постійним, а не лише під час виборів (ст. 3 Хартії про місцеве самоврядування).

Е) *Правовий захист* – розуміється як існування системи нормативного захисту прав і свобод МСВ, а саме: а) МСВ захищене законом та конституцією; б) держава не може просто так забрати повноваження у міста без правових підстав (ст. 11 Хартії про місцеве самоврядування).

Отже, можна зазначити, що Європейська Хартія про місцеве самоврядування побудували систему демократичних принципів управління, а також демократичну систему участі жителів-членів ТГ в локальному правлінні та їх вплив на органи МСВ щодо дотримання і виконання демократичних засад управління.

Варто зазначити особливу важливість наведених засад Європейської Хартії про місцеве самоврядування для України. Отже, впровадження цих цінностей стало, по-перше, основою реформи децентралізації публічних повноважень органів публічної влади (організаційної, фінансової, ресурсної, нормативної, кадрової тощо); по-друге, ТГ, включаючи й об'єднані ТГ, реально отримали більше грошей та прав; по-третє, відповідальність за розвиток села чи міста перейшла до місцевих лідерів; по-четверте, це дороговказ і один з важливих елементів шляху до ЄС, оскільки повага до місцевої демократії – це обов'язкова умова членства.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що європейські муніципальні та загальнодемократичні цінності співвідносяться як частина і ціле. Муніципальні цінності – це практичне втілення великої демократії на рівні конкретного міста чи села. Профільне співвідношення можна визначити одним терміном – локалізація, причому її розуміння варто тлумачити як локалізацію саме демократії. Ба більше, саме в цьому проявляється генетичний зв'язок між ними, тобто від загального до місцевого рівня соціуму. При цьому, формується зв'язок взаємозалежності між демократичними цінностями (свобода, верховенство права, права людини), які виступають фундаментом, і муніципальними цінностями – що є

своєрідними цеглинами, з яких й будується держава. Саме з урахуванням цих залежностей й формуються повноваження органів МСВ, бо вони базуються на загальнодемократичних засадах, а саме:

1. *Суверенітет народу* трансформується у принцип субсидіарності в процесі прийняття управлінських рішень (вирішення питання в системі координат «центр – локальний простір МСВ, там же існує та функціонує ТГ»). Наведена формула базується на:

А) Демократія: джерелом влади є народ в особі жителів-членів ТГ.

Б) Муніципальна цінність: влада має бути максимально наближена до народу (субсидіарність).

В) Зв'язок між А) і Б): якщо рішення приймається на загальнодержавному рівні – це демократія, але якщо його приймає ТГ на локальному рівні соціуму в умовах МСВ – це ефективна демократія.

2. *Виборність* трансформується у принцип підзвітності органів публічної влади, що базується на:

А) Демократія: регулярні вільні вибори парламенту та президента, а також органи публічної влади на рівні ТГ.

Б) Муніципальна цінність: прямі вибори мера та ради, які живуть поруч та разом із виборцями.

В) Зв'язок між А) і Б): на локальному рівні соціуму контроль за владою з боку жителів-членів ТГ є щоденним, а не раз на 5 років як це відбувається на парламентському або президентському рівнях.

3. *Верховенство права* трансформується в принцип автономії повноважень органів МСВ – це детермінується наступними засадами:

А) Демократія: закон один для всіх рівнів публічної влади, поділ гілок публічної влади, включаючи й рівень публічної самоврядної (муніципальної) влади.

Б) Муніципальна цінність: легалізований правовий захист МСВ від втручання центру.

В) Зв'язок між А) і Б): ТГ має свою специфічну і достатньо автономну «територію права», куди держава не може втрутитися без законних підстав.

Варто зазначити, що демократія та муніципальні цінності, серед яких присутня й компетенція МСВ (включаючи повноваження самої ТГ, а також компетенційні повноваження органів публічної влади) органічно працюють у парі, створюючи синергічний та мультиплікативний ефекти. Отже, наприклад: така загальнодемократична цінність як свобода слова знаходить свою муніципальну проекцію у публічних слуханнях в межах ТГ та впливають на конкретний результат для жителя-члена ТГ (наприклад, можливість вплинути на забудову парку); загальнодемократична цінність як рівність проєцирується на муніципальному рівні в інклюзивність простору з позитивними результатами для всіх членів ТГ (наприклад, зручні тротуари для всіх

/пандуси, освітлення/); загальнодемократична цінність як участь в політиці на муніципальному рівні проєцирується на муніципальному рівні у бюджет участі з позитивним результатом для жителів-членів ТГ у прямому розподілу частини податків ними самими; загальнодемократична цінність як прозорість детермінує на муніципальному рівні відкриті дані міського самоврядування, що веде до посилення контролю за діями міської виконавчої влади (наприклад, за здійсненням контролю за кожним тендером на ремонт дороги).

Ба більше, можна зробити стратегічний висновок про те, що без муніципальних цінностей, включаючи й компетенцію органу публічної влади, демократія є неповною. Підтвердженням цього висновку виступає європейська концепція, що стверджує: «Немає демократії без самоврядування» [4] – ба більше, саме він свідчить про суттєве вдосконалення МСВ, що діє й на принципах демократії, і на основі муніципальних цінностей, бо сприяє:

А) формуванню школа лідерства: МСВ готує політиків, які розуміють реальні проблеми людей.

Б) функціонує як запобіжник диктатурі: саме сильні ТГ важко підпорядкувати одному авторитарному центру.

В) появі та вдосконаленню соціальної згуртованості: демократія, що існує на папері стає реальною тільки через спільні дії жителів-членів ТГ, що спрямовані на вирішення загальних інтересів (наприклад, прибирання двору чи створення скверу).

Отже, муніципальні цінності, включаючи й компетенцію органів МСВ, – виступає своєрідним управлінсько-нормативним інструментарієм, який робить високі ідеали демократії більш «заземленими», тобто відчутними через якісні послуги, безпеку та залученість кожного жителя-члена ТГ [5]. Впровадження європейських муніципальних цінностей в Україні через реформу децентралізації повноважень органів публічної влади (перерозподіл компетенційно-владних повноважень з рівня виконавчої влади в самоврядні повноваження органів МСВ) вважається однією з найуспішніших внутрішніх реформ, бо вона докорінно змінила логіку управління державою.

Наведені вище настанови *сформували актуальні співвідношення компетенції органу публічної влади та демократичних настанов локального соціуму (ТГ) у вигляді балансу між юридичною формою (що дозволено законом) та соціальним змістом (чого бажає ТГ)*. Варто зазначити, що в сучасній теорії муніципального права це співвідношення розкривається через кілька ключових вузлів:

1. *Компетенція як межа та інструмент* – згідно зі ст. 19 Конституції України [X], органи влади діють лише в межах повноважень. Проте демократичні настанови соціуму вимагають від влади бути не просто «реєстратором», а «ініціатором».

Тут існує відповідний управлінсько-нормативний конфлікт: коли ТГ хоче вирішити відповідну актуальну проблему (наприклад, заборонити продаж певних товарів), але у міської ради немає на це прямої компетенції.

Вирішення цього конфлікту бачиться через актуалізацію та активізацію локальної правотворчості (Статуту ТГ, локальних актів регламентації та регулювання тощо) через яку органи публічної самоврядної (муніципальної) влади шукають «м'які» форми реалізації волі жителів-членів ТГ, які не суперечать закону, але відображають групові чи колективні інтереси, а також задовольняють запит соціуму.

2. *Принцип субсидіарності як місток* – варто зазначити, що демократична настанова «вирішувати проблеми там, де вони виникають», – прямо і однозначно корелює з компетенцією.

Отже, тут можна зазначити стратегічне співвідношення – чим ширшою виступає компетенція публічної самоврядної (муніципальної) влади, тим реальнішою є локальна демократія, адже якщо компетенція занадто вузька, то локальний соціум у особі окремих його членів, їх груп та асоціацій розчаровується у виборах та МСВ, оскільки «влада нічого не вирішує».

3. *Легітимізація через партисипацію жителів (участь)* – тут варто розуміти, що компетенція органу публічної самоврядної (муніципальної) влади є формальною (наданою державою), але стає соціально легітимною лише тоді, коли вона реалізується з урахуванням демократичних настанов.

Для реалізації такої легітимації існує низка організаційно-нормативних інструментів: громадські слухання, місцеві ініціативи, бюджет участі. Але необхідно зазначити важливий ефект такої легітимації, бо орган публічної самоврядної (муніципальної) влади використовує свою компетенцію (наприклад, право приймати бюджет), але зміст цього бюджету визначає, диктує і детермінує соціум – отже, це перетворює його владну компетенцію на сервісну функцію.

4. *Відповідальність: політична vs юридична* – варто усвідомлювати, що в сфері відповідальності компетенція органу публічної самоврядної (муніципальної) влади передбачає юридичну відповідальність перед державою (за дотримання законів). В той же час, демократичні настанови передбачають політичну відповідальність перед соціумом (за фактичні результати управління).

Співвідношення між політичною та юридичною відповідальністю яскраво виражається в тому, що якщо орган публічної самоврядної (муніципальної) влади діє суто в межах компетенції, але ігнорує демократичні запити, – він реально втрачає підтримку громади («легітимність знизу»).

5. *Трансформація в умовах цифровізації* – варто усвідомлювати і розуміти, що чат-боти та «Дія» суттєво змінюють спосіб реалізації компетенції, бо демократична настанова на швидкість та прозорість

змушує органи публічної самоврядної (муніципальної) влади переглядати свої внутрішні процедури (регламенти), роблячи їх більш відкритими.

Отже, компетенція органу публічної самоврядної (муніципальної) влади – це статична рамка, а демократичні настанови соціуму – це динамічна енергія, що сприяє розвитку і вдосконаленню МСВ. Отже, правовий простір ТГ є ефективним в управлінсько-діяльнісному та демократичному сенсах лише тоді, коли існує відповідний паритет, тобто, з одного боку, компетенція не «душить» ініціативу соціуму, а з іншого боку, соціум не вимагає від влади виходу за межі законності.

Резюмуючи, можна дійти наступних висновків:

- становлення системи європейських муніципальних цінностей безпосередньо, напряду і об'єктивно є пов'язаним не тільки з локальною демократією у вигляді існування і функціонування системи МСВ, а й з наявністю реальних повноважень його органів – як органів публічної самоврядної (муніципальної) влади, що: а) є органічною частиною їх компетенції у відповідних сферах соціального життя територіальної локальної людської спільноти (територіального співтовариства, ТГ); б) виступає відповідним соціально-нормативним і управлінсько-технологічним засобом вирішення питань локального життя в інтересах жителів-членів ТГ; в) реалізує демократичні засади локального управління, в якому беруть безпосередню участь не тільки жителі-члени ТГ, а й їх групи та асоціації, що фактично складають інституційні структури локального громадянського суспільства;

- головною метою цих цінностей виступає передача компетенційних повноважень органів публічної влади, зокрема виконавчої влади держав та відповідних ресурсів, що їх супроводжують та забезпечують, якомога ближче до людей – тобто, їх перенесення на рівень не тільки ТГ міста, але й враховуючи їх особливу важливість для існування людини, ТГ села.

- документом, що закріплює профільні цінності, включаючи й компетенцію органів МСВ, виступає Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року;

- самостійна компетенція органів МСВ розуміється в тому аспекті, що володіють самостійними повноваженнями та здійснюють їх через використання і застосування, а також цілеспрямовану управлінську діяльність у відповідних сферах соціального життя, а саме: а) головні повноваження і функції органів МСВ визначаються конституцією або законом, однак це положення не перешкоджає наділенню органів МСВ повноваженнями і функціями для спеціальних цілей відповідно до закону; б) органи МСВ в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; в) публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином (жителем-членом ТГ), але

можливо наділити тими чи іншими повноваженнями інший орган, при цьому необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії; г) повноваження, якими наділяються органи МСВ, як правило, мають бути повними і виключними, ба більше – вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом; г') якщо повноваження делегуються органам МСВ центральним чи регіональним органом, то ці органи МСВ у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов; д) у процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів МСВ, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином (ст. 4 Хартії про місцеве самоврядування);

- впровадження цих цінностей стало, по-перше, основою реформи децентралізації публічних повноважень органів публічної влади в Україні (організаційної, фінансової, ресурсної, нормативної, кадрової тощо); по-друге, ТГ, включаючи й об'єднані ТГ, реально отримали більше грошей та прав; по-третє, відповідальність за розвиток села чи міста перейшла до місцевих лідерів; по-четверте, це дороговказ і один з важливих елементів шляху до ЄС, оскільки повага до місцевої демократії – це обов'язкова умова членства;

- європейські муніципальні та загальнодемократичні цінності співвідносяться як частина і ціле: муніципальні цінності – це практичне втілення великої демократії на рівні конкретного міста чи села, – причому, профільне співвідношення можна визначити одним терміном – локалізація, у її розумінні як локалізації саме демократії – ба більше, саме в цьому проявляється генетичний зв'язок між ними, тобто від загального до місцевого рівня соціуму. При цьому, формується зв'язок взаємозалежності між демократичними цінностями (свобода, верховенство права, права людини), які виступають фундаментом, і муніципальними цінностями – що є своєрідними цеглинами, з яких й будується держава. Саме з урахуванням цих залежностей й формуються компетенційні повноваження органів МСВ, бо вони базуються на загальнодемократичних засадах.

Список використаних джерел:

1. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.facebook.com/coe.office.in.ukraine/> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Європейський Союз. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7 (дата звернення: 20.04.2026).
3. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. Рада Європи, 2022. 16 с.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування: науково-

практичний коментар / авт.-упоряд. : М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. Одеса : Фенікс, 2015. 184 с.

5. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. "Муніципальні цінності": до ідентифікації та визначення параметральних ознак профільної феноменології. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294296/287077>

РОЛЬ СІЛЬСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ, МІСЬКИХ ГОЛІВ У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Болдирєв Сергій Вячеславович,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник сектору
муніципального права та місцевого
самоврядування НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України

В умовах воєнного стану система місцевого самоврядування в Україні зазнала трансформації, що проявилася у посиленні ролі одноосібних суб'єктів управління — сільських, селищних та міських голів. Вони фактично поєднали функції управлінців, кризових менеджерів і координаторів взаємодії між населенням, державою та міжнародними партнерами.

Як зазначає Ю. Голик, органи місцевого самоврядування діють в умовах обмежених ресурсів, необхідності забезпечення функціонування критичної інфраструктури та підтримки внутрішньо переміщених осіб, що обумовлює підвищене навантаження саме на голів громад, які змушені приймати оперативні рішення без повноцінної участі представницьких органів [1].

Після припинення воєнного стану очікується відновлення ролі колегіальних органів, однак значення голів у процесах післявоєнного відновлення збережеться, зокрема у сфері міжнародного співробітництва в умовах європейської інтеграції.

Розкриваючи роль сільських, селищних, міських голів у післявоєнному відновленні територій, слід наголосити на такому:

1. Одноосібний характер повноважень як фактор ефективності

Відповідно до Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», голова є головною посадовою особою відповідної територіальної громади, що організовує діяльність ради і її виконавчих органів та реалізує інші повноваження. Така концентрація повноважень забезпечує

оперативність управління, що особливо важливо в умовах відновлення.

Практика воєнного стану показала ефективність одноосібної моделі, зокрема у сфері міжнародної взаємодії, яка часто здійснюється на рівні голів громад. У цих відносинах вони виступають як представники громади та ініціатори співпраці з іноземними партнерами.

У зв'язку з цим доцільним є розширення їх повноважень у сфері міжтериторіального співробітництва, зокрема щодо фінансування відповідних проєктів, за умови збереження контролю з боку місцевих рад.

2. Адаптація законодавства до практик Європейського Союзу

Міжтериторіальне співробітництво регулюється Законом України «Про міжнародне територіальне співробітництво України», однак його ефективність залежить від узгодження з практиками ЄС.

Європейський підхід передбачає розвинені інструменти взаємодії громад, які належать до різних держав, та їх інституційну підтримку. Для України це означає необхідність спрощення процедур співробітництва та розширення можливостей прямої взаємодії громад з партнерами з ЄС.

Водночас таке розширення має супроводжуватися дотриманням принципів прозорості, підзвітності та конкуренції, що є ключовими для залучення міжнародної допомоги у процесах післявоєнного відновлення.

3. Створення публічних фондів відновлення

Важливим інструментом залучення ресурсів у післявоєнний період може стати створення публічних фондів відновлення територіальних громад, доступних українською та англійською мовами. У цьому процесі ключова роль може належати сільським, селищним та міським головам як суб'єктам, що можуть ініціювати створення таких фондів, визначати пріоритетні проєкти та забезпечувати комунікацію з донорами.

Голова виступає як координатор між громадою та міжнародними партнерами (державами, громадами, організаціями, приватними інвесторами), пропонуючи відкритий перелік проєктів, які потребують фінансування. Наявність відкритого фонду дозволяє акумулювати як міжнародну допомогу, так і приватні внески, підвищуючи довіру до процесу відновлення в Україні.

4. Прозорість та відкритість фінансування

Ефективність функціонування таких фондів безпосередньо залежить від рівня прозорості. У цьому контексті на голову громади покладається обов'язок забезпечення відкритості інформації щодо використання коштів.

Зокрема, має бути забезпечено публічний доступ до даних про проєкти, обсяги фінансування, виконавців робіт та результати тендерних процедур. Голова та виконавчі органи виступають відповідальними за організацію та оприлюднення цієї інформації, що мінімізує корупційні ризики та підвищує довіру донорів.

Водночас прийняття рішень щодо значних витрат доцільно здійснювати за участю місцевої ради, що дозволяє забезпечити баланс між

оперативністю та підконтрольністю інтересам громади.

5. Цифровізація управління відновленням

Цифровізація процесів відновлення є необхідною умовою їх ефективності та прозорості. У цьому аспекті голова громади може виступати ініціатором впровадження цифрових інструментів управління, зокрема єдиних порталів, що містять інформацію про проєкти відновлення.

Такі платформи можуть забезпечувати не лише моніторинг реалізації проєктів, але й залучення громадськості до прийняття рішень, наприклад через обговорення або вибір варіантів реконструкції. Це підсилює легітимність рішень та сприяє формуванню довіри до місцевої влади.

6. Стратегічне планування та обмеження дискреції голови

З одного боку післявоєнне відновлення має здійснюватися в межах загальнодержавної стратегії, зокрема відповідно до актів Кабінету Міністрів України, які визначають пріоритетні напрями та території відновлення [2]. Водночас значна частина ініціатив реалізовуватиметься на рівні територіальних громад.

У цьому контексті роль голови полягає у реалізації локальних планів відновлення, затверджених місцевою радою. Такий підхід забезпечує поєднання державної стратегії відновлення та врахування потреб конкретної громади.

Водночас це об'єктивно обмежує дискреційні повноваження голови, оскільки ключові рішення щодо пріоритетів відновлення та розподілу ресурсів мають прийматися колегіально. Це дозволяє зменшити ризики суб'єктивізму та забезпечити більш збалансований розвиток територій.

7. Додаткові фінансові можливості після війни

Важливим фактором післявоєнного відновлення стане розширення фінансової бази територіальних громад. Зокрема, очікується повернення «військового» податку на доходи фізичних осіб, який у період воєнного стану спрямовувався на потреби оборони.

Це створить додаткові можливості для фінансування інфраструктурних та соціальних проєктів на місцевому рівні, зменшуючи залежність громад від зовнішніх джерел фінансування та підсилюючи їхню фінансову автономію.

8. Запобігання зловживанню повноваженнями

Концентрація управлінських повноважень у голови громади, що довела свою ефективність у кризових умовах, водночас створює потенційні ризики зловживань, особливо в умовах значних фінансових ресурсів, спрямованих на відновлення.

У зв'язку з цим необхідним є впровадження чітких процедур контролю, зокрема обов'язковості проведення конкурсних процедур, публічних закупівель та прозорого відбору виконавців робіт. Роль голови при цьому полягає у ініціюванні та організації відповідних процесів, але не в одноосібному прийнятті рішень щодо значних витрат.

Пропозиції

Задля підвищення ефективності діяльності сільських, селищних, міських голів у післявоєнному відновленні територій в умовах європейської інтеграції, варто внести зміни до чинного законодавства. При чому зміни мають впроваджуватись уже під час дії воєнного стану, аби заздалегідь підготувати законодавство до періоду післявоєнного відновлення. Зокрема, пропонується:

1. «Установити законодавчо врегульовані строки і механізми автоматичного поновлення повноважень ОМС після припинення дії воєнного стану, щоб запобігти правовому вакууму та забезпечити плавний перехід до звичайного режиму управління» [1].

2. Повноваження сільських, селищних, міських рад, що стосується «прийняття рішень щодо фінансування діяльності органів міжтериторіального та транскордонного співробітництва» (пункт 21-4 частини першої статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]), може бути передане на рівень голів відповідних територіальних громад.

Отже, у післявоєнний період сільські, селищні та міські голови мають зберегти ключову роль у відбудові територій, однак їх діяльність має трансформуватися від кризового одноосібного управління до моделі, що поєднує оперативність із підзвітністю. Ефективність відбудови залежатиме від поєднання розширених можливостей у сфері міжнародного співробітництва та фінансування з належними запобіжниками, зокрема прозорістю, цифровізацією та участю представницьких органів.

Список використаних джерел:

1. Голик Ю. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: ключові виклики, обмеження та напрями подальшого розвитку. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2 (135). С.88-93. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-11>

2. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 р. № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.04.2026)

3. Зеленський затвердив вилучення «військового ПДФО» з місцевих бюджетів. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/news/zelenskiy-zatverdiv-viluchennya-viyskovogo-pdfo-z-mistsevikh-byudzhativ-17112023-17346> (дата звернення: 18.04.2026)

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.04.2026)

ОСОБЛИВОСТІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ІСПАНІЇ

Бондаренко Ярослав Олександрович,
аспірант НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

У сучасних демократичних державах місцеве самоврядування виступає невід'ємною складовою ефективного управління публічними справами. Воно забезпечує наближення влади до населення, сприяє реалізації принципів участі громадян у прийнятті рішень та гарантує оперативне вирішення місцевих проблем. Сучасний розвиток місцевого самоврядування в Україні, в цілому поточний стан державотворення (навіть в умовах воєнного стану), і відповідні євроінтеграційні напрями розвитку нашої держави обумовлюють, в тому числі, й вивчення зарубіжного досвіду організації муніципальної та регіональної влади.

У цій частині Іспанія є одним із показових прикладів організації публічної влади на місцях, зокрема, в частині розподілу повноважень. Місцеве самоврядування в цій країні відіграє ключову роль у структурі публічного управління. За індексом децентралізації країна займає 6 місце серед країн Європейського Союзу [2].

Разом з тим доцільно звернути увагу – Іспанія, як історична батьківщина і концептуальне джерело іберійської моделі, пройшла надзвичайно складний шлях від авторитарної, гіперцентралізованої держави до однієї з найбільш децентралізованих систем у сучасній Європі, хоча і зберегла характерні залишкові ознаки своєї адміністративної традиції.

У період тривалої диктатури генерала Франсіско Франко (1939-1975 рр.) муніципальне управління в Іспанії ґрунтувалося на принципі суворой вертикальної ієрархії, тотального контролю та абсолютної лояльності режиму. Алькальди розглядалися виключно як урядові делегати. Відповідно до Законів про основи місцевого самоврядування 1945 та 1975 років, мери найбільших міст країни, зокрема Мадрида і Барселони, а також адміністративних центрів провінцій призначалися безпосередньо главою держави або Міністром внутрішніх справ. Муніципальні ради формувалися за системою так званих «третин», що імітувала представництво, але гарантувала бюрократичний контроль. Це забезпечувало ситуацію, за якої на чолі ключових муніципалітетів стояли виключно перевірені представники правлячого режиму, що унеможливлювало формування будь-якої політичної опозиції на місцях [1, с. 605].

Після ухвалення Конституції Іспанії 1978 року та завершення періоду диктатури Франко, Іспанія здійснила глибоку децентралізацію, що

призвело до утворення 17 автономних спільнот, кожна з яких наділена широкими повноваженнями та власною політичною структурою – парламентом, урядом і президентом. Ці утворення отримали змогу формувати політику в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, транспорт, а також мати власні сили правопорядку й здійснювати управління фінансовими ресурсами. Відповідно до статті 137 Конституції Іспанії, держава організована у вигляді муніципалітетів, провінцій та автономних спільнот, кожен з яких користується автономією у межах своїх компетенцій. Щоправда Конституція не визначає конкретних повноважень, а лише гарантує право місцевої громади брати участь через власні органи в управлінні та адмініструванні всіх справ, що її стосуються [6].

Місцеве самоврядування реалізується на рівні близько 8 000 муніципалітетів, об'єднаних у 50 провінцій. Щодо конституційного закріплення, то стаття 140 Основного Закону гарантує автономію муніципалітетів, визначаючи, що їхні органи обираються громадянами, а стаття 141 регулює утворення провінцій як територіальних одиниць і роль провінційних рад [6]. Організація влади в автономних регіонах має різні назви залежно від історичних і культурних традицій, наприклад, Жeneralітет у Каталонії, Хунта в Галісії, Генеральна рада в Країні Басків [3].

Іспанська модель децентралізації наблизилася країну до федеративного устрою, проте її правовий статус залишається унітарним. Більшість науковців схильна класифікувати Іспанію як регіоналістську державу, що не є класичною федерацією, але й не відповідає ознакам централізованої унітарної держави. Компетенції місцевих органів влади варіюються залежно від регіону, однак усі муніципалітети мають право на управління місцевими справами – це гарантовано статтями 137 і 140 Конституції. У структурі місцевого самоврядування передбачені органи представницької та виконавчої влади, які формуються шляхом виборів або призначення. Значну роль у місцевій політиці відіграють автономні спільноти, які можуть приймати власні нормативні акти в межах наданих повноважень згідно зі статтею 148 [6].

Іспанський конституційний законодавець обрав обережну систему непрямих виборів для формування виконавчих самоврядних органів. Населення безпосередньо обирає муніципальних радників за пропорційною системою, а вже вони зі свого складу на першому засіданні обирають мера (алькальда) абсолютною більшістю голосів [3].

Така інституційна модель генерує надзвичайно високий ступінь стабільності управління завдяки жорсткій партійній дисципліні національних політичних сил. Сучасні елементи прямого державного контролю в Іспанії були суттєво пом'якшені та трансформовані відповідно до європейських правових стандартів: превентивна адміністративна опіка була скасована. Наразі центральна влада може оскаржувати акти місцевих

органів лише в судовому порядку. Водночас за статтю 155 Конституції забезпечуються потужні механізми конституційного примусу, які можуть бути застосовані урядом у разі, якщо дії регіональної або місцевої влади створюють пряму загрозу загальнодержавним інтересам або територіальній цілісності Іспанії [6]

Окрім зазначених особливостей функціонування моделі місцевого самоврядування в Іспанії (формування муніципальних органів, розподіл компетенцій), корисним для нашої країни є положення щодо захисту прав місцевого самоврядування органом конституційної юрисдикції. За законом «Про Конституційний Суд» 7/1999 закони та інші нормативні акти, які порушують гарантоване Конституцією місцеве самоврядування, можуть бути оскаржені до Конституційного Суду. При цьому оскаржити відповідні закони муніципалітети і провінції можуть як окремо, так і спільно [4]. Такі гарантії місцевого самоврядування, на нашу думку, цілком можуть бути імплементовані й в Україні.

Іспанська система місцевого самоврядування це один із прикладів ефективного поєднання унітаризму з елементами автономії, що дозволяє забезпечувати національну цілісність і регіональну самобутність. Організація публічної влади в Іспанії має власну оригінальну організаційну будову, яка формувалася, зокрема, завдяки історичним особливостям розвитку країни. Насамперед, це проявляється у неоднорідності статусу територіальних одиниць. Країна має розгалужену систему автономних регіонів з чималим обсягом повноважень. При цьому місцеве самоврядування здійснюється на рівні провінцій і муніципалітетів. Дослідження муніципальної і регіональної влади країн Європи, зокрема, особливостей розподілу повноважень між рівнями управління має наукову перспективу і потребує подальшого заглиблення.

Список використаних джерел:

1. Angel-Manuel MORENO Local government in the Member States of the European Union: a comparative legal perspective. Local government in Spain. P. 601-636. URL: <https://eu.vlex.com/vid/local-government-in-spain-394138986> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Division of powers. URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/All-countries.aspx> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Law 7/1985, of April 2, Regulating the Bases of the Local Regime URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-5392> (дата звернення: 20.04.2026).
4. Ley Orgánica 7/1999, de 21 de abril, de modificación de la Ley Orgánica 2/1979, de 3 de octubre, del Tribunal Constitucional. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1999-8927> (дата звернення: 20.04.2026).
5. The Spanish Constitution 1978 URL: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).

ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В УКРАЇНІ

Габуда Андрій Степанович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького,
ЗВО «Університет Короля Данила»

У сучасних умовах розвитку України ключовим чинником модернізації державного управління є впровадження принципів демократизації, характерних для країн Європейського Союзу (ЄС). Демократичні стандарти, закріплені у нормативних актах ЄС, включають прозорість діяльності органів влади, підзвітність перед громадянами, забезпечення участі суспільства у процесах прийняття рішень та верховенство права. Для України, яка інтегрується в європейський правовий простір, імплементація таких принципів в адміністративне право та галузеве законодавство є важливим чинником підвищення ефективності державного управління та адміністративних процедур.

Демократизація розглядається як процес упровадження принципів участі громадян у державному управлінні, прозорості, підзвітності та верховенства права. У ЄС ці принципи закріплені у таких документах, як Хартія основних прав ЄС [1], Директива 2006/123/ЄС «Про послуги на внутрішньому ринку» [2] та інших.

Однією з основних законодавчих новел, спрямованих на імплементацію європейської демократизації в український простір є, зокрема Закон України «Про адміністративну процедуру», який закріплює ключові принципи: законність та рівність усіх учасників процедури, прозорість і відкритість прийняття рішень, добросовісність та розсудливість, забезпечення прав на участь та надання пояснень, а також ефективність та обґрунтованість рішень [3]. Ці засади не лише формалізують стандарти демократизації ЄС у національному праві, а й створюють механізми захисту громадян від зловживань владою, сприяють підвищенню довіри до органів державного управління та оптимізації процедур у різних галузях, включаючи охорону здоров'я, освіти та екологію. Їхня вагомість полягає у тому, що вони встановлюють обов'язкові правила для органів влади та їх посадових осіб, формують прозору процедуру прийняття рішень і закладають основу для оцінки ефективності адміністративних дій.

Як слушно відзначають Міхеєв Мих. В. та Міхеєв Мик. В., у країнах ЄС проводяться заходи, спрямовані на чітку реалізацію прав і свобод громадян та юридичних осіб. При цьому більшість неконфліктних проваджень здійснюється без участі чиновників, тобто за допомогою

комп'ютерних мереж. Це дає можливість уникати корупційних схем, а з іншого боку – показує суб'єктам таких проваджень, що їхні запити та вимоги можуть бути вирішені тільки в законний спосіб, а не за допомогою різних схем впливу на державних службовців [4, с. 181].

Слід відзначити, що ефективність адміністративних процедур в українському праві визначається через такі критерії: швидкість і результативність прийняття рішень, якість надання адміністративних послуг, забезпечення прав та законних інтересів громадян, прозорість та підзвітність органів влади.

Аналіз впливу Європейської демократизації на адміністративні процедури в Україні дозволяє виділи засади, спрямовані на удосконалення діяльності органів публічного адміністрування.

Так, Європейські стандарти прозорості передбачають обов'язкове оприлюднення нормативних актів, рішень органів влади та процедурних документів. В Україні ці принципи реалізовано через Закон України «Про доступ до публічної інформації» [5], який забезпечує відкритість інформації для громадян, а також впровадження електронних послуг, зокрема на порталі «Дія» та у державних реєстрах адміністративних процедур. Ці заходи дозволяють громадянам своєчасно отримувати необхідну інформацію та контролювати діяльність органів влади.

Принцип підзвітності ЄС передбачає механізми контролю за діяльністю адміністративних органів, включаючи внутрішній аудит, публічні звіти та незалежний нагляд. В Україні ці стандарти інтегровані у Кодекс адміністративного судочинства України [6], який дозволяє громадянам оскаржувати дії органів влади, контролювати законність рішень та забезпечувати захист своїх прав у публічному управлінні.

У ЄС громадяни активно залучаються до прийняття рішень, особливо у сферах, що стосуються прав людини, екології та соціальних послуг. В Україні це реалізовано через процедури громадського обговорення нормативних актів, електронні консультації та громадські ради при органах виконавчої влади. Участь громадськості сприяє підвищенню якості рішень та забезпеченню прозорості адміністративних процесів.

Прикладами впровадження демократизації в галузевому вітчизняному законодавстві є: *охорона здоров'я* (впровадження електронної системи медичних послуг та реєстрів пацієнтів дозволяє скоротити адміністративні терміни та підвищити якість послуг; *освіта* (процедура ліцензування та акредитації навчальних закладів тепер передбачає відкритий доступ до інформації та участь громадськості); *екологія* (законодавчі новації щодо оцінки впливу на довкілля передбачають участь громадських організацій і забезпечують прозорість прийняття рішень).

Навіть під час війни в Україні процес демократизації охоплює і

сферу оборони та безпеки. Прийняття рішень у військових та оборонних структурах стає більш прозорим і підзвітним завдяки співпраці державних органів з волонтерами, громадськими організаціями та місцевими ініціативами. Відкриті реєстри допомоги, електронні платформи для координації та публічні звіти про використання ресурсів демонструють позитивні зрушення. Водночас, демократичні принципи часто впроваджуються кволо: окремі чиновники або структури сприймають прозорість і участь громадськості формально, бюрократичні перепони затримують прийняття рішень, а контроль за ресурсами іноді залишається недостатнім. Це показує, що навіть у кризових умовах безпеки демократизація можлива, але її ефективність залежить від активності державних органів та готовності влади впроваджувати принципи підзвітності та відкритості на практиці.

Таким чином, інтеграція принципів демократизації ЄС сприяє підвищенню ефективності адміністративних процедур, зменшенню корупційних ризиків та покращенню якості надання адміністративних послуг в Україні. Однак, попри прогрес у впровадженні демократичних засад, в Україні залишається низка проблем, які обмежують ефективність демократизації. Основні труднощі пов'язані з недостатньою прозорістю та підзвітністю державних органів, формальним виконанням законодавчих вимог, низьким рівнем активності громадськості та обмеженими механізмами контролю за діяльністю чиновників. Часто реформи впроваджуються фрагментарно, а бюрократичні перепони і корупційні ризики уповільнюють процес модернізації адміністративного управління. У результаті демократичні принципи залишаються частково декларативними, що знижує довіру громадян до державних інститутів і обмежує реальну ефективність публічної адміністрації.

Список використаних джерел:

1. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/euro/6211> (дата звернення: 16.03.2026).
2. Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2006 року «Про послуги на внутрішньому ринку». URL: https://insat.org.ua/files/nav/law/3/dir_2006_123_uk.pdf (дата звернення: 16.03.2026).
3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 16.03.2026).
4. Міхеєв Мих. В. та Міхеєв Мик. В. Окремі аспекти правового регулювання адміністративних процедур в Україні та Європейському Союзі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 178-182.
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 16.03.2026).

6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 16.03.2026).

МОДЕРНІЗАЦІЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ «НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ» У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Говоруха Любов Сергіївна,
кандидат ридичних наук,
старший науковий співробітник
Сектору порівняльного конституційного
та муніципального права
НДІ державного будівництва та
місцевого самоврядування НАПрНУ

Право на належне врядування у сучасних демократичних державах визнається фундаментальною складовою верховенства права та демократичного розвитку. Воно передбачає, що діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування має бути законною, прозорою, підзвітною і зорієнтованою на потреби громадян. Для України, яка перебуває у стані трансформації державного (публічного) управління та інтеграції до європейського правового простору, забезпечення цього права набуває особливої уваги. Ефективна реалізація принципів належного врядування неможлива без високопрофесійного кадрового потенціалу публічної служби. Саме державні службовці щодня втілюють у практику норми законодавства, реалізують політику уряду, приймають управлінські рішення та забезпечують надання публічних послуг. Недостатня компетентність чи низький рівень доброчесності персоналу призводять до управлінських помилок, зловживань і падіння довіри громадян до влади. Водночас розвиток системи професійного навчання і підвищення кваліфікації створює умови для формування спроможного, мотивованого й інноваційно орієнтованого корпусу службовців.

Принцип належного врядування (Good Governance) посідає центральне місце в конституційному праві Європейського Союзу як невід'ємний елемент верховенства права, демократії та захисту прав людини. Він відображається в Хартії основних прав Європейського Союзу (ст. 41 – право на належне адміністрування), судовій практиці Європейського суду справедливості та рекомендаціях SIGMA/OECD. Для країн-кандидатів, таких як Україна, цей принцип є критерієм Копенгагенських і Мадридських умов вступу до Європейського Союзу, а також основою реформи публічної адміністрації в межах Угоди про асоціацію.

Принцип належного врядування охоплює вимоги до діяльності влади, безпосередньо пов'язані з верховенством права, якістю законів, прозорістю, підзвітністю та дотриманням прав людини. У європейській правовій думці цей принцип еволюціонував у фундаментальне право особи на «добре управління» (good administration). У контексті України окремі аспекти належного врядування відображені в конституційних нормах (ст. 6, 8, 19 тощо Конституції України та закріплюють принцип законності, верховенство права та обов'язок посадових осіб діяти в межах закону). Крім того, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом визначає зміцнення принципів демократії, верховенства права і належного врядування серед головних цінностей співпраці. Отже, право на належне врядування можна визначити як гарантовану можливість громадян отримувати від органів державної влади та місцевого самоврядування якісне, законне й прозоре врядування та адміністративні послуги. Забезпечення цього права потребує розбудови ефективних інститутів, адміністративних процедур та належної компетентності службовців, які виконують владні повноваження. Професійна компетентність чиновників є визначальним чинником реалізації принципів належного врядування на практиці. В Україні законодавство закріплює професійне навчання та підвищення кваліфікації державних службовців одночасно як їхнє право та обов'язок.

В Україні муніципальна служба (служба в органах місцевого самоврядування) є одним із найважливіших інститутів публічної влади після децентралізаційної реформи 2014–2023 рр. Сучасний етап її модернізації пов'язаний із запровадженням європейських стандартів професіоналізму, політичної неупередженості та прозорості.

Муніципальна служба регулюється Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (нова редакція від 02.05.2023 № 3077-ІХ, чинна з 2024 р.). Закон радикально модернізував попередню редакцію 2001 р. що визначено у запровадженні трьох категорій посад (І – керівники, II – спеціалісти, III – технічний персонал); закріпленні принципу політичної неупередженості службовців; введені конкурсного відбору на посади (з публікацією на Єдиному порталі вакансій); уніфіковано систему оплати праці з державною службою (з надбавками до 50 % за вислугу); встановлено чіткі правила дисциплінарної відповідальності та оцінювання результатів діяльності.

Професійна компетентність чиновників є визначальним чинником реалізації принципів належного врядування на практиці. В Україні законодавство закріплює професійне навчання та підвищення кваліфікації державних службовців одночасно як їхнє право та обов'язок. Згідно з пунктом 9 частини 1 статті 2 Закону України «Про державну службу», професійне навчання – це набуття та вдосконалення професійних знань, умінь і навичок, що забезпечує відповідний рівень професійної

кваліфікації державного службовця для ефективного виконання ним службових обов'язків. Така норма відображає загальносвітовий підхід: у більшості країн обов'язок постійно підвищувати кваліфікацію закріплено у законах про держслужбу чи підзаконних актах, а подекуди – навіть на конституційному рівні.

Отже, існує двоаспектність: з одного боку держава гарантує службовцям можливості для професійного розвитку, з іншого – вимагає від них навчатися протягом кар'єри, щоб підтримувати свою компетентність на рівні сучасних вимог. Така подвійна природа професійного навчання особливо актуальна для державних службовців України в умовах динамічних реформ та євроінтеграції. Державні службовці відіграють провідну роль у формуванні та реалізації політики – вони перетворюють ідеї та рішення керівництва держави у нормативно-правові акти, забезпечують їх виконання на практиці, аналізують ефективність та генерують пропозиції щодо розвитку політик.

Відтак, чим більш мотивованими і професійно компетентними є службовці, тим ефективнішою буде державна політика та вищою ймовірність досягнення суспільно значущих результатів. З іншого боку, недостатня компетентність чи недоброчесність посадовців підривають реалізацію права громадян на добре врядування, ведуть до помилок, зловживань чи неякісних послуг. Таким чином, система підвищення кваліфікації держслужбовців виступає механізмом, що безпосередньо впливає на якість роботи державного апарату і на ступінь забезпечення належного врядування.

Забезпечення права на належне врядування рівним чином стосується як центральних органів виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування. Підвищення професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування є невід'ємною частиною загальної системи належного врядування.

Незважаючи на досягнутий прогрес у реформуванні системи професійного навчання, на сьогодні існує низка проблем, що перешкоджають її повній ефективності та, як наслідок, стримують забезпечення належного врядування. Серед основних викликів можна виокремити наступні: недостатнє та нерівномірне фінансування навчання; обмежена доступність безкоштовних програм; проблеми актуальності змісту навчальних програм; проблеми поєднання навчання з робочим часом; відсутність прямих стимулів для кар'єри; обмеження щодо постачальників освітніх послуг. Перелічені проблеми негативно впливають на мотивацію державних службовців розвиватися і навчатися, а відтак – позначаються і на якості державного (публічного) управління. Тому усунення цих прогалин є критично важливим для побудови професійної публічної служби, спроможної гарантувати якісне управління на благо суспільства.

Для того, щоб система підвищення кваліфікації повною мірою виконувала свою роль у забезпеченні належного врядування, необхідно реалізувати комплекс заходів з подальшого її розвитку. Експертні аналітичні центри та НАДС пропонують наступні кроки: збільшення фінансування та розширення безкоштовних можливостей; актуалізація і гнучкість програм навчання; посилення мотивації службовців до навчання; розширення кола надавачів освітніх послуг і конкуренції; моніторинг якості та зворотний зв'язок.

Також варто відстежувати довгостроковий ефект: як пройдені курси вплинули на результати роботи службовця, чи покращилась якість надання послуг підрозділом тощо. В ідеалі, ефективність навчання слід пов'язувати з показниками ефективності самого органу влади – таким чином принцип належного врядування стане вимірюваним результатом, досягнутим і завдяки розвитку персоналу. Виконання цих заходів вимагатиме співпраці всіх зацікавлених сторін – органів державної влади (центральної і місцевих), НАДС, освітніх установ, міжнародних партнерів та самих державних службовців.

Тож можемо стверджувати, що модернізація муніципальної служби в Україні є не лише внутрішньою реформою, а й стратегічним кроком наближення до європейських стандартів конституційного права. Принцип належного врядування виступає концептуальною основою, що забезпечує професіоналізм, прозорість і ефективність місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Москаль Д. Д. Забезпечення права на належне врядування через систему підвищення кваліфікації державних службовців. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. Вип. 107. С. 237-248. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.28> (дата звернення: 01.04.2026).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Європейське право*. 2013. № 1-2. С. 294-304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 (дата звернення: 01.04.2026).
4. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: *Тези доповідей Сьомої щорічної всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 25 серпня 2023 р.). Київ: АПСВТ, 2023. 304 с.
5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 01.04.2026).
6. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 травня 2023 р. № 3077-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 72. Ст. 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#top>. (дата звернення: 01.04.2026).

ПАРТИСИПАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ У ШВЕЦІЇ

Гришко Лілія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
завідувач сектором муніципального права
та місцевого самоврядування
НДІ державного будівництва та
місцевого самоврядування НАПрН України

Слово «демократія» означає правління народу, а це означає, що вся влада походить від народу. У демократії громадяни несуть спільну відповідальність за суспільство, в якому вони живуть. Тому важливо, щоб усі люди брали участь у соціальному розвитку [1]. Вбачається, що шведська демократія має бути реалізована не лише через представницьку та парламентську форму правління, а й через місцеве самоврядування. Це настільки важливо, що інститут місцевого самоврядування «вбудований» в Основний закон держави [2, с. 4]. Шведська демократія проголошується такою, що ґрунтується на загальному та рівному виборчому праві та вільному формуванні думки, іншими словами, на політичній демократії, тобто демократії як методі прийняття рішень [3, с. 26].

У Законі Швеції є розділ присвячений питанням участі та прозорості, яким регулюються наступні питання: подання пропозицій жителями; порядок ініціювання референдуму; консультації щодо надання послуг населенню; порядок ведення дошки оголошень на вебсайті муніципалітету; опублікування протоколів та нормативних актів місцевого самоврядування та ін. [4]. На муніципальному та регіональному рівні будь-хто, зареєстрований у муніципалітеті чи регіоні Швеції, має право порушувати питання у раді та вимагати їх розгляду [1].

Таким чином, партисипативна демократія полягає не лише в тому, що громадяни беруть участь у загальних виборах, залишаючи політику політикам, але є активними у період між виборами [5, с. 521]. Консультації з муніципальними політиками у Швеції мають риси рівня партнерства щодо впровадження інститутів партисипативної демократії. До прикладу, у муніципалітеті Але діють наступні дорадчі органи: Рада асоціацій, Муніципальна рада пенсіонерів, Рада з питань інвалідності, Молодіжна рада [6]. Дорадчі органи – це інституції, на засіданнях яких представники різних груп інтересів зустрічаються та консультуються з муніципальними політиками. Таким чином, організації можуть брати участь у прийнятті рішень у сферах своїх інтересів та впливати на них.

Рада асоціацій муніципалітету Але є органом забезпечення співпраці некомерційних об'єднань і її діяльність направлена на полегшення асоціаціям участі у розвитку муніципалітету. До Ради можуть звернутися з

питаннями у сфері діяльності некомерційних об'єднань і вона може забезпечити їх вирішення шляхом підтримки постійного та живого діалогу між асоціаціями, політиками та посадовцями муніципалітету. Завданнями Ради асоціацій муніципалітету є: робота з розвитку громадського життя в муніципалітеті; контроль та відстоювання інтересів асоціацій; розвиток співпраці між асоціаціями. Рада асоціації забезпечує природний зв'язок між муніципалітетом та громадою, де представники асоціацій можуть брати участь та впливати на питання, що стосуються громади. Вона складається з обраних представників асоціацій муніципалітету Але. Висунення кандидатури здійснюється через форму, розміщену на сайті муніципалітету та може здійснюватися безперервно протягом року [6]. Слід відзначити, що Рада асоціацій відстоює інтереси усіх об'єднань, що оптимізує взаємодію та забезпечує рівність у представництві інтересів різних громадських об'єднань. Проте, у м. Харкові при міському голові діє кілька громадських рад, які представляють інтереси різних громадських об'єднань. Доречно врахувати досвід муніципалітетів Швеції у цьому питанні. Водночас, слід уникати сліпого наслідування. До прикладу, якщо йдеться про активізацію волонтерської діяльності, то цілком обґрунтованим та виправданим є існування спеціальної громадської ради із цього питання у Харкові.

Муніципальна рада пенсіонерів муніципалітету Але є органом для обговорень, консультацій та взаємного інформування між представниками організацій пенсіонерів та відповідними комітетами, муніципальною радою. Діяльність Ради пенсіонерів направлена на посилення впливу у всіх питаннях, що стосуються людей похилого віку, участь у підготовці до закупівлі постачальників медичних послуг, сприяти тому, щоб інтереси пенсіонерів враховувалися під час поточного планування комітетів, ініціювати нові питання щодо пенсіонерів у комітетах/муніципальних радах та адміністраціях, розгляд питань, що стосуються пенсіонерів. Також Рада пенсіонерів є форумом для консультацій та поширення знань [6]. Тут слід відзначити двоїсту природу цих рад. З одного боку, вони представляють інтереси певної групи (пенсіонерів, людей з інвалідністю, молоді і т.д.) перед органами та посадовими особами місцевого самоврядування. З другого – є платформою для комунікації певної групи людей між собою та постійним форумом вироблення рішень, інформування. Муніципальна рада пенсіонерів організаційно пов'язана з муніципальним виконавчим комітетом. Рада складається щонайменше з дев'яти членів та збирається приблизно 6 разів на рік.

Рада з питань інвалідності муніципалітету Але є органом для обговорень, консультацій та взаємного інформування між представниками організацій інвалідів та відповідними комітетами, муніципальною радою. Рада з питань інвалідності є довідковою та консультативною групою з питань, що впливають на становище людей з інвалідністю. Рада

організаційно пов'язана з муніципальною радою та складається з десяти членів та такої ж кількості заступників. Рада збирається приблизно чотири рази на рік. Завданням Ради є посилення впливу з усіх питань, що стосуються людей з інвалідністю, та забезпечення висвітлення питань інвалідності в поточному плануванні комітетів. Завдання Ради також полягає в тому, щоб бути форумом для формування думок та поширення знань [6]. Отже, явно прослідковується публічна функція рад демократії участі, які виступають одночасно центром інформування, комунікації та вироблення рішень.

Молодіжна рада муніципалітету Але розширює можливості молоді впливати на своє повсякденне життя та слугує як натхненням, так і групою радників при прийнятті політичних рішень. Рада є довідковою групою та консультативним органом для осіб, які приймають рішення в муніципалітеті з питань, пов'язаних з молоддю, і пропонує форми взаємодії із молоддю. Діяльність ради направлена на зміцнення здатності молоді впливати на питання, які загалом стосуються молоді в Але. Практична діяльність полягає у обговореннях, консультаціях та обміні інформацією між представниками молоді, муніципальною радою та комітетами. Завдяки роботі Молодіжної ради молодь може покращити свою здатність вирішувати власні питання, дискутувати та отримувати цінні знання про суспільство. У результаті молодь має можливість активно працювати над змінами в муніципалітеті. Вона може надавати інформацію та вносити пропозиції щодо відповідних коригувань до спектру послуг, які впливають на можливості молоді.

Молодіжна рада є місцем зустрічі для консультацій перед прийняттям рішень, що стосуються молоді, і таким чином стає довідковою та консультативною групою з питань, що стосуються молоді в муніципалітеті, таких як робота над стратегічними планами, поточними планами та бюджетами в рамках сфери прийняття рішень муніципальної ради, а також з ширших питань планування у громаді. Молодіжна рада може ініціювати розгляд питань в комітетах/муніципальній раді та адміністраціях. Молодь також проявляє ініціативу та проводить діалоги з державними службовцями, керівниками та політиками у вибраних сферах. Щорічно в муніципалітеті проводиться «Площа впливу» (Advocacy Square), яка є місцем зустрічі та форумом для обговорення, де запрошуються до участі всі молоді люди, політики та службовці муніципалітету. Щорічно у грудні під час «Площі впливу» обирають 23 члени до складу молодіжної ради шляхом самовисування. Вимоги до кандидата: проживати в муніципалітеті Але; бути віком від 12 до 20 років [6].

Громадський діалог у муніципалітеті Алінгсос передбачає, що обрані посадовці муніципалітету ставлять запитання та вислуховують думки громадян. Зібрані пропозиції потім використовуються як одна з кількох

основ для прийняття політичних рішень. Громадський діалог – це структурована розмова про соціальні питання, до якої залучені громадяни, обрані представники та працівники муніципалітету, і де в центрі уваги знаходяться суспільні інтереси. Громадський діалог не є самоціллю, а має використовуватися для розширення знань, покращення рішень, що приймаються, та зміцнення довіри громадян до демократії загалом. Щоб досягти успіху в цьому, обговорювані питання повинні сприйматися учасниками як важливі, актуальні та впливові. За громадянським діалогом завжди стоїть частина муніципальної організації. Рішення щодо впровадження громадянського діалогу завжди приймаються відповідальним комітетом або радою [7].

У муніципалітеті Альвеста діють наступні інституції партисипативної демократії: Молодіжна рада, Рада з питань запобігання злочинності, Рада з питань доступності, Рада пенсіонерів. Молодіжна рада муніципалітету Альвеста розглядає питання, що хвилюють та цікавлять молодих людей. До складу ради входять молоді люди віком від 13 до 20 років та представники різних шкіл та населених пунктів муніципалітету. Молодь має право подавати пропозиції щодо питань, які вона хоче розглянути та обговорити в Молодіжній раді. У кожній школі повинна бути можливість подавати пропозиції через учнівську раду. Члени молодіжної ради представляють себе, свою школу та всіх молодих людей муніципалітету Альвеста і виступають органом, що звертається до комітетів та ради муніципалітету з питань, що хвилюють та цікавлять молодь. Молодіжна рада збирається щонайменше раз на місяць. Один раз на два місяці засідання проводяться разом із контактними політиками з ради освіти, Комітету з питань культури та дозвілля, Комітету з питань праці та навчання, Комітет громадського планування, або муніципальної ради. Робочий рік Молодіжної ради триває з жовтня до жовтня наступного року.

Рада з питань доступності муніципалітету Альвеста відповідає за моніторинг та вирішення питань доступності, які впливають на всю муніципальну організацію. Одна з головних цілей ради — залучити до роботи муніципальних комітетів досвід організацій, що представляють людей з інвалідністю. Рада з питань доступності складається з членів, призначених організаціями людей з інвалідністю. Крім того, до складу Ради входить один член від органів муніципалітету.

Стратегічна рада з питань запобігання злочинності муніципалітету Альвеста працює як контактна точка між муніципальними операціями та поліцією. Робота ради покликана забезпечити безперервність співпраці у сфері запобігання злочинності в муніципалітеті. Інші, хто зацікавлений у роботі щодо запобіганням злочинності в місцевій громаді, такі як асоціації та компанії, беруть участь, виходячи з поточних проблем, над якими працює рада. Співпраця з поліцією означає, що домовленості досягаються залежно від поточної ситуації.

Рада пенсіонерів муніципалітету Алвеста – це орган консультацій та спільного інформування між муніципалітетом та різними організаціями пенсіонерів у межах муніципалітету. Рада пенсіонерів працює над тим, щоб питання пенсіонерів враховувалися в раді, комітетах та адміністраціях, а також задіяна у роботі з моніторингу та розробки загальних поточних питань, що стосуються пенсіонерів муніципалітету. Рада також є органом, що звертається з питань, що стосуються людей похилого віку і складається з 14 членів, до складу яких входять представники організацій пенсіонерів та органів та структурних підрозділів органів муніципалітету.

Участь громади муніципалітету у консультаціях, оглядах та планах проєктів передбачає, що коли муніципалітет розробляє ці пропозиції, перед прийняттям рішень проводяться так звані консультації та огляди. Це надає жителям муніципалітету уявлення про майбутні рішення та можливість подавати коментарі щодо них [6].

Отже, партисипативна демократія на місцевому рівні в Швеції представлена як форумами, так і інституціями партнерства. Громадські ради як партисипативні органи мають двоїсту природу. З одного боку, це органи, що забезпечують відносини, взаємодію між громадою (певною групою) та органами місцевого самоврядування, а з другого, виступають постійним форумом для формування громадської позиції жителів, сприянню реалізації прав та свобод, інформування та діалогу.

Список використаних джерел

1. Delta och påverka / Sveriges regerings officiella webbplats. URL: <https://www.regeringen.se/sa-styrs-sverige/grundlagar-och-demokratiskt-deltagande/delta-och-paverka/> (дата звернення: 20.04.2026).
2. The Constitution of Sweden. Ministry of Justice. Printed by Elanders. August 2013. Stockholm. 12 p. URL: <https://www.government.se/contentassets/7b69df55e58147638f19bfdfb0984f97/the-constitution-of-sweden/> (дата звернення: 20.04.2026).
3. The Constitution of Sweden The Fundamental Laws and the Riksdag Act. 2023. 236 p. URL: <https://www.riksdagen.se/globalassets/03.-dokument-och-lagar/bestall-och-ladda-ner/other-languages/grundlagar-2023-engelsk-web.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
4. Kommunallag: SFS nr: 2017:725. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kommunallag-2017725_sfs-2017-725/#K1 (дата звернення: 20.04.2026).
5. Wide J. Politiskt deltagande i stadsregioner: Är kontexten könsneutral? Statsvetenskaplig tidskrift. 2017. № 3. Årgång 119. С. 521-541. URL: <https://journals.lub.lu.se/st/article/download/16975/15354/43294> (дата звернення: 20.04.2026).
6. Rådgivande organ. URL: <https://ale.se/om-kommunen/kommunens-organisation/radgivande-organ.html> (дата звернення: 20.04.2026).

7. Demokrati, dialog och påverkan. Alingsås kommun. URL: <https://www.alingsas.se/kommun-och-politik/demokrati-dialog-paverkan/medborgardialog/> (дата звернення: 20.04.2026).

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ В ЛИТОВСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ НА РІВНІ МУНІЦИПАЛІТЕТІВ

Кляцький Вадим Владиславович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

Особливості регулювання правовідносин одночасно залежать від їх важливості та необхідності. Правовідносини, які є найважливішими, закріплюються на рівні конституції держави. Конституції, залежно від покоління можуть оминати певний блок питань і не врегульовувати їх. Проте, кожна суверенна держава самостійно визначає важливість та рівень закріплення конкретних муніципально-правових інститутів.

В Україні та попри війну, перелік форм партисипативної демократії на рівні Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» все ж розширився і визначений як невичерпний. Проте, поки відповідні положення не будуть реалізовані на практиці, зарано констатувати успішне завершення реформи участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Сучасні демократичні держави приділяють значну увагу питанням врегулювання інститутів партисипативної демократії і Литовська Республіка не є винятком.

Розвиток інструментів партисипації сприятиме підвищенню прозорості, адресності та ефективності рішень місцевої влади. Громадяни повинні не лише отримувати послуги, а й впливати на їхній зміст і якість [1, с. 10]. Саме тому, зарубіжний досвід є надзвичайно важливим.

Конституції Литви досить лаконічна у цих питаннях і у частині першій статті 33 закріплює положення про те, що громадяни мають право брати участь в управлінні своєю країною як безпосередньо, так і через демократично обраних представників [2]. Деталізація цієї участі здійснюється на рівні Закону Литовської Республіки «Про місцеве самоврядування» та має відповідне продовження на рівні локальних актів – актів місцевого самоврядування. Розділу IX Закону «Про місцеве самоврядування» присвячений питанням участі місцевих жителів в управлінні муніципальними справами. Важливі засади демократії участі, що закладаються на рівні Закону: умови участі місцевих жителів в управлінні справами муніципалітету; вимоги до інформування

(доступність, зрозумілість, інклюзивність, зворотній зв'язок); вимоги до проведення консультацій (цільові групи, форма, час, місце та тривалість консультацій); оцінка думки місцевих жителів, висловлена під час консультацій; форми консультацій з місцевими жителями (опитування; публічні слухання, зустрічі, форуми, дискусії та ін. консультації через електронні засоби зв'язку на вебсайті муніципалітету); принципи опитування (рекомендаційний характер; безкоштовність; ґрунтуватися на загальному, рівному праві висловлювати свою думку); повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування щодо ініціювання опитування, проте сам порядок проведення опитування визначається відповідною радою шляхом прийняття положення (у Литві право ініціативи щодо оголошення опитування належить мешканцям муніципалітету, муніципальній раді, меру та старості (ст. 50); загальні засади розгляду питання, що винесено на опитування, органами та посадовими особами місцевого самоврядування та ін. [3].

Детальні вимоги передбачаються і щодо інших форм участі і вони цілком відповідають Кодексу належної практики громадянської участі у процесі прийняття рішень (переглянутий) [4].

Важливою є функція органів та посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення участі місцевих жителів в управлінні муніципальними справами. Подвійний зміст даної функції полягає у спільності мети цілої системи правових та організаційних форм, а часом їх комбінуванні та змінах в усталених правових формах, зокрема, нормотворчій, оскільки безпосередня участь у розробці проєктів рішень, актів додає ряд стадій та суб'єкта – територіальну громаду (інформування, консультації, обговорення, партнерство). Такий підхід впливає зі змісту Розділу IX участь місцевих жителів в управлінні муніципальними справами Закону Литви «Про місцеве самоврядування», де у ст. 42 передбачено, що муніципалітет створює умови для участі місцевих жителів в управлінні муніципальними справами. Мер виступає гарантом належного впровадження участі громади в управлінні муніципалітету.

У Литві активно застосовується така форма участі як бюджет участі. До прикладу, Вільнюський районний муніципалітет оновив процедуру впровадження інструменту партисипативного бюджетування у 2026 році. Ґрунтуючись на дворічному досвіді, метою цих змін є підвищення ефективності, прозорості процесу та забезпечити рівну участь менших староств. Партисистативне бюджетування у Вільнюському районі – це все ще відносно нова, але швидкозростаюча та об'єднуюча громадська ініціатива, яка була розпочата у 2024 році, спираючись на досвід інших муніципалітетів. Ця ініціатива не лише заохочує мешканців бути більш активними у поданні ідей, але й посилює участь громад у процесах прийняття рішень.

Щороку надходить все більше пропозицій, збільшується

фінансування, що виділяється на них, люди хочуть активно робити внесок у покращення громадських просторів, спортивної інфраструктури та місць для дозвілля. Така пряма участь сприяє більш прозорому та дружньому до громади процесу місцевого самоврядування, підвищує довіру до державних рішень та надає мешканцям реальну можливість формувати своє життєве середовище.

До найсуттєвіших змін процедури бюджету участі Вільнюського районного муніципалітету віднесено наступні: оновлена процедура партисипативного бюджетування передбачає чіткіший розподіл поданих ідей за обсягом та термінами реалізації. Вартість малих проектів збільшена з 10 тисяч до 15 тисяч євро, а тривалість їх реалізації залишається без змін і становить один рік. Вартість середньомасштабних проектів коливатиметься від 15 до 50 тисяч євро, а великомасштабних – від 50 до 100 тисяч євро, включаючи всі податки. Очікується, що середньомасштабні та великомасштабні проекти матимуть тривалість реалізації до 24 місяців; процедура чіткіше визначає, що ідеї проектів повинні бути некомерційними та призначеними для громадських просторів та громадської інфраструктури, пов'язаної з дозвіллям, відпочинком, спортом, культурною чи іншою громадською діяльністю. Проекти повинні реалізовуватися на території муніципалітету, у громадських просторах, що належать державі або муніципалітету; встановлено нове поняття – «нездійсненна ідея проекту», яка застосовуватиметься у випадках, коли проект несумісний з дотриманням вимог, що передбачені правовими актами, не має чіткої користі для громади, не може бути реалізований у встановлені терміни, його бюджет є необґрунтованим або недостатньо можливостей для реалізації проекту; більша увага до менших районів (староств). Категорії проектів будуть розділені на підкатегорії залежно від кількості заявлених мешканців, а староства будуть згруповані у три групи: до 3000 мешканців (6 таких районів залежно від кількості заявлених мешканців станом на 1 січня 2026 року), від 3001 до 6000 мешканців (10 районів) та понад 6000 мешканців (7 районів). Це забезпечить більш рівні можливості для всіх громад; більше проектів буде реалізовано та рекордне фінансування у 2026 році. Планується, що у 2026 році підтримку мешканців отримають та будуть реалізовані 7 проектів партисипативного бюджету.

Проекти малого та середнього масштабу будуть розподілені відповідно до розміру староств: один проект малого та середнього масштабу в староствах з населенням до 3000 мешканців; один проект малого та середнього масштабу в староствах з населенням від 3001 до 6000 мешканців; та один проект малого та середнього масштабу в староствах з населенням понад 6000 мешканців. Крім того, по всій території Вільнюського муніципалітету буде реалізовано один масштабний проект з бюджетом до 100 тисяч євро. З партисипативного бюджету на 2026 рік

виділено 500 000 євро – як на нові проекти, так і на продовження вже розпочатих ініціатив, а також на ідеї шкільних громад [5].

Також на акти місцевого самоврядування істотно впливають принципи місцевого самоврядування, оскільки істотний акцент у визначенні принципів місцевого самоврядування Литви зроблено на інститути партисипативної демократії. Закон Литви «Про місцеве самоврядування» не обмежується проголошеннями про реагування на думку мешканців муніципалітету чи закріпленням принципу участі жителів муніципалітету в управлінні муніципальними справами, які згадано у ст. 4 цього Закону. Також передбачено обов'язок муніципалітетів інформувати жителів про свою діяльність, проекти рішень та прийняті рішення, а також створювати умови для безпосередньої участі місцевих жителів у плануванні та реалізації цих рішень. Прямо передбачено обов'язок муніципальних установ оцінювати та реагувати на пропозиції, що подаються жителями муніципалітету або їх представниками, в обґрунтований спосіб (ст. 4) [3].

Отже, доречно окремо виділити функцію забезпечення участі громади у здійсненні місцевого самоврядування. Муніципалітети Литовської Республіки мають широкі повноваження щодо унормування інститутів партисипативної демократії, при цьому законодавством встановлено ключові вимоги для забезпечення демократичності та встановлення ключових гарантій реалізації прав жителів на участь у вирішенні питань місцевого значення.

Список використаних джерел:

1. Наливайко Л. Р. Місцеве самоврядування і забезпечення соціальних прав: національний досвід та зарубіжні практики. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 11. С. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15454134> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija: Priėmimo data: 1992-10-25. Galiojanti suvestinė redakcija: 2022-05-22. URL: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA/asr#part_bb39234c53d3424f9db3d40a60067623 (дата звернення: 20.04.2026).
3. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos: Įstatymas 1994 m. liepos 7 d. № I-533. URL: <https://www.infolex.lt/ta/65125#> (дата звернення: 20.04.2026).
4. Code of good practice for civil participation in the decision-making process: revised adopted by the Conference of INGOs on 30 October 2019. URL: <https://rm.coe.int/code-of-good-practice-civil-participation-revised-301019-en/168098b0e2> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Atnaujinta dalyvaujamojo biudžeto priemonės įgyvendinimo tvarka: daugiau galimybių bendruomenių idėjoms ir didesnis finansavimas 2026 m. URL: <https://vrsa.lt/titulinio-naujienos/424/atnaujinta-dalyvaujamojo-biudzeto-priemones-igyvendinimo-tvarka-daugiau-galimybiu-bendruomeniu-idejoms-ir-didesnis-finansavimas-2026-m.:8643> (дата звернення: 20.04.2026).

СЕКТОР БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ БАГАТОРІВНЕВОГО УПРАВЛІННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Омаров Арзум Азадович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Забезпечення сталого розвитку на європейському континенті є неможливим без активного долучення всіх держав до здійснення ефективної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки. В аспекті характеристики цілісного та ефективно-функціонуючого механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України слід указати на те, що зміст такої характеристики слід розпочати зі суб'єктів, як активних учасників функціонування такого механізму. Слід мати на увазі і те, що забезпечення екологічної безпеки як багатогранна та провідна діяльність держави та сфера опікування громадянського суспільства є значною та достатньо об'ємною. Все це вимагає долучення низки суб'єктів, на яких буде покладено виконання найрізноманітніших завдань у цій сфері, що можуть бути реалізовані у різних правових формах – правотворчій (створення адміністративно-правових норм), установчій (запровадження ефективно функціонуючих органів та структур, до сфери функціональної характеристики яких належить забезпечення екологічної безпеки), правозастосовної (повсякденне функціонування таких структур та застосування ними адміністративно-правових норм) тощо.

Оскільки екологічна безпека є видом національної безпеки, що має своє фундаментальне значення та формує основу для забезпечення всіх інших видів національної безпеки, то Закон України «Про національну безпеку України» [2] безпосередньо називає екологічну безпеку та захист навколишнього природного середовища як основи для реалізації державної політики у сферах національної безпеки та оборони України. Крім того, цей Закон, даючи визначення національній безпеці України (пункт 9 частини першої статті 1), вказує на те, що вона охоплює захищеність конституційного ладу України. Останній має окремий припис (стаття 16 Конституції України [1]) про те, що забезпечення екологічної безпеки України є окремим конституційним обов'язком держави. Такий підхід законодавця значно підсилює механізм забезпечення екологічної безпеки та через неї фундаменталізує проблематику забезпечення національної безпеки в цілому.

Проте Закон України «Про національну безпеку України» [2] не лише констатує важливість забезпечення екологічної безпеки у системі

національної безпеки, але й запроваджує комплексний підхід до функціонування механізму забезпечення всіх видів національної безпеки та у тому числі й безпеки екологічної. Більше того, з метою забезпечення сталості та максимальної ефективності саме цей Закон інституціоналізує такий комплексний та акумулятивний суб'єкт у сфері безпеки як сектор безпеки і оборони України. Відповідно до пункту 16 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» [2], сектор безпеки і оборони – система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Наведене визначення вказує на те, що відповідні підрозділи сектору безпеки і оборони України як окремо, так і у взаємодії один з одним повинні забезпечувати національну безпеку, провідним видом якої є екологічна безпека, з одночасним захистом національних інтересів України. У цьому контексті слід брати до уваги і те, що частина третя статті 3 цього Закону серед фундаментальних національних інтересів називає захист демократичного конституційного ладу, забезпечення сталого розвитку всіх основних сфер, а також інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Таким чином, ідеться про триєдиний підхід, що охоплює такі аспекти. По-перше, демократичні тенденції (розвиток європейської демократії), гарантування всі принципів та засад конституційного ладу, який є квінтесенцією демократії та основою для побудови демократичної системи. По-друге, забезпечення сталого розвитку, зокрема, через фундаменталізацію екологічних прав та реальної державної політики у сфері екологічної безпеки. По-третє, прискорення процесів інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, а також набуття членства в Європейському Союзі. Наведені три аспекти є взаємодоповнюючими та такими, що кожна складова виступає неодмінною умовою для іншої та каталізатором для кожної із них.

Крім того, вартим уваги є також і та частина легальної дефініції «сектору безпеки і оборони України», яка розкриває інституціональну (суб'єктну) складову. На її розвиток спрямовані приписи, розміщені у

Розділі IV Закону. Зокрема, відповідно до частини першої статті 12 Закону, сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони визначаються законодавством України. З цього приводу можна зробити висновок про особливий підхід законодавця, який сформулював таку інституційну інтегративну конструкцію, яка охоплює різні державні органи, підприємства, установи та організації, а також інституції громадянського суспільства, на які в сукупності покладено задачі із забезпечення національної безпеки, у тому числі й безпеки екологічної.

Вважаємо такий підхід законодавця, який було ним реалізовано починаючи з 2018 року інноваційним та достатньо ефективним. Адже традиційною проблемою, яка суттєво впливала на забезпечення сталого розвитку та втілення комплексної і всебічної державної політики у сфері національної та екологічної безпеки, було відсутність взаємодії чи неналежна взаємодії між державними органами у процесі виконання відповідних задач. Тим більше такої взаємодії традиційно бракувало у сфері взаємодії державного апарату та різноманітних підприємств, установ та організацій, а також інституцій громадянського суспільства.

Формування цілісного інституційного утворення у сфері національної безпеки, яке буде охоплювати не лише органи державної влади, місцевого самоврядування, військові формування, органи військового управління, але й інститути громадянського суспільства спрямовано на забезпечення їхньої взаємодії у безпековій сфері, що безперечно має на меті забезпечення сталого розвитку та демократизації процесів забезпечення екологічної безпеки через залучення до них широких верств суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стешенко Тетяна Віталіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого;
старший науковий співробітник
Сектору порівняльного конституційного
та муніципального права НДІ державного
будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України

Місцеве самоврядування є фундаментальним елементом демократичного устрою та ключовим фактором забезпечення сталого розвитку територій. В умовах глобалізації та європейської інтеграції роль органів місцевого самоврядування виходить далеко за межі вирішення локальних питань, стаючи важливим компонентом міжнародних відносин та транснаціональних процесів.

Актуальність дослідження впливу Європейської інтеграції на сталий розвиток місцевого самоврядування в Україні зумовлено докорінною трансформацією системи публічної влади в Україні в контексті здобуття статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Європейська інтеграція виступає не лише зовнішньополітичним вектором, а й потужним каталізатором внутрішніх реформ, де центральне місце посідає зміцнення місцевого самоврядування як фундамент демократичного устрою.

Сталий розвиток громад у правовому вимірі передбачає створення такої нормативної бази, яка б забезпечувала баланс між економічною ефективністю, соціальною інклюзією та екологічною безпекою на рівні муніципалітетів. Ключовим інструментом цього процесу є адаптація українського законодавства до стандартів Європейського Союзу та принципів, закладених у Європейській хартії місцевого самоврядування.

Сутність сталого розвитку проявляється в якісних змінах територій, які розвиваються на принципах ефективного демократичного управління на місцевому рівні, що надає змогу переходити на новий, якісний рівень. Для того, щоб можна було вивести територіальну громаду на траєкторію сталого розвитку, слід визначити ресурсну забезпеченість території, а також збалансувати економічні, соціальні та екологічні інтереси суб'єктів політики місцевого розвитку, проаналізувати ситуацію, що склалася в різних секторах економіки тієї чи іншої території. Сталий розвиток визначається факторами економічного зростання, які його забезпечують,

тобто факторами пропозиції, факторами попиту і розподілу, але при цьому такий розвиток охоплює значно ширше їх коло, а саме: розвиток науки, технологій, інформаційних послуг, фактори (політичні, соціально-економічні, екологічні), які в комплексі є джерелами сталого розвитку.

Модернізація публічного управління та адміністрування в Україні можлива за умов забезпечення ефективного функціонування їх механізмів. Незважаючи на те, що органами публічної влади визначаються стратегічні цілі, пріоритети, завдання, ухвалюються важливі управлінські рішення, які спрямовані на задоволення потреб регіонів, територіальних громад, їх громадян, сучасні тенденції вказують на необхідність вирішення соціально-економічних і екологічних проблем завдяки удосконаленню публічного управління та адміністрування, зокрема в забезпеченні сталого розвитку територій. Сучасне публічне управління та адміністрування в Україні має здійснюватися з урахуванням новітніх тенденцій розвитку територій, їх потенціалу та бути стратегічно-орієнтоване на сталий їх розвиток.

Сучасна парадигма сталого регіонального розвитку України формується в межах конституційної моделі публічної влади, зорієнтованої на поєднання принципів унітарності держави, децентралізації та європейської інтеграції з використанням інструментів соціально-економічного розвитку та складових механізму реалізації конституційних засад народовладдя, ефективного управління та збалансованого розвитку територій. Їх застосування зумовлює трансформацію традиційних уявлень про роль держави, яка дедалі більше переходить від домінуючого регулятора до координатора та партнера у публічних відносинах.

Роль публічно-приватного партнерства у регіональному розвитку виявляється у здатності подолати дефіцит бюджетних ресурсів та підвищити ефективність управління об'єктами комунальної власності. Приватний партнер залучає до проєктів не лише капітал, а й інноваційні технології та вищу продуктивність праці, тоді як держава забезпечує захист публічного інтересу.

Новий Закон України «Про публічно-приватне партнерство» створює правову основу для організованої співпраці публічного та приватного секторів у формі довгострокових проєктів, які мають на меті залучення приватних інвестицій для реалізації суспільно значущих ініціатив та модернізації інфраструктури. Закон декларує, що публічно-приватне партнерство є формою співробітництва на договірних засадах, яке передбачає участь приватного партнера у фінансуванні, створенні, технічному обслуговуванні чи експлуатації об'єкта із передачею частини ризиків відповідно до умов договору. Такий підхід спрямований на підвищення ефективності реалізації проєктів соціального та економічного спрямування шляхом оптимального розподілу функцій і ресурсів між державою та бізнесом, що, зокрема, важливо в умовах обмежених

бюджетних ресурсів для повоєнної відбудови країни.

У період подолання наслідків надзвичайних ситуацій та воєнних руйнувань роль публічно-приватного партнерства стає критичною для відновлення зруйнованої інфраструктури. Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями в межах таких проєктів дозволяє залучати значні ресурси для швидкої відбудови соціальних об'єктів.

Європейський Союз приділяє особливу увагу розвитку місцевої та регіональної демократії, вбачаючи в ній основу для забезпечення соціальної згуртованості, економічного процвітання та політичної стабільності. Принцип субсидіарності, закріплений в установчих документах Європейського Союзу, підкреслює важливість прийняття рішень на найближчому до громадян рівні, що безпосередньо підвищує роль місцевого самоврядування. Тому в країнах Європейського Союзу існують різні моделі удосконалення координації політики щодо сталого розвитку регіонів. Створюються органи, які відповідають за координацію діяльності центральних органів влади, а також органи чи організації, які здійснюють планування сталого розвитку і консультативну підтримку для міжгалузевого узгодження політик на територіях. У таких європейських країнах, як Болгарія, Хорватія, Польща, Чехія, Норвегія, Сербія, Латвія, Словаччина створені міністерства регіонального розвитку, головними цілями яких є координація в управлінні фінансовими ресурсами, призначеними країнам з Європейських структурних фондів, діяльність таких органів допомагає посиленню координації між органами влади у сталому розвитку регіонів, запровадженню міжсекторальних підходів.

У контексті європейської інтеграції ключовим документом є ратифікована Україною Європейська хартія місцевого самоврядування, міжнародний договір, прийнятий Радою Європи у 1985 році, встановлює фундаментальні принципи функціонування місцевого самоврядування та гарантії його автономії. Україна ратифікувала Хартію у 1997 році, взявши на себе зобов'язання привести національне законодавство у відповідність до її положень. Процес адаптації українського законодавства до положень Хартії та інших стандартів Європейського Союзу у сфері місцевого самоврядування продовжується, незважаючи на воєнний стан. Це включає імплементацію таких ключових принципів, як субсидіарність, фінансова автономія місцевого самоврядування, право на судовий захист для органів місцевого самоврядування та забезпечення реальної участі громадян у місцевому управлінні.

У контексті європейської інтеграції України, ефективна система місцевого самоврядування, здатна забезпечувати стійкість держави в кризових умовах, що є важливим елементом відповідності країни критеріям членства в Європейському Союзі. Зокрема, це стосується політичних критеріїв щодо стабільності демократичних інститутів та верховенства права. Тому, роль органів місцевого самоврядування у

забезпеченні національної безпеки та стійкості держави в умовах війни є багатогранною та критично важливою та подальше зміцнення спроможності територіальних громад у цій сфері має бути одним з пріоритетів державної політики України.

Перспективи подальших досліджень сталого розвитку місцевого самоврядування повинні бути пов'язані з необхідністю більш детального вивчення механізмів адаптації європейських практик місцевого самоврядування до українських реалій, особливо в контексті після воєнного відновлення України, а також з розробкою ефективних моделей взаємодії між різними рівнями влади в процесі європейської інтеграції України. Важливо також звернути увагу майбутніх досліджень на аналіз впливу цифровізації на розвиток місцевого самоврядування та його роль у європейській інтеграції України.

Список використаних джерел:

1. Пастух Катерина Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. № 1(11) С.186-206. DOI: [http://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1\(11\)-186-206](http://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1(11)-186-206) (дата звернення: 25.03.2026).
2. Берченко Г. В. Роль публічно-приватного партнерства і транскордонного співробітництва у регіональному розвитку України: конституційно-правовий аспект. *Український політико-правовий дискурс*. 2026 (20). URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/555> (дата звернення: 25.03.2026).
3. Запатріна І. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: перспективи застосування для реалізації інфраструктурних проєктів і надання публічних послуг. *Економіка і прогнозування*. 2010. №4. С. 62-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2010_4_8 (дата звернення: 25.03.2026).
4. Про публічно-приватне партнерство: *Закон України* від 19.06.2025 №4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text> (дата звернення: 25.03.2026).
5. Лялюк О. Ю., Серьогіна С. Г., Бодрова І. І., Петришин О. О. та ін. Місцеве самоврядування в механізмі забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності України в умовах війни та післявоєнного відновлення. Харків : Право, 2023. 220 с.

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ У СВІТЛІ ПОЛОЖЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХАРТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРАКТИКА КРАЇН РАДИ ЄВРОПИ

Чиркін Антон Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
НЮУ імені Ярослава Мудрого,
науковий співробітник
НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України,
експерт Центру політико-правових реформ

Конституція України у статті 7 визнає і гарантує місцеве самоврядування. За статтею 145 Конституції – права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку.

Відповідно до статті 11 Європейської хартії місцевого самоврядування органи місцевого самоврядування мають право використовувати засоби правового захисту для забезпечення вільного здійснення своїх повноважень і поважання принципів місцевого самоврядування, які утілені в конституції чи національному законодавстві [1].

За частиною четвертою статті 71 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

У вітчизняній науковій літературі є чимало ґрунтовних досліджень щодо гарантій місцевого самоврядування, в тому числі є й аналітичні дослідження щодо судового захисту місцевого самоврядування в Україні, зокрема, в адміністративній юстиції.

Поточний розвиток муніципальної науки і національний євроінтеграційний вектор розвитку обумовлює постійний моніторинг і вивчення зарубіжного досвіду організації місцевого самоврядування, а також оцінки міжнародних інституцій щодо стану муніципальної влади, зокрема, на європейському континенті. Дані тези фокусується на аналізі моніторингових звітів Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи, в частині дотримання країнами Ради Європи статті 11 Європейської хартії місцевого самоврядування.

Загальний огляд моніторингових звітів показує, що в усіх країнах-ратифікантах, органи місцевого самоврядування мають правову основу і

відповідне право звертатися за захистом до судів загальної і/або адміністративної юрисдикції.

Втім порівняльний аналіз звітів засвідчує, попри нормативно закріплені механізми судового захисту прав місцевого самоврядування, стаття 11 Хартії виконується не у всіх країнах. Зокрема, недотримання 11 статті фіксують у таких країнах, як *Азербайджан, Греція, Угорщина, Нідерланди, Велика Британія*. Часткове дотримання визначено в *Італії*.

Окремий аспект – це захист прав місцевого самоврядування судом конституційної юрисдикції. Такий інструмент захисту передбачений тільки у декількох країнах Ради Європи, зокрема, *ФРН, Польща, Італія (тільки регіони), Молдова, Албанія, Латвія, Хорватія, Чехія (тільки регіони), Бельгія, Іспанія, Андорра*.

Водночас, звертаємо увагу – в таких країнах, як Швеція, Нідерланди, Фінляндія конституційні суди взагалі відсутні.

Більш того, *Нідерланди взагалі не ратифікували статтю 11 Хартії*. Через відсутність визнання принципу місцевого самоврядування в Конституції чи законодавстві, немає загальної конституційної чи правової основи для органів місцевого самоврядування оскаржувати рішення уряду, стверджуючи щодо порушення прав на місцеву автономію. У Нідерландах також немає Конституційного суду, куди можна було б подати такий позов.

Однак конкретні політичні рішення, що безпосередньо стосуються муніципалітету, можуть бути оскаржені адміністративному суді [7].

У Фінляндії, до прикладу, і цивільні, і адміністративні суди мають юрисдикцію визначати конституційність законодавства, прийнятого парламентом, якщо це законодавство має бути застосоване в конкретній справі. Якщо суди виявляють суперечність закону або його положень Конституції, вони можуть не застосовувати таке законодавче положення в конкретній справі, але вони не мають повноважень скасувати зазначене положення.

Крім того, особливістю фінської правової системи є конституційний нагляд, який здійснює *Конституційний комітет парламенту*. Всі основні урядові законопроекти можуть бути проаналізовані Комітетом, який приймає рішення про їх конституційність, перш ніж вони остаточно стануть обов'язковими законами [4].

У частині безпосередньої можливості звернення органу місцевого самоврядування до органу конституційної юрисдикції цікавим видається конституційно-правова регламентація Німеччини. Так, відповідно до статі 94(1) п. 4b) Основного закону, Федеральний Конституційний Суд розглядає конституційні скарги (*constitutional complaints*), які подані місцевими громадами на підставі порушення законом їхнього права на самоврядування згідно зі статтею 28 Основного закону (муніципальна конституційна скарга, нім. *Kommunalverfassungsbeschwerde*) [3].

У Баварії, до прикладу, муніципалітети можуть використовувати народну скаргу (**popular complaint**) проти неприйнятних обмежень, встановлених законами або розпорядженнями (п. 4 ст. 98 Конституції Баварії). Додатково вони мають можливість подавати конституційну скаргу до Баварського Конституційного Суду, у разі порушення їх права на самоврядування органами влади (ст. 66, 120 Конституції Баварії). Крім того, муніципалітети можуть подавати позови до Баварського адміністративного суду з приводу адміністративних спорів між ними та державою (ст. 83 (5) Конституції Баварії) [3].

У Латвії стаття 66 Закону «Про місцеве самоврядування» надає місцевим органам влади право подавати до Конституційного Суду клопотання (*application*) про скасування наказу міністра, призупинення дії обов'язкових нормативних актів або окремих їх частин.

Більше того, судовий розгляд у Конституційному суді є безкоштовним для позивача-місцевого органу влади, і з ним не пов'язані жодні судові витрати. У період з 1997 по 2015 рік латвійські місцеві органи влади подали до Конституційного Суду 38 заяв. У більшості цих проваджень місцеві органи влади стверджували, що певний акт національного законодавства порушував принцип місцевої автономії, або оскаржуваний захід порушував Закон «Про місцеве самоврядування» або Хартію [6].

Латвійський Конституційний Суд має повноваження оголосити, що закон парламенту або постанова уряду не відповідають Хартії, оскільки це акт міжнародного права, який був ратифікований Латвією, а акти міжнародного права мають перевагу над внутрішнім законодавством. Тому Конституційний Суд вважає, що будь-яке порушення Хартії одночасно є порушенням Конституції [6].

У Польщі за статтею 191 Конституції за органами місцевого самоврядування також передбачено право на звернення (*take application*) до Конституційного Трибуналу щодо нормативного акту, який стосується їх сфери діяльності [5].

З 2016 року аналогічне право передбачено й у законодавстві Молдови. Однак з того часу жоден орган місцевого самоврядування ще не скористався можливістю звернутися до Конституційного Суду [2].

Отже як бачимо, в низці країн Європи місцеве самоврядування може отримати захист, як в судах загальної і адміністративної юрисдикції, так і в органах конституційної юрисдикції. При цьому доволі часто конституції цих країн оперують поняттям *конституційна скарга* (Німеччина, Хорватія, Чехія), втім використовують і інші терміни – запит, звернення (Італія, Албанія, Польща). Також в деяких країнах використана конструкція ... *оскаржувати до Конституційного Суду*...

Разом з тим, в цій частині, окрім фокусу на юридичну термінологію, важливо звернути увагу, в цілому, на відповідний механізми захисту. А

саме гарантування захисту прав місцевого самоврядування Конституційним судом. Таким чином, відповідні держави зайвий раз засвідчують важливість такої конституційної засади, як місцеve самоврядування. На нашу думку, майбутня конституційна реформа в нашій державі, в тому числі, має охоплювати можливості захисту прав місцевого самоврядування в Конституційному Суді України.

Список використаних джерел:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 15.04.2026).
2. Report. CG(2025)49-16prov 10 October 2025. Monitoring of the application of the European Charter of Local Self-Government in the Republic of Moldova. URL: [https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%22091259488028d4b8%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%22091259488028d4b8%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 15.04.2026).
3. Report. CG(2022) 42-16final 22 March 2022. Monitoring of the application of the European Charter of Local Self-Government in Germany. URL: [https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5b17c%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5b17c%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 15.04.2026).
4. Report. CG(2024)47-13. 15 October 2024 Monitoring of the application of the European Charter of Local Self-Government in Finland. URL: <https://rm.coe.int/monitoring-of-the-application-of-the-european-charter-of-local-self-go/1680b1d064> (дата звернення: 15.04.2026).
5. Report. CG(2025)49-10prov 8 October 2025. Monitoring of the application of the European Charter of Local Self-Government in Poland. URL: [https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%22091259488028cb6c%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%22091259488028cb6c%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 15.04.2026).
6. Rapport CPL (2024)47-0316 octobre 2024 Suivi de l'application de la Charte européenne de l'autonomie locale en Lettonie. URL: <https://rm.coe.int/suivi-de-l-application-de-la-charte-europeenne-de-l-autonomie-locale-e/1680b1ce12> (дата звернення: 15.04.2026).
7. Report CG(2021)41-05final 22 September 2021. Monitoring of the application of the European Charter of Local Self-Government in the Netherlands. URL: [https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a42001%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a42001%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 15.04.2026).

СЕКЦІЯ 6.
ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В ЄС НА РОЗВИТОК ГАЛУЗЕВОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

**ІНСТИТУТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ У ЦИВІЛЬНОМУ
ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Борщевська Олена Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету,
член Комітету з конституційного правосуддя та
прав людини Ради адвокатів Одеської області

Юрченко Ксенія Валентинівна,
здобувачка вищої освіти спеціальності 081 (D8) «Право»
Одеського національного морського університету

Ефективність цивільного судочинства вимірюється не лише якістю ухваленого судового рішення, але й реальною можливістю його виконання. У сучасних умовах глобалізації та мобільності капіталів час, необхідний для розгляду спору по суті, часто використовується недобросовісними боржниками для приховування, відчуження активів або знищення доказів. Саме тому інститут забезпечення позову відіграє роль фундаментального гаранта правосуддя.

Правова природа забезпечення позову полягає у застосуванні судом тимчасових, примусових заходів, що обмежують права відповідача або пов'язаних із ним третіх осіб в інтересах збереження status quo до моменту остаточного вирішення спору [4, с. 496]. Транскордонний характер сучасних спорів створює додаткові виклики, адже активи відповідача дедалі частіше знаходяться за межами юрисдикції суду. У цьому контексті глибокий порівняльний аналіз законодавства України, правових доктрин країн Європи та інструментів ЄС дозволяє виявити відмінності у підходах до балансування інтересів сторін.

У цивільному судочинстві України забезпечення позову регламентується нормами Цивільного процесуального кодексу України. Завданням цивільного судочинства є справедливий захист порушених прав, що безпосередньо корелює з метою застосування забезпечувальних заходів [1]. Згідно зі статтею 149 ЦПК України, суд має право вжити заходів забезпечення позову за заявою учасника справи як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи [1]. Такий часовий

універсалізм є критично важливим інструментом оперативного реагування, який відповідає європейським підходам. Український законодавець у статті 150 ЦПК України закріплює деталізований перелік видів забезпечення, до яких належать накладення арешту, заборона вчиняти певні дії, зупинення стягнення тощо [1].

Однак ЦПК України містить значну кількість імперативних заборон: забороняється накладати арешт на кореспондентські рахунки банків, зупиняти публічні аукціони, а також вживати заходи, які фактично тотожні задоволенню заявлених позовних вимог. Зокрема, у трудових чи корпоративних спорах не допускається забезпечення позову шляхом поновлення працівника на роботі, оскільки не підміняє собою кінцевий акт правосуддя [5, с. 128]. Така жорстка регламентація заборон в українському праві з одного боку захищає економіку від колапсу, але з іншого – обмежує можливість судді у пошуку нестандартних рішень для складних справ.

Важливо підкреслити, що принцип пропорційності є фундаментальним у цивільному судочинстві, що прямо закріплено у статті 11 ЦПК України, яка вимагає суду забезпечувати розумний баланс між приватними й публічними інтересами з урахуванням ціни позову та значення розгляду справи для сторін [1].

Попри це, судова практика в Україні стикається із серйозними патологіями: інститут забезпечення позову нерідко використовується як інструмент процесуального диверсанства (так званого «рейдерства»). Недобросовісні позивачі використовують решти для блокування загальних зборів акціонерів бо паралізації рахунків підприємств. Процесуальним підґрунтям для таких зловживань виступає механізм негайного виконання ухвали. Відповідно до статті 153 ЦПК України, оскарження такої ухвали не зупиняє її виконання [1]. Додатковою проблемою є певний дисонанс у ЦПК України: стаття 149 встановлює, що суд вживає заходи виключно за заявою учасника, проте стаття 158 дозволяє суду скасувати ці заходи за власною ініціативою [4, с. 497]. Можна зробити висновок, що надання суду права *ex officio* скасовувати заходи є цілком виправданим запобіжником проти тривалих безпідставних обтяжень, який дозволяє суду самостійно виправляти власні помилки або реагувати на зміну обставин.

Для розуміння можливих шляхів еволюції українського законодавства критично важливо звернутися до порівняльно-правового аналізу. В англійському праві інститут тимчасових приписів (*injunctions*) є надзвичайно потужним і динамічним інструментом, що спирається на широкі повноваження суду [7, с. 6]. Фундаментальними стали критерії лорда Діплока: суд задовольнить заяву лише за умови наявності *prima facie* case, балансу зручності та обов'язкового надання заявником зустрічного зобов'язання відшкодувати збитки [7, с. 7]. Англійська система розробила унікальні накази: *Mareva Injunction* для замороження активів у будь-якій точці світу, *Anton Piller Order* для раптового пошуку доказів та *Norwich*

Pharmacial Order, що зобов'язує третю особу розкрити інформацію для встановлення правопорушник [7, с. 8].

У континентальній традиції, зокрема в Польщі, підходи є концептуально ближчими до українських. Частина 2 статті 730 ЦПК Польщі визначає, надає умови за яких можливі надання забезпечення позову, а саме коли виникає загроза перешкоджає або унеможливорює в подальшому виконання судового рішення, винесеного у справі або будь-яким іншим чином перешкоджатиме досягненню мети під час вирішення справи [6, с. 73]. Водночас сучасні виклики прискорили цифровізацію в Європі: подання заяв в електронній формі стає стандартом в Естонії та Німеччині. Активний розвиток систем електронного суду в Україні є логічним продовженням цього європейського тренду і безсумнівно сприятиме оптимізації строків розгляду заяв про забезпечення позову.

У межах Європейського Союзу наріжним каменем транскордонного застосування тимчасових заходів виступає Регламент (ЄС) №1215/2012 (Brussels I bis) [2]. Його унікальність полягає у функціонуванні «двоколіїної» юрисдикційної системи. Ця система розмежовує повноваження судів. Перший підхід стосується суду, що розглядає спір по суті. Він має повну юрисдикцію щодо матеріального спору, діє за власним правом (*lex fori*), а ухвалені ним заходи охоплюються поняттям «судове рішення» і підлягають автоматичному визнанню в ЄС. Другий підхід, передбачений статтею 35 Регламенту, стосується суду за місцезнаходженням активів. Цей суд не розглядає спір по суті, але вживає заходи щодо майна у своїй юрисдикції. Такі заходи діють територіально, а процедура їх вручення підпорядковується національному праву.

Фундаментально значення для розуміння цієї системи має рішення Суду ЄС у Справі C-581/20 (*Skarb Państwa v TOTO SpA*) [3]. Польський державний орган уклав контракт з італійськими компаніями (TOTO SpA та Vianni Lavori), який стосувався будівництва автомагістралі. У процесі виконання договору виник спір щодо штрафних санкцій та банківських гарантій за цим контрактом; італійським компаніям було відмовлено у забезпеченні позову в Польщі, де розглядалася справа по суті, після чого вони отримали арешт на активи в Болгарії за місцем знаходження гарант. Ключове питання полягало в тому, чи може суд однієї держави-член ЄС застосовувати заходи забезпечення позову незалежно від суду, який розглядає спір по суті в іншій державі. Суд ЄС дійшов висновку, що стаття 35 Регламенту № 1215/2012 встановлює самостійну підставу юрисдикції, як дозволяє судам за місцезнаходженням майна вживати заходів забезпечення позову незалежно від розгляду основної справи в іншій країні. Таким чином, суди різних держав можуть діяти паралельно, а правила про уникнення паралельних проваджень у цьому випадку не застосовуються. Як зазначають Doržinkevič A., Sukhorukov I — між судами двох юрисдикцій немає ієрархії, а правила уникнення паралельних

процесів (*lis pendens*) не застосовується [8. с. 77]. На наше переконання, це рішення яскраво ілюструє відрив європейського транскордонного права від суворих формальних правил заради вищої мети — реальної ефективності збереження активів.

Модельні європейські правила цивільного судочинства (ELI/UNIDROIT) є прикладом компромісу між різними традиціями [9]. Замість жорстких переліків, які є в ЦПК України, Правило ELI/UNIDROIT застосовують гнучкий функціональний підхід, виділяючи чотири категорії заходів: збереження активів (*Asset Preservation*), збереження доказів (*Evidence Preservation*), регулятивні заходи (*Regulatory Measures*), та проміжний платіж (*Interim Payment*) [9, с. 346-357]. Останній інструмент дозволяє зобов'язувати відповідача здійснити авансовий платіж у разі гострої фінансової потреби позивача. Його імплементація в Україні стала б потужним захистом для слабшої сторони спору.

Крім того, Правило 186 приділяє особливу увагу процедурам *ex parte* (без виклику відповідача), закріплюючи жорсткий обов'язок позивача здійснити «повне розкриття» (*full disclosure*) всіх фактів, включаючи ті, що є несприятливими для нього [9, с. 337]. Вважаємо, що впровадження в Україні принципу *full disclosure* під загрозою суворих фінансових санкцій за маніпулювання фактами звело б нанівець більшість рейдерських схем із використанням судових ухвал.

Головним механізмом балансування інтересів залишається зустрічне забезпечення, Згідно зі статтею 154 ЦПК України, суд може вимагати від позивача гарантій відшкодування можливих збитків відповідача, а у визначених законом випадках зобов'язаний це зробити [1]. Натомість Модельні правила ELI/UNIDROIT прямо забороняють вимагати зустрічне забезпечення виключно через те, що заявник є іноземцем [9, с. 339], що відображає європейський принцип недискримінації.

Досвід Англії доводить, що обов'язковість зустрічного забезпечення позбавляє суддів «охолоджувального ефекту», дозволяючи їм вживати жорстких заходів без страху сприяти рейдерству [7, с. 8]. Для вдосконалення процесу в Україні варто прислухатися і до пропозицій науковців. Як слушно зазначає К. О. Таранець, якщо суддя витратив час на вивчення доказів під час забезпечення позову до його пред'явлення, доцільно, щоб розгляд справи по суті здійснювався тим самим складом суду [4, с. 498]. Також законодавство потребує чіткого механізму переходу від розгляду *ex parte* до слухань з викликом сторін (*inter partes*) із встановленням додаткового строку до 10 днів у разі сумнівів суду [4, с. 499].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що інститут забезпечення позову в Україні концептуально відповідає європейським стандартам. Однак для його якісного перетворення з інструменту можливого процесуального тиску на надійний механізм правосуддя необхідна зміна

парадигми: відхід від жорсткого формалізму до функціональності, впровадження обов'язку повного розкриття інформації заявником та активніше застосування зустрічного забезпечення як універсального фінансового фільтру проти зловживань.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 11.03.2026).
2. Regulation (EU) 1215/2012 of the European Parliament and of the Council from 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02012R1215-20150226> (дата звернення: 11.03.2026).
3. Judgment of the Court (first chamber) in case C-581/20 from 6 October 2021. Request for a preliminary ruling from the Supreme Court of Cassation, Bulgaria. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62020CJ0581> (дата звернення: 22.03.2026).
4. Таранець К. О. Інститут забезпечення позову у цивільному процесі: практичні аспекти застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6/2022. С. 496-500. URL: https://lsei.org.ua/6_2022/113.pdf (дата звернення: 16.03.2026).
5. Поліщук М. Г., Черепанов М. М. Інститут забезпечення позову в цивільному судочинстві в Україні. *VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»*. 2023. С. 125-129. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1133/1110> (дата звернення: 16.03.2026).
6. Алімов К. О., Самойленко Г. В., Тимцьо Є. І. Особливості здійснення цивільного судочинства в Україні та в країнах Європи. Порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 10/2025. С. 72-76. URL: https://lsei.org.ua/10_2025/17.pdf (дата звернення: 11.03.2026).
7. Минюк Д. І. Зарубіжний досвід застосування заходів забезпечення позову у цивільному процесі. *Юридична наука*. 2020. № 7 (109). С. 5-12. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/423/410> (дата звернення: 16.03.2026).
8. Doržinkevič A., Sukhorukov I. Effective application of provisional measures under the Brussels Ibis Regulation. *Socrates*. 2023. № 26 (1). P. 75-81.
9. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure. From transnational principles to European rules of civil procedure: Part X – Provisional and Protective Measures. Oxford University press. 2021. С. 333-336. URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

ІНІЦІЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ CHARGEBACK У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ: МЕЖІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАНКУ ТА КРИТЕРІЙ ДОБРОВІЛЬНОСТІ ТРАНЗАКЦІЙ

Борщевська Олена Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та
міжнародного права Одеського
національного морського університету

Цифровізація фінансових послуг суттєво підвищила ризики шахрайства, що актуалізувало питання ефективності механізмів захисту споживачів. Одним із таких механізмів є процедура chargeback, яка функціонує в межах правил міжнародних платіжних систем.

Разом з тим, на практиці виникає питання чи є ініціювання chargeback обов'язком банку, чи лише його правом. Це питання отримало принципове вирішення у практиці Верховного Суду України.

Загальний порядок проведення переказу коштів (зокрема з використанням електронних платіжних засобів) у межах України на момент виникнення спірних правовідносин було визначено Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [1] та Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів №164 [2]. Ці нормативні документи не визначають порядок оскарження (опротестування) переказів (Chargeback), ініційованих з використанням електронних платіжних засобів.

Але цікавою для правового аналізу та розв'язання спору із застосуванням аналогії права в цьому правовому векторі стала справа № 757/19840/20-ц [3], в якій визначалася як фабула ситуація, де позивач здійснив добровільні транзакції на користь брокерської компанії, яка виявилася шахрайською. Після цього він вимагав від банку ініціювати процедуру chargeback, відшкодувати збитки (102 500 дол. США).

Слід нагадати, що процедура, поняття процедури chargeback або поворотного платежу в українському законодавстві не закріплено як єдиний законодавчий термін. Зазвичай це переважно механізм міжнародних платіжних систем (Visa, MasterCard), який регулюється правилами цих систем, договорами між банками та клієнтами, а також загальними нормами фінансового права. В Вищезазначеній Постанові Верховного Суду можна зустріти визначення chargeback (поворотний платіж) як встановлену в банківських правовідносинах процедуру опротестування транзакції банком-емітентом з метою захисту прав платника, при якій сума платежу безакцептно списується з одержувача (банка-екваєра) і повертається платнику, після чого обов'язок доведення істинності транзакції покладається на одержувача.

При аналізі рішення судів різних інстанцій можна спостерігати кардинально різні підходи до правового регулювання процедури chargeback, а саме, в суді першої інстанції позов задоволено. З огляду на переконання районного суду відмова банку у застосуванні процедури chargeback порушують умови обслуговування та правила платіжної системи MasterCard, а також Закон України «Про захист прав споживачів» [4], оскільки послуги були надані неякісно та з порушенням прав клієнта, а банк, своєю чергою, не мав права на власний розсуд відмовлятися від арбітражу або не проводити претензійну роботу, якщо заяви клієнта відповідали всім умовам. А також суд першої інстанції визнав безпідставними посилення банку на заборону оскарження брокерських транзакцій, оскільки відповідні положення MasterCard Chargeback Guide цього не передбачають, а відсутність якісно наданих послуг.

Суд апеляційної інстанції встановив, що відсутній склад правопорушення, оскільки транзакції були добровільними, а chargeback, не є не обов'язком банку, і може бути здійснений лише в межах систем взаєморозрахунків за операціями з платіжних карт до завершення виконання транзакції, проте такі обставини не охоплюють спірні правовідносини (п.103 вищезгаданої Постанови ВС).

На це рішення апеляційного суду в подальшому було подано касаційну скаргу, в якій на переконання заявника касаційної скарги зазначено, що апеляційний суд дійшов помилкового висновку про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки банк-емітент не має необмеженої дискреції при вирішенні питання щодо ініціювання процедури Chargeback, а відмова у ініціюванні такої процедури має бути обґрунтована конкретними підставами. У протилежному випадку дії банку не відповідатимуть суті та меті процедури Chargeback, яка створена для захисту прав споживачів (власників карток). І також зауважував на те, що з урахуванням необґрунтованої відмови банку ініціювати процедуру Chargeback, належним застосуванням статті 22 ЦК України у спірних правовідносинах є висновок про наявність складу цивільного правопорушення. Саме необґрунтована та суперечлива поведінка відповідача призвела до неможливості повернення позивачеві коштів та завдала йому відповідних збитків (п.43 Постанови ВС)

Проте, Верховний Суд підтримав апеляцію та сформував ключову правову позицію, яка полягає у наступному, що ініціювання процедури Chargeback є правом, а не обов'язком банку і можливе лише до завершення транзакції в межах систем взаєморозрахунків за операціями з платіжних карт. Банк-емітент, який виконує платіжні операції, не несе відповідальності за шахрайські або недобросовісні дії третіх осіб, якщо клієнт добровільно здійснив операції.

Цікава правова норма міститься у Міжнародному операційному бюлетені від 03 жовтня 2016 року № 10 [5], в якому зазначено, що з 21 квітня 2017 року платіжна система MasterCard не проводить повернення грошових коштів за операціями, пов'язаними із інвестиціями, валютними операціями та

операціями, пов'язаних з переказом грошових коштів на брокерські рахунки. Банки-емітенти позбавлені можливості проводити оспорування транзакціями за вищезазначеними операціями. Банк позбавлений можливості ініціювати проведення арбітражного процесу за проведеними транзакціями переказу грошових коштів на брокерські рахунки. Позиція MasterCard щодо брокерських операцій є такою, що послуга була надана, якщо кошти клієнта були успішно зараховані на його торговий рахунок.

Верховний Суд у своєму рішенні підкреслив, що відмова сама по собі не є протиправною і банк має дискрецію оцінювати підстави для спору, оскільки у разі, якщо клієнт самостійно здійснив платіж, ризик лежить на ньому і банк не відповідає за шахрайство третіх осіб.

Щодо відсутності складу цивільного правопорушення, то для цивільної відповідальності необхідні 4 елементи, такі як протиправність, наявність заподіяння шкоди, причинний зв'язок та вина, але в цій справі Верховний Суд вибудував свою позицію з огляду на відсутність причинного зв'язку між діями банку і збитками і встановлення факту того, що шкода виникла через дії третіх осіб і самого позивача.

Дуже слушно Верховний Суд зауважив на практику Європейського суду з прав людини, згідно до якої, право на вмотивованість судового рішення сягає своїм корінням більш загального принципу, втіленого в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який захищає особу від сваволі; рішення національного суду повинно містити мотиви, які достатні для того, щоб відповісти на істотні аспекти доводів сторони (пункти 29, 30 рішення від 09 грудня 1994 року у справі «Руїз Торіха проти Іспанії»). Це право не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент, використаний стороною; більше того, воно дозволяє судам вищих інстанцій просто підтримати мотиви, наведені судами нижчих інстанцій, без того, щоб повторювати їх (пункт 2 рішення від 27 вересня 2001 року у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії»).

Слід зазначити, що зазвичай у спорах щодо платіжних операцій застосовуються дві основні моделі: «про-споживча» (за несанкціонованих транзакцій) та «ризикова» (коли платіж здійснений самим клієнтом). Вибір моделі залежить від встановлення факту добровільності дій клієнта.

Отже, ключовим критерієм є добровільність транзакції, тобто якщо клієнт усвідомлено ініціював платіж, правові підстави для покладення відповідальності на банк відсутні.

Chargeback не є обов'язком банку, а становить його дискреційне право. Міжнародні платіжні системи Visa та Mastercard надають банку-емітенту право самостійно вирішувати питання щодо доцільності ініціювання процедури оскарження транзакції.

Існують категорії операцій, які не підлягають оскарженню через chargeback (зокрема інвестиційні, валютні та брокерські операції), якщо кошти були зараховані на відповідний рахунок.

Банк-емітент не несе відповідальності за шахрайські чи недобросовісні дії третіх осіб, якщо він належно виконав платіж, ініційований клієнтом.

Відсутність доведеності всіх елементів цивільного правопорушення (протиправності, шкоди, причинного зв'язку та вини) виключає можливість покладення відповідальності на банк.

Список використаних джерел:

1. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів: Постанова Правління Національного банку України від 29.07.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0164500-22#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Постанова Верховного Суду від 26.11.2025 р. у справі № 757/19840/20-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132237744> (дата звернення: 20.04.2026).
4. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
5. MasterCard Global Operations Bulletin No. 10 (3 October 2016).

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА ВИМОГАМИ ЄС³

Внукова Наталія Миколаївна,
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрНУ,
професор ХНЕУ ім.С.Кузнеця

Актуальність. Вимоги ЄС щодо захисту довкілля базуються на потужному зв'язку демократії та екологічного права у межах концепції екологічної демократії, яка передбачає активну участь громадян у забезпеченні збереження і відновлення природоресурсної бази, прозорості влади та верховенства права.

Базовою основою виступають 22 положення Орхуської конвенції, яка інтегрована в правову систему ЄС і є обов'язковою для країн-кандидатів, зокрема України. У ратифікованому тексті Конвенції в Україні висловлена впевненість у тому, що її реалізація сприятиме зміцненню демократії в регіоні Європейської економічної комісії (ЄЕК) та Організації Об'єднаних Націй [5].

Стандарти ЄС, що стосуються розвитку демократії, вимагають, щоб державні органи збирали та надавали громадянам актуальні дані про стан довкілля, викиди та потенційні загрози. Це забезпечує прозорість і дозволяє суспільству контролювати екологічні ризики. Імплементация екологічних норм ЄС в Україні під час воєнного стану відбувається у складних умовах: з одного боку, статус кандидата в ЄС вимагає прискорення реформ, з іншого — потреби оборони та безпеки змушують державу вводити певні обмеження.

Реформа сертифікації стає стратегічним мостом між відновленням природоресурсної бази та інтеграцією до норм ЄС. Воєнний стан вплинув на те, що Україна прискорює адаптацію екологічних стандартів та систем сертифікації до правил ЄС, розглядаючи цей процес як інтеграційне зобов'язання та практичну відповідь на масштабні екологічні збитки, завдані під час воєнного стану [6]. У політичних та експертних дискусіях екологічна стандартизація розглядається як ключова інфраструктура сталого відновлення.

З урахуванням зростаючого доступу громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та розповсюдження цієї інформації відбувається зростання уваги до проблем навколишнього природного середовища, вільного обміну думками, участі громадськості у прийнятті

³ Дослідження виконано за НДР «Інноваційні напрями розвитку екологічного права в умовах подолання наслідків російської агресії в Україні».

рішень про навколишнє природне середовище і, як наслідок, покращенню стану довкілля, що має забезпечити у правовому полі прийнята Директива 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної сфери на основі інформації з Директиви Ради 90/313/ЄЕС від 7 червня 1990 року про свободу доступу до інформації про навколишнє природне середовище, що ініціювало процеси змін у характері ставлення органів державної влади до питань відкритості та прозорості, організовуючи вжиття заходів з використання права доступу громадськості до інформації про навколишнє природне середовище, які слід продовжувати та розвивати [4].

Змінена Директива Європейського Парламенту та Ради 2011/92/ЄС Директивою 2014/52/ЄС про оцінку впливу на навколишнє середовище спрямована на покращення його захисту через інтеграцію екологічних ідей у процес прийняття рішень щодо затвердження державних та приватних проєктів, які потребують оцінки можливого впливу на навколишнє середовище. Процедура оцінки впливу на навколишнє середовище покращує визначеність бізнесу в інтересах державних та приватних інвестицій відповідно до принципів кращого регулювання. Законодавство ЄС іноді може вимагати кількох оцінок впливу на навколишнє середовище для одного проєкту. Кожна оцінка розробляється для максимізації захисту навколишнього середовища певного виду [2].

Вимоги ЄС щодо залученості громадян у природовідтворення забезпечуються доступом до правосуддя, коли вони та екологічні громадські організації мають право оскаржувати в суді дії або бездіяльність влади, якщо ті порушують екологічне законодавство. Стаття 191 Договору про функціонування ЄС закріплює ключові принципи, що об'єднують право і демократичну відповідальність [1]. Ця стаття визначає цілі екологічної політики ЄС через збереження, захист та покращення якості довкілля, захист здоров'я людини, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів, а також, у зовнішньому вимірі сприяння міжнародним заходам для вирішення екологічних проблем. Конкретне посилення на клімат додано до Угоди про екологічні проблеми. Крім того, ЄС висловлює свою відданість добробуту тварин, оскільки вони є істотами, що мають почуття, що можна так само розглядати як аспект екологічної політики.

Європейський зелений курс (European Green Deal) у сучасній стратегії ЄС визначає, що екологічне право стає інструментом соціальної справедливості. Перехід до кліматичної нейтральності має бути «інклюзивним» (нікого не залишити осторонь), що вимагає демократичного діалогу між бізнесом, державою та громадянами [3].

Автором виконана оцінка рівня пошукової активності в Google темою «Ecological democracy» англійською мовою у світі за останні 5 років (на 15 квітня 2026 року) з використанням пошукового он-лайн

ресурсу Google Trends [7], який показав, що зацікавленість темою екологічної демократії у світі є волатильною, інтерес почав більш активно формуватися з липня 2025 року, її пікові складові відзначались у лютому 2026 року. За регіональним розподілом тільки 12 територій світу є статистично значимими щодо пошукової активності, серед яких трійка лідерів – Філіппіни, Нігерія, Індія, що потребує подальшого вивчення і аналізу. Щодо європейських країн у цю сукупність увійшли – Нідерланди, Велика Британія, Німеччина, Італія та Франція, що свідчить про необхідність додаткових зусиль ЄС щодо інших країн у екологічній політиці.

Висновки. Питання екологічної демократії знаходиться у світі на початковому етапі свого становлення і розвитку, що вимагає побічного дослідження. Значні зусилля у правовому регулюванні ЄС щодо доступу до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, постійно оновлюються з урахуванням нових викликів. Для процесів євроінтеграції України в цей рух є певні складнощі з урахуванням обмежень воєнного стану, але за останній період виконана значна правова робота щодо прийняття протягом 2024-2025 років низки «зелених» євроінтеграційних законів, кліматичного закону (2024), удосконалення управління відходами. У межах потенційної зміни залученості суб'єктів до процесів контролю в екологічній сфері, як елемент розвитку екологічної демократії, можна розглядати схвалену в Україні стратегію реформування екологічного контролю до 2029 року, яка передбачає перехід від простого нарахування штрафів до запобігання порушенням.

У цілому правове забезпечення розвитку екологічної демократії за вимогами ЄС є актуалізованим і потребує додаткового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Article 191 TFEU URL: <https://academic.oup.com/book/41771/chapter-abstract/354450856?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 15.04.2026).

2. Commission notice – Commission guidance document on streamlining environmental assessments conducted under Article 2(3) of the Environmental Impact Assessment Directive (Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council, as amended by Directive 2014/52/EU). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016XC0727%2801%29&qid=1776520550064> (дата звернення: 15.04.2026).

3. Внукова Н. М. Стратегічні напрями забезпечення відтворення природоресурсної бази в процесі викликів євроінтеграції. *Актуальні проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку регіону в умовах сучасних глобальних викликів*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Кременчук, Придніпровський інститут МАУП, 26 лютого 2026 р.) / за заг. ред. В. В. Татарінова. 2026. С.79-81.

4. Директива 2003/4/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 28 січня 2003 року про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-03#Text (дата звернення: 15.04.2026).

5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) (Конвенцію ратифіковано Законом України № 832-XIV від 06.07.1999) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 15.04.2026).

6. Чеплик Р. Україна узгоджує екологічні стандарти з вимогами ЄС під тиском воєнного часу URL: <https://surl.li/pwcriy>

7. Як користуватися сервісом Google Trends? URL: <https://seomarket.ua/blog/iak-korystuvatysia-servisom-google-trends/> (дата звернення: 15.04.2026).

ДО ПИТАННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Волощенко Ольга Михайлівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна

Значення та вплив процесу демократизації для всіх елементів системи права позиціонується як багатогранне правове явище, що є базовою основою системи права, гарантує справедливі умови співіснування суб'єктів права, балансує приватні інтереси з суспільними. У зазначеному контексті не є виключенням і сфера права інтелектуальної власності. Стаття 54 Конституції України є базовим, законодавчим втіленням дії принципу демократизму в аспектах гарантії реалізації права на творчість. Держава забезпечує сприятливі умови розвитку творчого потенціалу громадян, встановлюючи заборону стороннього використання створених об'єктів інтелектуальної власності без згоди їх творців, систему способів захисту порушених, невизнаних або оспорюваних суб'єктивних виключних прав, міжнародне співробітництво у форматі участі в провідних міжнародних організаціях та комітетах з питань охорони і захисту прав інтелектуальної власності тощо. Виключні суб'єктивні права не є абсолютними з точки зору можливості їх правового обмеження. Балансування інтересів приватних з суспільними забезпечується за допомогою різноманітних форм прояву обмежень

виключних майнових прав, серед яких: 1. встановлення строків чинності виключних майнових. Після спливу останніх об'єкт інтелектуальної власності отримує статус суспільного надбання і може безперешкодно використовуватись третіми особами; 2. нормативно визначені випадки вільного використання творів (ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права») [1] дозволяються за чітко встановлених меж використовувати об'єкти інтелектуальної власності без отримання дозволу законних право володільців. Вищевказані підходи демонструють безпринципність реалізації елементів демократизму в питанні забезпечення інтересу суспільного в аспектах отримання освіти, розвитку науки, галузей творчості тощо.

Провідним в забезпеченні демократичних засад у сфері права інтелектуальної власності є процес законодавчих ініціатив та нормотворення. Саме закон виступає «інструментом» адаптації демократичних цінностей в інститути права інтелектуальної власності. Процедури публічних обговорень законодавчих ініціатив із залученням представників громадськості зменшують ризики лобіювання приватних вузьких інтересів. Право інтелектуальної власності тісно пов'язане із розвитком науково-технічного прогресу. Тому, в світлі змін науки і техніки підгалузь права перебуває в постійній динаміці. Законодавча діяльність є найбільш дієвим механізмом реагування та адаптації на нові явища, що займають відповідне місце в системі об'єктів права інтелектуальної власності.

У світлі євроінтеграційних процесів, закон – це засіб імплементації норм Європейського Союзу, що, безумовно, відповідає елементу відкритості, як складової демократії. Варто відмітити, що сфера інтелектуальної власності зазнає найбільших адаптаційних процесів у світлі проведення євроінтеграційної політики. З 2015 року низка спеціалізованих законів зазнала змін, серед яких: Закон України «Про авторське право і суміжні права» (посилення системи захисту в мережі Інтернет, розширення переліку об'єктів авторського права, регулювання відносин пов'язаних із створенням об'єктів з використання комп'ютерних програм тощо); Закон України «Про ефективне управління майновими правами» адаптував європейські стандарти управління виключними правами в роботу організацій колективного управління виключними правами; [2] Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» значно спростив процедуру реєстрації прав на торговельні марки та закріпив основні способи боротьби з «тролінгом» у сфері торгівлі та використання об'єктів промислової власності тощо.

Важливо наголосити, що належний рівень функціонування підгалузі права інтелектуальної власності підтримується не лише на засадах

фундаментальних основ демократії, а також на супутніх, підтримуючих факторах, що, також, базуються на засадах демократії. Серед яких: належний, системний рівень правоосвітницької діяльності державних інституцій та ефективна дія карального механізму для осіб, які порушують права інтелектуальної власності. Підвищена увага до освітньої складової як базової потреби у розвитку інтелектуальної власності є пріоритетною в політиці Європейського Союзу. Європейський Союз вживає цілу низку заходів щодо інформування населення з метою формування цінностей недоторканності права інтелектуальної власності. Підвищений інтерес до освітніх заходів серед населення обумовлюється належним рівнем правосвідомості суб'єктів суспільних правовідносин, що виконує превентивну функцію та мінімізує ризики можливих порушень прав інтелектуальної власності. Тому розробка освітніх програм як складової політики розвитку права інтелектуальної власності має фундаментальне значення, впроваджуючи норми права у свідому правомірну поведінку суб'єктів правовідносин.

Позитивним для наслідування є досвід Європейського Союзу з питань формування інформаційних кампаній, які впроваджуються Всесвітньою організацією інтелектуальної власності в країнах-членах Європейського Союзу, серед яких: «Ideas Powered for creatives» - програма, яка забезпечується із залученням інфлюенсерів та спрямована широкий спектр суб'єктів; Rap-«European Spring Campaign» – програма, спрямована інформування щодо можливих наслідків з розповсюдження та використання контрафактної продукції; «Influencer Legal Hub» - офіційний ресурс, який створений Європейською комісією, для розповсюдження і доступу до навчальних матеріалів Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності.

Частково подібний досвід проваджується на території України Українським національним офісом інтелектуальної власності та інновацій, що обумовлено тісною співпрацею з Всесвітньою організацією права інтелектуальної власності в рамках процесу євроінтеграції. Найбільш актуальними є проєкти: «Загальний курс інтелектуальної власності», IP Academy Ukraine (викладання курсів з права промислової власності) та поточні з навчання патентних повірених.

Належне функціонування системи покарань за порушення, вчинені у сфері інтелектуальної власності є ефективним чинником процесу функціонування підгалузі права інтелектуальної власності. Позитивний досвід Європейського Союзу вказує на різноманіття інструментів карального арсеналу від компенсації збитків до конфіскації майна. Принцип впровадження системи покарань у законодавства держава-членів Європейського Союзу забезпечується шляхом імплементації норм директив Європейського Союзу. Підхід щодо наслідування європейського законодавства сприяє формуванню єдиного розуміння наслідків від

вчинення неправомірних дій у даній галузі серед суб'єктів відповідних відносин незалежно від країни та місця вчинення таких порушень.

В межах євроінтеграційних процесів Україною імплементовано положення Директиви 2004/48/ЄС про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності, Директиви 2016/943 про захист комерційної таємниці, що надало можливість посили цивільно-правову відповідальність та впровадити сучасні інструменти протидії неправомірній поведінці, зокрема в мережі Інтернет. В цілому така діяльність сприяє модернізації та створення більш гнучких умов в питаннях пристосування до зовнішньоекономічних процесів діяльності суб'єктів правовідносин.

Підводячи підсумок вищезазначено врато відмітити, що процеси демократизації інтелектуальної власності в умовах євроінтеграції має важливе прикладне значення. Створюючи уніфіковане бачення та розуміння процедур охорони і захисту прав інтелектуальної власності демократизація в умовах євроінтеграції створює більш гнучке та адаптаційне середовище, що сприяє подальшому розвитку права інтелектуальної власності у його єдності та непорушності.

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 13.04.2026 р.)
2. Про ефективне управління майновими правами: Закон України від 15.05.2018 р. № 2415-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text> (дата звернення: 15.04.2026 р.)
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями: Закон України від 21.07.2020 р. № 815-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-20#Text> (дата звернення 15.04.2026 р.)

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ІНТЕРЕСАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: БАЛАНС ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВІ ЄС

Воронов Кирило Маркович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Взаємодія права власності та вимог сталого розвитку є одним із найгостріших питань сучасного права Європейського Союзу. Стрімке поглиблення кліматичної кризи, виснаження природних ресурсів та зростаюча соціальна нерівність спонукають законодавців ЄС до запровадження дедалі жорсткіших регуляторних вимог щодо використання майна. Водночас право власності, гарантоване статтею 17 Хартії основних прав Європейського Союзу [1], залишається одним із фундаментальних прав, обмеження якого потребує ретельного правового обґрунтування та дотримання принципу пропорційності.

Прийняття Регламенту (ЄС) 2020/852 про встановлення системи сприяння сталому інвестуванню [2], Директиви 2010/31/ЄС про енергетичну ефективність будівель [3], численних актів Зеленого курсу ЄС (European Green Deal) свідчить про формування якісно нового нормативного середовища, де право власності дедалі більше набуває «соціально-екологічної функції». Дослідження балансу між приватними правами власників та публічними інтересами у сфері сталого розвитку є не лише академічно значущим, а й практично необхідним для розуміння тенденцій розвитку правопорядку ЄС.

Право власності у правопорядку ЄС закріплено у статті 17 Хартії основних прав Європейського Союзу (далі - Хартія). Відповідно до частини 1 зазначеної статті, кожна особа має право володіти, користуватися, розпоряджатися та заповідати законно набуте майно. Водночас частина 1 тієї самої статті прямо передбачає можливість позбавлення особи майна або обмеження його використання у суспільних інтересах у випадках та на умовах, передбачених законом, за умови своєчасної та справедливої компенсації.

Суттєве значення для розуміння допустимих меж обмеження права власності мають положення статті 52(1) Хартії, яка містить загальну регуляторну клаузулу: будь-яке обмеження прав, визнаних Хартією, допускається лише за умови, що воно передбачене законом, відповідає суті цих прав і свобод та з дотриманням принципу пропорційності може бути встановлене лише тоді, якщо є необхідним і дійсно відповідає цілям

загального інтересу, визнаним Союзом.

Договір про функціонування Європейського Союзу (далі - ДФЄС) також містить нормативну базу для екологічно зумовлених обмежень власності [4]. Зокрема, стаття 191 ДФЄС закріплює принцип «забруднювач платить», принцип застереження та принцип превентивних заходів як засади екологічної політики ЄС, які безпосередньо впливають на обсяг правомочностей власника щодо використання майна.

Сучасне право ЄС виробило широкий арсенал інструментів обмеження права власності в інтересах сталого розвитку, які умовно можна поділити на регуляторні, фінансові та ринкові.

Серед регуляторних інструментів особливе місце займає Директива 2010/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради про енергетичну ефективність будівель (у редакції Директиви 2018/844/ЄС). Відповідно до її положень, держави-члени зобов'язані встановити мінімальні вимоги до енергетичної ефективності нових та існуючих будівель, що фактично обмежує право власника на вільне розпорядження нерухомістю без виконання відповідних стандартів. Директива також зобов'язує власників надавати енергетичні сертифікати при продажу чи оренді нерухомості, що впливає на цивільний обіг майна.

Директива 2009/28/ЄС про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел передбачає, зокрема, зобов'язання держав-членів щодо спрощення адміністративних процедур видачі дозволів на спорудження об'єктів відновлюваної енергетики [5]. Разом із тим у контексті обмежень права власності ця директива надає правову основу для встановлення обов'язкових вимог щодо використання відновлюваних джерел енергії в нових будівлях, що обмежує свободу власника у виборі енергетичних рішень.

Ключовим ринковим механізмом є Директива 2003/87/ЄС про створення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу (у редакції Директиви 2018/410/ЄС). Ця система встановлює для підприємств-власників виробничих об'єктів обов'язкові обмеження щодо обсягів викидів, фактично трансформуючи атмосферу в обмежений публічний ресурс. Відступ від встановлених квот тягне за собою суттєві фінансові санкції, що безпосередньо впливає на господарське використання відповідного майна.

Регламент (ЄС) 2020/852 Європейського Парламенту та Ради про встановлення системи сприяння сталому інвестуванню формує так звану «таксономію сталої діяльності». Хоча цей акт безпосередньо адресований фінансовому сектору, його нормативні критерії екологічної сталості опосередковано обмежують право власності, оскільки господарська діяльність власника, що не відповідає критеріям таксономії, позбавляється доступу до пільгового «зеленого» фінансування.

Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і

приватних проєктів на навколишнє середовище встановлює процедурні обмеження реалізації права власності шляхом запровадження обов'язкової оцінки впливу на довкілля для широкого кола проєктів [6]. Відмова у схваленні оцінки або встановлення компенсаторних заходів фактично обмежує власника у способах використання майна.

Центральним критерієм правомірності обмежень права власності в інтересах сталого розвитку у праві ЄС є принцип пропорційності, закріплений у статті 5(4) Договору про Європейський Союз [7] та статті 52(1) Хартії. Суд Європейського Союзу у своїй практиці послідовно застосовує триступеневий тест пропорційності: (1) захід є придатним для досягнення правомірної мети; (2) захід є необхідним, тобто серед альтернативних заходів він є найменш обтяжливим; (3) захід є пропорційним у вузькому сенсі, тобто переваги від його запровадження переважають тягар, покладений на власника.

У справі C-477/14 (*Pillbox 38 (UK) Limited v. Secretary of State for Health*, 2016), хоча вона безпосередньо стосувалась свободи господарської діяльності, Суд Європейського Союзу підтвердив, що обмеження майнових прав з метою охорони здоров'я та довкілля є виправданим за умови дотримання принципу пропорційності [8]. Застосування цього принципу до екологічних обмежень права власності означає, що законодавець ЄС та держави-члени зобов'язані обирати найменш обтяжливий захід серед тих, що забезпечують досягнення цілей сталого розвитку.

Комунікація Комісії «Європейський зелений курс» (COM(2019) 640 final) декларує мету досягнення кліматичної нейтральності ЄС до 2050 року та містить дорожню карту законодавчих ініціатив, що передбачають суттєве посилення обмежень права власності у сферах будівництва, транспорту, промисловості та сільського господарства. Зазначений документ слід розглядати як політичне рамкове підґрунтя для обґрунтування пропорційності подальших обмежень права власності.

Регламент (ЄС) 2021/1119 (Європейський кліматичний закон) закріпив юридично обов'язкову ціль скорочення викидів парникових газів не менше ніж на 55 % до 2030 року порівняно з 1990 роком та кліматичної нейтральності до 2050 року. Ця нормативна мета утворює публічний інтерес найвищого рівня, що посилює правову основу для обмежень права власності в рамках кліматичної політики.

Обмеження права власності в інтересах сталого розвитку породжує питання про необхідність та умови відшкодування власникам завданих втрат. Стаття 17(1) Хартії передбачає право на справедливу компенсацію лише у разі позбавлення власності, але не в разі регуляторних обмежень її використання. Тим не менш надмірно обтяжливе регуляторне обмеження може набувати ознак так званої «регуляторної експропріації», що актуалізує питання про компенсацію.

Директива 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність щодо запобігання та усунення екологічної шкоди встановлює принцип «забруднювач платить» у рамках механізму цивільної відповідальності, фактично покладаючи на власників об'єктів підвищеної екологічної небезпеки додаткові майнові обтяження [9]. Цей інструмент є показовим прикладом того, як публічні екологічні інтереси трансформуються в цивільно-правові зобов'язання власника.

Аналіз нормативних актів та судової практики ЄС дозволяє зробити такі висновки:

По-перше, право ЄС сформувало комплексну нормативну систему обмежень права власності в інтересах сталого розвитку, що охоплює регуляторні, фіскальні та ринкові інструменти. Ця система ґрунтується на конституційних положеннях Хартії основних прав ЄС та ДФЄС і є легітимною з точки зору конституційного права ЄС.

По-друге, ключовим критерієм правомірності обмежень права власності є принцип пропорційності, що вимагає від законодавця обирати найменш обтяжливий із достатньо ефективних заходів, необхідних для досягнення цілей сталого розвитку.

По-третє, Регламент (ЄС) 2021/1119 (Європейський кліматичний закон) та Комунікація COM(2019) 640 (Зелений курс ЄС) формують нормативне підґрунтя для кваліфікації кліматичних цілей як публічного інтересу найвищого рівня, що посилює правові підстави для обмежень права власності та відповідним чином корегує баланс приватних і публічних інтересів на користь останніх.

По-четверте, попри поступове посилення екологічних обмежень права власності, право ЄС не забезпечує повноцінного компенсаційного механізму для власників, що несуть надмірні тягарі від регуляторних заходів, що є прогалиною, яка потребує подальшого законодавчого врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 20.04.2026).
2. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj/eng> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02010L0031-20210101&from=EN> (дата звернення: 20.04.2026).
4. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj/eng (дата

звернення: 20.04.2026).

5. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0028> (дата звернення: 20.04.2026).

6. Environmental Impact Assessment Directive 2011/92/EU. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/226402/EPRS_ATAG_627136_EIA_Directive-FINAL.pdf (дата звернення: 20.04.2026).

7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2012_326_R_0001_01 (дата звернення: 20.04.2026).

8. Judgment of the Court (Second Chamber) of 4 May 2016. Pillbox 38 (UK) Limited v. Secretary of State for Health. Case C-477/14. ECLI:EU:C:2016:324. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62014CJ0477> (дата звернення: 20.04.2026).

9. Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj/eng> (дата звернення: 20.04.2026).

ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЄС НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Гура Максим Васильович

кандидат юридичних наук,

старший викладач

кафедри цивільно-правових дисциплін

юридичного факультету

Харківського національного

університету імені В.Н. Каразіна

Вплив демократизаційних процесів Європейського Союзу на трансформацію судової влади в Україні проявляється в трансфері правових норм, запровадженні інституційних моделей та наданні технічної й програмної допомоги, що впливає на незалежність, ефективність і доступність правосуддя. Зараз ми спробуємо проаналізувати основні напрямки та точки перетину цих процесів та механізми такого впливу.

Європейський Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до

прав людини, зокрема осіб, які належать до меншин. Завдяки розвиненому громадянському суспільству, бажанню більшості громадян країн-членів ЄС жити саме в демократичному середовищі та тривалому розвитку ЄС як спільного простору демократичні інститути ЄС мають можливість постійно розвиватися та збільшувати свій вплив на владу як в ЄС загалом, так і на інституції окремих держав-членів.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії й їхніми державами-членами з іншої сторони однією з цілей політичного діалогу стало зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та доброго врядування, прав людини й основоположних свобод, зокрема прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації та поваги до різноманітності. У частині судової влади співробітництво спрямоване, зокрема, на її зміцнення, підвищення ефективності, гарантування незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією.

Європейський курс України ґрунтується перш за все на принципах дієвих демократичних інституцій, верховенства права та укріплення інституцій усіх рівнів державного управління, зокрема судових органів. Зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості – це ті стандарти внутрішньої політики, які мають бути забезпечені Україною відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Завдяки поєднанню європейського зразку поруч та політичної волі всередині країни, демократизаційні процеси, які існували в ЄС, отримали можливість впливати на українську судову реформу через інституційну модель верховенства права, механізми умовності, технічну й фінансову допомогу, експертну підтримку та приклади практик.

Відразу необхідно зауважити, що законодавство ЄС у регулюванні судової сфери є досить обмеженим саме на рівні всього Європейського Союзу, оскільки держави-члени користуються значною автономією у формуванні своїх судових систем. Це створює перед Україною певні виклики під час реалізації власної судової реформи, оскільки просто імплементувати якийсь єдиний стандарт побудови судової системи неможливо – такого стандарту не існує. Тому Україна має виробити власний підхід, спираючись на уроки попередніх невдалих реформ і на нещодавні досягнення.

Зокрема, на цьому шляху варто згадати законодавчі зміни: прийняття нових законів про судоустрій і статус суддів (2016–2019), створення Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів та антикорупційних інституцій. У 2021–2023 роках створено Етичну раду та Конкурсну комісію (з вирішальним голосом міжнародних експертів) для перевірки доброчесності членів Вищої ради правосуддя та відбору членів Вищої

кваліфікаційної комісії суддів.

У 2010–2016 роках в Україні було впроваджено Рекомендацію CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, яка передбачала обрання суддів їхніми колегами [1]. Цей стандарт поклав засади розбудови незалежності судової системи. Водночас остаточна ефективність цих органів залишається під питанням.

Слід згадати процедури добору та переатестації суддів: впровадження конкурсних процедур і кваліфікаційного оцінювання суддів (зокрема добір через ВККС і ЄКРП), а також елементи люстрації. Протягом 2025–2026 років Вища кваліфікаційна комісія суддів України проводить відбір кандидатів на понад 1 800 посад суддів місцевих судів. Масштабні кадрові процедури відбуваються на тлі суттєвого дефіциту суддів у судах різних інстанцій. Станом на березень 2026 року в місцевих судах понад 1 400 посад залишалися вакантними. Такий кадровий дефіцит безпосередньо впливає на навантаження на суддів і строки розгляду справ. У багатьох судах один суддя розглядає сотні, а інколи й тисячі справ на рік. Через це розгляд окремих категорій справ може затягуватися, а громадяни та бізнес змушені довше очікувати на судові рішення. Це, у свою чергу, суттєво впливає на ставлення суспільства до правосуддя. Саме тому проведення масштабного добору нових суддів розглядається як один із ключових інструментів стабілізації роботи судової системи та зменшення навантаження [2].

Підвищується роль суддівського самоврядування як ознаки демократизації системи. Зокрема, раз на два роки збирається З'їзд суддів, який обирає делегатів до Конституційного Суду й ВРП, що забезпечує представництво інтересів судів на найвищому рівні. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних умов для діяльності судів і суддів, утвердженню незалежності суду, захисту суддів від втручання та підвищенню якості кадрової роботи в системі.

У Рекомендації Ради Європи щодо електронної демократії (Recommendation CM/Rec(2009)1) зазначено, що е-демократія охоплює, зокрема, е-парламент, е-законодавство, е-правосуддя, е-медіацію, е-екологію, е-вибори, е-референдум, е-ініціативу, е-голосування, е-консультації, е-петиції, е-агітацію, е-опитування та е-дослідження; вона використовує електронну участь, електронні обговорення та електронні форуми. Зокрема е-правосуддя описується як інструмент, що має сприяти підвищенню якості судових послуг для громадян та підприємств шляхом використання ІКТ для прискорення судових розглядів, підвищення загальної якості обслуговування та забезпечення більшої прозорості. Електронне правосуддя має забезпечувати зручний доступ до правової та судової інформації для громадськості (ділових кіл, практикуючих юристів,

судових органів і судів) із належним дотриманням прав осіб. Е-правосуддя має включати інформативні веб-сайти судів, національні та міжнародні портали, розробку онлайн-систем «відстеження справ», використання технологій відеоконференцій та стандартів електронного обміну інформацією [3].

Впровадження цих елементів знайшло відображення в Україні, зокрема в запровадженні електронного суду, онлайн-доступі до судових рішень і відкритих судових реєстрах, які допомагають суспільству контролювати якість судових рішень і підвищувати відповідальність учасників судового процесу перед громадськістю. І це не кажучи про безпосередню зручність електронного суду як технічного інструменту доступу до правосуддя, що набула особливої цінності в умовах війни.

Електронний суд робить судові послуги доступними в цифровому форматі: громадяни можуть подавати документи, отримувати інформацію та брати участь у засіданнях дистанційно, що мінімізує географічні й фізичні бар'єри й має особливе значення в умовах воєнного стану.

До того ж необхідно згадати право суспільства на доступ до інформації під час контролю за діяльністю органів державної влади. Функціонування Реєстру судових рішень підвищує прозорість процесу прийняття рішень і підзвітність органів влади, забезпечуючи відкриту інформацію про розгляд справ проти держави та ухвалені рішення. Електронний суд сприяє забезпеченню принципу рівності, надаючи кожному рівні можливості доступу до правосуддя через єдиний цифровий інструмент.

Адаптація процесуального права до стандартів Європейської конвенції з прав людини (зокрема ст. 6 про право на справедливий суд) стала ключовим напрямом реформування, що знайшло втілення в оновленнях цивільного процесуального законодавства — впровадженні електронного подання позовів, удосконаленні процедур позасудового врегулювання, оптимізації строків розгляду та механізмів виконання судових рішень. Трансфер стандартів відбувався через технічну та експертну допомогу ЄС і Ради Європи (twinning, навчальні програми, методичні рекомендації), що сприяв уніфікації процесуальних правил, запровадженню case-management та підвищенню прозорості доступу до судової інформації. Водночас практика свідчить, що формальна імплементація не завжди забезпечує ефективне застосування на місцях: залишаються проблеми з надмірними строками розгляду цивільних справ, низьким рівнем виконання рішень та нерівним доступом до правової допомоги. Оцінювати ефективність цих змін доцільно за кількісними та якісними індикаторами — середніми строками розгляду цивільних справ, коефіцієнтами розвантаження реєстру справ, показниками виконання судових рішень, доступністю альтернативного врегулювання спорів і рівнем довіри громадян до правосуддя.

Тож, можемо дійти до висновку, що демократизація в ЄС дала Україні й нормативні орієнтири, й практичну допомогу у перетворенні судової влади. Однак сталий позитивний ефект ПОТРЕБУЄ послідовної імплементації, захисту від політизації та тривалої підтримки інституцій і громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805afb78> (дата звернення: 20.04.2026).
2. ВККС та добір суддів: масштаби процедури, дефіцит кадрів і організаційні виклики. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/355378-vkks-i-otbor-sudey-masshtaby-protsedury-defitsit-kadrov-i-organizatsionnye-vyzovy> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp (дата звернення: 20.04.2026).

**ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ АГРОСЕКТОРУ:
ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ СПІВПРАЦІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ
З НАУКОВИМИ УСТАНОВАМИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
СТАНДАРТІВ**

Любчич Анна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
учений секретар НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України

У публікації досліджуються правові аспекти взаємодії аграрного бізнесу та наукових установ. Особлива увага приділяється адаптації українського законодавства до стандартів ЄС, зокрема в межах ініціативи AKIS (Agricultural Knowledge and Innovation Systems).

Сучасний розвиток АПК неможливий без інтенсифікації інноваційних процесів. В умовах євроінтеграції Україна постає перед викликом: як перетворити наукові розробки на реальний економічний актив. Ключовим інструментом тут є ефективний правовий механізм співпраці між наукою та бізнесом.

На сьогодні фундаментом співпраці є Цивільний кодекси України, а також профільні закони («Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», «Про наукову і науково-технічну

діяльність», «Про інноваційну діяльність» тощо). Проте, на відміну від країн ЄС, в Україні слабо врегульовані питання трансферу технологій та захисту прав інтелектуальної власності у спільних проєктах.

В ЄС діє модель AKIS, яка об'єднує фермерів, дослідників та консультантів у єдину екосистему. Основні правові тренди:

- Державно-приватне партнерство (ДПП) (спільне фінансування R&D проєктів).
- Кластерне законодавство (правове стимулювання створення агротехнологічних парків).
- Спрощення сертифікації (швидке впровадження нових сортів рослин та технологій обробки згідно з регламентами ЄС).

Аналіз сучасного стану правового регулювання та практичного впровадження наукових розробок у виробничий цикл АПК дозволяє виокремити низку системних перешкод, що детермінують низьку інтенсивність інноваційного трансферу:

1. Існуюча нормативно-правова база характеризується надмірною бюрократизацією процедур відчуження та передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок бюджетних коштів. Це створює високі трансакційні витрати для приватних інвесторів та ускладнює дифузії інновацій з державного наукового сектору до аграрних підприємств.

2. Відсутність чітко регламентованих механізмів державно-приватного партнерства у науковій сфері призводить до виникнення правових ризиків при розподілі майнових прав на результати інтелектуальної діяльності. Невизначеність правового статусу наукових розробок, створених на базі державних установ за рахунок приватного капіталу, залишається одним із ключових стримуючих факторів для системних інвестицій.

3. Чинне податкове законодавство України не містить достатніх преференцій для суб'єктів господарювання, які здійснюють прямі інвестиції у прикладні наукові дослідження. Відсутність механізмів податкового кредитування інноваційних витрат (R&D tax credits), що є загальноприйнятою практикою в країнах ЄС, нівелює економічну доцільність довгострокової співпраці бізнесу з науковими установами.

4. Незважаючи на законодавче закріплення понять «технопарк» та «інноваційний кластер», механізми їхнього функціонування в аграрній сфері залишаються декларативними. Відсутність спеціального правового режиму для агротехнологічних хабів перешкоджає створенню замкнених циклів «фундаментальне дослідження – прикладна розробка – промислове впровадження».

З метою подолання виявлених деструктивних чинників та імплементації європейських стандартів у вітчизняну правозастосовну практику, пропонується реалізація наступних концептуальних кроків:

1. Необхідним є розроблення та впровадження спеціального регламенту щодо розподілу майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені в межах змішаного фінансування (державно-приватне партнерство). Пріоритетом має стати спрощення процедури ліцензування наукових розробок державних установ для суб'єктів агробізнесу, що дозволить мінімізувати бюрократичні бар'єри на етапі комерціалізації.

2. Доцільним є закріплення на законодавчому рівні механізмів податкового стимулювання (R&D tax incentives) для аграрних підприємств, що інвестують у прикладні дослідження наукових установ. Це передбачає можливість відрахування витрат на наукові розробки з податкової бази або застосування інноваційних ваучерів для малого та середнього підприємництва, що сприятиме децентралізації наукового замовлення.

3. Потребує деталізації правовий статус суб'єктів інноваційної інфраструктури в АПК. Необхідно розробити спеціальний правовий режим для агротехнологічних парків, який передбачатиме пільгові умови землекористування, доступу до державних грантів та спрощену процедуру апробації нових агротехнологій у реальних виробничих умовах.

4. Стратегічним завданням є адаптація норм щодо охорони прав на сорти рослин та насінництва до стандартів UPOV та відповідних директив Європейського Союзу. Це забезпечить правову інтеграцію українських наукових установ у європейську систему AKIS (Agricultural Knowledge and Innovation Systems), стимулюючи транскордонний обмін знаннями та технологіями.

5. Розробка типових форм договорів на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) для агросектору, що враховували б специфіку біологічних активів та сезонність виробництва, дозволить підвищити рівень правової захищеності сторін та мінімізувати ризики невиконання зобов'язань.

Отже виходячи з вище викладеного, дослідження правових механізмів взаємодії аграрного бізнесу та наукового сектору дозволяє констатувати, що існуюча модель співпраці в Україні потребує докорінної інституційної трансформації. Узагальнення результатів аналізу свідчить про критичну необхідність переходу від декларативних норм до дієвих економіко-правових інструментів, що базуються на європейському досвіді функціонування систем AKIS.

Встановлено, що ключовим вектором модернізації має стати запровадження чіткого правового алгоритму розподілу прав інтелектуальної власності у проектах із державним та приватним фінансуванням, а також впровадження системи фіскальних преференцій для суб'єктів АПК, що інвестують у прикладні наукові розробки. Гармонізація вітчизняного законодавства з регламентами ЄС у сфері насінництва та охорони прав на сорти рослин виступає необхідною умовою інтеграції української аграрної науки у глобальний інноваційний

простір.

Реалізація запропонованих підходів забезпечить створення стійкої правової екосистеми, здатної трансформувати науковий потенціал у конкурентну перевагу вітчизняного агропромислового комплексу на міжнародному ринку.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.03.2026).

2. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 30.03.2026).

3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 30.03.2026).

4. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 30.03.2026).

5. European Commission. Agricultural Knowledge and Innovation Systems (AKIS): Boosting innovation and knowledge exchange in agriculture and rural areas. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. 42 p. URL: https://eu-cap-network.ec.europa.eu/support/innovation-knowledge-exchange-eip-agri/akis_en (дата звернення: 30.03.2026).

6. Hafurova O., Zaika V. V. General characteristics of state financial support of the agriculture of Ukraine. *Law. Human. Environment*. 2019. Vol. 10. Issue 1. P. 46-52. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2019.01.006> (дата звернення: 30.03.2026).

7. OECD. Innovation, Productivity and Sustainability in Food and Agriculture: Main Findings and Policy Responses. Paris: OECD Publishing, 2019. 128 p. URL: https://www.oecd.org/en/publications/innovation-productivity-and-sustainability-in-food-and-agriculture_c9c4ec1d-en.html (дата звернення: 30.03.2026).

ЦИФРОВІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ, У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ВИМІРІ

Мічурін Євген Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У сучасному суспільстві особливого значення набуває проблема визначення суб'єктів цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану з використанням штучного інтелекту (ШІ). Демократичні цінності передбачають наявність цифрових прав людини. Вони можуть реалізуватися, зокрема, через використання ШІ. Через це виникає низка проблем правового регулювання, зокрема, шкоди, що нанесена через використання цієї технології.

Наразі намітилися декілька доктринальних підходів, що стосуються відшкодування шкоди, завданої з використанням штучного інтелекту. Перший полягає у тому, що відповідальність за шкоду з використання штучного інтелекту регулюється за нормами про відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Так, В. Кулинич пише: «Щодо правовідносин, які виникають внаслідок заподіяння шкоди роботами, то відповідальність, залежно від обставин справи, покладатиметься на володільців таких роботів, як на володільців джерела підвищеної небезпеки, або на виробників роботів (відповідальність за шкоду внаслідок дефекту в продукції)» [1]. Другий підхід, диференційований, полягає у тому, що відповідальність за шкоду з використання штучного інтелекту регулюється за нормами про джерело підвищеної небезпеки, або ж це може бути загальний делікт. Зокрема, зазначається, що перспективним є застосування за аналогією правил деліктної відповідальності за шкоду, заподіяну твариною, до випадків, коли шкоду заподіяно внаслідок використання штучного інтелекту. Однак при цьому слід розмежовувати два випадки: 1) коли утримання тварин буде вважатися джерелом підвищеної небезпеки, до яких відносять диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо; 2) коли утримання тварин не буде становити підвищеної небезпеки. Тоді як у першому випадку буде мати місце окремий (спеціальний) делікт, то в другому — загальний (генеральний) делікт, а отже, будуть підлягати застосуванню загальні положення про відшкодування за завдану шкоду [2, с. 142]. Отже, пропонується до потенційно небезпечного штучного

інтелекту (скажімо, керовані ним транспортні засоби) застосовувати норми про джерело підвищеної небезпеки, до «звичайного» штучного інтелекту — загальні положення про відшкодування за завдану шкоду. Такий підхід просуває уявлення про вказану відповідальність. Третій підхід, що існує у науці — відповідальність за шкоду з використання штучного інтелекту створює спеціальний делікт. Ґрунтується цей підхід на тому, що оскільки така шкода є непередбачуваною, то і її заподіяння не охоплюється поняттям діяльності, що створює підвищену небезпеку для оточення. Назріла нагальна потреба на законодавчому рівні закріпити відшкодування шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту, як спеціальний делікт [3, с. 19, 21]. Вказані підходи у тій чи іншій мірі можуть бути використані при формуванні законодавства про відповідальність за шкоду, завдану з використанням штучного інтелекту.

Для формування уявлень про цивільну відповідальність за шкоду, завдану з використанням штучного інтелекту необхідно з'ясувати особливості його правового регулювання у ЄС.

У п. 6 Резолюції Європейського парламенту від 20 жовтня 2020 р. з рекомендаціями Комісії щодо режиму цивільної відповідальності для штучного інтелекту (2020/2014(INL)) вказано, що немає потреби в повному перегляді добре функціонуючих режимів відповідальності, але складність, зв'язність, непрозорість, вразливість, можливість модифікації шляхом оновлень, здатність до самонавчання та потенційна автономність систем штучного інтелекту, а також безліч залучених учасників, тим не менш, становлять значний виклик для ефективності положень про відповідальність на рівні Союзу та на національному рівні; необхідні конкретні та скоординовані коригування режимів відповідальності, щоб уникнути ситуації, коли особи, які зазнали шкоди або чие майно пошкоджено, залишаються без компенсації [7]. Це означає, що не має бути кардинального коригування норм про цивільну відповідальність за шкоду, завдану через використання штучного інтелекту, утім слід вдосконалювати законодавство із тим, щоб особи, які зазнали шкоди або чие майно пошкоджено через таку шкоду, отримували компенсації.

Резолюцією Європейського парламенту від 20 жовтня 2020 р. з рекомендаціями Комісії щодо режиму цивільної відповідальності для штучного інтелекту (2020/2014(INL)) розмежовується цивільна відповідальність для систем із штучним інтелектом високого ризику і так би мовити звичайного штучного інтелекту. Зокрема, п. 14 визначає, що система ШІ, яка несе в собі високий ризик і діє автономно, потенційно наражає на небезпеку широку громадськість у набагато більшому ступені; виходячи з правових викликів, які системи ШІ створюють для існуючих режимів цивільної відповідальності, видається доцільним встановити спільний режим суворої відповідальності для цих високоризикових автономних систем ШІ. Натомість, до інших систем з ШІ, що не належать

до тих, які несуть високий ризик п. 17 встановлює наступне. Усі фізичні або віртуальні дії, пристрої чи процеси, що керуються системами штучного інтелекту, які не перелічені як системи штучного інтелекту з високим рівнем ризику в Додатку до цього Регламенту, повинні залишатися предметом відповідальності на основі вини, якщо не діють суворіші національні закони та законодавство про захист прав споживачів. Національне законодавство держав-членів, включаючи будь-яку відповідну судову практику, щодо розміру та ступеня компенсації, а також строку позовної давності, повинні продовжувати застосовуватися. Особа, яка зазнала шкоди або збитків, завданих системою штучного інтелекту, не переліченою як системи штучного інтелекту з високим рівнем ризику, повинна користуватися презумпцією вини оператора.

13 березня 2024 р. у ЄС було прийнято Акт про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act) [8] – надалі Акт. Зокрема, Глава III цього нормативного акту ЄС має назву «Системи штучного інтелекту з високим рівнем ризику». До таких систем належать, зокрема, але не виключно: водні судна (Директива 2013/53/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20 листопада 2013 р. про прогулянкові судна та персональні водні судна) [8], обладнання, що використовується у вибухонебезпечних середовищах (Директива 2014/34/ЄУ Європейського Парламенту та Ради від 26 лютого 2014 року щодо гармонізації законів держав-членів щодо обладнання та захисних систем, призначених для використання у потенційно вибухонебезпечних середовищах) [10] тощо.

Згідно з ст. 16 Акту постачальники систем штучного інтелекту з високим рівнем ризику повинні: мати систему управління якістю, відповідну статті 17; забезпечити, щоб система штучного інтелекту з високим рівнем ризику пройшла відповідну процедуру оцінки відповідності, до її розміщення на ринку або введення в експлуатацію; використовувати маркування CE в системі штучного інтелекту з високим рівнем ризику або, якщо це неможливо, на її упаковку чи супровідну документацію. Отже, постачальники систем штучного інтелекту з високим рівнем ризику повинні дотримуватися додаткових, більш суворих до звичайних вимог, зокрема, вказувати про можливу небезпеку продукції у її маркуванні.

Ст. 15 Акту встановлює, що системи штучного інтелекту з високим рівнем ризику повинні бути максимально стійкими до помилок, збоїв або невідповідностей, які можуть виникнути в системі або середовищі, в якому працює система, зокрема через їхню взаємодію з фізичними особами або іншими системами. У цьому плані повинні бути вжиті технічні та організаційні заходи. Надійність систем штучного інтелекту з високим рівнем ризику може бути досягнута за рахунок технічних рішень щодо надмірності, які можуть включати резервні або стійкі до відмови плани. Системи штучного інтелекту з високим рівнем ризику, які продовжують

навчатися після розміщення на ринку або введення в експлуатацію, повинні бути розроблені таким чином, щоб виключити або максимально знизити ризик можливого впливу упереджених вихідних даних на вхідні дані для майбутніх операцій (контури зворотного зв'язку), а також гарантувати, що будь-які такі контури зворотного зв'язку будуть належним чином розглянуті.

Наявність вказаних додаткових вимог для систем штучного інтелекту з високим рівнем ризику має убезпечувати від ризиків потенційного нанесення шкоди такими системами. Надійність систем штучного інтелекту з високим рівнем ризику може бути досягнута за рахунок технічних рішень.

П. 56 Резолюції Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 р. з рекомендаціями Комісії щодо норм цивільного права з робототехніки (2015/2103(INL)) [11] вказує на два важливі аспекти. Перше. На даному етапі відповідальність має лежати на людині, а не на роботі (штучному інтелекті). Друге. Після визначення сторін, які несуть остаточну відповідальність, їхня відповідальність має бути пропорційною фактичному рівню інструкцій, наданих роботу, та ступеню його автономності, таким чином, що чим більша здатність робота до навчання або автономності, і чим довше триває навчання робота, тим більшою має бути відповідальність його тренера; зазначає, зокрема, що навички, отримані в результаті «навчання», наданого роботу, не слід плутати з навичками, що залежать виключно від його здібностей до самонавчання, коли намагаються визначити особу, якій фактично можна віднести шкідливу поведінку робота.

П. 59 Резолюції Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 р. з рекомендаціями Комісії щодо норм цивільного права з робототехніки (2015/2103(INL)) [11] встановлює, що необхідним у зв'язку з ризиками настання шкоди штучним інтелектом є створення обов'язкової системи страхування, де це доречно та необхідно, для певних категорій роботів, за якою (подібно до того, що вже діє щодо автомобілів), виробники або власники роботів будуть зобов'язані оформити страхове покриття на шкоду, потенційно завдану їхніми роботами.

Діяльність з використанням штучного інтелекту у сферах, що пов'язані з підвищеним ризиком (автотранспорт, безпілотні літальні апарати, інші, що належать до джерел підвищеної небезпеки) має здійснюватися із обов'язковим страхуванням відповідальності за спричинену шкоду. Такий механізм сприяє відшкодуванню збитків, спричинених через настання шкоди, завданої з використанням штучного інтелекту за рахунок страховика.

Загалом аналіз законодавства ЄС, що регулює проблеми цивільно-правової відповідальності щодо відшкодування шкоди, завданої з використанням штучного інтелекту дозволяє казати про наступні

тенденції:

- 1) відповідальність покладається на людину;
- 2) пріоритет відповідальності оператора штучного інтелекту;
- 3) поділ відповідальності залежно від того, чи шкода спричинена системою штучного інтелекту, що належить до категорії з високим рівнем ризику або ж ні.

У цілому такі підходи узгоджені з вітчизняною цивільно-правовою доктриною та правовим регулюванням.

Список використаних джерел:

1. Кулинич В. Цифрова особистість: чи можуть роботи бути наділені правами? (05.12.2017; 11:46). *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-osobistist-chi-mozhut-roboti-buti-nadileni-pravami.html> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Посикалюк О. О. Штучний інтелект: пошук правових конструкцій введення у цивільний обіг. *Право України*. 2022. № 6. С. 139–148.
3. Великанова М. М. Відшкодування шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту, як спеціальний делікт. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 17–21. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.2>. (дата звернення: 20.04.2026).
4. Мічурін Є. О. Правова природа штучного інтелекту. *Форум права*. 2020. № 5. С. 67–75. URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-075-2020-5-FP-Michurin_9.pdf (дата звернення: 20.04.2026).
5. Мічурін Є. О. Приватне ІТ-право: навчальний посібник. Харків: Право, 2021. 176 с.
7. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)). European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0276_EN.html (дата звернення: 20.04.2026).
8. Акт про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act) від 13 березня 2024 року. <https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer> (дата звернення: 20.04.2026).
9. Directive 2013/53/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on recreational craft and personal watercraft and repealing Directive 94/25/EC Text with EEA relevance. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2013%3A354%3ATOC> (дата звернення: 20.04.2026).
10. Directive 2014/53/EU of the european parliament and of the council of 16 April 2014 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to the making available on the market of radio equipment and repealing Directive 1999/5/EC. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2014.153.01.0062.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2014%3A153%3ATOC (дата звернення: 20.04.2026).

11. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). EUR-Lex. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html#title1 (дата звернення: 20.04.2026).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРИ ВИРІШЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Пейчев Костянтин Прокофійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Сучасний етап розвитку правовідносин у сфері природокористування характеризується зростанням кількості екологічних конфліктів, значна частина яких виникає у приватно-правовій площині. Аналіз судової практики свідчить про системний характер природоресурсних спорів, що виникають у сфері використання земель, водних, лісових та інших ресурсів, а також про їх значну поширеність у правозастосовній діяльності [1]. Водночас наукові дослідження та позиції судової влади підтверджують доцільність застосування альтернативних способів врегулювання таких спорів [2].

Відповідно до наукових підходів, екологічний конфлікт слід визначати як зіткнення інтересів суб'єктів щодо володіння, використання або контролю над природними ресурсами, що поєднує економічні, екологічні та соціальні складові [3]. При цьому природоресурсні спори розглядаються як різновид екологічних конфліктів, які, у свою чергу, є елементом ширшої системи соціальних конфліктів [4]. Залежно від суб'єктного складу такі конфлікти можуть виникати як у публічно-правовій, так і у приватно-правовій площині [5].

У приватно-правовій сфері екологічні конфлікти проявляються у формі спорів, пов'язаних із заподіянням шкоди довкіллю або майну особи, порушенням правил добросусідства, а також перевищенням меж здійснення права власності. При цьому, як зазначається у науковій літературі, такі правовідносини мають комплексний характер і поєднують елементи деліктних, речових та зобов'язальних правовідносин [6].

Ключовим механізмом захисту прав у таких випадках виступає деліктна відповідальність, передбачена статтею 1166 Цивільного кодексу України. Її застосування у сфері екологічних правовідносин ускладнюється

необхідністю встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями порушника та шкодою, а також визначенням обсягу шкоди, яка може мати як прямий, так і опосередкований характер. У цьому контексті науковці підкреслюють необхідність удосконалення підходів до оцінки екологічної шкоди та механізмів її відшкодування [6].

Поряд із деліктною відповідальністю, важливе місце у системі захисту прав займають речово-правові способи, зокрема негативний позов, передбачений статтею 391 Цивільного кодексу України. Його застосування є доцільним у випадках, коли власник не позбавлений володіння майном, але зазнає перешкод у його використанні. У сфері екологічних конфліктів такими перешкодами можуть виступати забруднення, шумове навантаження, задимлення або інші негативні впливи, що обмежують реалізацію права власності.

Особливу роль у врегулюванні екологічних конфліктів відіграє інститут сусідських правовідносин, який забезпечує баланс інтересів власників суміжних земельних ділянок. Як зазначається у наукових дослідженнях, використання земельної ділянки повинно здійснюватися таким чином, щоб не створювати надмірних перешкод для інших осіб та не завдавати шкоди довкіллю [7]. Такий підхід відображає екологічну функцію права власності, яка передбачає обмеження здійснення права в інтересах суспільства та інших суб'єктів.

У цьому контексті інститут сусідських правовідносин виступає ефективним механізмом інтеграції екологічних вимог у систему приватного права. Водночас практика свідчить, що застосування лише судових механізмів не завжди є ефективним для врегулювання таких конфліктів, що обумовлює необхідність використання альтернативних способів вирішення спорів [8].

Одним із таких способів є медіація, яка розглядається як добровільна, конфіденційна та структурована процедура, спрямована на досягнення взаємоприйнятної рішення сторонами конфлікту [7]. Наукові дослідження свідчать, що медіація є ефективним інструментом врегулювання природоресурсних спорів [9].

При цьому підкреслюється, що медіація має значний потенціал для вирішення спорів у сфері природокористування [2]. Крім того, застосування медіації дозволяє зменшити навантаження на судову систему та сприяти формуванню культури мирного врегулювання спорів [8].

Водночас результати медіації повинні відповідати вимогам законодавства та не порушувати права третіх осіб, а також інтереси держави та суспільства. У науковій літературі наголошується, що договори, укладені за результатами медіації, не повинні суперечити екологічним вимогам та обмеженням, встановленим законодавством [6]. Це особливо актуально у випадках, коли конфлікт має вплив на ширше коло осіб або пов'язаний із використанням природних ресурсів, що мають

публічне значення.

У цьому аспекті важливим є врахування принципу поєднання приватних та публічних інтересів, який розглядається як ключовий елемент правового регулювання природоресурсних відносин [10].

Таким чином, вирішення екологічних конфліктів у приватно-правовій площині базується на комплексному застосуванні деліктних, речово-правових та договірних механізмів, що дозволяє забезпечити ефективний захист прав суб'єктів та досягнення балансу між приватними інтересами і вимогами екологічної безпеки. При цьому нормативною основою застосування таких механізмів виступають положення цивільного та земельного законодавства України [11; 12], а також міжнародні акти у сфері медіації [13; 14].

Список використаних джерел:

1. Дайджест судової практики ВС у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2021 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf (дата звернення: 13.04.2026).
2. Urkevych V. Mediation as a Tool of Land Disputes Resolution in Ukraine. *The mediation. Ed. II*. P. 32-33. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ePaper_230412_201508.pdf (дата звернення: 13.04.2026).
3. Сабадаш В. В. Методологічні підходи до детермінації екологічного конфлікту. *Механізм регулювання економіки*. 2006. № 4. С. 49-62. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fed3b594-5525-486d-a128-47a4b2b24a40/content> (дата звернення: 13.04.2026).
4. Бусуйок Д. В. Правові засади медіації як альтернативного способу вирішення земельних конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 201-204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_42 (дата звернення: 13.04.2026).
5. Козмуляк К. А. Медіація як спосіб врегулювання екологічних конфліктів. *Екологічне право*. № 1-4, 2021. С. 44-48. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.7> (дата звернення: 13.04.2026).
6. Федчишин Д. В. Земельно-правові аспекти застосування медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 85. Частина 2. С. 201-205. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.29> (дата звернення 13.04.26).
7. Настіна О. І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 129-134. URL: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/2999> (дата звернення: 13.04.2026).
8. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації в зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11/12. С. 225- 236.

URL: http://www.datamining.zntu.edu.ua/book_info.pl?id=202518 (дата звернення: 13.04.2026).

9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 13.04.2026).

10. Fedchyshyn D., Ignatenko I. About restrictions of land rights in Ukraine. *Journal of Geography, Politics and Society*. 2019. Vol. 9(1). P. 23–27. DOI: <https://doi.org/10.26881/jpgs.2019.1.03> (дата звернення 13.04.2026).

11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.04.2026).

12. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 13.04.2026).

13. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf (дата звернення: 13.04.2026).

14. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських справах» URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32008L0052> (дата звернення 13.04.2026).

ПРОБЛЕМАТИКА АДАПТАЦІЇ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РІВНІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Передерій Олександр Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

За період з 2016 по 2025 рр. ЄС створив, фактично, універсальні нормативні засади використання ШІ за умови пріоритетності захисту персональних даних і конфіденційності при використанні систем високих інформаційних технологій [1, с. 279]. У 2017 р. було введено у дію Резолюцію Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 року з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права щодо робототехніки 2015/2103(INL) [1]. Навесні 2018 р. 25 держав-членів ЄС підписали

Декларацію про співпрацю в галузі штучного інтелекту (Declaration of cooperation on Artificial Intelligence) [2]. Магістральна ідея декларації полягає у створенні організаційно-правових засад впровадження ШІ у ринок праці, систему європейської освіти і науки, процеси професійної кваліфікації та перекваліфікації громадян держав ЄС, оновлення юридичної основи використання ШІ. Наступними важливими кроками стало прийняття Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Європейської Ради, Ради Європейського економічного та соціального Комітету та Комітету регіонів «Штучний інтелект для Європи» (Artificial Intelligence for Europe) від 25.04.2018 р. Зміст документу присвячений забезпеченню належної етичної і правової бази використання ШІ на основі універсальних цінностей, які закладено у Хартії основних прав Європейського Союзу [3].

У 2019 р. на рівні ЄС було прийнято Рекомендації з етики для надійного штучного інтелекту (Ethics guidelines for trustworthy AI). Роком пізніше, у 2020 р. схвалено та опубліковано Європейською Комісією Білу книгу зі штучного інтелекту (закріплено численні заходи та варіанти майбутньої нормативної бази ЄС для ШІ з урахуванням суспільної думки). У цьому ж році прийнято Пропозицію щодо Регламенту Європейського Парламенту та Ради про встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту («Акт про штучний інтелект») [4 с. 7].

Одним із найбільш вагомих досягнень ЄС у створенні правових засад використання ШІ є запровадження Регламенту ЄС про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних (далі – GDPR (General Data Protection Regulation)). Регламент визначає правила зберігання персональних даних громадян країн-членів ЄС та розрахований на суб'єктів будь-якої країни, які обробляють дані резидентів держав-членів ЄС [5]. У 2024 р. ЄС прийняв Акт про штучний інтелект («Artificial Intelligence Act»), який розроблявся кілька років [6]. Зазначений документ встановив правові засади забезпечення захисту основних прав, демократії, верховенства права та екологічної стійкості від високоризикового штучного інтелекту.

Для забезпечення повноцінного інноваційного розвитку правової системи сучасної України важливим є створення організаційно-правових умов для сприйняття і запровадження зазначених вище стандартів на національному рівні. Щодо зазначеного, то об'єктивно існує певна проблематика. Так, якщо будь-якій заінтересованій особі скористатися сервісом пошуку законодавчих актів (<https://itd.rada.gov.ua/billinfo>) на офіційному порталі Верховної Ради України у розділі «Законотворчість» і у параметри пошуку ввести сортування законопроектів з питань врегулювання ШІ в Україні, її може чекати, певне розчарування. Результат пошуку майже не дає жодних конкретних результатів, що свідчить про обмеженість законодавчих ініціатив з цього питання. На рівні парламенту

України означене також офіційно констатується. Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації ще у 2023 р. оприлюднив аналітичний матеріал «Правове регулювання Штучного Інтелекту». Яким шляхом рухатись?» [7]. У ньому зазначалося, що Україні слід визначитися з концепцією розвитку системи правового регулювання штучного інтелекту з урахуванням кращого європейського та світового досвіду. Але далі очевидної констатації справа не пішла і конкретних рекомендацій не напрацьовано

Угода про асоціацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) не містить такого поняття як «штучний інтелект» та не передбачає заходів, які були б безпосередньо спрямовані на юридичне унормування процесів його використання [8]. Більше того, подібних приписів буквально не передбачено й у документах, що регулюють плановий процес імплементації Угоди про асоціацію в національну правову систему. Так, у Плані заходів з виконання Угоди про асоціацію, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106 (далі – План) не передбачено конкретних заходів щодо запровадження новітніх організаційно-правових форм регламентації використання штучного інтелекту [9].

Наприкінці 2020 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (далі – Концепція) [10]. Реалізація Концепції передбачена на період до 2030 р. Основний акцент у документі робиться на розвитку ШІ як важливого напрямку сфери науково-технологічних досліджень. Примітно, що у Концепції прямо констатовано відсутність концептуальних засад державної політики в галузі ШІ, що не дозволяє створювати та розвивати конкурентоспроможне середовище у багатьох галузях. І це при тому, що Україна з 2019 р. є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи і у тому ж році приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту [11].

У контексті аналізу розвитку юридичного базису використання штучного ШІ на рівні правової системи України, слід зазначити, що пріоритетні завдання реалізації Концепції сформульовані досить абстрактно, без конкретного перспективного розрахунку. Поряд із цим, у документі не йдеться жодним словом ані про урахування процесів європейської інтеграції для розвитку ШІ в Україні, ані про сприйняття конкретних правових стандартів ЄС у сфері застосування ШІ, ані про досвід держав-членів ЄС із зазначеного виду діяльності тощо.

Беручи до уваги наведене вище, є підстави констатувати, що нормативна основа імплементації Угоди про асоціацію не містить чітких правових приписів, які прямо зобов'язують Україну формувати належну

систему, перш за все, законодавчого регулювання використання ШІ. Це є вагомим недоліком державної політики щодо формування правових засад розвитку національної системи унормування ШІ. В інтересах стійкого розвитку України зазначена проблематика має бути усунена в найкоротші терміни.

Список використаних джерел:

1. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html#title1 (дата звернення: 15.04.2026).

2. EU Member States sign up to cooperate on Artificial Intelligence. *Shaping Europe's digital future*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/eu-member-states-sign-cooperate-artificial-intelligence> (дата звернення: 15.04.2026).

3. Communication from the Commission Artificial Intelligence for Europe {SWD(2018) 137 final. *Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52018DC0237> (дата звернення: 15.04.2026).

4. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства у сфері використання технологій штучного інтелекту (стан та перспективи розвитку законодавства ЄС та інших держав світу). *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32500.pdf> (дата звернення: 15.04.2026).

5. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). *Офіційний інтернет-сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 15.04.2026).

6. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *News European Parliament*. 13-03-2024. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> (дата звернення: 15.04.2026).

7. Правове регулювання Штучного Інтелекту. Яким шляхом рухатись. Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 08 серпня 2023 р. *Офіційний інтернет-сайт Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239849.html (дата звернення: 15.04.2026).

8. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*.

2014 р. № 40. Ст. 2021.

9. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. *Офіційний вісник України*. 2018. № 24. Ст. 852 .

10. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8> (дата звернення: 15.04.2026).

11. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *OECD Legal Instruments*. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>

ПОНЯТТЯ БАЗОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Сіньова Людмила Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
провідна юристка Центру соціального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Дослідження базової соціальної допомоги в Україні є новим і надзвичайно актуальним питанням на сьогодні. Після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України з'явилося багато родин, які потребують від держави соціальної допомоги. 1 липня 2025 року в Україні запроваджений експериментальний проект базової соціальної допомоги, головна ідея якого полягає в спрощенні та підвищенні ефективності підтримки для людей у складних життєвих обставинах.

Базова соціальна допомога – це нова державна програма підтримки родин у складних життєвих обставинах, таких як малозабезпечені сім'ї, розмір якої залежить від середньомісячного сукупного доходу. Під час розрахунку враховуються зарплати, пенсії та інші виплати, але при цьому не включаються одноразові допомоги, пільги, субсидії та інші види державної підтримки.

Постановою КМ України № 371 від 25.03.2025 р. «Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо надання базової соціальної допомоги» [1] затверджений Порядок реалізації експериментального

проекту щодо надання базової соціальної допомоги в якому визначений механізм реалізації надання такої допомоги. Експериментальний проект реалізується за рахунок коштів, передбачених у загальному фонді державного бюджету за бюджетною програмою 2501530 «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини», та інших джерел, не заборонених законодавством.

Базова соціальна допомога призначається на сім'ю та виплачується одному з її членів, який звернувся за її призначенням (далі - *уповноважений представник сім'ї*) строком на шість місяців з автоматичним продовженням виплати такої допомоги на наступний період, але не більше ніж протягом строку реалізації експериментального проекту. Під час звернення за призначенням базової соціальної допомоги через органи Пенсійного фонду України (за технічної можливості) така допомога, призначена на сім'ю, може виплачуватися рівними частинами (із заокругленням до найближчого цілого числа, більшого за розрахункове) на кожну повнолітню особу з числа членів сім'ї за спільним бажанням усіх таких осіб (крім випадків звернення в електронній формі засобами мобільного додатка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Дія) (далі - мобільний додаток Порталу Дія (Дія)). Сім'єю вважаються особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Одинокa особa також вважається сім'єю та має права члена сім'ї.

До складу сім'ї включаються: чоловік, дружина; діти, у тому числі тимчасово влаштовані в сім'ю діти, які залишилися без батьківського піклування, віком до 18 років, а також повнолітні діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (зокрема в період між завершенням здобуття певного рівня освіти та зарахуванням для здобуття іншого рівня освіти за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), не мають власних сімей, - до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років незалежно від їх фактичного та/або задекларованого/зареєстрованого місця проживання (перебування); неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I і II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом із батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом із ними; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи і доглядає за нею; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю та не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей.

Також Постановою КМ України № 371 від 25.03.2025 р. затверджений Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації експериментального проекту щодо надання базової соціальної допомоги [1].

Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетної програми є Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. Розпорядником бюджетних коштів нижчого рівня в частині виплати базової соціальної допомоги відповідно до вищезазначеного Порядку є Пенсійний фонд України.

Також у Верховній Раді України зареєстровано законопроект №15094, який передбачає суттєву трансформацію системи соціальної підтримки. Замість кількох видів допомоги планують запровадити єдину базову соціальну допомогу, орієнтовану на найуразливіші категорії населення. Документ також визначає нові підходи до розрахунку виплат, строків їх призначення та умов отримання. У разі ухвалення нова модель може запрацювати вже з 2027 року [2]. В законопроекті визначено правові, організаційні, соціальні та економічні засади надання базової соціальної допомоги, порядок її призначення та виплати особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Держава гарантує, що надання базової соціальної допомоги не може бути підставою для зменшення загального розміру державної підтримки, яку сім'я або особа отримувала на день звернення.

Таким чином, держава намагається спростити та зробити більш зрозумілою систему соціальної підтримки. Замість кількох видів допомог із різними умовами та процедурами запроваджується одна виплата. Її розмір визначається з урахуванням фактичного матеріального становища сім'ї і в окремих випадках може перевищувати суму виплат, які родина отримувала за старою системою. Тому даний інструмент соціального захисту, буде спрямований на боротьбу з бідністю та підтримку сімей, чий середньомісячний дохід на одну особу не досягає певного встановленого державою рівня.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо надання базової соціальної допомоги : Постанова Каб. Міністрів України від 25.03.2025 № 371 : станом на 4 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371-2025-п#Text> (дата звернення: 10.04.2026).
2. Проект Закону про базову соціальну допомогу від 20.03.2026 р. № 15094. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69726> (дата звернення 10.04.2026).

МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДЕМОКРАТІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРА В УКРАЇНІ

Ступницький Віктор Володимирович,
доцент кафедри економіки фінансів та права,
ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини
«Україна» Дубенська філія,

Срібна Євгенія Вікторівна,
доцент кафедри економіки підприємства і
міжнародного бізнесу,
Національний університет водного
господарства та природокористування

Енергетична криза в Україні, що загострилася взимку 2025–2026 років, оголила не лише вразливість інфраструктури перед зовнішніми атаками, але й глибоку внутрішню неспроможність централізованої системи управління до ефективного відновлення та сталого розвитку української енергетики.

Масштабні пошкодження генеруючих потужностей, які в окремі періоди перевищували 9 ГВт, та хронічний дефіцит електроенергії стали лише каталізатором для переосмислення всієї архітектури енергозабезпечення країни. Традиційна модель, заснована на централізованому виробництві та розподілі електроенергії через ринкові засади, демонструє свою неефективність не тільки в умовах війни, але й у контексті соціально-економічних викликів. Метою даного дослідження є аналіз системних перешкод на шляху відновлення української електросистеми, обґрунтування необхідності переходу до децентралізованої соціально орієнтованої моделі, незалежної від центральних органів управління, та окреслення контурів майбутньої системи отримання електроструму на базі перспективних технологій.

Одним із ключових чинників, що унеможливлюють ефективне відновлення енергетичної інфраструктури під егідою чинної централізованої влади, є системна корупція. Вона пронизує всі рівні управління галуззю, від закупівель матеріалів та обладнання до розподілу фінансових потоків та ухвалення стратегічних рішень. Найбільш резонансним свідченням цього стала операція НАБУ «Мідас», яка викрила масштабну корупційну схему в енергетичному секторі з загальним обсягом збитків близько 100 млн доларів США. Справа зачепила найвищі щаблі державного управління та державні підприємства, зокрема НАЕК «Енергоатом», що свідчить про глибоке вкорінення корупційних практик у галузі [1].

На регіональний вимір ці проблеми є не менш гострими. Справа про розкрадання коштів в АТ «Харківобленерго» та викриття хабарів в «Укренерго» демонструють, що корупція не є абстрактним явищем, а має конкретні регіональні прояви, які безпосередньо впливають на спроможність місцевих енергетичних вузлів до відновлення. Навіть на рівні державних компаній, таких як «Укргазвидобування», викриваються схеми із завищенням вартості матеріалів у 2–3 рази, що завдають державі сотні мільйонів гривень збитків [2]. Це призводить до хронічного недофінансування реальних потреб відновлення, затягування термінів ремонтних робіт та зниження якості відновлюваних об'єктів.

Окрім прямих фінансових збитків, корупція має ще один руйнівний наслідок. Вона блокує інноваційний розвиток галузі та впровадження альтернативних технологій. Централізована система управління, зав'язана на обмежене коло осіб та фінансових інтересів, є об'єктивно незацікавленою у появі децентралізованих, незалежних джерел енергії, які могли б підірвати її монопольне становище. Саме тому будь-які спроби реформувати енергосистему «згори» в межах існуючої парадигми приречені на імітацію діяльності, тоді як реальне відновлення та модернізація потребують принципово іншого підходу – передачі повноважень та ресурсів на регіональний та місцевий рівень.

Централізована модель енергозабезпечення, успадкована Україною з радянських часів, передбачає жорстку вертикаль управління, де рішення щодо виробництва, розподілу та тарифоутворення приймаються на загальнодержавному рівні. В умовах війни та глибокої соціально-економічної кризи ця модель демонструє свою повну неадекватність регіональним потребам та викликам. Кожен регіон України має унікальну структуру енергоспоживання, різний ступінь пошкодження інфраструктури та різний потенціал для використання місцевих енергетичних ресурсів. Проте централізована система не здатна врахувати цю специфіку, пропонуючи уніфіковані рішення, які часто не відповідають реальним потребам громад.

Існуючі спроби держави імplementувати концепцію «енергетичних сот» [3], хоча й рухаються в правильному напрямку децентралізації, залишаються в межах тієї ж централізованої парадигми управління. Розробка «комплексних планів стійкості регіонів» відбувається за участю тих самих центральних органів: Міненерго, Укренерго, Офісу Президента, що нівелює саму ідею регіональної автономії. Без реальної передачі фінансових ресурсів, технічних можливостей та управлінських повноважень на місця, будь-які плани залишаються декларативними.

Принципово важливо розуміти, що централізована система управління енергетикою має вбудований конфлікт інтересів. З одного боку, вона декларує мету забезпечення споживачів доступною електроенергією. З іншого – вона є інструментом контролю над

суспільством та джерелом надприбутків для обмеженого кола осіб, наближених до влади. У такій системі відновлення інфраструктури розглядається не як спосіб задоволення суспільних потреб, а як чергова можливість для освоєння бюджетних коштів та отримання так званої політичної ренти. Тому вихід із кризи неможливий без демонтажу самої централізованої моделі управління та переходу до системи, заснованої на принципах регіональної енергетичної автономії.

Таким чином, необхідність нової соціальної моделі енергозабезпечення випливає з фундаментального протиріччя між суспільною природою електроенергії як базового блага та її комерціалізацією в межах централізованої системи. Нова модель має базуватися на кількох ключових принципах: децентралізація виробництва, регіональна та місцева автономія, громадський контроль, прозорість управління та, що найважливіше, безкоштовний доступ до електроструму для населення.

Реалізація цієї моделі передбачає можливість створення на рівні територіальних громад автономних енергетичних кластерів, які б поєднували локальну генерацію (на основі відновлюваних джерел, малих гідроелектростанцій, біогазових установок тощо) з перспективними технологіями отримання енергії безпосередньо з навколишнього середовища.

Такі кластери мають бути повністю незалежними від центральних органів управління, як організаційно, так і фінансово. Їхнє функціонування повинно забезпечуватися за рахунок місцевих ресурсів та регулюватися громадами на засадах прямої демократії.

Окремо слід наголосити на необхідності забезпечення безкоштовного доступу до електроенергії для всіх верств населення. В умовах, коли значна частина українців опинилася за межею бідності, а тарифи на електроенергію постійно зростають, оплата за базове благо стає непосильним тягарем для мільйонів домогосподарств. Безкоштовний доступ до електроструму має розглядатися не як утопія, а як стратегічна мета, досягнення якої можливе за умови впровадження технологій, що дозволяють отримувати енергію з практично невичерпних джерел з мінімальними експлуатаційними витратами.

Щодо технологічних рішень проблем енергетики, то спроби були започатковані Ніколою Тесла, який стверджував про можливість отримання безкоштовної енергії з «ефіру» та експериментував з бездротовою передачею електроенергії на великі відстані. Тому поняття «ефірних технологій» у контексті даного дослідження охоплює сукупність методів отримання електричної енергії безпосередньо з навколишнього середовища, без використання традиційних викопних ресурсів та складних централізованих мереж.

Таким чином, що енергетична криза в Україні виявила глибокі

структурні проблеми централізованої моделі управління, яка в умовах сучасних викликів демонструє низьку ефективність, обмежену адаптивність та високу вразливість до корупційних впливів. Забезпечення економічної стійкості енергетичного сектору потребує переходу до децентралізованої, соціально орієнтованої моделі, заснованої на принципах регіональної автономії, прозорості, громадського контролю та розвитку локальної генерації. Такий підхід створює передумови для підвищення гнучкості енергосистеми, зменшення залежності від централізованих рішень та формування нової якості взаємозв'язку між демократією і енергетичною безпекою.

Список використаних джерел:

1. Топ-5 гучних розслідувань НАБУ у 2025 році: що стало переломним моментом. URL <http://inkorr.com/top-5-guchnih-rozsliduvan-nabu-u-2025-roci-so-stalo-perelomnim-momentom-292647> (дата звернення: 11.04.2026).
2. Збитки на 295 млн грн: СБУ викрила схему в Укргазвидобуванні. *Deutsche Welle*. URL <https://www.dw.com> (дата звернення: 11.04.2026).
3. Україна впроваджує енергетичні соти, щоб підвищити стійкість енергосистеми. URL: <https://mezha.net> (дата звернення: 11.04.2026).

ГАРМОНІЗАЦІЯ ДОГОВІРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ЕСТОППЕЛЬ

Устименко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри
цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У договірному праві ЄС відсутнє пряме законодавче закріплення принципу естоппелю, який в системі загального права виступає в якості інструмента запобігання поведінці сторони договору, що намагається недобросовісно заперечити свої попередні заяви, зобов'язання або дії (*equitable estoppel* – «естоппель, заснований на справедливості») [1, с. 462]. Наведене можна пояснити відсутністю єдиного кодифікованого нормативного акту ЄС в сфері приватного права, втім, означеному принципу корелюють принципи добросовісності та чесної ділової практики, які є фактично ідентичними йому за змістовним навантаженням. Як зауважують дослідники, естоппель «еквівалентен» принципам *exsertio*

doli та *venire contra factum proprium*, й обидва ці принципи, в свою чергу, можуть розглядатися як уточнення принципу добросовісності [2, с. 57]. Формулювання загальноправового принципу добросовісності відповідає означеному підходу в континентальних правових системах, хоча використання добросовісності як «щита», а не «меча» прямо впливає з положень *естоппелю*, який за своєю сутністю є, в тому числі, механізмом захисту [3, с. 92].

Вказані принципи добросовісності та чесної ділової практики знайшли своє відображення в актах м'якого права, таких як Принципи європейського договірної права (PECL) [4] та Проєкт загальної системи координат (Принципи, визначення та модельні правила європейського приватного права – DCFR) [5], а також частково в *acquis communautaire*. Вести мову про перспективи впровадження принципу *естоппелю* в українське договірне право можливо з урахуванням процесу наближення законодавства України до законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію України з ЄС, що сприятиме захисту сторін у договірних відносинах, підвищенню рівня прозорості ділової практики та гармонізації вітчизняних норм з європейськими стандартами добросовісності.

Так, наприклад, відповідно до ст. 1:201 PECL кожна сторона повинна діяти відповідно до принципу добросовісності та чесної ділової практики, й сторони не можуть виключити або обмежити цей обов'язок, застосовуючи вказаний принцип на всіх етапах договірної процесу. Більше того, ст. 2:301 PECL передбачено відповідальність за переговори всупереч добросовісності та чесної ділової практики, якщо сторона вступає в них без реального наміру укласти угоду або припиняє їх недобросовісно, що спричиняє збитки іншій стороні; ст. 4:103 PECL передбачає право сторони розірвати договір через помилку у фактах чи праві, що існувала на момент укладання договору, якщо інша сторона знала або повинна була знати про помилку, і залишила іншу сторону в омані всупереч принципам добросовісності та чесної ділової практики; ст. 6:102 PECL дозволяє застосування імпліцитних умов договору, що впливають з добросовісності, тощо [4]. Отже, хоча у PECL не використовується термін «*естоппель*» як такий, наведені положення, а також положення застережень про повний текст договору: «...якщо в договорі є застереження про злиття, то всі попередні заяви, переговори чи домовленості, що не увійшли до тексту, не мають юридичної сили (ст. 2:105 PECL)» фактично відтворюють положення *естоппелю* й забезпечують сторонам захист від недобросовісного заперечення контрагентом попередніх домовленостей, навіть за умови, що вони не були включені в письмовий текст договору.

В унісон наведеному в ст. II.-4:105 DCFR зазначається, що умова договору, яка вимагає певної форми для модифікації (зміни або припинення), встановлює лише презумпцію того, що така умова не має

юридичної сили, якщо вона укладена не у відповідній формі, й сторона може бути позбавлена права в подальшому посилається на таку умову своїми заявами або поведінкою, якщо інша сторона розумно покладалася на них [5]. Наведене, у поєднанні з загальним принципом DCFR щодо добросовісності та чесної ділової практики, можна трактувати як віддзеркалення чи «кодування» естоппелю в положеннях договірної права ЄС.

В цілому в договірному праві ЄС, яке переважно складається з директив, регламентів, резолюцій тощо, принцип добросовісності відіграє важливу роль у захисті слабшої сторони, а саме споживача. Так, наприклад, положення Директиви 93/13/ЄЕС про несправедливі умови у споживчих договорах вимагають оцінки умов договору з позицій добросовісності, а дисбаланс прав і обов'язків не на користь споживача може бути визнаний несправедливим [6].

Отже, естоппель можна трактувати як правовий принцип, який створює перешкоду для сторони щодо можливого заявлення про претензії або про право, які протирічать тому, що вона раніше заявляла (або висловлювала відповідний намір своєю поведінкою), забезпечуючи баланс справедливості. В контексті договірної права естоппель в першу чергу виконує функцію захисту: якщо сторона своїми діями, словами або мовчанням створила для іншої сторони чітке уявлення про визначені факти чи наміри, і ця сторона діяла на підставі цього переконання себе на шкоду, перша сторона може бути позбавлена права заявити протилежну позицію пізніше. По суті, застосування естоппелю гарантує, що договірні відносини визначаються не тільки «буквою угоди», а й діями та запевненнями, які формують очікування сторін [2, с. 66-67].

Переходячи до положень українського права, слід зазначити, що ЦК України, хоча й не містить прямого аналога принципу естоппелю, втім закріплює принцип добросовісності як один з основоположних: цивільне законодавство ґрунтується на принципах справедливості, добросовісності та розумності (ст. 3 ЦК України). У свою чергу, положеннями ст. 509 ЦК України визначено, що «зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості», положеннями ст. 627 – «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» [7]. Отже, можна констатувати, що добросовісність та справедливість виступають критеріями, «мірилом» оцінки поведінки сторін при виконанні, зміні чи припиненні договору.

Перспективи впровадження принципу естоппелю в українське договірне право пов'язані, як вже зазначалось, з виконанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачає гармонізацію з відповідними положеннями актів ЄС шляхом внесення змін до ЦК України або прийняттям галузевого закону в сфері договірної права, що дозволило би застосовувати естоппель як

інструмент захисту легітимних очікувань сторони. Таким чином, таке впровадження підвищить мотивацію для іноземних інвесторів, знижуючи ризики майбутніх спорів, буде працювати на користь стимулювання довгострокового партнерства та захистить сторони без зайвого формалізму, сприяючи економічному розвитку та інтеграції в Єдиний ринок ЄС.

Список використаних джерел:

1. Knapp Ch. L., Crystal N. M., Prince H. G., Hart D. K., Silverstein J. M. Problems in Contract Law: Cases and Materials. Tenth Edition. Burlington, MA: Aspen Publishing. 2023. 2236 p.
2. Bertolini A. European Commercial Contract Law. Study requested by the JURI Committee, European Parliament (2023). 107 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/753420/IPOL_STU\(2023\)753420_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/753420/IPOL_STU(2023)753420_EN.pdf) (дата звернення: 20.04.2026).
3. Schulze R., Zoll F. European Contract Law / prepared by J. Watson. Fully revised Third Edition. 2021. 312 p.
4. Принципи європейського договірної права – PECL. URL: https://www.trans-lex.org/400200/_pecl/#head_62 (дата звернення: 20.04.2026).
5. Проєкт загальної системи координат (DCFR). URL: https://www.trans-lex.org/400725/#head_10 (дата звернення: 20.04.2026).
6. Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on unfair terms in consumer contracts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01993L0013-20220528> (дата звернення: 20.04.2026).
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

СЕКЦІЯ 7.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

**ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ ЗРОСТАННЯ ГЛОБАЛІСТСЬКОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

Бобровник Денис Олександрович,
*кандидат економічних наук, докторант
Національного авіаційного університету*

Становлення і розвиток системи локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування (далі – МСВ) у державах, що сповідують ліберально-демократичні цінності, свідчить про реальне зростання ролі й значення цього конституційно-правового інституту, – що закріплює роль людини, соціальних груп та асоціацій в межах територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади – ТГ) у вирішенні актуальних та екзистенційних інтересів, які фокусуються у феноменології «питання місцевого значення», або безпосередньо, або через своїх представників, зокрема представницькі та виконавчі органи МСВ, що безпосередньо (виборчі та референдумні технології) або опосередковано (через механізм демократичних призначень) сформовані електоральним корпусом [1].

Наведений методологічно-технологічний ланцюг базується на широкому базисі механізмів демократичної участі та взаємодії людини й публічної влади. Саме такі загальнодемократичні настанови щодо врахування думки людини, соціальних груп та асоціацій, а також регулярного оновлення кадрового складу органів публічної влади активізують формування державної муніципальної політики [2] й актуалізують феноменологію формування і розвитку глобалістського потенціалу ТГ. Адже саме МСВ розглядається в межах міжнародної спільноти держав як природний і найбільш оптимальний спосіб існування і функціонування людини, соціальних груп та асоціацій на локальному рівні соціуму – тобто там, де людина здійснює свій життєвий цикл, а соціальні групи та асоціації – своє існування і функціонування [3].

Основою глобалістського потенціалу ТГ виступає її існування, функціонування, розвиток і зростання її ролі та значення в умовах глобалізації. Звідси актуалізується проблематика формування і визначення, а також усвідомлення і розуміння філософії взаємовідносин між територіальною локальною людською спільнотою та глобалізованим світом. Досліджуючи такі взаємовідносини, можна зазначити, що вони базуються на парадоксі: чим сильнішими стають глобальні процеси, тим важливішою стає роль локальної спільноти (ТГ) [4]. Зазвичай, цей феномен описують терміном «глокалізація» (глобальне + локальне) [5].

Філософськими вимірами взаємодії глобалізації та ТГ виступають

наступні системи координат:

а) діалектика єдності та унікальності як самої ТГ, так й умов глобалізації, в яких така спільнота існує, функціонує, розвивається, здійснює відповідний спротив глобалізаційним змінам;

б) глобалізація уніфікує світ (стандарти, технології);

в) ТГ захищає локальну ідентичність (культуру, традиції) – отже, результатом такої взаємодії виступає фактичний стан, коли ТГ стає фільтром, який пропускає світові інновації, але зберігає «дух місця» (*Genius Loci*);

г) суб'єктність проти об'єктності – оскільки в глобальному світі людина ризикує стати «цифровим номером», саме ТГ повертає людині-жителю й одночасно члену ТГ, а також соціальним групам і асоціаціям статус суб'єктів, котрі реально, спроможно (резильєнтно) й ефективно впливають на своє оточення;

г') новий простір відповідальності – формується нова система координат міжнародного співробітництва муніципалітету і ТГ з різними суб'єктами міжнародної юрисдикції, на основі філософської концепції «мислити глобально – діяти локально».

д) формування локального простору, що у підсумку глобалізується – чітке розуміння того, що світові проблеми (екологія, енергетика, гуманітарні проблеми) вирішуються через конкретні дії жителів-членів ТГ та сформовані ними органи публічної влади на рівні кожного села чи міста.

Варто усвідомлювати і розуміти, що взаємовідносини локального і глобального рівнів передбачають формування і наявність основних суперечностей (антиномій), до яких можна віднести наступні:

А) Глобалізація та ТГ перебувають у стані перманентної напруги по різних сферах свого існування і функціонування:

I. Відкритість vs Захищеність – саме ТГ надає людині можливість її захисту через побудову локальної системи охорони і захисту прав людини, в той час, коли глобалізація створює об'єктивні умови для більшої відкритості ТГ для світу та реального впливу його як позитивних, так й негативних впливів.

а) Глобалізація вимагає відкритих кордонів для капіталу, в той час коли на рівні ТГ складається система органічного взаємного зв'язку між людиною, ТГ, локальними органами публічної влади та місцевими підприємницькими структурами, що в контексті інтерсуб'єктивності скеровані на реалізацію локальних інтересів.

б) ТГ прагне захистити свій внутрішній ринок та соціальний спокій за рахунок побудови і функціонування локального господарства.

II. Мобільність vs Осілість – основоположні фактори і мегатренди світового глобалізованого розвитку апріорі існують, функціонують, розвиваються, вдосконалюються і поглиблюються саме завдяки інтеграційно-цифровим і мобільно-технологічним настановам.

а) Глобалізований світ об'єктивно спонукає до міграції (цифрові кочівники) – передбачають активізацію процесів щодо формування нового типу людей-жителів і одночасно членів ТГ, які використовують телекомунікаційні технології для заробітку на життя і, загалом, ведуть своє життя кочовим способом, за рахунок міграції з одної ТГ до інших, – ба більше, такі працівники часто працюють віддалено з-за кордону, з кав'ярень, публічних бібліотек, кооперативних приміщень чи транспортних засобів, причому, це часто здійснюється завдяки бездротовому інтернету – на смартфонах або ноутбуках.

б) ТГ, своєю чергою, тримається на людях-жителях, які пов'язують свою долю з конкретною землею та з конкретною територіальною локальною людською спільнотою, що існує та функціонує на цій землі.

III. Економічна вигода vs Соціальна цінність – зазвичай ТГ існує і функціонує за рахунок локальних гуманітарно-гуманістичних цінностей, при врахуванні економічних засад функціонування людської спільноти, в умовах глобалізації – на перший план виступають економічні фактори, що, своєю чергою, детермінують всі інші процеси, що проходять в ТГ.

а) Транснаціональні корпорації, що суттєво посилюються в умовах глобалізації та набувають величезного просторового поширення.

б) ТГ насамперед виступає та шукає якість життя для людини, її груп та асоціацій, а також солідарність, що в повсякденному просторі розкривається здебільшого через синоніми: згуртованість, єдність, взаєморозуміння, співпереживання, консолідація, гармонія, консенсус, підтримка, однастайність, злагода тощо – при цьому, сутнісно, термінологічна практика акцентує тотожність усіх цих понять.

Філософське розуміння сучасної громади представляється не стільки «закритою фортецею», скільки вузлом у глобальній мережі, що спочатку виникає на горизонтальному рівні між численними номенологічними суб'єктами (в нашому розумінні, ТГ), а потім цей горизонтальний рівень набуває свого універсально-глобального звучання. Звідси ТГ в умовах глобалізації характеризується наступними ознаками:

а) мережева структура: ТГ об'єднуються в асоціації, оминаючи державні кордони, для забезпечення загальних актуальних інтересів та питань місцевого значення, від вирішення яких залежить стабільне й ефективне існування локальної територіальної спільноти та розвиток території її життєдіяльності (наприклад, асоціація «Розумні міста»).

б) ресурсна автономія: глобалізація висуває відповідні імперативні вимоги і вчить ТГ бути енергоефективними, резильєнтними (спроможними) та самодостатніми.

в) культурний ренесанс: формування локально-територіального попиту на «автентичне» (крафтові продукти, локальний туризм) – як відповідь ТГ на глобальний мас-маркет з його знеособленням та знецінюванням локальних соціальних відносин.

Отже, взаємовідносини глобалізації та ТГ проявляються як соціально-гуманістичний та організаційно-нормативний шлях від ієрархії (де держава присутня у будь-яких відносинах посередині) до горизонтальної мережі, де сильна ТГ є головною і стратегічною ланкою демократичної правової державності, що забезпечує стан стабільності в нестабільному світі.

Саме в цьому аспекті й науковий, і праксеологічний інтерес представляє визначення демократичних засад зростання глобалістського потенціалу ТГ. На нашу думку, під такими засадами варто розуміти механізми, що дозволяють локальній спільноті стати повноцінним *суб'єктом міжнародних відносин*, не втрачаючи своєї гуманістично-локальної ідентичності. Саме такі механізми й визначають реальний перехід від закритої «сусідської» моделі до *мережевої громади*, що інтегрована у світові процеси в межах глобалізації та її організаційних форм – економічної, політичної та правової.

Системний аналіз процесів, що проходять в межах глобалізації, дозволяють визначити фундаментальні демократичні засади, що торкаються ТГ. Для того, щоб ТГ володіла «глобалістським потенціалом», вона має базуватися на таких принципах:

- А) Політична та фінансова автономія, що розуміється таким чином:
 - коли ТГ має право самостійно укладати міжнародні угоди;
 - коли спостерігається наявність власних ресурсів для реалізації транскордонних проєктів.
- Б) Відкритість та інклюзивність, що розуміється таким чином:
 - сформована реальна готовність приймати нові ідеї, інвестиції та людей;
 - легалізоване демократичне залучення мігрантів та іноземних фахівців у життя ТГ.
- В) Інформаційна прозорість, що розуміється таким чином:
 - виникає реальна можливість використання різнофакторних стандартів Open Data (відкритих даних).
 - спостерігається реальна інтеграція в глобальні цифрові платформи управління.
- Г) Партисипативна екологічна відповідальність, що розуміється таким чином:
 - спостерігається реальна участь ТГ у вирішенні глобальних кліматичних завдань на локальному рівні (Green Deal).

Складовими елементами глобалістського потенціалу ТГ виступають властивості, що в контексті розуміння глобалістського потенціалу розуміються як реальні фактори здатності ТГ «продати» себе світові та отримати від нього необхідні для існування і розвитку екзистенційні ресурси. До таких специфічних властивостей, що формують відповідну поведінково-діяльнісну і організаційно-нормативну модель, належать:

1. Міжнародне муніципальне співробітництво, що вміщає до себе:
 - а) прямі зв'язки між містами-побратимами і спорідненими містами (партнерство 2.0);
 - б) прямі зв'язки між муніципалітетами та будь-якими суб'єктами міжнародних відносин в контекстуалізації міжнародного співробітництва;
 - в) участь у глобальних асоціаціях місцевої влади (наприклад, *Eurocities* або *Climate Alliance*).
 2. Залучення прямих іноземних інвестицій, що включає до себе:
 - а) створення локальних брендів, впізнаних на світовому ринку.
 - б) формування індустріальних парків з міжнародним капіталом.
 3. Електронна демократія та Smart-технології, що включають:
 - а) впровадження сервісів, що відповідають світовим стандартам (e-government);
 - б) здатність ТГ бути частиною «глобального села» через цифрові мережі.
 4. Культурна дипломатія, що тлумачиться через:
 - а) просування місцевої унікальності як частини світової спадщини ЮНЕСКО;
 - б) проведення міжнародних форумів, фестивалів та конференцій.
- Можемо стверджувати, що наведені характерологічні риси властиві моделі, що спирається на відповідні демократичні механізми реалізації. Для того, щоб цей глобалістський потенціал не став лише ідеєю «на папері», ТГ активно використовує певні організаційно-інституційні форми, що спираються на поведінково-діяльнісні настанови, котрі відображають відповідні патерни, конотації та наративи, а саме:
- а) місцеві ініціативи: право громадян пропонувати проекти міжнародної співпраці;
 - б) агенції регіонального розвитку: професійні структури, що працюють за західними стандартами менеджменту;
 - в) публічно-приватне партнерство: спільні проекти влади, локального бізнесу та міжнародних донорів.

Узагальнюючи наведений аспект, можна зробити висновок:

- по-перше, фактично саме громадський активізм виступає як реальний двигун глобалізації у його двох типових різновидах: перший тип – *громадська участь*, тобто публічна активність, пов'язана з використанням універсальних прав і свобод та відповідних компетенцій, що має за мету адаптуватися до того, що вже є, і забезпечує досягнення індивідуальних, групових та суспільних цілей в існуючих інституційних умовах; при цьому, громадська участь забезпечує відтворення цінностей і норм громадянського суспільства, інституційних практик, що склалися, а також громадської ідентичності. У міру зростання, освоєння та інституціоналізації форм громадської участі падає значення примусового правового регулювання. Другий тип – *громадський активізм*, тобто

публічна активність неадаптивного характеру, пов'язана з проблемами реалізації універсальних прав і свобод: забезпечення рівноправності громадянських статусів, подолання розриву між формальними та реальними правами у повсякденному житті, зняття обмежень на здійснення прав у певних сферах – він спрямований на трансформацію інституційних практик та їх нормативно-ціннісних підстав, орієнтується не так на особисті чи спільні інтереси, як на суспільне благо [6];

- по-друге, глобалістський потенціал ТГ зростає лише тоді і лише там, де демократія є реальною і дієвою, тобто реальна демократія – виступає не ідеальним станом, а постійним процесом; вона є дієвою лише тоді, коли людина, її групи та асоціації усвідомлюють свою відповідальність за свої дії та поведінку, а не лише вимагають для себе прав і захисту;

- по-третє, якщо жителі-члени ТГ не мають голосу в її середині, вони не зможуть репрезентувати її інтереси на світовій арені – це твердження є не тільки цілком логічним, адекватним і виходить на рівень аксіоматики, але й відображає фундаментальний принцип демократичного врядування та соціальної згуртованості. Дійсно, якщо всередині ТГ відсутні реальні механізми участі, це створює низку критичних проблем для її зовнішнього представництва через:

А) проблеми легітимності: а) без внутрішнього голосу будь-яке представництво інтересів громади на світовій арені стає сумнівним; б) відсутність мандата: коли представник, якого не обирали або з яким не радилися, висловлює власну думку, а не волю людей; в) криза довіри: коли міжнародні партнери (фонди, інвестори, уряди) віддають перевагу ТГ з прозорими процесами прийняття рішень; г) ризик маніпуляцій: якщо рішення приймаються вузьким колом осіб, вони можуть суперечити реальним потребам жителів; брак внутрішньої експертизи та ідей: а) ТГ, де жителі «вимкнені» з процесів, втрачає свій головний ресурс – людський капітал; б) нереалістичні стратегії: без зворотного зв'язку від жителів плани розвитку ТГ існують лише на папері, є формальними; в) втрата автентичності: саме люди-жителі і члени ТГ знають унікальні особливості свого краю, які можна репрезентувати і «продати» світові (туризм, крафтові вироби, інвестиційні майданчики); г) пасивність: жителі-члени ТГ, які не відчують себе власниками процесів, не будуть допомагати в реалізації міжнародних проєктів.

Б) Наслідки для світового рівня, коли ТГ не має внутрішньої єдності, її голос назовні слабшає завдяки: а) слабкий брендинг: неможливо створити привабливий образ ТГ, якщо самі жителі не поділяють її цінностей; б) вразливість до конфліктів: внутрішні протести або апатія жителів-членів ТГ можуть зірвати будь-яку міжнародну угоду чи грант; в) неефективне використання допомоги: міжнародні донори бачать, коли допомога не доходить до кінцевого споживача через відсутність

громадського контролю.

Щоб ТГ була суб'єктом (повноважною і ініціюючою стороною), а не об'єктом (пасивним виконавцем) на світовій арені, необхідно впроваджувати такі найбільш ефективні інструменти локальної демократії:

а) бюджет участі: реалізується через надання мешканцям реального права розподіляти частину коштів локального бюджету;

б) громадські слухання: реалізується через обов'язкове обговорення стратегічних рішень щодо розвитку ТГ з використанням форм безпосередньої демократії, що скеровані на врахування суспільної думки в процесі прийняття важливих управлінських рішень;

в) електронні петиції: реалізується як швидкий та ефективний в темпоральному і організаційному розумінні спосіб донести проблему, що на думку жителів-членів ТГ є актуальною, до керівництва локального органу публічної влади – місцевої ради або її виконавчого комітету;

г) наглядові ради: через залучення жителів-активістів до контролю за проектами, що реалізуються в межах ТГ або за участю її органів публічної самоврядної (муніципальної) влади.

Наведені вище аспекти є яскравим свідомством того, що саме сильна локальна демократія робить ТГ не тільки організаційно, нормативно, аксіологічно, конотаційно, наративно, ресурсно, кадрово, матеріально-фінансово спроможною, що є вельми важливою для внутрішніх аспектів існування і функціонування територіальної локальної людської спільноти, але й конкурентоспроможною у глобальному масштабі, що фактично сприяє формуванню глобалістського потенціалу такої спільноти.

У вказаному процесі стратегічне значення набувають демократичні засади зростання ролі ТГ, що можуть бути усвідомленими і розумітися як основоположні засади, принципи, які перетворюють людину, соціальні групи та асоціації, а конкретно – жителів-членів ТГ та їх інституції – із пасивних спостерігачів локального життя на реальних господарів своєї території та зацікавлених суб'єктів у реальних позитивних змінах.

Можна констатувати, що сучасна демократія, особливо на локальному рівні, переміщує центр тяжіння в процесі прийняття управлінських рішень максимально близько до людини та її інституцій. До таких ключових демократичних засад належать:

А) Субсидіарність, що проявляється в тому, що:

- рішення приймаються на найнижчому компетентному рівні, що є найбільш близьким до людини, її груп та асоціацій;

- саме ТГ та сформовані нею органи публічної самоврядної (муніципальної) влади вирішують всі актуальні питання, що не потребують втручання держави.

Б) Децентралізація владних повноважень публічної державної влади, змістовність якої проявляється в тому, що реалізується:

- передача ресурсів та прав (компетенційних повноважень) від

центру безпосередньо до ТГ за рахунок формування власного блоку компетенційних повноважень органів МСВ;

- у вигляді фінансової незалежності через місцеві податки.

В) Пряма участь жителів у процесі обговорення і прийняття рішень (партисипація), що проявляється в участі:

- жителів-членів ТГ у формуванні впливу на публічну владу через демократичні інструменти участі (громадські слухання, петиції, місцеві референдуми тощо).

Г) Підзвітність та прозорість, що базуються на тому, що:

- виборні органи звітують перед жителями-членами ТГ;
- формується відкритий доступ населення до бюджетних даних та рішень ради.

Г') Самоврядність суб'єктів МСВ, що проявляється у:

- праві ТГ самостійно вирішувати питання місцевого значення;
- мінімальному втручанні органів публічної державної влади у справи ТГ.

Наведені демократичні засади об'єктивно сприяють зростанню ролі й значення ТГ у глобалізованому світі, ба більше, саме глобальні тенденції суттєво підсилюють значення територіальних локальних людських спільнот через кілька факторів:

1. Ефективність: локальна публічна самоврядна (муніципальна) влада краще знає потреби конкретної вулиці чи села та може їх враховувати в своїй повсякденній діяльності з урахуванням глобальних чинників.

2. Гнучкість: саме вона спирається на властивість ТГ якомога швидше адаптуватися до криз, що мають локальний характер, але перманентно набувають глобального значення (пандемії, екологічні зміни, техногенні катастрофи тощо).

3. Довіра: рівень довіри до місцевих лідерів ТГ об'єктивно і контекстуально є зазвичай вищим, ніж до центральних політиків у публічній державній владі.

4. Соціальна згуртованість: спільне вирішення проблем, що спирається на інтерсуб'єктивність у процесі комунікативної взаємодії, об'єктивно зміцнює зв'язки не тільки між людьми, їх групами та асоціаціями – тобто, жителями-членами однієї ТГ, але й між жителями-членами інших ТГ та суб'єктами, що з ними співробітничують (муніципальні, державні та недержавні).

Для реалізації цих засад використовуються відповідні інструменти, що не тільки підкреслюють значимість та ефективність останніх, але й вирішують конкретні аспекти в процесі формування глобалістського потенціалу ТГ. До таких інструментів належать: а) бюджет участі – жителі-члени ТГ самі обирають, на які проекти витратити частину податків; б) е-демократія – на локальному рівні використовуються цифрові засоби

врахування суспільної думки; в) діяльність органів самоорганізації – така діяльність реалізується через будинкові, вуличні, квартальні комітети, що створені за місцем проживання жителів-членів ТГ; г) громадська експертиза – жителями-активістами здійснюється перевірка ефективності роботи муніципальних службовців.

Резюмуючи, можна зазначити, що:

- демократичні засади зростання глобалістського потенціалу територіальної громади представляють собою складний багатофакторний, багаторівневий, багатосуб'єктний і багатооб'єктний механізм, в межах якого формуються якісно нові роль і значення територіальної локальної людської спільноти на глобальному рівні існування і функціонування міжнародної спільноти держав;

- наведені механізми дозволяють локальній спільноті стати повноцінним суб'єктом міжнародних відносин, не втрачаючи своєї гуманістично-локальної ідентичності – саме такі механізми й визначають реальний перехід від закритої «сусідської» моделі до мережевої громади, що інтегрована у світові процеси в межах глобалізації та її організаційних форм – економічної, політичної та правової.

Список використаних джерел:

1. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Правовий простір місцевого самоврядування та його стратегічна роль у становленні структури муніципальної правової політики держави: до визначення взаємного зв'язку та взаємозалежності. *Formation of innovative potential of world science*. July 19, 2024. Tel Aviv, Collection of scientific papers «SCIENTIA». Р. 36-41.

2. Хван Р. М. Актуальні питання формування муніципальної правової політики в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ: НАУ, 2024. 21 с.

3. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Управлінська парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина»: універсалізм у застосуванні в умовах глобалізації. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації*: матер. VII Міжнар. наук. конф. (28.06.2024, Вінниця, Україна). С. 123-130. URL: <https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/74> (дата звернення: 15.04.2026).

4. Львова Є. О. Глобальний конституціоналізм: теоретичні підходи та правові виклики до формування: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 294 с.

5. Семигіна Т. В. Глокалізація політичних процесів: синергетика глобального і локального. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Том 134. Політичні науки. С. 23-26. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c9b51c9-ecbd-4067-8656-2e919e4a1fb6/content> (дата звернення: 15.04.2026).

6. Гусакова К. О., Климанська Л. Д. Громадський активізм як

соціальна інституція: українська версія. *ГАБІТУС*. 2023. Вип. 48. С. 21-25.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.48.3> (дата звернення: 15.04.2026).

ПРАВОВІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Грічаніченко Владислав Олександрович,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У сучасному світі правові аспекти безпекової політики Європейського Союзу набувають фундаментального значення в контексті інституційного функціонування та еволюційної трансформації європейського демократичного порядку. Безпека, як багатовимірна правова категорія на сучасному етапі розвитку суспільства виходить за межі традиційної військово-політичної парадигми й об'єднує економічний, соціальний, інформаційний, екологічний і правовий виміри [9; 5].

У зазначених умовах безпекова політика Європейського Союзу (далі – ЄС) постає як інтегрований багаторівневий нормативно-інституційний механізм, який забезпечує функціональну стійкість демократичних інститутів, постає гарантом забезпечення фундаментальних прав і свобод людини.

Нормативно-правова архітектура безпекової політики ЄС характеризується підвищеним рівнем інституційної складності та функціональної диференціації. Її правову основу складають установчі договори, які інституціоналізують базові принципи, цільові орієнтири та інструменти реалізації безпекової політики. Зокрема, Договір про Європейський Союз закріплює нормативні засади спільної зовнішньої та безпекової політики, направлені на підтримання миру, консолідацію глобальної безпеки, розвиток міжнародного співробітництва та імплементацію демократичних цінностей [4]. Серед правових цінностей, які закріплені у (ДЄС) – повага до людської гідності, рівність, демократія, верховенство права та повага до прав людини (ст.2).

Вторинне право ЄС включаючи регламенти, директиви та акти інституційного характеру, а також стратегічні документи наднаціонального рівня, виконують функцію імплементації безпекових пріоритетів. У прийнятому документі «Стратегічний порядок денний 2024-2029» (Strategic Agenda 2024-2029) був зроблений акцент на просування демократії, де зверталась увага, що зовнішня діяльність ЄС повинна ґрунтуватись на принципах відповідального врядування, демократичних стандартах і засадах верховенства права [7].

Принципи вторинного права ЄС адаптують правову систему до змін безпекового середовища та сприяють координації дій між державами у межах спільної політики реагування.

Крім удосконалення вторинного права ЄС намагається вирішувати питання зміцнення політики безпеки через доктринальні (стратегічні) документи. Так державами-членами у 2022 році була схвалена програма «Стратегічний компас», мета якої покращити здатність ЄС рішуче діяти в кризових ситуаціях та захищати свою безпеку та своїх громадян. У документі містяться конкретні та практичні пропозиції зі строками виконання, що робить його дієвим інструментом безпекової політики ЄС [8].

Взаємозв'язок між безпекою, демократією та стабільністю виступає, як системна тріада взаємозумовлених категорій, що визначає основу функціонування ЄС як складного наднаціонального політико-правового утворення. У цій моделі безпека виконує функцію інституційної ефективності, демократія забезпечує легітимність прийняття рішень, тоді як стабільність виступає об'єднуючим елементом. Відтак безпека набуває не лише інструментального, але й конститутивного статусу.

Саме демократія в ЄС виступає ключовим чинником його безпекової політики. Демократія визначає нормативні орієнтири безпекової політики ЄС та встановлює межі допустимого втручання у сферу фундаментальних прав і свобод людини. Через встановлені механізми представництва, політичної підзвітності та багаторівневого контролю вона забезпечує відповідність імперативам верховенства права, правової визначеності та недискримінації.

Одним із дієвих проявів демократії є підзвітність країн-членів ЄС. Політичні настанови Європейської комісії на 2024-2029 роки ще раз закріпили, що верховенство права є основою успішного Європейського Союзу. У Звіті про верховенство права за 2024 рік розглядалися як позитивні, так і негативні зміни у всіх державах-членах у чотирьох ключових сферах верховенства права: система правосуддя, система боротьби з корупцією, плюралізм і свобода ЗМІ, а також інші інституційні питання, пов'язані зі системою стримувань та противаг [6].

В умовах панування демократії: здійснення контролю за діяльністю публічної влади, вона постає як відповідна складова принципу верховенства права, яка забезпечує вирішення двох важливих завдань — охорона та захист прав людини, а також легітимність самої влади та визнання правомірності її рішень [1, с.136]. У свою чергу, стабільність як результат взаємодії безпекових і демократичних чинників відображає здатність політико-правової системи ЄС до підтримання внутрішньої рівноваги, адаптації до зовнішніх викликів та забезпечення траєкторії сталого розвитку Союзу.

Незважаючи на значний рівень нормативно-правового забезпечення діяльності інституцій, безпекова політика Європейського Союзу відзначається наявністю структурних обмежень, які зумовлюють зниження її функціональної ефективності. Однією з ключових проблем є збереження міждержавного характеру ухвалення рішень у межах Спільної зовнішньої та безпекової політики, що базується на принципі одностайності [4]. Така модель, враховуючі суверенні інтереси держав водночас обмежує оперативність реагування на кризові ситуації та підвищує залежність від політичної кон'юнктури окремих акторів.

Додаткового теоретико-правового значення набуває проблема забезпечення балансу між імперативами безпеки та гарантіями фундаментальних прав людини. Розширення інструментарію безпекового контролю, зокрема у сферах цифрового моніторингу, обробки персональних даних та прикордонного нагляду, актуалізує ризики потенційного обмеження права на приватність. За цих умов визначальними залишаються принцип пропорційності, ефективність судового контролю та належні механізми правового захисту, які виступають ключовими гарантіями збереження демократичних стандартів у процесі реалізації безпекової політики ЄС. «Правила захисту фізичних осіб під час обробки їхніх персональних даних установами, органами, службами та агенціями Союзу і державами-членами під час провадження діяльності в межах, охоплених законодавством Союзу, а також правила щодо вільного руху таких даних встановлюються Європейським Парламентом і Радою відповідно до звичайної законодавчої процедури (ст. 16 ДЄС)» [2, с. 137].

Сучасні транснаціональні та гібридні загрози, з огляду на їхню багаторівневу структуру, системну складність та асиметричний характер, об'єктивно зумовлюють необхідність удосконалення безпекової політики ЄС [8]. Кібернетичні атаки на критичну інфраструктуру, інформаційно-психологічні операції, енергетичні ризики та кліматичні трансформації є сучасними викликами глобальної нестабільності. Їхньою визначальною рисою є транснаціональність, латентність джерел походження, що суттєво обмежує ефективність традиційних правових механізмів реагування.

Відповідно, актуальною є потреба у подальшому нормативному удосконаленні інститутів безпекової політики ЄС. Це передбачає розвиток правових інструментів превентивного, оперативного та стратегічного характеру, а також поглиблення координації між наднаціональними інституціями та державами-членами. У цьому контексті особливого значення набуває подальша консолідація спільної безпекової та оборонної політики. Постає необхідність у гармонізації процедур ухвалення рішень, розвитку спільних спроможностей кризового реагування [3].

Одночасно посилюється необхідність розширення міжнародно-правового та інституційного співробітництва ЄС з третіми державами та міжнародними організаціями, що зумовлено глобальною природою

сучасних безпекових викликів та неможливістю їх ефективного врегулювання виключно на регіональному рівні. У цьому контексті міжнародна взаємодія набуває характеру узгодженої безпекової архітектури, що включає обмін інформацією, уніфікацію правових стандартів.

Для більш ефективного співробітництва ЄС пропонує для держав, які мають наміри приєднатися до ЄС, імплементувати європейські стандарти демократії у їх державні інституції та надавати звітність ЄС нарівні з державами-членами [6].

Відтак подальший розвиток правових інструментів безпекової політики ЄС має здійснюватися у синергії внутрішньої інтеграції та зовнішньої кооперації, як ключової умови забезпечення стійкості європейського та глобального безпекового порядку.

Враховуючи вищезначене слід констатувати, що правові аспекти безпекової політики ЄС є фундаментальним чинником забезпечення розвитку європейської демократії та реалізації принципів сталого розвитку. Вони формують цілісну нормативно-інституційну рамку, що забезпечує інтеграцію безпекових імперативів із демократичними цінностями, зміцнення інституційної спроможності Союзу та його адаптивність до глобальних викликів. Подальший розвиток цієї політики потребує поглиблення правової інтеграції, підвищення ефективності інституційних механізмів та забезпечення збалансованості між безпекою та свободою як базовими цінностями європейського правового простору.

Список використаних джерел:

1. Петренко А. А. Демократичний контроль в правовій системі Європейського Союзу: теоретичні засади осмислення та основні проблеми сучасного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Випуск 89(1) С. 136-143. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/19526/13305> (дата звернення: 11.04.2026).
2. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Організаційно-правовий механізм захисту прав людини Європейського Союзу. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis: Collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, 2019. Vol. 2. С. 129-144.
3. Common Security and Defence Policy (CSDP). *European External Action Service (EEAS): official webpage*. 2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/common-security-and-defence-policy_en (дата звернення: 10.04.2026).
4. Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *EUR-Lex:official document*, 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT> (дата звернення: 10.04.2026).
5. Malmio I. Can security be sustainable? Three perspectives on security

and social sustainability. *Sustainability Science*. 2024. Vol. 19. P. 615-627. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11625-023-01450-w> (дата звернення: 10.04.2026).

6. Rule of Law Report 2024. *European Commission: official publication*, 2024. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/annual-rule-law-cycle/2024-rule-law-report_en (дата звернення: 12.04.2026).

7. Strategic Agenda 2024-2029. *European Council: official document*. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/4aldqfl2/2024_557_new-strategic-agenda.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

8. Strategic Compass for Security and Defence. *European Commission : official document*. 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en (дата звернення: 10.04.2026).

9. Utkina M. S. Sustainable Development Goals as a Component of the National Security System. *Law and Safety*. 2025. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/884> (дата звернення: 10.04.2026).

ВПЛИВ ЄС НА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ

Пальченко Алла Анатоліївна,

доцент кафедри «Національне та міжнародне право»
Одеського національного морського університету

Велику роль у трансформаційних процесах, що відбуваються сьогодні в Україні, займає право, яке функціонує як цілісна правова система. Початок формування самостійної національної правової системи покладено з проголошенням незалежної України. Це стало проявом єдності суспільства, одним із важливих напрямів реалізації державного суверенітету, підвищення ефективності та якості правового регулювання суспільних відносин, започаткування засад правової державності, поваги до прав і свобод людини та громадянина.

Вплив ЄС на державно-правове становище України полягає у масштабній трансформації національного законодавства відповідно до права ЄС (*acquis communautaire*), переважно через Угоду про асоціацію. Це стимулює демократичні реформи, верховенство права та адаптацію правової системи, що є ключовим для інтеграції, особливо після надання Україні статусу кандидата у 2022 році.

10–11 березня 2022 р. на неформальному саміті лідерів країн-членів ЄС у Версалі Європейська Рада констатувала, що «Україна належить до нашої європейської родини» і запропонувала Європейській Комісії надати свій висновок щодо заявки України на членство в ЄС. 17 червня 2022 р. Європейська Комісія оприлюднила Висновок щодо заявки України на

членство в ЄС із рекомендацією Європейській Раді надати Україні статус кандидата на членство в ЄС, а також діями для України, які необхідно виконати для переходу до наступного етапу – відкриття переговорів про вступ. Вже 23 червня 2022 р. Європейська Рада ухвалила історичне рішення надати Україні статус кандидата на членство в ЄС. Це – нова історично важлива подія в політиці України. За такий проміжок часу наші дипломати, зробили те, що було б неможливо для інших країн, особливо у стані війни [1]. «Ми змінилися, наша країна також змінилася. Сьогодні ми вже не просимося до Європейського Союзу, це рішення є фактично безальтернативним. Питання лише в часових рамках. Ми вважаємо, що фактично найбільшим здобутком і посиленнями ЄС буде саме членство України, тому що сьогодні ми є гарантом регіональної безпеки, останнім рубежем на східному фланзі Європи та НАТО», – зазначає віцепрем'єрка-міністерка із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина [2]. Головне з цих умов – посилення верховенства права, зменшення рівня корупції та рівня відмивання коштів, забезпечення прав національних меншин. Їх повне виконання, позитивно оцінене Єврокомісією, є необхідною умовою для початку наступного важливого етапу – передвступних переговорів з ЄС.

Держава-кандидат має забезпечити стабільну роботу державних інституцій, що гарантують демократію, верховенство права, права людини, повагу та захист національних меншин; функціонування ринкової економіки, яка здатна витримати конкуренцію на ринку ЄС; мати спроможність брати на себе відповідальність та ефективно виконувати зобов'язання, що випливають з членства в ЄС. Держава-кандидат також має повністю «вбудувати» актуальне право ЄС у свою правову систему.

Вже протягом 2022 року було ухвалено 44 євроінтеграційних закони, 6 з яких – на виконання рекомендацій Єврокомісії. Ще 32 законопроекти було ухвалено у першому читанні. Ухвалення євроінтеграційних законів Парламентом, а також підзаконних актів Урядом збільшило відсоток виконання Угоди про асоціацію до 75% сумарно за всі 2014-2023 рр. станом на 1 листопада 2023 р. Відсоток виконання тільки за 2023 р. складав 87% станом на 1 листопада 2023 р. [1].

Однак, Україна співпрацює з ЄС не тільки в контексті виконання поставлених завдань, вона також бере участь в різноманітних програмах ЄС. Ці програми спрямовані на розвиток передових цифрових навичок, впровадження цифрових технологій на підприємствах, розбудову цифрової інфраструктури та більшу доступність цифрових послуг для громадян і державних інституцій країн-учасниць. Також зусилля спрямовуються на зміцнення конкурентоспроможності та стійкості малих і середніх підприємств. Україна також бере участь в інших програмах, які сприяють покращенню сфер здоров'я, політики, охорони довкілля та інших [1]. Участь у програмах ЄС, спрямованих на цифрову трансформацію,

підтримку бізнесу та екологічну стійкість, свідчить про поступове утвердження України як невід'ємної частини європейської спільноти.

Розвиток в нових умовах правової системи України сприятиме якісному її удосконаленню, дотриманню євроінтеграційного курсу, відповідності загальновизнаним міжнародним нормам і принципам. Основними тенденціями подальшого розвитку правової системи мають стати визнання принципу верховенства права і пріоритетності прав людини, неприпустимості зловживань з боку держави, забезпечення провідної ролі нормативно-правового акта в системі джерел права, кодифікація законодавства, впровадження європейських правових стандартів у нормотворчу і правозастосовну практику.

Правова система України розвивається в умовах війни, що вимагає адаптації та посилення окремих її елементів, таких як правозастосування, нормативно-правове регулювання та судочинство, для забезпечення правопорядку та захисту прав громадян в умовах надзвичайних ситуацій. Правові інституції, що здійснюють правову політику держави, мають бути гнучкими та швидко адаптуватися до нових умов, переглядаючи свою діяльність та функції для ефективнішої роботи. Розвиток правової системи України в нових умовах може також включати активнішу співпрацю з міжнародними правовими інституціями та правовими системами інших держав, що сприятиме обміну досвідом та впровадженню кращих практик.

Затвердження в Україні цінностей громадянського суспільства та правової держави зумовлює необхідність наукової оцінки процесів, визначення тенденцій вдосконалення національної правової системи за умов її розвитку під впливом умов воєнного стану, пошуку нових підходів до підвищення ефективності та якості правового регулювання суспільних відносин, що лише підкреслює актуальність тематики та її практичну значимість.

Вплив європейської інтеграції на право України полягає у поступовому адаптуванні її законодавства та правової системи до європейських стандартів. Цей процес також сприяє зміцненню демократії, правової держави та захисту прав людини в Україні, що є важливим кроком на шляху до інтеграції у європейський правовий простір. Вплив європейської інтеграції на право України є невід'ємною частиною процесу становлення країни як сучасної європейської держави. Адаптація до європейських стандартів вимагає комплексного підходу та активної співпраці всіх гілок влади та громадськості з метою забезпечення правової стабільності та гармонізації з європейським правом.

Список використаних джерел:

1. Європейська інтеграція України. EU UA. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/integration/euintegration/> (дата звернення: 16.04.2026).
2. Набі Е., Комар М. Невидимий фронт війни: чого та якою ціною

досягнули українські дипломати в 2022 р. 24 канал. 29.12.2022.
URL: https://24tv.ua/2022-rikdlya-ukrayinskih-diplomativ-mzs-yaki-uspihi-peremogi_n2226414 (дата звернення: 16.04.2026).

ДИРЕКТИВА (ЄС) 2024/2810: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА НОВІ ГОРИЗОНТИ ДЛЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Цибань Артем Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Обрання Україною європейського вектору розвитку із наступною інтеграцією до Європейського союзу зумовлює необхідність гармонізації вітчизняного законодавства із європейським. Не є виключенням у такій нагальній необхідності впровадження відповідних змін й сфера корпоративного права. У першу чергу мова йде про акціонерні товариства, статутний капітал яких поділений на визначену кількість часток, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Окрім їх визначення у правовому вимірі, слід додати про їх економічну цінність для розбудови держави особливо у післявоєнний період. Тож, здебільшого увага в рамках даної роботи приділяється акціонерним товариствам як представникам саме малого та середнього підприємництва, які і мають стати запорукою економічного зростання. Тобто, таким прикладом може бути акціонерне товариство з доволі обмеженою кількістю акціонерів, але з високотехнологічними продуктами виробництва у вигляді такого собі «стартапу», що є привабливим для потенційних інвесторів. Мета таких інвесторів зрозуміла, - конвертувати інвестиції у вигляді грошових коштів у право управління компанією та можливість максимізації отримання прибутку.

Загальновідомо, що як раз посвідчувальну функцію корпоративних прав акціонерів щодо відповідного акціонерного товариства виконують акції, вони, у той же час, надають право на отримання відповідних дивідендів їх власникам. Акції таких компаній є іменними та можуть бути двох типів – прості та привілейовані як стверджується у ч. 3 ст. 22 Закону України «Про акціонерні товариства» [1]. Цим законодавчим актом, також стверджується, що товариство не може встановлювати обмеження щодо кількості акцій або кількості голосів за акціями, що належать одному акціонеру, але статутом акціонерного товариства може передбачатися емісія одного чи кількох класів привілейованих акцій, що надають їх

власникам різні права [1]. Відмінності між вказаними типами акцій пов'язані перш за все з двома головними правами – голосувати та отримувати дивіденди [2].

Привілейовані акції, як випливає із їх сутності, можуть бути поділені на окремі класи та види, зокрема: кумулятивні та некумулятивні, з часткою участі та без частки участі, пріоритетні та конвертовані, змінні та вічні [3]. В рамках прав акціонерів – власників привілейованих акцій передбачених у абз. 2 ч. 4 ст. 28 Закону України «Про акціонерні товариства» встановлюється правило відповідно до якого одна голосуюча привілейована акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання [1]. Хоча й статутом акціонерного товариства може передбачатися спеціальний порядок підрахунку голосів - разом чи окремо від голосів за простими та/або іншими класами привілейованих акцій, це не змінює основного правила «одна акція – один голос». Подібний підхід передбачений щодо простих акцій, так одна проста голосуюча акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах, крім випадків проведення кумулятивного голосування [1]. Кумулятивне голосування виступає спеціальним способом голосування під час обрання осіб до складу органів акціонерного товариства, що передбачає помноження загальної кількості голосів акціонера на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, та право акціонера віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами [1]. Незважаючи, що такий порядок змінює класичний механізм самого голосування при вирішенні певного кола питань загальними зборами акціонерного товариства, його зміст все ж таки також відповідає вищезазначеному концепту «одна акція – один голос».

У цьому контексті варто звернути увагу на правове регулювання передбачене Директивою (ЄС) 2024/2810 щодо структур акцій з кількома голосами в компаніях, які бажають отримати допуск до торгівлі своїми акціями на багатосторонній торговельній платформі прийнятої у 2024 році.

Вказана Директива запроваджує можливість використання більш гнучкої структури корпоративного управління, зокрема, через нові правила щодо структур акцій з кількома голосами. Даний нормативно-правовий акт ґрунтується на ідеї, що компаніям повинна бути гарантована можливість вибору певної структури капіталу та управління, що найкраще підходить для поточного етапу розвитку такого підприємства. Тож, метою Директиви є усунення перешкод, що виникають через відмінності в національних нормативних актах щодо структур акцій з правом кількох голосів, які перешкоджають вільному руху капіталу на внутрішньому ринку ЄС та створюють нерівні умови для компаній у різних державах членах.

Так, ст. 2 Директиви (ЄС) 2024/2810 передбачає таку акцію як «multiple-vote share» (MVS), що може бути перекладено як «акція з

множинними голосами» або «акція із підвищеною кількістю голосів» яка існує як акція окремого класу, що надає більше голосів на загальних зборах акціонерів порівняно з іншими класами акцій [3]. У цьому законодавчому акті також передбачається поняття структури таких акцій, що означає структуру акціонерного капіталу компанії, яка містить принаймні один клас акцій з множинним голосуванням (MVS) [3]. Це механізм корпоративного управління, що дозволяє засновникам зберігати контроль, випускаючи акції з різною кількістю голосів. По-суті функціональність такого різновиду направлена на вирішення питання коли незважаючи на суттєві фінансові інвестиції в компанію, існуючі акціонери (засновники) не бажають суттєво обмежувати свій вплив на управління самим акціонерним товариством. Тому випуск акцій з підвищеною кількістю голосів (MVS) може бути прийнятним способом збереження контролю/впливу для існуючих акціонерів, не збільшуючи їхню частку у статутному капіталі відповідно до інвестицій нового інвестора [5, с. 5].

На національному законодавчому рівні окремі країни учасниці ЄС підходять до питання допустимості випуску акцій із підвищеною кількістю голосів, виходячи з власного бачення їх функціональності. Так, наприклад, виокремлюють країни, які передбачають акції із множинною кількістю голосів акціонерів (*loyalty shares*, тощо); до таких країн традиційно відносять Францію, Бельгію, Іспанію та Італію [6, с. 18]. У деяких країнах (таких, як Словаччина та Польща) надається значна свобода організаційної структури до «нелістингових» компаній, тоді як повністю забороняють такий клас акцій у публічних «лістингових» компаніях [6, с. 20]. Німецький закон про майбутнє фінансування (*Act on the Financing of Future Investments* або *ZuFinG*) за наявності певних умов передбачає дозвіл на випуск акцій з множинною кількістю голосів взагалі для всіх вищевказаних акціонерних товариств [7]. Слід зазначити, що емпіричні дослідження в ЄС щодо ефективності такого впровадження залишаються відносно суперечливими та нечисленними з огляду на доволі невеликий проміжок часу після наявних фундаментальних регуляторних зрушень [6, с. 65].

Таким чином, для України впровадження таких ідей на законодавчому рівні також може мати двоїстий характер. Звісно, що пошук місця закріплення таких новел має бути виважений та прискіпливо досліджений через призму розуміння того, що такий крок слід вважати стратегічним в боротьбі за інвестиційний капітал. Враховуючи суттєвий ІТ-кластер України та майбутні потреби у відбудові, впровадження акцій із множинним правом голосу (MVS) має значні перспективи в контексті забезпечення інвестиційного суверенітету.

Список використаних джерел:

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата

звернення: 28.03.2026 р.).

2. Колодник Л. Акції комерційних підприємств: звичайні та привілейовані. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/akciyi-kommerciinix-pidprijemstv-zvichaini-ta-privileiovani> (дата звернення: 28.03.2026)

3. Що таке привілейовані акції? URL: <https://ffin.ua/blog/articles/investopediia/post/shho-take-privileiovani-akciyi> (дата звернення: 28.03.2026).

4. Directive (EU) 2024/2810 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on multiple-vote share structures in companies that seek admission to trading of their shares on a multilateral trading facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2810/oj/eng> (дата звернення: 29.03.2026).

5. Peroutka J., Násobná hlasovací práva spojená s účastenskými cennými papíry. 2017. 8 p. URL: <https://www.prf.cuni.cz/cz/download/1404055296/> (дата звернення: 28.03.2026).

6. Hopt K., Kalss S. Multiple-voting shares in Europe - a comparative law and economic analysis (July 01, 2024). European Corporate Governance Institute. Law Working Paper No. 786/2024. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4887591> (дата звернення: 30.03.2026).

7. Act on the Financing of Future Investments (Future Financing Act – ZuFinG) of 11 December 2023. *Federal Law Gazette*. 2023. I No. 354. URL: <https://www.recht.bund.de/bgbl/1/2023/354/VO.html> (дата звернення: 30.03.2026).

СЕКЦІЯ 8
ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ ЯК ІНСТИТУТ
ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЄС: ЕВОЛЮЦІЯ
ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ПРОБЛЕМА ДЕМОКРАТИЧНОГО
ДЕФІЦИТУ**

Азаренко Поліна Віталіївна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Актуальність даної теми зумовлена унікальним статусом Європейського парламенту (далі – ЄП, Парламент) як єдиного інституту Європейського Союзу (далі – ЄС, Союз), що обирається безпосередньо громадянами. Це робить його ключовим інструментом легітимізації наднаціональної влади в Європі. Повноваження ЄП щодо здійснення законодавчої та бюджетної функцій закріплені, зокрема, у ст. 14 Договору про Європейський Союз [10; 11, с. 115–123]. В умовах сучасних криз, трансформації безпекового ландшафту та зростання євроскептицизму розуміння того, як ЄП перетворився з суто дорадчого органу на повноцінного співзаконодавця, має визначальне значення для оцінки життєздатності всієї європейської політичної системи. Дослідження еволюції його повноважень дозволяє з'ясувати, чи здатна модель представницької демократії на рівні Союзу ефективно подолати розрив між бюрократичними інститутами Брюсселя та національними електоратами. Аналіз цього тривалого шляху дає змогу зрозуміти, чи достатньо наявних інструментів впливу Парламенту для того, щоб вважати систему прийняття рішень в ЄС справді демократичною, прозорою та підзвітною кожному громадянину.

Метою дослідження є аналіз еволюції повноважень Європейського парламенту в інституційній системі Європейського Союзу. Предметом дослідження виступають правові механізми розширення законодавчих і бюджетних повноважень ЄП.

Історична трансформація Європейського парламенту розпочалася з глибокого усвідомлення необхідності створення прямого демократичного зв'язку між наднаціональними інституціями та народами держав-членів, що було стратегічно важливо для виправдання існування інтеграційного об'єднання. Фундаментальним етапом у цьому процесі став Акт про обрання членів Європейського парламенту шляхом загального прямого голосування від 20 вересня 1976 року [1], який запровадив обрання членів ЄП шляхом загального прямого голосування, що фактично замінило

застарілу систему делегування депутатів національними парламентами.

Цей стратегічний крок мав на меті надати асамблеї власної політичної ваги та повної незалежності від національних урядів, проте перші скликання після 1979 року все ще стикалися з критичним браком реальних важелів впливу на законодавство, залишаючись переважно дискусійним майданчиком без права вето. Ситуація почала докорінно змінюватися лише з підписанням Єдиного європейського акта у 1986 році [2], який став першою масштабною реформою установчих договорів і заклав основу для завершення формування єдиного внутрішнього ринку. Саме цей документ запровадив інноваційну процедуру співробітництва, яка вперше дозволила Європейському парламенту не просто висловлювати дорадчу думку, а впливати на зміст правових актів через механізм двох читань, що змусило Раду Міністрів вперше серйозно рахуватися з позицією народних представників у питаннях економічної та соціальної інтеграції.

Сьогодні роль ЄП як повноцінного співзаконодавця чітко простежується у формуванні стратегічного порядку денного ЄС. Зокрема, активна участь Парламенту у розробці та прийнятті Європейського зеленого курсу (European Green Deal), а також провідна роль у регулюванні технологічного сектору через Акт про штучний інтелект (AI Act) та Акт про цифрові послуги (Digital Services Act), демонструє здатність інституту трансформувати волю електорату у жорсткі регуляторні стандарти.

Важливим етапом зміцнення цих повноважень стали Маастрихтський договір [6], який запровадив процедуру співрішення (codecision). Подальше поетапне розширення сфери застосування цієї процедури відбулося через Амстердамський та Ніццький договори [7; 8], а Лісабонський договір [9] остаточно закріпив статус ЄП як рівноправного з Радою ЄС законодавця. На сучасному етапі ця процедура трансформувалася у звичайну законодавчу процедуру, закріплену у ст. 294 Договору про функціонування Європейського Союзу. Відповідно до цієї норми, Європейський парламент і Рада ЄС здійснюють законодавчі повноваження на засадах рівноправності. Еволюція зазначеної процедури стала можливою завдяки механізму перегляду установчих договорів, передбаченому ст. 48 Договору про Європейський Союз.

Важливу роль у розширенні повноважень Європейського парламенту відіграла практика Суду Європейського Союзу. Зокрема, у справі *Roquette Frères v Council* (C-138/79, 1980) Суд встановив, що недотримання обов'язкової процедури консультації з Європейським парламентом є істотним порушенням, яке може спричинити визнання правового акта недійсним [13]. Це рішення сприяло утвердженню обов'язкового характеру участі Європейського парламенту у законодавчому процесі.

Паралельно із законодавчими прерогативами відбувалося системне зміцнення бюджетного впливу Європейського парламенту, що є

класичною історичною ознакою будь-якої зрілої демократичної інституції. Згідно з бюджетними принципами, закріпленими Бюджетними договорами Європейських спільнот 1970 [14] та 1975 [15] років та деталізованими у наукових працях [3, с. 4-6], ЄП отримав право спільно з Радою приймати щорічний фінансовий план та здійснювати політичний контроль за його виконанням через процедуру надання розряду Комісії. Право Парламенту відхиляти проект бюджету в цілому або вносити суттєві зміни до так званих необов'язкових видатків стало потужним політичним важелем, який дозволив інституції диктувати власні соціальні, наукові та гуманітарні пріоритети, часто вступаючи в пряму конфронтацію з більш консервативними позиціями держав-членів. У сучасному контексті роль ЄП вийшла далеко за межі фінансового аудиту. Як зазначається у новітніх дослідженнях 2024 року, сьогодні ЄП виступає центральним ініціативним гравцем у «інституційному трикутнику», перетворюючись на орган, який не лише реагує на пропозиції Єврокомісії, а й де-факто формує стратегічний порядок денний Європи, діючи як активний провідник інтересів громадян у торгах щодо кліматичної політики та цифрової трансформації [4, с. 52-68].

Особливо яскраво зростання політичної суб'єктності та реальної ваги ЄП проявилось в екстремальні кризові періоди, зокрема під час складного переговорного процесу щодо виходу Великої Британії зі складу ЄС. У цьому історичному процесі Парламент продемонстрував значну спроможність виступати не просто формальним підписантом угод, а надзвичайно впливовим учасником переговорної команди, який жорстко відстоював права мільйонів громадян ЄС та наполягав на збереженні цілісності єдиного ринку як неподільної цінності, використовуючи своє право на схвалення фінальної угоди як інструмент стратегічного тиску.

Проте, попри беззаперечне юридичне розширення повноважень, над інституцією продовжує тяжіти системна проблема «демократичного дефіциту», яка коріниться у відсутності єдиної загальноєвропейської політичної публічності. Концепція «виборів другого порядку» (second-order elections), розроблена Reif і Schmitt (1980), пояснює сприйняття виборів до Європейського парламенту як менш значущих порівняно з національними виборами, в межах яких голосування часто відбувається за національними ознаками [12]. Водночас вибори до Європейського парламенту 2024 року продемонстрували зростання явки до приблизно 51%, що є найвищим показником з 1994 року. Аналіз електоральних циклів з 1994 по 2019 роки підтверджує, що рівень реальної політизації європейських питань прямо залежить від стратегії мейнстрімних партій, які часто свідомо уникають гострих дискусій про майбутнє інтеграції, аби не втратити прихильність внутрішнього консервативного виборця на місцях [5]. Це формує ситуацію інституційного дисбалансу: Європейський парламент має значний обсяг повноважень на наднаціональному рівні,

однак залишається недостатньо зрозумілим для пересічного громадянина, що періодично зумовлює виникнення кризи легітимності європейської інтеграційної моделі.

Отже, Європейський парламент успішно пройшов складний еволюційний шлях від формальної дорадчої структури до одного з найпотужніших законодавчих інститутів світу. Однак формальне накопичення юридичних прерогатив, послідовно закріплене в актах 1976 і 1986 років, саме по собі не змогло остаточно розв'язати проблему демократичного дефіциту та відчуження громадян від наднаціонального центру. Ключовий виклик сучасності лежить не у площині юридичного браку повноважень, а в дефіциті живої політичної комунікації між Брюсселем та національними суспільствами. Для подолання цього інституційного та комунікаційного розриву необхідно впровадити конкретні механізми вдосконалення виборчого процесу, зокрема запровадження загальноєвропейських виборчих списків, що дозволить трансформувати вибори з сукупності національних змагань на справжній загальноєвропейський політичний процес. Запровадження загальноєвропейських виборчих списків може бути реалізоване на підставі ст. 223(1) Договору про функціонування Європейського Союзу, яка передбачає встановлення єдиної виборчої процедури для виборів до Європейського парламенту. Крім того, реформування правил фінансування транснаціональних партій сприятиме представленню виборцям чітких альтернативних програм розвитку. Реформування фінансування транснаціональних політичних партій можливе шляхом внесення змін до відповідних нормативно-правових актів Європейського Союзу, зокрема Регламенту (ЄС) 2024/1173 про статус і фінансування європейських політичних партій і фондів [16]. Надзвичайно важливим у цьому контексті є й досвід еволюції ЄП для України: вивчення шляху Парламенту до мінімізації демократичного дефіциту та розбудови прозорої інституційної архітектури є стратегічно цінним для адаптації вітчизняного парламентаризму на шляху до членства в ЄС. Досягнення належного рівня демократичної легітимності Європейського парламенту потребує поєднання інституційних реформ і розвитку загальноєвропейської політичної комунікації.

Список використаних джерел:

1. Act concerning the election of the Members of the European Parliament by direct universal suffrage of 20.09.1976. URL: http://www.cvce.eu/content/publication/2003/1/9/3897868f-a751-4111-a799-e7c1f1811bac/publishable_en.pdf (дата звернення: 16.04.2026).
2. Single European Act of 17.02.1986. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT> (дата звернення: 16.04.2026).
3. Budgetary principles / CVCE. European NAvigator. Laurence Maufort.

URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2005/10/5/3f6aa90a-486a-40c7-9a50-76ea3decdbb/publishable_en.pdf (дата звернення: 16.04.2026).

4. Alexandrescu M. (Ed.). European Parliament: Between elections and actions. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2024.

URL: https://www.researchgate.net/publication/386207897_European_Parliament_Between_Elections_and_Action (дата звернення: 16.04.2026).

5. Braun D., Grande E. Politicizing Europe in Elections to the European Parliament (1994–2019): The Crucial Role of Mainstream Parties // Journal of Common Market Studies. 2021. Vol. 60, Issue 2. P. 251–268. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.13168> (дата звернення: 16.04.2026).

6. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 07.02.1992. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL> (дата звернення: 16.04.2026).

7. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts of 02.10.1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT> (дата звернення: 16.04.2026).

8. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts of 26.02.2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT> (дата звернення: 16.04.2026).

9. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13.12.2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign> (дата звернення: 16.04.2026).

10. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT> (дата звернення: 16.04.2026).

11. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. Кн. перша : Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. 312 с.

12. Reif K., Schmitt H. Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*. 1980. Vol. 8. No. 1. P. 3–44. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x> (дата звернення: 20.04.2026).

13. Case C-138/79 Roquette Frères v Council [1980] ECR 3333. Court of Justice of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61979CJ0138> (дата звернення: 20.04.2026).

14. Treaty amending certain financial provisions of the Treaties establishing the European Communities (1970). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11970F> (дата звернення: 20.04.2026).

20.04.2026).

15. Treaty amending certain financial provisions of the Treaties establishing the European Communities (1975). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11975F> (дата звернення: 20.04.2026).

16. Regulation (EU) 2024/1173 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the statute and funding of European political parties and European political foundations. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1173/oj> (дата звернення: 20.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПРОБЛЕМА «ДЕФІЦИТУ ДЕМОКРАТІЇ» В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Богданова Ілона Олександрівна,
студентка групи ЮП-21
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Аналіз розвитку Європейського Союзу свідчить, що європейська інтеграція залишається ключовим орієнтиром для національних правових систем. Метою роботи є аналіз юридичної природи та причин виникнення демократичного дефіциту в ЄС, а також визначення найбільш реалістичних шляхів його мінімізації. Предметом дослідження виступають інституційні та соціокультурні аспекти функціонування демократичних механізмів Європейського Союзу.

Для України як країни-кандидата ця тема має особливий прикладний вимір: копіювання інституційної моделі ЄС без урахування механізмів демократичної підзвітності може призвести до «імпорту» демократичного дефіциту. Розуміння юридичної природи легітимності ЄС є критичним для успішної адаптації *acquis* [1, с. 246].

Однією з найбільш обговорюваних проблем у сучасній юридичній науці є концепт «демократичного дефіциту». У правовому полі він ґрунтується на суперечності між нормами, закріпленими у статтях 9–12 Договору про Європейський Союз (ДЄС) [3]. Хоча ст. 10(1) ДЄС проголошує, що функціонування Союзу базується на представницькій демократії, фактичний розподіл владних повноважень часто зміщує акцент на користь органів з опосередкованою легітимністю. Це створює ризики

для реалізації права громадян на участь у демократичному житті Союзу, що гарантоване статтями 10-12 Хартії основоположних прав ЄС (свобода думки, зібрань та асоціацій), а також статтею 39 щодо активного та пасивного виборчого права до Європейського Парламенту [10]. Ю. В. Бабич у праці «Демократичний дефіцит як проблема ЄС» наголошує, що зазначена проблематика стосується насамперед розриву між пересічними громадянами та наднаціональними управлінськими процесами [1, с. 247].

Наукова дискусія щодо цієї проблеми представлена двома підходами. А. Фолесдал та С. Хікс вказують на інституційний розрив та послаблення національних парламентів [2]. Натомість А. Моравчик обстоює тезу про «легітимність через ізоляцію», вважаючи ЄС ефективною «регуляторною державою», де делегування повноважень технократичним органам є виправданим [4]. Проте такий підхід ігнорує соціокультурний аспект: відсутність прямого впливу породжує відчуження громадян, що підтверджується низькою явкою на виборах до Європарламенту.

Варто зауважити, що Європейський Союз як наднаціональне утворення характеризується складним розподілом влади між Європейським парламентом, Європейською комісією, Радою ЄС та державами-членами. Внаслідок цього зв'язок між громадянами та суб'єктами прийняття рішень є опосередкованим. Тому значна частина населення вважає стан демократії в межах ЄС менш задовільним порівняно з національним рівнем, що підтверджується даними соціологічних опитувань [1, с. 247].

Окрему увагу слід приділити природі функцій ЄС, які часто мають технічний та регуляторний характер. Очікування щодо «прямої демократії» на рівні ЄС можуть бути надмірними, оскільки аналогічні рішення на національному рівні також часто приймаються бюрократичним шляхом, а не через парламентські дебати [3, с. 606-607].

Попри регулярність виборів до Європейського парламенту, вони не забезпечують повного відображення ключових процесів прийняття рішень. Європейська Комісія, будучи виконавчим органом із правом законодавчої ініціативи, не обирається прямим голосуванням, а формується шляхом призначення урядами держав-членів за згодою Парламенту. Така процедура фактично виключає прямий вплив громадян на формування органу, що відіграє вирішальну роль у розробці політики Союзу [3].

Слід також розглянути комунікативний аспект. Слід підкреслити, що ефективна демократія неможлива без прозорості, публічного обговорення та зворотного зв'язку. Відсутність належної комунікації призводить до відчуження демократичних інституцій від суспільства [5, с. 186]. Дослідження впливу медіа-простору підтверджують: позитивне висвітлення «демократичної природи» ЄС сприяє лояльності громадян, тоді як однобока або негативна комунікація посилює скептицизм щодо наднаціональної влади [6].

Фундаментальною причиною демократичного дефіциту є також відсутність єдиного європейського «демосу». Політична демократія передбачає наявність спільноти, яка ідентифікує себе як ціле [7, с. 12-13]. Слабкість загальноєвропейської ідентичності та домінування національної приналежності призводять до сприйняття політики ЄС як «зовнішньої» або «далекої».

На основі наукового аналізу можна виокремити такі перспективні напрями реформування:

По-перше, інституційне зміцнення: надання Європейському парламенту права законодавчої ініціативи та посилення його контрольних функцій щодо Єврокомісії. Такі кроки є необхідними для підвищення легітимності законів ЄС [8, с. 314-315]. Реалістичність низька, оскільки потребує складної процедури перегляду установчих договорів згідно зі ст. 48 ДЕС [3]. По-друге, прозорість та підзвітність: спрощення доступу громадян до інформації про процедури прийняття рішень через цифрові портали та офіційну звітність. Висока реалістичність, бо це - активізація механізмів, передбачених ст. 11 ДЕС [3], зокрема Європейської громадянської ініціативи. По-третє, формування публічної сфери: підтримка незалежних медіа та заохочення загальноєвропейських дебатів, що сприятиме побудові спільного політичного простору [6]. Створення єдиного медіапростору стикається з мовним бар'єром (лінгвістична фрагментація ЄС) та домінуванням національних порядків денних. Хоча є і позитивний аспект через цифровізацію, яка сприяє транскордонній комунікації. Перетворення національних аудиторій на єдиний «європейський демос» є тривалим процесом, що залежить від волі приватних медіахолдингів та інтересу самих громадян. Тому середня реалістичність. По-четверте, розвиток ідентичності: реалізація освітніх та культурних програм для молоді з метою формування солідарності та усвідомленого «європейського громадянства» [7, с. 12-13]. У цьому напрямку є висока реалістичність реалізації. На відміну від інституційних реформ, цей напрям уже має успішні прецеденти (наприклад, програма Erasmus+). Формування спільної ідентичності через освіту не потребує зміни засновних договорів і має стабільну фінансову підтримку з бюджету ЄС. Це найбільш реалістичний та «м'який» інструмент мінімізації демократичного дефіциту в довгостроковій перспективі.

З огляду на унікальну наднаціональну природу Союзу, доцільним видається впровадження гнучких форм демократії. Модель «простору демократичних недоліків» Д. Яно передбачає баланс між представницькою, партисипативною та деліберативною демократією, адаптований до викликів сучасності [9].

Таким чином, проведений аналіз дозволяє підвести підсумок, що демократичний дефіцит у ЄС є не просто технічною вадою, а фундаментальною суперечністю між наднаціональною природою Союзу та

традиційною концепцією демократії в конституційному праві держав-членів. Первинною причиною дефіциту є соціокультурний розрив («відсутність єдиного демосу»), що робить неможливим повне подолання цієї проблеми за сучасними правилами ЄС, якщо не проводити радикальну реформу всієї його системи. У контексті співвідношення безпосередньої та представницької демократії, проведений аналіз свідчить, що найбільш пріоритетним шляхом є не зміну установчих договорів, що є малореалістичним, а розвиток партисипативних інструментів (ст. 11 ДЕС). Посилення цифровізації прямої участі громадян є найбільш перспективним вектором, який дозволить збалансувати технократичну ефективність інституцій ЄС із конституційними вимогами щодо демократичної легітимності влади. Такий підхід є критично важливим і для України, оскільки інтеграція до ЄС має супроводжуватися розбудовою прозорих механізмів підзвітності на всіх рівнях управління.

Список використаних джерел:

1. Бабич Ю. В. «Дефіцит демократії» як проблема Європейського Союзу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 246–249. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11336/1/Babich_246-249.pdf. (дата звернення 18.04.2026)
2. Follesdal A., Hix S. Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *Journal of Common Market Studies*. 2006. Vol. 44, No. 3. P. 533–562. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x>. (дата звернення 18.04.2026)
3. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: від 7 лют. 1992 р. (у редакції Лісабонської угоди 2007 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (дата звернення 18.04.2026)
4. Moravcsik A. In Defense of the “Democratic Deficit”: Reassessing Legitimacy in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40, No. 4. P. 603–624.
5. Кузьменко В. В. Дефіцит комунікації та демократії в Європейському Союзі: виклики для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 136. С. 180–192.
6. Vaccari C., Anselmi M. Discussing the Democratic Deficit. *International Journal of Communication*. 2015. Vol. 9. URL: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/2988/1479>. (дата звернення: 18.04.2026)
7. Шельчук Т. С. Проблема дефіциту демократії у Європейському Союзі. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 10/1. С. 12–15. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/18973> (дата звернення 18.04.2026).
8. Uhma P. The democratic legitimacy of the European Union and its laws: theoretical challenges and practical examples. *Rocznik Administracji Publicznej*. 2023. Vol. 9. P. 308–322.

9. Jano D. Understanding the “EU democratic deficit”. A two dimension concept on a three level-of-analysis. *Politikon: The IAPSS Journal of Political Science*. 2009. Vol. 14, No. 1. P. 61–74.

10. Хартія основоположних прав Європейського Союзу : від 7 груд. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text. (дата звернення 18.04.2026)

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ВІДПОВІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ НОРМ УКРАЇНИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СТАНДАРТАМ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Бондаренко Михайло Дмитрович,
студент групи ЮП-51
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Процес внутрішнього переміщення населення в Україні є закономірним наслідком збройної агресії з боку російської федерації, який наразі набуває безпрецедентних масштабів. Істотну кількість складнощів викликає навіть спроба об'єктивного підрахунку кількості осіб, які сьогодні мають статус внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України у відповідь на запит інформаційного видання "Апостроф" щодо кількості лише офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб станом на грудень 2025 року повідомляло про 4,62 млн осіб, що мають такий статус. Лідерами за кількістю ВПО залишаються Харківська, Донецька та Дніпропетровська області, а також місто Київ [1]. За оцінками МОМ (Міжнародної організації з міграції), фактична чисельність ВПО в Україні складає 3 548 000 осіб (основні статистичні дані щодо кількості ВПО в Україні відображають ситуацію в різні періоди часу) [2, с.1]. Отже, з огляду на той факт, що внутрішньо переміщені особи об'єктивно є однією з найвразливіших категорій населення – проблема захисту їх прав і свобод безсумнівно постає як актуальна, з чого випливає й необхідність розгляду та ревізії норм національного українського законодавства в аспекті відповідності європейським та міжнародним стандартам.

Метою роботи є аналіз національних правових норм України на

предмет відповідності європейським стандартам у сфері захисту прав ВПО, виявлення існуючих проблем реалізації цих прав. Предметом дослідження в роботі є відповідність національних правових норм України європейським та міжнародним стандартам (Керівним принципам ООН, Конвенції про захист прав людини, рекомендаціям ПАРЄ та *acquis communautaire* ЄС) у сфері забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також виявлення існуючих проблем їх практичної реалізації в умовах воєнного стану.

В основі як європейського, так і українського законодавства, що регулює питання ВПО фактично лежать Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни 1998 р. (розроблені представником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішньо переміщених осіб, документ E/CN.4/1998/53/Add.2), що обумовлює необхідність їх розгляду у роботі.

У відповідності до Принципу 4 Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення внутрішньо переміщені особи користуються на основі повної рівності тими ж правами та свободами, передбаченими міжнародним правом і національним законодавством, що й інші особи в країні, без дискримінації через статус переміщених. [3] Кожна внутрішньо переміщена особа має право на вільне пересування та свободу вибору місця проживання (Принцип 14) [3]. Усі внутрішньо переміщені особи мають право на адекватний життєвий рівень; компетентні органи влади незалежно від обставин і без дискримінації забезпечують їм безпечний доступ до основних продуктів харчування та питної води, житла, одягу, а також медичних послуг і першої допомоги (Принцип 18) [3]. Ніхто не може бути довільно позбавлений майна. Майно та власність внутрішньо переміщених осіб захищаються від розграбування, прямих чи невиборчих нападів, використання у військових цілях, каральних дій, знищення чи експропріації як колективного покарання, а також від довільної експропріації, присвоєння чи використання залишених об'єктів (Принцип 21) [3]. Компетентні органи влади несуть головний обов'язок і відповідальність за створення умов та надання допомоги, які дозволяють внутрішньо переміщеним особам добровільно, в безпечних умовах і з гідністю повернутися до своїх домівок або переселитися в іншу частину країни, а також за полегшення їх реінтеграції з активною участю самих переміщених у плануванні цих процесів. Повернені особи не піддаються дискримінації, мають рівний доступ до участі в державних справах та державній службі. Органи влади сприяють поверненню майна чи, якщо це неможливо, забезпечують компенсацію або інше справедливе відшкодування. Усі відповідні органи влади забезпечують оперативний і безперешкодний доступ міжнародних гуманітарних організацій для сприяння поверненню, переселенню та реінтеграції (Принципи 28–30) [3]. Таким чином, Керівні принципи слід розглядати як уніфікований

документ, який узагальнив наявні в міжнародному праві засади та керівні принципи у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб [4, с.176].

Ще однією складовою підґрунтя нормативно-правових актів, які регулюють питання ВПО як на національному, так і на міжнародному рівні виступає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ратифікована Україною 17.07.1997) та зокрема Протокол № 4 до неї 1963 р. (аналогічно ратифікований Україною 17.07.1997) які закріплюють: свободу пересування та вільний вибір місця проживання на території держави [5] (ст. 2 Протоколу № 4); право на повагу до приватного і сімейного життя, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. (ст. 8 Конвенції); [6] захист права власності [7] (ст. 1 Протоколу № 1).

Важливою до врахування з боку українського органу законодавчої влади (ВРУ) є також Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1708 (від 28 січня 2010 року) «Пам'ятаючи про ці міжнародні стандарти та досвід реституції майна й програм компенсації, здійснених у Європі до цього часу, держави-учасниці закликають: гарантувати вчасне й ефективне відшкодування втраченого доступу та прав на житло, землю й майно, залишені біженцями або ВПО, не очікуючи на результати переговорів щодо вирішення збройних конфліктів або статусу певної території; переконатися, що таке відшкодування має форму реституції шляхом підтвердження юридичних прав біженців і переміщених осіб на їхнє майно й відновлення їхнього безпечного фізичного доступу до такого майна та володіння ним. Якщо реституція неможлива, має надаватися належна компенсація, яка відбувається через підтвердження попередніх юридичних прав на майно та надання коштів і речей, які мають відповідне співвідношення до їхньої ринкової вартості або через інші форми справедливого відшкодування; (п. 10., 10.1., 10.2.)» [8].

Потребує розгляду також Рекомендація ПАРЄ 1877 (від 24 червня 2009 року) «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час», у змісті якої звернено увагу на проблему довгострокового переміщення. Державам рекомендовано забезпечити ВПО доступ до праці, освіти, соціального захисту та житла, незалежно від можливості повернення, та створити ефективні механізми інтеграції [9].

Центральне місце серед нормативно-правових актів, що регулюють питання прав ВПО, як і інших громадян в Україні, звичайно є Конституція України в чинній редакції, що гарантує базові права, релевантні для ВПО: свободу пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33); право на житло (ст. 47); соціальний захист (ст. 46); достатній життєвий рівень (ст.

48); рівність перед законом без дискримінації за місцем проживання (ст. 24). Обмеження ж цих прав можливе лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ст. 64) і лише в обсязі, передбаченому законом [10].

Спеціальним законом є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII (в редакції від 04.04.2025). Він визначає ВПО як особу, яка перемістилася з тимчасово окупованих територій або районів бойових дій, закріплює за нею право на вільний вибір місця проживання, реєстрацію, збереження прав на попереднє житло та майно, доступ до освіти, медичної допомоги, соціальних виплат і працевлаштування [11]. Постанова Кабінету Міністрів України № 509-2014-п від 01.10.2014 (в редакції від 28.08.2025) регулює облік ВПО та формалізує процес видачі довідки про взяття на облік особи як внутрішньо переміщеної [12].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII допускає тимчасові обмеження свободи пересування, запровадження комендантської години, примусову евакуацію та вилучення майна для потреб оборони (ст. 8), але передбачає відшкодування збитків у повному обсязі (ст. 23) [13].

Щодо позитивних аспектів відповідності норм українського національного законодавства загальноєвропейським та міжнародним стандартам: Закон № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та Постанова Кабінету Міністрів України № 509-2014-п) безпосередньо імплементують Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни, зокрема щодо свободи пересування, недопущення дискримінації та реєстрації осіб як ВПО. Гарантії, що закріплені у Конституції України (ст. 33, 47) відповідають ст. 2 Протоколу № 4 та ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Разом з тим, під час аналізу практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) виявлено як успіхи, так і системні прогалини. У справі *Selygenenko and Others v. Ukraine* (рішення від 21.10.2021, заяви № 24919/16 та № 28658/16) Суд констатував порушення статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції (загальна заборона дискримінації). Заявники — ВПО з Криму та Донецької області, які проживали в Києві, — були позбавлені права голосу на місцевих виборах 2015 року, оскільки їхня реєстрація залишилася на окупованих територіях. Суд підкреслив, що держава не врахувала особливе становище ВПО: зміна реєстрації загрожувала втратою статусу та соціальних виплат, а формальна прив'язка до «місця прописки» призвела до дискримінації в реалізації політичних прав, гарантованих національним законодавством. Це рішення чітко вказує на невідповідність практики застосування норм Закону № 1706-VII європейським стандартам недискримінації та ефективної участі ВПО в публічних справах [14].

У справі *Shylyna v. Ukraine* (рішення від 15.02.2024, заява № 2412/19)

ЄСПЛ не встановив порушення статті 1 Протоколу № 1. Заявниця — ВПО з Криму — була позбавлена щомісячної допомоги через відмову відкрити рахунок у державному банку «Ощадбанк», як того вимагав закон. Суд визнав таку умову пропорційною, чіткою та такою, що перебуває в межах широкого margin of appreciation держави в соціально-економічній сфері. Водночас справа ілюструє адміністративні бар'єри, які можуть ускладнювати реалізацію соціальних прав ВПО, навіть якщо вони не перевищують європейських стандартів [15].

Щодо деяких колізій, що мають місце між нормами національного законодавства України та європейським законодавством: Обмеження свободи пересування під час воєнного стану. Закон № 389-VIII закріплює обмеження вибору місця проживання та запроваджує евакуацію (ст. 8 п. 6, 10, 19), що відповідає ст. 64 Конституції України, але потребує запровадження більш чітких критеріїв пропорційності, щоб не суперечити Принципу 14 Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни та ст. 2 Протоколу № 4. Майнові права та реституція. Проведений в роботі аналіз свідчить, що Закон № 1706-VII не містить фактичної форми реалізації механізму захисту майна, залишеного на окупованих територіях. Резолюція ПАРЄ 1708 (2010) закликає до пріоритетної реституції або компенсації (п. 10.2), проте в Україні де-факто істотна кількість осіб із статусом ВПО не мають ефективної, реальної можливості реалізації таких механізмів. Рекомендація ПАРЄ 1877 (2009) вказує на ризик «забування» ВПО. В Україні ж частина внутрішньо переміщених осіб проживає в умовах, що не відповідають Принципу 18 Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни (правах на достатній рівень забезпечення житлом, медичної допомоги). «Поширеною проблемою, з якою стикаються внутрішньо переміщені особи, є ускладнена можливість отримати доступ до різних видів державних послуг (пенсійне забезпечення, освіту, медичні послуги тощо), реалізувати своє право на працю, а також окремі цивільні права. Причинами цього є відсутність в осіб документів, які посвідчують особу, освіту, статус, як суб'єкта права на отримання соціальних виплат чи пенсійного забезпечення. Відсутність документів, що посвідчують право власності на рухоме чи нерухоме майно також зумовлює проблеми у реалізації такого права. Відсутність інформації в осіб про їх страховий та трудовий стаж зумовлює проблеми щодо пенсійного забезпечення» [16, с.29].

Національні правові норми України в цілому відповідають європейським стандартам, проте існує певний розрив між декларативними нормами та їх практичною формою реалізації, що подекуди обумовлено важкістю умов воєнного стану.

Щодо *acquis communautaire* Європейського Союзу в сенсі захисту переміщених осіб, то безпосередніх директив, присвячених саме

внутрішньо переміщеним особам (IDPs), в ЄС немає, оскільки внутрішнє переміщення залишається переважно національною компетенцією держав-членів. Однак ЄС активно впливає на стандарти через Загальну європейську систему притулку та Директиву про тимчасовий захист 2001/55/ЄС (Temporary Protection Directive), яку вперше в історії було активовано 4 березня 2022 р. щодо осіб, які виїхали з України через повномасштабне вторгнення [17, с. 1-6]. Директива гарантує гармонізовані права на проживання, працю, освіту, медичну допомогу та соціальний захист для понад 4 млн українців у країнах ЄС. Вона підкреслює принцип солідарності та недискримінації, а також передбачає поступовий перехід до довгострокових статусів (продовжена до березня 2027 р. рішенням Ради ЄС).

У контексті підтримки ВПО всередині України ЄС діє через фінансові інструменти (Ukraine Facility на 50 млрд євро на 2024–2027 рр., проекти ЄІБ щодо соціального житла, програми KfW та CoE Development Bank на іпотеку для ВПО) та вимоги щодо наближення законодавства в рамках Угоди про асоціацію та процесу вступу. Асquis вимагає від України відповідності Хартії основних прав ЄС (статті про недискримінацію, право на житло, соціальний захист) та імплементації рекомендацій ПАРЕ (1708 (2010) і 1877 (2009)), які акцентують пріоритет реституції майна, компенсацію та інтеграцію ВПО незалежно від можливості повернення. Позиція ЄС чітка: держава-кандидат повинна забезпечувати ефективні механізми захисту прав ВПО як частину реформ верховенства права та соціальної згуртованості.

Незважаючи на загальну відповідність декларативних норм, існує розрив між ними та практичною реалізацією, зумовлений умовами воєнного стану. Обмеження свободи пересування та примусова евакуація (Закон № 389-VIII) потребують чіткіших критеріїв пропорційності. Механізми захисту майна, залишеного на окупованих територіях, залишаються декларативними (Закон № 1706-VII не передбачає ефективної реституції чи компенсації). Частина ВПО проживає в умовах, що не відповідають Принципу 18 Керівних принципів ООН (доступ до житла, харчування, медичної допомоги). Рішення ЄСПЛ у справі *Selygenenko* підтверджує системну дискримінацію у політичних правах.

Пропозиції *de lege ferenda*. Для усунення виявлених прогалин пропонується:

Внести зміни до Закону № 1706-VII та Закону «Про правовий режим воєнного стану», запровадивши чіткі критерії пропорційності обмежень свободи пересування та евакуації (з обов'язковим судовим контролем *ex post* та компенсацією в повному обсязі, відповідно до ст. 2 Протоколу № 4 та практики ЄСПЛ). Створити спеціальний механізм реституції/компенсації майна ВПО: запровадити державний Реєстр втраченого майна на окупованих територіях, Фонд компенсацій

(фінансований за рахунок конфіскованих російських активів та міжнародної допомоги) та адміністративну процедуру розгляду заяв за принципами Пінхейро (Pinheiro Principles) [18], з пріоритетом реституції перед компенсацією (відповідно до Резолюції ПАРС 1708). Усунути дискримінацію у виборчих правах: дозволити ВПО голосувати на місцевих виборах за місцем фактичного проживання на підставі довідки ВПО (внесення змін до Виборчого кодексу з урахуванням висновків ЄСПЛ у *Selygenenko*). Розробити та прийняти Закон «Про соціальну інтеграцію та довгострокове забезпечення житлом ВПО», який передбачить масштабні програми соціального житла (з урахуванням *acquis* ЄС та рекомендацій ПАРС 1877), пільгову іпотеку та гранти на придбання житла, з обов'язковою участю ВПО в плануванні. Посилити судовий захист: запровадити спрощений порядок розгляду спорів ВПО щодо майна, соціальних виплат та реєстрації, а також обов'язковий моніторинг відповідності національного законодавства *acquis communautaire* ЄС у рамках переговорів про вступ. Гармонізувати політику з європейськими стандартами: затвердити середньострокову Стратегію інтеграції ВПО до 2030 р. з чіткими індикаторами (доступ до праці, освіти, медичної допомоги), узгоджену з Директивою 2001/55/ЄС та рекомендаціями ЄС щодо *durable solutions*.

Список використаних джерел:

1. Глушко Д. В яких регіонах України найбільше внутрішньо переміщених осіб і як змінилася їхня кількість – інфографіка. *Апостроф*. URL: <https://apostrophe.ua/society/vpo-v-ukraini-kyiv-ta-regiony-kinets-2025.html> (дата звернення: 12.04.2026).
2. Міжнародна організація з міграції (МОМ), Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні, квітень 2024 року. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf (дата звернення: 12.04.2026).
3. Commission on human rights. Guiding Principles on Internal Displacement. URL: <https://docs.un.org/en/e/cn.4/1998/53/add.2> (дата звернення: 12.04.2026).
4. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Відповідність українського законодавства міжнародним стандартам захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4. Том 2. С. 175–183. – URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/ac31b20d-fbd8-4dd9-9846-dfc394a0d857> (дата звернення: 12.04.2026).
5. Протокол N 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї: від 16.09.1963 №4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text (дата звернення: 12.04.2026).

6. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.04.2026).

7. Протокол №1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 12.04.2026)

8. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1708 (2010) «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806b5a6d> (дата звернення: 12.04.2026).

9. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1877 (2009) «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» від 24.06.2009. URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab0> (дата звернення: 12.04.2026).

10. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.04.2026)

11. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (в редакції станом на 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18> (дата звернення: 12.04.2026).

12. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509 (в редакції станом на 28.08.2025, зі змінами, внесеними постановою КМУ від 26.08.2025 № 1033). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/509-2014-п> (дата звернення: 12.04.2026)

13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.04.2026).

14. SELYGENENKO AND OTHERS v. UKRAINE : рішення Європейського суду з прав людини від 21.10.2021 (№ 24919/16 28658/16). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216061> (дата звернення: 12.04.2026).

15. SHYLINA v. UKRAINE : рішення Європейського суду з прав людини від 15.02.2024 (Заява №2412/19). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-230878> (дата звернення: 12.04.2026).

16. Передерій О. Проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (123). С. 28-33 URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/12105> (дата звернення: 12.04.2026)

17. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection // Official Journal of the European Union. 2022. L 71. P. 1–6. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/0382/oj> (дата

звернення: 21.04.2026).

18. Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons (the Pinheiro Principles) : (endorsed by the UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, June 2005). URL: <https://www.unhcr.org/media/principles-housing-and-property-restitution-refugees-and-displaced-persons-pinheiro> (дата звернення: 21.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ: ПРАВОВІ ВИМІРИ ТА ТЕОРИТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ

Бояринцева Вікторія Іванівна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Криза ліберальної демократії в сучасній Європі дедалі частіше стає предметом не лише політологічних дискусій, а й правового аналізу. В окремих державах-членах ЄС спостерігається послаблення верховенства права та звуження гарантій прав людини, що актуалізує необхідність глибокого теоретичного осмислення альтернативних моделей – «неліберальної» та «делегативної» демократії. Важливим аспектом є те, як право відображає зазначені процеси, та оцінка того, наскільки ефективно працюють механізми Європейського Союзу і Ради Європи, спрямовані на підтримку демократичних стандартів. Від того, наскільки дієвими будуть ці механізми, залежить здатність країн захищати себе від зовнішніх та внутрішніх викликів. Метою цього дослідження є аналіз кризи ліберальної демократії в сучасній Європі, зокрема через призму правових механізмів Європейського Союзу та Ради Європи, а також оцінка їх ефективності у протидії демократичному відкату.

Демократія є явищем правової дійсності, що спричиняє суттєвий вплив на всі сфери суспільного і державного життя; ідеальною моделлю суспільного устрою, заснованою на цінностях свободи, рівності і прав людини та громадянина; державним режимом, що визначає пріоритетні способи здійснення влади. Вона є багатоплановою категорією, яка виражає здійснення народовладдя через рівність громадян, систему їхніх конституційних прав і свобод тощо [1].

Ліберальна демократія – це форма демократії, в якій влада більшості

поєднується з гарантованим обмеженням державної влади та захистом особистих свобод і прав меншин на основі конституційних норм. Уряд діє в установлених законом межах, а права громадян захищені інституційно. До її фундаментальних принципів належать плюралізм і толерантність, верховенство права, поділ влади, незалежність судової системи та забезпечення основних прав і свобод людини. Історично ці принципи сформувалися під впливом ідей Просвітництва, а також результатів американської та французької революцій, що утвердили концепцію природних прав людини [2].

Неліберальна демократія — це політичний режим, у якому формально зберігаються демократичні процедури (вибори, інститути представництва), але системно обмежуються громадянські свободи, незалежність судів і медіа, а також права меншин. Такий режим характеризується концентрацією влади в руках виконавчої гілки, використанням законодавства для обмеження опозиції та контролю над інформаційним простором. Прикладами неліберальних тенденцій у Європі часто називають Угорщину та частково Польщу в період реформ судової системи.

Делегативна демократія, за визначенням Г. О'Доннелла, — це форма демократії, у якій обраний лідер отримує широкі повноваження і фактично діє без належних механізмів стримувань і противаг [3]. Вибори забезпечують легітимність влади, але після їх проведення контроль з боку парламенту, судів і суспільства значно послаблюється. Така модель часто виникає в країнах із нестабільними демократичними інститутами та може призводити до авторитарних практик під прикриттям демократичної легітимності.

У сучасному світі спостерігається явище демократичного відкату, що проявляється в послабленні демократичних інститутів і обмеженні прав людини. Однією з ключових тенденцій є зниження якості демократії, що супроводжується маніпуляцією виборчим процесом, розширенням повноважень виконавчої влади, обмеженням діяльності опозиції, централізацією ухвалення рішень і зростанням контролю над медіа. За таких умов зростає роль популістських рухів, падає довіра до влади, посилюється політична поляризація та соціальні розколи [4].

Демократичний відкат передбачає поступове обмеження конституційних прав громадян, політичної конкуренції та послаблення демократичних інститутів. За сучасними дослідженнями, частка населення світу, що проживає в недемократичних режимах, суттєво зросла [5]. Н. Бермео визначає демократичний відкат як процес послаблення або ліквідації інститутів, що забезпечують функціонування демократії [6]. Він відбувається поступово і часто приховано, через обмеження виборчої конкуренції, доступу до інформації та зниження можливостей громадян контролювати владу [7]. Криза демократії супроводжується політичною

корупцією, руйнуванням верховенства права, слабкістю громадянського суспільства та зниженням політичної участі громадян, що негативно впливає на якість демократичного управління [4].

Європейський Союз та Рада Європи застосовують низку інструментів для протидії демократичному відкату. До них належать процедура за статтею 7 Договору про ЄС [8], механізм умовності фінансування, моніторингові місії, діяльність Європейського суду з прав людини та Венеціанської комісії. Однак ефективність цих інструментів обмежується політичними чинниками та складністю реагування на поступові зміни.

Для України, як країни-кандидата на вступ до ЄС, проблема демократичного відкату має особливе значення. В умовах війни та реформ важливо забезпечити баланс між безпекою і збереженням демократичних стандартів. Механізми ЄС (зокрема, умовність фінансування та вимоги щодо верховенства права) і Ради Європи (контроль через ЄСПЛ та експертні висновки Венеціанської комісії) є ключовими орієнтирами для подальшого демократичного розвитку України.

Практика застосування механізмів ЄС і Ради Європи демонструє їх обмежену, але реальну ефективність. Зокрема, у 2022–2023 роках Європейська Комісія застосувала механізм умовності фінансування щодо Угорщини, що призвело до заморожування значної частини коштів ЄС через порушення принципу верховенства права. Крім того, Європейський суд з прав людини у справах щодо судової реформи в Польщі неодноразово встановлював порушення права на справедливий суд, що свідчить про здатність Ради Європи впливати на держави через юридичні механізми. Венеціанська комісія також надавала критичні висновки щодо змін у судовій системі Польщі, підкреслюючи ризики для незалежності судової влади.

Пропозиції щодо вдосконалення механізмів захисту демократії в ЄС:

1. Внести зміни до Регламенту (ЄС) 2020/2092 [9] шляхом запровадження автоматичного механізму призупинення фінансування у разі встановлення системних порушень верховенства права без необхідності додаткового політичного рішення Ради ЄС.

2. Розширити повноваження Європейської Комісії щодо раннього реагування шляхом створення постійного механізму моніторингу (Rule of Law Review Cycle) із правом ініціювати санкційні процедури на початкових етапах порушень.

3. Інституціоналізувати участь громадянського суспільства через закріплення обов'язкових консультацій у процедурах оцінки верховенства права на рівні ЄС.

Для України доцільно:

- гармонізувати законодавство із стандартами ЄС у сфері верховенства права;

- забезпечити реальну незалежність судової влади через реформу органів суддівського врядування;
- посилити антикорупційні механізми відповідно до вимог ЄС;
- впровадити системний моніторинг дотримання прав людини навіть в умовах воєнного стану.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що механізми Європейського Союзу та Ради Європи є важливими інструментами захисту демократичних стандартів, однак їх ефективність залишається обмеженою через політичний характер процедур та складність реагування на поступові порушення. Найбільш дієвими є фінансові інструменти впливу та рішення ЄСПЛ, тоді як превентивні механізми потребують подальшого вдосконалення. У цих умовах зміцнення правових гарантій верховенства права та підвищення інституційної спроможності є ключовими для запобігання демократичному відкату як у державах ЄС, так і в Україні.

Список використаних джерел:

1. Ревенко Д. А. Ліберальна демократія: теоретичні підходи, інститути, стійкість та оцінка демократичності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2025. № 48. С. 40–50. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-48-04> (дата звернення: 17.04.2026).
2. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76, No. 6. P. 22–43. DOI: <https://doi.org/10.2307/20048404> (дата звернення: 17.04.2026).
3. O'Donnell G. Delegative Democracy. *Journal of Democracy*. 1994. Vol. 5. No. 1. P. 55–69. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0010> (дата звернення: 17.04.2026).
4. Кравченко В., Добридень О. Сутність та характерні риси сучасного демократичного відкату. *Modern Historical and Political Issues*. 2025. Vol. 51. P. 193–199. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2025.51.193-199> (дата звернення: 17.04.2026).
5. Abels C., Huttunen K., Hertwig R., Lewandowsky S. Dodging the autocratic bullet: enlisting behavioural science to arrest democratic backsliding. *Behavioural Public Policy*. 2024. P. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1017/bpp.2024.20> (дата звернення: 17.04.2026).
6. Bermeo N. On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27. No. 1. P. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.2016.0012> (дата звернення: 17.04.2026).
8. Curato N., Fossati D. Authoritarian Innovations: Crafting Support for a Less Democratic Southeast Asia. *Democratization*. 2020. Vol. 27. No. 6. P. 1006–1020. DOI: <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1798537> (дата звернення: 17.04.2026).
9. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та

деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 17.04.2026).

9. Regulation (EU) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj/eng> (дата звернення: 17.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Виноградов Олексій Денисович,
студент групи ЮП-51
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Україна, навіть за важких умов сьогодення, активно рухається шляхом європейської інтеграції. Це зумовлює необхідність гармонізації законодавства та реформування судової системи. Післявоєнна відбудова України матиме на меті сприяння справедливому та доступному правосуддю для відновлення довіри суспільства, підвищення престижу та залучення інвестицій. Проте системні проблеми судової системи досі перешкоджають повній реалізації права на судовий захист згідно з європейською демократичною парадигмою.

Відповідно до вищевказаного можна виділити таке дослідницьке питання (RQ): «Проблеми реалізації права на судовий захист в Україні в контексті європейської демократичної парадигми»

Право на справедливий суд, як невід’ємна складова принципу верховенства права, є фундаментальною правовою цінністю демократичного суспільства. Під час ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенції) Україна взяла на себе зобов’язання відповідно до цього міжнародно-правового документу, що вимагають від держави організації правової системи так, щоб дійсно гарантувати передбачені Конвенцією права на справедливий судовий розгляд та ефективний засіб юридичного захисту. [1 с. 103]

Основним положенням у межах цієї теми є ст. 6 Конвенції, яка передбачає наступне: кожен має право на справедливий і публічний

розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановлений законом ... [2] Також у ст. 13 згадується право на «ефективний засіб правового захисту», що включає гарантії доступу до суду, незалежності суддів та змагальності сторін

Важливим етапом “реальної” імплементації цих норм стали реформи після 2014 року, на які також вплинуло рішення ЄСПЛ у справі “Волков проти України” [3]. Він передбачав внесення масштабних змін до Конституції України та ухвалення нової редакції Закону «Про судоустрій і статус суддів», що призвело до започаткування нової системи судоустрою, удосконалення процедур добору суддів і формування Вищої ради правосуддя як інституційної гарантії суддівського врядування. Реформа була спрямована на виконання зобов’язань перед Радою Європи та відповідала рекомендаціям Венеційської комісії. [4 с. 6]

Попри формальне визнання цих стандартів, у сучасних умовах можна виділити такі проблеми реалізації права на судовий захист: територіальна недоступність; процесуальні зловживання; низька довіра до судової системи; навантаженість та кадровий дефіцит, тривалість процесів, воєнний стан тощо.

Так, у низці процесів обмежено або повністю виключено відкритість і публічність розгляду справ — зокрема у випадках, коли засідання проводяться дистанційно або в режимі відеоконференцій без доступу сторонніх осіб чи преси. Попри те, що такі обмеження зумовлені міркуваннями безпеки, це створює ризик втрати довіри громадськості до суду та сприйняття судочинства як непрозорого. Крім того, залишається неврегульованим питання архівації й захисту даних у разі дистанційного розгляду, що ускладнює контроль за дотриманням процесуальних гарантій [5 с. 728].

До того ж, на підтвердження проблеми щодо навантаженості та кадрового дефіциту суду можна навести приклад з статистики: у звіті Державної судової адміністрації від 2024 року зазначається, що Штатна чисельність працівників апаратів місцевих та апеляційних судів станом на 31.12.2024 становить 27 654 (на 31.12.2023 – 27 528) посади. Фактична чисельність працівників апаратів місцевих та апеляційних судів станом на 31.12.2024 становить 22 781 (на 31.12.2023 – 22 959) особа [6]. Також Статистика РСУ за 2025 рік свідчить про значний недобір суддів у більшості місцевих судів. Зокрема, лідером є Печерський районний суд м. Києва потребує 87 суддів за нормативною чисельністю (показник для ефективної роботи суду), тоді, як фактична чисельність, затверджена ВРП, складає лише 36, а фактична - 20 суддів. [7]

ЄС у своїй практиці користується принципами, як приклад принцип ефективності (Effectiveness): Вимагає, щоб національні процесуальні правила (наприклад, терміни позовної давності, вимоги до доказів) не робили реалізацію прав ЄС практично неможливою або надмірно

складною. У справі *Rewe-Zentralfinanz* СЕС чітко встановив, що національні органи не можуть посилалися на власні процедурні правила, щоб перешкоджати ефективності права ЄС. [8 с. 280] Проте на практиці "власні процедурні правила" українських судів часто створюють бар'єри, які породжують частину раніше вказаних проблем.

У цьому контексті можна відмітити колізію в українській практиці, так у справі *Волчлі проти Франції* вказано, що при застосуванні процедурних правил варто уникати як надмірного формалізму, який буде впливати на справедливість процедури, так і зайвої гнучкості, яка призведе до нівелювання процедурних вимог, встановлених законом, та порушення принципу правової визначеності [9].

Однак і в рамках національного законодавства існує слідуюча думка, так КАС ВС зазначав, що формалізм є явищем позитивним та необхідним, оскільки забезпечує чітке дотримання судами процесу [10]. Надмірний же формалізм заважає практичному та ефективному доступу до суду. Також ВП ВС вказувало, що створення судом необґрунтованих переваг в поданні та оцінці доказів на етапі розгляду справи в судах першої та апеляційної інстанцій може порушувати принцип рівності прав сторін у процесі [11].

Таким чином, спостерігається певна невизначеність у застосуванні процесуальних норм, зокрема щодо меж допустимого формалізму, що ускладнює його чітке встановлення в конкретній справі. У свою чергу, така неузгодженість із процесуальним законодавством може призводити до свавілля та фактичного обмеження права на судовий захист.

Важливим вектором подолання цих проблем є диджиталізація судового процесу, зокрема електронні платформи для розгляду справ дозволяють знизити залежність від фізичної присутності учасників процесу та забезпечити оперативний доступ до судочинства навіть у кризових умовах. Використання відеоконференцій, онлайн-кабінетів для подання документів та інструментів автоматичного відстеження справ сприяє підвищенню ефективності роботи судової системи [12 с. 67].

Наразі в Україні встановлено обов'язкову реєстрацію електронних кабінетів для певних категорій осіб згідно з ч. 6 ст. 14 ЦПК [13].

Проведений аналіз свідчить, що незважаючи на значний вплив європейських стандартів, судова система України залишається обтяженою системними проблемами, зокрема кадровим дефіцитом, процесуальним формалізмом, перевантаженістю судів і тривалістю розгляду справ.

Для подолання зазначених проблем необхідно не лише формальне закріплення європейських стандартів, а їх реальне застосування у практиці судів. Зокрема, доцільно: по-перше, підвищити ефективність діяльності судів першої інстанції, зменшуючи залежність від перегляду справ вищими інстанціями; по-друге, забезпечити системне врахування практики ЄСПЛ (від формального до реального); по-третє, обмежити надмірний процесуальний формалізм із збереженням принципу правової визначеності

(конкретизація ст. 83, 121, 124, 127 ЦПК, як приклад); по-четверте, продовжити диджиталізацію (цифровізацію) судочинства; по-п'яте, підвищити рівень правової культури учасників процесу, такі зміни мають ключове значення в контексті євроінтеграції України, оскільки забезпечення ефективності та незалежності судової влади є однією з базових вимог у межах Кластеру 1 (Fundamentals). Отже, ключовою умовою ефективного судового захисту є не лише наявність відповідних норм, а їх узгоджене та послідовне застосування на практиці.

Список використаних джерел:

1. Карпенко М. В., Котова Л. В. Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту в практиці ЄСПЛ. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. №1 (47). С. 103-119.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована Законом від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Дата звернення: 10.04.2026).
3. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 09.01.2013 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (Дата звернення: 10.04.2026 року).
4. Андрушко І. П., Поліщук О. А., Коломієць Ю. М. Вплив судової практики Європейського суду з прав людини на реформу правосуддя в Україні. *Академічні візії*. 2025. № 49. С. 1–12.
5. Кулініч О. О. Право на справедливий суд як ключовий елемент верховенства права: проблеми реалізації в Україні в умовах воєнного стану *Актуальні питання в сучасній науці. Серія: Право*. 2025. № 5(35). С. 725-732.
6. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2024 рік. *Офіційний сайт Державної судової адміністрації*. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/pokazniki-diyalnosti/1233/zvit_dsa_24 (Дата звернення 10.04.2026 року).
7. Інформація про показники часу, необхідного для розгляду справ і матеріалів, які надійшли до загальних місцевих судів та орієнтовна нормативна чисельність суддів за даними звітності за 2025 рік. *Офіційний сайт Ради суддів України*. URL: https://rsu.gov.ua/mzs-2025_4-maps (Дата звернення: 10.04.2026 року).
8. Шамрай В. В., Слюсаренко Ю. А. Реалізація громадянами європейського союзу права на захист своїх прав та свобод в суді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Том 1. № 91. С.278-282.
9. Case of Walchli v. France (Application № 35787/03) 26.07.2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81921> (дата звернення 10.04.2026).
10. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду у справі від 31.08.2023 р. № 560/11012/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

[Review/113176052](#) (дата звернення: 10.04.2026).

11. Постанова Великої Палати Верховного суду від 11.10.2023 р. у справі № 756/8056/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228699> (дата звернення 10.04.2026).

12. Зінченко Д. Право на справедливий суд в умовах війни: реалії та перспективи. *Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини*: Зб. матеріалів, м. Київ, 5 груд. 2024 р. С. 66–68.

13. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення 10.04.2026 року).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ЗАХИСТ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО СТАТУСУ ОСОБИ В ЄС: РОЛЬ ХАРТІЇ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ

Грекуляк Вікторія Василівна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У сучасному європейському правопорядку захист основних прав людини поступово втрачає ознаки суто декларативного принципу, натомість дедалі виразніше перетворюється на одну з фундаментальних передумов демократичності становища самої особи. В умовах, коли політичний розкол та ризики для верховенства права в окремих державах-членах набувають усе відчутнішого характеру, розуміння демократії в межах Європейського Союзу (далі – ЄС) щораз більше спирається на глибоко вкорінене правове світосприйняття, яке безпосередньо стосується як обсягу, так і змісту прав громадян. У цьому контексті особливої ваги набуває Хартія основних прав ЄС (далі – Хартія) [3], котра постає як основоположний конституційний документ для всього наднаціонального утворення. Саме Хартія на нормативному рівні закріплює нерозривний зв'язок між гарантуванням прав людини та демократичним ладом Союзу, забезпечуючи тим самим стабільність цих прав як несучої конструкції демократії (а отже, й сама Хартія виступає головним інструментом їх практичної реалізації).

Захист основних прав на європейському континенті має глибоке історичне коріння, що сягає ще формувального періоду повоєнної Європи, і його витоки закономірно простежуються від Європейської конвенції з прав людини 1950 року [2], яка свого часу заклала підвалини демократичної правової системи. Водночас європейська інтеграція, поступово еволюціонуючи від суто економічного об'єднання до повноцінного політичного союзу, з необхідністю призвела до формування власного, автономного каталогу прав. Як зазначається у фаховій літературі, розширення повноважень наднаціональних інституцій об'єктивно вимагало запровадження дієвого конституційного контролю задля унеможливлення потенційних зловживань [8, с. 382]. Відтак, Конвенція, попри свою незаперечну роль як ціннісного орієнтира, вже не могла повною мірою задовольнити специфічні потреби автономного правопорядку ЄС. Логічним підсумком такого розвитку подій стало урочисте проголошення Хартії у 2000 році [3]. Нормативне оформлення демократичного виміру особистості знайшло своє кристалізоване втілення в Договорі про ЄС: його стаття 2 закріплює повагу до свободи, демократії, рівності та верховенства права як стрижневі цінності об'єднання [1]. Паралельно стаття 6 надала Хартії повноцінну юридичну силу, поставивши її в один ряд з установчими договорами (що остаточно відбулося з набуттям чинності Лісабонського договору в 2009 році) [1]. Це рішення остаточно та безповоротно пов'язало захист індивідуальних свобод із демократичним станом усього Союзу, докорінно змінивши правовий статус особи.

У самій політико-правовій доктрині поняття «демократичного статусу особи» суттєво відрізняється від класичного розуміння «громадянства національної держави». В епоху європейської інтеграції, яка тривалий час була зосереджена переважно на гарантуванні економічних свобод спільного ринку, Хартія здійснила справжній концептуальний поворот, переосмисливши «економічну особу» як окрему політичну сутність. Як зазначають провідні європейські правознавці, саме закріплення широкого спектру основних прав дозволило створити єдиний публічний простір, у якому людина виступає не лише в ролі споживача чи найманого працівника, а насамперед як активний учасник демократичних процесів [8, с. 412]. Такий підхід засвідчує наявність ефективних, формально визначених правових інструментів, які надають громадськості реальну можливість висловлювати свої побажання, здійснювати контроль за діяльністю владних інституцій та долучатися до формування політичного курсу наднаціональної спільноти.

Як джерело первинного права, Хартія виконує функцію, по суті, «конституції прав людини» для ЄС. Національні конституції в цьому контексті розглядаються як нормативне підґрунтя, що забезпечує спільну основу для гарантування свободи в наднаціональній сфері. Важливість

цього документа яскраво відображається в практичних рішеннях Суду ЄС (Суд ЄС). Наукова доктрина також підтверджує таку системну роль: П. Крейг та Г. де Бурка розглядають Хартію як своєрідний апарат для систематизації права ЄС [8, с. 395], тоді як К. Ленартс у своєму дослідженні меж дії Хартії наголошує на необхідності віднайдення тонкого балансу між наднаціональним захистом основоположних прав та суверенними компетенціями держав-членів [10, с.385].

Водночас аналіз демократичного статусу особи в європейському правопорядку був би юридично неповним без чіткого усвідомлення меж застосування Хартії, які окреслено в її статті 51 [3]. Ця норма закріплює фундаментальне обмеження, сутність якого зводиться до наступного: положення Хартії адресовані інституціям, органам та установам Союзу з неухильним дотриманням принципу субсидіарності, а державам-членам - виключно в тих випадках, коли вони здійснюють імплементацію права ЄС. Інакше кажучи, Хартія не розширює сферу застосування права Союзу та не створює для нього жодних нових повноважень чи компетенцій. Для пересічного громадянина подібний механізм означає, що його європейський демократичний статус і відповідні фундаментальні права підлягають захисту з боку Хартії не абстрактно – від будь-яких дій влади, – а виключно в межах тієї «правової парасольки», яку утворює ЄС. Саме стаття 51 виконує роль своєрідного запобіжника, котрий не дозволяє наднаціональній системі захисту прав людини безпідставно втручатися в суверенні компетенції держав-членів у тих сферах, які продовжують регулюватися виключно нормами національного законодавства.

Особливу увагу в структурі Хартії слід приділити тим правам, які перебувають у самому епіцентрі демократичної участі. Свобода вираження поглядів та інформації, закріплена в статті 11 Хартії [9], є питанням не лише особистої свободи, а й гарантування плюралізму засобів масової інформації. У сучасному європейському правопорядку плюралізм ЗМІ виступає одним із ключових механізмів, здатних захистити політичний дискурс від узурпації та забезпечити вільне формування громадської думки. Логічним продовженням цієї свободи, вираженим у більш інституційних формах, є право на мирні зібрання та свобода асоціацій у найрізноманітніших контекстах – політичному, економічному та громадському (стаття 12). Нормативне визнання того факту, що політичні партії на європейському рівні сприяють формулюванню політичної волі громадян Союзу, підтверджує інституціоналізацію наднаціональної партійної системи як невід'ємної складової демократичного ладу [9].

Пряме виявлення народного суверенітету в межах ЄС відбувається через реалізацію основних виборчих прав (статті 39 і 40): кожному громадянину Союзу гарантується право голосувати та бути обраним на виборах до Європейського парламенту [3]. Це положення породжує специфічний тип прямої демократичної легітимності всієї наднаціональної

конструкції. Водночас ефективна участь у демократичному житті була б неможливою без належного рівня прозорості в державному управлінні. Саме тому стаття 42 Хартії гарантує право на доступ до документів інституцій, органів та агенцій Союзу [8, с. 430]. Право на прозорість відіграє подвійну роль: з одного боку, воно дозволяє громадянам здійснювати постійний контроль за процесом прийняття рішень, а з іншого — сприяє підвищенню рівня підзвітності адміністративних органів влади в європейському просторі.

Ця еволюція демократичного статусу особи органічно вписується також і в контексті викликів, породжених новою цифровою епохою. Судова практика Суду ЄС незмінно підкреслює, що захист персональних даних та повага до приватного життя є не лише суто особистими правами, а й необхідними соціальними передумовами для повноцінної реалізації прав політичних. У цьому сенсі Хартія заклала правове підґрунтя для скасування вторинних законодавчих актів, що було продемонстровано у знакових справах *Digital Rights Ireland* та *Schrems I/II* [4, 6]. Суд також визнав, що безладне та масове зберігання даних справляє «охолоджуючий ефект» на свободу вираження поглядів та зібрань, адже громадяни, відчуючи постійний нагляд, схильні вдаватися до самоцензури, що підриває саму основу демократичного суспільства. Отже, завдяки судовому контролю, всебічний захист, що поширюється як на приватні, так і на політичні права, є нерозривним та взаємозумовленим.

На геополітичному рівні, зокрема в контексті незворотності курсу на європейську інтеграцію України, стандарти Хартії та Європейської конвенції сприймаються як частина подвійного ціннісно-нормативного орієнтира [7, с. 45]. Рецепція цих актів справляє відчутний вплив на процеси реформування національного законодавства, стимулюючи демократичні перетворення та орієнтуючи правозастосовну практику на імплементацію європейських стандартів. Це означає не просто механічне запозичення норм, а докорінний зсув у правовій культурі та інституційній розбудові держави на засадах європейського конституціоналізму. Як підкреслює А. Матат, такий підхід до імплементації положень Хартії є однією з необхідних передумов для гармонізації вітчизняного законодавства з *acquis communautaire*, оскільки дозволяє внутрішнім нормам узгоджуватися з її стандартами [7, с. 45]. Основою таких зусиль має стати забезпечення повноцінних гарантій демократичного переходу України та її всебічної інтеграції до спільного європейського політичного і правового простору через утвердження високого рівня захисту прав людини.

Для практичного впровадження європейських стандартів в українську правову систему видається доцільним нормативне закріплення доктрини дружнього до права ЄС тлумачення Конституції, що надасть судам можливість застосовувати Хартію основоположних прав ЄС як

ціннісний орієнтир ще до набуття членства [3]. Важливим кроком також має стати адаптація судової практики у сфері захисту персональних даних і цифрових прав із урахуванням прецедентних рішень Schrems I/II та Digital Rights Ireland, що дозволить створити процесуальні запобіжники проти необмеженого державного нагляду та пов'язаного з ним «охолоджуючого ефекту» для демократичних свобод. На рівні нормотворення необхідним є запровадження обов'язкової експертизи всіх законопроектів на предмет їхньої відповідності вимогам Хартії [3]. Реалізація цих заходів сприятиме перетворенню теоретичних положень на дієвий механізм захисту демократичного статусу особи в українському правовому просторі. Такий підхід закладе фундамент для нової правової культури, зорієнтованої на багаторівневу систему європейських конституційних гарантій.

Підсумовуючи викладене, варто ще раз наголосити, що Хартія ЄС про основні права є визначальним нормативним актом для забезпечення демократичного статусу людей у межах наднаціонального правового порядку [3]. Гарантування прав, безпосередньо пов'язаних із демократичною участю - свободи слова, зібрань, доступу до документів та виборчих прав - становить фундамент політичної свободи, прозорості та підзвітності владних структур. У правовій системі ЄС ці норми можуть розглядатися як стратегічний напрямок для України та як необхідний компонент комплексного реформування правової системи. Головною метою цього процесу є остаточне впровадження європейської моделі індивідуального захисту під час загальної інтеграції до європейського правового простору.

Список використаних джерел:

1. Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 31.03.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 31.03.2026).
3. Хартія основних прав Європейського Союзу : офіційний текст. ОJ C 326, 26.10.2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj (дата звернення: 20.04.2026).
4. Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Ltd and Maximilian Schrems (Schrems II) : Рішення Суду Європейського Союзу від 16.07.2020 р. у справі C-311/18. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-311/18> (дата звернення: 17.04.2026).
5. Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others : Рішення Суду Європейського Союзу від 08.04.2014 р. у справі C-293/12. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/12> (дата звернення: 17.04.2026).
6. Maximillian Schrems v Data Protection Commissioner (Schrems I) :

Рішення Суду Європейського Союзу від 06.10.2015 р. у справі C-362/14. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-362/14> (дата звернення: 17.04.2026).

7. Матат А. В. Європейські стандарти прав людини та їх імплементація в Україні: аналіз Хартії ЄС про основоположні права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 1, Вип. 89. С. 235–239. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/...%C2%BB> (дата звернення: 17.04.2026).

8. Craig P., de Búrca G. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. Oxford University Press, 2024. DOI: <https://doi.org/10.1093/he/9780198915522.001.0001> (дата звернення: 17.04.2026).

9. *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary* / S. Peers, T. Hervey, J. Kenner, A. Ward. Bloomsbury Publishing, 2014. 1568 с.

10. Lenaerts K. Exploring the Limits of the EU Charter of Fundamental Rights. *European Constitutional Law Review*. 2012. Vol. 8, No. 3. P. 375–403. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1574019612000260> (дата звернення: 20.04.2026).

Науковий керівник: Воронова І. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Гусаков Всеволод Романович,
студент групи ЮП-21
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Питання правового регулювання деліберативної демократії в Європейському Союзі набуває особливої актуальності в умовах глибокої кризи легітимності та довіри до інститутів. Ця криза спричинена зростанням популізму, євроскептицизму та критикою через обмежені можливості залучення громадян до процесу прийняття рішень. Кризові явища в європейській демократії стали предметом дискусій, з огляду на високий рівень незадоволення громадян офіційною політикою та посилення влади невідомих акторів. В умовах міжнародної напруженості представницька демократія, на якій ґрунтується функціонування ЄС згідно з ч. 1 ст. 10 Договору про Європейський Союз, виявила свою недостатність як єдиного джерела легітиматії. Подолання

цього «демократичного дефіциту» потребує нових транснаціональних форм легітимації, оскільки економічна та соціальна динаміка все більше «еродує» межі національних держав через європейське право [1, с. 300; 2, с. 53; 3; 4, с. 63].

Це призвело до безпрецедентного інституційного виклику. У відповідь на кризу, Європейський Союз організував Конференцію про майбутнє Європи 2020–2022 років, яка стала масштабним прецедентом розгортання деліберативної моделі участі. За оцінками, спеціальну цифрову платформу відвідало понад 5 мільйонів людей, було надіслано близько 19000 ідей та понад 22000 коментарів. При цьому проблема «європейської демократії» стала найбільш пріоритетною для обговорення, акумулювавши 7504 ідеї, коментарі та події. Таким чином, виникла ситуація, коли мільйони громадян ЄС продемонстрували готовність брати участь у раціональному обговоренні, проте їх юридичний вплив на кінцеві рішення часто залишається невизначеним, що створює передумови для правових колізій і ризикує перетворити деліберацію на «декоративну участь» [2, с. 58; 4 с. 64; 5].

Мета дослідження полягає у системному аналізі чинного правового регулювання та інституційних прецедентів Європейського Союзу для виявлення правових прогалин, що стримують інституціоналізацію деліберативної демократії як обов'язкового елемента законодавчого процесу. Основна теза: чинне правове регулювання Європейського Союзу створює лише фрагментарні та рекомендаційні можливості для деліберації, не забезпечуючи юридичної обов'язковості її результатів, що нівелює принцип звітності влади. Для повної реалізації деліберативного потенціалу необхідне інституційне закріплення постійних деліберативних структур та введення юридично обов'язкового механізму «Виконай або поясни». Теоретичним фундаментом такої трансформації є «мікрокосмічна стратегія» Джеймса Фішкіна, яка передбачає формування репрезентативної спільноти, здатної до діалогу крізь кордони мов та національностей для розробки загальних публічних рішень [1, с. 304; 4, с. 63; 6, с. 44].

Для розкриття цієї тези необхідно розмежувати партисипативну і деліберативну моделі, оскільки право Європейського Союзу чітко фокусується на першій. Деліберативна демократія, на відміну від суто партисипативної, вимагає не просто збору голосів чи думок, а зваженого аналізу аргументів «за» та «проти». Вона вимагає звітності, що передбачає публічність та необхідність влади відповідати, ґрунтуючись на раціональних аргументах. Ключові вимоги до деліберації - це інклюзивність, рівність, випадкова вибірка та достовірність інформації. Стаття 11 Договору про Європейський Союз закладає основи права на участь, вимагаючи від інституцій підтримувати «відкритий, прозорий та регулярний діалог». Проте судова практика свідчить про обмеженість цього механізму. Зокрема, у справі *Commission v ClientEarth* (C-57/16 P)

Велика палата Суду Європейського Союзу підкреслила, що прозорість на етапі підготовки законодавчих ініціатив є передумовою реалізації демократичних прав громадян, водночас визнавши, що згідно з пунктом 107 рішення, стаття 11 ДЄС не зобов'язує інституції надавати відповідь по суті на кожен отриманий коментар. Відтак, цей «діалог» є ширшим, ніж суто представництво, але недостатнім для забезпечення звітності та обов'язковості деліберації. Європейська громадянська ініціатива, закріплена у частині 4 Статті 11 Договору про Європейський Союз та деталізована у ст. 24 Договору про функціонування Європейського Союзу, є механізмом агрегації - збору підписів, а не деліберації - раціонального обговорення, і не гарантує ухвалення законодавчої пропозиції комісією. Навіть механізми контролю, як-от право на звернення до Європейського Парламенту та Європейського омбудсмена, орієнтовані на виправлення помилок, а не на спільне творення рішень. Таким чином, право Європейського Союзу містить юридичні передумови для діалогу, але не інституціоналізовані рамки для обов'язкової якісної деліберації [1, с. 303-305; 3; 7].

Практика Конференції про майбутнє Європи стала важливим прецедентом, де Європейські громадянські панелі, сформовані шляхом випадкової репрезентативної вибірки, відповідали ключовій вимозі деліберативної демократії. Наприклад, Друга Панель «Європейська демократія» розробила 39 орієнтирів для рекомендацій, працюючи з експертами та обґрунтовуючи свої пропозиції. Проте, ключова проблема виникла на етапі трансформації рекомендацій у правові акти. З 39 орієнтирів лише 5 було досягнуто консенсусом у підсумкових документах Конференції, причому більшість пропозицій громадян було враховано лише у статусі деталізації укрупнених рекомендацій [1, с. 303; 2, с.71-75].

Це відображено у Пропозиції 36, яка прямо закликала до періодичного проведення громадянських зборів на основі юридично обов'язкового законодавства Європейського Союзу та вимагала, щоб неврахування результатів було належним чином обґрунтовано. Це є чітким запитом на інституціоналізацію звітності. Створення Європейською Комісією «нового покоління» громадських панелей у 2023 році для консультацій щодо конкретних законодавчих пропозицій є «кардинальною зміною підходу». Хоча ці панелі є постійним інструментом, вони поки що залишаються елементом консультацій та діалогу, а їхні рекомендації - елементом, що підтримує роботу Комісії, а не юридично обов'язковим імперативом. Відповідно до статті 295 Договору про функціонування Європейського Союзу, юридичне запровадження таких реформ можливе через механізм міжінституційної угоди між Європейським Парламентом, Радою та Комісією. Це дозволить інтегрувати деліберативні практики в річний законодавчий цикл без необхідності негайної ревізії засновницьких договорів [5; 3; 8 с. 79].

Однак, існують значні правові прогалини та бар'єри, що стримують інституціоналізацію деліберації. Ключовою прогалиною є відсутність у законодавчому процесі Європейського Союзу чітко закріпленої процедури, яка б зобов'язувала Європейську Комісію чи Парламент формально виправдати відхилення рекомендацій, отриманих у ході Громадянських панелей. Відсутність юридичного закріплення вимоги «Виконай або поясни» призводить до «декоративної участі», коли деліберація використовується для легітимації вже прийнятих рішень, а не для їхнього формування. Проте Хартія основних прав Європейського Союзу, хоч і має силу установчого договору, надає приватним особам обмежені процесуальні можливості щодо оскарження актів інституцій. Відповідно до ст. 263 Договору про функціонування Європейського Союзу, приватні особи можуть оскаржити акт, який їм не адресований, лише якщо він торкається їх персонально та безпосередньо [1, с. 303; 9, с.10-11,13].

Для України як кандидата на членство в ЄС деліберативні механізми набувають стратегічного значення. Впровадження стандартів Ради Європи та Організації економічного співробітництва та розвитку у сфері деліберації є необхідним кроком для повоєнної відбудови та оновлення суспільного договору. Досвід ЄС доцільно адаптувати через трансформацію громадських рад у деліберативні майданчики та цифровізацію діалогу, зокрема через застосунок Дія. Це забезпечить прямий вплив обговорень на рішення через обов'язок влади юридично обґрунтовувати відхилення пропозицій громадян [10, с. 50, 53, 59].

На завершення, аналіз чинного правового регулювання ЄС та досвіду Конференції про майбутнє Європи дозволяє констатувати, що чинна нормативна база Союзу успішно підтримує партисипативну модель, проте не надає системної юридичної сили деліберативній демократії. Виявлений правовий дисбаланс породжує ризик «декоративної участі». Для переходу від фрагментарної практики до системної моделі критично важливим є законодавче створення Постійного Європейського громадянського зібрання. Оптимальним правовим інструментом для такої трансформації вбачається укладення міжінституційної угоди Європейського Парламенту, Ради та Комісії, що дозволить інтегрувати деліберацію в законодавчий цикл без негайної ревізії засновницьких договорів. Ключовим юридичним кроком має стати запровадження механізму «Виконай або поясни». Це зобов'язання вимагатиме від інститутів ЄС надавати детальне публічне обґрунтування у разі неврахування рекомендацій, що забезпечить виконання принципу звітності та слугуватиме запорукою легітимації рішень. Для України адаптація європейського досвіду через імплементацію цього механізму у процедури громадських консультацій та цифрові інструменти участі може стати фундаментом нової моделі звітності влади.

Сталість демократичного врядування в ЄС та Україні потребує нормативного закріплення інструментів захисту деліберативних процесів

від маніпулятивного впливу. Створення дієвих правових фільтрів дозволить інтегрувати раціональну дискусію громадян у законодавчий цикл, забезпечуючи системну легітимацію правотворчого процесу.

Список використаних джерел:

1. Стандратюк Д. Особливості деліберативної демократії як способу легітимації та залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень. *Вісник Львівського університету*. 2023. Серія філос.-політолог. студії, № 48. С. 300–306.
2. Ротар Н. Розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього. *Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць*. 2023. Т. 13. С. 51–78.
3. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 01.12.2025).
4. Ковальов А. Проблеми деліберативних практик у Європейському Союзі за Джеймсом Фішкінім. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2018. Т. 21. № 6. С. 59–65.
5. Rosa P. New generation of Citizens' Panels / CoP CC on Participatory and Deliberative Democracy. Homepage / CoP CC on Participatory and Deliberative Democracy. URL: <https://cop-demos.jrc.ec.europa.eu/blog/new-generation-citizens-panels> (дата звернення: 01.04.2025).
6. Ackerman B. A., Fishkin J. *Deliberation Day*. Yale University Press, 2004. 288 с.
7. Judgment (Appeal) of Court of Justice of the European Union of 04.09.2014 in no. C-57/16 P. URL: <https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&docid=205322&doclang=EN>. (дата звернення: 19.04.2026)
8. Conference on the Future of Europe. Report on the Final Outcome. May 2022. 388 p. URL: <https://futureu.europa.eu/en/pages/reporting> (дата звернення: 19.04.2026).
9. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львівського університету*. 2014. Серія юрид., № 59. С. 9–15.
10. Андрійчук Т. Інструменти деліберативної демократії: можливості застосування у воєнний та повоєнний час в Україні. *Політичні дослідження / Political Studies*. 2023. Політ. ін-ти та процеси, № 1 (5). С. 48–67.

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ЧЕРЕЗ ДЕЛІБЕРАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ (ПРАКТИКА ЄС ТА УКРАЇНИ)

Куштим Єлизавета Євгенівна,
студентка групи ЮП-41
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Концепція деліберативної демократії постала як спроба подолати обмеження представницької моделі, що дедалі частіше виявляє свою недостатню ефективність у сучасному суспільстві. Зростання недовіри до політичних інститутів, партійні кризи та поширення популістичних тенденцій актуалізували потребу в нових механізмах забезпечення народовладдя. Деліберативний підхід, що передбачає рівноправний діалог між громадянами, експертами та владою, дедалі активніше використовується в Європейському Союзі як засіб підвищення легітимності рішень та реагування на геополітичні виклики.

В Україні актуальність деліберації посилилась на тлі євроінтеграційного курсу, децентралізації та повномасштабної війни. Запит на широке обговорення суспільно важливих питань, особливо у період повоєнного відновлення, підкреслює потребу у залученні громадян до процесів формування та реалізації політики. Водночас українська наука часто звужує деліберацію до дорадчих функцій, хоча її сутність полягає у впливі публічної дискусії на прийняття рішень. Тому розвиток деліберативних практик є ключовим для підвищення прозорості та довіри між державою і суспільством.

Термін «деліберативна демократія», запроваджений Дж.-М. Бессетом у книзі «Деліберативна демократія: Принцип більшості в республіканському уряді», описує модель, що синтезує елементи представницької та прямої демократії, ґрунтуючись на інституціоналізованому діалозі між владою та суспільством, що реалізується через раціональний дискурс, аргументовані обговорення та пошук компромісів у безпартійному форматі [1].

Концепція деліберативної демократії не має єдиного нормативного визначення, що зумовлює існування трьох основних підходів до її втілення. Перший зосереджується на розвитку парламентської деліберації, де якість політичних рішень залежить від аргументованості та відкритості обговорень у законодавчих органах. Другий наголошує на залученні громадян через дорадчі опитування та форуми. Зокрема, Джеймс Фішкін виокремлює чотири стадії такої участі, що розпочинаються зі з'ясування думок населення через звичайні опитування, продовжуються відбором респондентів для участі в дорадчому форумі та повторним опитуванням

учасників форуму щодо питань, які були обговорені, і завершуються поширенням думки учасників форуму в засобах масової інформації [2, с.165]. Третій напрям підкреслює роль неформалізованих суспільних дискурсів, які формують середовище обміну аргументами поза інституційними рамками. Попри різницю, усі підходи посилюють легітимність державних рішень, через їх попереднє обговорення та орієнтацію на пошук спільного інтересу [3, с. 32].

Оскільки Україна є кандидатом на вступ до ЄС, членом Ради Європи та учасницею міжнародних ініціатив, влада має адаптувати деліберативні підходи до публічного управління на основі міжнародних рекомендацій.

Наразі в Україні відсутнє системне законодавство щодо деліберативних механізмів, однак елементи дорадчої участі вже існують, зокрема, такі інструменти закріплені в низці нормативно-правових актів. Це, насамперед, Закон України «Про публічні консультації» [4] (який набере чинності після припинення воєнного стану), що визначає механізми залучення громадськості до формування та реалізації державної політики. Допоміжну роль відіграють Закон України «Про доступ до публічної інформації» [5] та Закон України «Про звернення громадян» [6], які забезпечують прозорість та комунікацію між владою і суспільством. На місцевому рівні, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає такі форми участі, як загальні збори (конференція) громадян, громадські слухання, публічні консультації та створення консультативно-дорадчих органів при органах місцевого самоврядування [7].

Реальна практика наразі втілюється через механізми консультативно-дорадчих органів при органах місцевого самоврядування та громадських бюджетів, які дозволяють громадянам безпосередньо впливати на розподіл ресурсів громади. Зокрема, аналіз діяльності органів місцевого самоврядування показує, що створення молодіжних рад та рад ВПО при місцевих адміністраціях забезпечує інклюзивність через залучення вразливих груп до обговорення стратегій відновлення. Специфічним інструментом стали загальнонаціональні цифрові опитування на порталі «Дія». Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 90 від 7 лютого 2022 р., цей механізм дозволяє з'ясовувати думку громадян щодо ініціатив у сфері державного управління, що закладає підґрунтя для переходу до деліберативних панелей за європейським зразком [8].

Успіх цифрової комунікації в Україні створює підґрунтя для трансформації дорадчих механізмів згідно з практиками ЄС, проте ключовим викликом залишається питання юридичної обов'язковості результатів деліберації. Перехід від пасивного консультування до глибинної дискусії потребує чіткого правового визначення статусу рішень, ухвалених громадянами, що є центральною проблемою для правничої науки та запобігає перетворенню демократичних інструментів на декларативні форми.

Зразком системної деліберативної стала Конференція про майбутнє Європи –процес, ініційований Президентом Єврокомісії Урсулою фон дер Ляєн задля залучення громадян до формування візії ЄС. До участі було залучено сотні тисяч осіб, а ключову роль відіграли 800 випадково відібраних громадян, розподілених на чотири панелі, що представляли всі держави-члени. Процес завершився 9 травня 2022 року представленням підсумкового звіту, що містив 49 пропозицій та понад 300 заходів у дев'яти тематичних сферах [9]. Особливістю методології стало обов'язкове аргументування кожної позиції, що підсилило легітимність рекомендацій та дозволило інтегрувати багаторівневі національні панелі Бельгії, Німеччини, Франції та інших країн у загальноєвропейський дискурс.

Практична реалізація результатів Конференції втілена у робочих програмах Єврокомісії на 2023-2024 роки та низці регламентів. Зокрема, безпосереднім відгуком на 27-му пропозицію звіту щодо захисту медіа та боротьби з дезінформацією, було розроблено та прийнято Європейський акт про свободу медіа [10]. Цей Регламент безпосередньо імплементує рекомендацію щодо впровадження загальноєвропейських стандартів незалежності ЗМІ та захисту редакційної свободи від політичного втручання. Водночас найбільш фундаментальні пропозиції, що вимагають зміни установчих договорів та скасування права вето, наразі залишаються заблокованими, постає ризик формалізації громадської участі та її перетворення на формальний процес.

Нині деліберативна демократія перебуває у фокусі особливої уваги провідних міжнародних інституцій. Зокрема, Організація економічного співробітництва та розвитку у 2021 році представила Керівництво «Вісім шляхів інституціоналізації деліберативної демократії», розроблене спеціально для державних службовців та політичних діячів [11]. Водночас міжнародна ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд»», учасницею якої є й Україна, у своїх методичних рекомендаціях закликає уряди впроваджувати деліберативні практики для якісного аналізу суспільних проблем, залучення громадян до державотворення та ефективного узгодження суперечливих інтересів [12].

Крім того, у дослідженні «Картографування деліберативної демократії в державах-членах Ради Європи» зазначається, що державні органи, які бажають глибше взаємодіяти з громадянами, повинні дослідити, де вони можуть бути найбільш ефективними, який деліберативний метод пропонує найбільший потенціал для інформування політичного процесу та визнати, що слухні ідеї можуть надходити від неурядових організацій та громадян, тому важливо мати процеси, які дозволять почути голоси всіх цих груп [13, с. 9].

Ось детальна розробка кожного пункту пропозицій, адаптована для наукової роботи з урахуванням норм чинного законодавства та деліберативних практик:

1. *Офіційна інтеграція деліберативних процесів у політичний цикл.* З метою подолання формалізму та підвищення ефективності вітчизняних деліберативних механізмів необхідно забезпечити їхнє системне впровадження на всіх етапах прийняття рішень. Першочерговим кроком має стати прискорення набрання чинності Законом України «Про публічні консультації» або запровадження його часткової імплементації через пілотні проекти у стратегічних сферах, як-от соціальний захист та повоєнне відновлення територій [4]. Застосування європейських стандартів залучення громадян вже зараз дозволить протестувати онлайн-платформи та навчити уповноважені органи роботі з електронними консультаціями.

2. *Законодавче закріплення обов'язкової вмотивованої відповіді.* Важливим є фіксація у нормативно-правових актах обов'язку суб'єктів владних повноважень надавати змістовну відповідь на рекомендації, отримані за результатами деліберації. Встановлення чіткого правового статусу результатів обговорень згідно з принципом підзвітності забезпечить реальний вплив суспільства на державну політику. Це дозволить уникнути перетворення демократичних інструментів на «фасадні» форми та мінімізує ризики імітації залученості громадян.

3. *Визначення предметів обов'язкових деліберацій та розвиток діалогу.* Відповідно до статті 12 Закону України «Про публічні консультації», предметом обов'язкових деліберативних процесів мають стати питання конституційних прав, екологічної безпеки та стратегій відновлення. На місцевому рівні пріоритет слід надати обговоренню планів розвитку громад, де тривалість і форма консультацій прямо залежатимуть від ступеня впливу рішення на мешканців [4]. Паралельно необхідно розвивати інструмент діалогу як неформалізованої деліберації, що дозволяє з'ясовувати глибинні інтереси сторін та знаходити спільні підходи до вирішення найбільш чутливих конфліктів у післявоєнний період.

4. *Трансформація цифрових механізмів на порталі «Дія».* Сучасні інструменти цифрової комунікації потребують модернізації згідно з вимогами статей 10 та 19 Закону України «Про публічні консультації» щодо якості консультаційних документів та звітності. Необхідно здійснити перехід від спрощених опитувань до повноцінних деліберативних процесів із залученням випадкової репрезентативної вибірки за зразком громадянських панелей ЄС [4]. Важливою умовою такої модернізації є забезпечення поінформованої участі: надання громадянам вичерпної інформації про альтернативні варіанти рішень, їхні наслідки, а також сильні та слабкі сторони кожної ініціативи. Це дозволить перетворити застосунок «Дія» на майданчик для прийняття зважених рішень, що ґрунтуються на раціональному дискурсі та принципах дієвості й пропорційності.

Отже, ефективність деліберативних механізмів безпосередньо

залежить від дотримання трьох ключових умов: репрезентативності учасників, високої якості інформаційного супроводу та, найважливіше, наявності політичної волі для врахування результатів обговорень. Головним ризиком для України та ЄС залишається загроза «декоративної участі», коли складні процедури обговорення використовуються владою лише для імітації відкритості або легітимізації вже ухвалених рішень. Без правового визначення статусу результатів деліберації та обов'язку органів влади надавати вмотивовану відповідь на рекомендації громадян, ці інструменти ризикують перетворитися на фасадні форми, що лише поглиблюватиме кризу довіри між державою та суспільством. Таким чином, лише за умови переходу від декларативного консультування до реального впливу деліберативних інструментів на порядок денний, деліберація стане стабілізаційним чинником для демократичного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Bessette J. M. Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government. How Democratic Is the Constitution? / ed. by R. A. Goldwin, W. A. Schambra ; American Enterprise Institute. Washington, D.C., 1980. P. 102–116.
2. Fishkin J. S. The Voice of the People: Public Opinion and Democracy. New Haven, CT: Yale University Press, 1995. 204 p.
3. Андрійчук Т. Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення. *Політикус*: наук. журнал. 2020. № 2. С. 31-36.
4. Про публічні консультації : Закон України від 20.06.2024 № 3841-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text> (дата звернення: 11.04.2026).
5. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 11.04.2026).
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 11.04.2026).
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
8. Про затвердження Порядку проведення опитування щодо ініціатив, спрямованих на вирішення питань державного управління у різних сферах суспільного життя, на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2022-п#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
9. Conference on the Future of Europe. Report on the final outcome. 2022. 174 p. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/267078/>

[Report_EN.pdf](#) (дата звернення: 17.04.2026).

10. European Parliament and Council. Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council establishing a common framework for media services in the internal market and amending Directive 2010/13/EU (European Media Freedom Act). URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1083/oj> (дата звернення: 17.04.2026).

11. Eight ways to institutionalise deliberative democracy. *OECD Public Governance Policy Papers*. No. 12. Paris: OECD Publishing, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1787/4fcf1da5-en>. (дата звернення: 11.04.2026).

12. Deliberation: Getting Policy-Making Out from Behind Closed Doors/The Open Government Partnership Practice Group on Dialogue and Deliberation. 2019. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/06/Deliberation_Getting-Policy-Making-Out_20190517.pdf (дата звернення: 17.04.2026)

13. Williamson A., Barrat J. Mapping Deliberative Democracy in Council of Europe States. Council of Europe, 2022. 50 p. URL: <https://rm.coe.int/-mapping-deliberate-democracy/1680a87f84> (дата звернення: 17.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ

Лисюк Артьом Миколайович,
курсант ННІ1-24-203 Пр
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Інститут слідчого судді в кримінальному процесі України став фундаментальним кроком на шляху до впровадження змагальної моделі судочинства й остаточного відходу від інквізиційних залишків радянської системи.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК України), слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК України [1], судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Ця норма визначає слідчого суддю як особливого суб'єкта, який виступає своєрідним

гарантом забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі України [2, с. 284].

Як ключова фігура, що забезпечує дотримання прав і свобод людини на стадії досудового розслідування, слідчий суддя втілює ідею «судового контролю», яка є обов'язковою вимогою ст. 5 та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3]. Поточний вектор розвитку цього інституту спрямований на те, щоб слідчий суддя не просто формально санкціонував дії органів досудового розслідування, а виступав реальним арбітром між публічним інтересом держави та недоторканністю особи. Еволюція його повноважень відображає трансформацію національної правової системи в напрямку, де людина, її життя, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю [4].

Генезис повноважень слідчого судді чітко простежується через розширення сфери його компетенції, визначеної у КПК України [1]. На слідчого суддю покладено функцію здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Це не просто процесуальний обов'язок, а конституційна гарантія, що випливає зі змісту ст. 124 Конституції України [4]. Важливим етапом зміцнення цього статусу стало посилення вимог до обґрунтування застосування запобіжних заходів. Зокрема, норми ст. 194 КПК України [1] зобов'язують слідчого суддю перевіряти не лише наявність ризиків, а й обґрунтованість самої підозри. Це прямо корелює з практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» [5], де суд наголосив, що «обґрунтована підозра» передбачає наявність фактів або інформації, які б переконали об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити злочин.

Особливе місце в еволюції повноважень слідчого судді займає контроль за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Зокрема, ст. ст. 247, 248 КПК України [1] встановлюють складний механізм надання дозволу на втручання у приватне життя, що є реалізацією права на повагу до приватного і сімейного життя. Слідчий суддя зобов'язаний оцінити пропорційність такого втручання в права й свободи людини, тим самим забезпечуючи їх захист від надмірного державного впливу [6, с. 119]. Еволюція законодавства пішла шляхом деталізації підстав для відмови у наданні дозволу на НСРД, якщо слідчий не довів, що іншим способом здобути відомості неможливо. Це створює надійний бар'єр проти державного свавілля та незаконного прослуховування, забезпечуючи дотримання балансу між ефективністю розслідування та правами людини.

У контексті питання про повноваження слідчого судді варто вказати, що функція захисту права на власність також зазнала суттєвих змін. Серед іншого, ст. ст. 170–173 КПК України [1], що регулюють арешт майна,

вимагають від слідчого судді ретельного аналізу потреби у такому обмеженні. Слідчий суддя має перевірити, чи не є такий захід надмірним тягарем для особи. Важливо, що згідно з ч. 4 ст. 173 КПК України при вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя повинен враховувати наслідки арешту майна для третіх осіб, а також розумність і співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження. Це втілює європейський стандарт «fair balance», тобто справедливого балансу між інтересами суспільства і вимогами захисту приватних інтересів окремої особи, який розроблений у практиці ЄСПЛ щодо захисту права на мирне володіння майном [7, с. 55].

Важливим аспектом судового контролю є механізм оскарження бездіяльності слідчого або прокурора, закріплений у ст. 303 КПК України [1]. Слідчий суддя виступає «фільтром», який дозволяє особі швидко реагувати на невнесення відомостей до ЄРДР, неповернення тимчасово вилученого майна або затягування строків розслідування. Впровадження п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України [1], що дозволяє оскаржувати повідомлення про підозру після спливу певного часу, стало революційним кроком. Це дало можливість захисту ініціювати судову перевірку законності переслідування ще до моменту направлення обвинувального акта до суду, що значно підвищує рівень захищеності особи від необґрунтованих звинувачень.

Окрему увагу слід приділити обов'язкам слідчого судді щодо захисту прав людини, викладеним у ст. 206 КПК України [1]. Ця стаття покладає на слідчого суддю активну роль, якщо під час судового засідання особа заявляє про застосування насильства під час затримання, він зобов'язаний зафіксувати таку заяву, забезпечити невідкладне медичне обстеження та доручити відповідному органу провести розслідування. Це є прямою реалізацією процесуального аспекту ст. ст. 12, 13 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [8]. Таким чином, слідчий суддя стає гарантом фізичної недоторканності затриманих осіб, що є критично важливим для демократичного суспільства.

Підсумовуючи, слід констатувати, що трансформація інституту слідчого судді в Україні пройшла шлях від формального підтвердження рішень органів досудового розслідування до створення автономного механізму судового контролю. Кожне нове розширення повноважень наближає національну правову систему до європейських стандартів. Слідчий суддя сьогодні є не просто елементом кримінальної юстиції, а центральним гарантом того, що державний примус завжди буде обмежений правом. Подальший розвиток цього інституту має бути спрямований на цифровізацію судового контролю та подальше посилення процесуальної незалежності слідчого судді від сторін обвинувачення, що забезпечить невідворотність демократичних змін у правосудді.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Рогатинська Н. З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 284–287. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2014_1.2_69.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.04.2026).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011 № 42310/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/974_683 (дата звернення: 20.04.2026).
6. Беспалько І. Л. Реалізація пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 119–124. URL: https://apnl.dnu.in.ua/2_2020/2_2020.pdf#page=119 (дата звернення: 20.04.2026)..
7. Блажівська Н. Є. Поняття «справедливий баланс» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1. С. 55-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_1_11 (дата звернення: 20.04.2026).
8. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1984 № 995_085. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 20.04.2026).

Науковий керівник: Пчеліна О. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства ННІ № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Маляренко Ольга Олександрівна,
студентка Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Щодо якості регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні тривалий час точилися дискусії, а повномасштабна агресія РФ проти України посприяла їх загостренню. Перш ніж звернути увагу на основні проблемні питання, варто зазначити про нормативне регулювання цієї сфери в Україні.

Конституція України – стаття 65 закріплює, що «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону». Згідно з статтею 34: ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою [1].

Поняття альтернативної служби міститься у відповідному **законі** і визначається як служба, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. На альтернативну (невійскову) службу направляються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно яких прийнято відповідні рішення. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень. Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю [2].

У судовій практиці цікавим є рішення Верховного Суду України від 25.09.2023 у якому судом було сформовано правовий висновок – законом не передбачено надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації віруючим громадянам, які перебувають на військовому обліку військовозобов'язаних, законом не передбачено, а Законом України «Про альтернативну (невійскову) службу» не визначено порядок

направлення та проходження служби віруючих громадян під час мобілізації в умовах воєнного або надзвичайного станів [3].

Порядок проходження невійськової служби не прописаний також і у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4]. У цьому законі альтернативна (невійськова) служба навіть не згадується.

Апеляційний суд, у свою чергу, зазначив у рішенні від 1 лютого 2024 року, що у період дії воєнного стану та згідно Указів Президента України від 24.02.2022 №64/2022 та №65/2022, не обмежуються конституційні права та свободи людини та громадянина, передбачені ч.4 ст.35 Конституції України, згідно якої у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою [5].

У 2025 році Верховним Судом України було сформовано новий висновок: законодавство України не передбачає можливості відмови від виконання обов'язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яка ґрунтується на релігійних або інших переконаннях. Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні статті 336 КК України. Призов на військову службу під час мобілізації не скасовує права на сумлінну відмову від носіння та/або використання зброї [6].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року визначає, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень» [7]. Пункт 3 тієї ж статті вказує, що можливість обмежень цього права, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб. Втім стаття 4 наголошує про можливість відступу від зобов'язань державами-учасницями під час надзвичайного становища за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у статті 9 закріплює, що свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. У статті 15 сформульовано положення щодо можливості відступу від зобов'язань під час війни або іншої суспільної

небезпеки, яка загрожує життю нації, але виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Відступ буде неможливим від статей щодо права на життя (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), заборону катування, заборону рабства та примусової праці. Втім, необхідно зазначити, що служба військового характеру та альтернативна служба не вважаються примусовою чи обов'язковою працею відповідно до статті 3 Конвенції [8]. Аналогічне положення міститься у статті 8 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [7].

У справі «Баятян проти Вірменії» 2011 р. заявника було засуджено за ухилення від військової служби за релігійними переконаннями. ЄСПЛ дійшов до висновку про відсутність порушення права на свободу думки, совісті та релігії, передбаченого статтею 9 ЄКПЛ у цьому випадку, а також зазначив, що рішення про визнання відмови до проходження військової служби з релігійних або політичних мотивів є вибором кожної держави-учасниці [9].

У справі «Телятников проти Литви» 2022 р. Щодо альтернативної цивільної служби ЄСПЛ вказав, що це не є реальною альтернативою, оскільки вона є частиною військової структури, а призовники в усіх положеннях іменувалися «військовослужбовцями строкової служби». Натомість, державам необхідно було створювати альтернативи поза структурами військового командування. Зрештою, ЄСПЛ встановив, що неповага держави до заперечень заявника проходити військову службу з релігійних міркувань не була «необхідною в демократичному суспільстві», що порушило статтю 9 ЄКПЛ [10].

18 березня 2025 року Венеційська комісія надала юридичний висновок щодо альтернативної (невійськової) служби у відповідь на запит Конституційного Суду України. Ключове положення – обмеження права на сумлінну відмову від військової служби може бути застосовано, якщо воно передбачене законом, переслідувати легітимну мету, відповідати принципу пропорційності – трискладовий тест. Венеційська комісія вважає, що сама природа сумлінної відмови від військової служби передбачає, що вона не може бути повністю виключена під час війни, попри ширші межі розсуду держави, особливо в разі мобілізації. Також зазначено, що ситуація мобілізації чи призову для боротьби проти іноземного агресора є особливою ситуацією загрози, в якій держава може очікувати особливих жертв від своїх громадян. І навпаки, громадяни повинні прийняти обмеження своїх індивідуальних прав і свобод, які були б неприйнятними в мирний час. Зазначається, що, попри ситуацію у якій опинилася Україна, право на сумлінну відмову від військової служби, яке впливає зі свободи віросповідання, та інших прав не має бути скасовано. Щодо основних вимог до альтернативної служби: вона має бути

максимально відокремлена від військової сфери; контроль за нею повинен мати цивільний характер; відсутність карального характеру; обмежений строк. Додатково держава може передбачити можливість проходити військову службу без зброї, для тих хто, відмовляються тільки від особистого використання зброї. У законодавстві про альтернативну службу не має бути дискримінації певних релігійні груп у наданні доступу до альтернативної служби. Держава має забезпечити наявність справедливих та прозорих механізмів розгляду заяв про направлення на альтернативну службу [11].

Отже, право проходження альтернативної(невійськової) служби є гарантією реалізації права на свободу думки, совісті та релігії, тому має бути забезпечено навіть в умовах воєнного стану.

Існує очевидна необхідність усунення прогалин у законодавстві, зокрема, шляхом внесення змін до Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про альтернативну (невійськову) службу». При такому законодавчому регулюванні необхідно врахувати практику ЄСПЛ, висновки Венеційської комісії, досвід інших держав, а також, насамперед, українські реалії, адже війна підіймає питання альтернативної служби на новий рівень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.03.2026).
2. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення 20.03.2026).
3. Рішення Верховного Суду України у справі № 990/64/23 від 25.09.2023 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113802577> (дата звернення 20.03.2026).
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 23.03.2026).
5. Рішення третього апеляційного адміністративного суду у справі №177/2116/23 від 01.02.2024 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116739669> (дата звернення: 23.03.2026).
6. Рішення Верховного Суду у справі №573/838/24 від 27.10.2025 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382> (дата звернення: 23.03.2026).
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.03.2026).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод :

Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.03.2026).

9. Judgement in the Case Bayatyan v. Armenia, application № 23459/03 07.07.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-105611%22%5D%7D> (дата звернення: 23.03.2026).

10. Judgement in the Case Teliatnikov v. Lithuania, application №51914/19 07.06.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-217607%22%5D%7D> (дата звернення: 23.03.2026).

11. «Amicus curiae brief on alternative (non-military) service» adopted by the Venice Commission, Venice 14-15 March 2025. URL: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2025-006-e> (дата звернення: 23.03.2026).

Науковий керівник: Бондаренко Б. О., PhD, асистент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ГРОМАДЯНСТВО ЄС ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОЇ УЧАСТІ ОСОБИ: ЗМІСТ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ

Марусенко Анастасія Олексіївна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У сучасних умовах розвитку європейської інтеграції інститут громадянства Європейського Союзу (далі – ЄС) відіграє ключову роль як правова основа демократичної участі особи. Запроваджений Маастрихтським договором, цей інститут надав громадянам країн ЄС комплекс демократичних прав, зокрема виборчих, петиційних та консультативних, що забезпечує їхню участь у прийнятті рішень у межах держав-членів ЄС. Важливу роль у розвитку та тлумаченні цього інституту відіграє практика Суду Європейського Союзу. У зв'язку з цим дослідження громадянства ЄС є актуальним для розуміння його змісту та ролі у сучасному європейському правопорядку. Особливої актуальності ця проблематика набуває для України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу та набуття статусу кандидата на членство в ЄС. Дослідження інституту громадянства ЄС має важливе значення для розуміння змісту демократичних прав і механізмів участі особи у публічному житті, що є необхідним для подальшого наближення національної правової системи до стандартів Європейського Союзу.

Правова сутність громадянства ЄС визначається ст. 20 Договору про функціонування ЄС (далі – ДФЕС), яка закріплює цей статус як особливий правовий зв'язок між особою та Союзом [8]. Згідно з цією нормою, кожен громадянин держави-члена автоматично є громадянином ЄС. Як зазначається у науковому коментарі [3] громадянство ЄС не замінює національне, а має похідний характер і доповнює його, формуючи додатковий рівень правового захисту та гарантій для особи.

Частина 2 статті 20 ДФЕС передбачає основні права громадян ЄС. Серед них - право брати участь у виборах до Європейського Парламенту і в місцевих виборах у державі проживання на рівних умовах з її громадянами, а також право подавати петиції та звертатися до Європейського Омбудсмена (ст. 43 Хартії ЄС про основоположні права) [1]. Це свідчить про те, що громадянство ЄС не обмежується декларативним статусом, а передбачає наявність реальних правових механізмів впливу особи на публічну владу.

Важливим механізмом демократичної участі, закріпленим у ст. 11 ДЕС та ст. 24 ДФЕС, є Європейська громадська ініціатива. Вона дозволяє одному мільйону з різних держав-членів пропонувати Європейській Комісії прийняти правовий акт. На відміну від індивідуальних прав петиції та звернення до Омбудсмена [1; 2], громадянська ініціатива є колективним інструментом законотворчої участі, що розширює можливості впливу громадян ЄС на наднаціональному рівні.

Вирішальну роль у розширенні змісту інституту громадянства ЄС відіграє практика Суду ЄС. Початком еволюції цього інституту стала справа *Grzelczyk (C-184/99, 2001)* [9], в якій Суд ЄС вперше проголосив громадянство ЄС «фундаментальним статусом громадян держави-членів». Ця формула стала доктринальною основою для всіх подальших рішень, оскільки вона визначила, що статус громадянина Союзу не є другорядним або суто економічним, а має самостійну правову цінність, яка підлягає захисту на наднаціональному рівні.

Подальший розвиток цієї логіки засвідчує справа *Rottmann (C-135/08, 2010)*, де Суд ЄС встановив важливий баланс, попри те, що визнання умов набуття та втрати громадянства є суверенною компетенцією держави, національні органи зобов'язані діяти з дотриманням загальних принципів права ЄС, якщо їхні рішення призводять до втрати статусу громадянина Союзу, хоча події, що стали підставою справи відбувалися ще у 1990-х роках, а рішення було ухвалено у 2010 р. [4].

Справа стосувалася доктора Янко Роттманна, який у державі свого попереднього громадянства (Австрії) притягувався до відповідальності за вчинення злочинів. Щоб уникнути цієї відповідальності, він відмовився від австрійського громадянства та звернувся із заявою про набуття громадянства Німеччини. Після отримання відповідної інформації органи влади ФРН розпочали процедуру позбавлення його громадянства з двох

підстав: по-перше, через приховування факту переслідування в країні походження (тобто надання недостовірних даних), і, по-друге, у зв'язку з визнанням Роттманна особою, що становить загрозу для Німеччини [4].

Ця справа має принципове значення для розвитку інституту громадянства ЄС, оскільки вона фактично встановила баланс між суверенним правом держав визначати умови набуття та втрати громадянства і необхідністю дотримання загальних принципів права ЄС. Аналіз свідчить про те, що рішення у справі *Rottmann* є логічним і виправданим, адже воно запобігає ситуаціям, коли держава, навіть у межах своєї компетенції, може діяти без урахування наслідків для статусу громадянства ЄС та пов'язаних із ним прав. Водночас це рішення демонструє, що громадянство ЄС не є суто формальним до національного громадянства, а має самостійну правову цінність, яка потребує захисту на рівні Союзу.

Наступним кроком у цьому напрямку стала справа *Tjebbes* (C-221/17, 2019). Суть справи полягала в тому, що законодавство Нідерландів передбачало автоматичну втрату громадянства для осіб, які мають інше громадянство і після досягнення повноліття безперервно проживають за межами ЄС протягом десяти років. Така втрата громадянства одночасно означала і втрату статусу громадянина ЄС, що прямо впливає на обсяг прав особи [5].

Суд ЄС визнав, що держави-члени дійсно мають суверенне право визначати підстави набуття і втрати громадянства, зокрема з метою забезпечення реального зв'язку особи з державою. Однак реалізація цього права не є абсолютною: якщо наслідком є втрата громадянства ЄС, національні органи повинні діяти з урахуванням права ЄС.

Ключовим у рішенні стало застосування принципу пропорційності. Суд підкреслив, що навіть якщо втрата громадянства передбачена законом автоматично, її застосування не може бути суто формальним. У кожному конкретному випадку компетентні органи та суди повинні здійснити індивідуальну оцінку наслідків такого рішення. Зокрема, необхідно врахувати ступінь реального зв'язку з державою-членом, причини її тривалого проживання за межами ЄС, можливість відновлення громадянства, а також наслідки такого рішення для приватного і сімейного життя відповідно до ст. 7 Хартії ЄС [1]. Суд також наголосив, що національні органи повинні перевіряти, чи не є втрата громадянства надмірним втручанням у права особи, і чи відповідає вона меті, яку переслідує держава. Важливо, що особа має мати можливість ініціювати перегляд такого рішення або фактично підтвердити збереження свого зв'язку з державою (наприклад, через оформлення документів). Це свідчить про те, що формальне застосування національного законодавства є неприпустимим без урахування індивідуальних обставин, що є характерною рисою правової системи ЄС.

Отже, у справі Tjebbes Суд ЄС фактично розвинув підхід, започаткований у справі Rottmann: громадянство ЄС розглядається як фундаментальний статус, а тому навіть законні підстави його втрати повинні застосовуватися з урахуванням принципу пропорційності, індивідуальної оцінки та поваги до основоположних прав людини.

Важливою для розуміння меж демократичної участі є також справа *Delvigne* (C-650/13, 2015), яка стосувалася обмеження виборчих прав громадян ЄС. А саме, заявник, громадянин Франції, був засуджений за тяжкий злочин, що відповідно до французького законодавства тягнуло за собою позбавлення виборчих прав, зокрема право голосу на виборах до Європейського Парламенту. Тьеррі Дельвігн оскаржив таке обмеження, посилаючись на порушення його прав як громадянина ЄС, передбачених ст. 20 ДФЄС. Він стверджував, що національне законодавство Франції суперечить принципам права ЄС, оскільки позбавляє його можливості реалізувати одне з ключових демократичних прав.

Суд ЄС у своєму рішенні дійшов висновку, що таке обмеження є допустимим. Він зазначив, що держави-члени зберігають компетенцію визначати умови реалізації виборчих прав на своїй території, навіть у випадку виборів до Європейського Парламенту, оскільки вони проводяться відповідно до національних процедур. Водночас Суд підкреслив, що будь-яке обмеження має відповідати принципу пропорційності та не повинно бути дискримінаційним. Крім того, особа, яка підпадає під таке обмеження, має право на судовий захист та можливість оскаржити відповідне рішення [6].

Зіставлення розглянутих справ дозволяє виявити еволюцію підходів Суду ЄС до інституту громадянства ЄС. Справи Rottmann та Tjebbes об'єднує те, що обидві стосуються втрати статусу громадянина ЄС як наслідку позбавлення національного громадянства. Однак, якщо у Rottmann Суд зосередився на принциповій можливості контролю за національними рішеннями з боку права ЄС, то у Tjebbes він пішов далі: вимагав індивідуальної оцінки наслідків у кожному випадку, навіть якщо національне законодавство передбачає автоматичну втрату громадянства. Це свідчить про посилення стандартів захисту статусу громадянина ЄС.

Натомість справа Delvigne демонструє іншу логіку: вона стосується не втрати статусу як такого, а обмеження окремих прав, що з нього випливають (виборчих). Тут Суд зайняв стриманішу позицію, дозволивши державам-членам зберігати широкий розсуд. Різниця в підходах пояснюється тим, що втрата статусу громадянина ЄС є більш радикальним втручанням, ніж тимчасове або часткове обмеження окремого права.

На відміну від правопорядку ЄС, законодавство України не передбачає наднаціонального рівня громадянства, що обмежує можливості прямої участі особи у наддержавних демократичних процесах. У контексті євроінтеграційного курсу України розширення євроінтеграційної частини

є критично важливим. Після набуття членства в ЄС українці отримають всі права громадян ЄС, передбачені ст. 20-24 ДФЄС: право вільно пересуватися та проживати на території ЄС, голосувати та бути обраним на місцевих виборах та виборах до Європейського Парламенту в державі проживання, право на дипломатичний захист у третіх країнах, право подавати петиції до Європейського Парламенту та звертатися до Європейського Омбудсмена, а також право на Європейську громадянську ініціативу. Саме тому досвід ЄС щодо обов'язкової індивідуальної оцінки при втраті громадянства (справи Rottmann та Tjebbes) є корисним для України.

Таким чином, інститут громадянства ЄС еволюціонував від допоміжного статусу до фундаментального правового зв'язку, що визначає демократичну участь особи на наднаціональному рівні. Його зміст охоплює виборчі, петиційні та консультативні права, закріплені у статтях 20-24 ДФЄС. Практика Суду ЄС, зокрема справи Grzelczyk (яка заклала доктрину «фундаментального статусу»), Rottmann та Tjebbes, посилили захист статусу громадянина ЄС, вимагаючи дотримання принципу пропорційності та індивідуальної оцінки наслідків. Водночас справа Delvigne підтвердила, що право на політичну участь може бути обмежене, але такі обмеження мають відповідати праву ЄС та підлягати судовому контролю. На основі проведеного дослідження можна сформулювати такі пропозиції для України:

1. Доповнити ст. 19 Закону України «Про громадянство України» нормою про обов'язкову індивідуальну оцінку наслідків втрати громадянства. За аналогією з підходом Суду ЄС у справі Tjebbes, навіть за наявності формальних підстав для втрати громадянства державні органи мають перевіряти пропорційність такого рішення: враховувати ступінь реального зв'язку особи з Україною, причини тривалого проживання за кордоном та вплив на сімейне життя.

2. Привести національне виборче законодавство у відповідність до стандартів ЄС, визначених у справі Delvigne. Будь-яке обмеження виборчих прав громадян має бути чітко визначеним у законі, недискримінаційним, пропорційним та таким, що підлягає ефективному судовому оскарженню.

3. Розпочати підготовку змін до Конституції України щодо механізмів демократичної участі громадян на наднаціональному рівні. З огляду на статус кандидата на членство в ЄС, Україні необхідно поступово впроваджувати інструменти прямої демократії за зразком ЄС, зокрема інститут громадянської ініціативи на загальнонаціональному рівні.

Список використаних джерел:

1. Хартія Європейського Союзу про основоположні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 14.04.2026).

2. Офіційний сайт Європейського Омбудсмана. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/publication/en/11134#/> (дата звернення: 15.04.2026).

3. Томашек М., Шмейкал В. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1781 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

4. Рішення Суду Європейського Союзу від 02.03.2010 у справі C-135/08 Janko Rottmann v Freistaat Bayern URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82338&doclang=EN> (дата звернення: 15.04.2026).

5. Рішення Суду Європейського Союзу від 12.03.2019 у справі C-221/17, Tjebbes and Others URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=213700&doclang=EN> (дата звернення: 15.04.2026).

6. Рішення Суду Європейського Союзу від 6.10.2015 у справі C-650/13, Thierry Delvigne v. Commune de Lesparre Médoc and Préfet de la Gironde URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=171850&doclang=EN> (дата звернення: 15.04.2026).

7. Договір про Європейський Союз (консолідована версія). ОJ С 202, 7.6.2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M%2FTXT> (дата звернення: 15.04.2026).

8. Договір про функціонування Європейського Союзу (консолідована версія). ОJ С 202, 7.6.2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016E%2FTXT> (дата звернення: 15.04.2026).

9. Рішення Суду Європейського Союзу від 20.09.2001 у справі C-184/99, Rudy Grzelczyk v. Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61999CJ0184> (дата звернення: 18.04.2026).

Науковий керівник: Воронова І. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Марцеляк Микола Олегович,
студент другого курсу магістратури
факультету юстиції
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Оскільки ЄС перебуває в процесі постійної трансформації, переростаючи рівень звичайного економічного союзу, але ще не перетворившись на федеративну наддержаву, на сьогодні серед науковців існують різні концепції правової природи Європейського Союзу. Десятки народів з унікальною, багатою історією, менталітетом, культурою; держави з часто багатовіковими традиціями власного державного будівництва, видатними здобутками у галузі права та філософії, що утворили духовний фундамент західної цивілізації, об'єдналися в єдиний політико-економічний простір, що не має аналогів в історії. Не дивно, що акцентуючи увагу на різноманітних особливостях цього утворення, правники стикаються з неможливістю «увігнати» неповторну природу ЄС в рамки давно відомих світові правових форм – федерації, конфедерації, союзу суверенних держав тощо.

Наприклад, одна група дослідників визначає Європейський Союз як міжнародну організацію. Аргументи такої позиції: ЄС заснований на принципі суверенної рівності держав; йому властива організаційно-правова єдність держав-членів; він створений на основі установчих договорів як різновиду міжнародних договорів; правосуб'єктність ЄС має делегований та функціональний характер; держави-члени пов'язані рішеннями інститутів та органів Союзу, прийнятими в межах їх компетенції; Союз виступає в міжнародному спілкуванні від свого імені і виключно в межах наданих йому повноважень; як юридична особа ЄС володіє необхідним комплексом прав та обов'язків; йому властиві привілеї та імунітети; держави-члени як суверенні суб'єкти зберігають за собою ключові повноваження у сфері безпеки і оборони і мають право виходу зі складу Союзу [1, с. 45-46]. Тобто суть концепції полягає в тому, що Євросоюз є спілкою суверенних, незалежних держав, і структури Союзу є лише інститутами, що забезпечують виконання певних спільних для міжнародної організації цілей, виконуючи свої функції на стільки, на скільки це потрібно окремим державам-членам.

Контраргументами є спільний парламент, що складається не з делегатів держав, а з обранців громадян Євросоюзу, що здобували своє місце в ньому на безпосередніх виборах; спільна валюта – євро; зародки формування спільної зовнішньої політики, яку проводять Президент Єврокомісії, Верховний представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки тощо.

Інші розглядають Євросоюз як конфедерацію, їх аргументами є характер ЄС як інтеграційного утворення, до складу якого входять суверенні держави, без згоди яких рішення союзної влади не мають сили на їх території; договірна форма утворення ЄС; конфедерація утворюється з метою координації і спільного здійснення діяльності в певних сферах суспільного життя, щоправда ЄС ставить значно амбітніші цілі, перелік яких нагадує систему цілей єдиної суверенної держави; наявність системи взаємовідносин між державами-членами, урегульовані установчими договорами; наявність системи органів влади, в особі яких ЄС здійснює делеговані йому повноваження [1, с. 46]; наявність права виходу з союзу.

Однак в багатьох принципових ознаках Європейський Союз або недоріс, або переріс рівень конфедерації: з одного боку у Євросоюзу є своя грошова одиниця та громадянство, союзні органи (парламент) формується шляхом безпосередніх виборів, а не шляхом делегування представників від держав-членів, можна умовно говорити про наявність єдиної території та кордонів Союзу, право ЄС має верховенство над нормами національного права, у рамках Союзу створено простір реалізації свободи переміщення осіб, капіталів, товарів та послуг, чого нема в конфедерації; з іншого боку, нема спільної армії та єдиної, чітко визначеної зовнішньої політики [1, с. 46; 2].

Третя концепція полягає в осмисленні Європейського Союзу як квазіфедеративної організації. У порядку організації і функціонування ЄС простежується прояв основних ознак федеративної держави: відповідно до Лісабонських договорів Європейський Союз володіє власною правосуб'єктністю; в основі організації ЄС лежить «конституція» Союзу, зміст якої утворюють установчі договори ЄС; територія ЄС складається з території держав-членів, які не можуть бути змінені без їх згоди; дуальна система організації влади, яка представлена, з одного боку, інституційною системою ЄС, а з другого – системою органів влади держав-членів; в ЄС існує дворівнева ієрархічна система законодавства, що ґрунтується на верховенстві права ЄС і прямої дії його норм права, що є класичною рисою федерації; здатність Союзу певною мірою розширювати свою компетенцію без внесення поправок до установчих договорів; використання процедури голосування кваліфікованою більшістю голосів, за якої прийняте рішення зобов'язує держави навіть за відсутності згоди їх представників; створення Європейського Парламенту як органу представництва народів держав-членів, функції якого наближаються до функцій національного парламенту; наявність у Союзу (подібно до федерації) виключної компетенції; наявність дворівневої системи оподаткування, громадянства ЄС, в основі якого лежить національне громадянство, власної валюти тощо [1, с. 47].

Такий підхід до визначення правової природи Євросоюзу знімає питання щодо ознак надмірної інтегрованості держав-членів у Союз

відносно таких понять як «конфедерація» та «міжнародна організація», проте риси відносно більшої суверенності суб'єктів даного політико-економічного утворення тільки загострюється – справді про яке порівняння з федеративною державою може йти мова за відсутності спільної політики в області національної безпеки, зовнішньої політики та спільної армії. Спільна політика у цих сферах є основним змістом існування самої держави – інші сфери з більшим чи меншим успіхом можна віддавати у відання приватного бізнесу, органів місцевого самоврядування (локального чи регіонального рівня), обійтися ж без держави як організації із забезпечення своїх громадян від зовнішніх загроз значить переходити до бездержавного суспільства. Крім того, держави-члени мають подекуди власні валюти (у Польщі крім євро ходять злоті, наприклад), мають право виходу з Союзу... Аморфність формулювання «квазіфедеративна організація» дає значну свободу маневру для прибічників такої концепції – слово «квазіфедеративна» вказує на більший рівень свободи суб'єктів утворення, ніж «федеративна держава», але й відлякує своєю спекулятивністю – до якого моменту можна розширювати рамки цієї «квазіфедеративності»? Відсутність історичних прецедентів таких утворень створює значну загрозу надмірної розмитості поняття, чого завжди мають уникати дослідники.

Нарешті останній підхід до визначення правової природи європейського політико-економічного утворення як суб'єкта права *sui generis*, унікальний суб'єкт права, що не має аналогів. Знову ж таки ця позиція містить той самий недолік розмитості – кожне геополітичне утворення чи то союз держав, чи держава, чи конфедерація – має унікальні риси, які виокремлюють її структуру, правову природу від інших утворень, і не тільки від діаметрально інших утворень (наприклад, унітарну державу від федеративної), але й ніби від близьких за природою (Російська Федерація, наприклад, вкрай дивовижне «федеративне утворення», де нема окремого законодавства суб'єктів федерації, президент має право відправити у відставку мера Москви через «втрату довіри», чого у жодної притомної федерації нема, тим не менш унікальним суб'єктом права її ніхто не називає). У широкому значенні слова всі держави і союзи можна було б називати унікальними суб'єктами права, адже через різноманітність правових систем держав самі узагальнюючі поняття концепцій правової природи починають розмиватись. Науковцям стає важко відокремити характерні риси кожної концепції через те, що кожне утворення не надто бажає будувати з себе класичну «федерацію» чи «конфедерацію», що призводить до наявності таких явищ як Швейцарія, яка *de jure* є конфедерацією, хоча фактично – федеративна держава. Це, у свою чергу, призводить до нездатності під одним терміном об'єднати характерні риси різних утворень що самі себе так визначають. Плутанина у цьому питанні настільки значна, що доводиться зустрічати діаметрально протилежні

твердженнями про перелік ознак конфедерації. З не набагато меншим правом можна сказати і про «розмиття практикою» сутності інших термінів. Тому ще раз варто підкреслити – всі подібні утворення, проміжні між державою та союзом держав (Конфедеративні Штати Америки, Швейцарія часів раннього модерну, Ганзейський Союз тощо) – відзначались унікальністю, однак це не привід ухилятися від прямої відповіді на питання правової природи союзу таким загальним поняттям як «суб'єкт права *sui generis*».

Отже серед чітких концепцій правової природи, серед яких слід обрати найближче до сутності Євросоюзу є дві – міжнародна організація та конфедерація.

З цих міркувань варто схилитись до більш зваженого твердження, що Європейський Союз є міжнародною організацією, оскільки він не має таких характерних рис конфедерації як спільна армія та спільна зовнішня політика. Справді, ЄС значно більше інтегроване утворення ніж звичайна міжнародна організація, однак ступінь вищої взаємозалежності не може скасовувати набір всіх рис даного поняття, які наявні у ЄС, а відсутність необхідних рис більш цілісного політичного утворення відкидає будь-які претензії на статус «конфедерації», і, тим паче, «квазіфедеративної організації», яка наголошує на інтегрованості ще радикальніше.

Список використаних джерел:

1. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / [Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.] ; за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
2. Сіленко А. О. Конфедерація. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-3233> (дата звернення: 20.04.2026).

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД В УКРАЇНІ ТА СТАНДАРТИ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Окряк Вероніка Анатоліївна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

У контексті європейської інтеграції України особливого значення набуває вивчення конституційних основ демократії. Актуальність теми посилюється офіційним відкриттям переговорів про вступ України до Європейського Союзу (далі – ЄС) в 2024 році, що зумовлює необхідність приведення національної правової системи у відповідність до

європейських стандартів. Наближення до ЄС вимагає не лише формального узгодження законодавства, а й глибокого вдосконалення конституційних принципів держави. Порівняльно-правовий аналіз конституційних моделей дозволяє оцінити готовність правової системи України до таких змін і визначити напрями подальшого реформування. Особливу роль у цьому процесі відіграють забезпечення стабільності демократичних інституцій та утвердження принципу верховенства права.

У межах вивчення конституційних засад демократії та європейської інтеграції України доцільно порівняти їх із відповідними моделями держав-членів ЄС за чотирма основними параметрами: народним суверенітетом, поділом влади, політичним плюралізмом та незалежністю судової влади.

Стаття 5 Конституції України закріплює принцип народного суверенітету, визначаючи народ єдиним джерелом влади. Це відповідає конституційним положенням більшості країн-членів ЄС, наприклад ст. 20 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини, де зазначається, що вся влада походить від народу та ст. 1 Конституції Італії [5; 6]. Водночас у праві ЄС цей принцип конкретизується через концепцію представницької демократії, закріпленої у ст. 10 Договору про ЄС, який передбачає, що громадяни безпосередньо представлені на рівні Союзу через Європейський парламент, а також опосередковано представлені через держави-члени у Раді ЄС [2].

Узагальнюючи, можна констатувати, що в Україні принцип народного суверенітету переважно реалізується через виборчі механізми та має обмежений розвиток інституційних форм участі громадян. На відміну від держав ЄС, де існує більш розвинена система інституційної та процедурної участі громадян у прийнятті рішень, українська модель прямої демократії залишається обмеженою та фрагментарною. Хоча Конституція України передбачає референдуми як форму безпосереднього волевиявлення, їх практична реалізація тривалий час залишалася недостатньо врегульованою, на що звертала увагу Європейська Комісія за демократію через право (Венеційська комісія), підкреслюючи необхідність забезпечення правової визначеності та гарантій захисту прав людини [8]. Прийняття нового Закону України «Про всеукраїнський референдум» усунуло лише окремі процедурні прогалини, не забезпечивши системного розширення форм участі громадян у здійсненні влади.

У зв'язку з виявленими особливостями правового регулювання, доцільним є подальше вдосконалення конституційних засад реалізації народного суверенітету в Україні. Зокрема, ст. 69 Конституції України потребує уточнення шляхом систематизації та конституційного узгодження вже наявних форм безпосередньої демократії, зокрема електронних петицій, громадських консультацій та інших інструментів участі громадян у процесі прийняття рішень, що відповідає сучасним

європейським підходам. Також ст. 5 Конституції України варто доповнити положенням щодо реальної підзвітності органів державної влади народові, як постійної складової народовладдя, а не лише його виборчого прояву, що посилює б практичний зміст принципу народного суверенітету. Таким чином, конституційне закріплення принципу народного суверенітету в Україні загалом відповідає європейським стандартам, однак потребує посилення інституційних механізмів його реальної реалізації.

Аналіз принципу поділу влади в Україні свідчить про наявність періодичних трансформацій конституційного балансу, зумовлених як політичними, так і правовими чинниками. Зокрема внаслідок рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010, яким було змінено баланс повноважень на користь Президента, та його перегляду у 2014 році, що відновило парламентсько-президентську форму правління. Хоча на сьогодні формальний дисбаланс усунуто, повторювані зміни конституційної моделі через політично зумовлені рішення Конституційного Суду свідчать про відсутність сталої інституційної рівноваги системи поділу влади. У державах ЄС система стримувань і противаг є більш стабільною. Наприклад в Німеччині діє інститут «конструктивного вотуму недовіри», який унеможлиблює політичну нестабільність [5].

У цьому ж контексті важливим елементом системи поділу влади є територіальна організація публічної влади, оскільки ефективний баланс між центром і регіонами також виступає проявом принципу стримувань і противаг. Саме тому особливого значення набуває конституційне завершення реформи децентралізації, що передбачає закріплення трирівневої системи адміністративно-територіального устрою відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування [4]. Такий підхід дозволяє не лише розмежувати повноваження між різними рівнями влади, а й підвищити інституційну стабільність державного управління, що є важливою умовою функціонування демократичної системи.

Політичний плюралізм є однією з ключових засад демократичного ладу та передбачає багатопартійність, свободу політичної діяльності і конкуренцію. В Україні цей принцип закріплений у ст. 15 Конституції України, який гарантує політичну багатоманітність та заборону цензури. На рівні ЄС, політичний плюралізм реалізується через принцип представницької демократії та гарантії свободи об'єднань [2], а також розглядається як необхідна умова відповідності Копенгагенських критеріїв [3]. Водночас, практична реалізація цього принципу в Україні є обмеженою через вплив непрозорого фінансування політичних партій та окремих фінансово-політичних акторів, що відзначається у звітах Європейської комісії [9; 10]. Для порівняння, відповідно до ст. 21 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини, діє жорстка система контролю за фінансуванням політичних партій, що забезпечує

прозорість політичного процесу [5].

Значним складником політичного плюралізму є інституційна роль парламентської опозиції. Показовим є досвід Франції, де відповідно до ст. 51-1 Конституції регламенти палат передбачають спеціальні права парламентської опозиції та меншості, що забезпечує її участь у контролі за владою [7]. В Україні ж відсутність чіткого конституційного закріплення статусу опозиції обмежує її вплив на систему стримувань і противаг, що потребує подальшого вдосконалення.

Важливим напрямом розвитку політичного плюралізму є також забезпечення відкритості парламенту та участі громадян у політичному процесі. У цьому контексті інструменти електронної демократії та цифрові форми взаємодії громадян із владою виконують подвійну функцію, поєднуючи реалізацію народного суверенітету із розширенням можливостей політичної участі та конкуренції. Європейські стандарти передбачають забезпечення прозорості діяльності публічної влади та залучення громадян до прийняття рішень. Це, зокрема, відображено у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо електронної демократії, яка визначає використання інформаційно-комунікаційних технологій як засіб підвищення участі громадян, прозорості та підзвітності демократичних інституцій [14]. В Україні ці інструменти мають переважно допоміжний характер і не інтегровані системно у процес ухвалення рішень. Проте, в умовах воєнного стану реалізація цих механізмів частково ускладнена вимогами національної безпеки, що обмежує відкритість публічної влади. Водночас розвиток інструментів електронної демократії є важливим елементом зміцнення політичного плюралізму та наближення України до європейських стандартів.

Незалежність судової влади є ключовим елементом демократичної правової держави та однією з базових вимог Копенгагенських критеріїв, що передбачають стабільність інституцій, які гарантують верховенство права [3]. У Конституції України цей принцип закріплено, зокрема, у ст. 126, де проголошується незалежність і недоторканність суддів. Водночас європейські стандарти вимагають не лише формального закріплення незалежності, але й ефективних інституційних механізмів її забезпечення.

У державах-членах ЄС незалежність судової влади гарантується комплексно: через прозорі процедури призначення суддів, чіткі правила їх дисциплінарної відповідальності та функціонування незалежних органів суддівського врядування. Наприклад, у Іспанії діє Генеральна рада судової влади, яка забезпечує автономність судової системи, хоча формується за участю парламенту. При цьому такі механізми супроводжуються жорсткими вимогами до професійної доброчесності та прозорості процедур [11].

В Україні ж питання незалежності судової влади тривалий час залишалося одним із найбільш проблемних у контексті євроінтеграції. Як

зазначала Венеційська комісія у своїх висновках, ключовими ризиками були політичний вплив на органи суддівського врядування, недосконалість процедур добору суддів та недостатній рівень довіри до судової системи [12]. Саме ці чинники стали підставою для проведення глибокої судової реформи, розпочатої у 2016 році.

У результаті, конституційні зміни 2016 року та подальші законодавчі реформи були спрямовані на деполітизацію судової системи. Зокрема, було змінено порядок призначення суддів, посилено роль Вищої ради правосуддя та запроваджено механізми оцінювання суддів на відповідність критеріям доброчесності. Важливим нововведенням стало залучення міжнародних експертів до процесу формування органів суддівського врядування, що відповідає рекомендаціям європейських інституцій і сприяє підвищенню довіри до процедур відбору.

Окрему роль у забезпеченні незалежності судової влади відіграють антикорупційні інституції, зокрема Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, діяльність яких спрямована на боротьбу з корупцією на найвищому рівні. Їх діяльність опосередковано впливає на незалежність судової влади, забезпечуючи невідворотність відповідальності та обмежуючи корупційний вплив на судову систему. Водночас така діяльність відповідає європейським стандартам забезпечення підзвітності влади, але їх інституційна стабільність та гарантії захисту від політичного впливу залишаються недостатньо забезпеченими, що зумовлює ризики зовнішнього впливу на функціонування відповідних органів.

В Україні найбільш серйозним викликом залишається впровадження усіх цих принципів на практиці. Зокрема, процедура добору суддів не забезпечує достатнього рівня прозорості та доброчесності, діяльність Вищої ради правосуддя залишається недостатньо відкритою, а механізми запобігання політичному втручання у судову систему є недостатньо ефективними [13].

Проведений порівняльно-правовий аналіз свідчить, що конституційна модель України загалом відповідає базовим європейським стандартам демократії, однак ключові відмінності полягають не у змісті норм, а у ступені їх практичної реалізації та стабільності застосування. У державах ЄС демократичні принципи забезпечуються сталими інституційними практиками та передбачуваними процедурами, тоді як в Україні їх реалізація значною мірою залежить від політичного контексту.

З метою усунення цих недоліків доцільними є такі зміни до Конституції України: систематизація у ст. 69 форм безпосередньої демократії, включаючи електронні інструменти участі громадян; доповнення ст. 83 положеннями про статус парламентської опозиції та її контрольні повноваження, попри неодноразові спроби законодавчого врегулювання, які не були реалізовані; а також, уточнення ст. 131 щодо

порядку формування Вищої ради правосуддя із посиленням ролі незалежних конкурсних процедур.

Таким чином, ключовим викликом є перехід від формального закріплення принципів до їх стабільної та ефективної реалізації, що є визначальною умовою наближення України до стандартів ЄС.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4174> (дата звернення 21.04.2026)
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#n3 (дата звернення 21.04.2026).
3. European Council. Conclusions of the Copenhagen European Council (21-22 June 1993). URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> (дата звернення 21.04.2026).
4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., ратифікована Законом України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#n18 (дата звернення 21.04.2026).
5. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина від 23.05.1949 р. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf (дата звернення 21.04.2026).
6. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О.М., 2018. 62 с.
7. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О.М., 2018. 56 с.
8. Venice Commission. Urgent Joint Opinion on the Draft Law No. 3612 «On Democracy through All-Ukrainian Referendum» CDL-PL(2020)009 / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2020. 21 July. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PL\(2020\)009-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PL(2020)009-e) (дата звернення 21.04.2026).
9. Спільний висновок Венеційської комісії та ОБСЄ/БДПІЛ щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції». CDL-AD(2015)035. URL: <https://odihr.osce.org/sites/default/files/f/documents/6/7/206526.pdf> (дата звернення 21.04.2026).
10. Спільний висновок Венеційської комісії та Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ № 1022/2021 від 20 березня 2021 р. щодо проекту закону України про політичні партії. CDL-AD(2021)003 URL: <https://rm.coe.int/cdl-ad-2021-003-e-uk-/1680a238c1> (дата звернення 21.04.2026).

11. Бондарчук Р. А. Зарубіжний досвід реалізації процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та напрями його впровадження в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 60-64. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.12> (дата звернення 21.04.2026).

12. Venice Commission. Joint opinion on the draft law amending the law on the judiciary and the status of judges and other legislative acts of Ukraine. CDL-AD(2011)033-e / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). 2011. 14-15 October. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2011\)033-e.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2011)033-e.aspx) (дата звернення 21.04.2026).

13. Венеційська комісія. Спільний висновок щодо законопроектів про внесення змін до положень про дисциплінарні процедури щодо суддів, декларації доброчесності та інші процедури (Україна) : CDL-AD(2025)044. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/ukr_vysnovok_vk_cdl-ad-2025044.pdf (дата звернення 21.04.2026).

14. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy. 2009. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/6647-0-ID8289-Recommendation%20on%20electronic%20democracy.pdf (дата звернення 21.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

КОНСТИТУЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПЕРЕДУМОВИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРИЧИНИ НЕУХВАЛЕННЯ

Радчук Анна Павлівна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Метою дослідження є комплексно проаналізувати передумови підготовки Конституції Європейського Союзу та визначити основні причини її неухвалення в контексті інституційного розвитку ЄС. Предметом дослідження є процеси та правові явища, пов'язані із підготовкою проекту Конституції ЄС, його змістом, процедурою ухвалення та причинами неприйняття державами-членами.

Тема Конституції Європейського Союзу є особливо актуальною в контексті сучасних процесів розвитку та реформування ЄС, що пов'язані із

незавершеністю його конституційної архітектури та тривалими дискусіями щодо вдосконалення установчих договорів. Ще у 1990-х роках постала об'єктивна необхідність перегляду принципів управління Європейським Союзом і структури його інституцій, що було зумовлено підготовкою до наймасштабнішого розширення в історії ЄС. У цьому контексті виникла ідея створення Конституції ЄС як комплексного акту, що мав забезпечити більш чітке інституційне оформлення ЄС. Водночас процес її ухвалення виявився складним і суперечливим, що зрештою призвело до її нератифікації окремими державами-членами. Попри це, значна частина положень проєкту Конституції була згодом імплементована в Лісабонський договір, який набув чинності 1 грудня 2009 року та фактично визначив сучасну модель функціонування ЄС. Цей договір удосконалив процедури прийняття рішень і посилив його демократичний вимір, що дозволило адаптувати ЄС до умов розширення. Таким чином, аналіз передумов підготовки Конституції ЄС і причин її неухвалення є важливим для розуміння сучасного стану правового розвитку ЄС.

Передумови підготовки Конституції Європейського Союзу формувалися під впливом глибинних політичних та інституційних змін, пов'язаних насамперед із масштабним розширенням ЄС, реформуванням його інституцій та пошуком нової моделі функціонування. Вирішальним чинником стало розширення ЄС до 25 членів: 1 травня 2004 року до складу Європейського Союзу приєдналися одразу десять країн: Кіпр, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина та Словенія. У 2007 році до цього списку додалися Болгарія та Румунія, а у 2013 році – Хорватія [1, с.15]. Ці зміни остаточно утвердили позицію ЄС як впливового геополітичного гравця на світовій арені. Таке розширення зумовило необхідність перегляду механізмів управління та інституційної структури Союзу.

Важливою передумовою стала також підготовка та ухвалення Ніццького договору. Цей договір був ухвалений у грудні 2000 року на засіданні Європейської Ради в Ніцці та підписаний 26 лютого 2001 року. Він став підсумком роботи міжурядової конференції, яка розпочалася у лютому 2000 року та мала на меті адаптувати європейські інституції до майбутнього розширення. Після ратифікації всіма країнами-членами договір набув чинності 1 лютого 2003 року. В його межах вирішили внести зміни та доповнення до Договору про Європейський Союз та Договорів про заснування Європейських Співтовариств і до деяких пов'язаних з ними актів, бажаючи завершити процес, розпочатий Амстердамським договором, щодо підготовки інституцій ЄС до функціонування у розширеному Союзі [2]. Ніццький договір був спрямований насамперед на реформування інституційного механізму Євросоюзу у зв'язку із майбутнім розширенням цієї організації, коли до неї повинні приєднатися нові європейські країни. Реформи стосувалися чисельного складу Єврокомісії,

розподілу голосів між членами Ради Євросоюзу, визначення сфер, в яких постанови приймаються більшістю голосів, тощо [3, с.37]. Прийнята в Ніцці декларація визначила чотири основні напрями подальших конституційних реформ в ЄС: чіткий розподіл повноважень і компетенції між ЄС та державами-членами, визначення статусу Хартії основних прав ЄС, консолідація і кодифікація існуючих установчих договорів ЄС та посилення ролі національних парламентів держав-членів Європейського Союзу [4, с.21].

Наступним ключовим етапом стала Лаакенська декларація 2001 р., яка підтвердила прагнення держав-членів удосконалити правові основи ЄС на засадах демократичності, прозорості та ефективності. У місті Лаакен (Бельгія) Європейська Рада прийняла Декларацію про майбутнє ЄС, що відкрила шлях до подальших реформ інституційного та конституційного устрою Союзу. Було створено Європейський Конвент – тимчасовий орган, основною метою якого стало розроблення проєкту Конституційного договору ЄС. Головою Конвенту було призначено колишнього президента Франції Валері Жискара д'Естена. До складу Конвенту увійшли 105 членів, зокрема до його складу увійшли представники голів або урядів держав-членів та держав-кандидатів ЄС, посланці від національних парламентів держав-членів та держав-кандидатів, представники Європейського Парламенту, Європейської Комісії, Економічного та соціального комітету, Комітету регіонів [5, с.13].

Таким чином, сукупність зазначених чинників обумовила необхідність підготовки Конституції ЄС як комплексного акта, покликаного впорядкувати та модернізувати правову й інституційну систему Союзу.

Варто зазначити, що за результатами роботи Європейського Конвенту наприкінці 2002 року уже був готовий проєкт Конституції Європейського Союзу, який став основою Договору про створення Конституції Європи. Першу частину, яка складалася з 59 статей, а також Другу частину, що містила 54 статті, було представлено на саміті Ради ЄС у Салоніках, який проходив 19-20 червня 2003 року [6]. Частина третя (338 статей) та Частина четверта (10 статей) були представлені на Міжурядовій конференції під керівництвом Президента Італії, яка проходила 18 липня 2003 року в Римі [7]. Однак, після затяжних обговорень остаточний текст так і не вдалося ухвалити через розбіжності, які виникли стосовно положень про голосування кваліфікованою більшістю. Остаточний текст Договору був прийнятий на Міжурядовій конференції під керівництвом Президента Ірландії, яка проходила через рік, а саме 18 червня 2004 року [8]. Тут варто уточнити, що йдеться не про Президента Ірландії як главу держави, а про Ірландію як головуючу державу-члена в Раді ЄС. Урочисте підписання Договору про створення Конституції для Європи відбулося 29 жовтня 2004 року в Римі. У ньому взяли участь 53 політичні представники

з 25 держав-членів Європейського Союзу. Деякі президенти держав особисто долучилися до підписання цього документа. Проте в більшості випадків Договір підписували уповноважені представники, серед яких переважно були прем'єр-міністри та міністри закордонних справ, від імені держави.

Причини неухвалення Конституції Європейського Союзу мають комплексний характер і пов'язані як із політико-інституційними суперечностями між державами-членами, так і з внутрішніми соціально-економічними та ідеологічними факторами. Вже під час обговорення проекту Конституції на саміті ЄС у Салоніках 19–20 червня 2003 року було виявлено наявність двох протилежних підходів до майбутнього статусу Союзу та меж обмеження національного суверенітету. Зокрема, Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург підтримували ідею передачі значної частини владних повноважень наднаціональним інституціям ЄС. Натомість Польща, Іспанія та низка інших держав виступали за збереження вагової частини суверенітету на національному рівні. Така розбіжність позицій відображала глибші суперечності щодо моделі подальшої інтеграції – між прихильниками федералізації та тими, хто відстоював міждержавний характер Союзу.

Окреме занепокоєння викликали положення щодо формування спільної зовнішньої та безпекової політики, які розглядалися як крок до створення федеративної Європи. У статті 15 Проекту Договору про запровадження Конституції для Європи зазначалося, що компетенція Союзу у цій сфері охоплює всі аспекти зовнішньої політики та безпеки, включаючи перспективу формування спільної оборони [9]. Це посилювало страх частини держав перед втратою контролю над ключовими елементами державного суверенітету. Водночас важливим чинником стала проблема «демократичного дефіциту» самого процесу розробки Конституції, що проявлялася у відчуженості громадян від прийняття рішень на рівні ЄС.

Прийнята Конституція вимагала легітимації, яка здійснювалася різними способами залежно від національних правових систем: одні держави ратифікували її парламентським шляхом (Австрія, Греція, Італія, Литва, Німеччина, Словаччина, Словенія, Угорщина), інші – через референдуми (Франція, Нідерланди). А от в Іспанії 20 лютого 2005 р. відбувся консультативний референдум (77% «за»), після якого в травні-червні 2005 р. обидві палати Генеральних Кортесів ратифікували Конституцію. Саме процедура легітимації, а особливо її незавершеність, продемонструвала глибокі розбіжності між країнами щодо перспектив передачі суверенітету ЄС. Вирішальним моментом стали результати референдумів у Франції та Нідерландах, де більшість громадян виступила проти Конституції. Зокрема, понад 55% французьких виборців відхилили проект Основного Закону ЄС. За даними соціологічних досліджень, 6%

опонентів пов'язували свою позицію із можливим вступом Туреччини, а 3% - із загальним процесом розширення ЄС. Водночас ключовими причинами стали побоювання щодо негативного впливу Конституції на рівень зайнятості (31%) та економічну ситуацію (26%) через надмірно ліберальний характер договору, а також вимога 62% респондентів зробити його більш соціально орієнтованим [10].

Серед основних причин негативного результату референдуму у Франції виокремлюють кілька факторів. По-перше, неготовність суспільства до нових реалій розширеного ЄС, що супроводжувалося зростанням скептицизму щодо подальшого розширення, зокрема стосовно потенційного членства Туреччини, України та Грузії. По-друге, існували побоювання, що гармонізація стандартів у межах ЄС призведе до зниження рівня соціального захисту, оскільки нові держави-члени мали більш ринково орієнтовані підходи. По-третє, результати голосування частково відображали внутрішньополітичне невдоволення урядом і президентом, зокрема зниження популярності Жака Ширака, що перетворило референдум на форму протесту. У результаті це було голосування не лише проти Конституції, але й проти національної влади.

Ситуація викликала неоднозначну реакцію в ЄС: держави, які вже ратифікували Конституцію, висловили розчарування, тоді як в інших країнах процес тривав. Зокрема, 10 липня позитивний результат було отримано на референдумі в Люксембурзі, однак це лише посилювало загальну невизначеність, оскільки негативний результат остаточно закрити би питання Конституції. У підсумку ключовими причинами неухвалення Конституції ЄС 2004 року стали її нератифікація Францією та Нідерландами, що було зумовлено сукупністю політичних, ідеологічних, соціально-економічних і безпекових чинників. Загалом занепокоєння посиленням ролі ЄС, страх перед федералізацією, ризик втрати національного суверенітету у сфері зовнішньої політики та безпеки, а також загрози для економічної та соціальної стабільності стали визначальними детермінантами провалу ратифікації Конституції.

Важливою теоретичною передумовою підготовки Конституції Європейського Союзу є розвиток концепцій, що пояснюють особливості взаємодії права ЄС і конституційного права держав-членів. Зокрема, у науковому середовищі активно використовується поняття «багаторівневого конституціоналізму», яке відображає специфіку правової природи ЄС. Під цим терміном розуміють співіснування різних конституційних систем у межах ширшого політико-правового утворення, при якому жодна з них не має абсолютного верховенства, а компетенції чітко розмежовані. Такий підхід передбачає збереження автономії кожної із правових систем у межах визначених сфер. Іншими словами, правова та конституційна системи ЄС і держав-членів існують паралельно, перебуваючи у складних горизонтальних або умовно ієрархічних

взаємовідносинах.

Водночас ці системи не є ізольованими, оскільки вони тісно переплітаються між собою, хоча кожна зберігає власну самостійну сферу правового регулювання поза межами взаємодії [11]. Подібну позицію підтримує Ніл Маккормік, який розвинув доктрину конституційного плюралізму. Учений вважає, що сучасний правопорядок ЄС характеризується існуванням множинності автономних конституційних джерел, які співіснують у межах єдиного, але складного конституційного простору. Досліджуючи взаємодію права ЄС і національного конституційного права, він зазначав, що можна говорити про наявність двох конституційних систем, кожна з яких визнається дійсною, але жодна не має повного верховенства. При цьому кожна з них частково визнає іншу як джерело своєї легітимності. У ситуації, коли існує множинність інституційно-нормативних порядків із власними конституціями, кожен із них визнає легітимність інших у межах їхньої компетенції, але не визнає їхнього верховенства. Саме така модель, на думку дослідника, і становить сутність «конституційного плюралізму» [12, с.104].

Отже, аналіз передумов підготовки та причин неухвалення Конституції Європейського Союзу дає підстави стверджувати, що її провал був радше закономірним, ніж випадковим, оскільки відображав глибокі структурні суперечності між державами-членами щодо моделі подальшої інтеграції. Зокрема, поєднання страху перед федералізацією, розбіжностей у соціально-економічних підходах і проблеми «демократичного дефіциту» зумовило несприйняття Конституції на рівні національних суспільств. Водночас сам конституційний проєкт не зник безслідно, адже значна частина його положень була імplementована в Лісабонський договір [13]. Зокрема, було надано обов'язкової юридичної сили Хартії основоположних прав, запроваджено посаду Високого представника із закордонних справ та безпекової політики й створено Європейську службу зовнішньої діяльності. Крім того, реформовано механізм ухвалення рішень через запровадження принципу «подвійної більшості» у Раді ЄС, а також розширено роль національних парламентів. У цілому ці новели засвідчили прагнення зберегти інституційні здобутки конституційного проєкту.

Це свідчить про еволюційний характер розвитку ЄС, який віддає перевагу поступовим змінам замість радикальної конституціоналізації. У контексті майбутнього розширення ЄС цей урок набуває особливої ваги, адже поглиблення інтеграції має супроводжуватися балансом між наднаціональними та національними інтересами. Для України цей досвід є важливим орієнтиром, оскільки свідчить про необхідність адаптації до багаторівневої правової системи ЄС, збереження власної конституційної ідентичності та забезпечення внутрішньої підтримки євроінтеграційного курсу.

З урахуванням уроків провалу ратифікації Конституції ЄС 2004 року,

майбутні реформи установчих договорів мають передбачати посилення демократичної легітимації через поєднання загальноєвропейських консультацій, участі національних парламентів і синхронізованих референдумів у державах-членах, щоб уникнути фрагментарності рішень. Для України доцільно закріпити чітку процедуру суспільної легітимації вступу до ЄС, зокрема проведення загальнонаціонального референдуму щодо членства, за прикладом Австрії 1994 року, що забезпечив високу явку (82,3%) і підтримку (66,6%). Водночас адаптація конституційного порядку України має здійснюватися через інституціоналізацію принципів багаторівневого конституціоналізму і конституційного плюралізму (за Нілом Маккорміком), зокрема шляхом чіткого визначення меж делегування повноважень ЄС без втрати конституційної ідентичності. Досвід 2004 року демонструє, що ігнорування суспільного виміру інтеграції та страхів щодо суверенітету веде до делегітимації навіть юридично узгоджених рішень. У сучасних дискусіях щодо перегляду установчих договорів ЄС (2022–2024 рр.) цей урок означає необхідність більшої прозорості, комунікації з громадянами та поєднання наднаціонального і національного рівнів легітимації.

На нашу думку, ухвалення єдиного конституційного акта Європейського Союзу не є принципово неможливим, однак у межах нинішньої інституційної архітектури воно виглядає передчасним і малоймовірним. Такий висновок безпосередньо випливає з уроків 2004 року, які засвідчили неготовність як держав-членів, так і суспільств до глибокої конституціоналізації інтеграції та передачі частини суверенітету на наднаціональний рівень. Саме тому «передчасність» слід розглядати не як остаточну перешкоду, а як індикатор відсутності необхідних політичних і соціальних передумов. У цьому контексті реалізація конституційного проекту можлива лише за умови подолання виявлених у 2004 році суперечностей, зокрема через посилення демократичної легітимації, зниження суверенних побоювань і формування спільної ідентичності. Отже, перспектива Конституції ЄС є радше відкладеною, ніж неможливою, і залежить від поступової еволюції самого Союзу.

Список використаних джерел:

1. Право ЄС: устрій та правопорядок / С. М. Задорожна, Н. В. Кирилюк, А. З. Маник; за заг. ред. С. М. Задорожної. Чернівці: Рута, 2021. 232 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1204> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Ніщський договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261#Text (дата звернення: 11.04.2026).
3. Яремчук В. Д. Основи права Європейського Союзу та Ради

Європи: дефініції, джерела, схеми, таблиці та персоналії: навч. посіб. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2024. 340 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8376> (дата звернення: 20.04.2026).

4. Право Європейського Союзу: підручник / Р. А. Петров, А. О. Вакуленко, П. Ван Елсуwege та ін.; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 9-те, змін. і допов. Харків, 2019. 442 с.

5. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. 2-ге вид. Київ, 2009. 376 с.

6. European Commission. Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency conclusions. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3 (дата звернення: 11.04.2026).

7. Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History. The 2003–2004 Intergovernmental Conference. URL: <https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/16aa12f1-765e-4a7e-8a9e-0925d591d0f0> (дата звернення: 11.04.2026).

8. Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History. Press release by the Irish Council Presidency (18 June 2004). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/press_release_by_the_irish_council_presidency_18_june_2004-en-0a549613-af3f-4965-a59a-b8367544bd23.html (дата звернення: 11.04.2026).

9. Договір про запровадження Конституції для Європи (проект). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text (дата звернення: 11.04.2026).

10. Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History. Eurobarometer survey on the results of the referendum in France (June 2005). URL: https://www.cvce.eu/obj/eurobarometer_survey_on_the_results_of_the_referendum_in_france_june_2005-en-35f6e03b-190a-4733-b76f-a80c39cacbf2.html (дата звернення: 17.04.2026).

11. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія / за наук. ред. М. М. Микієвича. Львів, 2016. 230 с.

12. MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State and Nation in the European Commonwealth. Oxford: Oxford University Press, 1999. 222 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198268765.001.0001> (дата звернення: 20.04.2026).

13. Lisbon Treaty. *Official Journal of the European Union*, С 306, 17.12.2007 (дата звернення: 17.04.2026).

Науковий керівник: Воронова І. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПРИНЦИП ДЕМОКРАТІЇ У ЗАСНОВНИЦЬКИХ ДОГОВОРАХ ЄС: ВІД МААСТРИХТУ ДО ЛІСАБОНУ

Стельмах Вікторія Олександрівна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Демократія як конституційна цінність Європейського Союзу не виникла одномоментно – вона формувалася через десятиліття договірної еволюції, відображаючи поступове усвідомлення того, що інтеграційний проєкт потребує не лише економічного, а й демократичного фундаменту. Маастрихтський договір 1992 року зробив перший крок, проголосивши демократію засадничим принципом Союзу, однак залишив його переважно декларативним – без чітких механізмів реалізації та інституційного забезпечення. Упродовж наступних п'ятнадцяти років – через Амстердам, Ніццу і, зрештою, Лісабон – цей принцип набував дедалі конкретнішого нормативного змісту, перетворившись на розгорнуту демократичну архітектуру, закріплену у статтях 9–12 Договору про Європейський Союз.

Дослідження цієї еволюції є актуальним, оскільки дозволяє зрозуміти, яким чином наднаціональне утворення конституціоналізує демократичний принцип в умовах, що принципово відрізняються від класичної державної моделі. Особливої гостроти це набуває в контексті криз верховенства права в Угорщині та Польщі, де механізми захисту демократичних цінностей були вперше активовані на практиці, а також в умовах розширення Союзу та оцінки готовності держав-кандидатів, зокрема України, до виконання його стандартів. Аналіз договірної еволюції принципу демократії дає змогу не лише осмислити конституційну архітектуру ЄС, а й сформулювати практичні рекомендації щодо подолання демократичного дефіциту та зміцнення легітимності європейських інститутів.

До 1992 року принцип демократії не мав прямого закріплення у первинному праві європейської інтеграції. Римські договори 1957 року, які заснували Європейське економічне співтовариство та Європейську спільноту з атомної енергії, були спрямовані виключно на економічну інтеграцію. Їх преамбула та основні статті не містять згадок про демократію як самостійну правову цінність чи принцип функціонування Співтовариства. Єдиний європейський акт 1986 року, хоча й посилив повноваження Європейського парламенту та зазначив у преамбулі рішучість держав-членів розвивати демократію через загальні вибори до цього органу, також не закріпив демократію як фундаментальну засаду первинного права. Інтеграція на тому етапі залишалася переважно функціональною та економічною.

Політичні та правові причини включення принципу демократії саме до Маастрихтського договору 1992 року були пов'язані з кардинальними змінами в Європі. Кінець «холодної війни», падіння комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі та возз'єднання Німеччини створили потребу в чітких демократичних стандартах для потенційного розширення Союзу. Перехід від Європейських Співтовариств до повноцінного Європейського Союзу, запровадження економічного та валютного союзу, а також започаткування спільної зовнішньої політики вимагали підвищення легітимності інститутів перед громадянами. Маастрихтський договір став відповіддю на виклик забезпечення демократичної підтримки політичної інтеграції.

Юридичне значення першого закріплення полягає в переході від функціональної інтеграції до політичної та конституційної моделі Союзу. Маастрихтський договір (Договір про Європейський Союз) від 7 лютого 1992 року вперше закріпив принцип демократії в первинному праві ЄС. У преамбулі держави-члени підтвердили «свою відданість принципам свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також верховенства права». Центральне положення міститься в статті F (п. 1), пізніше – стаття 6 ДЄС: «Союз поважає національні ідентичності держав-членів, системи правління яких ґрунтуються на принципах демократії». Таким чином, демократія вперше набула статусу спільної цінності держав-членів і правової основи діяльності Союзу. Це заклало конституційне підґрунтя для подальшої інституційної еволюції ЄС і перетворило демократію від політичної декларації на обов'язковий елемент первинного права.

Інституційними наслідками стали посилення ролі Європейського Парламенту. Договір запровадив процедуру співрішення, яка надала Парламенту повноваження спільно з Радою приймати акти в низці сфер. Крім того, Парламент отримав право затверджувати склад Європейської Комісії та призначати Європейського Омбудсмана. Ці зміни підвищили демократичну легітимність законодавчого процесу. Закріплення 1992 року мало обмежений характер. Принцип демократії згадувався декларативно, без детальної архітектури механізмів та без статусу конституційної цінності самого Союзу. Він залишався спільною цінністю держав-членів, а не внутрішньою основою первинного права Європейського Союзу. Історичне значення Маастрихтського договору полягає в тому, що він став точкою відліку демократизації ЄС. Договір започаткував перехід від функціональної економічної інтеграції до політичної спільноти, де демократія набула статусу обов'язкового принципу первинного права.

Амстердамський договір 1997 року (набрав чинності 1 травня 1999 року) суттєво посилив демократичний контроль у первинному праві ЄС. У статті 6 (колишня стаття F) Договору про Європейський Союз принцип демократії було закріплено як одну з фундаментальних засад Союзу:

«Союз ґрунтується на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також верховенства права, які є спільними для держав-членів». Стаття 1 Амстердамського договору підкреслила прозорість і наближення Союзу до громадян.

Найважливішим нововведенням стала стаття 7 ДЄС, яка запровадила механізм санкцій. Рада ЄС отримала право констатувати існування «серйозного і стійкого порушення» принципів статті 6(1) і, за певних умов, призупиняти окремі права держави-члена, зокрема право голосу в Раді. Це перетворило демократію з декларативної цінності на захищений принцип із реальними механізмами контролю. Механізм статті 7 ДЄС було активовано щодо Польщі та Угорщини у зв'язку з порушеннями принципів демократії та верховенства права, що демонструє його практичне значення як інструменту захисту демократичних цінностей Союзу. Крім того, договір розширив роль національних парламентів у забезпеченні демократичної легітимності через посилення принципу субсидіарності та їхню участь у контролі за дотриманням компетенцій Союзу.

Ніщський договір 2001 року (набрав чинності 1 лютого 2003 року) був спрямований на підготовку інституцій ЄС до масштабного розширення на схід. Договір здійснив реформу інститутів з метою підвищення їхньої демократичної легітимності. У Європейському Парламенті збільшилася кількість місць і розширилася сфера застосування процедури співрішення. У Раді ЄС відбулися зміни у системі кваліфікованої більшості голосування: було переглянуто вагу голосів держав-членів, що сприяло більш справедливому представництву. Хоча Ніщський договір мав обмежений безпосередній вплив саме на принцип демократії як нормативну цінність, він інституційно підготував ґрунт для подальшої демократизації Союзу після вступу нових членів без втрати демократичної підтримки.

Разом із тим, загальна тенденція проміжного періоду полягала у поступовому переходу принципу демократії від декларативного проголошення до реального механізму. Якщо Маастрихтський договір лише проголосив демократію спільною цінністю, то Амстердам і Ніцца ввели конкретні механізми захисту (стаття 7) та інституційні реформи, спрямовані на посилення представницької демократії через Європейський Парламент і національні парламенти. Це інституційно підготувало ґрунт для розгорнутої демократичної архітектури Лісабонського договору.

Лісабонський договір 2007 року (набрав чинності 1 грудня 2009 року) завершив еволюцію принципу демократії в первинному праві ЄС, створивши комплексну демократичну архітектуру. У Розділі II «Положення про демократичні принципи» (статті 9–12 ДЄС) демократія вперше набула статусу конституційної цінності самого Союзу.

Стаття 9 ДЄС закріплює принцип рівності громадян: «Союз дотримується принципу рівності своїх громадян, які отримують рівну

увагу від його інститутів, органів, відомств та агенцій». Це положення підкреслює, що всі громадяни ЄС мають однаковий статус незалежно від держави-члена. Стаття 10 ДЄС визначає принцип представницької демократії як основу функціонування Союзу. Громадяни безпосередньо представлені на рівні Союзу в Європейському Парламенті. Держави-члени представлені в Європейській Раді їхніми главами держав або урядів та в Раді їхніми урядами, які є демократично підзвітними національним парламентам або своїм громадянам. Політичні партії на європейському рівні сприяють формуванню європейської політичної свідомості та вираженню волі громадян. Стаття 11 ДЄС вводить принцип партисипативної (участі громадян) демократії. Інститути Союзу забезпечують громадянам та представницьким асоціаціям можливість висловлювати свої погляди в усіх сферах діяльності Союзу та проводять відкритий, прозорий і регулярний діалог з громадянським суспільством. Найважливішим механізмом стала Європейська громадянська ініціатива: не менше одного мільйона громадян ЄС, які є громадянами значної кількості держав-членів, можуть запропонувати Європейській Комісії внести відповідну законодавчу пропозицію. Втім, практичне функціонування цього інструменту виявилось значно скромнішим за первісні очікування. По-перше, порогова вимога у мільйон підписів із щонайменше семи держав-членів є суттєвим організаційним бар'єром, який реально долають лише добре фінансовані та інституційно підтримані кампанії. По-друге, і це принциповіше, Комісія зберігає повний розсуд щодо реагування на успішні ініціативи: вона зобов'язана лише розглянути пропозицію та надати мотивовану відповідь, однак не зобов'язана вносити законодавчий акт. Показово, що з понад двадцяти ініціатив, які подолали мільйонний поріг, жодна не призвела до прямого законодавчого результату, на який розраховували їхні ініціатори. Таким чином, ЄПІ радше виконує функцію легітимаційного символу участі, аніж реального інструменту громадянського впливу на нормотворчість Союзу.

Маастрихтський договір 1992 року згадував демократію лише як спільну цінність держав-членів (стаття F, пізніше ст. 6), то Лісабонський договір у статті 2 ДЄС проголосив її фундаментальною конституційною цінністю самого Союзу: «Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини...». Демократія набула статусу повноцінної конституційної основи первинного права ЄС, що поєднує представницьку, партисипативну та контрольну форми. Таким чином, статті 9–12 ДЄС стали кульмінацією еволюції принципу демократії, забезпечивши його перехід від політичної декларації до операційного конституційного механізму.

Аналіз еволюції принципу демократії в установчих договорах Європейського Союзу свідчить про його поступову еволюцію від

політичної декларації до однієї з фундаментальних конституційних цінностей Союзу. Від першого закріплення в Маастрихтському договорі 1992 року до детального регламентування в Лісабонському договорі 2007 року (статті 9–12 ДЄС) принцип демократії пройшов шлях від загального політичного орієнтиру до розгорнутої інституційної архітектури, яка охоплює як представницькі, так і безпосередні форми участі громадян. Сучасна демократична архітектура ЄС поєднує традиційні механізми представницької демократії з інноваційними елементами партисипаторної демократії, що відображає прагнення Союзу бути ближчим до громадян. Водночас, попри значний прогрес, принцип демократії в ЄС продовжує стикатися з викликами, пов'язаними з дефіцитом демократії, національним егоїзмом та неоднаковим рівнем демократичної культури в державах-членах.

Для подолання демократичного дефіциту необхідно надати Європейському парламенту право законодавчої ініціативи та посилити контроль над актами згідно зі ст. 290–291 ДФЄС, одночасно трансформувавши механізм «картки» національних парламентів у реальне право вето щодо питань субсидіарності. Паралельно слід підвищити ефективність ст. 7 ДЄС шляхом прийняття регламенту (на основі ст. 352 ДФЄС або принципу кондиціональності), який запровадить чіткі критерії порушень та напівавтоматичні санкції, що унеможливить політичне блокування процедур державою-порушницею.

Ця еволюція має стратегічне значення для України, оскільки визначає конкретні інституційні та ціннісні стандарти, необхідні для повноцінної євроінтеграції. Таким чином, демократія в ЄС постає не статичним принципом, а динамічним елементом європейського конституціоналізму, що постійно розвивається та забезпечує легітимність усього європейського проєкту в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Захарченко П. В., Лаврик Г. І. Конституційне право держав-членів Європейського Союзу : підручник. Полтава : ПУЕТ, 2024.
2. Maastricht and beyond: building the European Union / ed. by A. Duff, J. Pinder, R. Pryce. London; New York: Routledge, 1994. 311 p. URL: <https://archive.org/details/maastrichtbeyond0000unse> (дата звернення: 02.04.2026).
3. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 07.02.1992. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL> (дата звернення: 02.04.2026).
4. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13.12.2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign> (дата звернення: 02.04.2026).
5. Договір Амстердама, що вносить зміни до Договору про Європейський Союз, Договір про заснування Європейських

Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів (підписаний 2 жовтня 1997 року, набрав чинності 1 травня 1999 року). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT> (дата звернення: 02.04.2026).

6. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts of 26.02.2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT> (дата звернення: 03.04.2026).

7. Консолідована версія Договору про Європейський Союз (Лісабонська редакція). Розділ II – Положення про демократичні принципи. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016M/TXT> (дата звернення: 12.04.2026).

8. Савка В. Я. Особливості положень про просунуту співпрацю в ЄС у Ніщському договорі. *Політичні інститути та процеси*. 2021. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.13>. (дата звернення: 13.04.2026).

9. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС / М. Томашек, В. Смейкал. Прага : Волтерс Клувер, 2024. 1780 с. (дата звернення: 13.04.2026).

10. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf. (дата звернення: 13.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

РЕФЕРЕНДУМ У ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС ЯК ІНСТРУМЕНТ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Тимків Олесь Любомирович,
студент групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Трансформація Європейського Союзу з суто економічного об'єднання в політичний союз наднаціонального типу актуалізувала

проблему його легітимності. В науковому дискурсі це явище отримало назву «демократичний дефіцит», сутність якого полягає у віддаленості процесів прийняття рішень від безпосередньої волі громадян [5, с. 2]. В цьому контексті інститут референдуму виступає не просто як елемент національного суверенітету, а як ключовий інструмент подолання розриву між інститутами ЄС та населенням держав-членів. Актуальність дослідження посилюється динамічними змінами в архітектурі ЄС: від виходу Великої Британії (Brexit) до гострих дискусій щодо верховенства права в Угорщині та Польщі [6]. Для України, яка перебуває на етапі активної євроінтеграції та готується до майбутнього вступу, розуміння правових механізмів референдуму в ЄС є критично важливим — воно дозволить ефективно адаптувати національне законодавство та виробити стратегію комунікації з суспільством перед вирішальним голосуванням про членство.

Інститут референдуму в державах-членах ЄС не є уніфікованим на рівні союзного права, що зумовлює розмаїття національних моделей регулювання. Основою правової природи «єврореферендумів» є національні конституційні норми, оскільки саме вони визначають процедуру передачі суверенних повноважень на наднаціональний рівень. За критерієм обов'язковості проведення та юридичних наслідків доцільно виділити такі основні моделі.

Перша модель — обов'язковий референдум. Він застосовується у випадках, коли зміни до установчих договорів ЄС або вступ до нових союзів вимагають перегляду фундаментальних положень конституції. Найбільш яскравим прикладом є Ірландія. Після прецеденту у справі *Crotty v. An Taoiseach* [8] Верховний суд постановив, що будь-яка суттєва передача повноважень, яка виходить за межі існуючих договорів, потребує схвалення народу через зміну Конституції [9]. Аналогічно у Данії ст. 20 Конституції передбачає, що у разі відсутності кваліфікованої більшості в п'ять шостих членів Парламенту для передачі повноважень міжнародним органам, проведення референдуму є обов'язковим [3].

Друга модель — факультативний (необов'язковий) референдум. Він ініціюється вищими органами державної влади (президентом або урядом). У таких країнах, як Франція чи Іспанія, проведення голосування з питань ратифікації договорів ЄС є політичним рішенням керівництва держави, спрямованим на зміцнення легітимності обраного курсу. Проте така модель несе ризики тактичного маніпулювання, коли референдум використовується як засіб вирішення внутрішньополітичних криз або зміцнення позицій правлячої партії.

Третя модель — модель спеціального конституційного дозволу. Вона передбачає, що конституція в загальному порядку забороняє або суттєво обмежує референдуми з міжнародних питань, але водночас містить спеціальну норму, яка дозволяє або зобов'язує їх проведення саме у зв'язку

з передачею суверенних прав наднаціональним організаціям. Австрійський досвід 1994 року демонструє один різновид цієї моделі: оскільки вступ до ЄС розглядався як «загальний перегляд конституції» (*Gesamtänderung*), згідно зі ст. 44 (3) Конституції Австрії було проведено обов'язковий *referendum* [1, 5, с. 8]. Конституція Словенії являє собою інший різновид: ст. 90 загалом обмежує референдуми з міжнародних питань, однак спеціальна ст. 3а прямо дозволяє проведення консультативного *referendum* перед передачею суверенних прав міжнародним організаціям [2]. Відмінним є підхід Конституції Італії (ст. 75), яка встановлює пряму заборону *referendum abrogativo* щодо ратифікації міжнародних договорів, не передбачаючи жодного спеціального дозвільного механізму [7].

Фактичні дані свідчать про інтенсифікацію використання прямої демократії: з 1972 року відбулося 58 «єврореферендумів» [5, с. 2]. Аналіз практики 2005 року, коли Франція та Нідерланди відхилили Конституційний договір ЄС, виявив системну проблему «протестного голосування» — громадяни часто оцінювали не текст договору, а діяльність власних урядів [4]. Це підтверджує обмеженість бінарного вибору «так/ні» для складних юридичних документів. Водночас слід розмежовувати референдум і Європейську громадянську ініціативу (ст. 11 ДЄС) [10]: на відміну від референдуму, ЄГІ є механізмом агрегації підписів, а не прямого народного волевиявлення, і не породжує юридично обов'язкового рішення.

Досвід держав-членів ЄС має неоціненне значення для України. На основі проведеного аналізу пропонується таке. По-перше, на рівні ЄС доцільно ініціювати розроблення рекомендацій Європейської Комісії щодо стандартів об'єктивності інформаційних кампаній у ході референдумів з питань ЄС як інструменту «м'якого права», що діятиме у межах принципу субсидіарності. По-друге, у законодавстві України варто встановити процесуальні запобіжники проти тактичного використання референдуму: зокрема, закріпити мінімальний строк між ініціативою та голосуванням (не менше шести місяців), а також вимогу проведення незалежної правової експертизи питання, що виноситься на голосування. По-третє, оптимальною моделлю для конституційного закріплення референдуму про вступ України до ЄС є австрійська модель обов'язкового *referendum*, яка ґрунтується на положенні про фундаментальні зміни конституційного ладу. Це забезпечить максимальну легітимність рішення і унеможливить оскарження його юридичних наслідків.

Отже, порівняльно-правовий аналіз свідчить, що інститут референдуму в державах-членах ЄС є поліморфним явищем: три виявлені моделі конституційного регулювання демонструють принципово різні підходи до балансу між народним суверенітетом і стабільністю інтеграційного процесу. Незважаючи на відсутність уніфікації на рівні союзного права, простежується загальна тенденція до посилення ролі

прямої демократії у ключових питаннях передачі суверенних повноважень. Для України вивчення цього досвіду є необхідною умовою конституційно обґрунтованого і суспільно легітимного вступу до Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Federal Constitution of the Republic of Austria (B-VG) of 1 October 1920 (as amended). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000138> (дата звернення: 22.04.2026).
2. Конституція Республіки Словенія від 23.12.1991 р. URL: <https://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/constitution/> (дата звернення: 22.04.2026).
3. Конституція Королівства Данія від 05.06.1953 р. URL: <https://www.thedanishparliament.dk/en/democracy/the-constitutional-act> (дата звернення: 22.04.2026).
4. Szczerbiak A., Taggart P. The Unmaking of a Constitution: Lessons from the European Referenda. *Comparative European Politics*. 2006. Vol. 4. Is. 1. P. 1–25. URL: <https://sciencespo.hal.science/hal-00973009/document> (дата звернення: 16.04.2026).
5. Referendums on EU matters / Briefing European Parliamentary Research Service. 2016. 12 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/582041/EPRS_BRI%282016%29582041_EN.pdf (дата звернення: 16.04.2026).
6. Mendez F., Mendez M., Triga V. Referendums and the European Union: A Comparative Inquiry. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 263 p.
7. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 року. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzioni/costituzione_inglese.pdf (дата звернення: 22.04.2026).
8. Crotty v. An Taoiseach [1987] IESC 4; [1987] IR 713. Supreme Court of Ireland. URL: <https://www.bailii.org/ie/cases/IESC/1987/4.html> (дата звернення: 22.04.2026).
9. Конституція Ірландії (Bunreacht na hÉireann) від 01.07.1937 р. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html> (дата звернення: 22.04.2026).
10. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 22.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ПРОЗОРІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Титаренко Анна Євгенівна,
студентка групи ЮП-12
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Актуальність теми зумовлена початком у 2024 році офіційних переговорів про вступ України до Європейського Союзу (далі – ЄС), що передбачає обов’язкову імплементацію *acquis* ЄС у сфері публічного управління, зокрема стандартів прозорості, підзвітності та доброго врядування. У процесі скринінгу українського законодавства Європейська комісія окремо акцентує увагу на відповідності механізмів доступу до публічної інформації, антикорупційних процедур та цифрової відкритості державного управління вимогам права ЄС [11]. У цьому контексті питання впливу демократичних принципів Європейського Союзу на прозорість державного управління в Україні набуває особливої практичної значущості та актуальності. Метою дослідження є аналіз впливу демократичних принципів ЄС на забезпечення прозорості державного управління в Україні та визначення проблем їх імплементації.

Демократичні принципи ЄС ґрунтуються на верховенстві права, дотриманні прав людини, підзвітності та ефективності управління. Вони формують ідеологічну основу для розбудови відкритих механізмів публічного управління, покликаних забезпечити не лише доступ громадян до інформації, але й дієвий контроль над діяльністю органів влади. В Україні ці принципи поступово адаптуються шляхом модернізацій законодавчих норм і реформ інституцій.

Нормативну основу демократичних стандартів ЄС у сфері прозорості державного управління становлять, зокрема, Хартія основоположних прав ЄС (стаття 41, яка закріплює право на належне адміністрування) [10], Директива (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору [2]. У межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (статті 14, 15, 363–369) [9] Україна взяла на себе зобов’язання щодо імплементації принципів прозорості, цифровізації управління та боротьби з корупцією.

В українському законодавстві ці підходи реалізуються через Закон України «Про доступ до публічної інформації», [6] Закон України «Про запобігання корупції», [7] Закон України «Про електронні довірчі послуги» [8] та підзаконні акти НАЗК, які регулюють декларування та відкриті реєстри. Одним із найбільш помітних проявів є впровадження політики відкритих даних, завдяки чому громадяни отримують змогу

оперативно ознайомлюватися з інформацією про функціонування державних органів [3, с. 323]. Це нововведення сприяє підвищенню прозорості процесів, пов'язаних із бюджетуванням, держзакупівлями та кадровими призначеннями.

Важливу роль у цьому процесі відіграє також розвиток електронного урядування, що інтегрується відповідно до європейських стандартів. В Україні ці механізми перебувають у процесі поступової адаптації до міжнародних стандартів та вимог ЄС, що передбачає їх подальше вдосконалення відповідно до сучасних викликів у сфері публічного управління.

Попри поступове впровадження європейських стандартів прозорості, в Україні зберігається низка системних проблем, які обмежують ефективність реформ. Зокрема, йдеться про нерівномірне застосування законодавчих норм у різних органах влади, недостатній рівень інституційної спроможності контролюючих органів, а також формальний характер окремих механізмів відкритості. У практичній площині доступ до публічної інформації інколи ускладнюється надмірним застосуванням обмежень або затягуванням процедур надання відповідей на запити громадян.

У сучасних умовах важливим елементом прозорого державного управління є активна участь громадян та інститутів громадянського суспільства у процесах прийняття рішень. Відповідно до стандартів ЄС, така участь реалізується через механізми публічних консультацій, громадських слухань та електронних петицій, що сприяє врахуванню інтересів різних соціальних груп. В Україні ці інструменти поступово розвиваються, формуючи ефективний діалог між владою та суспільством. Водночас громадські організації відіграють важливу роль у здійсненні контролю за діяльністю органів влади, зокрема у сфері державних закупівель, антикорупційної політики та використання відкритих даних. Це сприяє підвищенню прозорості управлінських процесів і зміцненню довіри до державних інституцій.

Вагомим компонентом забезпечення прозорості державного управління є ефективна антикорупційна політика, яка активно формується під впливом стандартів ЄС. В Україні створено низку інституцій та правових механізмів, спрямованих на запобігання корупції, серед яких особливе місце займають електронне декларування та функціонування відкритих державних реєстрів.

Однак процес впровадження демократичних принципів стикається з викликами, такими як інституційна слабкість, недостатній рівень правової культури та опір змінам. Попри ці перешкоди, поступова імплементація європейських практик сприяє формуванню сучасної моделі державного управління, яка базується на відкритості та ефективності.

Окрему роль у збільшенні прозорості відіграє судова реформа, мета

якої – гарантування незалежності судової гілки влади та підвищення відкритості судових процесів. Вільний доступ до судових рішень і прозорість діяльності судів є наріжними каменями демократичного суспільства [1, с. 110]. Такий підхід дозволяє громадянам брати участь у контролі роботи судової системи та сприяє зростанню довіри до неї.

Прозоре використання бюджетних коштів є основоположним критерієм дієвого державного управління. Україна поступово імплементує європейські стандарти публічного управління, зокрема у сферах відкритих даних, електронного урядування та антикорупційної політики, однак рівень їх практичного застосування залишається нерівномірним. Європейські цінності також впливають на розвиток місцевого самоврядування, яке є вагомою складовою прозорості на місцевому рівні. Децентралізація дозволяє наблизити владу до громадян і створити дієві механізми нагляду за її роботою.

Порівняльний аналіз підходів ЄС та України у сфері забезпечення прозорості державного управління свідчить про наявність як спільних, так і відмінних характеристик. У країнах ЄС ключовими інструментами є повна імплементация принципу відкритості інформації, обов'язковість публічного доступу до урядових даних (відповідно до Директиви (ЄС) 2019/1024) та високий рівень інституційної незалежності контролюючих органів. В Україні ці підходи частково імплементовані через законодавство про доступ до публічної інформації та відкриті реєстри, однак на практиці зберігаються проблеми фрагментарності доступу до даних, нерівномірного виконання норм та недостатньої інституційної автономії органів контролю.

Водночас особливо важливо забезпечити сталість реформ і їх системний характер. Ізольовані заходи не здатні повною мірою гарантувати прозорість без комплексного підходу. Формування культури відкритості на всіх рівнях державного управління вимагає часу, послідовних зусиль і політичної волі, підтриманої активним запитом з боку суспільства. Це має стати ключовим орієнтиром на шляху до утвердження демократичних засад.

Запровадження електронних сервісів стало невід'ємною частиною переходу до більш відкритої моделі управління. Європейська практика передбачає створення чіткої системи визначення державних цілей, формування індикаторів їх реалізації та регулярного публікування результатів роботи органів влади. В Україні ці ідеї поступово координуються через запровадження середньострокового бюджетного планування та системи звітності органів виконавчої влади.

Одним із критичних аспектів цього процесу є гармонізація українського законодавства з нормами права ЄС, що у свою чергу допомагає поліпшити прозорість управлінських процесів [5, с. 192]. Адаптація нормативно-правових актів дозволяє застосовувати єдині стандарти відкритості, доступності інформації й підзвітності, створюючи

необхідну правову базу для розвитку ефективного державного управління, орієнтованого на інтереси громадянського суспільства.

Окремої уваги потребує розвиток інституту публічних консультацій - важливого компонента демократичного врядування. У країнах ЄС консультації з громадськістю є невід'ємною частиною процесу ухвалення управлінських рішень, що дозволяє враховувати інтереси різних соціальних груп. Поки цей механізм в Україні вдосконалюється і вже демонструє певні позитивні результати, проте залишається необхідність у подальших кроках для підвищення його ефективності.

Вагомим внеском європейських стандартів є сфера доступу до публічної інформації. Національне законодавство передбачає чітке зобов'язання державних органів надавати інформацію за запитами громадян, а також робити її відкрито доступною для всіх. Це сприяє підвищенню прозорості процесів і створює можливості для дієвого громадського моніторингу діяльності державних інституцій.

Європейська практика демонструє високу ефективність таких механізмів у забезпеченні прозорості влади й зміцненні довіри суспільства. Для України розвиток цих інструментів став одним із ключових пріоритетів реформ. Частиною прозорої системи управління є також незалежний фінансовий контроль, який забезпечується функціонуванням органів аудиту та контролю. Європейські стандарти зобов'язують гарантувати високий рівень автономії таких органів, а також відкритість і доступність їхніх висновків.

Важливим досягненням в українській системі управління стало впровадження принципу «належного врядування», який базується на відкритості, ефективності, відповідальності та активній участі громадян. Будучи фундаментальною складовою політики ЄС, цей принцип відіграє ключову роль у модернізації системи державного управління України.

В Україні ці механізми перебувають у процесі поступової адаптації до міжнародних стандартів та вимог ЄС, що передбачає їх подальше вдосконалення відповідно до сучасних викликів у сфері публічного управління [4, с. 236]. Демократичні принципи ЄС також знаходять своє відображення у реформуванні системи державних закупівель, яка довго залишалася однією з найвразливіших до корупційних проявів сфер. Впровадження електронних платформ і забезпечення відкритого доступу до інформації про закупівлі суттєво підвищили рівень прозорості й конкурентоспроможності, що стало значним проривом у боротьбі з корупцією.

Отже, вплив демократичних принципів ЄС на прозорість державного управління в Україні є комплексним і проявляється у поступовій імплементації норм права ЄС у сферах доступу до публічної інформації, електронного урядування та антикорупційної політики. Водночас аналіз свідчить, що найбільший вплив на українське законодавство мають

Директива (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані. З метою підвищення ефективності впровадження демократичних принципів ЄС у сфері прозорості державного управління в Україні доцільним є внесення низки змін до національного законодавства. По-перше, доцільно внести зміни до статті 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації», передбачивши скорочення строку надання відповіді на інформаційний запит до 10 робочих днів та встановлення чітких санкцій за його порушення. По-друге, доцільно законодавчо закріпити обов'язковість імплементації положень Директиви (ЄС) 2019/1024 щодо відкритих даних у частині забезпечення їх машиночитуваного формату та повної доступності на рівні органів місцевого самоврядування, що сприятиме уніфікації стандартів відкритості на всіх рівнях публічної влади. Попри позитивні зрушення, впровадження європейських стандартів залишається нерівномірним і супроводжується такими проблемами, як фрагментарність реформ, недостатній рівень інституційної автономії контролюючих органів та формальний характер окремих механізмів прозорості.

Список використаних джерел:

1. Бурдін М. Ю., Невзоров І. Л., Наджафлі Е. Є. Європейський досвід дигіталізації виконавчої влади: актуальні уроки для України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31, № 1. С. 103–125. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/22169> (дата звернення: 21.04.2026).
2. Directive (EU) 2019/1024 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on open data and the re-use of public sector information. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 172. P. 56–83. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1024/oj> (дата звернення: 21.04.2026).
3. Крушельницька Т. А., Пригожин А. О. Публічне управління інформаційною прозорістю: проблеми та перспективи в Україні. *Наукові перспективи. Серія: Державне управління*. 2025. № 5. С. 318–328. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/12256> (дата звернення: 21.04.2026).
4. Москвін Б. Ю., Айдемський Є. В., Ткач Н. О. Порівняльний аналіз адміністративно-правових механізмів фінансового контролю в Україні та країнах ЄС. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. С. 233–239. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342569> (дата звернення: 21.04.2026).
5. Нечипоренко А. В., Мороз Л. О., Панченко І. В. Гласність та прозорість бюджетного процесу в Україні. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*. 2021. № 1. С. 186–198. URL: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/collectioneconomy/article/view/393> (дата звернення: 21.04.2026).
6. Про доступ до публічної інформації: Закон України від

13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

8. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 21.04.2026).

9. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014 (набрала чинності 01.09.2017). *Official Journal of the European Union*. 2014. L 161. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 21.04.2026).

10. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02). *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 21.04.2026).

11. Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. *Official Journal of the European Communities*. 2001. L 145. P. 43–48. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001R1049> (дата звернення: 21.04.2026).

Науковий керівник: Воронова І. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПІ

Ткачова Валентина Володимирівна,
студентка групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Теорія суспільного договору є однією з фундаментальних концепцій політичної філософії Нового часу, яка визначила подальший розвиток уявлень про державу, право та легітимність влади. Вона стала інтелектуальною основою сучасного конституціоналізму, демократичного устрою та концепції народного суверенітету.

Метою дослідження є аналіз еволюції теорії суспільного договору та

визначення її впливу на формування сучасної демократії в Європі, зокрема в контексті функціонування Європейського Союзу та конституційного розвитку України.

У сучасних умовах значення цієї теорії не зменшується, а трансформується. Кризи довіри до інституцій, підйом євроскептицизму, застосування механізмів захисту демократії відповідно до статті 7 Договору про Європейський Союз щодо Польщі та Угорщини, а також початок переговорів про вступ України до ЄС у 2024 році - усе це актуалізує питання меж суверенітету, джерел легітимності влади та ролі громадянина в політичній системі. Для України ідеї контрактуалізму мають безпосереднє практичне значення як концептуальна основа демократичних реформ.

Історично теорія суспільного договору виникла як альтернатива середньовічному уявленню про божественне походження влади. Її класичні представники – Т. Гоббс, Дж. Локк і Ж.-Ж. Руссо запропонували різні моделі взаємодії між особою, суспільством і державою.

Т. Гоббс у праці «Левіафан» (1651) описує природний стан як стан постійного конфлікту, де відсутність спільної влади призводить до «війни всіх проти всіх» [1]. Суспільний договір у нього передбачає передачу індивідами своїх прав суверену в обмін на безпеку та порядок. Держава постає як результат раціональної угоди, а суверен - як її незмінна умова.

Дж. Локк у «Двох трактатах про правління» (1689) розвиває ліберальну модель суспільного договору [2]. Він виходить із існування природних прав людини - життя, свободи та власності, які є первинними щодо держави. Держава має обмежений мандат і створюється для їх захисту. Порушення цих прав виправдовує право на опір владі. Ця концепція стала основою сучасного конституціоналізму та принципу верховенства права.

Ж.-Ж. Руссо сформулював концепцію народного суверенітету [3]. Джерелом влади є «загальна воля», а закони є легітимними лише за умови їх відповідності колективній волі громадян. Свобода полягає у свідомій участі у формуванні політичної влади. Разом з тим концепція «загальної волі» як єдиної і нероздільної виявляється проблематичною для наднаціональних утворень, де суверенітет є множинним і розподіленим між кількома рівнями.

Порівняльний аналіз цих концепцій демонструє еволюцію розуміння суверенітету: від його концентрації у державі (Т. Гоббс) до обмеження правами людини (Дж. Локк) і подальшого перенесення до народу (Ж.-Ж. Руссо). Саме ця трансформація стала теоретичною основою сучасної демократії.

Ідеї суспільного договору отримали нормативне закріплення у конституційній практиці європейських держав. Декларація прав людини і громадянина 1789 року закріплює принцип народного суверенітету [4].

Основний закон ФРН (ст. 20) [5] та Конституція Італійської Республіки (ст. 1) [6] встановлюють, що державна влада походить від народу.

Правова система Європейського Союзу також відображає контрактуалістську логіку. Згідно з Договором про Європейський Союз, Союз ґрунтується на принципах демократії, верховенства права та поваги до прав людини (ст. 2, ст. 10 ДЄС) [7]. ЄС є особливою формою політичної організації, у якій суверенітет розподілений між державами-членами та наднаціональними інституціями, що виходить за межі класичної моделі суспільного договору.

Це породжує нову теоретичну проблему: класична модель передбачає єдиного суверена, тоді як у ЄС суверенітет є багаторівневим і розподіленим. Саме тому локківська модель обмеженого суверенітету і захисту прав людини є концептуально найближчою до природи ЄС — вона узгоджується із принципом субсидіарності та системою захисту фундаментальних прав. Натомість руссоїстська ідея єдиної нероздільної «загальної волі» важко поєднується з реальністю 27 різних демократичних традицій. Відповідно, виникає потреба переосмислення самої природи політичної легітимності в наднаціональному контексті.

Сучасна політична думка також розвиває цю проблематику. Джон Ролз пропонує концепцію «справедливості як чесності», яка фактично є модернізованою версією суспільного договору. Його модель «початкової позиції» та «завіси незнання» відтворює договірну логіку як основу справедливого політичного устрою, що суттєво вплинуло на сучасне розуміння демократичної легітимності в Європі[8].

Критичний аналіз теорії суспільного договору показує її обмеження. Карл Маркс у «Маніфесті Комуністичної партії» [9] підкреслював, що держава є не результатом добровільної угоди рівних індивідів, а інструментом класового панування, сформованим через матеріальні соціально-економічні відносини. Це ставить під сумнів універсальність ідеї добровільної згоди як основи політичного порядку.

Найбільш релевантною для сучасного Європейського Союзу є локківська модель обмеженого суверенітету, оскільки вона концептуально узгоджується з принципом субсидіарності та системою захисту прав людини. Для України теорія суспільного договору є важливою як інтелектуальна основа конституційного розвитку, що передбачає посилення народного суверенітету та механізмів демократичного контролю.

Таким чином, на нашу думку, по-перше, доцільно посилити конституційні механізми підзвітності влади в Україні шляхом запровадження індивідуальної конституційної скарги до Конституційного Суду — як реалізації локківського принципу захисту прав особи від держави. По-друге, важливо розширити інструменти прямої демократії через прийняття нового Закону «Про місцевий референдум», який наразі

відсутній в українському законодавстві, як реалізацію руссоїстського принципу безпосередньої участі громадян у формуванні публічної влади. По-третє, у процесі євроінтеграції слід розглядати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС як сучасну форму «суспільного договору», що закріплює взаємні зобов'язання сторін, а виконання її вимог – як умову легітимності відносин між Україною та Союзом.

Список використаних джерел:

1. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
2. Локк Дж. Два трактати про правління / пер. з англ. П. Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. 312 с.
3. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
4. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (дата звернення: 17.04.2026).
5. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина від 23.05.1949. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf (дата звернення: 17.04.2026).
6. Конституція Італійської Республіки від 27.12.1947. URL: https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/Costituzione_UCRAINO.pdf (дата звернення: 17.04.2026).
7. Договір про Європейський Союз (консолідована версія станом на 2012 рік) : від 07.02.1992 у ред. Лісабонського договору від 01.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 17.04.2026).
8. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge : Harvard University Press, 1971. 607 p. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674042605> (дата звернення: 17.04.2026).
9. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії / пер. з нім. Київ : Політвидав України, 1980. 60 с.

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ЩОДО РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПЕРЕХОДУ ДО КЛІМАТИЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ В ЄВРОПІ

Ушаков Нікіта Ігорович,
студент групи ЮМП-31
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Перехід Європи до кліматичної нейтральності до 2050 року є одним із найбільш амбіційних і водночас найскладніших проєктів сучасності. Локальний рівень відіграє в ньому ключову роль: саме тут формуються конкретні рішення, які безпосередньо впливають на повсякденне життя громадян. Дві найбільші європейські мережі – Energy Cities та Covenant of Mayors – об'єднують тисячі муніципалітетів, які спільно з неурядовими організаціями розробляють і впроваджують локальні плани кліматичної нейтральності.

Роль громадянського суспільства в означених процесах є визначальною, оскільки воно виступає не лише спостерігачем, а й активним співтворцем та рушійною силою демократичного переходу до кліматичної нейтральності. Водночас сьогодні здійснення цієї ролі ускладнюється серйозними викликами. Після виборів до Європейського Парламенту 2024 року значно посилився вплив правопопулістських сил, які активно критикують «зелену бюрократію» ЄС. Спостерігається зростання «кліматичної втоми» серед населення: підтримка окремих кліматичних заходів знизилася через економічні труднощі, зростання вартості життя та інформаційне перевантаження. Фермерські протести 2024–2025 років виявили глибокі соціально-економічні конфлікти, пов'язані з витратами на зелену трансформацію, посиленням регуляторного навантаження та недостатньою підтримкою аграрного сектору. Крім того, системною проблемою залишається недостатня інклюзивність механізмів громадських консультацій, через що багато рішень не враховують реальні потреби вразливих груп і місцевих спільнот [1].

Європейський Союз створив чіткі правові рамки для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Регламент (ЄС) 2021/1119, відомий як Європейський кліматичний закон, закріплює юридично обов'язкову мету кліматичної нейтральності для ЄС та держав-членів, встановлюючи основу для моніторингу та подальших дій [2]. Ця мета детально розкрита в Комунікації Європейської Комісії «Європейський зелений курс» 2019 року, що окреслює комплексну стратегію трансформації економіки, транспорту, сільського господарства та

енергетики з метою створення сучасної, конкурентоспроможної та екологічно стійкої Європи [3]. Пакет законодавчих ініціатив Fit for 55 є практичним інструментом реалізації Європейського зеленого курсу та передбачає низку законодавчих заходів, спрямованих на скорочення викидів парникових газів на 55 % до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року [4]. У зазначених документах участь громадянського суспільства розглядається як важливий елемент забезпечення прозорості, легітимності та соціальної справедливості переходу. Так, Європейський кліматичний закон зобов'язує Європейську Комісію сприяти публічній участі та консультаціям на всіх рівнях управління, а Європейський зелений курс і пакет Fit for 55 підкреслюють необхідність залучення стейкхолдерів, зокрема організованого громадянського суспільства, відповідно до принципів Орхуської конвенції.

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у забезпеченні демократичного характеру цього переходу, виступаючи не лише контролером влади, а й активним співтворцем політики. Європейський кліматичний пакт безпосередньо залучає громадян, місцеві спільноти та неурядові організації до спільних дій, пропонуючи платформу для обміну знаннями та ініціативами [5]. Регламент (ЄС) 2023/955 про створення Соціального кліматичного фонду акцентує увагу на соціальній справедливості: фонд підтримує вразливі домогосподарства, мікропідприємства та регіони, що найбільше постраждали від переходу, запобігаючи соціальному виключенню [6]. Національні плани з енергетики та клімату (NECP) є основним інструментом національного планування, де участь громадськості є обов'язковою умовою забезпечення прозорості та підзвітності [9].

Особливо важливим є локальний рівень, де громадянське суспільство демонструє найбільші показники активності. Місія «100 кліматично нейтральних і розумних міст до 2030 року» показує, як муніципалітети у співпраці з громадянським суспільством виступають рушійною силою у сфері сталого розвитку, тестуючи нові технології та моделі співуправління. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) 1998 року встановлює міжнародні стандарти участі громадськості в прийнятті екологічно значущих рішень, які ЄС повністю інтегрував у своє законодавство та які безпосередньо застосовуються до кліматичної політики [8].

Незалежний контроль та експертиза з боку громадянського суспільства суттєво посилюються завдяки діяльності спеціалізованих мереж. Міжнародна неурядова організація Carbon Market Watch у посібнику EU ETS 101 2024 року надає критичний аналіз Європейської системи торгівлі викидами, допомагаючи громадськості здійснювати ефективний моніторинг роботи механізмів [9]. Європейська мережа

Climate Action Network Europe об'єднує понад 180 неурядових організацій, які активно впливають на формування кліматичної політики ЄС через адвокацію та експертні рекомендації. Крім того, звіт організації Beyond Fossil Fuels «Europe's Coal Exit: Country Phase-Out Dates & Status» 2025 року демонструє, як моніторинг громадянського суспільства прискорює відмову від вугілля в різних країнах [10].

Досвід дорадчої демократії підтверджує високу ефективність залучення громадян. У звіті міжнародної міжурядової організації International IDEA «Deliberative Democracy and Climate Change» 2024 року зазначається, що кліматичні громадянські асамблеї та подібні формати значно підвищують легітимність рішень, сприяють подоланню «кліматичної втоми» та допомагають формувати суспільний консенсус щодо складних питань переходу [11, с. 26–51].

Таким чином, громадянське суспільство в Європі є необхідним суб'єктом демократичного переходу до кліматичної нейтральності. Воно забезпечує легітимність, соціальну справедливість, інновації та незалежний контроль за процесом відповідно до рамок Європейського кліматичного закону, Європейського зеленого курсу, пакету Fit for 55, Європейського кліматичного факту тощо.

Громадянське суспільство не лише компенсує брак політичної волі в окремих питаннях, а й запобігає поляризації суспільства. Лише за умови справжнього рівноправного партнерства між європейськими інституціями, бізнесом і громадянським суспільством Європа зможе досягти кліматичної нейтральності до 2050 року та зберегти демократичні цінності під час цієї історичної трансформації. Для посилення цієї ролі важливо розширювати інклюзивні механізми участі, забезпечувати сталу фінансову підтримку локальних ініціатив та системно враховувати результати громадянських асамблей у національному та європейському законодавстві.

Список використаних джерел:

1. European Economic and Social Committee (2022). Resolution and report on the social dimension of the fit for 55 package. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/documents/resolution-and-report-social-dimension-fit-55-package> (дата звернення: 17.04.2026).
2. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj/eng> (дата звернення: 25.03.2026).
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. COM(2019) 640

final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52019DC0640> (дата звернення: 08.04.2026).

4. Fit for 55: Delivering on the proposals. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/climate-action/delivering-european-green-deal/fit-55-delivering-proposals_en (дата звернення: 05.04.2026).

5. European Climate Pact. URL: https://climate-pact.europa.eu/index_en (дата звернення: 25.03.2026).

6. Regulation (EU) 2023/955 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a Social Climate Fund and amending Regulation (EU) 2021/1058. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/955/oj/eng> (дата звернення: 25.03.2026).

7. National energy and climate plans (NECPs). European Commission. URL: https://commission.europa.eu/energy-climate-change-environment/implementation-eu-countries/energy-and-climate-governance-and-reporting/national-energy-and-climate-plans_en (дата звернення: 28.03.2026).

8. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) (adopted 25 June 1998, entered into force 30 October 2001). URL: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text> (дата звернення: 25.03.2026).

9. Carbon Market Watch. EU ETS 101: A beginner's guide to the EU's Emissions Trading System (2024 update). URL: <https://carbonmarketwatch.org/publications/eu-ets-101-a-beginners-guide-to-the-eus-emissions-trading-system-2024-update> (дата звернення: 25.03.2026).

10. Beyond Fossil Fuels. Europe's Coal Exit: Country Phase-Out Dates & Status (2025). URL: <https://beyondfossilfuels.org/europes-coal-exit/> (дата звернення: 20.04.2026).

11. Curato, N., Smith, G., Willis, R. et al. (2024). Deliberative Democracy and Climate Change: Exploring the Potential of Climate Assemblies in the Global South. International IDEA. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/2024-06/deliberative-democracy-and-climate-change.pdf> (дата звернення: 25.03.2026).

Науковий керівник: Воєводін І. С., доктор філософії з міжнародного права, старший викладач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Форманчук Андрій Сергійович,
курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну спричинило безпрецедентні руйнування, загальний обсяг який сягає близько 588 мільярдів доларів США [1] – цифра, що не має аналогів у новітній європейській історії, – і зумовлює нагальну потребу у формуванні дієвих міжнародно-правових механізмів відшкодування завданої шкоди. Динамічний розвиток відповідної правової бази у 2022-2026 роках – заснування Реєстру збитків RD4U, підписання у грудні 2025 року Конвенції про Міжнародну компенсаційну комісію, запровадження механізму Ukraine Facility ЄС – свідчить про формування принципово нової системи притягнення держави-агресора до матеріальної відповідальності, правова природа та практична ефективність якої потребують комплексного наукового осмислення.

Метою є здійснення аналізу міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації проти України, дослідження їх правової природи та практики функціонування.

Окремі аспекти міжнародно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, висвітлювали такі науковці, як М.В. Бем, Р.В. Вереша, І.М. Городиський, Ю.В. Гоцуляк, С.Р. Косаревич, С.С. Шрамко; серед іноземних дослідників – Т. Бест, Т.Л. Дікінсон, Дж.Р. Профайзер та інші. Водночас динамічний розвиток відповідних міжнародно-правових механізмів у 2022-2026 роках зумовлює необхідність актуалізації та переосмислення цієї проблематики.

На рівні національного законодавства правову основу відшкодування шкоди становлять Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 року № 2923-IX та Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 381, якою запроваджено

електронну послугу «єВідновлення» через застосунок «Дія». Ці акти визначили правові підстави виплати компенсацій, встановили Державний реєстр пошкодженого майна та окреслили джерела фінансування відновлення, включаючи майбутні репарації від держави-агресора. Законодавство у цій сфері продовжує динамічно розвиватись: розширюються категорії майна, що підлягає компенсації, та вдосконалюється взаємодія між вітчизняними реєстрами й міжнародними базами даних.

На міжнародному рівні ключовим досягненням стало створення Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (RD4U), заснованого Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3 від 12 травня 2023 року та ратифікованого Верховною Радою України у листопаді 2023 року. Станом на початок 2026 року Реєстр отримав 100 000 заяв [2], до нього приєдналися 44 держави та Європейський Союз. 24 лютого 2026 року відкрито нову категорію A1.2 щодо вимушеного переміщення за кордон [2], а загальна кількість заяв очікується від 300 до 600 тисяч лише за категорією житла. Реєстр є першим компонентом триелементного компенсаційного механізму, що також передбачає Міжнародну компенсаційну комісію та компенсаційний фонд.

Не менш важливим стало підписання 16 грудня 2025 року в Гаазі Конвенції про заснування Міжнародної компенсаційної комісії для України [3]. Конвенцію підписали 35 держав та Європейський Союз як міжнародна організація, серед яких Австрія, Бельгія, Германія, Нідерланди, Польща, Велика Британія, Франція та інші [3]. Комісія матиме статус незалежного органу у рамках Ради Європи, її штаб-квартира розташується у Гаазі; вона набуде чинності після ратифікації 25 державами-сигнатарями та забезпечення достатнього фінансування. Вважаємо, що підписання Конвенції є вагомим прецедентом у міжнародному праві: вперше сформовано реально діючий і потенційно обов'язковий механізм притягнення держави-агресора до матеріальної відповідальності.

Поряд із правовими механізмами фіксації збитків формуються і фінансові інструменти підтримки відбудови. Найбільшим з них є механізм Ukraine Facility ЄС, запроваджений Регламентом (ЄС) № 2024/792 від 29 лютого 2024 року, що передбачає підтримку до 50 мільярдів євро протягом 2024-2027 років. Механізм обумовлює надання коштів структурними реформами у контексті вступу до ЄС, перетворюючи процес відновлення на інструмент євроінтеграційної модернізації держави.

Принциповим питанням у системі міжнародно-правового співробітництва є відповідальність держави-агресора. Дослідники наголошують, що повномасштабна війна проти України загострила цю проблему: в умовах системних порушень міжнародного гуманітарного

права забезпечення реального права на реституцію та компенсацію залишається вкрай складним завданням, оскільки держава-агресор, як правило, не бере участі у компенсаційних механізмах добровільно [4, с. 245].

Таким чином, правове забезпечення відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, формується як комплексна багаторівнева система: норми національного законодавства, що встановлюють підстави та процедури компенсації; міжнародно-правові механізми фіксації збитків та їх відшкодування; фінансові інструменти міжнародної допомоги. Динаміка подій у 2025-2026 роках – RDNA5 з оцінкою у 588 млрд доларів [1], 100 000 заяв до Реєстру [2], підписання Конвенції про Міжнародну компенсаційну комісію [3] – переконливо свідчить, що ця система реально будується і поступово набуває юридично обов'язкового характеру. Від успіху цього процесу залежить не лише майбутнє України, а й авторитет усього міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Оцінка збитків RDNA5 на 2026 рік: Україна потребує 141 млрд на відновлення, із яких 34 вже забезпечено держбюджетом та партнерами. Кабінет Міністрів України. 2026. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/otsinka-zbytkiv-rdna5-na-2026-rik-ukraina-potrebuie-141-mlrd-na-vidnovlennia-iz-iakykh-34-vzhe-zabezpecheno-derzhbiudzheto-ta-partneramy> (дата звернення: 04.04.2026).
2. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine [Офіційний сайт RD4U]. Council of Europe, Hague, 2024. URL: <https://rd4u.coe.int/en/home> (дата звернення: 04.04.2026).
3. Андрій Сибіга підписав Конвенцію про створення Міжнародної компенсаційної комісії : новина від 16.12.2025. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-pidpisav-konvenciyu-pro-stvorenniya-mizhnarodnoyi-kompensacijnoyi-komisiyi> (дата звернення: 04.04.2026).
4. Гоцуляк Ю. В. Реституція та відшкодування шкоди жертвам воєнних злочинів: доказові аспекти та міжнародна відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Том 5. № 92. С. 136–141. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351051> (дата звернення: 04.04.2026).

Науковий керівник: Янчук Н. Д., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноправових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ (E-DEMOCRACY) В ЄС: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЦИФРОВОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Шапошнік Олексій Сергійович,
студент групи ЮП-12
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства електронна демократія набуває особливої актуальності як інструмент забезпечення участі громадян у процесах публічного управління. Важливу роль у формуванні політики ЄС у цій сфері відіграє European Democracy Action Plan (2020), який визначає заходи щодо розвитку безпечного цифрового середовища, протидії дезінформації, забезпечення прозорості політичної реклами та розширення участі громадян за допомогою цифрових технологій [1, с. 4]. Документ підкреслює значення інноваційних інструментів електронної участі як засобу підвищення довіри до державних інституцій та залучення ширших верств населення до прийняття рішень. Метою дослідження є аналіз правових механізмів електронної демократії в ЄС та визначення перспектив розвитку цифрової участі громадян.

Електронна демократія по-перше розглядається як форма реалізації демократичних процесів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, спрямована на розширення участі громадян у публічному управлінні. Відповідно до Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № CM/Rec(2009)1, вона виступає інструментом, що доповнює традиційні демократичні механізми, підвищуючи рівень участі, прозорості та ефективності управління [2, принципи 2, 4, 6]. Електронна демократія не замінює представницьку модель, а інтегрується в неї як сучасний механізм взаємодії держави та громадян через цифрові платформи, онлайн-консультації та інші форми участі. До її основних ознак належать інтерактивність, доступність, деліберативність та інституційна інтегрованість у діяльність органів влади, що забезпечує підвищення легітимності рішень і якості публічної політики.

Електронна демократія в ЄС базується на фундаментальних принципах, закріплених у праві ЄС та стратегічних документах. Ключовим є принцип прозорості, що передбачає відкритість діяльності інституцій та доступ громадян до інформації, зокрема відповідно до статті 15 Договору про функціонування ЄС. Принцип підзвітності означає обов'язок органів влади нести відповідальність перед суспільством за прийняті рішення, що реалізується через цифрові механізми звітування та інструменти громадського контролю. Інклюзивність передбачає залучення широкого

кола громадян до участі в демократичних процесах і подолання цифрового розриву. Водночас електронна демократія ґрунтується на дотриманні прав людини, зокрема права на приватність, свободу вираження поглядів і доступ до інформації, закріплених у Хартії основних прав ЄС [4, ст. 8-11].

Ключовим інструментом електронної демократії в ЄС є Європейська громадянська ініціатива (ЕСІ), закріплена у ст. 11 ДЄС та ст. 24 ДФЄС [3]. Вона дозволяє щонайменше одному мільйону громадян ЄС звернутися до Європейської комісії з пропозицією щодо прийняття нормативного акта. Правове регулювання ЕСІ деталізовано в Регламенті (ЄС) № 2019/788, зокрема, статті 1–2, 6–10, які спростили процедури реєстрації та цифрового збору підписів. ЕСІ виконує функцію квазі-законодавчої ініціативи, однак не є обов'язковою для Комісії, але сприяє формуванню порядку денного ЄС та розширює участь громадян. Щодо електронних петицій вони подаються до Європейського парламенту та регулюються його процедурними правилами. На відміну від ЕСІ, вони можуть мати індивідуальний або колективний характер і спрямовані на вирішення конкретних питань, що зачіпають заявника. Публічні онлайн-консультації, які організовують Європейською комісією, забезпечують участь громадян і зацікавлених сторін у формуванні політики через подання пропозицій, формуючи інклюзивний простір обговорення рішень.

Цифровізація демократичних процесів передбачає використання спеціальних технологічних платформ. Онлайн-платформи участі дозволяють громадянам обговорювати законодавчі ініціативи, подавати пропозиції та брати участь у консультаціях. Їх правове значення полягає у створенні інституціоналізованого каналу зворотного зв'язку між владою та суспільством. Варто виділити, що електронне голосування є одним із найбільш дискусійних інструментів. Воно використовується в окремих державах-членів і має забезпечувати відповідність загальності, рівності та таємності голосування. Водночас на рівні ЄС відсутнє уніфіковане регулювання, що пов'язано з ризиками кібербезпеки та маніпуляцій.

Функціонування електронної демократії неможливе без належного рівня захисту прав людини. Центральне місце займає Загальний регламент про захист даних (далі GDPR) (Регламент (ЄС) 2016/679) статті 5, 12-23, який встановлює принципи обробки персональних даних, тобто законність, прозорість, мінімізацію та обмеження цілей. GDPR забезпечує громадянам право на доступ даних, їх виправлення, стирання та обмеження обробки. Це створює правові гарантії довіри до цифрових інструментів участі.

Естонія є одним із найбільш розвинених прикладів впровадження електронної демократії в Європі, де поєднано правові, технологічні та інституційні механізми. Ключовим елементом є система цифрової ідентифікації (e-ID), яка має юридичну силу та дозволяє здійснювати електронні підписи, отримувати державні послуги й брати участь у виборах. Естонія першою запровадила електронне голосування у 2005

році, забезпечивши його правову основу через Закон про цифровий підпис і законодавство про захист персональних даних. Важливу роль відіграє система X-Road, яка забезпечує обмін даними між державними реєстрами та підвищує ефективність управління. Досвід Естонії демонструє, що ефективна електронна демократія можлива за умов розвиненої цифрової інфраструктури, належного правового регулювання та довіри громадян до держави.

Однією з ключових проблем електронної демократії в ЄС є цифрова нерівність, що проявляється у різному рівні доступу до цифрової інфраструктури, навичок і сервісів, обмежуючи рівність участі громадян у демократичних процесах. Другою проблемою є фрагментарність цифрових інструментів, які функціонують як окремі платформи без єдиної інтегрованої системи, що ускладнює формування цілісної екосистеми політичної участі. Третім викликом залишається кібербезпека та довіра до цифрових систем. У цьому контексті важливу роль відіграє GDPR [6, ст. 5], який встановлює стандарти захисту персональних даних і контроль громадян над їх використанням. Додатково, Регламент eIDAS (№ 910/2014) статті 6–12 забезпечує правову основу для електронної ідентифікації та довірчих послуг, надаючи юридичну силу цифровим підписом і транзакціям.

Правове регулювання електронної демократії в ЄС ґрунтується на свободі вираження поглядів, гарантованій Хартії основоположних прав Європейського Союзу [4, стаття 11], яка може підлягати обмеженням відповідно до статті 52 Хартії з метою захисту суспільних інтересів, зокрема у сфері протидії дезінформації. Одним із ключових інструментів регулювання цифрового простору є Digital Services Act. Він встановлює обов'язки онлайн-платформ щодо забезпечення безпечного та прозорого інформаційного середовища. Зокрема, передбачено механізми повідомлення про незаконний контент [8, стаття 14], зобов'язує платформи обґрунтовувати рішення щодо його видалення [8, стаття 17]. Важливе значення має те, що він регулює прозорість онлайн-платформ [8, стаття 24]. Для великих платформ встановлено додаткові вимоги, тобто вони повинні оцінювати системні ризики та вживати заходи для їх мінімізації [8, стаття 34-35].

Перспективи розвитку електронної демократії в ЄС пов'язані з розширенням цифрових прав громадян і модернізацією систем електронної ідентифікації. Зокрема, регламент eIDAS 2.0 запроваджує Європейський цифровий гаманець, який забезпечує безпечний доступ до публічних і приватних онлайн-послуг та підтвердження особи в цифровому середовищі. Важливим напрямом є використання штучного інтелекту в публічному управлінні, зокрема для аналізу громадських консультацій і підвищення ефективності адміністративних процесів, що потребує належного правового регулювання в межах AI Act. Окремим напрямом є

впровадження блокчейн-технологій як інструменту забезпечення прозорості виборчих процедур, електронного голосування та захисту даних через незмінність і верифікованість цифрових записів.

Україна розвиває електронну демократію в межах євроінтеграційного курсу шляхом адаптації законодавства до стандартів ЄС у сферах цифрових послуг, захисту даних, кібербезпеки та електронної ідентифікації. Практичним інструментом цифрової держави є портал “Дія”, який забезпечує доступ до адміністративних послуг, цифрових документів і окремих механізмів електронної участі громадян, наближаючи Україну до європейських моделей e-government та e-democracy. Важливим напрямом є гармонізація законодавства з GDPR і eIDAS, що встановлюють стандарти захисту персональних даних та регулюють електронну ідентифікацію і довірчі послуги, що є передумовою інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС. Водночас серед ключових викликів залишаються нерівномірність цифрового доступу та забезпечення кібербезпеки, зокрема в умовах гібридних загроз.

Доцільним є ухвалення спеціального регламенту ЄС щодо електронного голосування, який встановить уніфіковані вимоги до безпеки, ідентифікації виборців і прозорості підрахунку голосів. Водночас слід враховувати, що виборчі процедури залишаються переважно у компетенції держав-членів, тому реалізація такої ініціативи може потребувати розширеного тлумачення повноважень ЄС у сфері внутрішнього ринку та цифрових послуг або внесення змін до установчих договорів. Обґрунтованим також є закріплення права на цифрову участь як окремого політичного права громадян ЄС, що сприятиме підвищенню демократичної легітимності. Доцільним є врахування досвіду Естонії як успішного прикладу електронного голосування. У контексті євроінтеграції України впровадження таких підходів є виправданим для підвищення прозорості та ефективності демократичних процесів.

Проведений аналіз свідчить про те, що електронна демократія в ЄС є ефективним інструментом політичної участі громадян, однак її правове регулювання залишається недостатньо уніфікованим, що зумовлює потребу в подальшому вдосконаленні. Зокрема це пояснюється тим, що різний рівень цифрового розвитку держав-членів та відсутність єдиних стандартів кібербезпеки створюють ризики нерівного доступу та знижують довіру до цифрових процедур. У цьому контексті впровадження уніфікованого регулювання електронного голосування в ЄС із закріпленням права на цифрову участь та урахуванням досвіду Естонії є доцільним і перспективним напрямом зміцнення демократичних процесів як у Союзі, так і в контексті євроінтеграції України.

Список використаних джерел:

1. European Commission. European Democracy Action Plan. Brussels, COM(2020) 790 final, 3 December 2020. URL:<https://eur-lex.europa.eu/legal->

[content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A790%3AFIN](#) (дата звернення: 15.04.2026)

2. Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy, adopted on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/09000016805d1b01> (дата звернення: 15.04.2026)

3. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Consolidated version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union, C 202, 7 June 2016, pp. 47–200, pp. 13–46. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2016:202:TOC> (дата звернення: 15.04.2026)

4. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union, C 202, 7 June 2016, pp. 389–405. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 15.04.2026)

5. Regulation (EU) 2019/788 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the European citizens' initiative. Official Journal of the European Union, L 130, 17 May 2019, pp. 55–81. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019R0788> (дата звернення: 15.04.2026)

6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union, L 119, 4 May 2016, pp. 1–88. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng> (дата звернення: 15.04.2026)

7. Regulation (EU) 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS). Official Journal of the European Union, L 257, 28 August 2014, pp. 73–114. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/910/oj/eng> (дата звернення: 15.04.2026)

8. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). Official Journal of the European Union, L 277, 27 October 2022, pp. 1–102. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng> (дата звернення: 15.04.2026)

9. Regulation (EU) 2024/1183 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 amending Regulation (EU) No 910/2014 as regards establishing a framework for a European Digital Identity (eIDAS 2.0). Official Journal of the European Union, OJ L, 30.04.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401183 (дата звернення: 15.04.2026)

10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence

(Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union, OJ L, 12.07.2024. URL:<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> (дата звернення: 15.04.2026)

11. Digital Signatures Act (Digitaallkirja seadus). Adopted 8 March 2000. Riigi Teataja I 2000, 26, 150 (Estonia). URL:<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013080/consolide> (дата звернення: 15.04.2026)

12. Personal Data Protection Act (Isikuandmete kaitse seadus). Adopted 12 December 2018. Riigi Teataja I, 04.01.2019 (Estonia). URL:<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/523012019001/consolide> (дата звернення: 15.04.2026)

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ГЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ ВІД АНТИЧНИХ ПОЛІСІВ ДО СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ЄС

Шипіцин Дамір Олександрович,
студент групи ЮП-11
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Концепція демократії становить основу європейської правової цивілізації, а її становлення охоплює тривалий історичний період розвитку – від ранніх форм безпосереднього народовладдя в античних полісах до складних наднаціональних механізмів врядування у межах Європейського Союзу. Актуальність дослідження зумовлена процесами подальшої інтеграції та розширення ЄС, де відповідність демократичним стандартам виступає не лише ціннісним орієнтиром, а й імперативною правовою вимогою для держав-членів та кандидатів на вступ. Метою дослідження є комплексний аналіз еволюції демократичної ідеї та з'ясування особливостей її нормативної фіксації у сучасному праві ЄС. Предметом дослідження виступають концептуальні та нормативно-правові засади розвитку демократії в європейській правовій системі. Глибоке розуміння цієї генези дозволяє простежити, як філософські ідеї про участь народу в управлінні державою трансформувалися у конкретні юридичні норми, що визначають сучасний правопорядок.

Першооснови демократичного мислення були закладені в античній

Греції, де вперше сформувалося розуміння громадянина як активного суб'єкта політико-правового життя. У цей період демократія розглядалася як форма правління, за якої державна воля формується шляхом безпосередньої участі вільних осіб у народних зборах. У промові Перікла, що міститься у праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» [1], зафіксовано головний принцип тогочасного устрою – управління державою здійснюється в інтересах більшості, а не вузької групи осіб. Важливо, що вже в античну добу демократія пов'язувалася з ідеєю рівності громадян перед законом (ізономія), що заклало перші паростки верховенства права. Подальший розвиток політико-правової думки у працях Аристотеля вніс елементи критичного аналізу, де демократія розглядалася у контексті «змішаного устрою», який мав би поєднувати народовладдя з правовими запобіжниками проти свавілля натовпу. У середньовічній думці, зокрема у працях Марсілія Падуанського [2], ідея народовладдя трансформувалася у концепцію «людського законодавця», де джерелом легітимності влади визнавався народ, що сприяло обмеженню абсолютної влади монарха.

Епоха Просвітництва докорінно змінила архітектуру демократичної думки, перевівши її у площину природного права та теорії суспільного договору. Дж. Локк у праці «Два трактати про врядування» [3] обґрунтував, що держава створюється для захисту невідчужуваних прав людини на життя, свободу та власність. Згідно з його підходом, будь-яка влада є легітимною лише доти, доки вона діє у межах повноважень, делегованих їй суверенним народом. Ш.Л. Монтеск'є [4] розвинув ці ідеї, запропонувавши принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову як обов'язкову юридичну умову політичної свободи. Його концепція стримувань і противаг стала інструментом, що дозволив інституціоналізувати демократію, запобігаючи концентрації влади в одних руках. У XIX столітті демократична думка зосередилася на проблемі захисту індивідуальної свободи у масовому суспільстві, де Дж. С. Мілль [5] наголошував на необхідності правових гарантій для меншості, щоб запобігти тиранії більшості. Він аргументував, що демократія є не лише способом прийняття рішень, а й механізмом забезпечення різноманітності поглядів, що знайшло відображення у праці «Міркування про представницьке правління». У свою чергу Алексіс де Токвіль [6] акцентував на необхідності стримування централізації влади через активність інститутів громадянського суспільства.

На сучасному етапі демократія розглядається не просто як процедура голосування, а як складна система правових інститутів та комунікативних процесів. Ю. Габермас [7] запропонував модель деліберативної демократії, де легітимність правових норм залежить від якості публічного дискурсу та можливості раціонального узгодження інтересів усіх членів суспільства. Такий підхід акцентує увагу на важливості правового забезпечення

доступу до інформації та свободи слова як передумов демократичного процесу. Теорія Ф. Шміттєра [8] про процеси транзиту додала розуміння того, що демократія потребує постійної інституційної підтримки та правової адаптації до нових викликів. Логічним продовженням цих інтелектуальних пошуків стало нормативне втілення демократичних стандартів у праві Європейського Союзу [9], яке перетворило філософські концепції на чітко визначені юридичні зобов'язання.

Центральним елементом цієї правової трансформації виступають Копенгагенські критерії 1993 року [10], які встановили жорсткі політичні умови для держав, що прагнуть членства в ЄС. Вони вимагають стабільності інституцій, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист меншин. Копенгагенські критерії стали фактичною кодифікацією всієї попередньої генези європейської думки, утворивши нормативний місток між теоретичними ідеалами античності та нової історії та сучасною юридичною практикою. Відповідно до статті 2 Договору про Європейський Союз (ДЄС) [11], демократія визнана однією з фундаментальних цінностей, на яких засновано Союз. Дотримання демократичних принципів є обов'язком перед всією європейською спільнотою, а порушення цих принципів може призвести до активації санкційних механізмів, передбачених статтею 7 ДЄС.

Особлива роль у захисті та тлумаченні цих цінностей належить Суду Європейського Союзу [12], який виступає вищою судовою інстанцією у питаннях дотримання права Союзу. Люксембурзька інституція послідовно розширює сферу застосування демократичних стандартів, розглядаючи їх не лише як політичні декларації, а як норми, що підлягають безпосередньому судовому захисту. Орган правосуддя ЄС у своїй прецедентній практиці наголошує, що верховенство права та демократія є невід'ємними складниками спільного конституційного спадку держав-членів. Судова установа здійснює контроль за тим, щоб законодавчі акти Союзу та дії держав не підривали ціннісну основу інтеграції. Через механізм преюдиціальних рішень цей орган забезпечує однакове розуміння демократичних процедур на всьому просторі ЄС, перетворюючи аксіологічні засади Договорів на конкретні юридичні зобов'язання.

Демократичний устрій Союзу також базується на принципі інституційної рівноваги, який визначає характер взаємодії між ключовими органами влади. Ця концепція вимагає, щоб Комісія, Рада та Європейський Парламент діяли у межах своїх повноважень, не втручаючись у прерогативи одна одної. Суд ЄС неодноразово підкреслював, що повага до цієї рівноваги є гарантією легітимності всього законодавчого процесу. Центральне місце у системі представницької демократії ЄС посідає Європейський Парламент, який є єдиною інституцією, що обирається безпосередньо громадянами Союзу. Згідно зі статтею 10 ДЄС, функціонування Союзу ґрунтується на представницькій демократії, де

Парламент забезпечує прямий зв'язок між європейським демосом та законодавчою волею наднаціонального об'єднання. Поступове розширення повноважень цього органу в межах звичайної законодавчої процедури відображає процес посилення демократичної легітимності всього європейського проекту.

Новим етапом у правовому захисті демократичних засад стало впровадження механізму бюджетної обумовленості (Rule of Law conditionality), закріпленого Регламентом 2020/2092 [13]. Цей інструмент створює прямий правовий зв'язок між дотриманням принципів верховенства права та фінансовими інтересами Союзу. Цей механізм дозволяє призупиняти виплати з бюджету ЄС тим державам, чиї дії створюють системні загрози для демократичного ладу, зокрема через підрив незалежності судової влади або неефективну боротьбу з корупцією. Такий фінансово-правовий гібридний інструмент демонструє, що демократія у праві ЄС перестала бути лише теоретичною конструкцією, отримавши реальні важелі примусу. Пов'язування фінансування з аксіологічними вимогами статті 2 ДЄС забезпечує матеріальну стійкість європейського правопорядку. Це дозволяє ефективно реагувати на явища «автократичного регресу», що можуть виникати всередині окремих держав-членів.

Важливим складником демократичної легітимності ЄС є Хартія основних прав Європейського Союзу [14], яка закріплює комплекс політичних і громадянських прав, необхідних для функціонування сучасного суспільства. Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) створює практичне підґрунтя для реалізації спільних цінностей, зокрема через механізми солідарності. У правовому дискурсі важливо розмежовувати інструментальну (фінансову) солідарність, прикладом якої є Регламент № 2012/2002 [15] щодо Фонду солідарності для реагування на стихійні лиха, та солідарність як фундаментальний конституційний принцип лояльного співробітництва [16]. Хоча другий аспект частково відображений у статті 80 ДФЄС щодо політики притулку та міграції, його загальний зміст залишається недостатньо конкретизованим у первинному праві. Солідарність у юридичному сенсі має виступати не як факультативна підтримка, а як обов'язковий принцип, що підкріплює демократичну цілісність об'єднання. Назрілою потребою виступає подальша формальна кодифікація солідарності як самостійного конституційного принципу в Договорі про Європейський Союз. Це дозволить перетворити декларативну підтримку на конкретні юридичні зобов'язання держав-членів. Правовий механізм реалізації такої пропозиції чітко регламентований статтею 48 ДЄС, яка передбачає процедуру перегляду установчих договорів. Такий складний інклюзивний процес гарантує, що нові правові норми відповідатимуть волі європейських народів. Однак, враховуючи, що зміна установчих договорів вимагає

консенсусу всіх 27 держав-членів і є вкрай складною в короткостроковій перспективі, доцільним проміжним інструментом деталізації принципу солідарності може стати укладення міжінституційної угоди або його цілеспрямоване тлумачення у прецедентній практиці Суду ЄС. Уточнення правового режиму солідарності матиме безпосередній вплив на демократичну стійкість Союзу, оскільки посилить довіру громадян до наднаціональних інститутів. Чітка кодифікація цього принципу змінить і вимоги до країн-кандидатів, зокрема України, ставлячи перед ними завдання інтегрувати механізми солідарності у національні правові системи ще на етапі адаптації законодавства.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розвиток концепції демократії свідчить про її перетворення з абстрактної філософської ідеї на складний правовий інститут. Еволюція від античного розуміння прямої участі у зборах до сучасних представницьких та деліберативних моделей супроводжувалася постійним посиленням правових гарантій індивіда. У сучасних умовах демократія є необхідною умовою функціонування Європейського Союзу, що відображено у Копенгагенських критеріях та установчих договорах. Подальший розвиток європейського конституціоналізму вимагає деталізації принципу солідарності, що дозволить забезпечити стабільність та інституційну цілісність Союзу в умовах глобальних трансформацій. Для України, яка перебуває на етапі активної євроінтеграції, глибоке розуміння та впровадження цих демократичних стандартів і механізмів лояльного співробітництва є головною передумовою успішного набуття повноправного членства в ЄС. Нормативне вдосконалення стане логічним продовженням багатовікової генези європейської правової думки, утверджуючи демократію як найвищу цінність сучасного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Фукідід. Історія Пелопоннеської війни / пер. з давньогр. П. Пашковського. Кн. 2, §§ 35–46. Київ: Освіта, 1963. URL: https://ae-lib.org.ua/texts/thucydides_histories_pericle_ua.htm (дата звернення: 21.04.2026).
2. Marsilius of Padua. The Defender of the Peace / ed. and transl. by A. Gewirth. New York : Columbia University Press, 2001. 450 p.
3. Локк Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Основи, 2001. 395 с.
4. Монтеск'є Ш.-Л. Про дух законів / пер. з фр. В. Смірної. Київ : Основи, 1993. 700 с.
5. Мілль Дж. С. Про свободу; Міркування про представницьке правління / пер. з англ. Київ : Основи, 2001. 463 с.
6. Токвіль А. Про демократію в Америці / пер. з фр. Г. Філіпчука, М. Бадзяка. Київ : Всесвіт, 1999. 590 с.
7. Habermas J. Between Facts and Norms : Contributions to a

Discourse Theory of Law and Democracy / transl. by W. Rehg. Cambridge : MIT Press, 1996. 631 p.

8. Шміттер Ф. К. Процес демократизації : Східна Європа та Південна Америка. *Політична думка*. 1994. № 2. С. 48–56.

9. Європейське право : право Європейського союзу : підручник у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. Кн. перша : Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. 312 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/833-----1.pdf (дата звернення: 21.04.2026).

10. European Council. Conclusions of the Presidency, Copenhagen, June 21–22, 1993. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> (дата звернення: 21.04.2026).

11. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (ОJ C 202, 7.6.2016). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2016:202:TOC> (дата звернення: 21.04.2026).

12. Комарова Т. В., Трагнюк О. Я., Яковюк І. В. Право Європейського Союзу (в питаннях і відповідях) : навч.-довід. посібник / за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 178 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/824/3_Pravo%20ES_NP_2020_vnutri.pdf?srsId=AfmBOoo4V22192LQ8K9CYvRxK4bPJi-DqgO7kk5-Rf0aCY6rr6pI7uqS (дата звернення: 21.04.2026).

13. Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС, Євроатом) 2020/2092 про загальний режим обумовленості для захисту бюджету Союзу від 16.12.2020 р. OJ L 433I, 22.12.2020, р. 1–10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj/eng> (дата звернення: 21.04.2026).

14. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 21.04.2026).

15. Council Regulation (EC) No 2012/2002 of 11 November 2002 establishing the European Union Solidarity Fund. OJ L 311, 14.11.2002, р. 3–8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2002/2012/oj/eng> (дата звернення: 21.04.2026).

16. Sangiovanni A. Solidarity in the European Union. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2013. Vol. 33. No. 2. P. 213–241. URL: <https://www.jstor.org/stable/24562774> (дата звернення: 21.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА І ДЕМОКРАТІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ У ЗАХІДНІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Школяр Данило Андрійович
студент групи ЮП-12
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Верховенство права і демократія – це два головні стовпи сучасної європейської правової системи та думки. Вони формують основу організації державного управління, визначають межі влади та забезпечують баланс між державою і людиною. Однак в науці і в роботі міжнародних організацій ставлять такі питання: чи однакові ці поняття, чи лише взаємопов'язані, чи можуть вони конфліктувати. Актуальність цих питань зумовлена сучасними викликами, зокрема кризою верховенства права в окремих державах ЄС, а також євроінтеграційним курсом України, що передбачає відповідність Копенгагенським критеріям, що є необхідною передумовою для набуття членства в Європейському Союзі.

Верховенство права у західній правовій традиції спочатку сформувалося як класичний принцип, відповідно до якого вся публічна влада обмежена правом, здійснюється на підставі закону та підконтрольна незалежному суду. Таке розуміння пов'язується передусім із англійською конституційною доктриною та працями Альберта Вен Дайсі, який підкреслював, що жодна особа не може бути покарана інакше як за порушення закону, встановлене у звичайному судовому порядку: «no man is punishable or can be lawfully made to suffer in body or goods except for a distinct breach of law... before the ordinary Courts of the land» [2, с. 183].

Таким чином, ключовими елементами класичного розуміння верховенства права є заперечення свавільної влади та пріоритет судового захисту прав особи. Водночас у сучасній правовій науці це поняття зазнало суттєвого розвитку і наповнилося новим змістом. Зокрема, верховенство права розглядається як засадничий принцип правової держави, що охоплює не лише формальне підпорядкування влади закону, але й змістовні вимоги, такі як пріоритет прав людини, правова визначеність, панування правових законів та обмеження державної влади правом, а також гарантується існуванням незалежної судової системи [12, с. 330].

Демократія, своєю чергою, визначається як форма організації влади, за якої народ є джерелом влади та здійснює її безпосередньо або через обраних представників. У центрі демократичного принципу перебуває ідея народного суверенітету, політичного плюралізму, періодичних виборів і відповідальності влади перед суспільством. Вагомий внесок у теоретичне осмислення демократії зробив Жан-Жак Руссо, який у своїй праці «Про суспільну угоду» розвинув концепцію «загальної волі». На його думку,

справжній суверенітет належить не просто більшості як сукупності індивідуальних інтересів, а «загальній волі», що відображає спільне благо громадян. Водночас Руссо прямо вказує на можливий конфлікт між індивідом і спільнотою, зазначаючи, що «кожен індивід... може мати свою особливу волю - супротивну тій загальній волі, котру має як громадянин» [13]. Більше того, задля збереження цілісності політичного тіла допускається примус до підкорення загальній волі, адже «хто б не відмовився підкорятися загальній волі, він повинен бути примушеним... це означає лише те, що його примусять бути вільним» [13]. Можна стверджувати, що концепція Руссо не лише обґрунтовує принцип народного суверенітету, а й виявляє внутрішню напругу демократії між волею більшості та необхідністю гарантування прав і свобод кожної особи.

Співвідношення верховенства права і демократії є складним і багатовимірним. З одного боку, ці принципи взаємодоповнюють одне одного: демократія забезпечує легітимність влади через волевиявлення народу, тоді як верховенство права обмежує цю владу, запобігаючи її зловживанню. У цьому контексті напруга, продемонстрована у концепції Жан-Жака Руссо, набуває особливого значення, оскільки саме вона обґрунтовує необхідність правових обмежень влади більшості. Джон Локк підкреслював пріоритет природних прав людини та необхідність їх захисту навіть від державної влади [11, с. 136], а Шарль-Луї де Монтеск'є обґрунтував принцип поділу влади як інституційний механізм недопущення її концентрації [10, с. 171]. У сучасній правовій думці ці ідеї були розвинуті Рональдом Дворкіном, який наголошував на пріоритеті прав людини над рішеннями більшості [3, с. 6], Лоном Фуллером, що акцентував на внутрішній моральності права [4, с. 12], та Джозефом Разом, який розглядав верховенство права як систему формальних обмежень влади [7, с. 210]. Ці принципи утворюють єдину систему, в якій демократія без верховенства права може перетворитися на тиранію більшості, а верховенство права без демократії – на формалізовану, але нелегітимну владу.

Водночас у практиці можливі ситуації, коли між цими принципами виникає напруга. Наприклад, демократично обраний парламент може ухвалювати закони, що обмежують права меншин або підривають незалежність судової влади. У таких випадках принцип верховенства права виступає як стримуючий фактор, який покликаний захищати фундаментальні цінності. Яскравим прикладом є те, що після Першої світової війни в Німеччині було встановлено демократичний режим із парламентом, який формувався на основі загальних виборів. У 1930–1933 роках демократичні процеси привели до влади політичні сили, зокрема Адольфа Гітлера та його партію (NSDAP), які діяли формально легітимно. У 1933 році парламент ухвалив так званий «Закон про надзвичайні повноваження» (Ermächtigungsgesetz), який передав уряду право видавати

закони без участі парламенту, навіть якщо вони суперечили конституції [5, с. 1].

Цей закон був прийнятий у формально демократичний спосіб, але фактично зруйнував систему стримувань і противаг, ліквідував незалежність судової влади та відкрив шлях до встановлення відкритої диктатури. Таким чином, воля парламентської більшості, яка формально виражала демократичний принцип, вступила у прямий конфлікт із принципом верховенства права, оскільки були знехтувані фундаментальні права та конституційні обмеження влади.

Саме тому у сучасних конституційних державах важливу роль відіграє конституційний контроль, який забезпечує відповідність законів основному закону.

Практичне значення аналізу співвідношення верховенства права і демократії особливо яскраво проявляється на прикладі Польщі. У 2017-2018 роках демократично обрана влада ініціювала судову реформу, що передбачала зміну порядку формування Національної ради правосуддя, зниження пенсійного віку суддів Верховного суду та розширення впливу виконавчої влади на судову систему. Ці кроки, підтримані президентом Анджеєм Дудою, були розцінені Європейською комісією як загроза незалежності судової влади і призвели до запуску процедури за статтею 7 Договору про Європейський Союз [9].

Ситуація продемонструвала, що формальна демократична легітимність рішень не гарантує їхньої відповідності принципу верховенства права, особливо коли йдеться про баланс гілок влади. Вихід із цієї кризи став можливим після політичних змін і приходу до влади уряду Дональда Туска, який ініціював відновлення інституційних гарантій незалежності судової влади, зобов'язався виконувати рішення Суду ЄС та ЄСПЛ і запропонував комплексний план реформ. У результаті у 2024 році Європейська комісія дійшла висновку про відсутність очевидного ризику серйозного порушення верховенства права та припинила відповідну процедуру [1].

Ситуація в Угорщині доповнює польський кейс і ще виразніше демонструє ризики розриву між демократією та верховенством права. Згідно з даними World Justice Project [6], в Індексі верховенства права WJP 2025 Угорщина посідає лише 79-те місце у світі та останнє – у своєму регіоні, що свідчить про системне послаблення інституційних стримувань і противаг. Ключовими проявами цього є зниження незалежності судової влади, зростання політичного впливу на правосуддя та звуження громадянських свобод.

Таким чином, польський та угорський кейси у своїй сукупності демонструють, що вирішальним є не лише демократичний спосіб формування влади, а й наявність ефективних конституційних обмежень її реалізації. Саме баланс між демократичною легітимністю та

верховенством права визначає стійкість конституційного ладу.

У цьому контексті для України зазначений досвід має безпосереднє значення, оскільки засвідчує необхідність закріплення у процесі конституційного реформування не лише демократичних механізмів формування влади, а й дієвих запобіжників проти її концентрації. Це має відбуватися насамперед через гарантії незалежності судів, ефективний конституційний контроль і безумовне дотримання міжнародних правових стандартів. У цьому зв'язку доцільним є розширення змісту принципу верховенства права, вже закріпленого у статті 8 Конституції України, із наданням йому характеру самостійного та безпосередньо діючого конституційного принципу з урахуванням стандартів Венеційської комісії. Реалізація такої ініціативи можлива шляхом внесення змін до Конституції України в межах євроінтеграційного процесу, зокрема з урахуванням зобов'язань України перед Європейським Союзом та рекомендацій Венеційської комісії. Така ініціатива передбачає чітке визначення його змісту, зокрема правової визначеності, заборони свавілля, доступу до правосуддя та незалежності судів, а також створення дієвих механізмів для його практичної реалізації та судового захисту.

Системне розв'язання таких конфліктів та обґрунтування співвідношення цих понять базується на практиці Європейської комісії «За демократію через право». У своїх висновках та доповідях вона підкреслює тісний взаємозв'язок між верховенством права і демократією, зазначаючи, що верховенство права сприяє функціонуванню демократичного ладу, забезпечуючи підзвітність влади та захист прав людини [8, с. 9]. Зокрема, у «Rule of Law Checklist» Комісія визначає ключові елементи верховенства права, серед яких законність, правова визначеність, запобігання зловживанню владою, доступ до правосуддя та рівність перед законом [8, с.7].

У західній правовій традиції сформувалося розуміння того, що демократія має бути не лише процедурною (тобто зводиться до виборів), але й змістовною, тобто такою, що поважає права людини та принцип верховенства права. Саме такий підхід лежить в основі концепції «ліберальної демократії», яка передбачає поєднання народного суверенітету з гарантіями прав і свобод. У цьому контексті верховенство права виступає як інструмент забезпечення якості демократії, її відповідності базовим цінностям.

Таким чином, верховенство права і демократія не є тотожними поняттями, але перебувають у тісному взаємозв'язку. Вони взаємно доповнюють одне одного, утворюючи основу сучасної конституційної держави, водночас залишаючись автономними принципами, між якими можливі певні суперечності. Виходячи з аналізу наведених прикладів, можна стверджувати, що у разі конфлікту між ними пріоритет має належати саме верховенству права, оскільки воно встановлює межі

здійснення влади та запобігає перетворенню демократії на «тиранію більшості». Практика європейських інституцій, зокрема Венеційської комісії, підтверджує, що ефективне функціонування правової держави можливе лише за умови гармонійного поєднання цих двох засад, де демократія забезпечує легітимність влади, а верховенство права - її обмеження та підконтрольність.

Список використаних джерел:

1. Commission intends to close Article 7(1) TEU procedure for Poland : press release, 6 May 2024, IP/24/2461 / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_2461 (дата звернення: 11.04.2026).
2. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London : Macmillan, 1885. URL: https://archive.org/details/introductionto0000unse_r6a8/page/182/mode/2up (дата звернення: 10.04.2026).
3. Dworkin R. Taking Rights Seriously. London : Bloomsbury Academic, 2013. 293 p.
4. Fuller L. L. The Morality of Law. Revised edition. New Haven ; London : Yale University Press, 1969. 202 p.
5. Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich ("Ermächtigungsgesetz") vom 24. März 1933. URL: <https://www.verfassungen.de/de33-45/ermaechtigungsgesetz33.htm> (дата звернення: 10.04.2026).
6. Hungary Ranks 79 out of 143 in the WJP Rule of Law Index 2025 : country press release. Washington : World Justice Project, 2025. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Hungary_4.pdf (дата звернення: 18.04.2026).
7. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. Oxford : Oxford University Press, 1979. P. 217.
8. Rule of Law Checklist : adopted at the 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016) / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e) (дата звернення: 10.04.2026).
9. Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland : press release, 20 December 2017, IP/17/5367 / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_17_5367 (дата звернення: 11.04.2026).
10. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : навчальний посібник. Харків : Консум, 2004. 432 с. § 2: Вчення про державу і право Ш. Монтеск'є. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-9101.html> (дата звернення: 11.04.2026).
11. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : навчальний посібник. Харків : Консум, 2004. 432 с. § 3: Вчення Дж. Локка про право і державу. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-9094.html> (дата

звернення: 10.04.2026).

12. Попадинець Г. О. Принцип верховенства права як засадничий принцип правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 90, ч. 5. С. 328–332. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/44-4.pdf> (дата звернення: 10.04.2026).

13. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права, пер. з фр. О. Хоми. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm> (дата звернення: 10.04.2026).

Науковий керівник: Воронов М. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ЗМІСТ

Пленарне засідання**Кагановська Т. Є.***Європейська демократія: сучасний стан і перспективи розвитку* 4**Баймуратов М. О., Кофман Б. Я.***Самоврядний простір людини як простір демократії* 10**Бисага Ю. М., Берч В. В., Продан В. І.***Правопросвітництво та благодійність в умовах війни як феномен правової стійкості та ціннісної самоорганізації суспільства* 17**Гавриленко О. А.***Паростки демократії на європейських теренах у добу Середньовіччя: історико-правовий дискурс* 20**Лялюк О. Ю.***Локальна демократія в механізмі здійснення місцевого самоврядування* 28**Марцеляк О. В.***Конституціоналізація Україною європейських цінностей у сфері прямого народовладдя* 33**Марчук М. І.***Проблеми правового врегулювання статусу прокуратури в Республіці Польща* 37**Прилуцький С. В.***Сучасні виклики європейській демократії: проблемні аспекти функціонування правосуддя в Європейському Союзі* 40**Савчин М. В.***Архітектоніка ЄС та його демократична легітимність у контексті правосуб'єктності* 48**Серьогін В. О.***Сутнісні ознаки європейської демократії: політико-правова характеристика* 52**Стецюк П. Б.***Особливості конституційного розвитку України в період закінчення російсько-української війни та в перші повоєнні роки (демократичний вимір)* 58**Шамрай В. В.***Загальний концепт європейської демократії: правовий, інституційний та аксіологічний виміри* 59**Przywora B., Wróblewska M.***The institution of public hearing in political practice (analysis of the fifth to ninth term of the Sejm)* 62**Voitenko L., Ushchapivska T., Kravchenko O., Prokopchuk N.***Legal challenges of the Nitrates Directive implementation in Ukraine: balance between democratic standards and economic interests* 68

Секція 1. Європейська демократія в дзеркалі історико-теоретичної юриспруденції

Воронова І. В.

Рада Європи і ЄС: паралельний розвиток стандартів демократії (1949–2026 рр.) 72

Гаращук І. В.

Теоретичні підходи до визначення поняття сталого розвитку 77

Гордіюк С. А.

Культурна політика і культурна демократія в ЄС 81

Древаль Ю. Д.

Між «войовничою демократією» і цивілізованим співжиттям: прірва... чи «дорога до храму»? 87

Жук Н. А.

Щодо проблем забезпечення «демократії участі» в ЄС у світлі тенденцій розвитку правових засад європейського соціального діалогу 91

Падалка А. В.

Соціально-солідарна демократія як новий вимір конституційного розвитку ЄС 96

Слинько Д. В., Каленіченко Л. І.

Демократія і громадянське суспільство: пошук ефективних моделей та шляхів розвитку 98

Хабарова Т. В.

Принцип належного врядування як чинник забезпечення функціонування демократії 102

Чубарь С. С.

Теоретико-правовий вимір партисипативної демократії в Україні 104

Секція 2. Концепція демократії в конституційному праві ЄС та держав-членів

Жалоба С. Р.

Контроль і нагляд у забезпеченні системи поділу державної влади: європейський та вітчизняний досвід здійснення 107

Зубенко Г. В.

Вікові вимоги до засновників та членів професійних спілок: досвід держав-членів ЄС та вітчизняна практика 111

Магера А. Й.

Розмежування понять як ключ до належного конституційного регулювання мовного питання в Україні 114

Потапчук Г. В.

Екологічний конституціоналізм: до визначення демократичних засад 117

Предместніков О. Г., Тіхонов А. М.

Правові обмеження демократичних процедур у Європейському Союзі під час надзвичайних ситуацій 130

Прудкий Б. О.

Цифрові технології та ШІ: виклики демократії та нові рамки правоового регулювання 135

Сич М. А.

Трансформація публічної влади під впливом інформаційно-комунікаційних технологій як фундамент для реалізації моделі сталого врядування в умовах європейських демократичних стандартів 139

Стецюк Н. В.

Питання удосконалення процедури формування Конституційного Суду України в контексті європейських демократичних традицій 142

Стрельцова О. В.

Суд ЄС і національні конституційні суди: преюдиціальний діалог як інструмент правової демократії 145

Урман Н. О.

Ціннісні орієнтири польського бікамералізму 150

Чалий М. Г.

Діяльність інститутів громадянського суспільства як структурних компонентів сектору безпеки і оборони щодо захисту конституційного ладу України в контексті забезпечення сталого розвитку 153

Секція 3. Демократичний статус людини і громадянина в ЄС**Варяниця Т. С.**

Європейські стандарти захисту прав дитини як чинник трансформації правової системи України 156

Градова Ю. В.

Нормативно-правове регулювання рівного оступу жінок і чоловіків до керівних посад у Німеччині: конституційно-правовий, доктринальний та судовий аналіз 159

Гудзь Т. І.

«Цифрове виключення» як умова реалізації конституційних прав і свобод людини в Європейському Союзі та Україні 164

Данічева К. П.

Захист прав людини на місцевому рівні: досвід України та держав-членів ЄС 168

Дем'яненко Д. Ю.

Розвиток прав людини в демократичних країнах 173

Ляхімець В. Ю., Косілова О. І.

Баланс прав і обов'язків громадянина в Європейському Союзі: демократичний вимір 180

Марчук М. В.

Європейський досвід конституційно-правового регулювання цензу громадянства 184

Радченко О. І.

Правові позиції Суду ЄС щодо гарантування права на працю в контексті дискримінації особи за релігійною ознакою: досвід для України 188

Сердюк О. О.

Конституційні принципи правового статусу особи в ЄС через призму спільних цінностей держав-членів 191

Хван Р. М.

Феноменологія концепту «конституційна людина» як демократичний імператив правового статусу людини 195

Янчук Н. Д.

Хартія Європейського Союзу про основні права: між політичним декларативізмом і юридичною обов'язковістю 200

Секція 4. Безпосередня і представницька демократія в ЄС: проблеми і перспективи розвитку

Афоніна О. В.

Європейська громадянська ініціатива в контексті розвитку е-демократії: досвід ЄС та перспективи для України 204

Воронов М. М.

Превентивний механізм проти зловживання референдумом у європейському праві: стандарти Венеційської комісії і практика Європейського суду з прав людини 208

Гудзь Л. В.

Правове регулювання виборчих прав громадян у Європейському Союзі 214

Євстігнєєв А. С.

Окремі аспекти «виборчої складової» дорожньої карти з функціонування демократичних інституцій 218

Куліш А. М.

«Формула референдуму» та її конституційне закріплення 222

Шапвалов А. С.

Виборчі права як складова системи прав і свобод людини і громадянина в Україні 226

Секція 5. Демократичні засади територіальної організації публічної влади: досвід ЄС

Адашис Л. І.

Консультативна рада іноземців як представницький орган у системі місцевого самоврядування Німеччини 230

Баймуратов М. М.

Демократичні засади компетенції місцевого самоврядування в розумінні європейських муніципальних цінностей 233

Болдирєв С. В.

Роль сільських, селищних, міських голів у післявоєнному відновленні територій в умовах європейської інтеграції 241

Бондаренко Я. О.

Особливості муніципальної і регіональної організації влади в Іспанії 245

Габуда А. С.

Європейська демократизація та ефективність адміністративних процедур в Україні 248

Говоруха Л. С.

Модернізація муніципальної служби в Україні крізь призму принципу «належного врядування» у конституційному праві Європейського Союзу 251

Гришко Л. М.

Партисипативна демократія на місцевому рівні у Швеції 255

Кляцький В. В.

Особливості регулювання демократії участі в Литовській Республіці на рівні муніципалітетів 260

Омаров А. А.

Сектор безпеки і оборони України як суб'єкт багаторівневого управління та забезпечення сталого розвитку у сфері екологічної безпеки 264

Стещенко Т. В.

Вплив європейської інтеграції на сталий розвиток місцевого самоврядування в Україні: правовий аспект 267

Чиркін А. С.

Механізми захисту місцевої демократії у світлі положень Європейської хартії місцевого самоврядування: практика країн Ради Європи 271

Секція 6. Вплив демократизації в ЄС на розвиток галузевого законодавства України

Борщевська О. М., Юрченко К. В.

Інститут забезпечення позову у цивільному процесуальному праві України та країн ЄС: порівняльний аналіз 275

Борщевська О. М.

Ініціювання процедури chargeback у світлі практики Верховного Суду: межі відповідальності банку та критерій добровільності транзакції 280

Внукова Н. М.

Правове забезпечення розвитку екологічної демократії за вимогами ЄС 284

Волощенко О. М.

До питання демократизації права інтелектуальної власності України в умовах євроінтеграції 287

Воронов К. М.

*Обмеження права власності в інтересах сталого розвитку:
баланс приватних і публічних інтересів у праві ЄС* 291

Гура М. В.

*Вплив демократизаційних процесів на трансформацію судової
влади в Україні* 295

Любич А. М.

*Інноваційні підходи до розвитку агросектору: правові механізми
співпраці аграрних підприємств з науковими установами в
контексті європейської стандартів* 299

Мічурін Є. О.

*Цифрові права людини та цивільно-правова відповідальність за
шкоду, завдану штучним інтелектом, у європейському вимірі* 303

Пейчев К. П.

*Забезпечення сталого розвитку при вирішенні екологічних
конфліктів* 308

Передерій О. С.

*Проблематика адаптації правових стандартів Європейського
Союзу в галузі використання штучного інтелекту на рівні
правової системи України* 311

Сіньова Л. М.

Поняття базової соціальної допомоги в Україні 315

Ступницький В. В., Срібна Є. В.

*Моделювання взаємозв'язку демократії та економічної стійкості
енергетичного сектора в Україні* 318

Устименко О. А.

*Гармонізація договірного права України з правом ЄС: перспективи
впровадження принципу естоппель* 321

Секція 7. Міжнародно-правові аспекти європейської демократії**Бобровник Д. О.**

*Демократичні засади зростання глобалістського потенціалу
територіальної громади* 325

Грічаніченко В. О.

Правові аспекти безпекової політики Європейського Союзу 334

Пальченко А. А.

Вплив ЄС на державно-правове становище України 338

Цибань А. А.

*Директива (ЄС) 2024/2810: європейський досвід та нові горизонти
для інвестиційного суверенітету України* 341

Секція 8. Трибуна молодого вченого

Азаренко П. В.

*Європейський парламент як інститут представницької демократії
ЄС: еволюція повноважень та проблема демократичного дефіциту* 345

Богданова І. О.

*Проблема «дефіциту демократії» в Європейському Союзі: сутність,
причини, шляхи подолання* 350

Бондаренко М. Д.

*Відповідність національних правових норм України європейським
стандартам у контексті забезпечення реалізації прав і свобод
внутрішньо переміщених осіб* 354

Бояринцева В. І.

*Криза ліберальної демократії в сучасній Європі: правові виміри та
теоретичне осмислення* 362

Виноградов О. Д.

*Проблеми та перспективи розвитку судового захисту в Україні в
контексті європейської демократичної парадигми* 366

Грекуляк В. В.

*Захист основоположних прав людини як передумова демократичного
статусу особи в ЄС: роль Хартії основоположних прав* 370

Гусаков В. Р.

*Правове регулювання деліберативної демократії в Європейському
Союзі* 375

Куштим Є. Є.

*Посилення громадської участі через деліберативні інструменти
(практика ЄС та України)* 380

Лисюк А. М.

*Еволюція повноважень слідчого судді у світлі європейських
стандартів правосуддя* 385

Маляренко О. О.

*Проблеми реалізації альтернативної служби в умовах європейської
інтеграції* 389

Марусенко А. О.

*Громадянство ЄС як правова основа демократичної участі особи:
зміст та еволюція інституту* 393

Марцеляк М. О.

До питання правової природи Європейського Союзу 399

Окрях В. А.

*Конституційне закріплення демократичних засад в Україні та
стандарти ЄС: порівняльно-правовий аналіз у контексті
євроінтеграції* 402

Радчук А. П.

Конституція Європейського Союзу: передумови підготовки та причини неухвалення 408

Стельмах В. О.

Принцип демократії у засновницьких договорах ЄС: від Маастрихту до Лісабону 416

Тимків О. Л.

Референдум у державах-членах ЄС як інструмент безпосередньої демократії: порівняльно-правовий аналіз 421

Титаренко А. Є.

Вплив демократичних принципів Європейського Союзу на прозорість державного управління в Україні 425

Ткачова В. В.

Теорія суспільного договору та її вплив на формування сучасної демократії в Європі 430

Ушаков Н. І.

Щодо ролі громадянського суспільства у забезпеченні демократичного переходу до кліматичної нейтральності в Європі 434

Форманчук А. С.

Міжнародно-правові механізми відшкодування шкоди, завданої збройною агресією: сучасні виклики та перспективи для України 438

Шапошнік О. С.

Електронна демократія (e-democracy) в ЄС: правові механізми цифрової участі громадян та перспективи розвитку 441

Шипіцин Д. О.

Гене́за концепції демократії в європейській правовій думці від античних полісів до сучасної моделі ЄС 446

Школяр Д. А.

Верховенство права і демократія: співвідношення понять у західній правовій традиції 452

Наукове видання

ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕМОКРАТІЯ: ПРАВОВИЙ ВИМІР:
тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції

(м. Харків, 24 квітня 2026 року)

Відповідальний за випуск: В. О. Серьогін

Комп'ютерна верстка: В. О. Серьогін

Підписано до друку: 05.05.2026 р. Формат 60х90/16
Обсяг 19,42 ум.-друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф.
Наклад 100 прим. Зам. № 186.

Надруковано у центрі оперативної поліграфії ТОВ «Рейтинг».
Свідоцтво про держ. реєстрацію ю.о. А00 № 507350.
61003, м. Харків, пров. Соляниківський, 4
Тел. (057) 771-00-92, 771-00-96, (057) 700-53-51, 714-34-26